

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

Class No.

Mar
949.203

Book No.

Dr 766

N. L. 38.

MGIP Santh.—S1—30 LNL/58—9-4-59—50,000.

राजपुत्र वुइल्यम ऑरेंज

अथवा

नेदर्लंडांतील बंडाचा इतिहास.

S. T. DRAVID
श्रीनिवास त्र्यंबक दबीड,

पी. ए. एलपुल, बी. (सातारा)

Je Maintiendrai le droit

"सत्यातें जोडावें सूर्जे धर्मासि पळ न सोडावें."

पुणें हें

आर्यभूषण छात्राश्रमार्थित छापिलें.

(सर्व हक्क मातृकाश्रमें राखून ठेविले आहेत.)

सन १९०१.

No.

4020

10.5.60

SHELF LISTED

प्रस्तावना.

सोळाव्या शतकांत डच लोकांनी स्पॅनिश बादशाहीशी स्वराज्याकरिता केलेला घोर व अद्भुत संघाम हा यूरोपच्या अर्धांतील इतिहासांत फार महत्त्वाचा प्रसंग आहे. सतराव्या, अठराव्या व एकोणिसाव्या शतकांत यूरोपातील निरनिराळ्या राष्ट्रांनी राज्यक्रांतीची छाट उखळली. तिची उगमति सोळाव्या शतकांत प्रथम या पायथ्यासमुद्रालगतच्या छोटेसानी हॉलंड देशांत झाली. "या चर्काळ्यादित् द्वीपकल्पांतून स्वातंत्र्याचा उज्ज्वल प्रकाश यूरोपच्या आर्त समानांवर पुढें पुष्कळ दैर्घ्य पडत गेला व हेच (डच) लोक यूरोपच्या इतर राष्ट्रांना जुलुमाच्या सक्कलेल्या समुद्रांतून मार्गदर्शक झाले (पा. २१६)." या प्रसंगांतून निर्माण झालेल्या लोकसत्तात्मक राज्याचें यूरोपच्या राष्ट्रमालिकेंत दोन शतकें बरेंच प्राधान्य होतें. या ऐतिहासिक प्रसंगाची संक्षिप्त माहिती मॉर्टले, प्रेस्कॉट प्रभृति विख्यात इतिहासकारांच्या ग्रंथांतून प्रस्तुत पुस्तकांत उतरली आहे. शिस्तरेंत या प्रसंगांत दिलेलें "Revolt of the Netherlands" हें नांव या पुस्तकास योजिलें आहे. "Revolt" शब्दांतलें "अन्यायाचा व जुलुमाचा दीर्घ तिरस्कार व तद्विरुद्ध न्याय्य, राजरोस व संप्रसाक्तियुक्त संघर्ष" हा गंभीर व जोरदार अर्थ कदाचित् इतकी बंड शब्दानें व्यक्त होणार नाहीं; तथापि हा अर्थ व्यक्त करणारा नवा शब्द शोधून काढण्यापेक्षा किंवा वनविषयापेक्षां ह्म शब्दांतच ती नवी कल्पना नित्यसंप्रधानें लोकर बसेल असें वाटून बंड शब्दाचाच या पुस्तकाच्या नामकरणांत उपयोग केला आहे. हा चमत्कृतिपरिपुन इतिहास वाचून कल्पनाशक्तीलाही अगम्य अशा भासण्याच्या अनेक गोष्टी जगाच्या इतिहासांत पूर्वी घडून गेल्या आहेत, व अनुकूल परिस्थिति आली असता त्या तशाच पुनः पुनः तिथमानें बदलून अशी वाचकांची सात्री होईल.

★ "आमच्या राज्यावर सूर्य कधीही मावळत नाहीं." या गर्जेलाचा मूळ अर्थ ग्रीक देशांत झाला. परंतु ग्रीक अमदांनीच्या पूर्वी व नंतर झालेला

कितीक राष्ट्रांना व राजांना घरील विशेषण जास्त हक्काने लावता येणार आहे, व त्यापैकी बहुतेकांचा आजमितीस मागमसही नाही ! मुबारकच्या शेन राजाला हॉलंडच्या दलदलीत राहणाऱ्या मूलव्या कोळ्यावरही राज्य करण्याची हाथ उमर सत्तावाचून राहिली नाही. या सर्वशक्तिमान राष्ट्राला सिविलिस क्लॉडियस नामक बरोव्हियन वीराने अर्धचंद्र दिला. हाच या इतिहासाची संप्रतिस्थावना होय. त्यानंतर फ्रेंच लोकांचा उदय होऊन शार्लमेन प्रभूति इतिहासविभूत बादशहा अवतीर्ण झाले. इ.श.काच्या चवदाव्या व पंधराव्या शतकांत स्पॅनिश राजसत्तेचा विकास झाला. सोळाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात इतिहासप्रसिद्ध पांचव्या चार्लस बादशहाचा अवतार झाला. याचा राज्यविस्तार दोन्ही गोलार्धांत मिळून जवळ जवळ निमी पृथ्वी व्यापून राहिला होता. त्याने आपली बादशाही वळणाची राज्यमीनि राज्यांत सर्वत्र लागू करून बोझ्याजून मोठा करडा अंमल सोजविला (५). स. १५५५ साली पुवराज फिलिप यास आपले राज्य नेदरलंडांत अर्पण करून चार्लसने मानप्रस्थाश्रमाचा अंगिकार केला. दुसरा फिलिप बादशहा हा शरीराने व मनाने कमकुवत व कोता, परंतु दुष्ट, दुरायही व घातकी स्वभावाचा होता. यापाच्या मोठेपणावर आपण कर्तुमकर्तुं समर्थ आहो असे त्यास वाटून त्याने कॅथोलिकधर्माचा पुरस्कार करण्याकरिता राष्ट्रांत पसरत चाललेला नवीन यत्नांचा ओष बंद करून व जुलमी राजसत्तेची बिडी रुढतर बसवून नेदरलंडमधील प्राचीन स्वातंत्र्याकुर सोडून काढण्याची अज्वलपासून सटपट झुक केली. या दिशेने पहिला प्रयत्न झाले पुरातन धर्मशासनांचा जीर्णोद्धार व नव्या धर्माभ्यासाच्या नेमणुका हा होता. या दोहोंचा अंमल चालविण्याकरिता यापाच्या कारकीर्दीपासून नेदरलंडांत अवशिष्ट राहिलेलें सैन्य कायम ठेवण्याचाही त्याने निश्चय केला. फिलिपने स्वदेशी जाण्यापूर्वी आपली बहीण राणी मार्गरेट धर्मां इजला नेदरलंडच्या सुभेदारीची वस्त्रे देऊन तिच्या भद्रीकृतिता निरनिराळ्या सान्यांचा कारभार चालविणाऱ्या प्रधान-मंडळ्या नेमून दिल्या, परंतु स्फुंदर सत्ता खैटनी पेरतो नानक सचिवाच्या हातात एकवटली होती, व त्याच्याच द्वाराने गुप्त रीतीने सर्व कारभार चालविण्याचा राज्याने विचार केला होता. हे नव्या कारकीर्दीचे स्वरूप वितर्कांचे राष्ट्रांत एकच संकटक माजून राहिली. धर्मचल्लाच्या तीक्ष्ण

कुठारांसाठी राष्ट्र अगदी विच्छेद होऊन गेले. धर्मसंशोधन झगडे काय चालू होती व त्याचा नेदलँड्स कितो प्रकाराने अंमल चालला होता याची व्यक्ति पुढे साही आहे (५६, ५७). लोकांना या नुतन व्यवस्थेचा कल्पक राजाचा मुख्य सचिव ग्रॅनव्हिल्ड व त्याची बजावणी करण्याचे मुख्य साधन स्पॅनिश सैन्य आहे असे पाहून त्यांनी या दोघांस दूर करण्याची सटपट कायदेशीर व राजनिष्ठ मार्गांनी सुरु केली. सैन्यास इतरत्र काही नकरीची कामगिरी आल्यामुळे त्याचे काही काल आपोआप उद्धासन शाले; ग्रॅनव्हिल्डसंघर्षाने लोकांत अत्यन्त द्वेषभाव वाढलेला पाहून त्यांचीही राजाने मोठ्या खुशीने नेदलँड्सबाहेर रवानगी केली. परंतु राजाच्या धर्मविषयक प्रवृत्तीत वर्तकचित्ही करक पडला नाही. टिटल्लमन नामक धर्मशासकाचे अत्याचार अव्याहत चालले होते. शिवाय सन १५१७ साली ल्यूथरने आपली धर्ममते प्रसिद्ध केल्यापासून नवीन धर्मतत्त्वांचा झपाट्याने प्रसार होत चालला होता. अशा स्थितीत कॅथोलिक धर्मवेत्त्यांनी आपली एक महापरिषद सन १५४५ साल अलेर व्हॅट येथे भरविली. ही सभा जवळ जवळ अठरा वर्षे चालली होती. या सभेत कॅथोलिकधर्मासंबंधाचे काही सिद्धान्त ठरविण्यांत आले (साली दीस पहा व पान ७६.) यांत कॅथोलिक धर्माबाहेरचा मनुष्य केवळ समाजशत्रु ठरविला होता. हे नियम नेदलँड्सत प्रसिद्ध करून त्यांची बजावणी करण्याचे धर्मरुत्त्व फिलिपने आतां हाती घेतले. या नियमांत धर्मभ्रष्टांस ठरविलेली शिक्षा अमलांत न आणण्याविषयी लोकांनी एकच उत्रल केली. परंतु राजा आपला दुराग्रह सोडीना. "अभूतपूर्व असे शोकपूर्ववसायी नाटक आतां आपणास पहावयास मिळणार" असे ऑरेंजचे या वेळी उद्गार निघाले. देशांत एकच हाहाकार माजला. आगामी संचामाची दुश्चिन्ह सर्वत्र भासू लागली. सन १५६६ त या वंडाच्या नाटकास सरोत्तर सुरवात झाली. प्रथम नेदलँडांतील सालावलेल्या तरुण सरदार मंडर्डीनी अंशतः या परकीय जुलुमास कंटाळून व अंशतः आपले नष्ट वैभव पुनरुज्जीवित करण्याच्या हेतूने धर्मच्छलास विरोध करण्याकरिता एक गुप्त कूट केला. या कडबड्या, घोषाळी व विचारशून्य कटवाल्यांचा समेलून करार, विद्रोहि-अर्ज, नेजाव्या, व नयाच्या भुंकीत देशोद्धारार्थ केलेली मिहानृत्तीची प्रतिक्रा हे

प्रसंग फार सोजेचे व बोधपर आहेत. हे प्रयत्न अर्थ गेलेले पाहून या सालच्या उन्हाळ्यांत लोकांनी स्वतः हत्यारबंद भजनी मेळे मैदानांतून भविष्याचा फस झुग केला; व त्वेषाच्या सदकथांत गावोगाव केंद्रबोलीक मंदिरांचा विस्वस केला. हे प्रकार बंद करण्याच्या कामीं बड्या सरदार लोकांनी सरकारास मनोभावानें मदत केली; परंतु सरकारचा त्यांजविषयीं संशय उलट दृढतर होत चालला. सरदार लोकांचे वकील स्पेनमधून हताश होऊन परत आले. ह्या-नंतर या लोकांच्या घेडाच्या उपक्रम करण्यासंबंधानें गुप्तमसलती होऊं लागल्या. या सुमारास बार्गेट वामां शहरोशहरीं शिवंदी देवण्याची सटपट करूं लागल्यामुळे व्हॅलेन्सिनीज वगैरे ठिकाणीं युद्धप्रसंग होऊन सरकार पक्षाची तराशा खाली. ऑरेंजनें अर्दवर्ष शह्यांनील धामधूम बंद केली, त्याचि तऱ्या आज्ञांकितपणाच्या शपधा घेण्याविषयीं त्यास सरकारच्या आग्रह पडला; व स्पेनमधून नवें सैन्य येत असल्याची व काहीं सरदार लोकांचा शिरच्छेद दोणार असल्याची गप्त बातमी त्यास समजली; तेव्हां त्यानें जर्मनीस प्रयाण केलें. कटवाल्यांचा शेवट झाला. देशस्थिति फार शोचनीय झाली. लोक सेरासेरा पळूं लागले. आल्याचें सैन्य सरहद्दीपर्यंत येऊन मिडलें.

आल्या हें नांव युरोपच्या इतिहासांत घोर जुलमास पर्याय शब्द होऊन संसलें आहे. आल्याला बरोबर दहा हजार सैन्य देऊन राजानें नेदरलंडला घोर शासन करण्याकरितां पाठविलें होतें. त्यानें येतांच धर्मद्रोहास व राज-द्रोहास शासन देण्याकरितां "यमासन" नांवाचें एक अपूर्व न्यायासन निर्माण केलें (१५५). बड्याचड्या लोकांत धाधरी सुरू झाली; बहुतेक सरदारांच्या मिळकती सरकारांत जप्त झाल्या. सामान्य लोकांच्या यमासनास हजारों आहुती पडूं लागल्या. एम्मेन, हॅरन, बर्वेन, मीटिनी वगैरेच्या चौकशांची व शिष्टांची हकीकत फार मासलेपाईक व हृदयद्रावक आहे. ऑरेंजच्या मुलाची लीडनच्या विद्यापीठांतून काढून स्पेनला अटकेंत रवानगी झाली. ऑरेंजप्रभृति सरदारांस यमासनापुढें पाचारण झालें. एकंदर पस्तुस्थिति अवलोकन करून ऑरेंजनें आतां उपडपणें बंद करण्यास कंथर बांधली. त्यानें सर्व युरोपभर ठळक ठळक व्यक्तींशीं पत्रव्यवहार सुरू केला; व वर्गांनीं गोळा करण्यास नुस्खात केली. सैन्य गोळा करून त्यानें चार बाजूनें वेढेदळेपर सारीं करण्याची तयारी केली. मध्यम यमास-

मधुन एक व जर्मनीतून एक अशा दोन टोळ्या नेदरलँड्सत शिरल्या; त्यांची पूर्ण वाताहून झाली. तिसरी लुईसोचा टोळी फ्रँड्समध्ये शिरली व तिथे होरलोलायन येथे शस्त्रां जय मिळविला, परंतु जर्मिगेनच्या लढाईत त्याचा सर्वस्वी नाश होऊन फ्रीजलंडमधील बंडाचा शेवट झाला. नंतर ऑरेंजने स्वतः चवथी मोहीम पश्चिमेकडून सुरू करून थेट राजधानीच्या शहरापर्यंत मजल मारली, परंतु लोक अद्याप त्याला मिळणमास तयार नव्हते. आन्झचे युद्धकौशल्य अद्वितीय. त्यामुळे सैन्यास फारा देऊन ऑरेंजला फ्रान्समध्ये निघून जावे लागले. याच साली (१५६८) जर्मन बादशाहाने फिलिपशी नेदरलँडच्या वतनी मध्यस्थी करण्याचा पोकळ आव दाखला. सन १५६९ साली आन्झने नवे जुलमी कर घट- धिण्याची प्रस्तावना लुसेन्सच्या सभेत केली. हे भांडण साल अखेर चालून शेवटी दोन साल काही ठराव एकत्र देऊन लोकांनी तूर्त या ओझ्यापासून आपली मुक्ता करून घेतली. स. १५७०-७१ या सालांत बर्धेन व मोरिनी यांचा वध, करसंचर्धी भांडणाची पुनरावृत्ति, व ऑरेंज- ची युद्धाची तयारी वगैरे गोष्टी चालल्या होत्या. स. १५७२ च्या प्रारंभी समुद्रावर चांचेपणा करीत भटकणारे देशभक्त आरमारसह झिल्वर उतरले; व तेथे त्यांनी ह्यूचनराज्याची मुहूर्तमेढ रोवली. हॉलंड, फ्रीजलंड, यूरेक्ट, रीसल वगैरे प्रांतांतील बहुतेक शहरांत स्वराज्याची जबरदस्त लाट आणो- आप उसळली. याच सनर्षी लुईसो फ्रान्समध्ये फार बेमालुम कारखाने करून दाखणेकरून मॉन्स शहरावर अकस्मिक छापा घालून ते शहर काबीज केले (१५८१९). या वेळी जर्मनीत सैन्य गोळा करून मॉन्सला कुमक करण्याकरिता ऑरेंज पश्चिमेच्या बाजूने नेदरलँड्सत शिरला. आतां झार्धेट- मधील शहरेंसुद्धां भराभर त्याच्या आश्रयासाठी जाऊ लागली. अशा आणीबाणीच्या प्रसंगी फ्रान्सच्या राजाने नेदरलँडच्या बंडाच्यास साहाय्य करण्याची आश्वासने देऊन व तिकडे रवाना करण्याकरिता सैन्याची सुद्धां तयारी करून, आपल्याच राष्ट्रांतलें सुधारकांचो निष्कारण, अकस्मिक व भयंकर कत्तल केली (१५८८). त्यामुळे लुईला मॉन्स येथे शत्रूस शरण जावे लागले, ऑरेंजला जर्मनीत पळून जावे लागले; व दक्षिण नेदरलँड्सतील बंडाचा शेवट झाला. आतां युद्धाचे उत्तरेकडे स्थलांतर झालें. दुर्दैव

शहरास राष्ट्रकार्की दिलेला वेडा उठल्यानंतर हॉन जेडरिक, लुडवग, ब्राईन वगैरे शहरास घोर व अपूर्व शासन देऊन शेवटच्या निकाराच्या संग्रामास लोकांची मने तयार करित होता. धाडेलून स्वाच्या करून जुलमी सत्तेच्या तावडीतून देश सोडविण्याचे यत्न विफल झाले होते; त्यामुळे ऑरेंज आता हॉलंडमधूनच टाणें देऊन बसला. नंतर स्पॅनिश सैन्याचा हॉलंडमला वेडा पडला. या वेड्यांत हॉलंडच्या खोपुरुषांनी दाखविलेले अमानुष शौर्य व साहस यांच्या योगाने त्यांनी आपले व आपल्या जन्मभूमीचे नांव स्वातंत्र्याच्या इतिहासांत अतिविचित्र व अजरामर करून ठेविले आहे. मागीं माग आत्क्रामाचा वेडा झाला.

इकडे पोलंडची गादी रिकामी पडल्यामुळे ती प्राप्त करून घेण्याच्या सटपटीत फ्रान्सच्या राजानें पुन्हा नेदरलँडच्या बंड्याच्याशी बोलणी सुरू केली. ऑरेंजनने लुई व जर्मन वकील यांच्या मार्फत पुन्हा फ्रान्सशी सख्य जुळविले. स. १५७३ त रेक्सिन्सने क्रामाचा चार्ज घेतला. या कारकीर्दीतोंल पहिला महाराजाचा प्रसंग सृणजे फ्रान्सच्या मदतीने लुईची नेदरलँडवर मोहीम, त्यांत देशानक्तास अपयश व लुईचा अंत हा होय. नंतर लीडनला दुसरा प्रसिद्ध वेडा पडून, ऑरेंजच्या सटपटीने या शहराची मुक्तता झाली. स. १५७६ च्या एविल महिन्यांत हॉलंड-झीलंड प्रांतांनी आपल्या स्वातंत्र्याचा उच्चार केला. 'येथपर्यंत ऑरेंज हा शंभर मैल लांब व दहापासून स्याळीस मैल रुंद अशा चिमुकल्या हॉलंड-झीलंड प्रांतांनील मूदभर शहरांच्या साहाय्याने एशिया, आफ्रिका, अमेरिका संडांच्या बादशहाशी नऊ वर्षे झगडत होता; व शेवटी त्याने त्यास पूर्ण जेरीस आणिले होते.' रेक्सिन्स एकाएकी मृत्यु पावला. स्पॅनिश सैन्यांत पगाराकरितां भयंकर चंड उद्रवले. हें मडकलेलें सैन्य मुलुखभर लोकांस अतोनात त्रास देऊ लागले. त्यामुळे दाक्षिणात्य प्रांतांतही स्पॅनिश अंमल असणू झाला. यासमयी ऑरेंजनने सर्व प्रांतांचो परिषद् घेऊन येथे भावून तांत नव्या जुन्या धर्माच्या लोकांनी धर्मभेद विसरून स्वराज्याकरितां सटावे असे ठरविले. हॉन ऑनची कारकीर्द हा केवळ बुद्धिबळाचा सेक आहे. यांतल उभयपक्षांचीं नरांची बोलणी, त्यांत ऑनची कबिली, नंतर विराशेच्या सटपटांत त्याने केलेले धाडे, खोलीक सादाराचे ऑरेंजविरुद्ध झग वगैरे प्रसंग फार रमणीय आहेत.

जॉनच्या मृत्यूनंतर ऑलेक्सीझर यामाने राज्यसुद्धे धारण केली. त्याने प्रथम चड्या कॅथोलिक सरदारांचे वधण ओळखून त्यांस द्रव्याच्या आशेने स्वयं करून घेतले; व वारलून प्रांत सरकारास परत मिळविले. त्यामुळे ऑरेंजला स्वतंत्र झालेल्या प्रांतांचा नवा संयोग घुट्टेच येथे घडून आणणे जबर झाले. नंतर कोलोन येथील तहाची शृङ्ख वाढावा, अतिजिद्द वाट्टिका, त्याचे आत्मसमर्थन वगैरे प्रसंग घडून आले. पुढे स्वतंत्र झालेल्या प्रांतांचा राजसत्तापारित्याग, अँजुस राजपद देण्याचा समारंभ, त्याचे विश्वासघातकी वर्तन, व पुढील व्यवस्थेसंबंधी वादाघाट चालली असता ऑरेंजचा अपमृत्यु वगैरे प्रसंगांचे वर्णन देऊन या इतिहासाचे कथामक संपविले आहे.

या इतिहासांतील व्यक्तिवैचित्र्य व प्रसंगवैचित्र्य, मानवी स्वभावाचे व राजकारस्थानांचे विविध व अपूर्व मासले अन्यत्र क्वचित्च आढळतील. विशेषतः ईश्वराच्या न्यायीपणाविषयी दृढ विश्वास, मनुष्यसमाजाच्या भावी सद्गतीसंबंधी पक्की साखी व आपल्या कर्तव्यासंबंधी अभिमान व तत्परता या सत्या देशभक्ताच्या मनोधर्माचा हा बुद्ध्यम ऑरेंजचा वृत्तान्त केवळ आत्मानुभव आणून देणारा आहे. या इतिहासांतील विशेष नाम वाचकांस अपरिचितपणामुळे प्रथम अवघड वागतील. परंतु एकाद्या अशिक्षितास वास्तव्यायन, झालवल्स ही नावेही तशींच भासण्याचा संभव आहे.

ख्रिस्ती धर्म.

अवभूत (विश्व) येशू ख्रिस्ताने आपल्या शिष्यवर्गास सांगितलेला धर्म. या धर्मांत ख्रिस्तमंडळ, त्याच्या विशिष्ट धर्मकल्पना व नीतितत्त्व, शिवाय ख्रिस्त व त्याचे भक्त यांच्या चरित्रकथा यांचा समावेश होतो. ख्रिस्ताचा अवतार व त्याचा मुमुक्षूंना उपदेश हे या धर्माचे केवळ बाह्य-स्वरूप आहे. या उपदेशावर विश्वास ठेवून त्याचा आपल्या टिकाणी अनुभव घेणे हे त्याचे अध्यात्म स्वरूप आहे. सायबल हा धर्मग्रंथ सामान्यतः सर्व ख्रिस्ती लोक ईश्वरप्रणीत व आपल्या धर्माचा आधारभूत मानतात. त्यांनी सृष्टिक्रमवादी वगैरे लोक सायबलचे कर्तृत्व सर्वस्वी अगर अंशतः सायबलाकडे देतात. भक्तिमार्गातील लोक मात्र सायबल ही भगव-दुक्ति समजून ती ख्रिस्ती समानार्थी आत्मिकशक्ति समजतात. सायबल हे सतः प्रमाण आहे अशी या लोकांची समजूत आहे. कॅथोलिक लोक

ख्रिस्तीमंडळ टावेल नीच बायबलचा हरा भावार्थ समजतात. निर-
निराख्या ख्रिस्तांपंथ्यांची धर्मतत्त्वे अर्धी दिली आहेत.

कॅथोलिक अगर **रोमन कॅथोलिक पंथ-कॅथोलिक** (विन्वधारी) हे नांव प्राचीन ख्रिस्तीलोकांनी आपल्या धर्माची व्यापकता व आपल्या धर्म-
तत्त्वांची जगमान्यता दर्शविण्याकरिता धारण केली. धर्मतत्त्वे: १. ईश्वर
एकच असून त्याची कार्यवशात पिता, पुत्र व चिच्छक्ति अशी तीन
रूपे सली आहेत: हीच ईश्वरी त्रयी. प्रथम निर्माण झालेल्या मनुष्याचे पाप
क्षालन करण्याकरिता ईश्वराने आपला अंश (येशू ख्रिस्त) मेरा नामक
अविधत्त कुमारिकेच्या पोटी निर्माण केला. येशूने आपला देह सर्वां
बालून मानवी प्राण्यास पापापासून मुक्त केली: २. या पंथाचा पोप हा
मुख्य शंकराचार्य: त्याचा या समाजावर पूर्ण सत्ता: त्याचा शब्द त्यास
शुद्धिप्रमाण. पोपचा निवडणूक आचार्य (Cardinals) करितात. या
आचार्यांच्या लहान लहान मंडळ्या: करून पापमहाराज त्यांच्या सल्ल्याने
आपला धर्मधिकार चालवितात. धर्मसंशोधकमंडळांचे काम पातंडमत,
अशाख विवेकसंध, प्रायश्चित्तदोष, दूर्गभिक धर्माचरण, मूर्तीचा उपहास,
दुष्टमन्त्रप्रयोग, आचारोद्धेयन वगैरे गुन्ह्यांची धक्कशी करून त्यांस शिक्षा
देणे हे असे. शिवाय मंदिरस्थापक, मठनिर्वाहक, आचारपर्यवेक्षक, सत्यगादेशक
वगैरे मंडळ्या असतात. स्थानिक धर्माध्यक्षांच्या हातासली निरनिराख्या
वर्गांची प्राचीन धर्मज्ञांच्याचें काम चालवीतात: ३. बायबलशिवाय पंपरागत व
अलिखित अशी एक प्रकारची स्मृति कॅथोलिक लोकप्रमाण मानतात: बायबल-
चा अर्थ दर्शविणारे कॅथोलिक ख्रिस्तां धर्मगुरूंचा अभिप्राय प्रमाण मानतात,
ग्राटेस्ट लोक बायबलकथावाचून कोणालाही प्रमाण्यदेन नाहींत. त्यांच्या
मते बायबलचा अर्थ प्रत्येकास आपल्या ज्ञानशक्तीप्रमाणे करण्यास पूर्ण
अधिकार आहे. या मतसंघर्षाने कॅथोलिक लोकांस त्वेप नवून त्यांनी बायबल
सासगी रीतीने वाचण्यासंबंधाने अगर निरूपण करण्यासंबंधाने सक्तीचे
नियम केले: ४. ईश्वरी प्रसाद-पापासून मुक्ति अगर अद्भुत सामर्थ्य प्राप्त
होते. ग्राटेस्ट लोकांच्या मते हे तत्त्व यत्नवादाला विघातक आहे: ५.
ईश्वरप्राप्तीचे विधि (Sacraments), -धर्मदीक्षा (Baptism),
परिचर शक्तीचा समारोप (confirmation), येशूच्या शरीराचे स्पर्श

पवित्र होमांतून मिघालेत्या मद्याचा व भाकराचा प्रसादसेवन (एक प्रकारचा यज्ञ) (Holy Eucharist of Transubstantiation), प्रायश्चित्त (penance), कृष्णनायश्चित्त (Extreme unction), धर्माधिकारदीक्षा, विवाह, तन्त्र व प्रयोग, प्रायश्चित्तविकयः (Indulgences), पमलोक (purgatory), शरीरतप (mortifications).

फाटेस्ट-धर्मतत्त्वें ईशा सामुज्य हें या नव्या पंथाचें आदितत्त्व आहे, याचें वल्लें रवतः प्रामाण्य व भक्तीपादून मुक्ति ह्या सुधारकांच्या मुख्य कल्पना होत. यांना ते चिच्छकीर्षी साक्ष व आधार देतात. या तत्वां-वरून पोपची सत्ता व शिस्तीमंडराचें प्रामाण्य, केंबोलिकधर्माने दिशि व त्याचें फल, तन्मय योग, मल्लमचिं तात्कालिक फल, मठवास, पाय-भित्तविकच, समलोक वगैरे मनाचा वा ह्मूयधर्मतानुषंगी वर्गांनं अहोरे केला. नवीनकर्मधर्मांनीं त्रिविध सुधारणा हातीं घेतलीः १. आचारा व नीति-सुधारणा, विचारसुधारणा (सैन्या प्राचीन धर्मकल्पनांचा उद्धार), तात्त्विक सुधारणा (मतस्तरांतल्याचा पुस्तकार), ह्यूमॅनॅट-फास्टमधील जन्मल सुधारकांना अशा संज्ञा जसे.

औस्वर्गची धर्मतत्त्वे— स. १५३० साली जर्मनीतील तृतीयधर्मी
 संस्थानिकांनी व मोटमोठ्या शहरांच्या प्रतिनिधींनी पांचव्या चार्ल्सपुढे
 औस्वर्गच्या परिषदेन याचुंग दाखविलेल्या नवीन धर्मतत्त्वांचा सांगोपाः—
 ईश्वरच्या दयालुतावर श्रवसा देवण्याने मनुष्य पापापासून मुक्त होते.
 मात्र ईश्वराची कृपा होण्यान त्याच्याप्रमाणे निर्मल प द्यामून आचरण
 देवाकडे पाहिजे. ख्रिस्तीमंडळ खुराने वायबल प्रमाण मानणारा व धर्मद्वीक्षा
 वगेरे सुरुष विधि वाटणारा श्रद्धावान ख्रिस्तीसमान. प्रत्येक पापिमात्राची
 विद्याशक्ति हाच सग मोक्षमार्ग होय. तन्त्र व प्रयोग हे अर्थ अहेत.
 सन १५५५ साली औस्वर्ग येथे पुनः जर्मन गट्टाची महापरिषद भरत त्यात
 प्रत्येक संस्थानिकांनी औस्वर्गची धर्मतत्त्वे असा कॅथोलिक तत्त्वे आरब्धा
 हेच्छेप्रमाणे स्वीकारावी; परंतु रयसिंग धर्ममनांमद्वल कोणत्याही प्रकारे
 सक्त करूं नये असे ठरले.

ट्रेड महापरिषद (कैथोलिक महामंडल : १५४५-६३) - धर्मशास्त्र

स्मृति, मूल पाप, ईश्वरी प्रसाद, सात मुख्य विधि यांचें विवरण करून तद्विषय
आक्षेपाचें खंडन, व नीति व आचार यासंबंधानें नियमन करण्यांत आले.
(पुर्वे पा. ७६ पदा)

शोध-पान १४९, ओ. ४ " पूर्वीच आपण मेलों " च्या ठिकाणी
" पूर्वीच मेलों " असें वाचायें.

याशिवाय कविसंस्थेचीं निरुपायामुळे काना, माथा, विराम वगैरेचे दोष
आहेत. त्यासंबंधी विशेष अडचण पडणार नाहीं. मराठी लेखनपद्धतीची
हल्ली कालिक स्थिति असल्यामुळे कांहीं शब्द अपरिचित व विविध वेळांत
प्रसंग झाल्याचें दिसून येईल.

राजपुत्र बुइल्यम ऑरेंज

अथवा

नेदरलंडांतील बंडाचा इतिहास

इ० स० १५५५ पासून १५८४ पर्यंत.

भाग १ ला.

इचराष्ट्राची पूर्वपीठिका.

युरोपच्या वायव्य कोनाकडील देशास नेदरलंड असे नांव आहे. फ्रान्स, जर्मनी व समुद्र यांनी वेष्टिलेल्या या लहान त्रिकोनाचे हल्लीच्या बेल्जियम व हॉलंड या दोन राष्ट्रांनी सारखे दोन भाग झाले आहेत. व्हाईन, म्यून्च व शेल्ड या तीन मोठ्या नद्यांच्या मुखापाशी समुद्राच्या भरतीने बनलेल्या चालुच्या डेल्टाच्या नद्यांतून वाहून आलेली रेंती बसून मनुष्यास राहण्याजोगा हा प्रदेश प्रथम तयार झाला. निसर्गात ही मोठी दलदलच असून त्यांत ठिकठिकाणी गेवाड भेटे व भयंकर जंगले होती. हा प्रदेश समुद्राच्या सपाटीपेक्षा खाल अथवामुळे समुद्राच्या भरतीने व नद्यांच्या पुरती वाय्वार वाहून जात असे. कालांतराने नेदरलंडच्या सनोबार, आंडीच्या वाहेरच्या तोंडाशी, समुद्राची बाजू सांचून असलेल्या प्रदेशाच्या वचावाकरिता त्याचे नैसर्गिक धके बनले. व्हाईन नदी सप्तपर्वतांतून वाहेर निघून मगद प्रदेशांत आल्यावर तिच्या दोन शाखा होतात; या दोन भुजांतर्गत बरेचक्या वेद आहे. शेल्ड नदीच्या मुखाजवळील चालुकामथ प्रदेशांत व जंगलांत न्यूसालंड व हॉलंड हा वेदांचा समुद्रास निर्माण झाला आहे. या जलमय प्रदेशांत

ऊद धाण्यासारख्या अन्नांत मेहनतीनें मातीचे उंचवटे करून त्यावर राहणारी मनुष्यावारी लोकांची एक जात होती. या लोकाणीं याच लोकांनीं कांहीं कालानें महासागर व त्यास मिळणारे प्रवाह आपले अंकित करून, मांडनांठ कालवे खणून हा प्रदेश सुपीक केला व त्याचें क्षेत्रही वाढविलें; मोठमोठे मलमार्ग काढून सहिकर्त्याकडून हक्क नष्ट झालेल्या आपल्या देशाचें सर्व जगाशीं दळणवळण सुरू केलें; आणि पृथ्वी व सागर या दोघांनींही बाहेर टकललेल्या या राष्ट्रांनें शेवटीं दो-होंपक्षान्ही आपला संपत्तीचा वाटा मेहनतीनें परत मिळविला. याप्रमाणें अथ महाभूतार्थीं कित्येक वर्षे अगडण्यांत गुंतलेल्या या डच लोकांस मानवी प्राण्याच्या घोर जुलुमार्थांही टकर देण्याचे कामीं हलू हलू एक प्रकारचे शिक्षण मिळत चाललें होतें.

अथा हा नेदर्लंड (सखल देश) किंवा हॉलंड (पीकळ प्रदेश) दुधाळलेल्या रोमन लोकांच्या दुर्डीच्या फेऱ्यांत यात्रा, हे राज्यतुऱ्येस सुपीक व नापीक, सुंदर व भयाण वैभवे मेद दिसत नाहींत, याचें एक उदाहरण आहे. रोमन लोकांनीं या देशावर स्वारी केली त्या वेळपासूनच या देशाच्या इतिहासामास प्रारंभ होतो. या देशीं या देशीत व्हाईन नदीच्या पश्चिमेस खेन्ज, पूर्वेस फ्रीजी व खेदेकिया नद्यांवर बंदेली नांवाचे लोक राहत असत. थोड्याच अवकाशांत रोमन लोकांनीं या सर्वांना जिंकिले, तथापि त्यांच्या शौर्याची विजयी रोमन लोकांनीं फार शिफात्म लिहून देविली आहे.

रोमन सत्तेचें जुं शुगारून देऊन देशांत स्वराज्य स्थापण्याच्या इग्यानें क्लॉडियस सिझिलियस नामक एका उच्च कुलांतील बरोक्षियन सरदाराचें बंड केलें. पुढे मोळाव्या शतकांत स्थापन झालेल्या डच प्रजासत्ताक राज्यास जी रोमनच्या राजसत्तेशीं टकर पायीं लागली तिचें हें पुर्व स्वरूपच होतें. दोन्ही बंडांचीं पार्श्वे, प्रसंग, पाण्यांतील लढाया, निकराचे वेद, समोदीचे तट, आंदार्यांचे, भ्राडसाचे व कौर्यांचे प्रकार, मोकळ्या मनानें वेळांवेळीं ठेवळला विश्वास व त्याचा पात यांत इतकें साम्य आहे कीं, पांच व पोषक बदलून तेच नाटक, इतिहास पुनः पुनः चडवीत असतो, असें त्यावरून वाटतें. दोन्ही प्रसंगांचे नायक जर्मन जातीचे असून

शास्त्राच्या नादशाही गोळांत सामदामादि कला शिकून तरेबज हालि होते. हृदयविश्रय, एकनिष्ठा, संकटसमयी मनोनिग्रह, प्रसंगानुरूप वर्तन करण्यास लागणारा अमानुष चिबटपणा, स्वार्थत्याग, सामभेदादि राजविद्येंत पूर्ण निपुण्य, शौर्य व निःसीम देशभक्ति ही महापुरुषांची लक्षणे देशांतही सारलीच वसत होती. दोन्ही प्रसंगी दक्षिणान्त्य खलजी लोक स्वभावानें तापट, तिरसट व साहसी असल्यामुळे ज्येष्ठ शत्रूवर तुटून पडले; परंतु उत्तरकडील लोक जास्त धिमे असल्यामुळे, त्यांच्या अंगांत कोपामाची संचार होण्यास जरा उशीर लागला, तथापि त्यांनीच शेवटपर्यंत दिकाय धरून पक्षा पोहोचविला. फ्रीजलंडच्या लोकांनी आपले स्वातंत्र्य प्रथम परत मिळविलें.

इसवी मनाच्या सहाव्या व सातव्या शतकांत रोमन साम्राज्यापैकी मॉल प्रांतांत कांति होऊन जी फ्रेंच लोकांची राजमना स्थापन आली, तिच्या सप्ताव्यांत सर्व नैदर्लंड देश सांपडून त्यांत ख्रिस्तीधर्माचा झंडा फडकूं लागला. फ्रेंच लोकांनी बरेच युद्धसंग करून फ्रीजलंड हा प्रांत अखेर फ्रेंच राज्यास जोडला व त्यासमानें ख्रिस्तीधर्माचा मार्ग सुलभ करून दिला. प्रसिद्ध राजा शार्लेमेन यानें जर्मनी, फ्रान्स, लांबडीप्रमाणें सर्व नैदर्लंडचा एक निराळा परगणा केला होता. पुढें त्याच्या वंशजांच्या कारकीर्दींत नैदर्लंड देश जर्मनीच्या ताब्यांत मेला, रोमन लोकांच्या अ-मलापूर्वी लोकांनी निवडलेल्या मुख्यांरांची सभा असून राजा आणि सेनापति वगैरे अधिकारीही निवडून देण्याची पद्धति होती; ती पुढें सर्व माहीती झाली. राजा व त्यानें नेमलेले अधिकारी यांच्या मार्फत सर्व कारभार चालू लागला.

पुढें पांच शतके (प्यूव्हॅलिझमची) सरंजामदारी अमलाचीं मेले. या काळांत तरवारीचें भाहात्य विशेष होतें. धर्माधिकारी व सरदार लेंक यांची आरमांत वतनाचीं भांडणें सतत चालू असत; व त्या भांडण्यांत उभी पिकें लुटणें, भाविं जाळणें, किल्ले बांधणें, दरबंद घालणें, विधर्मी लोकांस जिवंत जाळणें व अशा दुष्कर्मांनी मिळविळत्या पैशांतून धर्मपुरुषांची भर करून, स्वर्गप्राप्तीचें दाखलें मिळविणें हे धंदे मागवें चालले होते. सर्व देशांच्या अनुभवाप्रमाणें हे सरंजामीदार पुढें दहाव्या, अकराव्या व बाराव्या

शतकांत राजांचें स्वामित्व झुगारून देऊन स्वतंत्र संस्थानिक बनले; व हीं संस्थाने व ह्या जहागिरी पुढे वंशापरंपरेनें चालणाऱ्या झाल्या. त्याच-
प्रमाणे पाद्री लोकांचें माहात्म्यही या शतकांत फार वाढलें. समाजार्थ
त्या वेळच्या मानानें सुशिक्षित वर्ग तेवढाच असल्यामुळे धर्मा-
चरण करून लोकांस भन्मार्गदर्शक या नात्यानें व शापाच्या दह-
शर्तामुळे राजांपासून तों तहत रंकापर्यंत सर्व दर्जाच्या व वयाच्या
लोकांचेर त्यांचें वजन जबरदस्त बसलें होतें. याच अवधीत या देशाचा
हॉलंड, खालिफ समुद्रांतील व भूमध्य समुद्रांतील बंदरे, व पूर्व देश यांशीं
अनेक जिनसांचा व विशेषतः लोंकरीचा व्यापार अतोनात वाढला. राजे
जरी स्वैर होत, तथापि त्यांस आपल्या मिजाशीप्रमाणे व कलाप्रमाणे
वागण्यास पैशाची आवश्यकता असे; व हे पैस आपारी लोकांकडून
मिष्टविण्याचें माध्यम असल्यामुळे, त्यांस नाताप्रकारच्या सवलती देऊन
व्यापारगम उत्तेजन घावें लागत असे, शिवाय नेदरलँडदेशाच्या नैसर्गिक
देवणाने अशी आहे की, त्यांत व्यापाराची वृद्धि झाली. देश लहान
आहे, परंतु त्याची सरहद्द समुद्रवेष्टित आहे; व मोठमोठ्या नद्या या दे-
शांतून वहात जाऊन समुद्रास मिळत आहेत; त्यामुळे या देशाच्या बहु-
तेक भागाचा पन्डेक्षांशीं संबंध जडण्यास जलमार्गांनीं फार सोय आहे.
सारांश, व्यापार वाढल्यामुळे चारही दिशांकडून नेदरलँडदेशांत संपत्तीचा
पूर लागला. लहान वेड्यांच्या जागी अनेक मजदुर घरांची व मोठ-
मोठ्या मनाऱ्यांची शहरे बनली; अन्नाची फ्लॅगिश कोटरी मोठमोठे कारखाने-
झाले झाले; आणि कोट्टी व नद्यांमधाले होईनाले मोठे नौकाधोश व
धनाढ्य व्यापारी बनले. अर्थातच पोलादाची मना पिवळ्या धातुस प्राप्त
झाली. संपत्तीमुळे व्यापारी बलिष्ठ होऊन बेगुमान झाले, आणि त्यामुळे
शहरांचें स्थानिक माहात्म्य वाढून देशाच्या गत्यव्यवस्थेत त्यांस जास्त
वजन मिळें लागलें. तथापि राज्यव्यवस्थेचें बाह्य स्वरूप पूर्वी-
चेंच कायम राहिलें. फक्त सरंजामीदारांच्या ठिकाणीं व्यक्तीच शास-
क झालेल्या हा नवीन उदयास आलेल्या शहरांची भणना करितां कमानें
होऊं लागली. सामान्य जनसमुदायाची स्थिति मात्र पुष्कळ कालपर्यंत
सुधारली नव्हती. गुलामगिरीचा व्यवहार आपणुपीनें व बंडजबरीनें

चाललाच होता. नादार लोक अचाकरितां आपला देह विक्रीत असत, व भिन्न लोक बलिर्घाणामून आपणाम अपाय न व्हावा म्हणून देहाविक्रय करीत असत. परंतु पुढें त्यांच्या सुधारणेची एक नामी संधि आली. सर्व ख्रिस्ती राष्ट्रांची जन्मभूमि व आदिर्षाड जें जेरुसलेम, तें परधर्मी लोकांच्या हातून सोडविण्याकरितां जेव्हां मोठें धर्मयुद्ध सुरू झालें, त्या वेळीं लढाईवरून परत आलेल्या लोकांस शरीरस्वातंत्र्य देण्याचा पणिपट पडला, तसेंच या युद्धास जाण्यापूर्वी पुष्कळ सरदारांनीं पैसे जमाविण्याकरितां आपले गुलाम देवस्थान व मठ यांस विकून राखले. या लोकांची स्थिति या नवीन अवस्थेत बरीच सुधारली. शिवाय मुत्तुसिंगीवर जेलेल्या गुलामांच्या ऐवजीं शेतकाम करण्यास मोलांनं लोक लावण्याचा प्रघात पडला. या सर्व कारणांमुळे सामान्य लोकांस बरेच स्वातंत्र्य मिळून कारागीर, व्यापारी, शेतकरी वगैरे लोकांचा मोठा वर्ग फुगत चालला; व त्यांनीं आपापल्या धंद्याचे निरनिराळे वर्ग केले. व त्यांस प्रथम हॉलंडमध्ये राजाची मान्यता मिळून पुढें या मंडळ्यांस विशिष्ट स्वरूप मिळत चाललें. राजाकडून ज्या सनदा अंमल मिळाल्या, त्यांत या मंडळ्यांस कायद्याप्रमाणें वागविण्याचें अश्वामन मिळाल्याचें दिभन येतें; परंतु कायदे करण्याचा व त्यांची बजावणी करण्याचा सर्व अधिकार राजाकडेच होता. काहीं कालांनं आपले मॅजिस्ट्रेट व ग्रामाधिपती निवडण्याचा अधिकार सर्व शहरवासी लोकांस, व पुढें ग्रामसभेस व निरनिराळ्या मंडळ्यांच्या प्रमुख लोकांस मिळाला. तेराव्या शतकाच्या अखेर नेदर्लंडमधील शहरांचा व्यापार इतका भग्भरायेंस आला होता कीं, केवळ कायद्याच्या असलाखालीं राहून त्यांची वृत्ति होईना; व हळू हळू प्रांतिक व राष्ट्रीय कारभारांत त्यांचा पमडा वसत चालला. तेराव्या व चवदाव्या शतकांत फ्रँडर्स व हॉलंड या प्रांतांतील सर्व मुख्य शहरांच्या बतीनं प्रांतिक सभेंत प्रतिनिधि पाठविण्याचा प्रघात पडून, हे प्रतिनिधि व जहागिरदार मिळून येथील पार्लमेंट (राष्ट्रीय सभेंद) बनत चालली होती. या शहरांना आपले ग्रामाधिपती व काहीं प्रांतिक सभेचे सभासद निवडण्यासाठीं दिलेल्या हक्कांच्या सनदा, संस्थानच्या मालकांकडून याच स्मारास मिळाल्या. तेराव्या शतकांत समुद्राचें वाणी मरतीच्या वेळीं

हॉलंड व फ्रीजलंडचे दरम्यानच्या खाडीत फार आल्यामुळे झुडरक्षीचे आग्यात संड होऊन फ्रीजलंडचा पश्चिमभाग व पूर्वभाग हे अगदी तुटक झाले. पश्चिमभाग हॉलंडमध्ये सामील झाला व पूर्वभागात राहिलेल्या सात लहान संस्थानांनी आपापला कारभार निराळा चालवून सर्व संस्थानांची राष्ट्रीय संसद पुर्ववत् चालविली होती; व त्या सर्वांवर एक लोकनिष्ठुक पोडेस्ता अगर सुभेदार असे. या सुभेदाराची अठरापासून वीस इमारांची मजदुरगार मंडळी असे. सर्व संस्थानांचा लोकनिष्ठुक पोडेस्ता-जनरल अगर सरसुभेदार असे. या दोन्ही अधिकाऱ्यांची नेमणूक काही मुदतीची अगर तद्वाढयात असे; व त्यास प्रांतिक व राष्ट्रीय सभेपुढे लोकांशी व त्यांचे प्रतिनिधींशी इमाग राखण्याबद्दल शपथ घ्यावी लागत असे. याबद्दल फ्रीजलंडमध्ये तेराव्या व चवदाव्या शतकांत नावाजिताप बाकी सर्वस्वी लोकमताक राख्यच होते. हॉलंड व फ्रुडर्स या प्रांतास या काळीं कन्याचे अंशाने स्वराज्याचे एक मिळाले होते. एवंच त्या तन्मात्रामधून सोळाव्या शतकांत एक सुंदर लोकसत्ताक गन्याचा देह निर्माण व्हावयाचा होता त्याचा अंकुर पूर्वीपासून फुटत चालला होता. स्वातंत्र्यप्राप्ति, तत्प्रीत्यर्थ घाव घालण्यास व रक्तपात करण्यास सदैव तय्यरता, सनेच्या घोर व सर्वव्यापी जुलुमाचा प्रतिकार करण्यास अवश्य लागणारी मर्दमकी हे या लोकांचे सर्वत्र व सर्वकालीन गुण आहेत. राजकीय व धार्मिक स्वातंत्र्य मिळविण्याचे काम हॉलंड व फ्रुडर्स या प्रांतांत दंभधोपे, मारामार्या व रक्तपात नेहमी होत अगत; परंतु बंडे व झेग हीं संपत्ति व उन्माद यांचीं वाळू चिन्हे होती; व याबद्दलच या लोकांत स्फुरण आहे असें लोकांस कळून येत होते. या राष्ट्राच्या नाड्यांत खरे रक्त वाहत होते. या लोकांतील स्वाभाविक उद्दामपणा व मानहानि होताच अंगावर तुटून पडण्याची दृढ संवय, ह्या गुणांमुळेच त्यांस स्पेनसारख्या अवाढव्य राष्ट्राच्या जबरदस्त जुलुमाशीं टक्कर देण्याचे धैर्य पोहोचून, ते काम त्यांनी मोठ्या नेटाने शेवटाय नेले.

इ. स. १५३५ सालीं बर्गंडीच्या फिलिप राजाच्या ताब्यांत नेदरलंडचे अकरा प्रांत, काही खेरीद्री हकानें, काही लघसंबंधांत, काही वारसानें, व काही सरकारीच्या जोरांनं आले होते. त्यांतच आणखी दोन प्रांतांची

आर फिलिपचा मुलगा चार्ल्स याने घातली. इतका धुलूस ताव्यांत आल्या-
कारणाने, त्याचें महत्त्व युरोपच्या राजांत फारच वाढलें. पोर्तुगालची
राणी इजबेला इजबेलाच लस झाल्यावर या राजाने इतिहासांत मोठडन-
झीस अथवा सोन्याची लोकर या नांवाने प्रसिद्ध असलेली राजे
लोकांची जमात स्थापन केली; वा जमातींचे सुमारे पंचवीस खिस्ती
सामंतचकाचे राजे व संस्थानिक सभासद होते. प्रत्येक सभानदाच्या
गळ्यांत खिस्ताच्या कोंकटाची सुवर्णप्रतिमा घालण्याचा संकेत होता;
बावरून लोकरांच्या व्यापारासून क्रमिश व्यापाऱ्यांना मिळालेली
अपार संपत्ति व खिस्ताप्रमाणेंच आपल्या मोडेच्यास शोभेल. असा सर्व
सभासदांनी स्वीकारलेला नम्रपणा या दोन्ही गोष्टी सुचविल्या जात
होत्या. सदस्यांची संख्या अध्यक्ष धरून पंचवीस कायमची ठरली होती.
या संस्थेत असलेल्या जहागिरदारांनी इतर कोणाशीं स्नेहमंडप देवाव-
याचा नाही असा ठराव होता. फिलिप गार्दावर आला त्यावेळीं मध्यम
प्रतीच्या लोकांची सत्ता, शहराच्या व्यवस्थेत, प्रांताच्या सभेत व त्या
द्वाराने खुद्द राष्ट्रसंमदेत फारच वाढली होती. प्रांतिक सभेत कोणताही
नवीन कायदा उपस्थित झाल्यास तो सरदारमंडळापुढें संमतीकरितां
प्रथम मॉडिफिकेशन काम अध्यक्षाचें असे. त्यांची मजुरी मिळाल्यावर
तो लोकसभेपुढें विचाराकरितां येत असे. निरनिराळ्या शहरांच्या
प्रतिनिधींस त्या वावरीत काय मत यावयाचें हें पूर्वी शहरवासी
लोकांकडून समजलें असल्यास, त्याच बैठकींत सर विप्याचा
अखेरचा निकाल होत असे. परंतु शहरवासी लोकांकडून मुख-
त्यांस कांहीं अभिप्राय मिळाला नसल्यास मुदत घेऊन तो ठिक-
ठिकाणाच्या मतदारांपुढें मांडाव लागे. फिलिपने राज्याशीं हण करतांच एक-
दम प्रजेचे सर्व हक्क, इमान राखण्याबद्दलच्या शपथा वगैरे पूर्वापार सं-
प्रकाशांस तोंडा दिला. राजाची सत्ता यापुढें निष्कुश झाली; व ही स्थिति
अंशतः सोळाव्या शतकांत प्रजासत्ताक राज्य स्थापन होईपर्यंत कायम
रात्रिली. देशाची सांपत्तिक स्थिति मात्र दिवसेंदिवस अधिक सुधारत
होती. मासे धरण्याचे कारखाने फारच वाढत चालले व त्याच्या योगाने
खोलाशी तयार होण्यास सुरवात झाली व हाच ह्म आरमाराच्या वर्च-

स्वाचा पाया झाला. समुद्रावरील "मिसेकरी" अगर "भणंग" या नावा-
खाली ज्यांनी स्वतःच्या राजांस भयकंपित करून सोडिले, ते याच कोळ्यांचे
वंशज होते. याच सुमारास स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या पवित्र संश्रामांत अमदीं
अमूक्य असं दुसरे एक हत्यार निर्माण झालं. हॉलंडच्या लॉरेन्स कौंस्टर
अथवा लॉरेन्स सेक्टरन नावाच्या एका गरीब रहिवाशाने सन १४२३ व
१४४० च्या दरम्यान, लहर लागल्या वेळी एकेक असे पाडलेले अक्षरांचे
खिळे जुळवून एक लहानसें व्याकरण छापून काढिले. ह्या कलेची
जन्मवार्ता ऐकून आनेदाश्रयांचा लाव कोठेही उमटली नाही; परंतु
मानवा भाष्याच्या संस्कृतीवर या गरीब सेक्टरनच्या लाकडी अक्षरांचा काय
परिणाम झाला आहे, हे आवालबुद्धांस महशूर आहेच.

फ्लिपच्या मागून त्याचा मुलगा चार्लस गडदीवर आला. हा राजा
साहसी, बलिष्ठ व रणशूर होता; परंतु या समर्थी मुस्कोविगीची ज्यास्त
अपेक्षा असल्यामुळे, त्या राजाच्या हातून मुस्कोविगीचे कामही वरोवर
झालं नाही. आपली महत्वाकांक्षा तृप्त करण्याकरितां त्याने नेदर्लंड-
राष्ट्राकडून जबरदस्तीने पैसे मागविण्याचा क्रम सुरू केला; व राष्ट्रांतील
लोकमतास गुंडातून ठेवून प्राचीन प्रतिनिधिमंडळास त्याने बहुतेक
जमीनदोस्त केलें. नवे जुलमी कर बसू लागले, ते न देण्याविषयी शहरी-
शहरी दंगेपोपे, वैदाळ्या व रक्तपात होऊ लागले. चार्लस यास आक-
स्मिक मरण येऊन ही कारकांदे संपली नसती तर फार मंठि अन्तर्धे
झाले असत. या राजाने हेण येथे अमलेली मुख्य न्यायमंडळी मेलिन
येथे नेऊन व कादिम फौज ठेवून नेदर्लंडच्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्यावर मोठेच
घाव घातले. या न्यायमंडळेचे अधिकारी सर्वजनी राजाचलवी करून ती
हॉलंडच्या बाहेर नेण्यामुळे प्रत्येक हॉलंडरचा आपल्या देशांत न्याय
मिळण्याचा हक्क नाहीसा झाला. ह्या न्यायमंडळेचे स्थलांतर हे पुढील
युद्धाचे एक अनुपमिक कारण झाले. चार्लसची वारस एकुलती एक
मुलगी लेडी मेरी ही राज्यपदाकडे होताच नेदर्लंडचा स्वातंत्र्यकंदुक पूर्वी-
प्रमाणे किंबहुना पूर्वीपेक्षा जास्त उडू लागला. राष्ट्रांतील सर्व प्रांतांची
परिपक्व घेद शहरी भरली. न्यावेळीं आपलीं जुनीपुराणी भांडणें एकिकरी
ठेवून, सरदार व सामान्य लोक, लोकप्रक्षीय व राजप्रक्षीय लोक आपल्या

राष्ट्राच्या राज्यव्यवस्थेचे पूर्वीचे स्वरूप पुनः कायम करण्याकरितां नैट शहरीं धावून गेल. फ्रान्सचा अकगवा लुई याने बर्गडी प्रांत सान्भभा केला, व लेडी मेरी इजला आपली सून होण्याविषयी मागणी चालविली. लेडी मेरीने नेदरलँडच्या लोकांपुढे आपले संरक्षण करण्याकरितां पदर वसरला. लोकांची राजभक्ति उनेजित करण्याकरितां न्यास न्यायाने व सद्यपणाने वागविण्याविषयी शपथ्या व इमाने केली. लोकांनी मेरीच्या बापाच्या कारकीर्दीत झालेला जुलूम व याचे लागलेले जबर फर यांचा या प्रसंगी उद्धार केला. त्यावरून लेडी मेरीने पूर्वीचे हक्क कायम करून नेदरलँडच्या लोकांम एक नवीन "ग्रुट प्रिन्सिलेज" नांवाची वही सनद दिली. या सनदेवरून पुढील प्रमाणनाक राष्ट्राची इमारत उभारण्यांत आली. सनदेचा सारांशः— "आह्मी राजी मेरी प्रतीक्षा करितो की, आह्मी राजसभेच्या परवानगीवांचून कोणशी विवाहसंबंध करणार नाही; आमच्या अधिकारांतोळ सर्व जागा नेदरलँड (एत-हेशिया) शिवाय इतरांस देणार नाही; दोन अधिकार एकाच इमामास देणार नाही; कोणतेही सरकारी अमलाचे काम मक्त्याने लावणार नाही; हौलंडची मोठी राष्ट्रसंमद व न्यायसभा पुनः स्थापन करू. ही न्यायसभा खालील कोर्टावर फक्त अपिले ऐकेल. प्रांतिक व स्थानिक कोसामागणे अव्वल दावे ऐकण्याचा या सभेस अधिकार नाही. आपापल्या प्रांताच्या अगर शहराच्या बाहेर न्याय मागण्याचा प्रसंग लोकांस आह्मी येऊ देणार नाही. सर्व प्रांत व शहरे यांनी आपली राष्ट्रसभा कोठे घेतल तथे व हवे तितके प्रसंगी भरवावी. प्रांतिक सभेच्या संमतीवांचून नये कर बसविले जाणार नाहीत. आह्मी अगर आमचे वागस आगळिकीचे अगर बचावाची लढाई करणे झाल्यास लोकसभेच्या विचारावांचून करणार नाही; केल्यास तिच्या खर्चाचा बोजा त्या सभेने आपले अंगावर घेऊ नये. सर्व सरकारी कागदपत्रांत राष्ट्राची भाषा वापरली जाईल. सनदी हक्कांविरुद्ध राजाने केलेले हुकूम मोडणे हे अन्यायाचे होणार नाही. नवीन नाणे पाडणे अगर नाण्याची किंमत कमजस्त करणे हे लोकांचे विचारावांचून केले जाणार नाही. प्रतिनिधिसभेने मंजूर केल्यावेद्या अधिक पैसा जबरदस्तीने खजिन्यातून घेतला जाणार नाही; व

पेशाची मागणी करण्याकरिता राजा प्रतिनिधींच्या समक्ष वेळो-
वेळीं येत जाईल. ' एवंच न्याय, स्वइ व सजिना हे तिन्ही राजाच्या
हातून लोकांनीं हिंसकाइन घेतले. या राज्यव्यवस्थेच्या स्वरूपावरून या
लोकांस डोके, काढाज व हात असल्याचें राजे मान्य करीत होते असें
दिसे. लंडन येथें मॅक्सिमिलियनशीं लग्न लाविलें. या दंपत्याचा
मुलगा साचा फिलिप हा चार वर्षांचा असतांना मेरी स्वर्गवासी झाली.
अर्थातच मॅक्सिमिलियन हा अज्ञानाचा पालक झाला. त्यानें प्रथम लोक-
पक्षामें मिळून सर्व सत्ता आपल्या स्वाधीन करून घेतली; व नंतर
त्यानें ज्या शिडीवरून तें उच्चपद प्राप्त करून घेतलें होतें, ती लायेनें
झगळून दिली. त्यानें लोकांच्या 'मूढ मिथिलेज' व इतर जुन्या सनंदां यांस
हरताळ लाविला. मॅक्सिमिलियन हा आपल्या वडिलांचे तत्त्वावर
आरुढ होताच, त्याचा मुलगा फिलिप याने वयाच्या सुतसव वर्षी नेद-
लँडच्या राज्याचें स्वामित्व स्वतः स्वीकारिलें. या फिलिप राजानें स्पेनच्या
फर्डिनंड व इझाबेला या विख्यात दंपत्याची वारस मुलगी 'जोआना'
इत्याशीं लग्न केलें; व त्यांच्या पोटी सोळाव्या शतकाच्या पहिल्या सालीं
हुसरा शार्लमेन जन्मला. हाच पांचशे चार्लस राजा. यास स्पेन, सिसि-
लीज, अमेरिकेतील नवीन मिळविलेले स्पेनचें राज्य, नेदलँड वगैरे मिळून
जवळ जवळ निम्मा पृथ्वीचें राज्य प्राप्त झालें. दळदळीक कुडीची
एकच भाषा बोलणारी व एकाच ऐतिहासिक परंपरेंत गांवलेली, व आपा-
मलें निरनिगळे स्थानिक कायदे व हकी यांच्या अनुषंगाने बोलणारी
फ्रेंक, फ्रीजियन, सॅक्सन, लॉयर्ड, बर्गंडियन लोकांचीं निरनिराळीं
संस्थानें एका सामंतचक्रांत येऊन त्यांचें एक बलाढ्य ख्रिस्ती जर्मन
साम्राज्य बनविण्याचा पहिल्या शार्लमेन राजाचा प्रशंसनीय हेतु होता.
दुसऱ्या शार्लमेन राजाचे मनांत फार भिन्न विचार बोटत होते. सातशें
वर्षांपांचें सर्वतोपरी तुटक! राहून एकमेकांची पूर्ण हाडवैरी बनलेलीं
निरनिगळीं राष्ट्रे जुलमानें आपल्या अमलासालीं आणावी; एका छत्रा-
खालीं लक्षश्वधि लोक आपणून आपल्या राज्यपदवीचें महत्त्व दाढ-
वातें; स्थानिक संस्था मांडून टाकून त्यांस सर्वत्र एक स्वरूप यावें; लोकांस
मिळालेल्या प्रशस्त राजकीय सनंदां रद्द करून त्यांचे ऐवजीं जुलमाचे

बादशाही हुकूम सोळावे; देशस्थितिकडे लक्ष न पुढितो मन मानेल त्याप्रमाणे स्वतः स्थिति बागावे; आपल्या ताब्यातील जनसमूहाचे देह व आत्मा हे दोन्ही आपल्या खाजगी मालमना आहेत असे लक्षावे; आपल्या धर्माच्या वैवशात घेऊन पोहोचलेली राज्यपदे अशीच निरंतर चालण्याकडल खटपट करावी; व धर्मगुह पोप याचा मुकूट घेऊन आपल्या धराण्यातील वंशजांचे मस्तकावर बसावा; अशा अचाट आणि अतर्क्य स्वार्थपर कल्पना हुसत्या शार्लमेन राज्याच्या डोक्यात मंत्रदिवस येत होत्या. हा राजा तकावर आल्यामुळे स्पेन व नेदरलंड या दोन राष्ट्रांचा नवा संबंध उत्पन्न झाला; तो फारच स्वभावविरुद्ध व अहितकारक होता. स्पेनच्या नवीनच एकवटलेल्या राष्ट्रातील सरदार लोकांचा एक-कली व मानी स्वभाव. स्पेनिस लोकांचा कॅथोलिक धर्मासंबंधाने तीव्र अभिमान, स्पेनची पातळ लोकसंख्या, व देशाचे डोंगराळ व उग्र स्वरूप, स्पेनिस लोकांचा व्यापारविषयी तिरस्कार, व भरीव स्थितीतही शिपाई पेशाने गहण्याचा लष्करी बाणा, त्यांचा नेदरलंडशी असदीख विरोध होता. नेदरलंड देशात लोक मोठे उद्योगी, चक्रवटे व साहसी असत. त्यामुळे देशभर जिकडे तिकडे व्यापाराने भरभराटीस आलेली शहरे व देशाचा विस्तार लहान होता, तथापि हंगामाच्या दिवसांत मूलूखभर उफाड पिके नजरेस येत; हॉलंड देशातील गळबते सर्व जगाचा माल आणण्या-नेण्याचा व्यापार करत; तेथील व्यापारी परकीयांपासून कांही उपद्रव झाल्यास आपली खाजगी जहाजे व पडरचा पैसा घेऊन शत्रूंचे तडून पडत; हॉलंड देशच्या कापडचोपड चंगरे जिनसंस सर्व देशांत विशेष किंमत असे; येथील व्यापारी लोक केवळ मुर्तिमंत कुवेर असल्यामुळे राज्यकारभाराचे कामी त्यांचे जबरदस्त वजन असे; स्वातंत्र्यप्रीति हा त्यांच्या मनाचा मुख्य धर्म होता; त्यांचे मन धर्माच्या बाबतीत नव्या पंधाम अनुकूल असे. अशा या नेदरलंड देशाला स्पेनचा राजा दुसरा शार्लमेन अगर पांचवा शार्लमेन याच्या अमलाखाली गेल्या दिवसापासून, फार शोचनीय स्थिति प्राप्त झाली. या देशाचा राज्यकारभार राजा आपल्यानवळच्या आमांकडे सोपवीत असे; व ते लोक या देशाचा कारभार राष्ट्राच्या हितापेक्षा राजघराण्याच्या हिताकडे विशेष लक्ष देऊन

चालवीत असत. या राज्यपद्धतीचे खरे स्वरूप घेंट शहरी झालेल्या वंडाचे वेळी चांगलेच प्रगयास आले. घेंट शहर विस्तार, बल, राजकीय समस्या व शिक्षण, या सर्व बाबतीत सर्व विस्ती राष्ट्रांत अग्रतिम होते. शहरवासी लोकांची संपत्ति आणि उपयोग ही इतर शहरांस लाजविण्यासारखी होती. हे शहर एक लढानसे स्वतंत्र राज्यच होते. कारखान्यांत काम करणाऱ्या भुरग्यांची संख्या इतकी अगणित होती की, हे लोक कामावर जाण्याच्या वेळी व कामावरून परत परत येण्याच्या वेळी शहराची मोठी पंढा बाजवून रस्त्यावरील सर्व रहदारी बंद करवी लागत असे. शहराचे लढाऊ सैन्य पेशी हजार होते. या शहरांतील देवळे व सार्वजनिक इमारती फार भव्य व शोभिवंत होत्या. येथील सार्वजनिक देवळांवराल रोल्ड नावाची पैदा इतिहासप्रसिद्ध आहे. या शहराची राज्यव्यवस्था फार अर्वाचीन पद्धतीची होती. शहराच्या लोकांत कारखानदारांच्या बाबज मंडळ्या व कोष्ट्यांच्या वर्तीस मंडळ्या असे वर्ग होते; प्रत्येक वर्गातील लोकांचे लोकनिमुक्त कामगार असत. शहराची मुख्य लोकसभा सव्वीस सदस्यांची होती. तिला कायदेकानून व निवाडे करण्याच्या व सर्व राज्यकारभार पाहण्याचा पूर्ण अधिकार होता; मात्र या सभेच्या कामास मेलित येथील राष्ट्रसभा व राजा किंवा त्याचा प्रतिनिधि यांच्या मजुरीची आवश्यकता असे. याशिवाय या शहरास लेडी मेरीने दिलेल्या माऊचा नम्रदेवरून वरेच हक्क मिळाले होते. व्हॅंडर्स प्रांतांतून स्पेनच्या राजास यावयाची व्हॅंडर्नी घेंटच्या लोकसभेच्या संमतीवाचून जाऊ नये, अशा बाबतीत घेंटच्या शहरवासी लोकांनी मोठे बंड केले; व पांचव्या चालीस राजाने शहराचे पूर्वापार हक्क रद्द करण्याकरिता काढिलेला जाहीरनामा मस्त्यांत आणून, त्याचे फाडून हजारों तुकडे केले. तसेच लोकसभेपैकी एक सभासद राजाच्या पक्षास सामील आहे अशा संशयावरून विथरलेल्या लोकांनी त्यास एमसदनास पाठविले. या प्रसंगी राजा आक्खा लबाजण्यासह स्वतः घेंट येथे आला. कित्येक लोक तोफेच्या तोंडी गेले. घेंटशहरचे सर्व जुने हक्क, सनद आणि कायदे रद्द झाले. घेंटच्या लोकसभेची सर्व मिलकत, रोकड, तोफखाना, दारुगोळा वगैरे जप्त करण्यांत आला; खंडणीचा पैसा ताबडतोब देण्याचा हुकूम

शाला. यापुढें राजानें नेमलेल्या अधिकाऱ्यांच्या हातून राज्यकारभार चालविण्याचा ठराव शाला; व शेंफन्नास ठळक ठळक लोकांनीं अंगीत काळा झगा व गळ्याभोंवतीं फांस बांधून राजापुढें गुडघे देवून शरण जावें असें ठरलें. व तसें त्यांनीं केल्यावर सर्व डच लोकांस त्यांच्या उच्छृंखलपणाबद्दल माफी मिळाली. याप्रमाणें पांचव्या चार्ल्सच्या कारकीर्दीत नेदर्लंड देशाच्या स्वातंत्र्याची अगदीं पायमल्ली होत होती.

नेदर्लंड देशांत बाराव्या शतकापासून नवे नवे धर्मपंथ निघूं लागले होते. प्रारंभी हे नवीन पंथाचे लोक तिब्बळ पाखंडी व भोंदू असत, परंतु योड्याच काळांत त्या भावांचे नवे पंथ निर्माण होऊन, त्यांनीं (आपल्या अंगीत विशेष सामर्थ्य नसतांही) जुन्या धर्माशीं झगडण्यास कंबर बांधली. या नवीन मताच्या लोकांचा नेदर्लंडांत फार उद्वेग होत असे. नुसत्या संशयवृत्तने पुष्कळ लोकांस दिव्य करण्याच्या कामीं असला यातला सहन करवया लागत; व शेवटीं पुष्कळ प्रसंगीं मर्जीव देह अधीन अर्पण करण्याचा प्रसंग येत असे. तापलेली उलयती. नांगगचीं टोके, उकळी कुडलेल्या कढ्या वगैरेंच्या खाविलायस पुढ्यानें भागेपांचा गुन्हा शाबित झाल्यावर त्यांस खावाम बांधून, गळ्यापासून वेवीपर्यंत त्यांचें पोट सोडून, त्यांत हजारों भुंगे सोडून, अत्यंत तीव्र वेदनांनीं मरण आणण्याचें अपूर्व शासन या वेळीं फार प्रचारांत होतें. इकडे कॅथोलिक धर्माध्यक्षांची सत्ता आणि सपनि दिवसेंदिवस वाढत चालली. त्यांनीं सर्व राजेरजवाड्यांकडून आपली हक्काची वसूल करण्याचा क्रम अपारंपर्यानें चालू ठेविला होता. कांहीं गुन्हाची तोंडमत आल्यास दिवाणा, फौजदारी कोर्टांसाठीं अधिकार ते मातीत नमत. त्यांच्या मंडांत शिगलेल्या गुन्हेगार व परांगदा असलेल्या लोकांवर कायद्याचा अंमल चालत नसे. हा कॅथोलिक धर्मापक्षावर गुन्हाची शक्ति होण्यास वडांतर माक्षीदार लागत. उपद्रव्यावर शक्ति होण्यास सचार्वास माक्षीदार असावे लागत. स्वार्थीपक्षां कामीं उज्या काम-गाराविरुद्ध मान माक्षीदारांची जरूर असे; परंतु एखाद्या सामान्य मनुष्यास सुटी चढविण्यास कोण माक्षीदार वसम होत. बाराव्या शतकांत कॅथोलिक धर्माच्या पाद्री लोकांनीं राजापासून तों तहत मरीब शेतकऱ्या-

पर्यंत सर्वापासून मानाप्रकारचे कर घेऊन अपार संपत्ति जमविली होती. त्यांचे विरुद्ध कोणी न काढल्यास त्यावर भयंकर शापाचाची योजना होत असे. शेताच्या चौदाव्या शतकांत त्यांचे माहात्म्य बरेच कमी झाले. त्यांचे स्थावरजंगम मिळकत संपादन करण्याचे व धारण करण्याचे हक्क बरेच संकुचित झाले. मुद्रणकलेचा शोभ यावेळी लागल्यामुळे धर्म-सुधारणेचे पाऊल फार जलद पुढे पडले. धर्मपुस्तके थोडक्या किंमतीस सर्वांस मिळू लागली. त्याचप्रमाणे प्रायश्चिने विकण्याचा क्रमही या सुमारास पंद झाला. धर्माधिकाऱ्यांनी न्यायाच्या नाबतीत बळकाविलेली राजाची सत्ता त्यांस परत पावी लागली. सोळाव्या शतकांत हॉलंडास यांनी नवीन मतांचे थोंडसे दिग्दर्शन केले; परंतु हा सुधारक पंचद, स्वार्थमाधु व सुवापिलाधी असल्यामुळे त्याच्या हातून धर्मकांतीच्या कार्या विशेष उपयोग झाला नाही. त्याच्या मागून आल्या मतांर्थ जीव अर्पण करण्यास तयार असलेला असला धर्मसुधारक मार्टिन ल्यूथर हा हातांत धनुष्य व बाणोत ८५ मिद्धातिरूपी बाण घेऊन ते चोहाकडे फेकण्यास अवतीर्ण झाला.

मार्टिन ल्यूथरच्या नवीन धर्ममतांचा फैलाव नेदर्लंड देशांत झपाट्याने सुरू झाला. त्यास प्रतिबंध करण्याकरिता बादशाहाचे फर्मान वेन्डोविली बरेच सुटले. इ. स. १५२१ साली असा जाहिरनामा प्रसिद्ध झाला कीं अर्मेनी देशावर कोणत्याही प्रकारच्या धर्माच्या नाबतीत मन्की करिता येत नाही; तथापि नेदर्लंडदेश ही चार्ल्स राजाची खाजगी मिळकत आहे; या देशांत ल्यूथरसांप्रदायी लोक किंवा त्याचीं मते स्वीकारलेले लोक यांस एकदम देशांत प्रायश्चिन देऊन त्यांचा सर्व मालमत्ता सरकारांत जप्त करावी. दुसरा जाहिरनामा असा प्रसिद्ध करण्यांत आला कीं, लोकांनीं प्रायश्चिनकरितां एकत्र जमूं नये; तेथें धर्मपुस्तकें वाचूं नयेत; व धर्मतत्त्वांचा, संस्कारविषयांवर अगर धर्मगुरूंच्या अधिकाराबद्दल चर्चा करूं नये; केव्हास देशांत प्रायश्चिन मिळेल. याच मासल्याचा जास्त फडक तिसरा हुकूम पुढे कांहीं काळानें सुटला. त्यांत धर्मपुस्तकें एकांतत अग्न मंडळींत पाद्याच्या मदतीवांचून कोणी पढण केव्हास त्यांस देशांतप्रायश्चिनाची शिक्षा ठरविली होती. या सुकुमांचा शब्दशा-

अंमलही कडक सीसामें बांस्वार होत असे. इकडे अशा प्रकारचा जुलूम चालल्यामुळे उलट पक्षांत त्याच मानानें अविश उत्पन्न होऊन निर-
मिगळे असंख्य चमत्कारिक यत्नांचे नवे पथ अस्तित्वांत घेऊ लागले.
इ. स. १५३५ सालीं जुसेन्स येथे बादशहाचा नवा जाहीरहुकूम प्रसिद्ध
झाला. त्यावरून सर्व पाखंडी लोकांस यमसदनास पाठवावे असे कमा-
विण्यांत आले. त्यांत विशेष भेद एवढाच केला होता कीं, अनुसाप पाव-
लेल्या पुरुषांस तरवारिने कापावे; अनुतत स्त्रियांस सर्जिने पुरून टाकावे;
बुराफकी स्त्रीपुरुषांस जिवंत जाळावे. या हुकुमाच्या आधारांनं सर्व जेदलें
देशांत पुढील दहावीस वर्षांत सारखा कत्तल चालली होती. इ. स. १५४९
सालीं एक नवीन हुकूम निघाला, त्याच्या योगानें पुर्वीचें सर्व हुकूम
कायम करण्यांत आले.

सोळाव्या शतकांत राष्ट्रांतल राजकीय संस्थांपैकी स्थानिकसभांस
फारच महत्त्व प्राप्त झालें होतें; स्थानिकस्वराज्याविषयी लोकांस इतका
अभिमान उत्पन्न झाला होता कीं, सर्व देशभर गांवागांवाच्या स्थानिक-
सभांनीं सर्व राज्यकारभार आघोषिला होता. प्रत्येक शहराच्या अधि-
कारवाली मंडीमंडी परगणे व लहान लहान गांवांस असत. प्रत्येक
स्थानिकसभा झणजे एक स्वतंत्र संस्थानच असे. मुख्य कायदे करण्याचा
आणि राज्यकारभार पाहण्याचा हक्क वस्तुतः राजाचा होता; परंतु आपा-
पण्या अधिकारापुरतें राजाच्या मंजुरीनं हे काम स्थानिकसभांचे कर्तव्य
लागल्या. गांवाच्या प्रत्येक शहराचे पुर्वीच्या राजांनीं वेळोवेळीं मान्य
केलेले कायदे व सनदी अमलांत होत्याच. या स्थानिकसभांतील सभा-
सद निवडून देण्याचा हक्क निरनिराळ्या सनदी मंडळ्यांस असे. प्रत्येक
मंडळी मत देण्याचे कामीं एक धाकें समजली जात असे; व प्रत्येक शहर-
ाचें प्रोतेक गर्भत एक मत असे. हे स्थानिकस्वराज्याचें तत्त्व इतकें सोल
जात चाललें होतें कीं, जेदलें देशांतील लोकांस राष्ट्राच्या सामान्य
संस्थांपैकी आपल्या स्थानिकस्वराज्यांतच विशेष अभिमान वाटूं लागला.
सोळाव्या शतकांत शेंल्ड नदीच्या कांठचें अँडवर्ग हें शहर सर्वांत
विशेष उत्थान आलें होतें. सगळ्या यूरोपाचा व्यापार हा शहराच्या
मुखापास चालत असे. या शहराची लोकसंख्या व व्यापाराचें वैभव यांची

बरोबरी पारिसंविधाची कोणत्याही शहराच्याने होत नव्हती. या शहराची राज्यव्यवस्था फार स्वतंत्र होती, अर्द्धवर्षाचा संस्थानिक या नात्याने जुन्या मनदा व कायदे यांना धरून राज्य चालविण्याविषयी राजाला शपथ वहावी लागत असे. राजाचा मुख्यार सेंट्रहोल्डर हा मंत्री-मंडळाच्या सल्ल्याने राज्यकारभार चालवीत असे. अठरा सभासदांची एक मुख्य लोकसभा असे. ही सभा सर्व राज्यकारभार पाहत असे; व न्यायसभेच्या निकालांवर अपिलें ऐकत असे. याशिवाय दोन ग्रामाधिपती व दोन कायदे जाणणारे मंत्री व इतर मॅजिस्ट्रेट वगैरे नेमण्याचा अधिकार या सभेसच असे.

स्थानिक राज्यव्यवस्थेची अशी स्थिति असल्यामुळे राष्ट्रसभेची सभा फारच मर्यादित झाली होती. या सभेचे सभामद निरनिगड्या प्रौढांचे केवळ वकील असत; आणि तेही विविधित व्यक्तींचे अगर वर्गांचे मुखपार नसत. त्यांची निवडणूक लोकांकडून होत नसे. ह्या सभेचे काम केवळ फडणेशी असं. राजा अगर त्याचा मुख्यार्यास या सभेस खात्री-करितां पेशाची भागणी करवी लागे; व कोणत्याही एका शहरास ती नाकबुल करण्याचा हक्क होता.

लोकांची स्थिति या वेळी फार भगभगरीची होती; गरीब लोक अगदीं थोडे अभूत, धर्म करणें जाव्याम त्यांस शोधून काढावे लागत असे. शाळासुद्धे फार सुव्यवस्थेत असून शिक्षण अति स्वस्त असे. प्रत्येक जाणाच्या मुलास निदान दोन भाषा लिहिता, वाचता आणि बोलता येत असत. श्रीमान लोकांच्या मुलांस आपला विद्याभ्यास पुरा करण्यास लुईन, डॅग, पारिम आणि पंडुआ वगैरे ठिकाणीं प्रसिद्ध विद्यापीठें होती. या विद्यापीठांतून धर्मशास्त्र, व्यवहारनीति, वैद्यक, साहित्यशास्त्र, प्राचीन व अर्वाचीन भाषा, चैंगेचा अभ्यास करण्यास सोंद होत्या. याशिवाय शिली लोकांच्या साहित्य-प्रयोगी-मंडळ्या या देशांत या वेळीं होत्या. ह्या मंडळ्या सुद्धे दिवशीं काही पदे गाऊन, संमति व नाकबुल प्रयोग करून, व काही नाट्यप्रयोगांतील पात्रांच्या मिरवणुका वगैरे काढून लोकांची फरमणूक करून ज्ञानप्रमाराची खुदपट करीत. येथवर नेवर्लंड देशाचा इशवीशकाच्या पहिल्या पंधरा शतकांचा इतिहास

थोडक्यांत सांगितला. या अवकाशांत इलडलींत व जंगलांत राहणाऱ्या रानटी लोकांच्या ठिकाणीं तीस लक्ष लोकांचें सुश्रमलेलें राष्ट्र निर्माण झालें होतें. या लोकांची शेतकी व शिल्पकला यासंबंधी विलक्षण दक्षता व मार्बाण्य, व्यापारांत अविश्वात खटपट व तदनुकूल फलप्राप्ती, विद्या व कला यांत लोकोत्तर नैपुण्य, राजकीय व सामाजिक संस्थांत आश्चर्यकारक व्यापकता व अर्वाचीनत्व, व सर्वांत विशेष अनिवार्य स्वातंत्र्यप्रीति हे गुण फारच अमलिन होते. स्वातंत्र्य व स्वराज्य यांचा कट्टा अभिमान याच्या येरपेनें मागील पंधरा शतकांत वेळोवेळीं डब लोकांनीं जुलुमारशीं झुंज खाडी होती. सोळाव्या शतकांत पर्यस्वातंत्र्याचें धर्तें या राष्ट्राच्या अंगीं शिरून त्यास विशेषच स्फुरण घडलें. या लहान नेडर्लंड देशास मानवी प्राण्यानें पुष्कळ धातक प्रहार केले अप्रतांडीं त्यांतून बचावून उलट धारव्यावरच उलटून त्यानें त्यास पर्यग्राहांत करून सोडिलें. हॉलंडांतिल श्रिया फार देखण्या व सहद असल्याचीं त्याति असे. लहानपणापासून त्यास सर्व ठिकाणीं व सर्व व्यवसायांत पुरुषांप्रमाणें मेकळेपणांन व स्वतंत्रपणें वागतां येत असे. पुरुषांशीं स्त्रियांच्या नात्यानें बोलणें चालणें वगैरे व्यवहार त्यास करण्यास कोणताही प्रतिबंध नसे. त्यास प्रवामास सुद्धां एकटें जाण्यास बिलकुल भीति वाहत नसे. इतकें अघूनही त्यांचें आचरण अगदीं शुद्ध, व त्यांची दागणूक फार मर्यादचीं असे. पुढील राज्यक्रांतीच्या इतिहासांत या देशांतिल क्षिपांतीं कित्येक प्रसंगां जें अवर्णनीय धैर्य व जी लोकोत्तर देशभक्ति दाखविली, ती त्यांच्या शिक्षणाचें फल होय.

नेडर्लंडचे या वेळीं ब्रावेंट लिंजुर, लुक्संबर्ग, ह्रुडर्स, आर्टवा, हेनो, फ्लेडर्ज, वेमुर, झुदफन, हगलंड, झीसंड, अँटवर्प, फ्रीजलंड, मेस्किन, लर्मॅकन, यूट्रेक्ट, ओन्डर्गिसल, हॅगनिंजन, अंभे सतरा परगणे होत. त्यास एकंदर २०८ तटबंदी शहरें व १५० सनदी शहरें होती; २३०० मोठीं गांवां, व शिवार अमेक्य लहान सहान खेडीं सर्व देशभर पसरलीं होती, व त्यांभोंवतीं साठ भकम किल्ल्यांचा मराडा होता.

भाग २ रा.

इ. स. १५५५—१५६०.

किं तेषां रा-प्रांरहण-का-सर्वा लडाई- नयी राज्यव्यवस्था-किलिपणे स्वदेशी पणन सणी मारेरुट पामो राजपुत्र अरिज-अटवी पेरुतो अके आरा-सया विचार-ने-कल्पित-धर्मशास्त्राचा अंश पामार - नयी धर्मव्यवस्था-स्वीकित से-पाचा अवेका.

पोचथा चार्लस राजानें अवलंबन केलेली खीर राजनीति लक्षांत घेतले; अमलां त्याच्या मुलाच्या कारकीर्दीत जें भयंकर बंड उद्भवलें तें बाणत्या कारकीर्दीत द्युन कसं राहिलें होतें याचें सकुडर्शनी आश्चर्य वाटलावाचून राहणार नाही. या राजानें नेदरलंडचा पैसा व सैन्य यांचो परमुलुखांत अतंतात खराचो केलो; इच्च लोकांचे स्वराज्याचे हक्क बद्ध-तारिणें उल्लंघन पाडिले; व देशांत नवीन पंथी लोकांचा नायनात कणया-कतिां यमदशोधक न्यायसभा सुरू केली, परंतु चार्लसचा सर्व यूरोपभर दबदबा असल्यामुळे नेदरलंडच्या व्यापार्यांस चांगही सुलुखांत निर्भय प्रवेश व विशेष सवलती मिळून त्यांचा व्यापार अमर्याद वाढला होता. शिवाय सैन्याचा साम्राज्यांत न्यायच राष्ट्रांचा समावेश होत असल्यामुळे हॉलंडच्या मालाचा त्या सर्वांत पुष्कळ स्वयं होत असे; अशीज नेदरलंडच्या सत्र संस्थानांचें सैन्याचा असल्यामुळे एकीकरण झाल्यामुळे यूरोपभर गळामालेंत त्याम वरंच महत्त्व प्राप्त झालें होतें; यामुळे इच्च लोकांस कांही कालपर्यंत आपल्या पंगवलेकी स्थितीतच एका प्रकारचें सुख भासूं लागलें. शिवाय चार्लस हा तत्काळीन महायोद्धा असल्यामुळे त्याच्या यशस्वीने लोकां अगदीं दिवून गेले होते. त्यामुळे चार्लसचा जन्म हॉलंडांत झाला होता, त्यामुळे त्याचें त्या देशावर विशेष प्रेम असे. त्याचें या देशांत बरेचच जाणें धर्म होतें, त्यानें आगदीं व्याव-पद्धति बरीच करडी ठेविली होतें, लढातमान कामांत लोकांचा अशीति उत्पन्न होईल या संर्तानें सर्व लढात लढात जिवित त्यानें तद्दीप्य लोकां निपिले होते. इच्च भाषा तो स्वभाषमार्गे माफ वोलत असे; आचारविचारांत तो त्याचें अनुकरण कर सहज व बेमालूम करी.

त्याची आगशूक फार माथी, तत्र व मनमिळाऊ असे; या सर्व कारणां-
मुळे डबू लोकांचे मन त्याच्या विरुद्ध जागृत होऊन कचरत असे.

हा स्थितीचा संबंध आपल्या मुलाच्या कारकीर्दीत कायम रहावा या
हेतूने बुबराज फिलिप याम संपन्न झालेला आणवून, व भार द्यावायत
उपदेशपूर्वक राज्यपद्धती त्याच्या हाती यावी असा विचार करून
ता. २५ आक्टोबर १९५५ इसवी रोजी बुबराजच्या राज्याच्यांत
चार्ल्समन मोठा दरबार भरविला. त्या समयी पुढील इतिहासात निगनिगळ्या
प्रसंगी प्रसिद्धास आलेले कार्लमनल वॅन्डेल, एम्मान, हर्न, बर्न, बर्न,
मोडिनि, बर्नमन, बर्नमन, बर्नमन, बर्नमन, बर्नमन, बर्नमन, बर्नमन,
व राजपुत्र ऑरिज अगर यतवाह बुडवून बर्नमन बर्नमन बर्नमन बर्नमन
चार्ल्समन बुबराज फिलिप राजाला राज्यपद अर्पण केल्यानंतर मुलाचे
वापरापुढे गुडचे टिकले व त्याच्या हाताचे चुंबन केले. मुलास आर्थावाच
हेतूने बर्नमन उभयपक्षांच्या डोक्यांतून अशु आले. नंतर निगनिगळ्या अधिकारी
मंडळाचे नवीन पदाहूड राजास मुजरे आले. या समयी फिलिपने
शपथपूर्वक आभिवचने दिली ती येणेप्रमाणे:- "ईश्वरकृपेने भूषण, सिमिलीज
वगैरे देशांच्या मालक आलेला. मी प्रतिज्ञा करितो की, या देशास
व त्यांतिल संस्थांतिक, जहागिरदार, शहरे व सामान्य प्रजा यांस पूर्वीच्या
राजाकडून मिळालेले हक्क व स्वातंत्र्य, व इतर त्यांच्यांत व्यक्तिया
व सभशापाले चालू असलेल्या रुढी, रिवाज व हक्क यांत पी कोणतीही
हक्काहक्क करणार नाही. त्याची व मदत राजाला अनुसरु असे मी
आपले वतन देवीन, या कामी ईश्वर व सर्व मनुष्यसंख्या यांचे वतन देवीन.
अधिकारी मंडळांनी उलट शपथ घेतल्या. त्यांत आपल्या राजाचे हक्क
संभालून पाळवेळ वितकी राजास अर्पण पाळें; व राजाचे अधिकारी
आपापली कामे कायद्याची सहाय्य उल्लेखन व करण वजावलेल तो-
पर्यंत त्यास आपली पूर्ण मदत दिलेल. अशी त्यांनी वचने दिली. या
शपथेच्या स्वरूपावरून लोकांपाशी या राजाची पत किंमत होती याचे
अनुमान थोडक्यांत करता येईल. यानंतर काही नुतिपर भारणे हेरऊन
दरबार चर्यास्त शाळा. वापुडे चार्ल्समन जसरी येथे मरणकालपर्यंत
एकांतवारांत आपला बुद्धावकाळ वाळविला.

या समयी फिलिपला बापाचें बहुतेक सर्व राज्य प्राप्त झालें; स्पेनची सर्व संस्थानें व सिसिलीज यांचा तो मालक झाला; इंग्लंड, फ्रान्स, जेरुसलेम या राजपदांचा परंपरागत मान त्याजकडेसच आला; एशिया, आफ्रिका, अमेरिका यांत तो “अजातशत्रुच” होता; मिलन ब बर्गडी या संस्थानाचें स्वामित्वही त्याजकडेसच आलें; व नेदर्लंड देशाचा मुकुट वारसहकारांने त्याचे शिरोवर घेऊन बसला. वरील अधिकारदानाचे वेळीं फिलिपचें वय अठ्ठावीस वर्षांचे होतें. फिलिपचें पहिलें लग्न त्याच्या वयाच्या सोळाव्या वर्षीं ह्युणजे दसवी सन १५४६ मध्ये झालें. लयाच्या पन्निषाच वर्षीं त्यास इतिहासांत पुढें डॉन कॉर्लास या नांवानें नामिद्धी पावलेला मुलगा झाला; व त्याच प्रसंगांत त्यास विधुरपणा प्राप्त झाला. इ. स. १५४८ सालीं फिलिपची नेदर्लंडांत पहिली फेर झाली. त्यावेळीं ब्रुसेल्सच्या लोकांनीं त्याचें स्वागत मोठ्या उत्साहानें आणि थाटानें केलें. या वर्षाचा सर्व वसंतकाल सुवराजानें नेदर्लंडमधील मोठमोठीं शहरे पाहण्यांत घालविला. शहरीशहरीं त्याच्या सन्मानार्थ लोकांनीं निर्मळ अंतःकरणांने मोठमोठे उत्साहही केले. या समयी सुवराजानें टिकटिकाणीं मेजवाण्यांच्या आणि महोत्सवांच्या भरीत, नेदर्लंडचे व त्यांतील शहरांचे हक व राजकीय संस्था अबाध चालविण्याविषयी लोकांस अपत्यपत्र आश्वासनें दिलीं. पुढें आपसावर ओढवणाऱ्या संकटाची कल्पनाही नसल्यामुळे, अर्धवर्ष शहरानें फिलिपचें स्वागत विशेष उत्साहानें केलें; आणि त्यावेळेच्या प्रसंगाचें स्मारक ह्युणून राजपुत्रानेंही या शहराच्या लोकांस “सानंद-प्रवेश” नांवाची एक नवी सगद करून दिली. या भेटीच्या वेळीं एकंदर फिलिपची वागणूक फार उदास, तुटक व बेपर्वाईची होती. इ.स.वी सन १५५४ मध्ये फिलिपचा इंग्लंडची राज्ञी मेरी ट्यूडर इजबतेवर द्वितीयसंबंध झाला. या वधुवरीचें गुणसाम्य एवढेंच होतें की, द्वेषितां वैयक्तिक धर्माचें वर्चस्व राखणें हे आपल्या आयुष्याचें पहिलें कर्तव्य समजत होते; व तत्रान्यर्थ विधर्मी लोकांस देहांतशामन करणें हे इच्छा सैकेताप्रमाणें राजाचें पहिलें कर्तव्यकर्म आहे अशी उभयतांची समजूत होती; आणि अशा तऱ्हेनें आपल्या राज्याची केवळ यमपुरी

वनविणें हाच कायतो स्वर्गप्राप्तीचा मार्ग उभयतांस दिसत होता. मनऱ्यावर बेरीचें निःसीम प्रेम होतें, व त्याची मर्जी संपादन करण्याकरितां प्रसंगी आपला प्राणही खर्ची घालण्यास ती तयार असे. परंतु बेरी ट्यूडरपासून पुत्रप्राप्तीची निराशा झाल्यावर फिलिपनें तिचें तोंड अजीवात सोडून दिलें.

फिलिप हा शरीरानें फार ठेंगणा व सडपातळ होता; त्याचे पांथ अगदीं काठीसारखे हडकण्ट असून छाती अरुंद होती; नेहमीं अजरार असणाऱ्या मनुष्याप्रमाणें त्याचा चेहरा अगदीं भेकड आणि निस्तेज दिसे; शरीरप्रमाणेंच त्याचें मन कमकुवत असून स्वभाव मिथा होता; फिलिप हा दीर्घसूची असून कोणत्याही आंगावाणीच्या प्रसंगी टिकण्यासारखा नव्हता; त्याला लढाईचा मनापासून निष्कार असे; समरांगणांत कीर्ति संपादन करण्याकरितां त्याचा जन्मच नव्हता. परचक्राचे निवारण करण्याचा प्रसंग आल्यास मेनापतींच्या हातून जप मिळविण्याशिवाय त्यास मर्यातर नव्हतें. त्याच्या कपाम मोंटमॉरे युद्ध-प्रसंग घडवून आणण्याची मोंठी होस असे; मुलाला असल्या प्रसंगांची कल्पनासुद्धां भोति उत्पन्न करण्यास पुरे होती. चार्ल्स बादशहा कोणाच्या धमकावणीस जुमानत नसे; मुलगा फार संकोचवृत्तीचा, भेकड, फाजिल सावध, चंचलवृत्तीचा व दीर्घसंशयी होता. बाप दयमयिथ होता व मुलगा थोडा विभ्रामयिथ होता. बाप सर्व लोकांचे बिचर घेत असे, व त्यांचे मथन करून जें आपलें मत ठरल ते कोणताही प्रसंग न कर्ति पणिक दशेस आल्यावर त्याच्या घोरणानें एकदम मोठया अतक्यें उभेदीनें काम करण्यास सुस्थित की; फिलिप हा परपश्यनेषबुद्धि, क्षणिकवृत्तीचा व एखादें मत ठरल्यावरही वेदितुरुप वर्तन करण्याच्या कामीं अनिश्चित स्वभावाचा असा होता. सामान्य कुडीच्या लोकपिक्षांही त्याची मानमिक शक्ति कमी पतीची होती. त्याचें मन फार संकुचित होतें. बैठकी काम करण्याचा मात्र त्याला बिलकुल कंदाळा नव्हता; लहानपणापासून धुल्लक गोष्टीमध्यें विशेष लक्ष घालण्याचें त्याला वेड असे. आमरणांत सामान्य तत्वांचें महत्त्व त्याला कधींच समजलें नाहीं; व एकदा मनुष्य कितीही दक्ष गदिला तरी पांच कोट प्रजेचे सार्वजनिक व साजगी व्यवहार त्यास पूर्णपणे

समजणीं अग्रेसर होय. ही गोष्ट त्यांच्या मनास कधीच नासली नाही. पुष्कळ प्रसंगी ती कित्येक प्रहर आपल्या मंत्रिमंडळाशी राज्यकारभाराची दायदाद करवात घादवोन असे. त्यांची वसती नेदर्लंडां कचेरीच्या दिवाणघाण्यांतच असे. परगण्यांचे वकील व प्रतिनिधी यांस तो मोठ्या खुर्चीने पाहिले तन्हा भेट देई, व त्यांचे दोळ्यां लक्षपूर्वक ऐकून घेऊन त्यांस सुत्रा-परम्यां माघेत जबाब देत असे. तो शाकाचा माघ खंबीर होता. वास्तवतःचा हा अज्ञ होता; तथापि मनुष्य शेजारच्या गोष्टींत अमळा. तरी अगदीं अलुलक चावीमेवेचीं मुद्दां त्यास बीस बीस पानांचे लांब पत्र तो मातून होसनें लिहिले असे. त्याची कसबा अशी होती कीं जसाच्या सर्व चलनचलनादि क्रिया, स्थिति व पश्यवद्वाह हांच्या सूचनां बालवयाच्या अस्तात. त्याच्या राज्यांत कोणत्याही सरकारी काराचा जन्म त्याच्या लेखणीची कवाईत प्रथम झाल्याशिवाय होत नसे. त्याच्या कलमवद्वाहरींचे कारण विचारवाढून्य हें नसून, विचार-वाढिघ ते होणे, शब्दांचे धुकें पसरून त्यांत लपून बसण्यांत त्याचा हेतु आपला भावार्थ इसच्यास समजूं नये पदशाच नसे. तर आपल्या लिहिण्यांतील अर्थाभावही लोकांस समजूं नये झणून हा धुस्तीची योजना तो करित असे. कित्येक प्रसंगीं दुसऱ्यासच कार्य, पण त्याच्या लिहिण्याचा अर्थ त्याचा त्यासही समजण्यास येचाईत पडे. लढाऊपणा-प्राप्तून एक जवळून कल्पना त्याच्या माथ्यांत शिजली होती आणि तिचा पगडा भेरेपर्यंत पूर्णपणे व्याजवर होता. जुन्या ख्रिस्तीधर्मावद्दल स्पॅनिश लोकांचा भयंकर उन्माद मुसलमानां धर्माशी झगडणांला असेर असेर इतक्या उत्कट दशेंस जाऊन पोहोचला कीं, त्या गडगम त्या गोष्टीचे एक चमत्कारिक वेडच लागल्यामागें झाले. मुसलमानांनी धर्माचा उच्छेद करून स्वधर्माची स्थापना करणारे हे असले ख्रिस्ती स्पॅनिश लोक काळांतानें आपल्या धर्मातीलच नवीन पंथी लोकांस केवळ शत्रू-प्रमाणें दाहू लागले; व या नवीन धर्मपंथा लोकांचा उल करून त्यांचा नायबद करणें हे आपलें मुख्य कर्तव्यकर्म आहे असें त्यांस वाटूं लागलें. या अदोर नवीन कल्पनेचा फिलिपजा हा केवळ मूर्तिमंत पुतळा होता. असले ख्रिस्तीपदपादशहा हें नांव सार्थ करणें हेंच

त्याच्या महत्वाकांक्षेचे बीज होते आणि ती मेषु माध्य करणाऱ्यांकडो आपल्या वडिलांच्या वेवची मर्यादित असलेल्या अवस्थाः अमलात आणण्याचा त्याचा निश्चय होता, किलिप हा जन्मतः स्वभावात वशिष्ठाणने सर्वस्वी स्पेनदेशीय होताः त्यामुळे नेदरलँड देशातील आनंदी, उद्योगी व साहसी लोकांच्या आचारविचारांचा आणि सामाजिक व राजकीय संस्थांचा त्याला पूर्ण निरस्कार होता, तेथील लोकांचा वाचकपणा त्यास सहन होत नसे, व स्पेन व हॉलंड यांचे पूर्वाग्रह विमनस्य त्याच्या मनात सदैव जागृत होते, त्याचे शिक्षण फार कोत होते, त्याला स्वभाषेशिवाय कोणताही भाषा विशेषशी पेत नव्हती, त्याची दिनचर्या फार नियमबद्ध होती, उपासनेच्या कामी त्याच्या दृष्टेच्या वेळा कधीही चुकत नमत, वादग्रस्त धर्मविषयावर पाद्री लोकांशी चर्चा करणाऱ्या त्याला फार आवडत असे, कोणत्याही कामास आरंभ करणाऱ्याची आतुरता दृष्ट्या त्याचा परिणाम काय होईल याची चिकित्सा केल्याशिवाय तो त्यास हात घालत नसे, तो फार विषयलंघन होता, सामान्य अनुष्याचा वेदराच करून रात्री सोपारण हलकट अशा योगांगनांची परे धुंदळण्याची त्याला नेहमी संवय असे, त्याच्या कारकीर्दीत पैसाची खजिन्यात नेहमी देखाई असल्यामुळे त्याचे दातृत्व लोकांच्या अन्नभवास येण्यास मार्गच नव्हता, एकदांतीत असतांना असदीं निवलय मित्रांशी ग्राम्य वंश करून मोकळेपणाने अमर्याद विद्वत्पणाची त्याला संवय होती, त्यावेळच्या औपचारिक भाषेत त्याला दयाळू, आनंदी व मध्य अशी विशेषणी दिव्याचे आदळते.

राज्यांगदणानंतर जुमेलस येथे असतांना त्याने १५० दहावी लोक आपल्यापाशी ठेविले होते, त्यांपैकी नऊदशांश स्पॅनिश होते व बाकी राहिलेल्या पंधरा सोळा इसमांत ड्युर्मिग, इगलियन, इंग्लिश आणि जर्मन या सर्व राष्ट्रांतील लोकांना समावेश झाला होता, येथपासूनच त्याने आपल्या वापराचे वट्टण सोडले, स्पॅनिश राष्ट्राशिवाय इतर राष्ट्रांची त्याजपाशी कोहीच किंमत नव्हती; स्पॅनिश लोकांशी त्याचा सादामनकल चाले; त्यांच्याशीच त्याची सर्व खलवते जावयाची; व त्यांच्या दातृत्व त्याने सर्व राज्यकारभार चालविला होता, त्यायोगाने स्पॅनिश लोकां

विषयी नेदर्लंड देशांत जबरदस्त वैमनस्य वाढून, त्याचा शेवटी फार घातक परिणाम झाला. स्पेनमधील त्यांचे मंत्रीनेडल्ट पांच महा स्पॅनिश सरदारांचे होते; त्यांपैकी रायगोमेथ आणि आल्फ्रेड हे राज्याचे केवळ आस्थासंबंध होते. ह्या दोघांचा परस्परांशी अहिंसकुलसंबंध असे. आल्फ्रेड हा युद्धातुवादक पक्षाचा पुढारी होता; त्याने यापूर्वी बराच पराक्रम गाजविला होता; तथापि या वेळी त्याचे विशेष तेज पडले नव्हते. रायगोमेथच्या राजनीतीचे धोरण शांततेकडे होते; त्यामुळे फिलिपची त्याजवर विशेष भक्ति असे. यावेळी विजयतगार, मंत्री आणि फडणीस हे तिन्ही अधिकार रायगोमेथकडे होते.

चार्लस वाक्झहाने राज्यपद सोडिले त्या वेळी नेदर्लंडच्या सुभेदारीच्या कामांवर जमलेली हॅंगेरीची राणी इनेझी कंटारून आपल्या कामाचा राजिनामा दिला. तिच्या जागी प्रथम आपला कुलतभाऊ फिलिबर्ट सॅकॉय याची नेमणूक फिलिपने केली. हा मोठा पराक्रमी योद्धा होता. याचे जहागिर वेगवेगळ्या भागांशी आल्यामुळे युद्धांत मिळणाऱ्या लुटारू यांचा बरेच दिवस निर्वाह चालला होता. ही नवीन जागा मिळाल्यामुळे फिलिबर्ट याम बरेच वार्षिक उत्पन्न मिळू लागले; तथापि कांहीं कारण उपस्थित करून लढाईचे प्रसंग आणण्याचे विचार तेहमी त्याच्या हौक्यांत घाळत होते. आपल्या मुलाच्या कारकीर्दीचा प्रारंभ शांततेत व्हावा या उद्देशाने १० सप्टेंबर १५६८ साली व्हॉर्सीलीस येथे फ्रान्स, स्पेन व पोप या सर्वांच्या दरम्यान पांच वर्षांच्या युद्धाचा एक तह चार्लस राजाने ठरविला होता. याच्यापूर्वी पोपने स्पॅनिश लोकामंडाली देशांतून हाकलून लावण्याकरिता फ्रान्सचा राजा दुसरा हेनरी याने आपले सैन्य व पैसा हांचा पुख्ता करावा, अशा अशयाचा एक अंतस्थ करार करून घेतला होता ! व्हॉर्सीलीस येथील तहाची बाबती ऐकून नेदर्लंड देशांत चेष्टांकडे आनंदी अन्नद झाला. पैसा, शिपाई आणि लढण्यास जाणाऱ्यांचा पुख्ता करण्यापलीकडे नेदर्लंड देशास या लढायापासून यत्किंचितही फायदा नव्हता; उलट यांचिक फ्रान्साने, शेतकी आणि व्यापार या धंद्यांसाठी सदैव निमग्न असण्याचा या राष्ट्राची या लढायापासून अत्यंत खराबी होत असे. या अंतस्थ तहाची बातमी फिलिपच्या

कानावर गेल्यामुळे पुन्हा फ्रान्सशी जोराने लढाई सुरू करण्याचे विचार त्याच्या मनात येऊ लागले. त्यामुळे त्याच्या मनात अन्वेलपासून धाडत असलेले, मेलिनची त्यासत्ता व नवी धर्मसत्ता सुरू करून नेदर्लंडच्या लोकांच्या धर्मछल करण्याचे काम त्यास काही कालपर्यंत तहकूब ठेवावे लागले, फिलिपने या लढाईच्या सर्वांकर्ता काही कराव्या नवीन बाबी बसाविण्याची प्रांतिकसभांस परवानगी विचारली. ते मागणे कबूल न करती लढाईकर्ता मद्र सभानी काही ठरेव रकम "देणगी" इंग्लिश राजास देण्याचे ठरविले.

पोपच्या दरबारातील काही कारस्थानी परंतु इंग्लोकांच्या चिन्तावणी-वरून फ्रान्स व स्पेन यांच्यामध्ये लढाई लुप्तली इ. स. १५५७ साली फ्रान्सच्या सैन्याची दुसरी तुकडी हॅंडर्स प्रांतात उतरली. फिलिपला या वेळी आपल्या बायकोची अठवण झाली. मेरी ट्युडरने पतिव्रता धर्मास स्मरून आपल्या नवऱ्याची बाजू पकडून उचलली, आणि आठ हजार सैन्याची कुमक काही नामांकित सरदार वरावर देऊन हॅंडर्सच्या सरहद्दीकडे रवाना केली. इकडे फिलिपने सुमारे पन्नास हजार पायदल आणि वारा हजार घोडेस्वार इतके सैन्य नेदर्लंड व जर्मनी यांकुल तयार करून, नेदर्लंडचा सुभेदार सरदार खॅटॉय याच्या आधिपत्याखाली जीवेंद्वय रवाने रवाना केले. या सैन्यावरून नेदर्लंडचे बरेच प्रमुख सरदार गेले होते. सरदार एग्मोन हा या सैन्याचा आघास्तभ होता; त्याचे वय या वेळी पन्नास वर्षांचे होते. तरुण, लडकुळोत्पन्न, श्रीमान, देवणा आणि शूर अशा या बरेदिव्यन वीराने नांव मिळविण्यास या यादामादच्या संयामात फार चांगली संधि येऊन पोहोचली. एग्मोनचा किल्ला आणि जहाजी हॅलंडच्या उत्तर भागात असून या प्रांताच्या प्राचीन इतिहासात पुष्कट पराक्रमी पुरुषांची नावे प्रसिद्ध असल्याचे लोकांच्या सांगण्यांत येत असे. लहान वयात असतांना खॅमोरल एग्मोन हा चार्लस बोदशाहाच्या हुज्याच्या पेशांत होता. शस्त्रे धारण करण्याचे सामर्थ्य आल्यावर तो शिताईमिर्गिच्या पेशांत शिरला; व आपल्या वयाच्या एकविसाव्या वर्षी वार्वरगच्या मोहिमेत एक स्वाराची पलटण हाताखाली घेऊन त्याने मोठा अद्भुत पराक्रम

गाजविंश. ड. स. १९४२ सालीं ख्वेगियाची राजकन्या सॅविना इत्याशी त्याचे लग्न झालें; ड. स. १९४६ सालीं वादग्रहानें त्यास फ्रिसच्या जमातीचा सभासद फक्तें; ड. स. १९४७ सालीं मॅट्रन येथील वेदघात्या प्रभातीं तो हजर होता; ड. स. १९४४ सालीं फिलिपचे मरी म्युडरशी लग्न जुद्धविण्याच्या कारणांत मध्यस्थी करण्याकरितां तो हंग्लंडास गेला होता; वंद्यजनपणा, संगति आणि शौर्य या बाबतींत नेदरलँडमध्ये त्याचा दर्जा सर्वानें मोठा होता, लोकप्रियतेची त्याला आव होती, तथापि तो स्वभावातें फार नांदेड व बेगुमान असे; त्याचा राग आणिक, अनावर आणि ज्येष्ठ असे; पोकळ गर्व त्याच्या स्वभावांत अमर्याद होता; त्यामुळे त्याच्या स्वभावांतिल्लें वैगुण्य माहीत असणारांस त्याला पाहिजे त्या गीतेंलें घंट्यावर साचवितां येत असे; त्याला शिक्षण फार वेताचें मिळालें होतें; आणि गणभूमीशिक्षण इतर ठिकाणच्या कामाविषयीं त्याची पात्रता फार कमी होती; यामुळे लढाईच्या कार्यां तो जितका धीट व तडफदार दितकान्न राजकीय व्यवहारांत अनिश्चित आणि नलायक होता. जन्म मोगा नामांकित शिपाई; परंतु दुर्दैवानें बुद्धिमात्र, हुशारी आणि सामाजिक सुखाचारी स्यांत दिकान्न लागणें दुर्गपास्त अशा गुणधर्माच्या अंधार आणि भयंकर प्रवृत्ति पडून अविचार, अनिश्चितपणा, अपात्री विश्वास आणि शंडंगपणा या गुणांनी त्याचा सर्वभरी नाश लावा यांत नवल नाहीं.

ड. स. १९४७ च्या अगस्त महिन्यांत सेंट क्रेटिन येथें उभय पक्षाची मोठी लढाई झाली, तीत फ्रान्सच्या तर्फे कॉन्स्टेबल मॉट मॅरेन्सी, जेडमिल कॉलेजिरी वगैरे अतिरथी, महागर्वा सेनापती असतां त्यांचा, सगदां पराधीन धावें पूर्ण पराभव केला; लढाईनंतर विजयी भेग्यानें क्रेटिन भाडगार हड्डा करून ते हस्तगत केले व शहरांत शिरून असंख्य अश्वर कर्णें केलीं. याच मधींग फिलिपचा पूर्ण विश्वासपात्र आगमथा विशाप (धर्माध्यक्ष) आणि फ्रेंच सेनापतीचा भाऊ धर्मज लॅरेन यांची एकठांतीत गांठ पडून उभयतांचा एक गुम संकेत ठरला, तो असा:— 'फिलिप व फ्रान्सचा राजा या उभयतांचें जन्म धर्माचें संस्थापन करणें हे जगांत मुख्य कर्तव्य अभूत उभयतांचिही मरे शत्रु नवीन

धर्ममतांचे लोक हे होत. कतितां या समान्य शास्त्रांचा उच्छेद करण्या-
कतितां दोन्ही देशांच्या राजांनीं एकमेकांस स्वयां भावानें मान्य केलें
पाहिजे, हा उद्देश मिळीस नव्याकतितां दोन्ही राजांनीं तेंदणीं एक
विचारानें चाललें पाहिजे. या भयान्ना ध्यवहार अर्थात्च म्हा देवाचा
लागला; त्यामुळे उभय भिन्याची दुसरी एक लढाई होऊन फेच भिन्यास
पुन्हा अथयशाचा बोटा एकी ध्यावा लागला. या दोन तयांची
धर्माध्यक्षांच्या गुप्त मसलतीस भर पडल्यावर तयांचा मार्ग भुलून
झाला. फ्रान्सच्या तोंडें मॅड मॅग्ननी व स्पेनच्या तोंडें गॅब्रियल ऑरेज
हे तहाचीं कलमें ठरविण्यास बसले होते; कादो कॉन्वेन्सी येथील तहांत
असें ठरलें कीं:— दोन्ही राजांनीं हत्यप्रयत्न करून कॅथोलिक धर्म
अबाध चालेळ अशी तजवीज करावी; आणि धर्ममतां जग्न होत
चाललेले संदे भेद नवीन कणकतितां व धर्म विचारांत करत चाललेले
स्वातंत्र्य नष्ट करण्यकतितां एक नवी धर्मसभ्य स्थापन करावी. मागील
आठ वर्षांत संपादिलेला मुख्य दोन्ही पक्षांनीं त्याचा त्यास परत पाहिला
ह्या तहाची वार्ता ऐकून नेदरलँड देशांत पुन्हा सर्वत्र आनंद व महत्त्व
यांचा प्रसंग झाला. बिशप्या नेदरलँडच्या लोकांस त्यांच्यांत वाढत
चाललेले नवीन धर्मविचार हे फिलिपचे सर्वांत कडे शत्रु होते, व
त्यांच्याशीं एकदिलानें जगडण्यास तो आतां मोकळा झाला, या गोष्टीची
अव्याप कल्पनाही नव्हती.

फिलिपचे नेदरलँड देशावर कधीच विशेष प्रेम नव्हती, तो या तहानंतर
नियमित राज्यमंडल्या या देशांतून स्पेनला परत जाण्याचा विचार कळें
लागला. त्यानें मनांत धोडिलेला कामाचीं सूत्रे स्पेनमधील नगरांमधीलून
चाळविणें त्यास वास्त मोडिचें झालें. फ्रान्सेधीच्या तहावरून फिलिपचे
मैत्रीकला फ्रान्सच्या राजाकडून त्याची जहागिर परत मिळाली; व आपल्या
जहागिराच्या व्यवस्था पाहणें त्यास भाग पडलें. यासुळे नेदरलँडच्या
मस्तुभेदगीच्या जगेंवर दुसऱ्या परवाचा येणव इसवीची योजना करणें
हे स्वदेशी जाग्यापरी पहिलें महत्वाचें काम फिलिपला करावयाचें होतें.
या जमिंस तहशीस आणि विदेशीस उमेदवार येणव होते; त्यांपैकी पांचव्या
चालीस राजाच्या राखेची मुलगी राणी मॅरीस्ट वार्मा हिची योजना

फिलिपन केली. राज्यकारभाराच्या कामांत तिला मदत करण्याकरिता तीन मंत्रीबंडाच्या नेमण्यांत आल्या. पैकीं फडणिस-मंडळाचें काम एकंदर नव्हतं-जसांचेंहीच देशांत ठरण्याचें व लक्षाचीं अंदाजपत्रकें तयार करण्याचें होतें. या मंडळाचा अध्यक्ष सरदार बर्लेमान हा होता. खास-मंडळाचे (Privy Council) दहा विद्वान पंडित सभासद अद्याप त्याचा अध्यक्ष व्हिगिलियस हा होता; या मंडळाकडे न्यायवाण्याची देखरेख व व्यवस्था होती. तिसरें दरबारी-मंडळ (State Council) हें सर्वांत विशेष महत्त्वाचें होतें. राज्यांतील सर्व मोठमोठी कामे-लक्षाया, तह, परगण्यांचे व्यवहार, स्वराष्ट्रांतील सर्व महत्त्वाचीं राज्यकारभाराचीं कामे निरतंगळा संस्थांतील अर्थोपन्य व्यवहार, या मंडळाच्या द्वारे होत असत. याचे सभासद आगसचे बिशप, व्हिगिलियस, बर्लेमान, राजपुत्र ऑरिज, ग्लेन, सरदार एग्नॉन, आर्शो आणि हॉर्न हे होते. पैकीं सरदार हॉर्न यास राजानें स्पेनला जातवेळीं नेदर्लंडांच्या राज्यकारभाराची माहिती करून घेण्याकरिता आपल्याबरोबर नेण्याचें ठरविलें होतें. हा पुढे देशांत घर्षणांनीं स्वदेशीं परत आला. या तीन मंडळांचा परस्परांशीं विलकुल संबंध नव्हता. मात्र फडणिसी आणि खाजगी मंडळांच्या सभासदांस दुसऱ्या-मंडळाच्या संभेस हजार गहण्यांची परवानगी होती; वास्तविक सर्व कारभार व्हिगिलियस, बर्लेमान आणि आगस या त्रयांची एक गुप्त कमिटी होती, तिच्याद्वारे चालला होता. या कमिटीतही आगसच्या बिशपच्या हातांत सर्व सत्ता एकवटली होती.

ब्राबंट प्रांतावर निगळण सुभेदार नव्हता; कारण या प्रांतांत राजाचा सरसुभेदार स्वतः गहण्याची बहिवाद असून त्याला राज्यकारभार तो स्वतःच पहावा असे. वार्काच्या प्रांताचे स्टॅडहोल्डर्स (सुभेदार) होते ते:-

१. फ्रॅडर्स, आर्न्हा-सरदार फुगमॉन; २. हॉलंड, झीलंड, युटेक्ट-राजपुत्र ऑरिज; ३. हेल्डर्स, झुडफन-सरदार मेघेस; ४. फ्रीजलंड, फ्लॉरेंसज, आर्न्हासल-सरदार आर्बक; ५. हनो, व्हॅलेतसिंतोज, कॅम्प-सरदार बर्बन; ६. दुन-स. मॉरिना; ७. नेमुर-स. बर्लेमान; ८. लुक्संबर्ग-स. बर्लेमान; ९. रिमसल, झूए, आर्चीज-स. झूए.

हे स्टैंडहोल्डर्स आपापल्या प्रांतांतील सैन्याचे मुख्य अधिपती होते. हेंडर्झगिवाय इतर प्रांतांत हे स्टैंडहोल्डर्स मुख्य न्यायाधीशही असत. नेदर्लंड देशांत नेहमीचें कठीन सैन्य कायते तीन हजार लोकांची एक नामांकित बंडेस्वार्गीची पलटण होती. या पलटणीच्या चवदा तुकड्या निगनिगच्या प्रांतांत वांटून दिल्या होत्या; याशिवाय विदेशीय सैन्य या देशांत सुमारे चार हजार राहिले होते. तेंही सरहद्दीवरील महत्त्वाच्या ठिकाणीं राज्याचें रक्षण करण्याकरितां वांटून दिलें होतें. हे सैन्य आतां नेदर्लंड देशांत ठेवण्याची अवश्यकता नव्हती; असें असून ते कायम हेवल्थमुलें लोकांच्या मनांत राज्याच्या हेतुविषयी संशय घेऊन एका प्रकारची अस्वस्थता उत्पन्न झाली. राज्याच्या मनांत या सैन्याची संख्या वाढवून त्याच्या धाकानें नेदर्लंड देशांत आपला मक्तेचा अंमल चालविण्याचा विचार होता. नेदर्लंड देश सोडण्यापूर्वी निगनिगच्या महत्त्वाच्या प्रमर्गा व ठिकाणीं जातीने जाऊन राजानें लोकांचा निरोप घेतला. मेलीन पॅथॉल न्यायसभेत जाऊन त्यानें अगें प्रतिपादन केलें कीं, धर्मसंवेधानें वेगवेगळीं सुललेले चरहुकूम राज्ये असतात आपाप्याची खटपट त्या सभेनें अवश्य केली पाहिजे; आणि पावेढी लोकांचा संशय घेताच त्यांस जिवंत जाऊन नवीन धर्ममताचें अगदीं निर्मूलन केलें पाहिजे. ता. ७ आगस्ट इ. स. १५५९ रोजी घेंद येथे सर्व प्रांतांचे प्रतिनिधी, सर्व प्रमुख सरदार, व पुढागे लोक यांचा राजानें मोठा दरबार भरविला; त्या ममयीं राजाच्या वतीनें शेवटचें निरोपाचें भाषण आगमचा विशप यानें केलें; तो ह्मणाला:—“राजकारभाराच्या नडीमुलें ही पिय भूमि महाराजांस सोडून जावें लासत आहे, त्याबद्दल ते फार कष्टी आहेत. तथापि लोकांच्या कलाकडे लक्ष देऊन सरकारांनीं हुभेदारीच्या जागीं एतद्देशीय उच्चकुलीन गल्ली पार्मा उची योजना केली आहे. विचाराय्य मान गमुन प्रजाजनानीं सरकारचा हुकूम चालवावा. महाराजांनीं राज्याच्या स्वर्चाकरितां राष्ट्रभेषाशीं केलेली तास लाख फ्रँकची (एक फ्रँक = 1/2) मागणी सभेनें मंजूर करावी. हल्लीं पुष्कट देश व विशेषतः आसगाभचे मुलूख धर्मभ्रष्ट व भिन्नमतवादी लोकांनीं व्यापले आहेत. या लोकांची उत्पत्ति व त्यांस धरणा दैत्यगुरुप्रसून अघून त्यांनीं सर्व देशांत गोभळ, वृद्धी

अन्तर्धे माजविला आहें. हे पाहून मंडाराजांनीं नवीन नेमलेल्या सुभे-
दारीपणेंदेखांन सद्धनान्या सिव्यर्थ अशी आज्ञा केली आहे कीं,
नवीन पारवतचि पाणी पयाचें उन्मूलन करपाकरीती म्हांच्या
विश्वत घेरांतलीं सुदल्ले हुकूम अशाशः असलति आणावे;
व नकर कायल्यास तरा प्रकारचे आपणवीही हुकूम वेळोवेळीं
प्रसिद्ध करावत. मात्र स्पॅनिश राज्य परत नव्याविषयीं,
अगर लोकांस असल आललें करीचि ओझें कमी करपाविषयीं या
वस्तुवृणें भावपाति कोठेंही उद्देश आला नाहीं. राजानें मागितलेली
पैशाची मागणी भेज करवा कीं नाहीं याचा विचार करण्याकरीतीं
प्रतिनिधींनी एक दिवसाची मुदत मागून घेतली. त्यादमागें दुसरे
दिवशीं अर्थाच्या प्रतिनिधींनी आपल्या हिश्याची एक देण्याची
आपली लपवता राजास चिदित केली: मात्र या राजसेवेवद्दल त्यांनीं
उलट उद्देश मागणें मागितलें कीं, नेदरलँड देशांत आतां मैग्याची
चिलकुत अवस्थकता तसल्यामुळें देशांत असलेल्या पद्धती मैग्यास
एकदम स्वस्थानें जाण्याची हुकूम आला. तें शब्दचें मागणें मागतांच
राजाचें पित खबरलें. दुसऱ्या मातांच्य प्रतिनिधींचीं तेंच मागणें पडलें;
शोशिताय मर्ध नेदरलँडच्या राजसभेच्या वर्तानें याच आशयाचा
सुदार ऑरेंज व एगमान वोगेंच्या मदींचा अर्ज राजापुढें आला. राजा
प्रथम सभाच्या आवेशांत सभागट लोकांस मागूं लागला कीं:—“मीही
होम देशांचेकी आहे, करितीं सर्व राजसभा तुमच्या हाती देवून मी
निष्ठुर गेल्यास अर्थातच तुमचें समाधान होईल.” जमलेल्या
प्रतिनिधीं, फिलिपचें पुर्वज दानपावानें त्यांच्याणें वेळोवेळीं
आल्याचें स्मरण असल्यामुळें, त्यांना या उद्दारांचा विशेष
काहीच वाऊ वादला नाहीं. राजाला कोहां घेतांन आपल्या
आदिभराच्य पश्चाताप होऊन त्यानें बोलण्याचा शोक बदलला.
स्पॅनिश मैग्याच्या जावतीन त्याचें अर्गें घणणें पडलें कीं, तें नेदरलँडांत
आतां शर थोंडें राहिलें आहे; व पत्रकापासून नेदरलँडच्या शहरांचें
रक्षण पाण्याच्या वसेन आल्यास त्याची फार जरूर भासल. शिवाय या
मैग्याच्या पवाराची राहिलेली वाकी स्पॅनमधून आली पाहिजे.

तसेच आपला मुलगा डॉन कार्लोस नेदरलँड देशात येईल याचीही सधरा सैन्य व्याख्या तैनातीला लागेल; तथापि चार दैन अहिन्यात सैन्य स्पेनला परत यांना करण्याची तजवीज होईल. तोपर्यंत फिलिपने सरदार ऑरेंज आणि एम्मान यांस या सैन्याचे आधीपथ देण्याची योजना केली. सगळेशेवटी सर्व व्यापारी व देशदुतायक (मॅजिस्ट्रेट) यांस घमस्वित बाबतीत वगैरेस्त इहम योग्य पाठण्याकडून पुन्हा ताकीक देऊन, राजा फ्रॅंझिस् वेदरांशून स्पेदेशी जाण्यास निघाला. फ्रॅंझिस्पर्यंत पोहोचविण्याकरिता सर्व प्रमुख सरदार व कामगार आदि होते. त्यांत सरदार ऑरेंज हाही होता. जहाजावरून चढण्याच्या वेळी राजाने त्याजकडे पाहून, गुन कारस्थाने करून आपले घेत प्रमाविण्याकडून त्यास अनेक वृणपणे दिली. त्यावर बुद्धयम नघेतने झणाला, "त्या गोष्टी घडल्या त्या सर्व प्रातिक्रमभांनी आपसांत विचार करून बहुमताने केश्या आहत." हे शब्द ऐकतांच त्याचे मनगट धरून राजाने त्यास जागवें हिमडा दिला; आणि झणाला, "सभा कशाच्या ? तुंच ! तुंच ! तुंच !" इतका संवाद झाल्यावर ऑरेंजने राजास जहाजावर पोहोचविण्यास जाण्याचा विचार राहित केला; कशाचित् त्याने जहाजावर पाव ठेविला असता तर त्यास त्याचभाणी स्पेनमार्थ अटकेत जावे लागले अन्तः अशा प्रकारचा त्याचा दादुशीपणा पुढे पुष्कळ प्रसंगी दिसून आला आहे.

पामा ही जरी पोचल्या चार्लोस राजाच्या राखेची मुलगी होती; तरी तिच्या नात्याचा संबंध त्याने कज्जल करून आपली आत्मा मागेरेंड इजाशी भिक्षणमाशी तिला लहानपणी ठेविले होते; पोचेलीच तिला शिकण्याचा शैल नाद लागून त्या व्यथित होतील कसब तिनं वृणपणे संपादन केले. तिचे पहिले लग्न वयाच्या बागवडा वर्षी सत्तावीस वर्षांचा व्यसनी इराक्षिन सरदार अँक्रेमंडर याजवरींवर झाले. लग्न झाल्या-तून एका वर्षाने तिचा नवरा वृणपनाने मरण पावला. तिचे दुसरे लग्न वया ३० विसाव्या वर्षी आंद्रेओला काल्मि नामक दुसऱ्या एका तेज वर्षाच्या अत्यवर्षी इराक्षिन जहागिरदारी जाले. हा नवरा अत्यवर्षी असल्यामुळे त्यावर तिचे प्रेम घातकी झिलकल मळते; परंतु पुढे वयात आल्यावर आंद्रेओलांने चार्लोस राजाबरोबर वाकीपण

मोहिमेवर जाऊन नाइशाही सेवा अनेक संकटसमयी एकनिष्ठपणे केली; मोठा आर्थिक पराक्रम केला; त्याचें वर्तमान ऐकल्यापासून तिचे त्याज्येपरीं मनोविकार बदलले होते. या ऑथोरिझिम मंडुड रागण्याकनितां राजानें नेदर्लंडच्या सुभेदारीची जागा मार्गरेटला दिली असा पुर्वार लोकांचा भ्रमज होता. वास्तविक मार्गरेटची या जागेवर नेमणूक करण्यांत तिच्या नेदर्लंडमधील जन्म अगर तिच्या नवऱ्याची नोकरी हे मुख्य हेतू नव्हते. राजानें नेदर्लंडचा कारभार पाहण्यास आगमना शिषप हा खात्रीचा मनुष्य निवडून काढला होता; त्याच्या तंत्रानें रागण्यां एक वाहले त्यास पाहिजे होतें; आणि तसें वाहले शोधून काढण्यांत त्याचे इतर कीर्ती इष्ट हेतू सहज सिद्धीस येई. ऑथोरिझि फार्निम हाही आपल्या प्रेमळ पंतु तामसी बायलेच्या जाव्यांतून हुक झाला; व फिन्सिप राजास इटाली देशांत तिच्या नवऱ्याचें पाठवून आले; नेदर्लंडमध्ये ती आपल्या अधिकाराच्या जागी येऊन दाखल झाली. त्या वेळी तिचे वय सव्वशीपेक्षा वरचे होतें; बुद्धिमत्ता, मानपणा व नेत्रस्थित यांबद्दल तिची फार ख्याति होती. कॅथोलिक धर्माबद्दल तिच्या कडा अभिमान होता. जेझुइट (कॅथोलिक धर्माचा गोटभेद) पुढाच्या स्थापक लवेल्ला हा तर तिच्या उपदेशक आणि गुरू होता. नवीन धर्मसनांच्या लोकांबद्दल तिला पूर्ण निन्दावाग असून त्यांच्या विरुद्ध तिच्या बापायने केलेले कडक हुकूम ती केवळ श्रुतीप्रमाणें पुण्य मानीत असे. कॅथोलिक धर्माचे भव मिष्टम ती मोठ्या भक्तीने पाळी. माकि-अब्रेवेली आणि मेडिमि या रागण्यांच्या कुटिल राजनैतींत ती तरवेज होती; याशिवाय निजपंती इतर विषया अगर कला फारच थोड्या होत्या. तिला इटालियन भाषाच तबदी अवगत होती. तिच्या चेहऱ्या मर्दान असून तिच्या ओठावर मिशांची लव होती. तिला मंथिवा-ताचा व्यथा होता. तिच्या वरील शारीरिक पौरुष धर्मानुरूप पुरुषांचे इतर व्यवसाय कल्पनास तिचे मन तयार असावें, असा लोकांचा समज होता असे. दगदारी-मंदकूपिकी क्लेर्मॉन हा राजपिठ आणि नीतिमान सद्वार होता, असे कॅथोलिक धर्मी ग्रंथकारांचे दावणें आहे. मॅगस्ट्रट रक्षाचे लोक सरसकट ती अपमत्तली, लोभी आणि अत्यंत निर्दय

होता अशी त्याची निंदा करतात. एवढी गोष्ट निर्विवाद आहे की, तो शूर आणि एकनिष्ठ शिपाई, एका कॅथोलिक आणि पूर्ण राजभक्त होता. व्हिलियम हा जात्या फार कुठिमान आणि सुशिक्षित फ्रीमियन गृहस्थ होता. त्याने लूव्हें, पारिस, आणि पॅडुआ येथील विद्यालयांत पुष्कळ वर्षे अध्ययन केले होते. त्याने एका सुप्रसिद्ध विद्यालयांत काही दिवस अध्यापकाचे कामही केले होते. इ. स. १५४२ त नेलिनच्या सभामंडाची जागा बादशाहाने त्यास दिली व त्याच सभेचा तो इ. स. १५४५ त अध्यक्ष झाला. इ. स. १५४८ साली फ्रान्सशी तह ठरविण्याचे काही तो मध्यस्थ होता. या वेळी तो स्वामर्मी-मंडळाचा अध्यक्ष होता व इंग्रजी मंडळाचा सभामंड होता. आणि मुसलमंडळाचाही तो सभामंड होता. इ. स. १५५० सालच्या सुप्रसिद्ध जाहिरनाम्याचा हाच उल्पादक समजुतीने त्याच्या नांवाने लोकांत बगच गवगवा झाला होता. त्याची धर्ममते जुन्या पंथाची अद्युन मतस्वातंत्र्य हे धर्मशास्त्रक असे अशी त्याची कल्पना होती. नवीन धर्ममते स्वाकारणे हा त्याच्या समजुतीप्रमाणे गुन्हा होता. धर्माच्या कामांत निराळे अंमलदार नसून त्या वाचतात सकीचा अंमल चालविणे हे तो कॅथोलिक राजाचे मुख्य कर्तव्यकर्म समजत असे.

यापुढे त्या महापुरुषाच्या कर्तीच्या धोरणाने निदर्लंडचा इतिहास नवी दिशा मिळाली; अल्प वर्षांतच ज्याला प्रमुखपद प्राप्त होऊन पुढील सर्व महत्त्वाच्या राजकीय घडामोडी व इतिहासांतिल सर्व स्वाभाविकपणे त्याच्या अनुपंगाने चालू लागली, आणि जो इंग्रजी संकतानुसार यापुढे प्रतिवर्षी सर्व राष्ट्रास मार्गदर्शक दिवा, रेकण्याची काढी किंवा केवळ इंग्रजी जीविताचा झरा होत गेला त्या नैसाधरण्यांनील सुदृश्यमचा अथवा राजपुत्र ऑर्जेजचा पूर्ववृत्तांत या ठिकाणी थोडक्यांत देणे अवश्य आहे. नैसाधराणी स्पष्टपणे लोकांच्या नजरेस आकल्या शतकाच्या मध्यभागी आले व या वेळीच त्याच्या दोन मोठ्या शाखा झाल्या. वहील शाखा जर्मनीत गेली; व तेराच्या शतकांत त्यापैकी नैसाचा अडोल्फो हा जर्मनीच्या तत्काळ बसला; व त्याच्या वंशजांत पुष्कळ धर्मगुरू, न्यायाधीश व चतुर सेनापती निपजले. पाकच्या शासकडे नैसा

हिलेनबुर्गचे छोटे संस्थान चालले होते. पुढे या शातवंचे लोक नेदरलँड-
मध्ये येउन राहिले. तेथे त्यांची सत्ता व मिळकत बरीच वाढली. बुडन्यमचे
पूर्वज हे हेन्रिक्सचे जहागिरदार असल्यामुळे नेदरलँड देशांत ते पिढीजात
सत्ताधारी होते, व बर्गेडी वगण्यांपैकी राजाच्या दरबारी त्यांचे फात महत्त्व
होत. बुडन्यमच्या बापाच्या वाढणीस जर्मनीतील काही जहागिरी असल्या-
मुळे तो तिकडेच रहात असे, व तेथे त्याने ऑरेंज डर्म स्वीकारला
व त्याचा बसार आपल्या जहागिरीच्या मुलुखांत केला. बुडन्यमचा चुलत
भाऊ राजपुत्र रेनी हा निपुणिक मरण पावल्यामुळे त्याच्या वाढ्यास
आलेले लुक्सबर्ग, ब्रांचर, व्हडर्स आणि हॉलंड हे पगणे बुडन्यमस
झाले. रेनीच्या वाढ्यासहच त्याला ऑरेंजचे संस्थानही मान आले.
नेदरलँडमधील नेंसावगण्यांपैकी ऑरेंजस, डेगलबर्स आणि हेनरी वगरे
त्रिस्थित पुरुषांचा हा वंशज होता. जर्मनीमधील नेंसा वगणें जरी
संपत्तीच्या दृष्टीने जरा कमी दर्जाचे होते, तरी त्याचा मानमरातब मोठा
असून सुधारणेच्या महत्त्वाचा पुरस्कार देण्यामुळे मनुष्यसमाजावर त्याचे
महत्त्व उपकार झाले होते; आणि या वगण्यांचाही कतां पुरुष या वेळीं
आमच्या चरित्रनायकच होता. त्याच्या बापास संपत्तिमान बुडन्यम ही संज्ञा
असे. मुख्यत्वेकरून त्याची मुले हीच त्याची संपत्ति होती. त्याची बापको
बुलीआना स्टेनलवर्ग हिच्या पोटी त्याला सात मुलगे आणि पाच मुली
झाल्या; ही श्री कार किंवा पैण्याससग्या स्वभावाची आणि अति निर्मळ,
भक्तियुक्त अंतःकरणाची होती; आणि आपल्या स्वभावाचा मुख्य धर्म जो
भक्तिभाव त्याचीं तन्चे मुलांच्या मनांत तिने लहानपणापासून पेरून ठेविली
होती. काळांतराने या बुद्धांस भरपूर फळेंही आलीं. तिने आपल्या कीर्ति-
मान मुलांना संकटाच्या अगर दुःखाच्या समयी वेळींवेळीं लिहिलेलीं
पत्रे अथापि उपलब्ध आहेत; तीं वाचलीं असतां कोणाही मनुष्याचे
हृदय सद्बोधित झाल्यावांचून राहणार नाही. या पत्रांत लहानपणीं आपल्या
माईवर वेळत असतांवा जसा उपदेश करावा त्याप्रमाणें बिनतुन मोठ्या
माया भाषेत, आधुन्यांत संकटाच्या आणि परीक्षेच्या वेळीं सर्व शक्ति-
मान ईश्वरावर अनन्यभावानें भगवत्ता ठेवावा, असा तिने आपल्या
मुलांस वारंवार उपदेश केल्याचें आढळून येत. वीरमतांमध्ये बुलीआना

स्टोलवर्ग इची गणना फार उच्च स्थानी होईल; बुडल्यम, लुई, ओडो-
 र्फम, हूनरी आणि जॉन नॅसा या वीसपंचकाला शोभायामारकी ती
 आई होती, एवढ्या कथनानंच तिची योग्यता थोडक्यांत समजून येईल.
 वयाच्या अकराव्या वर्षी बुडल्यम यास एकदम चोहोवाचून एवढ्या मोठ-
 मोठ्या जहागिरी प्राप्त झाल्यामुळे त्याची झुमेन्सला विवाहभारालाही
 रवानगी झाली. या तरुण सरदाराच्या नाशिकी प्रथम बादशहाच्या दर-
 बाराचें शिक्षण, नंतर मुल्तानिया, परकीय राजांचे दरबारी कारकिर्दीचे काम,
 सुमेशरीची जागा आणि चैनवाची व ऐपआरामाचें आयुष्य. हेच दिवून
 ठेवल्यासारखें दिसलें. लहानपणींच तो बादशहाच्या खाजरी सौकरित
 राहिला. चार्लसनं त्या मुलाची विलक्षण बुद्धिमत्ता तेव्हांच ओंखविली.
 वयाच्या पंधराव्या वर्षी तो बादशहाचा अमरी विवाहसुख ममलतगार
 बनला. राजाच्या ठिकाणी त्याची इतकी व्याप्ति झाली की मोठमोठ्या
 लोकांशीं अन्यंत महत्याच्या कामारांबंधीं संभाषणें होत असतांना देखील
 तो हजर असल्यास त्याबद्दल राजास संशय अगर भोवति विलकुल
 वाटनाशीं झाली. आपल्या अल्पवयीन विजयतभागास न समजण्यामारकी
 कोणतीही गुप्त गोष्ट राजापाशीं नव्हती. त्याचें अवलोकन आणि विचार
 करण्याची शक्ती स्वभावतःच फार तीक्ष्ण आणि खोल असल्या-
 मुळे या सदवासानें ती विलक्षण वाढली. जगाचीं मोठमोठीं
 नाटकें दररोज ज्या रंगभूमीवर चाललीं होती, त्याच्या पडद्यामागील
 शिक्षण त्यास लहानपणींच मिळालें. ज्या कविमं पदरावानें आणि
 बादानें इतिहासांतिली पोकळ व दिव्याक मसंग पडून येतात. त्याचा
 त्याला आर्दा विलकुल वाऊ राहिला नव्हता; दरबारांत असतांना सर-
 कारीनं लोकांची हालचाल पाहून आपल्याशीं त्याच्या मनाविकारांचा
 विचार करणें हा या राजपुत्राचा आवडता व्यवसाय असे. जसजसा तो
 वयांत येऊं लागला तसतसा राजानें मोठमोठीं जाग्यरींचीं कामें त्याच्या-
 वर सौभविण्याचा क्रम सुरू केला. वराने एकविसावे वर्षी त्यास फ्रेंच
 सरहद्दीवर सैन्याचें आधिपत्य प्राप्त झालें. यत्वेळीं बादशहास मोठ-
 मोठ्या नामोकिंत वीरांस बुखबून ही नेमणूक करावी लागली. या अल्प-
 वयी सरदारानें हें काम इतक्या उत्तम रीतीनें नजाविलें कीं, त्याची नेम-

गूढ करणारासही त्यापासून वाहवा मिळाली, राज्यपद सोडण्याचे वेळी वादग्रस्तते याच्याच खांयावर हात दिला होता. येथे ऑरेंजचा चार्लसशी संबंध संपला, फिलिपच्या कारकीर्दीच्या भारभी काही प्रांतांत युद्ध-प्रसंग झाला त्यांत हा हजर होता. इ. स. १५५९ साली तहासंबंधी वादा-घाट करण्याच्या वेळी हा फिलिपचा वकील होता व तहाची कलमें त्याच्याच मार्फत ठरली, हे काम ह्याने फार शिताफीने केले, तहाची पूर्ण वजावणी होण्याकरिता फ्रेंच राजाने घेतलेल्या ऑलिसपैकी हा एक होता. फ्रान्समध्ये असतांना त्याला जी महत्वाची गुप्त बातमी लागली तिच्या योगाने त्याच्या पुढील आयुष्याचा आंध सर्वस्वी पालटला. फ्रान्सचा राजा दुसरा हेनरी याजवरोवर एके दिवशी शिकवित असता हेनरी व बुइन्यम हे दोघे एकत्रच एका ठिकाणी गहिले. राजाचे मन स्वतःक आलेला दुसरा ऑलिस म. आल्ब्रा याच्या मार्फत तुकट्याच ठरलेल्या गुप्त तहाने भरून गेले होते. या गुप्त तहात दोन्ही राजांचे, फ्रान्स आणि नेदरलँड या दोन्ही देशांतील नवीन धर्म स्वीकारलेल्या सर्व लोकांची सरमकट कपल चगळी, असे ठरले होते. हा गुप्त तहाव भोळपणाने फ्रेंच राजाने ऑरेंज याम कटविला. धर्मसुधारणेच्या विषात दोन्ही राष्ट्रांत राजा-विरुद्ध धडाचा खटपट चालली आहे, असा या राजाला भास झाला होता. कारण राष्ट्रांतील वरचे प्रमुख लोक आणि राजाच्या आसपैकीही काही मंडळी या नवीन धर्मपंथास जाऊन मिळत होती. फ्रान्सच्या राजाने याचिती ऑरेंजला नवीन धर्मपंथाविरुद्ध चाललेली एकंदर कारस्थाने सविस्तर कटविली, आणि वर असे कटविले की, नेदरलँड देशांतील पावंड मताचा उच्छेद करण्यास तेथे असलेल्या स्पॅनिश सैन्याचा फार उपयोग होईल. ही हकीगत ऐकून बुइन्यम फार चकित झाला. परंतु चेहऱ्यांत कांही बदल होऊ न देता त्याने ती सर्व हकीगत निमुरपणे ऐकून घेतली. या प्रसंगावरूनच त्यास “वाक्संधमी” यत्नाक बुइन्यम अशी संज्ञा प्राप्त झाली. फिलिप आणि आल्ब्रा यांनी विणलेले धर्म-च्छलाचे जाळे तोडण्याकरिता ज्या पुरुषाचा अवतार होता, त्यास ही वेळीच मिळालेली सूचना फार अमूल्य होती. या वेळेपासून पुढील वर्तन-क्रमानुसार त्याचा निश्चय कायमचा ठरत चालला. स्वदेशी पद्धत येताच,

ज्या स्पेनिश सैन्यावर एम्पोन आणि ऑरेंज यांस राजानें वस्तुजवरीनें मुख्य अंमलदार नेमिलें होतें, तेच सैन्य नेदरलँडमधून घालविण्याबद्दल त्यानें आपलें सर्व वजन खर्च करून लोकांत जबरदस्त गवगवा उत्पन्न केला. या वेळींच त्याची खात्री झाली की, स्पेनपेक्षा अधिक घोर स्वरूपाची धर्मसंशोधक सभा नेदरलँडमध्ये स्थापन करण्याचा संकेत ठरला असावा. सुधारकांहीं त्याची यावेळीं यत्किंचित्ही सहानुभूति नव्हती. केवळ असंख्य निरपराधी व सदाचारसंपन्न ख्रिश्च व विनाकारण धर्मच्छलास बडी पडणार, या विचारानें त्याचें अंतःकरण कळवडून गेलें; व त्यानें आपल्या शक्त्यनुसार त्यांचा धर्मशास्त्रापासून वचाव करण्याचा निश्चय केला. फिलिपनें स्वदेशी जाण्यास निघतोंवेळीं हॉलंड, फ्रीजलँड आणि व्हॅट्टर या प्रांतांच्या सुभेदारीच्या कामासंबंधीं त्यास कांहीं प्रसिद्धपणें व कांहीं सुप्रपणें सुचवतां केल्या होत्या. त्यांत नवीन धर्मपंथी लोकांस काययाममाणें शिक्षा करून त्यांचा बीमोड करवा असें सांगून कांहीं प्रमुख लोकांविषयीं संशय असल्यामुळे त्यांस एकदम देहांत प्रायश्चित् देण्याविषयीं हुकूम केले होते. ऑरेंजनें या लोकांस पळून जाण्याविषयीं खाजगी रीतीनें इशारा दिला. फिलिप स्पेनला परत गेला त्यावेळीं बुद्धिमत्तें वय २७ वर्षांचें होतें. त्याची पहिली बायको मरून एक वर्षच झालें होतें. त्याला या वेळीं फिलिप आणि मेरी अशीं दोन मुलें होती. हा वेळपर्यंत त्यानें पुढें जें साहसाचें, धोक्त्याचें, आणि श्रमाचें काम हातीं घेऊन व आमरणतः श्रम करून शेवटास पोहोंचविलें त्याचा त्याच्या मनाला गंधर्वा नव्हता. हा वेळपर्यंत त्याचें आयुष्य ऐश्वर्य, सत्ता आणि राजपद यांच्या उपभोगांतच गेलें होतें. मात्र त्याच्यापुढील बुद्धिप्रकाशाचें आणि नीति-विकासचें बीज त्याच्या अंगीं एकापासून दिसत होतें. ज्या नवीन धर्मपंथाचा तो पुढें जगमान्य पुरस्कर्ता झाला, त्याबद्दल यावेळीं त्याच्या मनांत विलकुल अभिमान उत्पन्न झाला नव्हता. तो दावाचा कॅथोलिक होता, आणि त्या धर्माप्रमाणें त्याचें गमनान्यतः वर्तन असे. परंतु धर्मतत्त्वांसंबंधानें त्यानें अद्याप विशेष विचारच केला नव्हता. या वेळच्या सर्व मोठमोठ्या लोकांची धर्मासंबंधानें हीच स्थिति

होती. या वेव्ही मेवर्ल्ड देशांत कातडी गवविणारे रंगारी व काही धर्मभ्रष्ट पाद्री हेच कायत. येथेच धर्मास शिगळे होते. त्याच्या धार्मिक माता-पितरांनी लहानपणीं पेरलेलें बीज हेंच त्यानें पुढें प्रोटेस्टंट धर्म स्वीकारण्यास कारणोद्भूत झालें. असल्यास ते बीज पुष्कळ कालपर्यंत गर्भावस्थेत होतें असें म्हणावें लागेल. या मधील अवकाशांत मेजवाऱ्या, नाच, तमाशे, शर्यती, व इतर मर्दानी खेळ, शिकार व मुलकी आणि फौजदारी सरकारी कामें यांमधून त्याला एक क्षणभरमुद्धा मोकळीक मिळत नसे. त्याच्या गैरव्यवसायाचे त्याचे आदरातिथ्य हेही एखाद्या राजाला रोमनासमाग्ने होते. राजा आणि परदेशस्थ वकील हे मेवर्ल्डमध्ये आल्यावेळीं तुर्मेलस येथील जैसाधराण्याचा भयर राजवाडा सर्वकाळ त्या मंडळीस खुला असे. हे आगतस्वागत व मेजवाऱ्या राजाच्या तोंकें होत असत; परंतु राजपाशीं तुर्तीची नेरुमी देवाई असल्यामुळे हा सर्व सर्व ऑर्गनवरून पडत असे; व तोच थार राजा स्वदेशी परत गेल्यावरही पुढें तसाच चालला होता. चौवीस सरदार आणि अठरा उच्च कुळांतील झिरमस्तगार त्याच्या कुटुंबांत नेहमीं कामावर असत. त्याच्या एकंदर खाजगीलबाज्या इतका माठ होता की, एके दिवशीं खर्च कमी करण्याचा वेत ठरल्यावरून अद्यावास मुख्य आचार्यास वडतर्फे करावें लागलें. अर्मर्नीतील सर्व राजेलोक आपल्या आचारील्लोकांस सुपशास्त्र शिकण्याकरितां त्याच्या मुत्तपाकस्त्रान्यांत पाठवीत. एके प्रसंगीं खुद फिलिप राजानेही एका आचार्याबद्दल बुडल्यमकडें मागणी केली होती. या अतिथि-प्रिय वाड्यांत सर्वदिवस मेजवाऱ्या कायद्याला चालत असे. सकाळीं सूर्योदयापसून तो दोनप्रहरपर्यंत पाहिजे त्या वेव्ही येईल त्या मनुष्यास उंची मर्गि व फराळाचे पदार्थ ताढें भरभरून मिळत. दोनप्रहरी व सायंकाळीं मेजवाऱ्याच्या वेव्ही प्रतिदिक्शीं पाहुण्यांची गर्दी असल्यामुळे द-गेज रात्रंदिवस मेजवाऱ्याच चालल्या होण्या, असें झणण्यास हरकत नाहीं. मोठमोठ्या सरदारांप्रमाणेच सामान्य लोकांचाही पाहुणचार या घरीं होत असे. तत्काळीन सर्व पक्षांचे लोक, राजपुत्र ऑर्गन याचें मन-मिळाऊ भाषण आणि सत्य चालरीत यांची तारीफ करतात. एका कॅथोलिक इतिहासकाराचें असें झणणें आहे की, त्याच्या तोंडावरून उच्च

किंवा अविचाराचा शब्द कधीच आला नाही. त्याची वाणी फार मधुर आणि गोड होती. एकंदर जनसमूहाचे त्याच्यावर प्रेम होते. व सर्वांस त्याच्याबद्दल पूज्यवृद्धि वाढत होती. त्याची वागणूक सार प्रेमळ, गेप-कारी, भारवस्त व मर्यादशील होती. तो जाण्याच फार सुशील होता; व लहानपणापासून सर्व प्रकारच्या लोकांशी त्याचे दृष्टणवटण असल्यामुळे त्याला एक प्रकारचे सुंदर वटण लागले होते. झुमेन्सशिवाय इतर ठिकाणीही त्याच्या राहण्याच्या अशाच प्रकारच्या व्यवस्था होत्या. त्याला भ्रमण्याची पारध विशेष आवडत असे. त्याचा पाण्याचा सालीचा खर्च दीड हजार क्रोनिचा (क्रोनि = नऊ आणे) होता. एवढे ऐश्वर्य असून त्याला या क्षेत्री सुमारे आठ नऊ हजार क्रोनिचे कर्ज होते. त्याला कर्ज होण्याचे कारण त्याचे थाटाचे गृहणेच केवळ नव्हते; त्याला मोठमोठ्या हुद्यांच्या जागी आपला इतमाम चालवावा लागत असे. लडाईवर मेनापतीचे काम करीत असतां त्यास मिळालेला पगार त्याच्या स्वामता नौकरांच्या खाण्याससुद्धा पुरत नसे. पराग्रांत वर्किल ह्यापुन एक दोन वेष्ट तो गेला असतां तेथील दनवारी लोकांस मेजवाण्या आणि मजालसी करण्यांत त्याचा खर्च सुमारे १५ लाख क्रोनि झाला होता. त्याच्या जहागिरीचे वार्षिक उत्पन्न फार मोठे होते व त्याला इतर मित्रकतही बरीच असे. असा हा ऑरेंजचा हुडल्यम नदार, वैभवशाली आणि बलिष्ठ सरदार होता. लहान वयांत रणभूमीवर घात असले धैर्य दाखविले होते; भिवेगणाबद्दल त्याजवर आणिलेला आरोप सर्वस्वी खोटा असला असें दिसते. प्रथमतः जरी तो काहीं अंशी दुर्बल अंतःकरणाचा आणि भिचा असला तरी मानसिक धैर्य आणि हृद निश्चय हे गुण पुढे विकास पावल्यामुळे तो अगदी निर्भय वीर बनला हे निर्विवाद आहे. त्याला पुढील आयुष्यकालांत निरनिराळ्या स्वरूपाचीं अनेक संकटे पावलोंपावलीं भोगावीं लागलीं आणि त्याच्या मार्गांत ठिकठिकाणीं अनेक दगेही होते. तथापि त्याची उल्लासवृत्ति आणि ईश्वरावर भरंवसा, समता व धैर्य हीं कधींच दळलीं नाहीं; माघ एवढी मोठ निःशय आहे कीं, सावधगिरी हा या सरदाराचा मुख्य गुण होता; आणि हेच त्याच्या मोठपणाचे मुख्य बोज होते. ह्युर्बाँवममाणे लोकांस

विषविषाणें पराक्रम त्याच्या हातून होणें शक्य नव्हतें, लोकांत अशी ह्मणच पडली होती कीं, "ऑरेंजची मसलत आणि एग्मॉन्ची मंडूगडी." ऑरेंजच्या बुद्धिमत्तविषयी तर कांहीं वादच नाही. त्याच्या बुद्धीचा तद्दणपणा आणि विंशालपणा, त्याचें मानवी स्वभावाचें हान, राज्यकारभार चालविण्याचें चातुर्य व दूरदृष्टि, व त्याच्या विचार-शक्तीचा प्रगल्भपणा यांविषयी त्याच्या शत्रूंनींही कधीं आक्षेप घेतले नहिंंत. याला 'यतबाकु, बाक्मंयमी' ह्मणण्यास वास्तविक विलकुल जागा नाही. स्वाभिमानीसंबंधांत तो मंडळीतला, आनंदी आणि विनोदी होता; आणि पुष्कळ सार्वजनिक प्रसंगीं लेखणीनें आणि भाषणानें त्या कालांत तो अद्वितीय वक्ता होता असें त्यानें पूर्णपणें निदर्शनास आणून दिलें होतें; त्याच्या मेडुस शिक्षणाचें संस्कारही चांगले झाले होते. त्यानें इतिहासाचा अभ्यास काळजीपूर्वक केला होता. जर्मन, लॅटिन, फ्रेंच, इंग्लिश आणि स्पॅनिश या चार भाषा त्याला चांगल्या येत होत्या.

अँटोनी बेरीनो अथवा आरामचा बिशप (पुढें मॅन्किल या नांवानें प्रसिद्धास आला) याच्या हातांत या वल्लीं मेडलंडचीं राज्यसूत्रें वास्तविक आलीं होती. रघा गुप्त मंत्रिंत्रयाच्या धोरणानें वामण्याची ओसती शुभेच्छांपासून झगळा आह्वा होती, त्यांत हा अध्वर्यू होता. याचा बाप चार्ल्स बादशहाचा आवडता प्रधान होता. अँटोनी हा तेंग भावंडांपैकीं वडील असून याचा जन्म इ. स. १५१७ सालचा होता. लहानपणापासून त्याच्या बुद्धीविषयीं ख्याति होती. त्यानें डोल, पॅडुआ, पारिस, आणि लुव्हेंन येथील विद्यापीठांत अध्ययन केलें होतें. वयाच्या विमाव्या वर्षी त्याला मात भाषा उत्तम रीतीनें बोलतां येत होत्या. त्याची काव्याची आणि धर्मशास्त्राची माहिती फार आकट्याबिकट होती. वयाच्या तेविसाव्या वर्षी लॉज येथील प्रार्यनामंदिरांत त्यास उपाध्यायाची जागा मिळाली; व थोडक्याच अवकाशांत तो आरामचा बिशप ह्मणजे धर्मोपाध्याय झाला. इ. स. १५४३ सालीं फ्रेंचच्या परिषदेत त्यानें एक विद्वत् व वक्तृत्व यांनीं पूर्ण असें भाषण करून इतकी ख्याति संपादन केली कीं बावलास त्याचा मोठा अभिमान वाटून त्यानें आपल्या मंत्रिगंडळीत त्यास जागा दिली. पुढें त्यास दुसऱ्या हुषाच्या व किफायतीच्या जागे

बेळोवेळीं मिळाल्या. त्याची जाही आणि व्यापक विहना, उपजत सुदृढपणे आणि चलाखी आश्चर्यजनक होती. तो प्रत्युत्तरप्रति. बोलण्यांत गोड व रसाळ, युक्तिवाज, धैर्यवान व एक निश्चयी होता. त्याला लोकांस वागविण्याची विशेषकरून छंदानुवर्तनाच्या मिसानें आपणापेक्षां जरिह लोकांस बळविण्याची कला पूर्ण अवगत होती. आपल्यापक्षां अतिराय उन्नत पदवीच्या परंतु अवगत बुद्धीच्या लोकांच्या स्वभावांचे उगित त्यास तेंकांच समजत असे. एजे लोकांचे कल संभाळण्याशिषयी त्याची मोठी शिताफी होती. ज्याची तो भाकरी खात असे त्याच्या वागणानें वागत असे. फिलिपशी व्यवहार करतांना तो प्रतिक्रितीय वनत असे. मात्र उदास, अनिश्चित आणि गंधदलेला फिलिप तो दिमत नसे, परंतु वाकपटु, कार्यतत्पर आणि वाकवगार अशा फिलिपचे स्वतः त्याच्या ठिकाणीं दिस. मोठ्या शिताफीने व नम्रपणानें तो ~~फिलिप~~च्या मनातील गोष्टी ओळखून त्याच्या मनांत अर्धवट आलल्या कल्पना एकदम मोठ्या श्रौढ व निश्चयात्मक भाषनें त्यास सुचवून देई. यापेक्षां खुशीदार खुशी- मत ती कोणती ? राजाप्रमाणेंच या विशपनें लांब लांब पत्रें लिहिण्याची संवप आपणारा लावून घेतली. स्वतः मोठा वक्तृत्वपटु आणि तार्किक असतांही राजाच्या सौच्यांत आपणाम बसविण्याकरितां त्यानें बोलण्याच्या ऐवजीं लिहिण्याचा पण्णिठ ठेविला. फिलिप, मार्गरेट पार्मा, व इतर सर्व मुख्ययोशी त्यानें प्रत्यक्ष भाषणाची संधी असतांही चालीस चालीस पन्नास पन्नास बंद लांब लांब पत्रें लिहिण्याचा सपाटा घाल केला. हा आपला मुख्य गुण दिवाणाचे अंगीं पूर्णपणें प्रतिबिंबाच्या पाहून त्याच्या मुत्सद्दगिरीची राजास चालंबाल खात्रीच आली. या उपयोगी राजानें आपल्या अद्भुत प्रधानाची हातांत लेखणी घेऊन बरीबरी करण्याची तत्पद घरीच केली, परंतु ती व्यर्थ आली. असल्या विशप- चा फिलिप काढून शांभला असता; परंतु त्याची अशी भावना होती की, आपल्या हुकमतीने व सूझ्यानें त्याची कामे चालली आहेत. हा विशप करावयाच्या सबे गोष्टी राजाच्या तोंडीं बघविल्यावांगून कधींही करित नसे; व स्वतः पूर्ण सत्ताप्राप्त असतां आपण केवळ राजाची सावली आमीं असें भासवीत असे. त्याच्या झुल्या फार सोप्या होत्या. त्या

फिलिप व मार्गरेटमारगे अल्पवृद्धीचे लोकच समावयाचे, स्वऱ्या राज्य-
व्यवहारनिपुण आणि नैतिमान पुरुषाशी सामना करण्यास त्यांची फार
योद्धी मदत होण्यासारखी होती. त्यांची राजनीति अगदी ठरीव होती;
परंतु सांप्रदायिक, लौकिकी व परोपकारी भाषणांचे तिजवर आवरण
असल्यामुळे अजलांकांचा तिजसंबंधी गैरसमज होत असे. तो अनियंत्रित
राजसत्तेचा कटा भक्त होता. परमेश्वर आणि त्याचा यजमान फिलिप
यांचे धर्म तो सांगत्याच मानीत असे. अर्थातच नेदरलँडच्या राष्ट्रीय
हक्कांचा तो पूर्ण दृष्टा होता. स्वर्चास पैसे मागण्याकरिता राष्ट्रसभा
भाबुन तीस विनंति करुं नये असे त्याने फिलिपला अग्रहपूर्वक कळविलें
होत. प्रजेच्या हक्कासाठी भांडणांर लोक अपमतलवी व गांवगुंड असून
लोकांची प्रीति संभारण्यापलीकडे त्याचा कांहीं हेतु नसतो असे त्याचे
जम मत होत.

नेदरलँडच्या सनडा या पुष्कळच भर्गादित होत्या. मानवी प्राण्याच्या
हक्कांचा त्यात एक चकारशब्दही नसून, उलट मानवी प्राण्याच्या नैसर्गिक
दुःखांचा त्यात विचार केला होता. 'राजा हाणजे ईश्वरी अवतार' या
कल्पनेबिंबू या वेळी कोणाला शंकाही आली नव्हती. नेदरलँडच्या
कांहीं विशेष हक्कांसंबंधी राजाशी या मतदात करार होते. मानवी समाजा-
च्या सामान्य हक्कांचा प्रश्न यावेळी उद्भवलाच नव्हता, या कार्ती लोक
सवलती मागत होते; पूर्ण स्वतंत्र्याचा उच्चारही नव्हता, त्यांचे मार्गणे
कांहीं विशिष्ट हक्कांसंबंधी होते; सामान्य तत्त्वांसंबंधी नव्हते. यावेळी
पूर्वापर चालत आलेल्या, व रणशूर पूर्वजांनी मोठ्या धर्माने आणि
आपले देह स्वर्चा वालून संपादन केलेल्या राजकीय हक्कांचे नेदरलँडचे
लोक सावधगिरीने रक्षण करावयास अदत होते. हे हक्क केवळ शाब्दिक
किंवा तात्त्विक नव्हते. जुलमी सत्तेच्या लाजा एकमात्राच्या या देशावर
येऊन भाडूळत होत्या. त्यांचा प्रतिकार करण्यास अनेक वर्षे धम करून
लोकांनी हे भक्य धके उभारले होते. घेनविल व त्याच्या शिक्षण-
सामिदायांतल लोक यांचे या धक्कांचा पाया ठेवून काढण्याविषयी
विचार व यत्न सतत चालले होते. अर्वाचीन काळात समाजस्वातंत्र्या-
संबंधाचे जे एकदेशीय विचार जुलमी राजे व समाजभक्त या उभयतांसी

भयपद बांदू लागले आहेत, त्यांच्याशी तुलना करिता या वेळचे नेदरलँडच्या लोकांचे हक राजसत्तेच्या अनुवादकांस असला दाटावे, ही लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट आहे. नेदरलँडच्या लोकांच्या या वेढीं दोनच मागण्या होत्या. एक आपण कद्यानें मिळविलेल्या संपत्तीचा खोटा राजास आपल्या संमतीशिवाय मिळू नये; व दुसरी पुनर्जन्म नाही असे झणण्याबद्दल आपणाने देहातपावश्रित मिळू नये. अंतर्जालचें मत या दोन्ही बाबतींत अगदीं विरुद्ध होतें. "नीच आणि दगळबाज पाणी, लोक-समाज," असें नेदरमीं तेषानें त्याचे उद्गार निघत. तो काम करण्यास फार जबर होता. त्याची मुसद्दारी कितपत होती हें पुढील इतिहासावरून विस्तृत येईल. त्याची मिळकत आणि उरास फार गांठ होतें, परंतु त्याची आशा अनिवार होती.

नेदरलँडची सरदार घराणीं अवाढव्य स्वर्चानें व दुर्व्यसनानें यत्किती अगदीं खालावली होती. ऑरेंजप्रमाणेच इतर सरदारांची राहणी फार झोला आणि स्वर्चाची होती. जुगार, मद्यपान व स्त्रीपुरुषांचे परस्परशीं अशास्त्र व्यवहार हे अगदीं सर्वत्र झाले होते. त्या वड्या सरदारांचे अनुकरण छोटे जमिनदार व श्रीमान् मध्यम प्रतीचे लोक हे हट्ट हट्ट करूं लागले होते. यामुळे सार्वजनिकच हे लोक अगदीं कंगाल व कर्जबाजारी होऊन त्यांच्या मिळकती व्यापारी, उद्योग आलले वकील व पाद्री लोक, त्यांच्या हातीं गेल्या. त्या त्यांचे हातून परत घेण्यास दुसरा मार्ग न राहिल्यामुळे त्यांनीं बंडाचा व्यास रचला; व राह्यांत दंगडोपे सुरू केले असा पुष्कळ इतिहासकारांचा अभिप्राय आहे. युरोपांतिल बहुतेक राह्यांत झालेल्या धर्मक्रांतीस मठ व देवस्थानें त्यांच्या मिळकती दांडगाईनें ओंबहुन पण्याची सरदार लोकांची इच्छा ही अंशतः कारणीभूत झाली. हीच कल्पना नेदरलँडांतही काहीं लोकांचे डोक्यांत होती व तसे त्यांचे उद्गारही निघत होते; परंतु नेदरलँडमधील राज्यक्रांतीस ही कल्पना मुख्य कारण झाली, असें विलकुल झणतां येत नाही. ही क्रांति लोकांनीं घडवून आणिली, या क्रांतीच्या आरंभीं सरदार लोक दर्शनी विस्तृत होते; परंतु तिचा आरंभही त्यांच्यापासून झाला नाही व पुढे तिची सुर्वेही त्यांच्या हातीं राहिली नाहीं. लोकस्थिति

कार-भिन्न होती. नेदर्लंडांत लोकवस्ती वाढ अचूत लोक फार उद्योगी, स्वातंत्र्यभाऊ व अस्मल व्यापारी असल्यामुळे त्यांच्या मनाची वाढ नुतन सांख्यिकीक विचारांनीं खुंदली नव्हती. व्यापार हाच नेदर्लंडाचा राजकीय स्वातंत्र्याचा जनक होता. व्यापारामुच पुढे धर्मस्वातंत्र्याचाही उत्पत्ति झाली. नेदर्लंड देश यूरोपच्या मध्यभागी वसला असून चौहोवाजूनीं जलमार्गानें वेढिलेला असल्यामुळे या देशाशीं सर्व जगाचें दृष्टवत्त्वण सारखें चालू होतें. व्यापाराच्या मालाबरोबरच कल्पनांचाही मोबदला साहजिक रीतीनें होत असे. दुसऱ्या कर्मा किमतीच्या मालाबरोबर नवीं धर्मतत्त्वांचें देशांत येऊं लागलीं. जुलमी सरकाराच्या सक्तीच्या उपायांनीं हा नवीन कल्पनांचा व्यापार चढ होणें शक्य नव्हतें. शब्देक मालाच्या मदद्याबरोबर छपून येणारे व वायाच्या हुकुमबरोबर चौहोवाकडे फैलावणारे धर्ममतांचें विष देशांत न शिरू देण्यास येथे " क्लारन्दाईनचा " उपाय धर्माग्रही लोकांस सुचला. नेदर्लंड देशांत तर बहुतेक सर्व नवीन पंथांचे संस्थापक उदयास आले. धर्मस्वातंत्र्याच्या खंयटीस या देशांत लोकमताचा जोर विशेष होता. असें असून या राष्ट्रांत धर्ममतांकरितां लोकांचे दंडयत्न कोच दिवस चालले होते व पुढेही कितीच दिवस चालावयाचे होते. या धर्मच्छला-पाशुन उत्पन्न झालेली राष्ट्राच्या मनाची आधि, अगदीं विकोपास जाण्याची स्थिती दिसत होती. तीं सगळे दिवस पशिक होत चालली होती. ज्या सोळाव्या शतकांत अमेरिकेचा शोध लागला व मुद्रणकला प्रथम अस्तित्वांत आली, त्या शतकांत धर्मच्छल व गुठ्ठम फार दिवस दिकणें संभवनीय नव्हतें. बाइबलाचें हुकूम लोकांनीं सतन केले होते; परंतु ते त्यांस मज्य नव्हतें. या प्रस्न हुकुमांस हजारों बडी पडले होते. त्यांच्या रक्कनें भिजलेल्या नेदर्लंड देशांत राजकीय व धार्मिक स्वातंत्र्याचां रोंप अधिकच जोशनें वाढून त्यांची सावली चिरकाल लोकांस मिळावयाची होती. कुडाड, फांस व असिकुंड हीं लोकांस प्रत्यहीं मुर्तिमंत दिसत होती; परंतु त्याबरोबरच लोक एक-मेकांच्या हातांत हात घालून कुडांत मोठ्या धैर्यानें शिरतांना व क्रियांना सर्वांचे पुरण्याकरितां त्यांच्या तोंडावर सोन्यानें भांग मारी. ओकी

असतां, त्या निर्भयपणे ईश्वरस्तवन करीत असतांना लोकांच्या नजरेस नित्यशः येत. या धर्मच्छलाचा परिणाम, त्याचा प्रतिकार करण्यास लोकांत दृढनिश्चय व अलौकिक धैर्य उत्पन्न करण्यापलीकड काहीं झाला नाही. नेदरलँडच्या पुर्व, पश्चिम, या दोन्ही चार्नुकडील देशांत नवीन धर्मतत्त्वांचा पगडा पूर्णपणे बसला होता, जर्मनीतील ल्यूथर पंथ व फ्रान्समधील कॅल्व्हिन पंथ या उभयतांचाही नेदरलँडच्या कोनीवर अंशतः परिणाम झाला. प्रथम ही नवीन तत्त्वे नेदरलँड देशांत नैर्ऋत्येकडून फ्रान्सच्या वाजुने शिग्ली, डच लोकसत्ताक राज्याच्या संस्थापकही शेवटी कॅल्व्हिन पंथाचाच अनुवादक झाला. पुढे जर्मनीतील ल्यूथर पंथाचाही नेदरलँडच्या धर्मकोनीवर बराच परिणाम झाला, ऑक्सबर्ग येथील धर्मविषयक तह (यांत कोणत्याही धर्माचा छल करणे निषिद्ध ठरविलेले होते.) नुकताच असलात आल्यामुळे नवीन धर्मप्रसागाचे काम यावेदीं जर्मनीत अगदी बंद पडले होते. फ्रान्समध्ये तशीच स्थिति झाली होती. यामुळे हा वाद नेदरलँड देशामध्येच या शतकाच्या अखेरपर्यंत चालावयाचा होता; व त्याचा परिणाम काय होतो हे पाहण्याकडे सर्व शिक्ती राह्यांचे डोळे लागले होते.

लोकांस्थिति अशी असतां सरकारची राज्यव्यवस्था आगीत तेल ओतण्यासारखी होती. फिलिप सन्यपदासूढ होतांच त्याने इ. स. १५५० सालचा जाहिरनामा पुन्हा प्रसिद्ध केला. त्याचा मर्मार्थ असा होता की, 'कोणीही इसमाने ल्यूथर, कॅल्व्हिन, झूमर वगैरे धर्मबाह्य लोकांनी लिहिलेलें पुस्तक अगर लेख यांच्या हस्तालिखित अगर छापील प्रती करून नयेत व त्या आपणांपाशी ठेऊ नयेत; त्या कोणाम दिकत अगर फुकट देऊ नयेत किंवा घेऊ नयेत. पवित्र कुमारी बेगी अगर कैथोलिक पंथाचे माथू यांच्या मूर्तीचा भंग अगर उपमर्द करू नये; खाजगी जागेत पार्थनेकरिता किंवा नवीन धर्माचीं मते शिकविण्याकरितां मंडळी जमवू नये. सामान्य लोकांनी धर्मविषयासंबंधी भाषण अगर वाद करू नये. धर्मशास्त्रांचा एखाद्या सुप्रसिद्ध धर्मगोटांत अभ्यास केल्याशिवाय धर्मपुस्तके वाचू नयेत, दुसऱ्यास शिकवू नयेत किंवा त्यांचा अर्थ शोधू नये. जर लिहिलेल्या पास्तडी उपदेशकांचीं मते कोणीही स्वीकारू नयेत अगर त्यांचा

उपदेश हुसऱ्यास करू नये. या नियमाविरुद्ध वर्तन करणाऱ्या पुरुषांस तरबासमें गोठून टाकावे व करून पश्चात्ताप पावलेल्या स्त्रियांस जिवंत पुरावे; अनुताकूनच स्त्रीपुरुषांस जिवंत जाठून टाकावे. व अशा या सर्व गुन्हे-गारांची मिळकत सरकारांत जप्त करावी. पाखंडमती लोकांस कोणीही थाग देऊ नये; पाखंडी लोकांचा पना माहीत असणाऱ्यांनी तो न करवित्यास ते सार्थादार समजले जातील; पाखंडी लोकांसंबंधी माहिती करविणाऱ्यास त्यांच्या जप्त केलेल्या मिळकतीचा निमा वाढ मिळेल; अशा लोकांची चौकशी करून त्यांस योग्य शिक्षा करण्याचे कामी धर्माध्यक्षांनी फौजदारी व दिवाणी कोर्टांची जरूर ती मदत घ्यावी. या जाहिरनाम्याच्या अंमलबजावणीच्या कामी कोणत्याही अंमलदारानें कोणता क्रांती भवलेत दिल्यास किंवा क्षमा केल्यास तो पुढे कोणत्याही सरकारी हुद्याच्या कामास नालायक समजला जाईल. हा निरागचा कायदा झणून वादग्रस्तानें केला होता, व दर महा महिन्यांनी नेदरलँडमधील प्रत्येक गांवांत तो प्रसिद्ध करावा; अशा न्यात शत होती. आरागच्या विशपच्या सद्य्याने हा जाहिरनामा राजानें प्रसिद्ध केला. ही राजा व त्याचा मुख्य प्रधान यांचा नेदरलँड देशास पहिली देणगी होती. शिवाय सरकारी धर्मग्रान्यावर चार कॅथोलिक धर्माध्यक्ष होते; त्यांचा संख्या वादविण्याचा राजानें विचार केला. पूर्वीच्या धर्माध्यक्षांची संपत्ति फार वाढल्यामुळे ते अगदी बेगुमान होते; व त्यांस स्वतः संख्यांचा विशेष अभिमानही नव्हता. त्यांचा संख्या वाढविली असता पूर्वीच्या धर्माध्यक्षांची संपत्ति वाढून जाईल, व नवीन लोकांची न्या भंडारीत भर पडल्यामुळे आपल्या तंत्रानें ते वागतील असे राजास वाटू लागले. धर्माध्यक्षांची संख्या वादविण्यास पोषची पगवानगी इ. स. १५५५ च्या मे महिन्यांत येऊन पोहोचली. धर्मगुरू पोप यांनी आपल्या खलिफ्यांत असे लिहिले होते की, “नेदरलँड देशातील लोक-संख्या पूर्वीपक्षां फार वाढली आहे, व लोकांत पाखंडमताचा प्रसार फार जागृत होत आहे; कर्तिता नवे धर्माध्यक्ष नेमण्याची राजास आज्ञा पर-वानगी दिली आहे. हे धर्माध्यक्ष आमच्या पसंतीने राजानें नेमावेत; प्रत्येक धर्माध्यक्षानें आपल्या हाताखाली धर्मसंशोधनार्थ आपल्या

अधिकाराच्या स्थलसमीत मदतीकरिता नऊ उमेदवार नेमावेत, व त्यांपैकी दोघांस धर्मशासन करण्याचा अधिकार असावा. हा परवानगी येताच तीन सरधर्माध्यक्षा अनुक्रमे मेल्लिन, कॅब्रे आणि युदेल्ड येथे नेमण्यांत आले; व या तीन सरधर्माध्यक्षांच्या अधिकाराबद्दली अनुक्रमे सहा, चार व चार अशी धर्माध्यक्षांची पांढे स्थापन करण्यांत आली.

या दोन नवीन व्यवस्था अमलांत आणण्यास नेदरलँड देशांत हा वेदपत्रावर्त अग्रशिष्ट राहिलेले स्पॅनिश सैन्य कायम ठेवण्याचा फिलिपने विचार केला. हे सैन्य अवघे चार हजार लोकांचे होते; पणु हे लोक फार अचोरकमी व असल ठेवण्याे होते. कडक लष्करी व धर्मच्छला-ताक अंमल देशांत पुढे माझे स्थापन करण्यास हे लढानमें पाचर कारन अमृन्य होते. शिवाय इंगदी शतितेच्या वेळी नेदरलँड देशांत निवळ पगारी स्पॅनिश सैन्य ठेवण्यापासून लोकांच्या मनावर धाक राहिल असा अंदाज होता; त्यामुळे युक्तिप्रयुक्तीने हे सैन्य कायम रावण्याविषयी फिलिपने आपल्या मनांत निश्चय केला.

भाग ३ रा.

इ. स. १५६०—१५६४.

सर्वे पगांत असतोय—नऊवा व्यवस्थेविरुद्ध खटारा—सोडिलेले वर्तने—सरदार लोकांच्या तब्यती—खजि-पाषाणे शिरोमि—धर्मसंस्थापन—धर्मचुन—सरादार व सामान्य लोकांत चळवळ—क्राईनलचा यहा—जमातीची सभा—मोडिनीची शिदार्द—भाषांतल्ल यादी—पुढील पत्रव्यवहार—जाकांका पोशाक—मोडिल्ले भषाण—राज्यव्यवस्थेत वेबेदशाही—टिटलसमने पराक्रम—राजाचा दुसरा—सन्मानचे दौत्य.

धर्मसंबंधी जाहिरनामा, नवीन धर्माध्यक्षांच्या नेमणुका व विदेशीय सैन्याची कायमची स्थापना यांत राजाने स्वाकारलेल्या स्वेर व जुलमी राजनीताविरुद्ध नेदरलँडच्या लोकांनी आपल्या जुन्या राजकीय हक्कांच्या

सनदा पुढे आणिल्या. इ. स. १५४९ साली युक्ताज या नात्याने व इ. स. १५५५ साली राजा या नात्याने या सनदावर आपल्या सहा करून व त्या शब्दशः पाळण्याविषयी शपथ वाढून फिलिपने त्यास विशेष पुढिकरण आणिले होते.

ज्याचे प्रांताच्या "भानंद प्रवेश" नामक सनदेत कलमें होती ती—
 'राजाने सरदार व सामान्य लोक यांच्या अनुमतीवांचून धर्माधिकार्यांची कोणतेही नवे अधिकार देऊ नयेत, राजास नेदरलँड देशांतील राजाशासक कोणत्याही इस्मावर दिवाणी अगर फौजदारी खटला करणे द्याव्यास तो कायद्याप्रमाणे योग्य कोर्टात केला पाहिजे. ज्याचे प्रांतात कोणत्याही सरकारने कामावर पगदेशस्थ मनुष्य नेमू नये. यापैकी कोणत्याही नियम राजाने मोडल्यास प्रजेचा राजेश्वर कोणत्याही प्रकारचा सध्दमेवकर्मबंध राहणार नाही.' याप्रमाणे हॉलंड व उतर प्रांतांच्या पुरातन सनदा होत्या. अशा या सनदांचा फायदा आपल्या मुलांस मिळावा म्हणून गर्बिणी, क्रिया ज्याचे प्रांतात वाळंतपणाकारितां जाऊन रहात, सारांश, कागद व शाई यांच्या योगाने तगवार आणि अग्नि यांपासून एखाद्या राष्ट्राचे संरक्षण होणे गरजेचे असल्यास नेदरलँड देश या वेळीं अन्यंत सुरक्षित स्थितीत होता असे द्वाणण्यास हरकत नाहीं; परंतु इतिहासाचा शोचनीय अनुभव असा आहे की, कागद अगर ताम्रपत्र, राजाच्या शपथांनीं शिविर झाला असला तरी, राजा अगर धर्मशासक यांच्या जलुमाच्या ओबापुढे त्यांचा दिकाव लागत नाही. नवीन धर्माध्यक्षांच्या भेदगुळा द्वाव्यावर या तत्वांची प्रतीति लोकांस येऊन निकडे तिकडे एकच सळवळ भाजून गेली. भारतांत कायद्याप्रमाणे न्याय मिळण्यास मानवी प्राण्याचा सर्वांत महत्त्वाचा हक्क आहे. तो न्याय देण्याचा अधिकार आतां या देशांत विदेशीय व बिनजबाबदार धर्माध्यक्षांच्या हातीं गेला. त्यामुळे लोकांचे जीवित व दिन अगदीं अशाश्वत स्थितीस जाऊन पोहोचले.

या नवीन व्यवस्थेमुळे सर्व वर्गांच्या लोकांत असंतोष उत्पन्न झाला. या व्यवस्थेमुळे प्रांतिक सभेत अक्षरशः आनंदगी व सुखाभिलाषी नुव्या धर्माध्यक्षांच्या ऐवजीं नवे धर्माधिकारी व विशेषतः विदेशीय धर्माधि-

कारी आन्यामुळे त्यांच्या पक्षाचे सभेत विशेष प्राबल्य वाढून आपले महत्त्व कमी होईल अशी मगदार लोकांस भीति वाटू लागली. पूर्वीच्या धर्मोपदेशकांनी निघडलेल्या अधिकाऱ्यांच्या हातांत जुने मट होते ते आतां या नवीन नेमलेल्या धर्माध्यक्षांच्या ताब्यांत गेल्यामुळे त्यांवर देखरेख करण्याचा त्यांचा हक्क सर्वस्वी नाहीसा झाला; त्यामुळे त्यांच्यांत असंतोष उत्पन्न झाला. सामान्य लोकांस जरी जुन्या मठांमधेही विशेष पुण्यबुद्धि किंवा आस्था नव्हती; तथापि त्या ठिकाणीं पुष्कट अज्ञांति बैरे धर्म होत असे, व निद्रान या मठाधिपतींची महत्त्वाकांक्षा लोकांवर जुलुमी अंमल गाजविण्याची नव्हती, पण या नवीन व्यवस्थेवरून धर्म-च्छलार्थ एक नवी फौज सरकार तयार करीत आहे, अशी त्यांसही भीति उत्पन्न झाली. या दुष्टत्यांचे सर्व पाप आरासच्या विशापच्या माथी लोक लादू लागले, असे अनर्थ दाटण्याकरितांच आपल्या राज्यकारभारांत विदेशीय लोकांचा शिरकाव न होऊं देण्याविषयीं उच्च-लोकांचा विशेष कटाक्ष होता. या वेळेपासून त्यांस हा धर्माध्यक्ष दिवसे-दिवस आपला पक्का शत्रू भासू लागला. दाम्त्विक नवीन धर्माध्यक्ष नेमण्याच्या कामीं अगर विदेशीय अन्य देशांत ठेवण्याच्या कार्मां राजास मूळ त्याचा सत्ता मुळींच नव्हता. उलट धर्माध्यक्षांच्या जाग वाढल्या-मुळे त्या जागांचें उत्पन्न जास्त लोकांत वाटून जाऊन आपल्या धर्माचे बरेच नुकसान होईल, असें राजास त्यानें वारंवार कळविलें होतें. मात्र बादशहाच्या वेळचा जाहिरनामा प्रसिद्ध करण्याचें सर्व श्रेय त्यासच आहे. परंतु या नवीन नेमणुकांत भेलिनच्या सर-धर्माध्यक्षाची जागा, व जप केलेल्या मठांच्या उत्पन्नाविही वगळ भाग त्यास मिळाला; शिवाय नवी धर्मव्यवस्था अमलांत आणण्याच्या बाबतींत त्याचें मत राजाच्या बाजूला पडलें. या सर्व कारणांमुळे धर्माध्यक्ष वाढविण्याची कल्पना त्याचीच असली पाहिजे असा लोकांचा ग्रह पड झाला.

या नवीन नेमणुकांच्या विरुद्ध खटपट करण्याच्या कामीं राजपुत्र अर्जुन हा प्रमुख होता. तो पांचवीं स्वतः कथोलिकधर्मी होता. तथापि मॅनिश धर्मसंशोधनपद्धति मेदलंडांत मुरू करून लोकांचा धर्म-अज्ञांतता लक्ष्य करून घेतला. मारणें ही प्रजासत्ताकीत मारणें

चालली होती. हे जाणून त्यास या मोदीने मोठा त्वेष उत्पन्न झाला; व या विषय मधील सुविदर्भाचा, अन्वच्छिन्न व राजा या सर्वांस पत्रे पाठवून त्याने त्यांची कल्पना उधारी केली. या त्याच्या प्रयत्नास यत्मान, बर्षेन इत्यादि वजनदार मर्यादांचे पाठबळ होते. खर्लेमोन यास पायर्नि या नवीन व्यवस्थेन त्याच्या कांही आभास जाणू देण्याची आशा दाखवून सरकार-पक्षाकडे ओढून घेतले. या नवीन व्यवस्थेबद्दल सर्व दोष लोक मुक्त वर्जासमक्ष देत होते. आरासच्या बिशपने लोकांच्या मनाची ही स्थिति पाहून न लोकांची नजर शाब्दांतर विशेष असते असा विचार करून जाहिर्नामाच्या मागेत थोडे फेरफार केले व धर्मशासक हे शब्द लोकांच्या नजरेपासून कळवाचा यत्न केला. परंतु अशा शाब्दिक कोट्यांनी धर्म-च्छेद लोकांस वाच्य होणे शक्य नव्हते. यामुळेपासून भावी भयंकर वादळाची चिन्हे पावेचीच दिसू लागली. प्रथम लोकांनी आपले लक्ष त्यांच्यावर उलटून करण्याकरिता कनिष्ठेच्या घातक यंत्राच्या मुक्त यंत्राकडे वळविले. नवीन धर्मिष्ठ केलेला जाहिर्नामा व नवीन धर्मधर्माच्या नेमणुका यांचा असलेला वसविण्याच्या कामी स्वनिश्चिन्ने हे मुख्य साधन होते; या सैन्याच्या पशुतुल्य अचरगणाचा लोकांस अमर्श होत आला होता. राजास येथवर येथेविशी निर्गनेगळ्या मन्त्री-चार हे सैन्य स्वदेशीं तसे वीलावण्याची दाढादाढ चालविली होती, या सैन्याचा तळ यापेढी बौरुचगत आणि त्रिल येथे होता. झीलंड प्रांता-तील लोक त्यांच्या मददगारसम इतके केवळले होते की, समुद्राचे पाणी जमिनीवर येऊन मनुष्ये व पिके वाहून न जावीं झगून पूर्वी तयार केलेले धके फुटले होते; ते या सैन्याचा पाठ फिरवण्याविषय दुरुस्त करण्याकरिता कोणीही जाऊ नये, असा सर्वांनी निश्चय केला. आपली पिके वाहून जाऊन उत्पन्नसमागने किंवा स्वतःच लायाच वाहून जाऊन मृत्तु आला तरी वेहेनस; परंतु आपले पुगतन हक्क नष्ट करण्याकरिता देशांत ठेविलेले परदेशी सैन्य देशांतून गेल्याशिवाय पाणी सुद्धा न पियाचा या लोकांचा दोष संकेत होता. या मोदीचा विचार करण्याकरिता मंत्रीमंडळाचा सभा पार्सीने तावडतोव

सर्वांकडून एक पैसा सुद्धा राज्यास मिळणार नाही असा या सभेत सर्वांचा अभिप्राय पडला. तेच सैन्य परत पाटविण्याचे ठरले तर त्याच्या पगाराची वाढही सुद्धा राजाकडे एकदम मंजूर होऊन घेण्याचा संभव होता. या प्रश्नाचा चोहोंबाजूंनी विचार होऊन मंत्रीमंडळात बहुमताने असे ठरले की, स्पेनमधून हुकूम येण्याची वाट न पाहता सैन्याची एकदम स्वतंत्रगी करावी. इतरकडे आश्रित या सैन्यास एक कामगिरीही देऊन चोहोंबाजूंनी त्यामुळे काही काळपर्यंत या सैन्यापामून आपोआपच नेटलेडे देशाची मुक्तता आली.

पण एवढ्यानेच लोकांचे समाधान होईना. फिलिप हा स्पेनमध्ये वसून नव्या धर्मशासनाची वजायणी करण्याकरिता नेदरलँड्सचील सर्व नवीन पंथी लोकांची माहिती नवीन धर्माध्यक्षाकडून गुप्त रीतीने मिळवीत होता; व त्यांना कोणत्या उपायांनी ताहींस करणे याविषयी अहोरात्र व्यक्ति-
शः हुकूम पाठवीत होता. हे हुकूम वजावण्याचे काम अंतर्किल याच्या सल्ल्याने राणी परमा करीत होती. ही अमानुष राजव्यवस्था थार दुर्दैवी घड्यात अमलात आणल्यापासून अंतर्किलची अग्रियता दिवसेंदिवस अधिका-
धिक वाढत चालली. तथापि तो राज्यास वरचेवर असे लिहून पाठवीत अस की, आपल्या हाताखालील अधिकारी सरकारचे हुकूम वजावण्याच्या कामी योग्य सक्ती दाखवीत नाहीत. याच सुमारास परमने पोपकडे रद्दबद्दी करून मेलिनचा सर-धर्माध्यक्ष अँदनी पेरसो यास कार्डिनल अंतर्किल ही पदवी संपादन करून दिली. या पदाची वस्त्रे परमांचे नांव सुद्धा न घेता केवळ राजाचा अनुग्रह घेऊन अंतर्किलने धारण केली. ही नवी पदवी प्राप्त होताच कार्डिनल अंतर्किल याने मंत्रीमंडळाचे सर्व अधिकार एकद्वानेच आशेपिले. राजाचा सर्व व्यवहार त्याच्या मार्फत गुप्त रीतीने चालू लागल्यामुळे इतर मंत्रीलोकांस ती कसपटाप्रमाणे मोठ्ठलभला. बाह्यतः बोलणे चालणे गोड ठेवून, मन समताळ व घाचे शीत राखून तो कर्तने त्यांच्याशी फार वेगुमानपणाने व उद्दटपणाने वागू लागला. वागणुकीत अतिशय नम्रपणा दाखवून सत्ताधीशांमदीं वेसण घालून ओढण्याची विद्या त्यास साधली असल्यामुळे सरदार लोकांशी मर्यादने वरत ठेवण्याची त्यास जखल धासेना; इतकेच नव्हे पण कधीतरी

त्याच्यावर हुकूम चालविण्याचाही तो यत्न करू लागला. एम्मोन आणि ऑरेंजसारख्या जहागिरदारांना, निकोलस पेरेंनोसारख्या सामान्य मनुष्याच्या मुलाचें आपणांशीं असें हें उद्भट वर्तन पाहून, त्वेष चढणें अगदीं साहजिक होतें. एम्मोनच्या उताऱ्याच्या स्वभावास ही गोष्ट अगदीं असह्य झाली. शिवाय एक दोन महत्त्वाच्या जमा एम्मोननें आपल्या आत्मांस मिळण्याविषयी खटपट चालविली असता ग्रॅन्व्हिलनें त्या मुलान्याचें इसमांस देवविन्या. एके प्रसंगीं मंत्रीमंडळाच्या सभेत या उभयतांची फार बोलाचाली होऊन एम्मोन अगदीं हातपाईंवर आला, व त्यानें ग्रॅन्व्हिलवर आपली तरवारही उगारिली. ग्रॅन्व्हिल फार खोल व पाताळयंत्री असल्यामुळे त्यास उघळ मनाच्या व उल्लू स्वभावाच्या एम्मोनची कीव येत असे. इकडे मंत्रीमंडळांत आपला बोज नाही असे राजास भासेल या भीतीनें तो या मंडळीचें काम एकविचारानें चाललें आहे, असें राजास बरचेवर कळवीत असे. ऑरेंजच्या संबंधांत त्याच पूर्ववदांतील स्नेहभाव नाहींसा होऊन, उभयतांच्या इश्ट्यान वर उत्पन्न हाण्यास बराच अवधि लागला.

राजपुत्र ऑरेंज कार्डिनलच्या तोंडीचा होता; आपल्याभारत्याच तीक्ष्ण बुद्धीचा, व्यवहारचतुर, अनुभवी, युक्तिवाज, शांत स्वभावाचा व प्रसंगीं उद्दामबुद्धीचा असा हा सामनेवाला आहे, असें ग्रॅन्व्हिलला कळून चुकलें होतें. ऑरेंजच्या बुद्धीची त्यानें केव्हांही अवहेलना केली नाहीं. त्यानें राजास असें लिहिलें की. हा मनुष्य फार विशाल बुद्धीचा, महत्त्वाकांक्षी, पाताळयंत्री, सूक्ष्म दृष्टीचा व पोक विचाराचा आहे. प्रथम या उभयतांमध्ये मित्रत्वाचें नातें होतें. ऑरेंज हा मोठा श्रीमान व बुद्धिशाली गृहस्थ असून चार्लस बाइशाहाच्या प्रीतिपात्रा-पैकीं असल्यामुळे फिलिपच्या अमदानींत तो फार नामांकित पुरुष होईल असा अंदाज होता. त्यामुळे फेरेंनो यानें अजबल-पामून त्याची प्रीति संपादण्याची खटपट चालविली होती. ऑरेंजच्या चुलत्याची जहागिरि मृत्युपत्रावरून त्यास मिळवून देण्याच्या कामीं त्यानें थोडी मदत केली होती; ती स्मरून ग्रॅन्व्हिलचा भाऊ जीरोम यानें आपला बहिवाड्यावर नेमून, पुढे पुढ्यपदनें लष्करी सात्यांत त्यास

हुयाची नोकरी मिळवून दिली. बुडन्यमचें पहिलें लग्न ठरवून देण्याच्या कामीही घेंतविल्लेनं थोडीचहुन खटपट केली होती. बुडन्यमही त्याच्या आत्मसोयऱ्यास आशय देऊन या गोष्टीबद्दल त्याचा उतराई आला. या व अशाच कांहीं कारणांमुळे या उभयतांमध्यें बराच दाट स्नेह वाढला होता. अलीकडे या उभयतांच्या मनांत एकमेकांविषयी किंदू उत्पन्न झाल्यामुळे या स्नेहाचें केवळ वास्तविकरूप तरेन राबिल्लें होतें. अंधांनी आपल्या मनांतली विकार एकाएकी दुसऱ्यास न समजूं देण्याविषयी खटपट करीत हांते; परंतु दोघांचें उघड वाग्युद्ध होण्याचाही भयंकर लवकरच येऊन पोहोचला. ऑरेंज यामें आपल्या अधिकारमालील मुलुगान भर्मीच्या नाचतलें एक भौश्य भाफीचा जाहिगनागा समिद्ध करणाचें थोडिल्लें. ही मोठ्ठ घनविल्लला एमंत पडली नाहीं. पुढें कांहीं दिवसांनीं अंदवर्ष येथील मॅजिस्ट्रेटांच्या नव्याने नेमणुका करणाचा प्रसंग आला. हे अधिकारी नेमण्याचा हक ग्रामाध्यक्ष या नात्यानें ऑरेंजच्या धरण्यांत बरेच दिवस चालत आला होता. अंदवर्ष येथें नवीन भर्मीध्यक्षाची स्थापना करणाच्या कामीं बुडन्यमनें विशेष दुरा-विल्यामुळे, नवे मॅजिस्ट्रेट नेमण्याचें काम जम जोखमीचें दाल्लें होतें. सरदाराचें मन लोकमतास अनुकूल हांतें. हें नवीन मॅजिस्ट्रेट नेमण्याचें काम ऑरेंज याम न कळवितां व त्याच्या उच्छेदिरुद्ध गुनपणें राणी यामानें उरकुतां पतलें. नेमणुका कायम केल्या. नंतर त्या अयत्नांत आणण्याचें काम ऑरेंजकडे पाठविण्यांत आलें. हा दुकूम पंऊन धेणसबरोबर ऑरेंजनें राजेंदला असा निरोप पाठविला कीं "मी आपला बुडन्या नाहीं; आपण आपले निरोप आपल्या नोकरी लोकांस दुसऱ्या कोणाकडून करवावन." हे शब्द त्यानें मंत्रीमंडळांतलीं वेलून दाखविच्यावरून, तेथें त्याच्या व घेंतविल्लच्या दुसऱ्यास बराच कटाक्षचा वाड जेवला. ऑरेंजचें हाणणें आपल्या एमंताना धरपीन काळापासून अंदवर्षचे एकठां मॅजिस्ट्रेट रवे जुनें करणाचा स्वतंत्र अधिकार अवतां तें आपल्या आपरोक्ष रद्द करणें व अशाच दुसऱ्या महत्वाच्या गोष्टींचा निकाल काडिल्लानें अधिष्ठित गुनमंडळीमध्यें करणें अयोग्य काम हांतें. मॅनविल्ललाही रागाचें बरेंच भरतें आलें. "असल्या

लब्धमतिचित् संदर्भांचे आवश्यक विलकुल प्रयोजन नाही, आणि अणुण करतां त्या संबंधीत व्यक्तीद्वारा कणण्याचा कोणांसही अधिकार नाही. " असे त्यांनीं भग्न समेत शालून द्याविलें.

हा प्रश्न बडव्यालाच कोर्तो आउमंड्यांनीं ह्मणोन व ऑगेंज यांनीं राज्यास एक खाजरी पत्र पाठवून असें कळविलें की, " सर्व महत्वाचे राजकार्य घेंवविण आगच्या राज्याचाचून करीत असतो; व केवळ चोरीक सापिक राज्यकार्याच्या गोष्टी मेडीनेंडलास पुढें विचारगर्भितां वेतात. आपली आह्वांय आह्वां अकर्यामुळे ही गोष्ट हुजुग्यास नजरेस आणिली आहे. अशा प्रकारची राज्यकार्यास घडलेली गोष्टी जमनासुंगी आपणान्वर घेण्यापेक्षा कामाच्या गोष्टीनामा देणें हें आह्वांय उचित वाटत आहे. " वगैरे कांय लोकांच्यास राज्यानें क उभयतांचे उत्तर पाठवून असें कळविणें कीं " सरदार हौने हा भोव-मध्य नक्षिणी जगण्याकरितां ललाकरच निवणार आहे; त्याजबरोबर पयलोच धिपयोसेवधी विशेष खुलासा कळविण्यांत येईल. " आह्वां हौने व घेंवविण या उभयतांचें पहिल्यापासूनच केमसस्य असल्यामुळे अंतर्ध्वनी हौने हा नवीन धर्मव्यवस्थेस विरुद्ध आहे, असें आसतून राज्याचे वत ललाण्याविषयी कळविणें कळविलें होतें. सरदार हौने राज्याचा विरोध निपास येऊ, त्याकरितां सरदाराचा कविपुत्र निरोधच सगळ्यांचे निमणी. त्यानें राज्याची केवळडव्या सरदार लोकांनीं आपली सत्तासुंगी, व घेंवविणविषयी निमणासुद्धि दर्शवितांच राज्यानें त्याज-वा आभारांचा वर्षाव केला. व अजरी त्यास असें विचारलें कीं " तुजें सर्व लोकां करिनास विरुद्ध तक्रारी लावो, परंतु त्यानें अग्राध कांय केला. " तुजेंपेक्षां एकामया सोबित होत नाही. " कारावतविरुद्ध केवळ तक्रारीस राज्याचा हा पडिला जबाब होता. या वेळेपासून घेंव-विण अणुण गुप्यांत हौने व आरेंज यांच्या दुरम्यानचा तीव्र वैर सुरूवात झाली. घेंवविण राज्यास घेंवविण असें कळवीत होता कीं, नवीन धर्मव्यवस्था अग्यांत आणण्याच्या विरुद्ध या लोकांनीं नदरपट चालली आहे; मेडीनेंडलाच्या मेडीनेंडलास हुजुगीनीं ही गोष्ट केली याबद्दल त्यांस वाईट वाटत आहे; व या नवीन धर्मव्यवस्थेमुळे त्यांच्या

तंत्राने शासनाच्या धर्मोपदेशकांच्या जागी नवीन धर्मप्रवक्त्यांचे स्थान आपले घेऊन कमी वेळीच असे या लोकांमधे वादळ आणू शकतो असे अजिंक्य व बंधन यांनाही ह्या तंत्राने धर्मव्यवस्था ठरवून घ्यायची असाही एक धर्मोपदेश आला. अशी तक्रार येण्याचा संभव आहे. कदाचित् त्याचा शास्त्रार्थ आपण पुढीच नामोकिन विद्यार्थीदोहन करून ठेविला आहे, असे त्यांचे उत्तर देण्यात येते. राजाने पोळ्या घेऊन घेतले आहे, त्याच्या स्वादाला कित्याक, परंतु असा शास्त्रार्थ कदाचित् केलाच नसेल. त्याने म्हणून ठेविला आहे, "या लोकांमधे असा धर्मोपदेश करून घ्यायचा नाही, केवळ पद्धत व कायदा यांचा उपयोग करून घ्यायचा आहे." त्याने आपले कर्तव्य समजणार नाही.

या वेळी राजाच्या राजिण्याची स्थिति ही नवीन व्यवस्था अन्वयित आगण्यास विशेष अनुकूल नव्हती. इ. स. १२६८-६९ च्या सुमारासच एक कडवें दिवस राजाने आपल्या हाताने केलेले अघात अतिशय आहे. त्यावेळी राजास या साली देणे एक कोटी नऊ लक्ष रुपये इतके "ड्यूकट" (ड्यूकट = आ. रु.) होते, असे दिसून येते. व त्याचे निर- निराख्या बाबीबद्दल घेणे अवघे तेरा लक्ष तीस हजार असलेले आहे. असे, सर्व अमेरिका व निम्मे युरोप एवढ्या विस्तीर्ण प्रदेशावर राज्य करणा- र्या यावेळी ही अशी सांघिक स्थिति होती. राजा व त्याची मुले यांच्या कारकीर्दीत जे युद्ध सतत चालविले होते, त्या युद्धाचा खर्च दरमहा पांच लक्ष "फ्लोरिन" प्रमाणे झाला, व त्या खर्चाची शिकदा मनोरुपे पणार शासनाच्या निशाने वर व त्या युद्धाच्या खर्चाचे पणार चिन्हे लोकांपैकी गुमते चमूदारी लोक मुद्रां रमण्याने इतर झाले, म्हणून, असा भारी युद्धाच्या खर्चाचा राजाची या सांघिक स्थिति पार ओळखी होती. अतिशय वेळीच देशांतून राजाच्या स्थिति राजास फळविली. त्या लोकांच्या राजाच्या याच शासनाचा आहे. "किंबहुना प्रमाणे आतां हा ड्यूकट को. इतका करून घेत असा पंचांग पडतो, व नेदरलँडमधील लोकसभा सरकार, फारस येथे मंडळ करणाऱ्या काही पार चिकटपणा दाखविताने व मंडळी दंतदळी निरनिराळ्या प्रकारच्या उद्धट शर्ती आझांस कबूल करावयास लावतात."

असें वैज्य डॅनकिलच्या पत्रांत आढळून येतें. वरील अडचणीमुळे राजानें या वेंडीं संपादित कथलाची भेसळ करून खोशी नाणीं प्रचारांत आणण्याचा उपक्रम केला.

धर्ममतनेशोधकसभा हें नेदर्लंडमधील बंडाचें मुख्य कारण आलें. वर वर्णन केलेल्या व्यवस्था केवळ धर्मच्छलाची उपायें होती. धर्मसंशोधक न्यायमंडळे यांचेही तीन प्रकार कल्पिले होते. पहिली, स्पेनदेशांत स्थापन केलेली धर्मच्छलाची पद्धति; दुसरी, धर्मगुरु पोप यांनीं निर्माण केलेली नवीन धर्मपंथी लोकांस प्रायश्चित्त देण्याची रीत; व तिसरी, खुद्द नेदर्लंड देशांतल धर्मविश्वासांनीं आपल्या अधिकारांत सुधारक धर्मां यांस प्राप्त करण्याकरितां तयार केलेली न्यायपद्धति. या पद्धतीचें मुख्य लक्ष ह्मणजे मनुष्यमात्राच्या धर्ममतांची चौकशी करून त्यांस दुन्या धर्मांतवर्षिदां कांहीं फक्त दिमल्यास त्यांस सजीव जाळणें न मिळई. पद्धतीत सामान्यच होतें.

स्पेनमधील चिकित्सापद्धति मूळ विधर्मी लोकांचा उच्छेद करण्याकरितां कल्पिली होती; परंतु कार्यालयनं शिस्तधर्मापैकीं नवीन पंथी लोकांस तिचा प्रयोग होऊं लागला. या अगुर्व व्यावर्थाटांचे अधिकारी गोमावी असत. व त्यांच्या निवालावर केंद्रिती अर्पिल चालत नसे. या व्यावर्थाटांचे गुमाने प्रत्येक कुटुंबांत गुप्तपणे राहून लोकांच्या धर्ममतांची बातमी मिळवीत असत. या व्यावर्थाटानें काम, लोकांस त्यांच्या कल्याणवद्दल नव्हे, परंतु त्यांच्या विचारावद्दल शासन करण्याचें होतें. निव्वळ संशयावरून माणसांस पकडून, कडुलीं देईपवीत त्यांच्या देहास अपौर घातना करून अग्नीं त्यांस सजीव जाळणें हें मार्गेंच निरुपद्रव काम. या व्यावर्थाटांत चालत असं, देश गरीबीदारांनीं अग्नीं स्वतंत्र गोडीविषयी दिलेला पुरावा आसोपर्यंत अंधारकांठडीत राखण्यास बसत होत असं; तेथे कांहीं काल अन्नाशिवाय एकांतांत राहिल्यामुळे आपण अस्वाधी आहो असें कडुल करण्याची बुद्धि या माणसास सात्त्यास न्यायवर एक प्रायश्चित्तमूचक कफनी जडपुस त्यास पुन्हां स्वातंत्र्याचा लाभ मिळत; परंतु त्याची मालमना सरकारांत तप्त होत असं. अंधारकांठडीचा परिणाम न सात्त्यास दोन साक्षीदारांच्या

पुत्रव्यावृत्तन त्यास अभिकुंडाची शिक्षा कर्मावण्यांत येत असे. व माक्षी-
दास एकच मिळाल्यास त्यास विख्याच्या खोड्याची शिक्षा ठरली होती.
या चौकशाचे वेळीं आरोपीचा मुख्य मदतनास त्याचे धैर्य हाचे असे.
आरोपीस धर्काल देण्याची परवानगी असे. परंतु त्याची व आरोपीची
गांठ पडावयाची नाहीं. खोड्याचा प्रयोग मध्यरात्रीच्या वेळीं अंधार-
काळीत, अधिक दिव्याच्या उजेडांत चालत असे. स्त्री असो, पुरुष असो
वा कुमारीचा असो, तिचे वस्त्रहरण करून तिला लांकडी भावावर
निजवून पाणी, घनपदार्थ, अग्नि, आकर्षक यंत्रे, व फिरकीचे यंत्रे, यांच्या
योगानें न तुटतां शिरा जितक्या ताणतील तितक्या ताणणे, हाई न
फुटतां शक्य तितकीं ठेंचणें व शरीर प्राण न जातां शक्य तितके पण
करणें, हे प्रकार सावेळीं घडून येत. अशा यातना मतत पंधरा वर्षेपर्यंत
चालून शेवटीं कित्येकांचें अभिकुंडांत हवन झाल्याचीं उदाहरणें त्या
वेळच्या इतिहासांत आढळून येतात. या प्रयोगामुळे गर्भगणित ठारून
बिचाच्या आरोपीनें गुन्हा करील केल्यावर त्यास जिवंत जाळण्याची शिक्षा
मिळते. ही शिक्षा प्रत्येक इसमास पृथक् पृथक् देण्याच्या ऐवजीं केव्हां
केव्हां सहा सहा महिने शिक्षेस पात्र ठरलेले कैदी जमवून ठेवून त्यांची
एका समुद्रतीवर वरात काढून एकदम मोठ्या लोकरास जाईवत
एका मोठ्या डोंड्यांत त्यांची वांळवण करण्याचा स्पेन देणें
सांप्रदाय असे. अशा प्रसंगीं राजा, सरदार, पाक्षी लोक व लोकसमाज
हा चिनाकर्षक व धर्मबुद्धिभेदक दशाचा पाहण्यास गेल्या उन्मुक्तनें
बधन्यानीं थांबून येत असे. कैदी लोकाना कांठडीतून काढून बाक्या
पहण्यांची पित्राची कफनी घालीत, डोंड्यावर एक कोनाची विशिष्ट देवी
बेडवीत. नंतर त्यांच्या जीभ अशा विलक्षण रीतीनें दोरीत कां त्यांच्या
योगानें कैदीस पड आणलें तोंड उघडतां थक नये व प्राकृतांही थक नये. हा
विधि आज्ञाधार पक्षपक्षाजनांनीं भुरळें तें त्यांच्यापुढें खोडण्यांत येई, व
त्याचा शस्त्रस्वीकार करण्याचा त्यांस आग्रह करीत. हा प्रकार उरकल्या-
ध सवें मंडळीं जवून सार्वजनिक निघनसमीकर मोठ्या थाडानें
वाजत गाजत जात. तेथे धर्मशुक्ची उत्सभना होत असे व त्याच प्रसंगीं
धर्मच्छलाची महानि लोकांस व्यस्थानरूपाने सांगण्यांत येई. त्यानंतर

केडी लोकांम व्यक्तिः शिक्षा वाचन वाङ्मयन तिच्या बजावणीकरितां कालान्तरां चोडाटांविषय स्वाधीन करण्यांत येई. अशा प्रसंगी कोणी मुन्ना कडल केल्याच वाया भयम शिस्तेछट्ट करुम नंतर त्याच अग्नि-कुंडलां वाकून देत. तसें न केल्यास एकदम अग्निकुंडल जावन्मुक्ति मिळा असे. असा एक सकारण फिलिप स्पेनदेशांत पडत झाला त्या-वेळी त्याच्या सनमानार्थ करण्यांत आला. या त्याच्यासंगी व्यक्तिनेट थिलकल वाकतल गळने; सट धर्मासंबंधी बोधा थिकल मनांत आला. कृपण ऐ. या ती कोणाही मुन्ना असे, त्याचा दुर्जा कोणाचे असे. तो या चोपती वापडावाकनाच. या सनमानार्थ धर्ममतेपुनपद्वतीच पहिला मन्ना टांगलाच, या एकदमच्या अमलांत एक लल बीदाहजा चोपती एका कुंडलांत घालतल आली.

वा पिडित कोणाची एकनि नेदर्लंडांम नुस होशार सार्मी अशाविमती फिलिप व त्याच सगळ सार्मिद अंतर्हित न होऊन वाकतल आवासांत देत होते. पण अशाच वापडाची एका सदापवडान धर्माध्वजांनी आपल्या अधिकारांत नेमून देत. तें हीच दिवस पण कोणी होती. या प्रतापका-ची संकल वाकतल धर्माध्वजांच्या हातावाली होत धर्मशासक देऊन. तसेच धर्माच्या वावरीत नवे वाहिलानें प्रसिद्ध होतल नवीन मन्नाच घालीत करण्याची वरीच भोजला अमलांत आली होती. या-शिवाय धर्मकल पार वाकतल आदिभुक्तल असतल धर्मोपदेशी चालतल वाकतलानें नेमून देतलानें मुन्ना होतल होतल. इ. स. १५२५ च्या पुढापास या धर्मकला अधिकारवाली नेमून देतल धर्मशासकांचे अधिकार पडतल वावरीतल आले. या ने नेदर्लंडांतील धर्मा-अवधारणल आली चालत आले. याच आगला कलवाकतल अधिकारी निवडतलानें एक पार आले. या त्यांत माहितीदाखल नवीन तळकल मंडळानें आले. त्यांचा वा विवेकतः इ. स. १५२० साली चालतल वाकतलानें मुन्ना धर्माधिकार्या. व शिष्टानें आपल्या कार-कीर्तीच्या पदिकाच घालतलानें (इ. स. १५२५ नंतर) पण मुन्नाकल कायम केल्या. वावरीतलानें वावरीतलानें एके स्थली बोडक्यांत दिलाच आहे. या सर्वांचा मुख्य उद्देश पावंडमर्ता अगर पावंडमत-

प्रवण लोक किंवा त्यांचे पुस्तकेंतें पुंडातून काढून, वर वर्णन केलेल्या लोकांना त्यापासनापुढें त्यांच्या चौकशीचें नाटक करून त्यांस रुडक शासन करणें हा होता.

पोपानिथुक शासक मंडळींत पीटर टिटलमन यांचें नांव फार प्रमुखत्व करून द्यावे लाग्यो इतिहासांत उल्लेखिलें आढळतें, इ. स. १५२१ सालीं या गुलामाच्या नांकासि वशीच वर्ष होऊन गेली होती, व त्याने आपल्या अमरातीत धर्मच्छलाचें काम मोठ्या नेकांनी व अल्प वेगवेगळ्या लोकांचे शिक्षण आहे, त्यावेळीं धर्ममतांस बरी पडलेल्या लोकांपाशीं नाटकांत विद्वत्पुरुषा हातुनच मरण आल्याचें दिसून येतें. म्हणजे टिटलमन शब्दावरून अगर धर्ममतांचेद्वल निव्वळ संशय आल्यावरून हाचो ज्ञानक लोकांस यमसद्भास पाठवीत असे. म्यूलर नामक गुलामाचे धर्माचा वाचण्याचें व्यसन लागल्याबद्दल, त्यावर पारसंभमताचा आरोप करून अटक करण्याचा हुकूम झाला; व ईश्वर व सत्यधर्म यांबद्दल आपण आपला अभिमान प्राण गेला तरी सोडणार नाहीं, असा त्यानें पोरय धरताच त्यास फांसी देऊन, त्याचा देह अशीस आपण कापण्याची शिक्षा झाली, याच प्रकारची शिक्षा एका छापिले धर्मपुस्तकांतिल मीमांसे उतारे लिहून घेण्याबद्दल केंलवर नांवाच्या आतलस दिणपाच्या व्यापाऱ्यास देण्यांत आली. हा इसस जिवंत जाळल गेला. त्यांचे दुसऱ्या एका मनुष्यास नवीन धर्मपथ स्वीकारल्याबद्दल त्याच्या बापकामलांच्या समक्ष नांवसिलेच्या तपकरांनीं भोंवतून नाचण्याची शिक्षा झाली. विचारी वयको तें उत्तरे करून पाहूनच धर्मसंकेत झाली व तिचा प्राण गेला. याच मंडळीं पीटर खंडेल नामक आताज व परंपरागी पुरुषान वारसांभास पावून जिवंत जाळण्यांत आले. या गुलामास अर्धेड कामांत एका मिनिटाबाबत कारावासापास अतिशय वेध घेऊन त्यानें एका जुन्या धर्माच्या नाथनामद्विनांत गिरून, तेथील उपासनेचीं उपकारां जमवल्या लोकांच्या समक्ष कोटून दाखिलीं, व तो जमविल्या लोकांस कृपाळ, "सुतांनो, सर्व जगाचा प्रतिपालक येशू ख्रिस्त हा अशा क्षुद्र उपासनांनीं गुलाम पातें हेंईल काय?" ही हा मनुष्याची कृति व शब्द ऐकून

जमलेले लोक काही वेळ आश्रयार्थी स्वरूप झाले; परंतु काही वेळाने त्यास अधिकार्यांनी पकडून आगीवर उलटवें दागून ठेविलें. पुढील माली होवरी ओझियार, त्याची बायको व दोन मुले यांस प्रार्थनामंदिरांत न जातां धर्मच भजन केल्याबद्दल अशिक्षितांची झोला मिळाली. अशा तऱ्हेची मनी त्या घेईत हजारों लोकांस मिळत होती. पुरुष, बायका, मुले हांस पोपच्या विरुद्ध किन्हेक वर्षांपूर्वी महज बोललेल्या कांहीं शब्दांबद्दल, पकडितां प्रार्थना केल्याबद्दल, किंवा येशू ख्रिस्ताची उल्लिख गव्हिल्लो! भाकरी दाणून एखादी भाकरी गम्यांतून मिगवली जात असतां तिच्या पुढे गुडघे न देऊन्याबद्दल किंवा मतांत असलेल्या धर्मविचाराबद्दल बंधक घराबाहेर काढीत; व पुरावा बिलकुल नमतांही त्यांस खोड्यांवर चढवीत, या भोंवऱ्यांत एकदां मनुष्य सांपडला कीं तो या जमास मुकला. त्याला न्यायाची सांचली देविल्ल दुगापस्त! किर्यादी कोण, गुन्हा कोणता व पुःचा काय, हे आचार्यांत वधीच समजत नसे. वेदनेम असुर अक्षरकोडडाम केदारुन अशेषी बहतेक विस्तुफ वाटेल ती बसली देत असे. गुन्हे-मारांची मुच बसली दुगागची शिफारस होऊन त्यास बंधीस मिळत असे. हासुलें पावले त्याजाने द्वेष साधून धेण्यास ही अनुकूल स्थिति प्रत्येक बंधीं ही सुदृष्ट्याच प्राप्त झाली होती. सालेमनेचा सुरक्षितपणा व प्रेमाचें दृष्ट्यवलक्षण हीं फार दुर्लभ झालीं. हांल्याचें विष सर्व समाजाम व्हावून राहिलें दुगाचा संशय धेऊन पावतां पाहतां लोक भयचकित होऊन बंधींलां बोलतो एकदम धड पाडत. भला मनुष्य कांक्षित्यानी फार पंचाईत पडूं लागली. हासुलें सर्वे भमाजाल निकडे तिकडे दाटाकार साजला. अशीं कामे गव्हियस चाललीं अथवां लोकांत तीव्र धर्मभिरान दुकळ होऊन धर्ममार्गधार्थ त्यांनीं आपःपः गव्हिय स्थितध्याची समस्त उपायग्यास केंद्र बांधिली, यांत नवल नाही. या धेऊन्या उणितामावरून आसं लपट दिवून गेलें कीं, मोडमोडीं राजपचे. लांब लांब सतडा व पावेत वळ दे, अशा प्रमेणां ज्या कांसदांवर लिहिलेले असतात. त्या सुमत्या कांसदांवाही किमतीचे ठगत नाहीत.

असा उलट इ. स. १५६१-६२ चे सुमारास चालू असतांही राजा सु

ग्रॅन्व्हिल स्पेनदेशांत रुढ असलेली धर्मशासनपद्धति नेदर्लंडमध्यें सुद्ध न करण्याविषयीं वाग्वार आस्थासनें देतच होते. नेदर्लंडमध्यें चालू असलेली शासनपद्धति व धर्माचे वावरीत प्रसिद्ध झालेले आदिनाम धर्माचे परिणाम चालू असतां, ह्या नवीन पद्धतीचें विशेष प्रयोजन होते असें दिसून येत नाहीं. वास्तविक ह्या दोन पद्धतीमध्यें भेद एवढाच होता कीं, आपलीं धर्ममते नाकबुल करणाऱ्या लोकांचा पना लावण्याचे कामीं स्पेनदेशीय पद्धति जास्त उपयुक्त होती. प्रत्येक कुटुंबांत राहून त्यांतील लोकांच्या धर्ममतांचा पना लावण्याकरितां हजारों गुप्त-हेर सर्व देशभर पसरण्याची योजना करणें हें एक ह्या पद्धतीचें मुख्य तत्त्व असे. परंतु नेदर्लंडासारख्या निर्भय व स्पष्टबुद्ध्या राष्ट्रांत आपलीं धर्ममते लपवून ठेवण्याची प्रवृत्ति फार थोडी असल्यामुळे न्या विशेष योजनेचा ह्या देशांत विशेष उपयोग नव्हता. ह्या योजनेशिवाय इतर सर्व वाचतात इतकी शासनपद्धतींत सर्वांशीं साम्य असल्यामुळे स्पॅनिश पद्धतीचे सर्व दुष्परिणाम नेदर्लंडांत घडून येत होते. या धर्मच्छलार्थ योजिलेल्या सर्व उपायांचें उगमस्थान ग्रॅन्व्हिल आहे, असा सार्वत्रिक समज असल्यामुळे त्याजविषयीं लोकांत द्वेषबुद्धि मात्र उत्पन्न जास्त वाढत चालली. तसेंच नवीन धर्माचें वारेही दिवसेंदिवस अधिकाधिक पसरत चालले. वेळीं देण्यास काढिलेल्या इसमांशीं आपली महानुभूति उपदणें दाखवून त्यांचा जयजयकार करण्यापर्यंत लोकांची मजल येऊन पोहोचली. वानुन पोतात ही साथ विशेषच पसरत चालली. फ्लॅकी व मॅलर नामक उपदेशक उपदणें जायबल वानुन त्याचा अर्थ समजावून देऊं लागले. त्यांस पकडून ठगीव शिक्षा करण्याबद्दल हुकूम सुटले. महा महिने अटकेंत ठेविण्यानंतर त्यांस निघन-धर्मावर कडेकोट पहाऱ्यांत जाळण्याकरितां आणिल्या वेळीं लोकांचीं मने अत्यंत शुद्ध होऊन त्यांनीं त्यांस जबाबदारीनें सोडविले. सुटकेनंतर या उभयतांनीं पूर्ववत् उपदेश करण्याचा काम चालविना असतां, त्यांस पुन्हा पकडून मजोब जाळण्याची शिक्षा दाली. ह्या प्रसंगांत या उपदेशकांस मदत करणारे ह्मणून हजारों लोक पकडले गेले, व त्यांसही तीच शिक्षा भोगावी लागली.

देशांतील साहित्यमंडळ्यांनीं जुन्या धर्माची व त्याचा मुख्य पुरस्कर्ता अँक्विझिटर याचा थडा अनेक हास्यास्पद काव्ये व प्रयोग करून चालविला होता. नवीन तेंमळेच्या धर्माधिकार्यांविरुद्ध असंख्य थडास्पद काव्ये, निंदकपद लेख व त्याचीं वेडींविद्दीं चित्रे सर्व देशभर प्रसिद्ध होत होती. एके दिवशीं एका अजिंदागनें अँक्विलच्या हातांत एक कागद आणून घाकला व तो नाहींसा झाला. अर्जात अँक्विलीविरुद्ध अर्शील पत्रे व त्याचें एक चित्र, असं लेख होते. याशिवाय त्या वेडीं अँक्विल-चा एक मर्मभेदक काव्य प्रसिद्ध झालें; त्यामुळे त्याचें पिन फारच खचवून गेलें.

सामान्य लोकांप्रमाणेंच सरदार लोकांतही अँक्विलचीं विरुद्ध वादत चालले होती. ऑरेंज, एम्मेन, हर्नि वगैरे बड्या सरदारांनीं त्याजविषयीं द्वयभाज उपडणें व्यक्त केला होता; व त्याचीं कारणांही राज्यास या-पुढींच कट्यावेळीं होती. भॅन्स्क्रिड व त्याचा मुलगा हेही या वेडीं विरुद्ध पक्षासच मिळाले होते. आर्शो व अरेवर हे तदस्थबुद्धि धारण करून होत. वॉर्मेन हा सुद्धा या सरदारांच्या कुचकाण्यास धुलून अँक्विलच्या पक्षासच फुटला होता. मोग्लिन, चॅव्ह, वॉर्डे, वगैरे आशावाद सामान्य सरदार अँक्विलच्या मोटांत अद्याप राहिले होते. व्हिल्हिलमच्या मनांत यावेळीं अर्जीवात काम सोडून एकांतवासांत सुखानें राहिले अशी इच्छा उत्पन्न झाली. आपल्या देशवांधवांचा स्वभाव तो पूर्णपणें ओगटवून असल्याकारणानें फिलिपिन सुरू केलेल्या नवीन राज्यपद्धतीमुळे देशांत दिवसेंदिवस वाढत चाललेली खडबड पाहून त्याच्या मनांत जवदग्न भीति उत्पन्न झाली होती. परंतु त्याच्यानें राजाच्या इच्छे-विरुद्ध जावरेना. याशिवाय हर्नच्या राथाभावाचा पगार, पानस्थळ, चांगलेंत जमीनी व राजा नेदर्लंडांत आल्यावर अधिक बदतीचीं अभि-वचनें यांचा योग्य विचार करून या मदस्यानें आपल्या अधिकांकरां कायम राहून परस्परविरोधी तन्हे व परस्परविरुद्ध लोक यांचा घेऊ घालण्याचा निश्चय केला. अशा स्थितींत काडीनलनें या-भेकीं कोणासही न जुमानतां जवदस्तीनें या गुप्तचरीस साकेत घेऊन राज्यकारभार चालविला होता.

या मुमागस अशी एक अकवा पसरली की नेदलंडची पांच चार बह्या सरदारांचा शिष्टांत केल्याशिवाय लोकांतील चरबद्ध कमी होणार नाही असें अंनविल्लेन राज्यास मुचाविलें आहे. बहुतेक सर्व सरदार लोकांत व्याजविषयी द्वेष व मत्सरभाव उत्पन्न आला होता; व त्यांपैकी ब्रॅडोड व ल्यूसेमार्ग्ये कांहीं निर्भेड व उत्कृष्टमूलवृत्तीचे सरदार त्याची उपदणें घाम्य थडा कहत माहित्मयोगी संदस्यांचा बोदो करूं कहूं पाहत होते. ते आपण स्वतः आपल्या नेकरवाकरांसच धर्मोपदेशांचा पैपाक घालून नेहमी समाजांत फिरूं लागले; व त्यांस तुर लावण्याविषयी कौश्याच्या शेपटीचे केंस लावून हिंदायाचा परिपाठ त्यांनीं सुरू केला. शिवाय यांच्याकडून अंनविल्लेनस मावध राहण्याविषयी निरोपही दरवार जाऊन पोहोचत होते. परंतु अंनविल्लेनचे धैर्य अढळ होतें. तो गांवाबाहेर "लोहागची भट्टी" या नांवानें लोकांत प्रसिद्ध झालेल्या आपल्या वंगल्यांत राहून राज्यास वलित व खाजगी पत्रे, व देशभर अधिकाऱ्यांस हुकूम लिहिण्यांत आपला बहुतेक सर्व वेळ घालवी; विशांतीच्या वडी आसपासच्या सामान्य लोकांस जेवणाखाणाम बोलवून, त्यांच्याशीं लोकव्यवहाराच्या गोष्टी बोलून तो आपली कर्मणूक करित असें; त्याच्या वंगल्याच्या मुख्य दरवाजावर केलेल्या चिन्हांचा असा अर्थ होता कीं, सर्व सरदारांची सत्ता नष्ट झाल्यानंतर आपला अधिकार पृक्कट कालपर्यंत अबाध चालणार.

यांत्रलीं फ्रान्सदेशांत राजा व त्याची नूतन धर्मी मजा यांच्यामध्ये दुस्प्रसंग उत्पन्न झाल्यामुळे, फिलिपनें फ्रान्सच्या राज्यास नेदलंडांतून कांहीं सैन्याची कुमक पाठविण्याविषयी राणी पामाला हुकूम पाठविला. या प्रस्तावा मंत्रीमंडळांत विचार चालला असता मोठा कडाक्याचा वाद जुगला. सरदार लोक ह्या मागणीस बिलकुल भीक बालीनात. सरतेशेवटीं या मोहिमेस नेदलंडनें थोडी पैशाची मदत करावी असें ठरलें.

राष्ट्रमभा राजाच्या आज्ञेवरून बरेच दिवस भरली नव्हती; परंतु राणी पामाला अंनविल्लेनचे जे सुद्धा जड भाग्य लागलें होतें, व या वेळच्या भयान्द लोकस्थितीचा विचार करणाकरितां कांहीं जास्त

लोकांचा मला वषे जतर मामल्यामुळे तिनें जमातीच्या सभासदांस इ. स. १८६२ च्या मे महिन्यांत जुमेलस शहरीं पाचारण केलें. या सभेत व्हिलियमचे पंच वाङ्मोडिन्य माल्यावर दुसऱ्या बैठकींत असें ठरलें कीं प्रथम राजाच्या वतीन पैशाची मागणी निर-
निराकर्या प्रांतिकसभांस करावी; व त्याबरोबरच नेदरलँडाच्या लोकांची गाढाणी कोणी तरी मुखत्यार पाठवून त्याच्या मुखानें राजास कट्टिबिण्याची नजवीज करावी. मध्यतरीं ऑरेंजेन तत्कालिन लोक-
स्थितीचा विचार करण्याकरितां आपल्या बांड्यांत सरदार लोकांची एक खाजगी सभा बोलाविली. या सभेस प्रेसिडेंट व्हिलियम व ग्रॅन्विल यांस नियंत्रण मळतें. "काहीं उच्च अधिकाऱ्यांच्या वर्तना-
मुळे राजकीय विषयांची उघडपणें वादाघात होत नाहीं, याबद्दल काय तजवीज करावी?" असा एक प्रश्न प्रसंगानें या सभेपुढें आला. या वेळीं या उच्च अधिकाऱ्यांचा स्वभाव व वर्तन दाखविले दोन्ही पक्षांत बराच कडाक्याचा वाद जुंपला. त्याचा परिणाम उभयपक्षांतील भेदभाव विशेष विकीर्यास जाण्यापलीकडे कांहीं एक झाला नाहीं. राजे लोकांच्या जमातीन ठरलेली पैशाची मागणी प्रांतिकसभा कबूल करीनात. त्या-
मुळे राजाच्या सर्चाकरितां पैसा मंजूर करण्याचा लोकांच्या प्रतिनिधींचा अधिकार ग्रॅन्विल यास असला झाला. स्पेतमध्ये पाठविण्याकरितां सरदारांनीं हौनचा भाऊ स. सॅटिनी हा वकील पसंत केला. तो भावा-
पेक्षां ज्यास्त बुद्धिमान असून स्वभावानें फार मनमिष्टाळ होता.

नेदरलँड देशांत राजाचा वाङ्मोडि अंमल बऱ्याच अंशानें अगदीं अवांचनी होता. तैथील प्रांतीनांतील ज्या संस्थानिकांच्या जागी राजा शिक्का असल्यामुळे त्यास केवळ राष्ट्रांतील प्राचीन राजकीय संस्था व लोकांचे हक्क कायम राखून राज्य करण्याचा हक्क होता; परंतु ग्रॅन्विलनें राजाच्या विचारानें राष्ट्रांतील सरदार, सामान्य लोक, राजकीय संस्था, यांचे फुगतन व नैसर्गिक हक्क नष्ट करून सर्व राज्यसर्वे आपल्या हातीं घेतली होती; व लोकांवर जुलूम करण्याचा उपयोग चालविला होता. या ग्रॅन्विल व व्हिलिय यांच्या स्वैर राजनीतीस विरोध करणें हें न्याय्य, सशुद्ध व कायदेशीर होतें. वरील उद्देश मनांत धरून ग्रॅन्विल

राज्यास बाहेर असे कळवीत असे की "राजाची सत्ता नाहीशी करून स्वतःच्या इच्छेनुसार काहीही करू शकण्याची नाही असा मर्यादा लोकांचा संकल्प आहे; करिता ते आपल्या नावाचा दुर्लक्षिक वादधोत आहेत. तसेच सरदारलोकांसंबंधी मी वाईद अभिप्राय आपणाम कळवितो, अशा संशयावरून मजवर सरदारांचा रोष आहे." सुमानविषयी राजास त्याने फार संशयाने भागलेली पत्रे पाठविली होती. याच सुनगास त्याने मुख्य मुख्य सरदार व बेक्समीलियन यांच्या दृष्ट्या पत्रव्यवहार चालेला असून, सैन्य जमा करून बेक्समीलियन यास राज्यपद देण्याचा त्याचा गुप्त वत घाटत आहे अशी बातमी स्पेनमध्य लिहून कळविली. "याचा मूळ कल्पक कोण, हे समजत नाही, तथापि आकारावरून जर अनुमान करावयाचे असेल तर सुमानचा यात संबंध नसावा असे दिसते." असे या पत्रात त्याने खुर्चीने सुचविले होते; व राज्यास त्याची बाबत अशी सूचना होती की नवे धर्माध्यक्ष नेमण्याच्या कामी आपली खटपट विशेष होती व पांच चार प्रमुख सरदारांची हेकी उडविण्याचा आपला विचार आहे असा लोकांचा झालेला समज गणी पार्याकडून सरकारांनी दूर करवावा. शिवाय सरदारांत फुट पाडण्याकरिता कोणी सरदारांचे पगार भरपूर देऊन बाकीच्यांस उपाशी ठेवण्याची सैन्यदलची सूचनाही या वेळी असल्यांत आली.

इ. स. १५६२ च्या हिवाळ्यात मॉडिनी स्पेनमध्ये गेला. त्याच्या स्वागतासंबंधी व त्यास मिळवण्याच्या उत्तमासंबंधी फिलिपला पूर्वीच ज्ञान मिळाले होते. राजाने मोठ्या प्रेमाने मॉडिनीचे स्वागत करून त्यास कळविले की सैन्यदलाने सरदारलोकांविरुद्ध आपले मन कलुषित करण्याचा बिलकुल प्रयत्न केला नाही; व कदाचित पुढे मार्गे त्याने तसा प्रयत्न केव्हास त्यासमुन काही उपयोग होणार नाही; शिवाय स्पेनिस धर्मसंशोधनपद्धति नेदरलंडांत गुरू करण्याचा आपला बिलकुल विचार नाही; व तथापि धर्माध्यक्षांच्या नेमणुका हे इपर्यंत सैन्यदलाने त्या गोष्टीची बात सुद्धा नव्हती. हा सैन्यदलाने पदविलेला पोता वाचून दाखविण्यापलीकडे राजा एक शब्द सुद्धा बोलला; व मॉडिनी यास स्वदेशी जाऊन आपल्या देशवाधवांस एवढेच समाधान

सांगित्याचें उरलें की, " ग्रॅन्विल्ड हा मला मनुष्य आहे, धर्माध्यक्षांच्या नेमणुकांत त्याचा संबंध नाही, व नेदरलँडांतील लोकांच्या छल व प्राण-
हानि एका विशिष्ट पद्धतीने होणार नाही. " राजानें नेदरलँडेंत दिवून येणाऱ्या अस्वस्थतेची कारणे विचारण्यावरून मॉरिनीनें मोकळेपणानें
असें सांगितलें की, " या सर्व अनर्थांचीं कारणे दुर्बुद्धि व स्वैरगामी
ग्रॅन्विल्ड, धर्मसंशोधन व तस्या धर्माध्यक्षांच्या नेमणुका हीं होत. " या
स्पष्टवक्तेंपणावरून लोकरांचे मॉरिनीस प्रयाश्चित भोगावें लागलें.
मॉरिनी या मालच्या डिसेंबर महिन्यांत स्वदेशी परत आला. त्यानें
सांगितलेली हकीकत ऐकून मजदूरलोकांची बरीच निराशा झाली.
अंजिज घास वगैरे स्पेननधून पुन वातमा मिळत असल्यामुळे त्यानें
एकदां वस्तुस्थितीचें स्वरूप एकदम ओळखिलें: व ग्रॅन्विल्ड तरी पडया-
आड पाद्रीभा झाला पाहिजे, नाही तर आपण तरी मंत्रीमंडळांतून
आपलीं अंग काढून घेवेंल पाहिजे, असा त्याच्या मनाचा पक्का
निश्चय झाला.

जानेव ११ मार्च १५६३ रोजी अंजिज. एम्मान व हॉर्न यांनी
राजाने एक महत्त्वाची यादी पाठविली. या यादीतील आशय असा
होता की, " ग्रॅन्विल्डच्या हातांत सर्व राजमना मिळाल्यामुळे त्यांचे
बरोबर फार वेढाले होऊन लोकांत अत्यंत अस्वस्थता उत्पन्न झाली आहे.
लोकांचीं मनं स्वस्थ होण्यास त्या अधिकाऱ्यांस कामावरून दूर करण्या-
शिवाय दुसरा उपाय नाही; व तशी व्यवस्था ताबडतोब न झाल्यास
देशांत काय अनर्थ घडण्यांत याचा नेम नाही; व तसें अनर्थ घड-
ल्यास आमच्यावर दोष न रावा झणून ही जहरीची यादी आम्ही पाठ-
वित आहों. आतांपर्यंत राष्ट्रातील संस्थानिक व मजदूर यांच्या यत्ना-
मुळे देशांत शांतता राहिली आहे. " हा मजदूर संस्थान धरून
व न्याय्य होना; व तो आशा, अंजिज व बर्लेमीनशिवाय इतर
परदेशांस माध्य होता. तथापि काडितलेंचें प्राबल्य विशेष
असल्यामुळे त्यावर कोणता सही करण्याची छाती होईना. एम्मान व
हॉर्न हे अविवर्गी व पाद्री अमल्यामुळे त्यांनी आपल्या कल्याणाच्या
वत्यावाईट परिणामाचा यांकिचितही विचार न करिता यादीचेर सक्ष

होऊन त्या ऑरेंज याने मात्र ब्रॅन्व्हिलचे मायथर्थे पूर्णपणे ओळखून व त्याच्याशी उचडपणे विरोध करण्याचा एका निश्चय करून फौमा रावला होता. एग्मॉनने त्यातूनच व राष्ट्रहित यांच्याप्रतिस्पर्धे एकोपा करण्याच्या चळवळीला सुरु केलेल्या होत्या. बर्लेमॉन याने कोन्ही डगरी संभाळण्याचा यत्न चालविला होता. या यार्दीचा जबाब पूर्वीच ब्रॅन्व्हिलकडून स्पेनमध्ये तयार होऊन गेला होता. तो ता. ६ जून रोजी राजाकडून येऊन पोहोचला. त्यात यार्दी पाठविण्यासच राजकार्यदर्शकबंदल अभिर्नदन करून त्यास असे कळविले होते की, कोही विशेष कारण असल्याशिवाय ब्रॅन्व्हिलच्या दर्जाच्या माणसाम कमी कसे गैरशिस्त होईल; व अशी कांही कारणे असल्यास ती राजास समजाविण्यास सरदारांपैकी कोणी समक्ष येऊन येतात. त्याच वेळीं यार्दी व एग्मॉन यांस राजाची निराळी पत्रे आली, त्यांतही एग्मॉन व दुसऱ्या एखाद्या सरदारसम समक्ष येऊन नेटण्याबंदल निमंत्रण केले होते.

मार्च महिन्यांत पाठविलेल्या यार्दीशी ज्यांचा संबंध होता त्यांस राजाचे उत्तर वाचुन अतिशय राग व खेद उत्पन्न झाला. विरुद्ध पक्षातील सरदारांनी, राजाने वकील पाठविण्यासबंधी केलेल्या सूचनेचा विचार करून असे ठरविले की, ब्रॅन्व्हिल याजवर दोषलोक करण्याकरितां इतक्या लांबचा व त्रासदायक प्रवास करणे सरदारांपैकी कोणाच्याही दर्ज्यास योग्य नाही; याचाचुन इतर कोही मर्यादाची कामगिरी असती तर स्पेनमध्ये जाण्यास आवाणीस हरकत नव्हती. हा ठराव राणी यार्दीच्या मार्फत राजास कळविण्यांत आला. यानंतर ऑरेंज, एग्मॉन व हर्बर्ट यांनी राजास पत्रांत असे कळविले की, "सध्याच्या देशस्थितीत आझांपैकी एकामही देशाच्या बाहेर जाणे श्रेयस्कर होणार नाही. विशेषतः ब्रॅन्व्हिलच्या संबंधांत स्पेनचा जाणें योग्य नाही. आमची कल्पना अशी होती की, आझां मोठ्या मनाने, माथ्या भाषेत कळविलेल्या हकीकतीवर सरकारचा विश्वास बसल; विशेष पुराव्याची जरूर लागणार नाही. असो, हल्लीं मंत्रिमंडळांत चाललेल्या कामांत आमचें थोडक्या अंग नसल्यामुळे, त्याजबंदल जबाबदारी शिरावर घेणे आझांस थोड्याच

वाढत आहे; सधव सरदर अधिकाराचा हा आमचा राजीनामा आहे. या पत्राबरोबर सरदार हॉन यांनी राजास एक स्वतंत्र स्वाजर्ग पत्र पाठविले; त्यांत घेतविल्यामुन राजास कोही उपयोग होणार नाही असें कळवून, कॅथोलिक धर्माच्या बाबतीत सरकारस सर्व सरदारांस एकवितानें मदत करतील, असें आश्वासन दिलें होते. राणी पार्लाने आपला मुख्य चिटणीस आर्मेन्टरो यास या समशी राजाकडे पाठविले, त्यासही घेतविलेसंबंधाचें लोकमत, स्वजिन्याची शोचनीय स्थिति व लोकांत होत असलेली पायबंदमताची प्रवृत्ति, जेणे मंडीचे वर्तमान राजास कळविण्याविषयी सुभेकारीणमाहितीची आज्ञा होती. शिवाय राणी पार्लाने व बिरुद्ध पक्षाचे सरदार यांजमध्यें वेळोवेळीं संधीमतेत झालेल्या धादांची इकीकत राजास कळविण्याविषयी आर्मेन्टरोला सूचना होती. राजास पत्र पाठविण्यानंतर लागलीच रिजंड पार्लामेंट या तीन सरदारांनी एक खुलासेवार याद पाठविली. त्यांत देशभिरतीचे, राज्यव्यवस्थेचे व जमाबंदीचे उद्देगजनक चित्र काढून पुढे राखून न घेता व त्याच्याविषयी राजाचा दुःखद हा केवळ लोकां-विषयी अविश्वासदर्शक आहे, असें स्पष्ट लिहिले होते; व शेवटी मंत्री-मतेत याचे आपली काम कण्याची इच्छा नाही, असें या सरदार-ज्यांनी कळविले होते. आर्मेन्टरो रोनमध्ये येऊन पोहोचल्यावर त्यानें आपल्याबरोबर आणिलेले कागदपत्र राजापुढे मांडले. त्यानें ते सर्व कागदपत्र तूर्त इथूक ओल्लंडा याजकडे अभिप्रायाकरितां पाठविले. ओल्लंडानें ते पाहून केवळ व्याघ्रस्वरूपच धारण केलें. आपले या प्रकरणा-संबंधाचे सर्व विचार एकदम धगद केल्यास लाक आपले डोकें विषवले आहे अशी कल्पना करतील. हाणून तूर्त त्यानें असें सूचविले की, हा यादी पाठविणाऱ्या लोकांचा पुढे मागे शिरच्छेद केल्याशिवाय हा कार्य-भाग उरकणार नाही. त्या कामास योग्य काल येईपर्यंत त्यांचे अर्ज विचाराकरितां लावणीवर राकले पाहिजेत व त्यांच्यांत फुट उत्पन्न केली पाहिजे. घेतविलेसंबंधी सरदारांची मागणी विलकुल कडल करितां घेत नाही, असें त्यानें माफ आपले मत दिले. घेतविलेचा बाबतीं राजाशीं जारीनें प्रव्यवहार चालला होता. त्यांत आपल्या

पहरी बैन्य घेऊन इतर लोकाविषयी निःपक्षपाताने लिहिण्याचा तो आव घालीत असे. परंतु ऐकिव दातम्या, जेवणाच्या व इतर समारंभाच्या वेळी निःशंक अंतःकरणात सरदारांच्या तोंडून सहज निघालेली वाक्ये घेऊन त्यांच्यावर रचलेले राजद्रोहात्मक वक्त, त्यांच्या साधना-करिता योजिलेले गुप्त उपाय व अपार संकेत यांच्या हकीकतींनी ही पत्रे भरलेली असत; त्यांत प्रमेयचिंतनेची निरनिगळ्या सरदारांचा नाम-निर्देशही असे. प्रथम त्याने राजास असे कळविले की, "सरदारांनी राजाच्या विरुद्ध एक मोठा कट करून त्यांत लोकांस घेऊन मिळण्याकरिता किमालती व धाकदपटशा देण्याचा कम चालविला आहे. यमांच्या नाबर्तीत नेदरलँडमधील स्थिति समाधानकारक नाही. सरदार लोक आपल्या अधिकारांच्या प्रदेशांत सरकारच्या हुकुमाप्रमाणे संशययुक्त आचरणाच्या लोकांस देहांत शामन देण्यास तयार करतात; व त्यांचे स्वतःचेच वर्तन धर्मतत्त्वांस सोडून असते. सरदार लोकांच्या लुमेन्स-जवळ व बीट्टे येथे गुप्त सभा होत असतात; त्यांत कोणत्या गोष्टीची वाटाघाट होते हे समजण्यास मार्ग नाही." शिवाय हा सरदारांच्या गद्द-सभेशिवाय इतर सर्व सभा नाहींशा करण्याचा विचार आहे. राजपुत्र ऑरेंज हा जर्मनीत आपले फार वजन आहे अशी धारंवार फुफाकी मारीत असतो; व जर्मनीच्या बाजूला सरहद्दीवर पुष्कळ मैन्स जमा होत आहे. सरदार हॉर्नने मला मारण्याकरिता एक जिनोडज मारकरी तयार केला आहे, अशी बातमी समजते. हे सरदार लोक फार कर्जवाजारी झाले असून, त्यातून मुक्त होण्याकरिता लोकांत अमेतोष उत्पन्न करून त्यांच्या हातून बंड करविण्याच्या वृत्तीत आहेत; कारण तसे केल्यावांचून त्यांस अन्य तर्णोपायच उरला नाही. या उपायांनी राजाची सत्ता नाहीशी करून आपली सत्ता स्थापन करण्याचा त्यांचा विचार आहे." तात्पर्य, या कार्डिनलने राजास असे भासविण्याचा यत्न केला की, कांही महत्त्वाकांक्षी व विपन्नदोस पात्र झालेल्या सरदार लोकांनी गुप्त मसलती करून लोकांत बेदिली उत्पन्न केली आहे. त्यांचे निवारण करण्यास राजाने स्वतः नेदरलँड देशात येणे जरूर आहे. हा शेवटचा उपाय मात्र ऑरेंज व एग्मान यांनीही

राज्यास सुचविला होता. येथील हकीकतीवरून नेदरलँडांत निकराची वेळ समोर येत चालली होती, असे दिसून येईल. हा वेळपर्यंत ग्रंथद्वारे वचस्व कायमच होते. ऑरेंज येथे सगळ्या लोकांनी मंत्रीमंडळातून आपले अंश काढून घेतले होते; फिलिपला लोकमतापुढे मान बाळगण्याचे धर्म होईना; आलाका नेदरलँडमधील सगळ्या व सामान्य लोक यांविषयी धर्मकीच्या रोश्या होतल होता. राणी पार्लामेण्टांत ग्रॅनव्हिलचा कंटाळा आला होता; व खुद्द त्या प्रधानांमधी आपण या शुद्ध वातावरणातून निघून जावे असे हद्द हद्द वाटू लागले.

सन १५८३ च्या डिसेंबर महिन्यांत मुख्य स्वजाननीस कॅस्पर शेझ याच्या धर्मा सर्व लढानसोड्या सरदारांस बडी मेजवानी आली. नेदरलँडच्या पद्धताप्रमाणे कार्डिनलसर्वेधी बोलणे ओघानेच सुरू झाले. त्याचा डामडोल, लोभ व त्याचे औदार्य यांविषयी बुध्दज चिकित्सा झाली. मद्याचे पेन्हास पेले चाललेच होते. अशा स्थितीत विनेट व थदामसकरी चालले असता अशी एक सूचना जमलेल्या मंडळीपुढे आली की, ग्रॅनव्हिलचा दर उडविण्याकरिता एक लंबा पोषाकार्य; तळा काढून ती सर्व सरदारांनी आपापल्या आश्रित मंडळीत चालू करावी. काही दिवसांनी सगळ्यांचे मोठ्या लोक खाकीच्या कापडाचा एक लढान कोट व विजय काढून गोवांत फिरू लागले. या वखांबां धर्मोपदेशकाच्या दोषांसारखे एक वेडगळ चित्र काढिलेले होते; हा नमुना पाहतांच इतर सर्व लोकांनी त्याचे अनुकरण करणारा सगळ्या केन्ही. गोवांत खाकीच्या कापडा धुमिल झाला. जिकडे तिकडे दोषांच्या चिन्हांनी अंकित छोटे कोट व तुमानी दिवू लागल्या. कोटांच्या तुदासांवर बाणांच्या आकृती काढल्या असत. या रोश्यावर विशेष जोर देऊन ग्रॅनव्हिल राज्यास असे मासतू लागला की, ही भावी बंडाची मौक्तिक चिन्हे होत. या नवीन पोषाकांनी लोकांचीं मने काही दिवस वेधून जाऊन ग्रॅनव्हिलविषयी त्यांचा राग झळझळ झाला. सगळ्या लोकांच्या दुसऱ्या यादीस वरंच दिवस उतर न आल्यामुळे त्यांच्यातही वरीच चढचढ सुरू झाली होती.

फिलिप हा ग्रॅनव्हिलच्या पत्राचे मनन करित होता. सगळ्या ऑरेंजचे लढावातून राजापाशी असल्यामुळे त्यास तेथील गुप्त कागदपत्रांच्या

नकलासुद्धी ताबडतोव मिळत असत; त्यांच्याकडून त्यास अशी बातमी समजली की, आल्फ्रेडवरोवर राजाची समलत चालू आहे; त्यान प्रमुख सरदारांचा खासुम समाचार घेण्याची संधि मिळतपर्वत एम्मान वाम स्पेनला बोलवावे व घेंवळिलला कांही वरमुती कामाच्या मिषाने एकदम निघून जाण्याविषयी सूचना पाठवावी असे घातत आहे. पुष्कट विचारा- अंती राजाचा कायमचा बेत ठरला. राजाशी पत्रांतून घेंवळिल गेले तारीख १९ जानेवारी १९६४ रोजी राजाचा अमः हुकूम आला की, " त्या अर्थी तुमच्यावर मॉरक्को चालण्यापर्यंत मरदार लोकांची मजल घेऊन रोहोचण्याने आपण कळवितो, त्या अर्थी मातोश्रीस भेटण्याच्या मिषाने आपण कांही दिवस मेडलंड सोडून जावे; ही गोष्ट आपण रीजेंटची परवानगी घेऊन करावी; व योग्य संधि येईल त्या वेळी आपणाम परत घेण्याचा हुकूम मिळेल. " पामान्या राजाशी पत्रात दोन चिद्दया एम्मानच्या नांवच्या होत्या, पैकीं एकीत पुर्वी आझी सुचविरुपावमाणे स्पेनला यावे अशी त्यास आज्ञा केली होती, व दुसऱ्या चिद्दत दुसरी सध्या घेण्याची तनदी घेऊ नये असे लिहिले होते; व गणी पामाला प्रसंग पाहून योग्य थिसेल ती चिद्द एम्मानकडे पाठविण्याची सूचना केली होती. याशिवाय नवीन पंथी लोकांचा योग्य समाचार घेण्याविषयी व राष्ट्रसभा न भगविण्याविषयी पामाला आमंदगेवरोवर तोंडी निरोप आले; इतर मागण्यांचा विचार अद्याप चाललाच होता. त्याच वैशकीत सरदारांस लिहिलेले एक आज्ञापत्र पुढे तीन आठवड्यांनी त्यांच्या हातांत पडले. त्यात त्यांनी मंत्रीमंडळांमिल कामाचा राजीनामा दिल्याबद्दल त्यांचा निषेध करून, घेंवळिलवद्दल तकरी नीट खुलासेवार न समजल्यामुळे त्या प्रश्नाचा जास्त विचार करणे अवश्य आहे, असे लिहिले होते.

राजाचा हुकूम हातीं आल्यावर कांही वेळ आस्वलमिमाणे आपल्या- शीचि कार्झिलत गुरगुळा, व एकदाच आपल्या दिवाणवान्यांत बराच वेळ स्वस्थ बसला; कांही वेळाने तो जाण्याच्या तयारीस लागला. तथापि निघण्यास त्याचे मन तयार होईना; परंतु अर्ता त्याच्या मागे पामांचा दपडशा लागला, तारीख १३ मार्च रोजी स्वारीने प्रस्थान देविले. जाते- वेळी त्याने लोकांस मुद्दाम आपण होऊन कळविले की, दोन महिन्यांत

आपण परत येणार, या बोलण्यावर कोणाही मनुष्याचा विश्वास बसेना. ऑरेंज येथे मंडलीची अशी पक्की स्थावी झाली की, या स्वारीची कायमची उचलजागडी झाली. येनव्हिल जातीचे त्याच्या वाड्यावर एका चावट तरुण गृहस्थाने "विक्रीस तयार, धाडकीची जलदी करावी," अशी गरीब लढविली. काडिनलने निघते वेळी बरोबर बगच मोठा लढा-जमा पडला होता. ब्रिडगेड व डूझ्टिन पिडकीतून हा स्वारीचा समारंभ पाहत येते. येथील लढाजमा बोंहर पडतांचे दोघही स्फूर्त आले; ब एका वेड्यावर उभयतीं बघून भाडेलील पोरोयमार्णे स्वार्थी करीत ते त्याच्या मागून चालले. त्यांनी पडिल्या मुकामाच्या ठिकाणी येनव्हिलच्या प्रपाणसंबंधी स्वार्थीलायब वातमी मिळविण्याकरिता एक बातमीदार पुढे पाठविला होता. परंतु त्याचा कोणी उपयोग झाला नाही. शुद्ध येनव्हिलचा भाऊ प्रवामस बरोबर निघाला होता त्यालासुद्धा स्वर्ग हकीकत समजली नव्हती; बरी वस्तुस्थिति लपवून ठेवण्याचा यत्न पयटारस बंडतर रीतीने येनव्हिल व पामो यांनी मारखा चालविला होता. एकांतवामांत जाऊन पडल्यावर येनव्हिलच्या तात्त्विक बुद्धीस बरीच तरतरी आली. स्वायत्त्यादिकांची नेहमी गलचेत ठेवून मनुष्यमंडाच्या आशांचे वैफल्य व मनुष्यस्वित्तीची भंगुरता यांच्या विवेचनार्थ तो आपला काल घालवू लागला. तथापि राज्यकारभाराच्या कामांत पुनः पडण्याची त्याच्या मनाची तटस्थता कांही केल्या जाईना. त्याच्या पश्चात् पामोला आपल्या अधिकारमंत स्वर्ग स्वतंत्रता वाटू लागली. ऑरेंज, एग्मान वेंगेरे सुरदारांशी तिचे जास्त दृष्टणवल्लण सुरू होऊन त्याच्या वर्तनावद्दल तिची मते कांही अंशी बदलत चाललीं. मऊदर्शनी एक येनव्हिलबद्दल मित्रात्मक पत्र तिने राजास पाठविले; व त्याबरोबरच येनव्हिल यासही एक सौख्याचे पत्र पाठविले.

इ. स. १५६५ साली येनव्हिल रोमशहरी जाऊन राहिला. इ. स. १५७० साली टर्कीविरुद्ध संपत, रोम आणि व्हेनिस यांचा संयोग जुल्ल-वोग्याचे कामी फिलिपने त्याचा योजना केली. पुढे तो नेपल्सचा सुभे-दार झाला. म. १५७५ साली राज्यश्रवस्थेच्या कामांत मदत करण्या-करिता राजाने त्यास साहिद येथे पाचारण केले. व तेथे तो आपल्या बंधाच्या ७० व्या वर्षी, इ. स. १५८६ साली मरण पावला.

३. स. १५६४ च्या अखेर अखेर नेदरलंड देशात बेवंदशाही, मोघल व अनीति अतंतात मानली. प्रथमतः लोकांस ब्रॅन्व्हिलच्या जाण्याने एक प्रकारचे समाधान वाढले. फिलिपने त्यानंतर ऑरॅंजप्रभूति सगदांगम स्नेहसूचक पत्र पाठविले. सगदांगमी मंत्रीमंडळाचे काम पुढेवत् करण्याचा व राजाची आज्ञा पाळण्याचा आपला निश्चय राजाने कळविला व मंत्रीमंडळात परत येऊन राज्यकारभाराचे काम मोठ्या मेहनतीने करण्यास त्यांनी सुरुवात केली. मात्र डचंस पारमेली त्यांनी असे निश्चित करविले होते की, ब्रॅन्व्हिल परत आल्यास आपण एकदम काम सोडून निघून जाऊ. ऑरॅंजच्या मनात, तीन महत्त्वाच्या गोष्टी घडवून आणल्यास, राजाचा बचाव होऊन समीप आलेला भयप्रद प्रसंग दूरले असे वाटत होते. या गोष्टी व्हाजेन गझमभेची बैठक भगविणे, धर्मसंघर्षी दुरुमांचा कडकपणा कमी करणे अमर ते अगदीं रह करविणे, व फडापोशी मंडळ आणि खाजगी-मंडळ ही अजाबात नाहींशी करणे त्या होत्या. पहिल्या दोन गोष्टी त्याच्या डचंप्रमाणे बहुत आन्या असल्या तर फिलिप आणि ब्रॅन्व्हिल यांनी सुरु केलेला स्वेच्छाचार सर्वस्वी नाहींसा झाला असता. मंत्रीमंडळाचे अधिकार कार्डिनलच्या कारकीर्दीत फार संकुचित झाले. त्याच व जमावेदी या खात्यावरील प्रधानमंडळींचे अवयव फार नातिश्रेष्ठ झाले होते. मुलकी, न्याय वगैरे खात्यांत लाचलुचपतीवाचून कामे हाईनाशीं झाली. सर्व सरकारी कामगार धिस्सरीवाचून गोट वेलनात. न्यायाचा व सरकारी नोकऱ्यांचा उबड तिलाव चालला होता. पहिले त्या गुन्हास मार्फी विकत मिळू लागली. या व्यापारीत माग्य अहत पारमेली चिंत्तणीस आर्मेटरी याची होती. पारमेली आर्मेटरीच्या वर्तनाकडे केवळ कानाडोळा करून गहिरी नाहीं तिने त्याच्या व्यापारीत पाती ठेविली होती. आर्मेटरीचे पारमेली रहस्य फार वाढले. हे दोघे संभेच्या शिवाणवाण्यात प्रहः प्रहर एकांत करू लागले. ऑरॅंज-साग्व्या संस्थानिकामही त्यांचा एकूंत संपर्कयत देवडीवर वार पडात वमावें लागे. ही अव्यवस्था पाहून ऑरॅंज घास दिवभेदिवस जस्तच चिंता उत्पन्न झाली. देशांत लोकांवर हात असलला जूलूम, चेष्टीकडे साजलेली बेवंदशाही, चाललेली अनन्वित कृत्ये व राज्यव्यवस्थेत

दिहिल्लयन यास गुच्छम पाठविली, परमाला तर स्वतःलाच या यमपुरुषाची भीति वाढत होती.

धर्मच्छलाचे कामी राजाच्या बुनीत यत्किंचितही फरक झाला नाही. त्याने आग्रह माहिन्यात हेन्रिच्या धर्मसभेत ठरलेले नियम प्रसिद्ध करून ते सर्वांनीं अमलांत आणण्याविषयी राणीला हुकूम पाठविला. या नियमांत खरी धर्मसभेत, धर्मोपदेशकांचे आचरण व लोकशिक्षण या बाबतींत काही मिश्रित ठरविले होते. जुन्या धर्माचे चालण्याशिवाय इतरांस खाणावटीत जेवण मिळू नये, शाळेत शिक्षण मिळू नये, मशानभूमीत देह ठेवण्यास जाग मिळू नये, अग्नें या नियमांचे धोरण होते. त्यांत जन्म, मृत्यू, लग्नादिक क्रिया पूर्णधर्माच्या धर्मेवाचून होऊ नयेत असे ठरविले होते; न्यायस्थान कोणीही धर्मगुरूच्या दाखल्यावाचून जन्मला किंवा मला असे ठरत नसे. हे नियम नेदर्लंडच्या पूर्वापार खलीलाच केवळ विरोधी होते असे नाही; राजाआही काही अधिकाऱ्यांनी त्यांचा विरोध येत होता. त्यामुळे ते अमलांत आणण्याची पारमाला सोडी अडचण वाढू लागली. परंतु राजा तर आपला दृग्ग्राह सोडीना, अशा स्थितीत नियमांत काहीं अपवाद व अन्यत्वे फेरफार करून त्यांचा अंमल करावा किंवा नाही, याची वाटाघाट करण्याकबितां. सन १५६४ च्या अमेर एम्मानुएल एम्मेन सोनला पाठविण्याचा पारमानीं विचार केला. त्यास स्मरणार्थ समजुतीचे एक संक्षिप्त टिपण दिहिल्लयमने तयार करून दिले. या टिपणाचा निश्चितार्थ काहींच होईना. ते मंत्रीसभेत मंजुरीकरितां आल्यावेळीं त्यांसंबंधीं मते घेतांना कोणी चकाशब्द बोलता. म, ऑरेंजची पार्ली येतांच न्यानें कोणाची भीडभाड न घेतां बोलण्यास सुरवात केली. ती झगाला: "एम्मानुएलच्या दर्जाचा मनुष्य स्पेनला पाठविण्याचा मुख्य हेतु राजास खरी हकीकत कळविणे हा आहे, ती त्याला आतां समजली पाहिजे. राजाला आपण स्पष्टपणे कळविले पाहिजे की, जाहिरनामे, मूळ नवे धर्माध्यक्ष जुने कामावरील मांग, वरहुकूम, धर्मशासक व हेर या परिवाराम आतां फांट दिवला पाहिजे, त्यांचा काल आतां राहिला नाही. नेदर्लंड हा स्वातंत्र्यभाऊ देश आहे व त्याचे सभोवती स्वतंत्र राष्ट्रे आहेत. आम्हाचे

पुरातन हक्क स्थापन करण्यास आह्मी मिद्ध आहों. त्याचप्रमाणे न्याय व मुक्तकी ग्यानीत भयंकर अनीति वाडली आहे तिच्या बंदीबन्दा होणे जरूर आहे; फडणिसी व खाजगी प्रधानमंडळ कर्मा करून सर्वांचा समवेश मेवा (दरबारी) मंडळांत करावा. जर्मनीच्या कॅथोलिक राजांनी सुद्धा अमान्य केलेले हेन थ्याल धर्मसभेचे नियम या देशांत सुद्धा कसे नयेत. मां स्वतः कॅथोलिक आहों व त्याच धर्माप्रमाणे चालण्याची माझी पूर्ण इच्छा आहे; परंतु राजेलोकांनी लोकांच्या आत्मप्रवर आपला अधिकार चालवूं नये व धर्ममताबद्दल लोकांस समयात्मका कसे नयेत; इत्यादि. हे भाषण संपण्यास रात्री सात वाजले, दणून सभेचें काम त्या दिवशीं तहकूब राहिलें. व्हिगिलियमची चिचवृत्तिया दिवशीं भीतले व निराशेने इतकी अस्वस्थ झाली कीं, राजभर त्यास झोंप आली नाही; व या भाषणान् समर्पक उत्तर काय द्यावें या विचारांत तो अंधेरणावर तळमळत पडला होता. सकाळीं उठून पोषास्त्र चढविण्याच्या असेंदर त्यास अर्धमात्रा झटका येऊन तो अंधेरणास झिळून पडला. त्याच्या गैरहजिरीत त्याचा स्नेही होंपर याची बेसिडेडच्या जार्गी योजना झाली. हा मनुष्य वगच विद्वान् होता. परंतु तो "जी हुकुम" वात्यांपैकीं असल्यामुळे धोपदमार्गी काम करण्यापलीकडे त्याचा उपयोग शिष्टमात्र नव्हता. ऑरेंजच्या भाषणावरून पुर्मानेला नवे रिषण मिष्टालें. त्यांत या भाषणाचें धोरण लक्षांत घेऊन काहीं अल्पस्वल्प फेरफार करण्यांत आले होते.

इ० ग० १५६४ च्या आगष्ट महिन्यांत लिच्छिक येथें सॅक्मनीची राजकुमारी अँना इजबगेवर गजपुत्र ऑरेंजचें लग्न झालें. ही राजकुम्या ल्हूयधर्मी होती व ऑरेंजचा धर्म कॅथोलिक होता. त्यामुळे मुलाच्या नांवाडकांनी त्याजकडून अर्धे आश्वासन घेतलें कीं, "जरी माझ्या बायकांस वातावरण कॅथोलिक धर्माप्रमाणे आचरण ठेविलें पाहिजे, तरी एकांत स्थर्ती अगर बेझल्डच्या बाहेर अमतांना स्वधर्माच्या तत्त्वांस अनुसरून आचरण करण्यास आपण तिला हरकत करणार नाही; शिवाय या संवधापासून हाणाऱ्या प्रजेस अँना इनें आपल्या धर्माचीं तत्त्वे समजून देण्यास हरकत नाही." लुधाचा समारंभ जर्मनीत मोठ्या थाटानें झाला.

भाग ४ था.

इ. स. १५६५-६६.

एरमोनची वकिली—दंडसमच्या निषर्माचे दंडजीवन व दंडीचे हकूम असताना—वृत्तिभंग प्रकरण—गुप्तकड—समेलनलक्ष—देशाधिपति—विपत्ति—अज्ञे—विश्वकरी अथवा अज्ञे—“नेमस्तदना”—मोठिनी व बघेन पोषा दिवारी—मोठानांनी नजवी मेळे—होळ येथील अमाव—देवलाचा विभवस—नवे करार—रपनमधील धावाघाट—अरिज, एरमोन व हौने यांची कामगिरी—यामाचे कृष्णकारस्थान.

इ. स. १५६५ च्या जानेवारी महिन्यांत एरमोन मोठ्या थायानें एरमोनमध्ये जाण्यास निघाला. केंवेथीत त्याला पोहोचविण्याकरिता हुस्दांत, व्होडाड, मॅनस्फीड वगैरे सरदार लोक गेले होते. तेथें मंडळी परतण्या पूर्वी एरमोनच्या सन्मानार्थ ग्रामस्थ लोकांत एक बडी मेजवानी दिली. त्यासमर्थी यथेच्छ मद्यप्रदान आल्यावर नेहमीच्या शिरम्युस्रमाणें ईश्वरिन्समवेधानें भोभाषण निघालें. त्यांत तेथील धर्माध्यक्षानें त्या स्थानग्रह प्रधानाची तरफदारी केल्यावरून मंडळींनी त्याची घरीच निभर्तना चालविली. हुस्दांतनं तर मद्याच्या भुंदिंत रुपाचें एक भांडें घेऊन त्याच्या मोडावर फकलें, अशी स्थिति असल्यावर धर्माध्यक्ष-मजकूर तेथून तडव निघून चालते आले. दुसरे दिवशी उभय पक्षांचा रामजी आली, हा गोष्टीचा अर्थीतच गांवात बसव बसवता आला. हा धर्माध्यक्ष धर्माच्या बाबतीत ईश्वरिलुपरीय अमल्यासुद्धें मजकूर लोकांस फार अभिय होता. व त्याचा स्वभाव वातकी व दुष्ट अमल्यासुद्धें लोकांत त्याच्यासंबंधानें अत्यंत निष्कामबुद्धि होती. माद्रिद येथे जाऊन पोहोचल्यावर राजानें एरमोनचे मोठ्या थायानें व प्रमदान स्वागत केलें. त्याचें जवळपास नेहमी राजावशेवर होऊ लागलें. राजांत नवीन घोशेलाला राजवाडा व शिकारीचें अरण्य वगैरे स्थलें राजानें त्यास स्वतः मंडून दाखविली. या भेटीचें वेळी राजानें त्याचा एकभातया खुशामतघ सुट केली. एरमोनच्या इनाममिळकतीबरोल नजराणा आणण, होऊन

वलेनें राजानें माफ केला व त्याला मोठमोठ्या देणग्याही वेळोवेळी दिल्या. या आदरातिथ्यांत दुंग द्याल्यामुळे, माहिद येथे ज्या सार्वजनिक कामा-कर्मितां शुष्मानची स्वारी आली होती त्यांची गोष्टसुद्धां राजपाशीं काढण्याची त्याला काती होईना. जाहिनाम्याभेबंधानें गोष्ट निघाली. असतां राजानें त्यास काहींच निश्चयान्तक उत्तर दिलें नाहीं. पात्र खोवली मोठा धार्मिक-पणाचा आव पालून त्यानें त्याजवर सर्वस्वी भुग्ट पाडली. धर्मासंड्याच्या सुधारणेसंबंधानेही त्यानें अशींच उडवाउडवीचीं व दुष्टणीं उत्तरें दिलीं. या दोन्ही प्रश्नांसंबंधानें राजाच्या संदिग्ध बोलण्याचा भाव शुष्मानला बरोबर समजला नसावा, असें त्याच्या पुढील वर्तनावरून दिसून येतें. साम्प्रतिक राजा आणि नेदलंडचा वर्काल यांच्यामध्ये या वेळीं सार्वजनिक प्रश्नांसंबंधानें विशेष ऊहापोह काहींच झाला नाहीं. मात्र राजानें या वेळीत शुष्मानशीं फार स्नेहाचें व घरोप्याचें वर्तन ठेविल्यामुळे त्याच्या मनांत राजाविषयीं प्रेमाचें भरतें आलें; व प्रेमाच्या अर्गांत त्यानें राजनेवेत आपला वेह खर्ची बालण्याचें राजास अभिवचन दिलें; ती वेळ साधून राजानें त्यास सहज जातां जातां खाकीच्या प्रकण्याची आढवण करून दिली. एवढी कामगिरी करून शुष्मान स्वदेशीं परत येण्यास निवाला त्या वेळीं डचेसला पोहोचविण्याकर्मितां राजानें त्याजपाशीं एक पत्र दिलें. त्यांत नेवीन मताकडे लोकांचा कल जास्त वाढल्याबद्दल दिलगिरी दर्शवून असें सुचविलें होतें कीं, प्रधानमंडळाची समा बोलवली; त्यांत धर्माध्यक्ष, धर्मशास्त्री व जुने कातू जाणणारे लोक बोलवून देशच्या धर्मसभेंत ठरलेल्या प्रश्नांचा कायमचा निकाल करावा; व पाखंडी लोकांस भग्याचा अभिमान न वाटेल असा कांहीं शिक्षेचा प्रकार शोधून काढावा; दुसरी मंडळसंबंधानें लिहिलीं तिया स्थनेंत कांहीं फरफार करणे जरूर दिसत नाहीं, असें या पत्रांत निशून लिहिलें होतें. शुष्मान स्वदेशीं परत येतांच राजाशीं झालेलीं भाषणे. राजाचीं सर्व धर्म यांचा सारांश त्यानें दरबारसंड्यापुढें राजानें तयार करून लिहिलेल्या वडवीवरूनच मागितला. शुष्मान येण्यापूर्वींच राजाचे जासद या हकीकतीचीं पत्रे घेऊन आल्यामुळे हा सर्व वृत्तांत पूर्वींच नेदलंडांत समजला होता. मात्र शुष्मानच्या भाषणांत राजाची स्तुति व राजाविषयीं पूज्यबुद्धि यासंबंधानें

असंख्य वेळ वदेव येऊं लागले. स्पेनमधून आल्यावर त्याचें बैभव बरेंच वाढलें. अजिंठा, श्रवस्ती लोक व अधिकारी लोक यांची व्याख्या धर्म भारती रहस्यी सुरू झाली. एम्मीनच्या वकीलीचा असा क्षुद्र परिणाम झालेला पाहून ऑरेंज व त्याचें अनुयायी यांच्या मनांतील त्यानविषयींचे विश्वास-
बुद्धि तशीच कमी आली. त्यांच्या मगोभाग राजांची दुसरी एवें आली. त्यांत धर्माच्या कारणांचा कडक अंगल चालविण्याविषयीं सकल हुकूम होत. हीं एवें वाचून स्पेनदारांकांचा गग अधिकच वाढला. एम्मीन यामहा या गोष्टीचा बराच भेद वाटला. राजाच्या महत्वाभ्यास व त्याच्या देशाभ्यास भुलून तो आपल्या कर्तव्यस्य विसरला होता. स्पेनमध्ये असतांना वृद्धी आपल्या सोबत्यांचे विचार व देशाचें हित विसरून आपलें राजगी हित मात्र माघून घेतलें असा ऑरेंजने त्याची तोंडावर निर्दोषता केली. ते शब्द ऐकून एम्मीन हा मगडी खजिल झाला व त्याने बरेच दिवस मंडळींत जाणें येणें सोडून दिलें.

राजाच्या आज्ञेवरून ट्रेंटचीं धर्मशासनं प्रसिद्ध करण्यांत आली. कॅथेड्रलिय मेसिन, सुट्टेकट वगैरे ठिकाणीं लोकांनीं या नियमांच्या अंमल-
बजावणीस मोठ्या नेटानें अडथळी केला. या बद्दल महत्वाच्या गोष्टींचा विचार करण्याकरितां पार्माच्या हुकमावरून धर्माध्यक्ष व न्यायपंडित इत्यादीं महत्वाच्या सभेंत दाखल झाले. या बैठकींत धर्मोपदेशकांची नीति सुधारण्यासंदर्भात ट्रेंटच्या सभेचे ठराव एकविचारानें पसंत ठरले. पुढें कॅथोलिकधर्माचें उल्लंघन करणारांस देहांतप्रायश्चित्त देण्याच्या बाबतींत धर्मोपदेशक आणि न्यायपंडित यांच्या इत्थान मनभेद पडला. सरदार, पंडित आणि निरनिराळ्या प्रांतिक सभांचे प्रतिनिधी यांच्या मतें ही शिक्षा सरमकर देणें गैर होतें. विडुगिलियस व जमलेले धर्माध्यक्ष आणि धर्मशास्त्री यांचें उल्लेख सुरू पडले. दुसरे दिवशीं छत्रेसनं सभेच्या मांसदायाप्रमाणें हा प्रश्न स्वतंत्रपणें सभेपुढें मांडला. यावेळीं ऑरेंज वगैरे सरदारांनीं पार्माला असें कडावेदें की, मर्यादेंदळांत इतर लोकांच्या सल्ल्यानें काम चालण्या-
ची शक्तिच नाहीं, करितां जर्मलन्या जेवेंत त्या प्रश्नांचा फायदेशीर रीतीनें विचार होई नये. शिवाय नवीन धर्म लोकांस शिक्षा ठरविण्याच्या कामीं निरनिराळ्या कारणावरून अपवाद करण्याबद्दल या सभेपुढें बऱ्याच

सूचना आल्या; परंतु त्यांचा काही उपयोग झाला नाही. पाखंडमतास किंबहुना पाखंडमताच्या सात्रलीस कोणतीही सवलत मिळू नये असा या मतेत सिद्धांत ठरला. राजाची तशी इच्छा होती व धर्मशास्त्रांच्या सहाही तमाच पडला. तत्वार, चिंता आणि खोडा यांच्या मदतीवांचून कॅथोलिक धर्म जिवंत राहणार नाही अशी ह्या लोकांची दृढ कल्पना झाली होती.

लोकांची अस्वस्थता, भीति आणि त्वेष यांचा कळम होण्याची वेळ आली. जाहिरनामे आणि धर्मच्छल सांगित्वाय नेहमींच्या झेलण्यांत दुसरा विषयच निवेना. लोकांच्या मनांत सर्वकाळ हेच विचार घोरत होते. रस्त्यावर, दुकानांत, गुऱ्यांतून, शेतांत, बाजारांत, देवळांत, लग्नांत, उत्सवायांत, जहागिरदारांच्या किऱ्यांत, मराठांच्या झोपड्यांत, शिल्पकारांच्या विन्हाडांत, घापारी लोकांच्या पेढ्यांतून सारखी अंगावर शाहरे आणण्याच्या या विषयाची वाटाघाट व विवेचना सत्रदिवस चालत असे. लोक एकमेकांस असे बोळू लागले की, निरंतर मुलामगिरींत राहण्यापेक्षा एकदम मृत्यु आलेला बरा; यमयातना सोसून धर्मशामकांच्या सुरीवदली मरण्यपेक्षा हातांत शस्त्र घेऊन समरगणांत पडणें बरें. स्थानिक अधिकाऱ्यांची धर्मच्छलास मदत होत असल्याबद्दल त्यांचीही लोकांत निंदा चालत असे; अशी लोकस्थिति असता उलट धर्मशामकांची नेहमी अशी तक्रार असे की मुलकी अधिकारी फार नालायक आहेत; ते धर्मसंशोधनाच्या कामांत आपणाला मनःपूर्वक मदत करीत नाहीत, त्यामुळे पाखंडमताचा जास्त प्रसार होत चालला आहे. त्यांनी खूद राजसभे ही गोष्ट कळवून आपणाला जास्त मदत मिळण्याविषयी न्याजपार्शी मागना केला. त्यामुळे राणी शर्मिला धर्मशामनाच्या कामी जास्त खबरदारीने वागणें भाग पडलें. या सालच्या दुन्हाट्यांत राजाचे असे नवे हुकूम आले की पाखंडी लोकांस मध्यरात्री अंधारकोठड्यांत पाण्यांत बुडवून मारवें; त्यांस प्रसिद्धपणें जाळण्याचा रिवाज बंद करवा. सिजंदने उलट राजाला असे कळविलें की, लोकांचा शोध फार अनावर होत चालला आहे. एम्हांत व सरदार लोक यांसही राजाच्या धर्मोडीच्या वर्तनानें अतिशय त्वेष आला होता.

इ. स. १९४५ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत नेदरलँडमधील अधिकाऱ्यांस फिलिपची व्यक्तिः पत्रे आली; त्यांत त्याचे पूर्वचेच हुकुम शाब्दशः कायम केले होते, धर्मशामकांसाठी या वेळी त्याची स्वदस्तुरची पत्रे आली. त्यांत त्यांनी येथवर केलेल्या कामांचे मजःपूर्वक अभिनंदन करून, ते काम पुढे तसेच नेहने, मनात कोणताही विकल्प न आणितां चालविण्यासाठी आविश्कारत अम करावे, अशी त्यांस शिफारस केली होती; व कॅथोलिकधर्म रक्षण करण्याच्या बाबतीत लागेल ती मदत आपणाकडून मोठ्या खुर्चीने कोणत्याही वेळी मिळेल असे त्याने आश्वासन दिले होते. राजेद पामरला राजानें आतां स्पष्ट असें कळविलें कीं, "धर्मसंशोधन हल्लींच्या काळीं फार अवश्य आहे; ते पूर्वीप्रमाणें चालू ठेवावें. ते काम बंद पडल्याम देशांत अनर्थ माजतील ! स. एम्मान यास ज्ञानवेळीं अणण हेंच कळविलें होतें; परंतु त्याचा त्यासंबंधानें गैरमज्ज झाला अभावा असें दिसतें. दिवाणी अग्न्याचीच्या त्यायाधिशारा या कामांत धर्मशामकांस पूर्णपणें मदत करण्याविषयी हुकुम करावे; धर्माच्या कामीं आडपडदा अगर भीति विलकुल कामाची नाही." या विषयासंबंधानें एम्मानला एक निराजे पत्र आलें; त्यांत शास्त्री-पंडितांच्या सभेत झालेल्या निर्णयाबद्दल पसंती दर्शवून, अखेरचे ठरलेले नियम अमलांत आणण्याच्या कामीं सकलसम मदत करण्याविषयी त्यांस आज्ञा केली होती. हे निकगचे हुकुम दुबारी मंडळानुद्धे येतोच तेथें एकच गोंधळ उडाला; त्यांच्यासंबंधानें लांबलचक कडाक्याचा वाद सुरू झाला. ऑरेंज, एम्मान व हॉर्न यांनी या राजव्यवस्थेच्या धोरणाचे निर्भिडपणें विषेय केला. ही चळवळ लोकांत पसरली. सरकाराविरुद्ध उनेंजक दस्तपत्रकें प्रत्यहीं संडेगणती बांदण्यांत येऊं लागली. ऑरेंज, एम्मान व हॉर्न यांनी लोकसमाज व धर्मस्वातंत्र्य यांची बाजू उघडपणें उचलावी असे जाहिरनामे प्रतिराजी गांवांत प्रसिद्ध होऊं लागले. जिकडे तिकडे सरदार लोकांच्या घरी मेजवण्या सुरू आल्या. त्या वेळीं तरुण मंडळी गगाच्या व मद्रिगेच्या भांज फिलिपवर उघडपणें सरकारी टीका करूं लागली; व आपापसांत एकमेकांचे, व जुलुमाखालीं जुरडलेल्या आपल्या देशाचे, संरक्षण

करण्याविषयी शय्या वाहू लागले. इकडे राणीने स्वेनमून आलेले खलिने अभिप्रायकारिता पास-मंडळाकडे पाडविले. त्यांचा रणव रिपोर्ट सरकारी-मंडळापुरे आला; अँग्रेजने त्यांच्यावर प्रता टीका करून शेवटी असा उपसंहार केला की, ज्या अर्थी राजाचे हुकूम स्पष्ट, सक्तीचे व अखेरचे आहेत, त्या अर्थी त्यांच्यावर वादविवाद करण्याची जरूरत राहिली नाही; ते नियुक्त मार्य करवे किंवा त्यांच्याविरुद्ध बंड करावे एवढाच मार्ग उरला आहे. बंड हे शब्द ऐकाच प्रेसिडेंट व्हिग्लियस हा अगदी भयाभीत व निस्तेज होऊन झगला, "असें असेल तर हा गोष्टीचा उपक्रम करण्यापूर्वी आणखी पुरता विचार करावा." हे राजेशी हा वेळपर्यंत होऊन जाऊन राजाच्या मागून चालले होते! अशा निष्पीडन राजभक्ताच्या सूचनेप्रमाणे बागण्यामरी रीजेदला आता, अवसान पोहोचता. हेर शिपेचे नियम व राजाचे पूर्वीचे हुकूम हाचिदल गांवोगांवी जाहिरनामे प्रसिद्ध झाले. नंतर काही दिवसांनी अँग्रेजने मंत्रिमंडल आपल्या शेजारी बसलेल्या एका सरदारप्रांशी असें बोलून बसविलें की, "अभूतपूर्व असें शोकपर्यवसायी नाटक आतां आपणांस पदव्यास मिळणार आहे." हे भविष्य लवकरच प्रत्यक्ष झाले. धर्मच्छल आणि तत्त्वबंधी हुकूम हे आतां राजाजिघत्सु पक्ष कायदेशीर ठरले; सरकाराच्या हेतुविषयी संशय उरला नाही; व जाहिरनाम्यांच्या द्वारे ही गोष्ट लोकांस गांवोगांव माहीत झाली. जाहिरनामे प्रसिद्ध होतांच प्रत्येक घरी लोक राजास शिष्याश्रय देऊ लागले: त्यांचे आकेश स्वर्गपर्यंत जाऊन पोहोचले, लोकांच्या कोपामाच्या विवर्ण, मद आणि भयपद ज्वाला प्रत्येक शहर व तेंडगांव यांज- वर दिवू लागल्या, आगामी संग्रामाची दुःखित्ते सर्वत्र भासू लागली. मोठपंड्या शहरीतून सर्व कामधंदू बंद पडला. कांतेर देशचे व्यापारी देश सोडून पळून जाऊ लागले. वडे लोक उपद्रवणे व तैपने सरकारच्या मुलुमाविषयी ओरड करू लागले; व सरकारचे हुकूम मोडण्याकडल लोकांश उपदेशकल लागले. स. बर्षेन, मीटिंगी व धाकटा मॅन्फील्ड यांसी राजाच्या हुकुमांची बजावणी आपल्या अधिकाराच्या मुलुमांत करणारे साफ नाकारिले. झाबंदच्या चार मुख्य शहारांच्या

लोकांनी राजास एक अर्ज तयार केला; त्यांत धर्मसभा ह्या आपल्या " सार्वभौमत्व " नामक सनदेस विरोधी आहेत हे पूर्ण विवेचन करून सिद्ध केले होते. या अर्जास सयुक्तिक उत्तर सरकारास देता येईना; त्यामुळे तेवढा झारवंश्यांत धर्मसभेच्या बेसणापासून मुक्त झाला. हस्त-पत्रकें, हस्तपुस्तकें व इतर लेख यांचा देशभर उक्त आला होता. या लेखांत देशभकांस राष्ट्रीय हक्काच्या संरक्षणार्थ निर्भिडपणें भांडण्यास व शस्त्र धेण्यास आवाहन केले असे. एका लेखांत लोकांनी राजास कळविले की, " आझी धर्मशास्त्राप्रमाणें चालण्यास तयार आहों. परंतु धर्मशास्त्राची अशी आज्ञा आहे की ऐहिक व्यवहारांत राजाची आज्ञा पाळावी, व ' पारमार्थिक गोष्टीत ' परमेश्वराची आज्ञा पाळावी. " नवीन पंधी लोक मध्यम व कनिष्ठ स्थितीतील असून, फार उद्योगी, ईश्वरपरायण व नीतिमान होते याबद्दल विलकुल मतभेद नाही.

इ. स. १५६५ चे शेवटचे महिने स. मॉरिनी व अलेक्झँडर पार्मा हांच्या लग्नसमारंभांत गेले. अलेक्झँडर पार्मा हा फर्मॉनबगेवर हॉलंडांत आला होता. तो स्वभावानें फार गर्विष्ठ व एक्कलकींडा होता; त्यामुळे जहागिरदार लोकांशी त्याचा संबंध विशेष येत नसे. ह्या लग्नाच्या समारंभामुळे कांहीं दिवस राष्ट्रांत झालेल्या खटबळीवर पांघरूण पडले; परंतु ह्या लग्नसंवेधांत सद्गुरु लोकांस एकमेकांस भेटण्याचे प्रसंग वारंवार येऊन धर्म व राज्यव्यवस्था या बाबतींत चाललेल्या जुलुमासंबंधानें त्यांचा एकविचार होऊ लागला. अलेक्झँडर पार्माच्या लग्नसमारंभाच्या दिवशीच अँदर्रप येथील कॅन्सिस ज्युनिअस नामक एका विमतवादी (dissenting) धर्मोपदेशकाने ग. व्ह्युलेन्डरच्या वाड्यांत सुमारे वीस लोकांच्या एका छोट्याशा समाजांत धर्मवर व्याख्यान देण्याकरितां जुलूमशहरी बोलाविले होते. ज्युनिअस हा जन्मतः मोठा परदाज असून यावेळीं अँदर्रप येथील फ्रेंचजातीय गुन धर्मसमाजाचा उपदेष्टाक होता. तो वयाच्या विसाव्या वर्षी जिनीवा येथें शिक्षण पुढें आनीत ह्या कामावर आला होता. विद्वाना, वक्तृत्व व धाडस या गुणांच्छेद त्यानें लोकच मोठा लौकिक संपादन केला. इ. स. १५६५ अखेर त्याला लुई नॅसा (व्हॅल्यम ऑरेंजचा माऊ) कडून धर्मसभा व धर्म-

शासन ये यांच्याविरुद्ध सरकारास एक धर्ज तयार करण्याविषयी धुचना झाली. उलट पक्षाकडून त्याला एकडण्याविषयी हुकूमही लौकरच सुटले. नुसलेसमधील एका चित्रकारानें नवीन धर्म स्वीकारण्याचा वहाणा करून या धर्मोपदेशकाच्या बऱ्याच व्याख्यानांच्या गुप्त ठिकाणी प्रवेश मिळविला; व या प्रसंगी या उपदेशकाची चेहरेपट्टी एका चित्रांत रेखातून त्याच्या राहण्याच्या ठिकाणामेरेंधी व दिनचर्येसंदर्भी पूर्ण माहिती संपादन केली; व ती त्यानें अधिकाऱ्यांस दिली. इतकी तयारी झाल्यावर सुद्धां त्यास अटक करण्यास संधि मिळेल. त्याच्या घेयांची इतकी सजल पोहोचली होती कीं, बधस्थानावर लोकांची पासंडमताबद्दल होवली चालली असता, शेजाराच्या वाड्यांत नवीन धर्मतत्त्वांबद्दल त्याचें व्याख्यान चालत असे. क्युलेंबरच्या वाड्यांत व्याख्यान झाल्यावर जमलेल्या श्रोत्यांचा धर्मच्छळाचा प्रतिरोध करण्याकरितां एक मंडळी स्थापन करण्याचा विचार ठरला.

स. १५८६ च्या पूर्वभागातील महत्वाचा ऐतिहासिक प्रसंग हायलंड हाणजे संमेलन करार व तत्संबंधी झालेला बडा कट हा होय. या कटाच्या उत्पत्तीविषयी पूर्ण माहिती उपलब्ध नाही; परंतु त्याचें बीजावोषण स. १५६५ च्या अखेर झालें असावें. धर्मसंशोभनास जुटीने विरोध करून धर्मच्छळापासून एकमेकांचें रक्षण करण्यासाठीं ठरलेल्या या इतिहासप्रसिद्ध संमेलनलेखाची कल्पना महापुरुष आल्डेगोडची आतावी असें दिसतें. क्युलेंबरच्या वाड्यांत धर्मरक्षणार्थ मंडळी स्थापन झाली त्याच धुमाराम रण येथें लुई नॅसा, हॅमिस वगैरे मंडळींची गुप्त सभा भरून त्यांत हा संमेलन (compromise) लेस तयार करण्याचा निश्चय ठरला. पुढें आल्डेगोडनें त्याचा मसुदा तयार केला. या अस्मल दस्तावर प्रथम जेडगोड, चार्लस मन्सफील्ड, लुई-नॅसा यांच्या सहा झाल्या. नंतर त्याची दुसरी प्रत करून ती आणखी सहा मिळविण्याकरितां लोकांत फिरविण्यांत आली. या प्रतीवर एका माहिण्यांत धुमार वीस हजार सहा झाल्या. सहा कण्यांत पुष्कळ व्यापारी व इतर धंद्यांचे लोक होते. आल्डेगोड हा उत्तम कवी असून मोठा विख्यात गयलेखकही होता. त्याच्या मुत्सद्दीगिरीचा पुढें राजपुत्र ऑरेंज यास चांगलाच उपयोग झाला. तो जबर वक्ता, महाशूर योद्धा,

आहा धर्मशास्त्री आणि मोठा विद्यासेपल असून, धर्मच्छलाचा व लक्ष्मीधर्मीतील घेराव चालीचा पक्का देठा व राष्ट्रस्वातंत्र्याचा कदा भक्त होता. वर उद्धाळलेल्या नवीन मंडळीपैकी दुसरा सभासद, स. लुई हा जुन्या पद्धतीचा व आसाल सरदारा पेशाचा गृहस्थ होता. तो नेहमीच्या बागडुकीत सौम्य, उदार आणि धार्मिक, रणभूमीवर पौराणिक वीरावभागे महापराक्रमी, संकटात समतोल व समाधान वृत्तीचा, मंडळीत मोठा विनोदी व आनंदी स्वभावाचा असा होता. आपल्या जन्मभूमीच्या विमोचनाचे सुकईडिच्या लढाईत लुईने आपला देह विमर्जन करितोपर्यंत ऑरेंजची सवे मदार या न्याच्या तेजस्वी भावावर होती. वयाच्या १९ व्या वर्षी तो कॅडिन्च्या लढाईत हजर होता. स्वातंत्र्यार्थ महारणयक्ष शुक झाल्यावर त्याच्या शस्त्रांस कधीच विसावा मिळाला नाही. अमातुष शौर्य, अविभक्त उद्योग आणि निष्कलंक नीतिमत्ता यांजवळ त्याची कीर्ति अजरामर आहे. त्याचा बांधा लहान, पण शरीर चांगले कसलेलं होतं; चेहरा चिन्मय होता. सध्या गोळा करण्याच्या कामांत विशेष खटपट हॅमिसची होती. हा गृहस्थ स्पॅनिश मनेचा पक्का शाहू असून फार उतावळी स्वभावाचा होता; तो नवीन धर्मी लोकांस उपद्रवणे किंवा लोकांस देत असे; साधनें तयार होण्यापूर्वीच स्पॅनिश सनेवर पान पालण्याविषयी त्याची विशेष उचल होती. जगांतील अति प्रचंड जुलुमांशी सरगड्यास कोडावेंवत्चमाणमाची व पैशाचीही आवश्यकता असते ही गोष्ट त्याच्या लक्षांत येत नसे. तो बारंबार त्वेपाने ह्मणे, "हे हापपलेले लांडगे आह्मांस जाळून व तोडून आमची राखरापोळी करित असता आहो! सौम्य शब्दांनी त्यांची मनधरणी करावी असें कित्येकांचें ह्मणणें आहे. असु. आपण लेखण्या घेऊं या; त्यांना ताबारी घेऊं देत. ते क्रिया करतात, आपण शब्दपाडित्य करूं. त्यांना हसू या; आपण रडत बसूं." समेकनलेखांत कॅथोलिक व प्रोटेस्टंट या दोन्ही वर्गांस संतुष्ट ठेवण्याविषयी योग्य खबरदारी घेतली होती. धर्मसंशोधन व तसे जटुकूम यांच्या योगानें देशांत घुल झालेला धर्मच्छल कायदे व लढी यांस विरुद्ध व राष्ट्रविघातक आहे असें दाखविण्याचा या लेखाचा मुख्य उद्देश होता; व राजनिष्ठा कायम ठेवून कदापिही कोणत्याही व्यक्तीस धर्माच्या बाबतीत

उपसर्ग लागल्यास इतरांनी त्याचें संरक्षण करावें असें यांत ठरविलें होतें. हा कट रचण्यांत ऑरेंजचा विचार घेतला नव्हता. त्याचीं मते अर्थात्च कटवाल्यांस अनुकूल होती; परंतु या नवीन संस्थेची कार्यपद्धति त्यास पसंत पडण्यासारखी नव्हती. त्यानें आणखी एक पत्र पारमाला पाठविलें; त्यांत देशाची दुष्काळानुष्टे झालेली दुःस्थिति, व्यापार व कारखाने यांची धर्मच्छलनामुळे झालेली दुर्दशा वगैरे गोष्टींचा उल्लेख करून पुनः एकवार असें सुचविलें होतें की, चोहोंबाजूंनीं नवीन धर्मतत्त्वांचें गाऊल पुढें असतां व लोकांच्या मनोवृत्ति अगदीं शुद्ध झाल्या असतां धर्माच्या बाबतींत सक्तीचे नियम अमलांत आणणे राजास परिणामी अशुभ होणार नाही. याच संधीस नवीन पंथाच्या धर्मतत्त्वांबद्दल त्याच्या मनांत विचार उत्पन्न होऊं लागले होते. नवीन स्थापन झालेल्या गुप्तमंडळींत त्याचें अंग नव्हतें, तथापि तिच्या कार्यक्रमावर नजर देवण्याचा त्यानें निश्चय केला. या कदांत दुस्यममतीच्या सरदार लोकांचा विशेष भरण होता. कांहीं व्यापारी व सुखवस्तु लोकांही या मंडळींत शिल्ले होते. सरदारपैकी कांहीं जुन्या पंथाचे असूनही धर्मसंशोधनास प्रतिकूल होते; कांहीं कॅल्व्हिन, ल्यूथर वगैरे नवीन पंथांच्या कटपांत शिल्लेले होते; कांहीं साहसी, विपन्नस्थितीस पोहोचले व दुर्बलमनी होते. बहुतेक मंडळी तरुण, अविचारी व कोन्या बुद्धीची होती. या गुप्तमंडळींचा बहुतेक काल मेजवाल्या व मजालसी यांत जात असे. अशा प्रसंगीं मद्यप्राशनाचा अतिरेक झाल्यावर, मंडळींच्या जिभेच्या गांठी सुटून त्या स्वैरगामी होत; त्या वेळचें त्यांचें भाषण ऐकून त्याची वातमी फिलिपला देण्याकरितां अशा प्रत्येक प्रसंगीं गवादा बकस्वरुपा आणि मिताहारी स्पॅनिश-हेर हजर राहून त्या सर्व गोष्टी मुकाळ्यानें अवलोकन करीत असतो, अशी वातमी ऑरेंज यास समजली होती. या बोरभाई, अविचारी व स्वैरगामी मंडळींशीं ऑरेंजसारख्या विचारी, खोल, खऱ्या कळवळ्याच्या व वाणेदार पुरुषाचा एकविचार होणें अशक्य होतें. या चैनवाज, इंद्रियाधीन, विचारशून्य व नालायस देशभकांनीं विणलेली वादूची देगी तशातून लुटून शेवटीं त्यापासून कोणाचाही काडीइतका फायदा झाला नाही; व ऑरेंजचा त्यांच्याविषयींचा अंदाज शेवटीं खरा ठरला. इकडे धर्मसंशोधक

बेटहुकूम वेगें सक्तीनें असलात आणण्याचा राजाचा पक्षा निश्चय होऊन, त्या कामाकरितां स्पेनमधून सैन्य पाठविण्याची तयारी चालू असल्याची बातमी येऊन पोहोचली; त्यामुळे फिलिपच्या दरबारची गुप्त बातमी हेरांकडून आणवून राजाचे बेट हाणून पाडण्याच्या विचारांनें राजपुत्र ऑरेंज राबर्ट्विल्ल निदेश दाला होता. राजानें रात्री पत्रें लिहून भेजाच्या खणांत कुसूप लावून ठेविलीं असतांही एकाद्या अदृश्य पुरुषाच्या हातून त्यांच्या नकलां होऊन दिवस उजाडण्यापूर्वी ऑरेंजकडे रवाना होऊं लागल्या. रात्री त्यानें आपल्या खाशांत ठेवलेल्या रिपणांच्या शब्दांशः नकला राजा सकाळीं उठण्यापूर्वी नेदरलँडच्या रक्षणकर्त्या महापुरुषाकडे रवाना होत. हें कारस्थान ऑरेंजच्या शुभ्र नीतिमनेस कलंक आणणारें होतें असा आक्षेप घेईल; परंतु त्याचा उपयोग तो आपल्या राष्ट्राचें स्वातंत्र्य व धर्म यांच्या रक्षणार्थ करित होता, हें लक्षांत घेतलें असता त्याचें आचरण फार पांज व भूषणावद्द होतें असेंच हाणें भाग आहे. या कुटिल नीतीचें त्यानें अवलंबून केलें नसतें तर त्याच्या हातून कांहीं देशकार्य न होतां त्याच्या कांहीं मित्रमंडळींप्रमाणेंच त्याचाही शेवटनीय अंत झाला असता. दुसऱ्या बहतेक बड्या सगदारांनीं या वेळीं तदर्थचुप्ति धारण केली होती. लोकांच्या मनाची स्थिति फार भयानवद्द झाली होती. राष्ट्राचे डोळे या वेळीं एग्योनकडे लागले होते. तो लोकप्रिय व नामांकित योद्धा असल्यामुळे आपला पुढारीपणा घेईल असा लोकांस भयंकर होता. परंतु राजाच्या विरुद्ध हत्यार उचलावयाचें नाहीं, असा स्पेनमधून आल्यानंतर त्यानें निश्चय केला होता. फिलिपनें नेदरलँडकडे पाठविण्याकरितां सैन्याची जमवाजमव चालविली होती.

लोकांमिथि फार भोवनीय झाली होती; देशांत जिकडे तिकडे मोठा दुष्काळ पडला होता; विदेशीय व्यापारी व देशी कारागीर धर्मच्छलनास कंटाळून नेदरलँड सोडून थारा मिळेल तिकडे पळून जाऊं लागले. या लोकांपासून शिल्पकला शिकण्याच्या हेतुनें इंग्लंडांतील लोकांनीं त्यांचे स्वागत केलें, या वेळीं तीन हजार इतू शिल्पकार इंग्लंडमध्ये येऊन राहिले. त्यांस इंग्लिशसरकारनें असे हुकूम फर्माविले होते कीं, प्रत्येक शिल्पकारानें आपल्या हुकानांत एक दोन तरी इंग्लिश उमेदवार ठेवावे.

या उपायाने व आयातमालावर कर बसवून, इंग्लंड देशाने हॉलंडचा व्यापार नाहींसा केला व इंग्लंडचा व्यापार व कारखाने उदयास आणिले असे एका बमरून इतिहासकाराचे झणणे आहे. " फ्रेंच लोक आमच्या किल्लांवर व शहरांवर हल्ला करितात; परंतु इंग्लिश लोक आमच्या संपत्तीवर व तिजोरीवर हल्ला करितात, " असे या इतिहासकाराचे उद्गार आहेत. कारण कोही असे, एवढी गोष्ट खरी की यापुढे व्यापाराचा ओष नेदरलँडकडून इंग्लंडाकडे फिरला.

मार्च महिन्यांत विज्जिनि नांवाचा एक अर्ज या गुप्त कटातील मंडळींनी स्वतः पाह्याकडे नेऊन देण्याकरिता तयार केला. याही अर्थावर विचाराच्या उक्त्याशी आपला संबंध ठेवणें ऑरेंजच्या पक्षतः शायें नाहीं; तथापि जमल्यास या अर्जाची भाषा सौम्य करवी या हेतूने त्यानें स्ट्राटम् येथें शुमान, हॉर्न, मॉटिनी, बर्वेन वगैरे सरदार लोकांस व कटापैकीं ड्रेडगेड, झुलम वगैरे मंडळींस मेजवानीच्या मिषानें एकत्र जमविले. हा समाज गोष्टा करण्याचा दुसरा हेतु असा होता की, डिकारेकापाच्या माजिस्ट्रेटांची संमति मिळवून राष्ट्रमभा भरविण्याचा वाद घालावा; व अशा कार्यदक्षी व राजनिष्ठ पट्टीतील लोकांचीं मनं वळवून भावी अनर्थ दाटण्याचा यत्न करवा. परंतु हा ऑरेंजचा हेतु सिद्धीस गेला नाहीं. जमलेल्या सरदारांपैकीं भेधेमधभूति राजनिष्ठ सरदारांना कटवाल्यांचे धाडसी चेत ऐकून अत्यंत राग आला, व त्यांची निर्भर्त्सना करून ते या समाजाकून निघून गेले. ऑरेंजच्या सूचनेवरून कटवाल्यांच्या विज्जिनि-अर्जात बरंच फेरफार करण्यांत आले, या वेष्टेपासून भेधेमचा ऑरेंजशीं संबंध अगदीं तुटला. तो यापुढें कायमचा सरकारपक्षास जाऊन मिटला.

यानंतर थोड्याच दिवसांनीं दूरबारी-मंडळाच्या बैठकींत भेधेमनें येऊन पारमाला असें कळविलें की, नेदरलँडच्या आंतील व बाहेरील पाखंडी लोकांचा एक मोठा गुप्त कट झाला असोन त्यांनीं सुमारे पसतीस हजार सैन्य गोळा केल्याची मक्की बातमी आहे. या कटवाल्यांचा धर्मस्वातंत्र्य ताबडतोब न मिळाल्यास देशावर स्वारी करून लुटालुट करण्याचा विचार आहे; व त्यांपैकीं सुमारे पंधराशें हत्यारबंद लोक आठचार दिवसांत एवढी रीजंटसहबापुढें भूतिमत्त हजर होणार आहेत, या बातमीत शुमाननें

अशी भर घातली की, राजास पदच्युत करून दुसरा राजा मावीवर बसविण्याचा याचा वेत आहे. ऑरेंजने या गोडीबद्दल खरी हकीकत पक्काग नशमि पूर्वा कळविलीच होती; तीच त्याने या पेढी तोंडातून पुनः कळावली. त्यावर काही भवति न भवति होऊन पार्माने फिलिपला एकातकी असे कळविले की, लोकांच्या मागण्या कबूल करणे अगर त्यांच्यावर तत्तार उचलणे याशिवाय आता तिसरा मार्ग उगला नाही. यापुढे आताही विजमि-अर्जमेवंप्रमाणे मंत्रीसभेत दुर्योधन वाद होऊ लागला. ऑरेंज, नेवम, वेल्लमॉन वगैरे राजपक्षीय सरदार असे मुखवात होते की, अर्जदार लोकांस सभेत येण्यास परवानगी देऊ नये व जखर पडल्यास त्यांस मर्दाने प्रतिबंध करावा; अगर त्यांस सभेत काढून त्यांची कचल उडवावा, ऑरेंजने अर्थातच या वेडमट सूचनांचा निवेप केला. एम्मान या वेडी भेड्या तोंड मंडळीचा कासोडा धरून चालत होता. कटवाले लोकरच जमावाने अर्ज घेऊन येणार अशी खात्री घाटल्यावरून पार्माने मंत्रीमंडळ, सरदार लोक व संस्थानिक यांची सभा भरवून तिजपुढे "अर्ज घेऊन येणाऱ्या कटवाल्यांची काय वासलून लावावी ? " असा प्रश्न मांडला; व भरहडी-बर्वाल मॉन्स या तटबंदी शहरांत जाऊन राहण्याचा आपला विचार तिने त्यांस कळविला. अर्जदार लोकांस मज्जाव करणे व राणीने स्थलांतर करणे या दोन्ही गोडीपासून सरकारचा दुर्लोकिक होईल असा सर्वांचा अभिप्राय पडला. शेवटी अर्जदारांनी विनव्यारी यावे असे शासनेत ठरले.

सुमारे तीनशे लोकांच्या जमावासह जेडरोडने जाऊन रीजंटच्या हातांत अर्ज याच असा कटवाल्यांचा संकेत ठरला होता. जेडरोड हा हॉलंडच्या जुन्या राजपरण्याची अमलपुष्टी, त्याच्या कथासंबंधाने विलक्षण तर्क लोकांत गुरू शक्ति, अविचारी, गडबड, विषयलेप, परंतु धूर, दयाई व विभाळ जंतकरणाचा असा हा पुरुष अकराव्या शतकातील आपल्या लढाऊ, मयरी व लुटाळ पर्वजांचे नांव कायम राखण्यास सर्वस्वी लायला होता. परंतु सोळाव्या शतकात लोकपक्षाच्या पुढाऱ्यांस लाभणारी मुत्सद्दी-मिती त्याच्यांत किलकून पाहती. आपल्या पराण्याचे जून वैभव पुन्हा उज्ज्वलित करण्यास त्याचा विचार होता. स्पॅनिश लोकांप्रमाणेच

साध्या पाण्याचा तो देहा होता; मद्याशिवाय दुसऱ्या पेयाचा उपयोग
कधीही करू नये असा त्याचा स्नेहीमंडळीम आग्रहपूर्वक उपदेश असे.
द मद्याचा साहाय्यानेच देशाचा उद्धार करण्याचा त्याचा निश्चय होता.
तारीख ५ एप्रिल १९६६ रोजी दोनप्रहराचे सुनाराम कपुलेंकरच्या
वाड्यांत सर्व कट्याले लोक जमून दोन दोन असे रांगेने एकामागून
एक पायाने डबेसच्या वाड्याकडे निघाले, या जमावात वेदलंडातील
पुष्कट उच्च घराण्यांचे वंशज होते. या एकंदर लोकांनी उमदे दरबारी
पोषाक घातले होते. सरतेशेवटी जोडी ब्रेडरोव व लुई नॅसा यांची
होती. राजवाड्यापुढील चौकात या देशीद्वारक यानलेल्या गृहस्थांचा
सन्मान करण्याकरिता लोकांची बरीच गर्दी जमली होती; त्यांत ही
मालिका येताच त्यांचा बारंवार जयजयकार केला. भेड्डी एकदम
दिवाणखान्यात गिरतांच राणीचे मन थोडे भयकंपित व विकारवश
झाले. सभासभांनी सर्व लोक आल्यावर ब्रेडरोव पुढे झाला, व गीजंरला
अदवीने सुगरा करून त्याने प्रस्तावनेद्वारात थोडे भाषण केले. त्याचा
सारांश असा होता: "आहोती एक चिन्ता-अर्ज सरकारच्या राणी
अर्पण करण्याकरिता आलों आहों; दंभापोषा, राजद्रोह, वाहेरील
लोकांच्या साहाय्याने गुप्तकट व राज्यक्रांति बगैरे करण्याचा आमचा
इरादा असल्याची भलतीच बातमी ऐकिवात आहे; पण ती निगडार
असून, कोणी तरी आभच्या हितराहून आमची सालस्ती करण्याच्या
हेतूने पसरली असानी. ही बातमी पिकविणाराची नावे आम्हांस
समजावी, व त्यांची चौकशी होऊन त्यांस योग्य शासन मिळावे."

नंतर हा चिन्ता-अर्ज वाचण्यात आला; तो राजनिष्ठ व नेमस्त भाषेत
लिहिला होता. अर्जदारांचे त्यांत असे मागणे होते की, "धर्मशासन हे
धर्मसना यांच्या योगाने देशांत बंड होण्याची चिन्हें दिसत आहेत; व
तसें झाल्यास आपल्या माळगनेचे फार नुकसान होईल; शिवाय धर्म
संशोधनामुळे कोणावर कोणत्या वेळीं काय प्रसंग येईल याचा नेम
लागत नाही. करितां राजाकडे पुन्हां वकील पाठवून त्याच्याकडून
राष्ट्रसभा भरवावी; त्या सभेच्या विचाराने नवी धर्मशासने ठरवीत
सभ्यांच्या हुकुमांचा अंमल बंद ठेवावा, व कोणासही देहात प्रायश्चित्त

तुर्त देण्यांत येऊं नये. " अर्जाचें वाचन चाललें असतां राणीच्या मनाची कुरीच चलयिलेली आली; व वाचन संपल्यावर ती काहीं वेळ स्वस्थ राहिली; तिच्या डोळ्यांतून अश्रुपारा वाहूं लागल्या. मंडळीस काहेरच्या दिवाणवाक्यांत वसण्याची सूचना होऊन मंत्रीमंडळांत अर्जाचा विचार सुरू झाला. "रिजने " ही आलेली मंडळी सगळी कुलीन व राजनिष्ठ असून अधिकाऱ्यांस मदत करण्याची त्यांची इच्छा दिसते. " बौरे गोष्टी सांगून परमांस वीर दिला. एमोनिने या सगळीं प्रकृति नादुरुस्त असल्या; " मित्र वरून हवा पालटण्यासाठीं जुसेन्समधून पाय काढला. कर्लेगीन या मंडळी झगला, "राणीसाहेब, या भिक्षेकऱ्याची किंमत काय ? त्यांना आपल्या जहागिरी व वतनें संभाळण्याची अकल जोडी; असें असून ते राजास व आपणास राज्य करण्यास शिकवीत आहेत, माझ्या मते त्यांस थके मानून घालवून पावें. " मंत्रीमंडळ काहीं वेळ बराबरा होऊन पुन्हां दोनप्रहरी भरण्याचें ठरलें, मधल्या अवधीत कट्यालें रस्त्यामधून वलगना करीत फिरूं लागले. यावेळीं ही मंडळी रस्त्यानें चालली असतां आपल्या माडीवरील विडकींतून कर्लेगीन अर्जवरला म्हणाला, " ते पदा प्रतिष्ठित भिक्षेकरी चालले आहेत ! "

दुसरे दिवशीं विजयि-अर्जास जबाब मिळाला. परमांनीं राजाकडे वकील पाठविण्याचे कट्टल केलें; व मंत्रीमंडळाच्या, पोलिस सुभेदारांच्या व इतर प्रतिष्ठित लोकांच्या विचारानें राजशासनें सौम्य करण्याचा यत्न चालू असल्याचें अर्जदारांस कळविलें. तुर्त राजाच्या आज्ञाशिवाय धर्म-सभा आणि पुरीचि जाहिरनामे यांचा अंमल तहकूब ठेवण्याचा आपणास स्वतंत्र अधिकार नाही; राजास त्या विषयासंबंधानें मुद्दाम विनंतिपत्र जाणार आहे; तेवढ्यावरच लोकांनीं सध्यां गुप्त राहिलें पाहिजे; दरम्यान धर्मशासकांस वेतानें व विचारानें बागण्याबद्दल हुकूम पाठविण्यांत येतील, असं अभिवचन राणीकडून या वेळीं मिळालें. पुढें दोन दिवसांनीं कट्याल्यांनीं रिजंदपुढें दुसरा एक अर्ज मांडला. त्यांत, जुन्या धर्माच्या बळकटीकरितां राष्ट्रमधें सर्व शसनं ठरवावी; तीं मान्य करण्याची आपली तय्यारी असून आपल्या वर्तनावद्दल बिलकुल शंका घेण्याचें

कारण नाही; आपला अर्ज सरकारमार्फत छापून प्रसिद्ध करावा; व शेवटी आपले कर्तव्यकर्म करण्यापलीकडे कटवाल्यांनी कांही अत्याचार केला नाही असे जाहिर करावे; येथे विधाने केली होती. शेवटच्या गोष्टी-विषयी राणीने असे बोलून दाखविले की, "अर्जदारांची सरी योग्यता त्यांच्या पुढील वर्तनावर अवलंबून राहिल." इतकी घडी कामगिरी बजावल्यावर कटवाले धर्मभोजनाच्या तयारीस लागले. कांही गृहस्थांनी चांगले पापाक करून सरकारांत अर्ज पटविल्याने व त्यानंतर बड्या मेजवाऱ्या झोडल्याने एखाद्या राष्ट्रास राजकीय व धार्मिक स्वातंत्र्य मिळणे शक्य असते तर तेवढे काम केल्याचे अर्थ ब्रिटिशोडमनूति कटवाल्यांस पूर्णपणे मिळाले होते. पण दुर्दैवाने ही जवळ दिगमारी स्वातंत्र्यभूमी व नेदरलँड राष्ट्र यांच्या इरम्यान, एक रक्षाचा समुद्र व वनघोर युद्धप्रसंगाची बरीच वर्षे पडली होती.

अर्ज पटल्यानंतर ब्युलेवरच्या वाड्यात, तारीख ८ एप्रिल रोजी, बडा खाना झाला; सगळ्यांची व सान्याची भांडी खान्याच्या मेजावर जिकडे तिकडे चमकत होती; व मचाचे पेलो फार शीघ्रगतीने मंडळीत फिरत होते. अशा ऐनवेळीच्या वेळी आपल्या कट्यास "एक्यवर्थक मंडळी," "स्वातंत्र्य-संस्थापक मंडळी," "वैयर्थी की कोणते नांव ठेवावे" याबद्दल विचार सुरू झाला. शत्रुसौ आपणाला इच्छास्पद झणून ठेविलेलं नांव भूषणास्पद करून, लोकप्रियता संपादन करण्याची व उलट पक्षाचा मानभंग करण्याची कला ब्रिटिश यास खांगली साधली असल्यामुळे मंडळीत एकदम उठून तो झपाळा, "बर्लॅमान वगैरे मंडळींनी काल आपला भिक्षेकरी म्हटले आहे; आपण तेच नांव धारण करू, आणि भिक्षेकऱ्याची ओळी खांपवर येईपर्यंत राजनिष्ठ राहून धर्मच्छलाशी झगडण्याचा निश्चय करू." हे भाषण संपुष्टास ग्याने नृण करिताच नोकरीने एक भिक्षेकऱ्याची ओळी व लांकडाचा कर्मडल ब्रिटिशोडमुळे आणून ठेविला. ब्रिटिशोडने ओळी गळ्यांत अडकवून कर्मडल मर्यांत भरला. व भिक्षेकरी चिरायु असोत, असा मंत्रोच्चार करून तो संबंध वशात ओतला. हे कल्प झाल्यावर त्याने ओळी आपल्या शेजारी बसलेल्या गृहस्थाच्या गळ्यांत टाकून कर्मडल त्याच्या पुढे ठंबिला. त्यानेही ब्रिटिशोडप्रमाणेच रुति केली. तेथपासून तो

किता इतरांनी उचलिला. भिक्षेकरी या शब्दाचा मर्मिना या राष्ट्राच्या इतिहासांत पुढे इतका वाढला की त्याची गर्जना समुद्र, भूमि, पेटलेली शहरे, राने भरलेली जहाजे व समगं गेले यांत वारंवार ऐकूं येत असे. वर संश्लिष्टासमाणे सर्वांचा विविध आद्योपन्यास एकठांवर ही झोळी व कमंडलु हांहुन डेवण्यांत आले; व या कमंडलूंत जमलेल्या प्रत्येक पाहुण्याने मीठ टाकले. नंतर झोळी, कमंडलु आणि नीमक पोना माशी देवून सर्वानी शपथ वाढिली की, कोणताही मसंग पाला तरी भिक्षेकरीचा निश्चय बदलणार नाही. पुढे मंडळींची वंगल मागची चाललीच होती. याच वेळीं अँग्रेज, हॉर्न व एम्प्लेन हे तिचे रीजंटकडे जाताना ह्युस्टिंग्जला शोधण्याकृतिं वाटेत क्युर्नेवरच्या वाड्यांत शिरले. तेथील स्थिति पाहून त्यांस अतर्क्य आश्चर्य वाटले. सितक्यांत उभ्याउभ्याच मंडळींस हा समारंभ आद्योपता घेण्याची विनंति करून ते पुढे चालले आले.

या भिक्षेकरींनी आपल्या नांवास सोंभेलसा एक करड्या रंगाचा शोषक तयार करून तो घालण्याचा मद्यत सुरू केला. शिवाय गळ्यांत अगर पोटाच्या बुडाकवर ते एक चिन्हा घालूं लागले; त्याच्या एका बाजूस फिलिप्पा गुब्बारा व दुसऱ्या बाजूस "भिक्षेकरीची झोळी अंगावर घेऊन राजाचा आज्ञाधारक." अशीं अक्षरे खोदली होती. हे सर्व प्रकार जाण्यावर कटबाले लोक अगपग्या गोपीं घातले आले. झेंडगंडनें जानांना अँदवर्षा शहरांत मुकाम केला. तेथे त्याच्या वसाति-गृहाजवळ हजारों लोकांचे धवे जमले. त्यांच्यापुढे कमंडलु व झोळी यांसह येऊन धर्मशासन व धर्ममभा यांसमून लोकांचे संरक्षण करण्याच्या कामीं अगप आपला प्राण खर्ची रानण्याग तयार आहेत, असें त्यांनी त्यांस आश्वासन दिले. त्यावर लोकांनी त्याचा जयजयकार केला. या सर्व गोष्टी राजकडे लिहून गेल्या. लोकांत अशी वानमी उडली की, कटबाल्यांचा विजयि-अर्ज फलप्रद होऊन धर्मशासनं दगिच सौम्य होणार, धर्मसंशोधन बंद होणार, धर्मस्वातंत्र्याचा झेंडा अखेर एकदांचा रुडकणार. ही बात ऐकून विदेशीं जाऊन राहिलेले व देशांत छपून बसलेले नवीन पंथाचे लोक डोकीं वर काढूं लागले व शिमें हालवूं लागले. एकडे धर्म-

शामकांस नेमस्तपणाने वागण्याचा हुकूम करून पामांनीं दोन इसमांस इतरपाय तेव्हां मंत्राशीवर जिवंत जाळण्याची शिक्षा स्वतः दिली.

ग्राम (न्याय)-मंडळ व तेरा क्रीसजमातींचे संस्थानिक भिडून वसून त्यांनीं वेरफा कलमांचे " नेमस्तपणा " नामक एक शासन तयार केले. या कलमांचा मथितार्थ एवढाच कीं शिक्षेच्या सद्बलांत अर्थाच्या हिकाणीं पामांची योजना केली होती. कैथोलिक धर्माश्रयाय इतर धर्म यांत स्पर्धेनें अधोक्ष ठराविले होते; पार्थनकरितां सार्वजनिक अगर स्वाजगीं मेळे भरविण्याची पूर्वप्रमाणेच सक्त नजर केली होती; नवीन पंथांसंबंधीं लेख अगर धर्मशास्त्राबद्दल चिकित्सा यांचाही यांत निषेध केला होता. हे नियम सोडणारांचे दोन वर्ग केले होते; कुमार्ग-धर्मांक व कुमार्गभ्रष्टां; पाहिजेत त्या मनुष्यास पहिल्या वर्गांत वाटण्याची सवड या शासनावरून ठेविली होती. धर्मोपदेशक, शिक्षक, व्याख्यात, नवीन पंथांचे पुरस्कर्ते यांस कांसाची शिक्षा ठरविली असून त्यांची सालमना सरकारांत जत्र करण्याचा हुकूम होता, दुसरे पाखंडी झालेले धर्मविपयांची वाटाघाट करणारे, विद्यापीठांत शास्त्रांचे अध्ययन न करितां धर्मशास्त्रांचे अयलोकन व निरूपण करणारे, नवीन धर्माप्रमाणें एखाद्या कार्यप्रसंग ज्याच्या धर्मा झाला असेल असे पंगडले, व नवीन पंथांच्या धर्मोपदेशकांस अगर अध्यापकांस थाग देणारे; या सर्वांस देहांत प्रायश्चनाची शिक्षा ठरविली होती. या शिक्षेतून कोणीच सुटला नव्हता; मात्र प्रथमच घडलेल्या गुन्याबद्दल अनुताप दर्शविणारांस माफी मिळावी अशी तजवीज नवीन शासनांत केली होती.

या नवीन शासनास लोकांनीं 'यमदंड' असें छेपण नांव ठेविलें, हे प्रसिद्ध होतांच आर्दका, हेनो, फ्रँडर्स येथील प्रांतिक सभांनीं बॉरेन व भाँदिनी यांरा माद्रिदला जाण्याकरितां वकील नेमून त्यांच्या माहिती-करितां एक लांबलचक समजुतीचे छेपण तयार करविलें. हे वकील आपलें कैथोलिकधर्मी अथून खरे राजनिष्ठ होते; परंतु ते मंदलंडच्या राष्ट्रीय हक्कांचे कैवारी व धर्मच्छलाचे द्वेषे असल्यामुळे त्यांच्याविषयीं अतोदरच पुष्कळ कागाळ्या राजाकडे जाऊन पोहोचल्या होत्या. धर्म-शासकांच्या शिक्षांची बजावणी न केल्याबद्दल त्यांस लौकरच राज-

दोहाची शिक्षा मिळाली. मॉरिनी ने माहिण्याच्या अप्पेर स्पेनला निघाला. चॉर्टत पायिसमध्ये असताना, " फिलिपच्या मनांत तुमच्याविषयी फार बर्हि द्वेष असून कोही दूट विचारही घोजन आहेत, करितां कोही मिष करून तुम्ही स्पेनला जाण्याचें दाळा, " असें एका दोषा बड्या लें. कानी त्यास सुचविलें. पंतु ही सूचना न जुमानतां जुनच्या १७ व्या तारखेस तो माद्रिद येथें जाऊन पोहोचला. बर्षेनच्या पायाला कोही दुखापत झाल्यामुळे तो पंधरा दिवस मागून माद्रिदला गेला. पार्मा व कॅटोनामक राजाचा गुप्त बातमीदार यांना यावेटीं नेदरलँडमध्ये चाललेल्या गहवडींचे खरे उत्पादक माद्रिद येथें आलेले वकीलच धेत. असें राजास कळिलें. ह्या माहितींत ईन्व्हिलेनेही आपल्याकडून बरीच भर घातली. मॉरिनी स्पेनमध्ये येऊन पोहोचतांच त्यास पहिली भेट देऊन राजानें त्याचें स्वागत मोठ्या पेशानें केंद्र; आणि त्यास असें पूर्ण आश्वासन दिलें कीं, बाहेर कितीही खोऱ्या, बातम्य असल्या तरी नेदरलँडच्या जहागिरदारांपिंपी आपल्या मनांत बिलकुल किंमिष नाही; माव दार व पुढील वेदीपासून कळनिष्पत्ति फारच थोडी झाली. हे वकील स्पेनमध्ये असल्या वेळींच राजानें आपल्या दरबारांतील पोषचा वकील सॅरिंदो यास कोहीं राजकारणाच्या निघातें झुनेलस येथें पाठविलें. त्याच्या जाण्याचा खग उद्देश धर्मशासनांस जोर आणून नवीन धर्ममनांचा उच्छेद करणे हा होता. चिंतेंच्या ठिकाणी फांसाची योजना करणारे नवीन शासन अर्थांतच पोकळ होतें.

या बंडाच्या नाटकांतील पुढील मोठा भाग करून दाम्बविण्यास सामान्य लोकांनी स्वतःच कंझ बांधला; आणि राजा व राष्ट्राचें स्वातंत्र्य-रक्षक ह्मणविणाऱ्या पोषाकी व मध्यमिय सरदार यांस माना खाली बालण्यास लाविलें. इ. स. १५६६ च्या उन्हाळ्यांत हजारों व्यापारी, शेतकरी, शहरवासी, मतिष्ठित व सुगवस्तु लोक गांवागांव छोट्या बंदुका, भाले व कट्यारां घेऊन शेतांतून मोठमोठे जमाव करून किरतांना दृष्टीस पडूं लागले. त्यांचा उद्देश उन्हाच्या मैदानांत धर्मशास्त्राचें निरूपण घेऊन ईश्वर-भजन करणें पंचदाच असे. कारण हीं कर्त्ये देवळांत करणें यावेटीं कायद्यानें मजत्याप ठरविलें होतें. धर्मशासनांचा अंमल सारखा खालू

होताच; स्वर्गजने धर्मासंचयीं सर्वे भवेकर कायदे पूर्णपणे अनळान आहेत असे सुद्धा जगही केलें होतें; व जिवंत किंवा मृत धर्मापेक्षाकांस पकडून आपण्याबद्दल मोठालीं बक्षिणें लागलीं होती, तथापि नवीन नवीनमाणें धर्माकरण करण्याची लोकांची इच्छा अधारांत राहून पुन होईना. धर्मच्छलांस कांही वेळ थोडी मंदी आल्यामुळे धर्म देखून, व विविध-अर्ज व त्यांतून बहुत आश्रित्या गोष्टीमुळे अशी मूर्ख भवून नवीन पंथांचि लोक आपल्या इच्छाच्या जागेतून बाहेर आले; व धर्मच्छ-पणें उघड्या मैदानांत आल्या धर्मस्वभाव नसत कसे लागले. आपल्या वैयक्तिक आणि वृद्ध हक्कांसंबंधी लोकांच्या मनांत जागृता साजरा जे, हा जमातीची संख्या दिवसेंदिवस घातत जाऊन त्यास जास्त जेर घेत चालला. हा उघड्या मैदानांत धार्मता करण्याचा प्रकार सर्व देशभर पसरला. प्रथम छंदधर्मधर्मा धर्मांत केलेंल्या कोणी उपदेशकांनीं ठिकठिकाणीं उघड्या मैदानांत प्रार्थनेकृतिं जमाव जमविण्याचा क्रम सुरू केला. तो किंवा कोणी आप्या विष्णूचें शिषी, कातडी व कापड आविणार रंगारी व कांही सरदार वगैरे लोक वांणी एकदम उघडला. घेंदजवळ माईद नायक उपदेशकांचें व्याख्यान ऐकण्याकृतिं एका प्रसंगीं सह्य मात हजार लोकांचा जमाव जमला. दुर्जेजवळ अँदोज, बिलर, तामेंज या लोकप्रिय उपदेशकांची व्याख्याने ऐकण्याकृतिं महा हजारांपासून बीस हजारांपर्यंत लोक जमत असत. अशा प्रसंगीं निम्मा मगान्न सभेस हत्यारबंद येत असे. या सभा बंद करण्याविषयीं अधिकाऱ्यांचे एकामागून एक हुकूम सुटूं लागले. चिन्ही ग्राम पकडून देण्याकृतिं सरकारानें मोठें बधीस लाविलें. एके प्रसंगीं अंधार हत्यारबंद पोडेवारांनीं त्यास प्रार्थनेच्या ठिकाणीं सुरक्षितपणें आणून पोडे चविलें. त्या प्रसंगीं तो आनंदीस झणाला. "तुमच्या धाकटपटशानें अगर राजवटानें मज्दूम सोंडूं नका. ईश्वराच्या आज्ञेवरून आम्ही उपदेशाचें काम करीत आहों; आपणेंस मृत्यूचें भय धिलकुल वाटत नाहीं, आणि अग्न्याच्या देहावर कोणी संकट आल्यास स्वऱ्या धर्माचें काम पुढें चालविण्यास शकडीं लायल लोक पुढें सरसावतील ! " बहुतेक सुखवस्तू लोक, श्रीमत् ध्यापारी, बडे लोक, लहान लहान कारखानदार व मजूर सुद्धा ही व्याख्याने ऐकण्यास

जात असत. गृणीचे सर्कीचे हुकुम घुदत होते; परंतु त्यांची बजावणी होणे धनुष्याच्या व हत्याराच्या अभावासुळे शक्य नव्हते. हँडर्समध्यें लोक जार्जेनेम गृजे हत्यागंड येत. प्रार्थनेच्या जागेभोवतीं साडांच्या फांया. फक्त्या व उलटून उडिलेले गाढे यांचा तड वनवून, आंत येण्याच्या रज्यांचा बंदोबस्ताचे पहारे बसवून, व लांबवर देहटणी करणारे लोक ठेवून, आंत या समाजाचे प्रार्थनेचे काम चालत असे. या ठिकाणीं कायद्यानें मनाई केली असतांही छापील धर्मगुरूकें विकण्याचा व्यापार धडाक्याने चालत असे. हँडर्समध्यें येवियलचे पहिले व्याख्यान हॉर्लेमजवळ झालें. हें व्याख्यान ऐकण्याकरितां हजारों लोक आस-पासच्या प्रदेशांतून जमले. लोकांनीं हँडर्समध्यें येऊं नये हाणून वेशीचे बाबांचे बंद ठेवण्याचा हुकुम झाला होता; परंतु त्याचा कोही उपयोग झाला नव्हता. नेहमींच्या परिपाटाप्रमाणें भिक्षुनांत तडबंदी, पहारे वेशी तयारी, कडेकंड झाली. समाज मोठा जमला होता तरी मना कार व्यवस्थित रीतीनें बसविली नव्हती. उपदेशकाच्या पीठाजवळ श्रियांस जागा केली होती. सर्व जसलेल्या मंडळांनीं, एक ईश्वराचें स्तुतिपत्र पद उच्च स्वरानें हाटल्यानंतर निरुपणास सुरवात झाली. निरुपणाच्या वेळीं ओग्यांचा वृत्ति इतकी तल्लीन झाली कीं त्यांच्या डोक्यांतून अक्षुभार वाहूं लागल्या. या सुमारास उचडया भिक्षुनांत जगाव भरविण्याचें जबाब सर्वत्र पडला; व या जमावांच्या भंग्या काचित् प्रसंगीं तींम हजारों पर्यंत जात असे. या संवशक्तीपुढें धर्मशासनं लुली पडली. भेन्याच्या मदतीचाचून हे जमाव बंद करणे शक्य नव्हतें. सुधारक वर्गांत कॅलकि-नपरी लोकांचा विशेष भरणा होता. ऑर्गि हा कॅलक्विन व पुनः सेस्टरावादी (Anabaptist) वर्गाच्या प्रथम अगदीं विरुद्ध होता. तथापि ल्यूथरमताकडे त्याची हळू हळू मजुरी होऊं लागली. ल्यूथर-मताचा अंगिकार करणारां कदाचित् प्रसंग पडल्यास जर्मनीतील ल्यूथरधर्मी संस्थासिकांची नेदरलँड्स मध्य मिठावी हा त्याचा अंतस्थ हेतु असावा.

गर्मान हा तवीन पंथाचें पुदरपण घेईल अशी पुष्कळांची सम-जत होती. परंतु ती व्यर्थ झाली. राजाच्या आज्ञेने हत्या बंद केली; चेंई त्यास भेय होईना. त्याच्या अंमलासालील पुढेकें प्रांतो

या प्रार्थनेच्या मेळ्याचा शुद्धसुटाद आल्यामुळे कॅथोलिक लोकांस बरीच दहशत उत्पन्न झाली. आपल्या सुभेदाराने प्रांतांत येऊन लहान असो त्यांचा आयद पडला. अँड्रयर्षच्या लोकांनी शहरांत स्थिरस्थावर करण्याकरिता ऑरेंजची मागणी केली. तो या शहराचा वतनदार ग्रामाध्यक्ष (Paragonmaster) होता. हा व्यवस्था पारंगलाही अवश्य वाटली. मेवेम, अँड्रयर्ष वगैरे सरकार पक्षाचे लोक या संघीस शहरांत आल्यामुळे शिबेरी पळटणे व दारू सोळा आपणून शहराचा बंदोबस्त होणार अशी आवड पसरली. ब्रिडगेड अद्याप तेथेच होता. तो गांवांतील उनाड सरदारपंडळी रावेद्विषम आपल्या बसवित्तुहांत जमवून मेजवान्या व देगल करण्यांत गुंतला होता. ब्रिडगेडचा कंण वेळीं अवेळीं मोठे जमाव करून शहरांतून फिरत असे. या सर्व कारणांमुळे शहराच्या अधिकाऱ्यांस मोठी चिंता उपजे झाली. नसतुत गोष्टींचा बराच खल करून त्यांनी रीजंटकडे असा निवेदन पाठविला की, 'शहरांत सरकारची पळटणे घालु नयेत; शहरांत शांतता रावण्याबद्दल जबाबदारी आपली आपलें शिरावर घेतां; मात्र मेवेम, अँड्रयर्ष, ब्रिडगेड वगैरे मंडळींस एकदम शहर सोडून जाण्याचा हुकूम व्हावा. लोकांची व रीजंटची विनंति मान्य करून ता. १३ जुलै रोजी राजपुत्र अँड्रयर्ष शहरांत आला. त्याचे स्थानांत करण्याकरिता या समीचीं सर्व शहर गजबजून गेलें. अधिकारी व शहराचे प्रमुख लोक त्यास समोरि आले. या समाजांत ब्रिडगेड व तत्परतीय लोक हजर होते. मर्याने ऑरेंजच्या नांवाचा जयबोध चालला होता. मधूनच "भिक्षेकऱ्यांचा बिजय असो" असे ध्वनि निघूं लागले. ते ऐकतांच ऑरेंजनं त्यांचा निषेध केला. खुद्द स्वतःचा जयजयकार करण्यास सुद्धा त्यानें नापसंती दर्शविल्यावरून समारंभ आदोपता घेऊन लोक आपापल्या घरी गेले. फक्त आगमभेचे सुद्धस्य त्यास नेमलेल्या भोजन गृहांत घेऊन गेले. तेथे पांढोचतांच त्यानें कामास सुखात केली. शहरांत स्थिरस्थावर करण्याच्या कामी योग्य उपाय ठरविण्याचा त्यानें विचार सुरू केला. शिबेय ग्रामसभा, शास्त्रीनसभा, पेठांचे मुख्याय, व्यापाऱ्यांचे प्रतिनिधि व इतर संस्था यांच्याशीं दळणवळण सुरू करून त्यांचे

त्यानें अभिप्राय घेतला. मर्यादामुळे असें ठरले कीं, नवीन पेशी लोकांस शहराच्या राशेसामोडिणें येऊं देऊं नये; परंतु आभागाच्या प्रदेशांत मर्यादेंतरून जाण्यास परवान्यास त्यांस लोकलीक असावी. ऑरिंजच्या सत्ताप्रमाणें शहराच्या स्वबालीस स्वतंत्र पद्धतें ठेवून त्यांचा स्वयं मोक्यास शहराची लोक तयार होईनात. या-प्रमाणें रीजेन्सी महत्वाची कामगिरी ऑरिंज मोठ्या मेहरातीनें व फलकरीनें करित होता. त्याच्या बुद्धिमत्तेवद्दल व कर्तबगारीवद्दल कोणासच तंशय उरला नव्हता. बुद्ध राजाने व पार्लामेंत पत्रद्वारा "मनोभाषा" त्याचे आभार मानिले; व त्यावर आपला पूर्ण विश्वास असल्याचे भाषांनीं प्रगट केले. इकडे पार्लामेंत खाजगी गीतीनें राजास असें फलकरीनें कीं, ऑरिंजचा नवीन पंथीस सवलती देण्यांत. दगा-धोपा गाजवून हॉलंड प्रांत कारबाज करावा व आपल्या मित्रमंडळींची सत्ता दाखवावी असा अंतस्थ येत आहे. ही बातमी निःसंशय मनः-कशियन होती. राजपुत्राला पार्लामेंत व फिलिप यांच्या लेखांची योग्यता पूर्ण समजली होती. त्याचे धर्तन सगळें व राजनिष्ठ होते. धर्मशक्तनें रद्द करून व गद्यभसा मजबूत तिच्या विचारनें धर्ममर्ताचा नैसर्गिक ओष मध्याकस बाहेर देणें राजाचे कर्तव्य होते. त्याला निश्चयानें व चातुर्यानें हा मार्ग दाखवून देणें ऑरिंजचें कर्तव्य होते. राजपुत्रानें आपलें कर्तव्य वजावले नमते तर नेदरलँडांत लोकसत्ताक राज्य निर्माण झालें नमते. ऑरिंजच्या कामगिरीत त्याचे हेंच धोरण होते. शिवाय सैन्याच्या मदती-वाचून पार्लामेंत जमाव बंद झाले नमते. बंडाचे पाऊल येव्च पुढें असल्यामुळे त्याचा बामोड एकदम होणें शक्य नव्हतें. इकडे सगळ्याच्या हकुमावरून ब्रावेंदचा शेरसफ (महाजन) सुधारकांचे पार्लामेंत कण्ठ्याकरिता सैन्य जमवीत आहे, असा लोकांत प्रकारा मागल्यामुळे, ऑरिंजनें बडवून आणिलेले काम पुन्हां चिबडण्याचा रंग दिवूं लागला.

या व्यवस्थेत ऑरिंज गुंतला असता त्याच्या स्वतःच्या मुलखांत—हॉलंड व झॉलंड प्रांतांतही उद्येच्या मैदानांत पार्थनेकरिता हथारबंद भेळे जमूं लागले होते. तथापि त्यास आपल्या मुलुखांत जाण्यास रीजेन्सी

परवानगी मिळतना. या गडबडीच्या जुलै महिन्याच्या तेराव्या तारखेस, राष्ट्रप्रवर्तक कटवालयांनी ट्रॉड घेथे मोठा समाज गोळा केला. हा सुमार पंधराशे शिष्टद्वार व त्यांचे नोकरचाकर यांचा काय मोठा जमाव जेडरोड व रा. लुई यांच्या पुढारण्याखाली जमला होता. अजर्जाल भोजनागृहांतूनच आसपासच्या शेतांतील कोंडीतून या लोकसभेस आवाहनाचा पहिल्या आठवड्यापर्यंत तळ दिला होता. यांचा बहुतेक काळ म्हाली-कुशाळीत व दुंगलीत जात असे. कटवालयांनी सध्या दोन विशिष्ट प्रश्न हाती वेतले होते; पहिला, जर पहिल्या अजर्जाल मागण्या स्वरुपास संपूर्ण केल्या, तर पुढे आसो समस्येचा प्रश्नच किंवा नाही? दुसरा, कटांतील लोकसभे सरकारने शासन करून नये अशाबद्दल सरकारकडून वचन घेणे जरूर आहे किंवा नाही? या दोन्ही प्रश्नांमधेथीं बराच वाद होऊन मंडळीत बराच मतभेद पडला. शिवाय कटवालयांनी दोन ठराव सर्वांनुसार पसंत केले ते असे:- एक, लोकसभेच्या वाचतीत एकत्रितच ही कामे न पोंढाच्याबद्दल आपणावर नवाबदारि थोडी; दुसरा, चार हजार आशीं जर्मन पोटस्वार्, प्रसंगविशेषीं वचताकरितां संपन्न, गौतर्गस ठेवावे. यावरून ही मंडळी बरीच पुढे धांव घेऊ लागली होती. असें दिसून येईल. यावेळीं राणीच्या सूचनेवरून राजपुत्र जेम्स हा लोकांच्या मुख-त्यागस भेटला; व त्याने त्यांस असें निदर्शन सांगितलें कीं, 'तुमच्या विजिमे अजर्जाल मागण्याचा योग्य विचार करावा या हेतूने राणीनें स्पेन देशीं जुद्धास बर्कल पाठविले आहेत; ते राजाचा निरोप घेऊन परत येईपर्यंत तुम्ही देशांत आदता राखण्याचें आपलें वचन पुढें केलें पाहिजे. या प्रसंगी कटवालयांनीं ह्याबद्दल लोकांचे भेदे बंद करण्याच्या कार्मीं सरकारस मदत केल्यास विजिमे-अर्जाचा लोकसभे फायदेशीर असा निकाल होईल असा राजाकडूनही निरोप आला. कटवालयांनीं राजास उलट असें कळविले कीं, "परीची वचनें वायकळ झाली आहेत. रीजंटनें आमच्याशीं वेदमानपणानें वर्तन चालविले आहे; हेतुसुख पृथ्वीसाग्याच अत्यादत चालू आहे; सैम्यपणा केवळ थाप्यात दिसत आहे; धर्मशासकांस नेमासपणानें व विचारानें वागण्याविषयीं झालेला हुकूम पंगू व पोकळ आहे; राजकी जमावांसमागीं

धर्मापदेशकांस एकद्वन आपणामांस वक्षिमें लाविलीं आहेत; स्पेनमधून मैत्र्य येऊन त्याचा पंड इंग्रजांची भीति आहे; राष्ट्रसभा बोलावण्याचा आपण काहीच विचार दिगत नाही; निराशेने लोक अगदी बेकाम झाले आहेत; मर्य अनर्थीस सरकारची कुटिल राजनीति कारणाभूत झाली आहे; लोक राजास भय उगवून करण्याकरितां जमत नाहीत. पार्थने-करितां जमततः इ. इ. " मगदार लोकांत या संधीस प्रकृत विषयांची पोडी नवति न भवति होऊन एक लेख तयार करण्यांत आला; तो लुईने रीजंस्पुटें भर कौन्सिलांत मांडला. त्यांत, आपण आपल्या देश-बांधवंचा हत्यार धरणार नाही; आपल्या सुशिक्षणावढा सरकारनें स्वातंत्र दिल्यास शांतताभंग झाल्याबद्दल आपणावर कोणतीही जबाबिमी नाही. अरिज, वगैरे सरदारांच्या मल्लचाप्रमाणें वागण्याचें व राष्ट्रसभा भगविण्याचें आश्वामन रीतिंकरून मिळाल्यास, लोकांचीं मनं स्वस्थ करून देशांत शांतता स्थापन करण्याच्या कार्यां आपण मदत करू. या अविचाराने लोकांनीं इतकेंही स्पष्ट मागितलें कीं, आपल्यावर कांहीं तोहमत आल्यास आपला बचाव करण्याकरितां जर्मनीनें मदत देण्याचें अभिवचन दिलें आहे. हें धोणू समजतांच या लोकांचें मागणें एकदम नाकबूल करणेंच श्रेयस्कर आहे असें मंत्रीमंडळांत ठरलें. द्रुई येथील समाज बगच आविर्भाव करून लौकरच आपापल्या ठिकाणीं निघून गेला.

नेवर्लंडदेशांत, शहरांशहरां व गावोंगांवीं असंख्य देवालयें व जुने मठ होते. मध्ययुगांत कालांतील दीर्घ निर्द्वैत जाग्रत आलेल्या गौथिक लोकांच्या बुद्धीने पदार्थाविज्ञानशास्त्र व शिल्पज्ञान वेगेंनीं प्रेरित होऊन जे अलौकिक शिल्पविषयक चमत्कार निर्माण केले त्यांची साक्ष या भव्य जुन्या इमारतींतून पडत असे. या ठिकाणीं जगविख्यात डच् चिच-कारांच्या कृति समुन उबल्या असत; सर्व देवळांतून व मठांतून नामांकित शिल्पकारांच्या दातच्या दगडाच्या मूर्ति भितीमधून वसविल्या होत्या व देवळांत जागोजाग लहान लहान शार्थनेच्या ओवच्या फार शोभिवंत व मुन्यवान् पदार्थांनीं बांधल्या असत. या संस्थांची वस्तुसंपत्ति अमर्याद होती. भाविक लोकांच्या व नवम करणाऱ्या वगैरे लोकांच्या देणग्यांनीं ही मूर्ति राजसंदिशपेक्षाही जास्त संपत्तिमान झाली होती. या सर्व

बांधकामांची सन १५६६ च्या आराध्य महिन्याच्या दुसऱ्या पंधरवड्यात पांचसहा दिवसांच्या अवधीत पूर्णपणे झाली.

अर्द्धवर्षेय कुमारी मेगेचे नोंदरडेस नांवाचे विशाल, भव्य व अर्धातिम देवालय हातें. त्यांतून ती. १८ आसप सोनी दरमळच्या शिरण्या-प्रमाणे देवी मेगेच्या प्रतिमेची नगरप्रदक्षिणेकरितां मिरवणूक निघाली. पालखांवगेवर कांहीं नवीन पंधीळाकांचा जमाव हुद्द हेतुनें निघाला. त्यांनीं मधून मधून शिष्या, अश्लील भटा व अभिनय यांची गळासी सुरू केली. " बाले मेरी, तुझा काल समीप आला आहे. ही तुझी शेवटची मिरवणूक आहे. शहरवासी लोकांस तुझा कंटाळा आला आहे. " वैभवे उद्गार वारंवार ऐकूं येऊ लागले. त्या दिवशीं पालखी सुगंधितपणे पलत आली; देगाधोषा कांहीं झाला नाही. उत्सवमूर्ति दर्शनाकरितां सविदाया-प्रमाणे पुढें न ठेवितां लोखंडी गजांच्या खोलींत पुजाऱ्यांनीं नेऊन ठेविली. सकाळीं विथरलेले लोक पुन्हां जमून त्यांनीं गजांवडेखूनच मूर्तीचा उपहास चालविला. जमलेल्या मंडळींपैकीं एक नवीन गताचा शिल्पकार व्यास-पीठावर चढला, व तशील एक धर्मयुक्तक घेऊन त्यानें कॅथोलिक धर्माच्या पुराणिकांप्रमाणे पुराण सांगण्याचें नाटक आरंभिलें; जमलेली मंडळी पुराणिकबीबांच्या प्रयोगांत मिळून जास्त दिवसयाघावन्धा करूं लागली. इतक्यांत जुन्या धर्माचा कडा भक्त, एक खलाशी, तेथें उभा होता त्यास तें सहन न होऊन त्यानें पुराणिकांच्या मार्गे जाऊन व्यास पाय धरून खाली ओढलें. त्या शिल्पकारानें पडताना आपल्या शत्रूच्या अंगावर भार टाकून व्यास गच्च मिठी मारली; व दोघेही कंलांम्या खात पीठाच्या खाली घेऊन पोहोचले. उभय पक्षांची बरीच झटापट झाली. या दंगलीत स्वधर्माभिमानां सलाशास दंडावर पिस्तुलाच्या सोच्याही लागल्या. देवस्थानच्या पहारेकऱ्यांनीं लोक बाहेर पालवून देवळाची दारें बंद करून ठेविली. सायंकाळीं घामसभेस ही बातमी समजल्यावरून शहराच्या बंदोबस्ताची तजवीज काय करावी याबद्दल सभेनें पुष्कळ वादावाद झाली; कांहीं निश्चय ठरेना, सबब त्या दिवशीं सभा तशीच बरबास्त झाली. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं नवीन पंधी लोक पुन्हां देवळा-पशीं जमाव करून आले. कांहीं धुष्टक कारणावरून उभय पक्षांचे

मोठी मागहाण जुपट्या मनेची बैठक चालली होती तेथे राजकीय सम-
जतांचे राहत्या सुख्य मॅजिस्ट्रेट व इतर संभासद देव्याच्या ठिकाणी गेले.
फोरी बैठकी मॅजिस्ट्रेटाचे माधोपचाराने चालणें पक्कं लोकांनी देवा
बंद केला. भासंजालची बैठक मॅजिस्ट्रेट बेग्न अधिकारी लोकांस
आता त्या घरी गोठ्यास सांगून व महाद्वारावरीज देवळाची काकीची
सर्व घरी बंद करून निघून गेले. त्यांची पाठ फिरताच लोकांनी पुनः
देवळांत शिरून मागहाण व देवा सुरू केला. देवस्थानाच्या वाड्यात-
दारांच्या निरोजवतून काहीं शिपाई धरून अधिकारी लोक पुनः देव्याच्या
जागे आले. तेथील स्थिति अनवर आहोमं पाहून त्यांनी शहराच्या मुख्य
आदालतीच्या संरक्षणाची तजवीज करण्यासाठी तिकडे मोर्चा बघविला.
इकडे संरक्षकाच्या धुमरातीच्या घेटीं सुधारकांनी शर्यतीची पदं
देवळांत ऐकूं येऊ लागली. काहीं धाडसी लोकांनी भगिनी मूर्ति खाली
फाटून त्यावरील वस्त्रांफांगोसह तिचे हजारों तुकडे केले. माधोभाग इतर
मूर्तिभेदक पुढें घेऊन त्यांनी कुडाडी, घण, शिड्या चक्रे, दोराबंद
बैराग्या माहाय्य ने सर्व देवळांतील मूर्ति, तमबिरी, ताषदाने आणि
मूर्ति व त्यांचे यांचे सोदलेल्या आकृति यांचा विध्वंस करून टाकला.
तांचे स्थिति पुजेच्या उपकरणांचीही झाली. त्यांनी भतर ओवच्या
फाडल्या; सर्व जवाहीराच्या पेट्या फोडल्या; नैवेद्याची पवित्र भाकर
निघडली, नैवेद्याची मादिरा भिक्षक्यांच्या नावाचा जयजयकार
करत सर्व पिऊन टाकिली; सर्व जुन्या पोट्या पुस्तके जाळून
टाकिली, आणि संशुद्धीपांच्या तेलानें जोडे भिजविले. हे कृत्य
स्वतः करण्यास गुप्त शंभर लोक होते; प्रत्येकसुद्धाच दगच असावा.
नॉर्थडॅम देवळांतील कामगिरी सरकल्याच हातात मशाली घेऊन मूर्ति-
भेदक लोक गोवांतून फिरूं लागले; व जेथे जेथे ईश्वराची अगर साधूची
प्रतिमा दिसत, अगर कुंभ अगर कॅथोलिक धर्माचे कुंभे पलाई चिन्ह
सापडत त्याच्यावर आपल्या सर्व दातक सामर्थ्याचा प्रयोग करूं लागले.
त्या सर्वांत त्यांनी नदरलँड्तील तोग देवळे इथस्त केटी, मजत शिखर
तेथील पुस्तकसंग्रह, होमकुंड, पुतळे, तमबिरी, पुजेची उपकरणे वगैरे
हळा करून त्यांचा त्यांनी सर्वस्वी नाश केला. नंतर भजनील जोगिणी-

च्या ग्राहण्याच्या भयानकडे त्यांनी मोर्चा वळविला. तेव्हा मठांतील स्त्रीपुरुष मधार्त होऊन एखाद्या मैत्रीवेग पद्धत लागले. परंतु त्यांनी भीति निराधार होतात; कारण, मठांतील एकाही स्त्रीस अगर पुरुषास बंदवाल्यांनी ह्मन्मात्र देवा केळी नाही; किंवा तेथे नाश करून दारुलेल्या घातमत्त-पैकी एक कवडीकिनतीच्याही माना देगेवारांनी स्वताच्या उपयोगाकरिता उचलून घेऊन घाली; तथापि या देगाच्या बाबतीत 'दृष्टमिच्छुन म्मावर निवृत्त करणान्या इत्यादी सुधारक लोकांनी हा देगा उदमिच्छ केला,' आणि 'कॅथोलिक धर्मी लोकांनी तर्धान पंगी लोकांचे बुद्धनाम करणाकरितां स्वतःच पैशाचीलालूच दाखवून, काही हलक्या लोकांकडून हा देगा करविला,' असें उभय पक्षांचे एकमेकांवर आरोप आहेत. पण त्यांत विशेष काही तथ्य दिसत नाही. अंदवर्ष व त्याच्या आगमनाचे प्रदेश यांत हे प्रकार अहोरात्र दोन दिवस चालले होते.

आगस्ट महिन्यांत थोडक्या वेळांत या गोष्टी एकाचकाली अनेक ठिकाणी चवूय आल्या. सर्वत्र देगांचे स्वरूप हेच होते. एका फ्लॅंडर्स प्रांतांत चतुर्थी देवालय या भादळांत मांषडली. लिंजुर, लुक्सेंजर, नेमुर या प्रांतांत बंदवाल्यांनीं मुर्तीस हात लाविला नाही. मॅलिनमध्ये १०-१०० लोकांनी सर्व काम पुढे केले; त्यांच्यापुढे घामस्थ चव्वा सनचे अगर मॅजिस्ट्रेटलोकांचे काही चालले नाही. अँदवर्ष, घेंद वॅगें ठिकाणची बातमी दुर्नेशहरांत ता. २२ आगस्ट मेर्जी पॅदाचतांच रात्री तेथे सडबड सुरू झाली. रात्र संपूर्णत कोतवालाच्या विनवणीवरून लोक स्वस्थ राहिले. मातःकाळ होताच लोकांनी सर्व देवळांची दर्जगी घेतली व त्यास पूर्णतः नागविले. या वादळांत तसुबिया, पुतेजे, वार्थे, दामरुगिने, सोन्पारुण्याचे पॅल व भांडी, पदुका वॅगें विने देवलेल्या पेड्या, उषाध्यायीची वस्त्रे, कपडे, हंड्या, मुंबरे, धुपागव्या वॅगें मूज्यवान घातुंनी केलेले व मोन्पापौचव्यांनी मढविलेले पदार्थ चर्चा करून त्यांचा दिगार देवळांत टाकलेला होता. काही थडगी उकलून आंतांत भेजोवसुडी बंदवाल्यांनी आपली तांतकावृष्णा तुम करून घेण्यास मोकळे नाही. एमॉन घराण्याच्या शेवटच्या पुरुषाचे प्रेत बांडर फाटून त्याचा बंदवान्यांनी बराच उपहास केला. शहरांतले कामगिरी आंदोपत्यावर हा

राक्षसी मेळा सर्व प्रांतांवर मोहिम करण्याकरिता निघाला. व आसपास-
च्या इतर ठिकाणीही त्यांनी असेच प्रकार केले.

ज्या कैथोलिक धर्माच्या पुष्कळ्यांनी नवीन धर्मी लोकांचा इतके दिवस
सांग्या छल चालविला होता, तद्धर्मयुक्त चिन्हांवर मूढ घेण्याकरिता
लोकांच्या बुद्ध झालेल्या मनाची ही उंचवट होती. नव्या धर्ममतांच्या
लोकांच्या मनावर होत चाललेला दीर्घ परिणामही या दंग्यावरून व्यक्त
झाला. ज्या विकाराच्या प्रणने वसंतकालांत लोक दंग्यावरून होऊन
मोदमीच्या जमावानें प्रार्थनेस जमूं लागले होते, त्याचेंच हें विकृत स्वरूप
होतें: या दोन्ही प्रकारांत भेद एवढाच की, दंगे करणारे लोक
प्रार्थनेस जमणारांच्या मानानें फार थोडे होते. नव्या धर्माप्रदेशकांस हे
प्रकार विलकुल पसंत नव्हते; व त्यांनील पुढाऱ्यांनी मूर्तिविच्छेदासंबंधी
आपल्या अनुयायांचा पूर्णपणें निषेध केला. या दंग्यासंबंधानें दुरग्री एक
लक्षांत देवण्यासारखी गोष्ट झाली: झणजे कोणाही मनुष्यास इमा
अगर मालाची अफरातफर या समयी झाली नाही ही होय. यावरून
देगेवेग्यांचा हेतु स्वार्थसाधुत्वाचा नव्हता व तसा आपणावर काही-
इतका मंशाय आपल्यास ज्या महनवासाठी आपण भांडत आहों त्यास
कालिमा लागेल असे त्यांस पूर्णपणें कळून चुकलें होतें, असे दिसतें.
अस्तु, ज्या देशांत सर्वांचे स्त्रीपुरुषांचा अहोरात्र बंध चालला होता तथें
निजीव वस्तुंचा नाश करण्याबद्दल विशेष कडक शब्दांनी लिहिणें रास्त
होणार नाही. या दंग्यामुळे समोदसाराखे कोंबट सुधारक थंड झाले, व
देगेवेग्यांस शासन करण्याकरिता ते पुढें सज्ज झाले. शिजटची तबेत फार
भाग झाली. फिलिपला ही बातमी समजल्यावर तो झणाला, “ त्यांना ही
गोष्ट जड जाईल.”

या दंग्याचा तात्कालिक परिणाम नवीन धर्मीयांस बराच सुखावह
झाला. पारमार्चि ऑरेंज, एम्बोन, हॅर्न वगैरे वड्या सरदारांस ता. २२
मेची एवढेच तीन राजतो वेळावर्षे पाठविलें. ही मंडळी आली
त्यावेळी ऑरेंज, बर्लेमोन, न्वाक्रीमीज वगैरे गृहस्थ तेथें बसले होते.
पारमार्ची पटून जाण्याची सर्व तयारी झाली होती. या मंडळींथें पसल
विवाणरान्नांत पडतांच, ‘ ह्युसेल्स येथें सर्व कैथोलिक लोकांनी आज

रात्रौ कत्तल दोग्याची बातमी आहे, सव्व आपल्या वचायकरिणी शहर सोडणें मला उचित दिसतें. 'असें तिनें त्यास कळविलें; मॅन्स येथें आपणाकरितां तिनें थोडे सैन्यही बोलाविलें होतें. सगदार लोकांनीं हा विचार अगदीं अयोग्य आहे असें सांगून रिजंटला 'बुभेन्न न सोडण्या-चढल फार आग्रह केला. इतक्यांत द्वाताग व्हिगलियम डोक्यातून उघड आसवें घाळीत तेथें आला; आपले प्राण वांचत नाहीत असा त्याचा पका घट झाला होता. हॉर्न यानें पार्मास काहीं इजा न होण्याबद्दल खावी दिव्यावरून निचा शहर मोडण्याचा बेत रहित झाला. मॅन्सही यास शहरचा मुख्य बंदी नेमण्याची त्याच दिवशीं द्वादी किरली; त्यामुळे लोकांस उत्साह येऊन राणीच्या नांवाचा झिकडे तिकडे जयघोष होऊ लागला. राणीच्या घुनींत दोन तीन दिवस अशीच चलविचल झाली होती. ता. २५ रोजी राणी पार्मा, व लुई नॅमा व त्याचे पंधरा साथीदार यांच्या दरम्यान काहीं नवीन करार ठरले: त्यांत रिजंटनें, धर्ममोक्षधन वेद करून सर्व शहरांतून व गावांतून लोकांनीं आपापल्या मताप्रमाणें उपासना करवी अशी परवानगी देण्याचे आश्वासन दिलें; कटवान्यांच्या मागील वर्तनाबद्दल त्यांस माफी केली, व सरकारच्या नोकरीत त्यांस पुन्हां वेण्याचे कबूल केलें; उलटपक्षीं कटवान्यांनीं, रिजंटनें आपलीं वचनें पाळल्यास आपला कट मोडून लोकांत शांतता उत्पन्न करण्याचे कामीं व सरकारची सचा अबाध चालविण्याच्या कामीं अधिकाऱ्यांस आपण मनोभावानें मदत करूं, असा करार केला. करारप्रमाणें सर्वत्र जाहिरनामे प्रसिद्ध करण्याविषयी व त्याची योग्य बजावणी करण्या-विषयी प्रांतिप्रांतीं माविकायगारांस हुकूम ताबडतोब सुटले. एवंच कांही कालपर्यंत गमगज्य पुन्हां सुरू होऊन सर्व घमघातना निरंतरच्या वेद झाल्या असें लोकांस वाटूं लागलें.

हुंडर्म प्रांतांत एम्मान, अँटुवर्प येथें ओरेंज, दुर्नेशहर्न हॉर्न, व मेलिन येथें ह्युस्ट्राटन हे दंगेधोपे मोडून शांतता स्थापन करण्याच्या कामास लागले. इकडे माद्रीद् येथें नेदर्लंडचे मुखत्यार मॉरिनी व खर्चन यांच्या राजाकडे वारंवार भेटी चालल्याच होत्या. त्यांनीं राजास उचटपणें कळविलें कीं, धर्मचिकित्सा व बटुकूम यामुळे सर्व अनर्थ तरत

आले आहे; नेदर्लंडांत तृतीय लोकांस व सरदारांस वाजूस ठेवून स्वतः सर्व राज्यकारभार आदेशांपाचा स्पर्शित लोकांचा घेऊन इतर देशांपाशी विकतून सकल होणार नाही. आपले नर्तव्य राजावध्याचे कर्मांत अत्यंत धर्मभक्त व राजभक्त, वरून सत्य व अशुद्ध पणु आत खोल व मोथारच्या अवाहानुव वादत चालले होते, याची त्यांस फलपना सुद्धा नव्हती, मेदनांतील भजनी मेळ्यांची वातमी स्पेनमध्यें पॅटोचतांच शत्रुही राजाच्या सल्लागार मंडळींशी गुप्त बैठकी होऊ लागल्या. या मंडळींत डिस्नेक व हॉपर हे नेदर्लंडचे प्रतिनिधी असत. या प्रसंगी नेदर्लंडांतल पक्षांतच्यः तीन मागण्या होत्याः--धर्मसंशोधन सर्वस्वी वेष्ट करावें, वटकुर्मास सौम्य स्वरूप घालें व झालेल्या गोष्टीबद्दल नेदर्लंड-च्या राज्यांस सरसकट माफी देऊन सरकारचाकरीस ठेकावें. या सर्व मागण्यासंबंधीं वरून वादविवाद झाला. फिलिप स्वतः एक अभरतुड्यां वेष्टले सपे, परंतु कागड घेऊन दिपणें करण्याचा उद्योग त्याचा मारवा चालला होता. नेदर्लंडच्या मागण्यांनंबंधानें सर्वांचा अभिप्राय असा पडला की, राजद्रोहाची ही शस्त्री पादरी होय. थ्रॅन्क्विलिटा घालवून देण्याचा इत ही पहिली, रुमीनची शिष्टाई ही दुसरी, विज्जनि-अर्ज व त्यासंबंधाचे जमाव ही तिसरी, व हल्ल्यास वक्रीलांमार्फत लुटून मारण्या ही चौथी योजना होय. या प्रश्नांचा दराच खल होऊन विचारा-अर्ती अमें उरले कीं. रोपच्या अधिकाराखालीं चाललेली धर्मसंभा-तून वेष्ट ठेकावी; कारण नेदर्लंडमधील धर्मग्याभ्यांत धन्याचे नवीन अम्मल-दारांचा भरणा झाला असल्यामुळे त्यांसकडून धर्मशासनाचे काम नेदानें चालवितां घेईल; वटकुर्मासंबंधाचा विचार, मवलतींचा नवीन मसुदा पासकडून तयार होऊन घेण्यावर मदकूच ठेकावा; व सरसकट माफी देण्याची श्वांत चोरच आपवाद व शरीं घालणें जरून आहे. मध्य-तरीं पासकडून वागवण अमें लिहून जात असे कीं, मवलतींचा मसुदा हट्टुसप पासप न आल्याच भोळें वेष्ट उद्दहायाचीं दिनें आहेत; कशितो त्यांचा मदकूच उतरास मोग्याची ध पैशाची गुपदू लावताच झावी. तथापि, कथकनंज्जान मनील जमाव उरल्यानंतर रुडो भयच वेष्ट जाऊ देऊन, एमिलच्या आगादच्या मागण्यांस खुले असत राजातून वर

लिहिल्याप्रमाणें जबाब लिहून पाठविला. जुलै महिन्यांत झालेल्या
अन्याचार्यांचा विचार कादयाम आणखी वयाच महिन्यांची अवधि व
वर्षांच दिवसं करणें जरूर होतें.

हा निकाल ऐकून नेदर्लंडमधील राष्ट्रमन्त्रीची मुर्ता विचारा झाली.
परंतु किलिपला आपण प्रजेस फार सवलती दिल्या अशी शंका घेऊन
त्याने नो थो (रजिस्टर) बोलावून आपण त्याच्या सुमारे अर्धा प्रतिष्ठा केली
की. वस्तुस्थितीच्या दृष्ट्यापुढे आपण नेदर्लंडमधील देशांत सामील
असलेल्या लोकांस माफी देण्याचा अधिकार मार्गेत पारस दिव्या. परंतु तो
हुकूम आपणुपुढे अगर स्वतः घुड्याने केला नसल्यामुळे तो आपणास
बोधक नाहीं. लामर्लीच त्याने पोंपकडे एक थैली पाठविली. त्यांत त्याने
आपले समाधानसर्वस्व गुहेस कळविले की. "आपल्या विचारांचाचून
नेदर्लंड-पक्षपाताचा आर्ही निकाल लावला. याबद्दल भर्षस्ती करणां
आर्ही; परंतु या धर्माविषयक प्रश्नांचा निकाल आपल्या संघर्षांचाचून
केला असल्यामुळे आपणास असवे उगाव अमान्य करता येतंल. धर्म-
संबंधी माहीरहुकुमांच्या तडाख्यातून कोणी पावडी सुटेल अशा स्वरूपाची
शिक्षा सौम्य होईल असा त्यांत फेरवद्दल विलकुल होणार नाहीं; व
धर्माचरणान्त चुकलेल्या लोकांस माफीचा फायदाही मिळणार नाहीं."
याच लेखांत असेही लिहिले होते की, नेदर्लंडच्या लोकांस सौम्य स्पाय
मानवले नाहींत, तर आपण स्वतः तिकडे जाऊन त्यांचा मगपून मसादार
घेऊं. या वेळेपासून नेदर्लंडला स्वतः जाण्याचा ब्रज ज्या त्या प्रगणी पुढे
आपून काम दिग्गाईवर सकण्याचा त्यानें क्रम चालविला. व्हिगलियन
राजाच्या आगमनाची फार सोंस्केड वाट पाहत होता; त्यानें राजास
उपे लिहून कळविले की, आपणास येण्यास सवड न झाल्यास राष्ट्रसभा
बोलावून चारचौघांच्या विचाराने देशांतील अस्वस्थता मोडण्याचा
कांही उपाय येऊणें जरूर आहे. सरदार व सामान्य लोक यांचीही तीस
ओरड मारली चालली होती. किलिपला नेदर्लंडचा राष्ट्रसभा व स्पेनचा
जुलूम या कल्पना पक्क्या विसंगत भासत होत्या. त्यानें पार्सस गुप्तपणे
असें कळविले की "राष्ट्रसभा भरविण्याची पब्लागो लीकरच घेऊन
मोहोचेल; तूर्त ती भरविण्याबद्दल आमची सक मनई आहे". जुलै व आगस्ट

महिण्यांत झालेले प्रकार समजण्यापूर्वी राजाच्या मनाची ही अशी स्थिति होती.

प्रार्थनेकरितां जाणाऱ्या हत्यारशेव जमावांची व मूर्तिच्छेदाची हकीकत पामानें राजास कळविली. तीं पत्रे फार करुणरसप्रचुर होती. आपण पुष्कळ कालपर्यंत डिक्काव धरला; आयरुणांत पुष्कळ रात्री जागून काढल्या; तापानें व दुःखानें आपले शरीर अगदी क्षीण झाले आहे; वगैरे शोक व निराशा दाखविणाऱ्या गोष्टींची प्रस्तावना करून तिनें राजास असें कळविलें कीं, " आपणास चोहोकडून प्रतिबंध व कोंडमाग झाल्यामुळे आपण कटवाल्यास माफी फर्माविली आहे; व नवीन पेशी लोकांस पूर्वी भोकर्याक होती त्या डिक्काणीं आपल्या मतांप्रमाणें प्रार्थना करण्यास सवलत दिली आहे; या गोष्टींस महाराजांची मंजुरी नमल्यामुळे त्या आपणास वेधनकारक नाहींत; व सरकारीनीं स्वतः इकडे येऊन मूर्तिभंग वगैरे नीच कामे करणारांचा योग्य समाचार घेतला पाहिजे; शिवाय रीजंटचा अधिकार न चालू देण्याविषयी कांहीं बड्या गृहस्थांनीं खटपट केली आहे, त्याचार्हां वेदोवस्त हजुरत्वागे आल्यावांचून होणार नाहीं. " हे वदे गृहस्थ कोण याचदल अनुमान सहज करतां येण्यासारखें होतें. याशिवाय राजास लूप्त स्वाजमी पत्रें पाठवून त्यांत ऑरेंज, एग्मॉन, हॅरिंग, ह्यूस्टन यांच्या वर्तनासंबंधी, न्यूवॉर्माज व मॅन्स्फील्ड यांच्या सांगण्यावरून, कांहीं चमत्कारिक व असंभवनीय बातम्या पामानें लिहून पाठविल्या; त्या अशाः—ऑरेंजप्रभुति मंडळींनीं राजा व ईश्वर यांचे भय सोडून दिलें आहे; लोकांच्या मागण्या मान्य न झाल्यास सर्व पाद्री व मदवासी मारून टाकण्याचा हॅरिंगचा वेत झाला आहे; एग्मॉन भिदकऱ्यांच्या कडांत शिरला असून त्यानें जर्मनींत सैन्याची जमवा-जमव चालविली आहे; सैन्याच्या मदतीनें सर्व देश काबीज करून तो जहागिरदारमंडळींत वांटून देण्याचा ऑरेंजचा विचार आहे; या सर्व नगदारांचा असो वेत ठरला आहे कीं राष्ट्रसभा भरवावी, रीजंटला एकटून या सभेपुढें आणवावी, व तिच्याकडून आपल्या मागण्या कळले करून घ्याव्या. अशा प्रकारचे निध व निराधार आंगेप करून या बुद्ध लोकांनीं आपणास स्वऱ्या भावानें मदत करणाऱ्या इसमांचा नाश करण्याची

तयारी चालविली होती. मूर्तिभंगाविषयी बातमी आली त्यावेळीं राजास ताप येत होता; ती वार्ता ऐकून त्यास संतापनासु आला. परंतु पडिला झडका निवून गेल्यावर, मनांत नेदलेंडमधील लोकांचा पूर्ण सूड घेण्याच्या भयंकर कल्पना चालू असताही, बरकातीं सौम्यपणानें, ग्यायानें व दयावंदुद्धीनें प्रजेस वागविण्याचा आपला विचार दळला नाहीं, असा त्यानें निरोप पाठविला.

ता. २५ आगस्ट रोजी ठगलेल्या करारान्वये निरनिगळ्या प्रांतांत स्वस्थता करण्याची ऑरेंज, हॅर्न, एर्मोन, व हूस्टन यांस पुढीं सूचना आली.

एर्मोन याची वृत्ति या सालांत फार चंचल झाली होती. ऑरेंज-च्या विचारांचा व मदवासाचा त्यावर परिणाम झाला होता. व त्याच्या स्वतःच्याही कांहीं मनोवृत्ति उद्वेल होत्या. त्याच्या स्वभावांत फोकल गर्वाचा अंश विशेष होता; त्यामुळे नेदलेंडावर विदेशीयांचा असंमेल असणें त्यास सहन होत नसे; व तेंथील जुन्या वराणदारांचा त्या देशांत राज्य करण्याचा हक आहे अशी त्याची समजूत होती. इकडे स्वाकी-मीज, वॉर्मन वगैरेच्या संगतींत राहून त्याला नवीनशी लोकांसंबंधांवि-
विशेष तिरस्कार उत्पन्न झाला होता. त्याच्यावर हल्यार चालविलें नाहीं तर ते फार प्रबल होतील असें त्यास वाटूं लागलें. फ्रेंड्स प्रांतांत पाय ठेवतांना एर्मोन वेड्याल्यांचा पुढागी अगर त्रयस्थ वृत्तीनें शांतता स्थापक या नात्यानें गेला नाहीं; त्यानें राजपक्षाचा पूर्ण अभिमान धरून संशय आला कीं तांत्रिक चौकशी करून शिक्षा टोकण्याचा क्रम चालविला. त्याच्या या सभाख्यांत अगस्त्य मूर्तिभंजक व पाखंडी बळी पडले; त्याचा चिरणीस चौकशील यानेही मालकाची इमानानें सोकरी चालविली होती, लॅडर्स व आर्दा हे प्रांत अगदीं वैगण होण्याची भीति वाटूं लागली.

ऑरेंज अँड्रुपॅशहराम ता. २६ आगस्टला परत आला. ता. २९च्या करारान्वये त्या ठिकाणीं स्वस्थता उत्पन्न करण्याचा त्याचा हेतु होता. इतरच चाललेल्या कड्या असंमेलमुळे हें काम फार सुलभ झालें होते. मूर्ति फोडणाऱ्या तीन इसमांस फोडी देणें त्यास कायद्यानें भाग पडले.

जास्त प्रायदानि होऊ नये म्हणून ऑरेंजने शांतित्वा कराराम धरून प्रायतेच मर्याद विषय तयार केले. त्यांत तीन देशांचे सर्वोत्तम घणी लोकांस प्रायत्नकरितां तैयार दिली; व उभयपक्षांनी एकमेकांच्या सारगिन कोणता ही अडथळा करू नये, किंवा प्रायत्नकरितां वेगळी अगर स्वर्यांत एकमेकांच्या अडथळान उपरोधिक अगर निंदास्पद शब्द अगर वाक्ये बोलू नये. आमे हक्किलें होतें, पांच तत्वांवर पुनरेक, ऑरेंजने दैवी शहरांत कांहीं घेऊ लोकांत स्वस्थता झाली. परंतु लुड ऑरेंजला अगर शाहतांतील पद्धती व्यापारी लोकांत ही शांतता काय दिवस टिकत असे वाटेना. ऑरेंजनी साडी होती ही नवीन धर्मास भिन्नतेच्या सदृशते काय थोडा वेळ काढतील; व पुढीं कोठच्याबद्दल राजाकडून लोकांस कडक शासन मिळाल्यानेत्यास राहणार नाही.

हॉर्न ही शोचता कायम करण्याचा स्तुत्य हेतू मनांत धरून दुर्ने-
शाही गेली. हॉर्नची बुद्धि काय विभागल राहता व लोकांस अधिकार
आल्ल्याच्याची शक्तिही त्याच्या असी नव्हती. ता. २५ चा ठराव अस्तित्वांत
आणण्याचा त्याचा विचार होता; त्याच्या मनाचा कल विशेष
मर्यादाच्या वाजूचा होता; परंतु नवीन पंधरा लोकांस समाधान वाटण्या-
करितां तो एका श्रैष्टिकपद्धती व्यापार्याच्या घरी जाऊन बसला, त्यामुळे
जाबान प्रायत्ना करण्याची परवानगी मिळेल अशी आशा त्या लोकांस
साहजिक उत्पन्न झाली. थोड्याच दिवसांनी कैथोलिक मुख्य मंदिरा-
च्या गाभाऱ्यांत कांहीं भुमिगत द्रव्याचा बांधवा आल्यामुळे ते द्रव्य काढून
देवस्थानच्या अधिकाऱ्यांच्या स्वाधीन करण्याकरितां हॉर्नने भुयार
उत्तरण्याचे काम सुरू केले; त्यामुळे लोकांत त्याच्याविषयी वगच दैरसमज
उत्पन्न होऊन उभय पक्षांत मारामाऱ्या जुंपल्या. भुयारांत कांहीं अर्थलाभ
झाला नाही. ता. २५ आगष्टचा कंगर पसिड करून त्याचा अंमल
करण्याचा आपला हेतू हॉर्नने लोकांस कळविला. दुर्ने शहरांत सुधा-
रकांची संख्या पांयपद्दतीस असल्यामुळे प्रायत्नच मोठे जमाव भरण्याचा
परिणत कांहीं केल्या बंद होईना. सग्तेशेवरी हॉर्नने गावाबाहेर तीन
जाग नवीन पंधाऱ्या प्रायत्नकरितां नेमून दिल्या व त्या ठिकाणी त्यांनीं
मंदिरें आपल्या स्वर्चांन बांधवीं असं ठरविलें. तेथे नवीन इमारती

बोधण्याचें काम झपाट्याने सुरू झालें. त्या इमारतीस मोडलेल्या देवळांचें सामान व पवित्र वस्तु सुधारक घालूं लागल्यामुळे जुन्या धर्माच्या लोकांस बरेच वैषम्य वाटलें; वगसातीच्या आंत काम कांहीं केल्या पुरें होईना; व पावसांत मैदानांत प्रार्थनेस जमणें अशक्य झालें. त्यामुळे गांवांत प्रार्थनेस परवानगी मिळविण्याविषयी नवीनपंथी लोकांची सटपट चालू झाली. हें मागणें इचेस पार्मा बिल्कुल कबूल करीमा; कारण तिला पैशाची कुमक व सैन्य पाठविण्याचा हुकूम घेऊन पोहोचले होते. नंतर आक्वोवर महिन्यांत इचेसनें हारलेला दुर्नेडून परत येण्याविषयी धुवना पाठविली. शहर सोडण्यापूर्वी न्यानें शहरातील कष्टदिवान्या व्यापाऱ्याची वखात, नवीन पंथाचीं देवळे तयार होईपर्यंत प्रार्थनेकरितां त्या लोकांस मोडळी करून देवविली. ही जागा अर्ध्या तासांत हजारों लोकांनीं मोठ्या उन्मादानें मेढनत करून प्रार्थनेकरितां तयार केली. ही जागा नवीन पंथाच्यांस दिल्याचढळ हॉर्नवर पुढें मोठी तोंडमत आली. सन १५६६ च्या शेवटीं दुर्ने शहर पूर्णपणें सरकारच्या हुकुमांत आलें व त्यांत नवीन पंथाचीं सर्व गडबड मेडली. ता. २ जानेवारी १५६७ रोजी न्वास्कार्मीज हा पायदळाच्या नऊ तुकड्या घेऊन शहरच्या वेशीपाशीं आला. शहरच्या मॅजिस्ट्रेटांनीं त्याच्या सर्व अडी माग्य केल्या. ताबडतोब शहरातील लोकांचीं हत्यारं काढून घेण्यांत आली व शहरांत शिबंदी सैन्याची स्थापना होऊन लष्करी अंमल सुरू झाला.

इकडे अशी व्यवस्था चालू असतां पार्मानें राजास या मरझांसंबंधीं भलभलतीं खोदीनाटी पत्रे पाठविण्याचा क्रम चालविला होता. निरुपायानुष्ठे आपणाम या लोकांकडून कामें व्यावी लागत आहेत; या लोकांचा कटवान्यास मिळून व सैन्य जमवून आपली स्वतंत्र सत्ता स्थापन करण्याचा, व सत्तेच्या जोरावर लघुभरधर्म स्थापन करण्याचा संकत आहे; आपापसांत नेदरलंड देश बांदून घेण्याविषयी सर्व भेत परिपक्व झाले आहेत; सर्व कॅथोलिक लोकांची एकदम कमत होणार आहे; वगैरे गोष्टी ती वारंवार राजास लिहून पाठवीत होती. शिवाय तिनें फिलिपला अशी बातमी कळविली कीं स्पेनमधील खडानखडा बातमी लक्षावधी रुपये खर्च

कुसहेगांच्या द्वारे हे लोक आपणवीत असतात; खुद्द आपली व राजाची खाजरी पैसेसुद्धा त्यांस वाचावयास मिळतात; कागती या गोष्टीची विशेष स्वयंकारी घेण्यात यावी. आंतून असा पत्रव्यवहार चालू असतो ऑरेंज वगैरे सरदारांच्या तोंडावर असून साक्षर पेण्याचा तिने मतत परिघाठ ठेवला होता, परंतु ऑरेंजमारुडा पाताळयंची मुत्सद्दी तिचे सर्व कारस्थान पूर्ण ओळखून होता.

भाग ५ वा.

इ. स. १५६६-६७.

बंडाचे विचार—डॅडमार्ड येथील मसलत-व्हॅलेगिनस; म येथील धामभूष-वेड-रोहनी यद्वल-व ऑस्ट्रवेल येथील शिकार—ऑटवर्पची नयंकर लोकास्थिति—व्हॅलेगिनसाला जे सासन—ऑरेंजचे जमिनीस पयाण—वेडरोड व कटवाले यांचा शेवट—पार्माचा नया दम—देशस्थिति—आन्वहाची स्वारी.

माथ्रीदमध्ये बर्देन व सौटिनी यांची शिष्टाई व ऑटवर्प वगैरे शहरी ऑरेंजनद्वारे सरदारांचे लोकांस स्थिरस्थावर करण्याचे काम चालले असता, स. १५६६ च्या शेवटच्या महिन्यांत उत्तर ठिकाणी दुसऱ्या कांहीं महत्वाच्या गोष्टी चालल्या होत्या, त्यांचे ग्रंथे दिग्दर्शन करणे जरूर आहे. ऑरेंजने डनानाने, अनेक अडचणी सोपून, लोकांनी उठविलेल्या अनेक खोल्या व निस आगेपोंची, किंवहुना भिवाचीही परवा न वाट-गती व जीजरेने घालून दिलेल्या शर्ती काढीमात्र उद्धेधन न करिता ऑटवर्प शहरांत पाजलेला मोंघट मोंडून, लोकांचीं मनें स्वस्थ करून शहरांत शांतता उत्पन्न केली होती. त्यामुळे वाढत्या प्रमाणावर अगलेले वाढत कोही काळपर्यंत थोडे थबकून गळिले, या प्रसंगी न्यायदेवतेला योग्य मान देऊन कोही लोकांस शासन करण्यांत राजपुत्राच्या घत्ताची

समता व धैर्य हीं दिभून आलीं. शहरच्या भेजिस्ट्रेटानीं, 'आपण निघून गेल्यास येथे कॅथोलिक लोकांचा मागसून राहणार नाही' असें त्यास वेळोवेळीं कळविण्यावरून तो तेथें बराच कालपर्यंत राहिला; परंतु मुद्द त्याच्याच सुभेदागेच्या प्रांतांत (हॉलंडांत) अशीच बंडाळी माजल्या-मुळे व तेथील लोकांची त्याच्या आगमनाविषयी मारखी ओरड सुरू झाल्यामुळे त्यास तिकडे जाणें अवश्य झालें. फिलिप व पार्मा यांच्या शर्करागुल भाषणांची व लेखांची खरी किंमत तो पूर्णपणें ओळखून होता, त्याच्या हत्यकलावर 'दगा व झड' हे शब्द दोबळ अक्षरानीं लिहिलेले त्यास ठळक दिसत होते. हॉलंड प्रांतांत ऑरेंजच्या पश्चात् थुडा, कूर्डन वगैरे ठिकाणें रक्षण करण्याकरितां डचूक ब्रस्विकला पाठविल्याची खबर समजताच तो अपमान त्यास असह्य झाला. आपल्या-संबंधानें पार्माची स्पेनला कोणत्या योग्याची पत्रें जातात हें त्यास समजलें होतें. सैन्याच्या जोरावर नेदरलँडांत लष्करी अंमल चालविण्या-चा राजाचा संकेत झाला असावा, व आपल्या व इतर काहीं सरदारांच्या जिवाम कांहीं धोका आहे असा त्यास यावेळीं एका मंशय आला. स्वतःच्या व राष्ट्राच्या बचावासाठीं उपाय घेण्याची वेळ अतां त्यास येऊन पोहोचली होती. अशा समयी जुलुमाचें आहाधारक शस्त्र, राजद्रोह व बेइस्तेव्हापणा, अगर आमरणान्त विदेशवासित्व यांपैकीं कोणता तरी एक भूमिका पतकरण्याचा त्यास प्रसंग प्राप्त झाला होता. या सुमारास ऑरेंजच्या डोक्यांत-आपल्या राष्ट्राचे प्राचीन मनदी हफ विदेशी जुलुमा-च्या तडाख्यातून मोडविण्याचा यत्न करणें हा राजद्रोह असेल तर-राजद्रोहाच्या कल्पना प्रथम येऊ लागल्या.

त्यानें प्रथम एक खासगी मुखन्यास एम्मोनकडे पाठविला. एम्मोनला त्यानें असा निरोप कळविला की, "हॉलंडमध्ये सैन्य दऊन डचूक ब्रस्विकला पाठविण्यांत हिंजंदचा कांहीं दुष्ट हेतु दिभतो; फिलिपची तयारी होताच नेदरलँडावर मैत्र्य पाठवून कॅथोलिक व प्रोटेस्टंट या उभय-तोस जजेर करून देशांत बादशाही अंमल चालविण्याचा याद स्पेनमध्ये वालू असावा असें दिभते; तसा प्रसंग आल्यास लोकांची कुदशा निमुट-पणें हात जोडून पहात बसणें, अगर भाषी अनर्थास बोट सुद्धां न उचलतां

बन्दी पडणें, आपणास योग्य नाही; राष्ट्रावर घेणाऱ्या अविद्याचा प्रतिकार करण्याकरितां कांहीं उपाय योजणें जरूर आहे. जर एग्मॉन, हॉन या सत्कारांची मदत आपणास मिळेल तर राष्ट्रमभा भरवून तिच्या सल्ल्याने स्वैरनिश लोकांच्या मशस्त्र मोहिमेपासून आपल्या जन्मभूमीचें रक्षण करण्यास आपण सिद्ध आहां. राजास धर्माचें वेड पूर्ण वाचलें आहे; प्रजेन नव्या धर्माचें वारें अतोनात भरलें आहे; राष्ट्राच्या जुन्या मनदांची व राजकीय हकांची परामल्ली होत आहे; पायाग्याली विस्तृत जास्त पेट घेत आहे; स्वस्थ वसण्याची वेळ आतां राहिली नाही. " एग्मॉनचे विचार व मारक्य हें पूर्वीचें कायम ठरलें असल्यामुळे या निरोपापासून काहींच फलनिष्पत्ति झाली नाही. ऑरेंज हा आपल्या उत्तरेकडील जहागिरीच्या मुलुखाकडे जाण्यापूर्वी ऑरेंज, एम्पंत, हॉन, ह्युस्टीन व लुई यांची भेट डेडमंड येथे घाली. मंडळीत वरील चिन्हासंबंधानें सुमारे दोन तास ग्वल झाला. हॉनला स्पेनमधून मॉन्टेर्नीचे पत्र आलें होतें; त्यांत सरदार लोकांना परतनेचे जमाव व सुतिभंग वगैरे बंद करतां आले नाहीत, हें ऐकून राजास झालेला संताप व त्याच्या मनाची भयंकर स्थिति वर्णन केली होती. हें पत्र वाचून मंडळीत व्यावहळ बराच वाद झाला. नंतर दुर्ने येथें हॉनने केलेली कामगिरी धर्मास पसेत पडली नाही त्याबद्दलही कांहीं संभाषण निघालें. शेवटीं फ्रान्सच्या दरबाराचा स्पेनचा वकील आल्फ्रेड पाजकडून पामास आलेलें अमें एक विलक्षण पत्र वाचण्यांत आलें. त्यांत राजाचा ऑरेंज वगैरे सरदारांविषयी चिरकालीन द्विद्वेष पत्र लिहिणारा व वाचणारा या उभयतांमही मारीत आहेच अमें दिसत होतें; व पामास वादग्रस्त या लोकांशीं सलोखा राखण्याविषयी सूचविलें होतें. " या लोकांच्या गुन मलुमावांचून नेदरलँडांत दंगधोपे व बंडाळ्या झाल्या नाहीत, हें महाराजांना मार्हांत आहे; त्यांच्याकडून कांयें वंऊन संधि साधून त्यांचा नाश करण्याचा राजाचा वंत आहे. स्पेनमध्ये बर्वेन व मोडिनी यांच्या तोंडावर अमुप माखर पेरण्यांत येत आहे, परंतु त्यांना जीव वंऊन सुरक्षितपणें स्पेनमधून परत जाण्याची विलकुल आशा नाही; तसाच त्या तीन संस्थानिकांचा शेवट होईल असें धोरण

डेवाबें. " शेवटीं या पत्रांत फ्रान्स व स्पेन यांच्या वर्म्यान नवीन धर्माचा उच्छेद करण्याकरितां ठरलेल्या तहाचा उल्लेख होता; त्यांत फ्रान्सची राजमाता कॅथेरीन मेडिसी इला पूर्ण धर्माभिमान नाहीं, व ती फिलिपच्या मनाचा अंत पहात आहे, वगैरे गोष्टी लिहिल्या होत्या. या पत्राच्या खेपणाबद्दल बराच वाद आहे, हेडमार्ड येथें जमलेल्या सरदामंडळींत स्थानिध भैरव देशांत उतरल्यावर त्याच्याशीं सामना करणें कितपत योग्य अगर शक्य होईल याबद्दल वादापाट झाली. कांडेड लुईचा अभिप्राय पडला कीं, या कामाकरितां जर्मनींत सैन्याची तरतूद करून देवार्थी, राष्ट्रसभेचे ठराव हाणून पाहण्याचा राजाचा यत्न असल्यास सभेची बाजू उचलून धरण्यास सैन्याची अवश्यकता आहे असा अँग्रेजचाही यावेळीं अभिप्राय पडला असावा. एम्मेनच्या मते तसें करणें अगदीं अशुद्ध व फिलिपसारख्या धार्मिक, दयाळू व न्यायी राजाशीं द्रोहकारक होतें; कोणाम काहीं भोगति अगर शंका वाटत असल्यास त्यानें देशत्याग करावा अशी त्याची सूचना होती. ही पुढ मसलत संपल्यावर पांचवी सरद्वार आपापल्या बाटेनें निगनिराख्या ठिकाणीं निवून गेलें.

या वेळेपामुन या सरद्वारांच्या बाटा कायमच्या फुटल्या. अँग्रेज हा आपल्या विवंचनेंत एकदाच राहिला. एम्मेन हा स्वभावतः आशंखोस, अलुड, धुंड व धर्मनिष्ठ कॅथोलिक असल्यामुळे पुष्कळ दिवसांच्या संवधी व विचार यांच्या ओघानें पक्का राजभक्तच बनत चालला. मध्यंतरीं सहवासानें त्याच्या वृत्तींत अगळेले अल्पकालीन विकार तात्काल मावळले. राजनिष्ठारूप धुवाकडे नजर ठेवून त्यानें आपलें तारुं हाकारलें व त्या सफरींतच तो सर्वस्वी बुडाला. हेर्न हा सामान्य बुद्धीचा, केवळ निरपेक्ष नाहीं, तरी प्रामाणिक, शूर व उदार स्वभावाचा पुरुष होता. त्यानें चार्लस बादशहाची व त्याच्यामागून फिलिपची पुष्कळ दिवस इमानानें नोकरी बजावली होती; त्याबद्दल त्याला एक कपर्दीक मिळाली नव्हती. असें असून लोकोत व दरबारांत आपली निंदा होत असल्याचें ऐकून त्याची फार निराशा झाली व व्यवहाराचा अगदीं बीट येऊन त्यानें आपलें अवशिष्ट आयुष्य आपल्या जहागिरीच्या गांवीं बीट येथें

बालविषयाचा निश्चय केला. याप्रमाणे ऑरेंजच्या दोन्ही मुख्य सदस-
निमांची वाद लागली. कटवान्या लोकांवाही फाटाफुट झाली होती.
अन्वील मजलसी व राजद्रोहात्मक जमाव यांनी हातीं घेतलेल्या पवित्र
कामास निषेध स्वल्प देऊन, ही मंडळी सध्याच्या आणीबाणीच्या
प्रसंगी थंड झाली होती. डॉकट्रीलनें आतां नवीन पंथी लोकांस
मनमोक फारग्वर चढवून रीजंटकडे वशीला लावून तोफग्न्यावर
सनदी अमलदाराची नोकरी पदकाविली होती. ड्युलेंबरने आपल्या
जहागिरीच्या मुलुखांत देवळे भ्रष्ट करून व तेथील नैवेद्य आपल्या पांयद्यास
चारून शेवटीं धर्मस्वातंत्र्याची व देशभक्तीची लोकांत थंडा चालविली
होती. अर्थातच पामाचे नीतिभ्रष्ट सत्तागार आमेटेंग, पेरेझ हेच उत्कृष्ट
कटवान्यांचा उपहास करूं लागले. मात्र कटवान्यांपैकीं लुई, आन्डेगोड,
बेनाडि बेमर लोकांनीं यापुढे आपल्या देशाची सेवा इतक्या उत्कृष्ट रीतीनें
केला कीं त्यांची नांवे इतिहासांत अक्षय्य मोत्याच्या अक्षरांनीं लिहून
ठेविलीं जातील. परंतु त्यांच्यापाशींमुद्धां ऑरेंजचे योव्हादी विशेष वजन
नव्हतं. अशा स्थितिंत आफ्रिल विचार दुसऱ्यास नीट समजावून देण्यास
मुद्धां राजपुत्राला कोणी विश्वासूक मित्र दिसेना. सन १५६६ साल-
अखेर सरकारचा पुढील कार्यक्रमासंबंधीं वेत पक्का ठरला होता; व राजपुत्र
ऑरेंजनेही आपली भूमिका ठरवून ठांबेली होती. मात्र राजा व पामा
यांच्यामार्गाने त्यानें वर्गांमों सलोखा व स्नेह यांचा आविर्भाव
चालविला होता. मुख्यत्वेकरून त्याला जागरूकता विशेष ठेवावी लागत
असे. माझेंच येथे राजा आपल्या अंतस्थ कोठडींत अमतीही त्याच्यावर
सदैव जाणून असणाऱ्या राजकुमार ऑरेंजचा डोळा असे. फिलिपनें
आपल्या बहिणीस, आपला पत्रव्यवहार गुप्त राहण्यासंबंधीं निर्भय
अमावयाम मांजितलें होतें. तो आपले खाजगी कागदपत्र कुलुपांत ठेवून
किर्दा बंगवर बागवीत असे; तथापि कुलूप उघडून पर्ये वाचलीं जात.
ऑरेंजचा नेहमीं असें ह्मणण्याचा परिपाठ असे कीं, " तत्त्वज्ञाने मूर्खीचे
गुप्त चमत्कार पाहण्याच्या कामांत गुंतलेले असतात; परंतु माझा व्यवसाय
राजाच्या ह्दयांतील गुप्त चमत्कार जाणण्याचा आहे. " ज्या खीपुरुषांशीं
स्थाचा संबंध होता, त्यास तो पूर्ण ओळखून होता. मायावी राजभक्ती-

च्या जाळ्यांत सापडून आपल्या सौवत्याप्रमाणे तो देहास मुकला असता तर सर्व नेदलंड राष्ट्र गुलामगिरींत निरंतर राहून नाश पावले असतें. त्याच्या मनीतून राष्ट्रसभा भगवावी असें फार होतें, राणी थार्माविही मत प्रथम या गोष्टीस अनुकूल होती; परंतु राजसनेस मैन्याचें पाठबळ मिळण्याची तयारी होताच तिचा विचार बदलला. याप्रमाणे सर्व राजां हताश आल्यावर ब्रेडरॉडन-अविचाराने कां होईना-चालविलेल्या गटपटी-कडे अरिजनें अनुकूल दृष्टीनें पहावें यांत नवल नाहीं. स. १५६६ सालच्या शेवटीं त्यानें एक हस्तपत्रक प्रसिद्ध केलें; त्याची भाषा व विचार फार सौम्य असून, त्यांत आपला मतलब लेखकानें मोठ्या गुर्वीनें दर्शविला होता. लिहिण्याचा मुख्य मुद्दा असा होता कीं, उत्कान्तीच्या नियमास अनुसरून राजानें प्रजेस थोड्या अंशानें तरी धर्मस्वातंत्र्य देणें अगदीं जरूर आहे.

कॅल्विन्सनीज शहरांत यावेळीं एका मोठ्या वादटास सुरुवात आली. कॅल्विन्सनीज हें शहर फ्रान्सच्या सगहवींवर हेनो प्रांतांत शेल्डनचीच्या कांठीं आहे. यावेळीं या शहरास मनवृत कोट असून त्याच्या भोंवतीं सोल खंदक होता. मार्चीनकांठीं हें शहर दिवानखोर, कर्जबाजरी, दगडें-सोर, सुनी वगैरे लोकांचे आसण्याचें ठिकाण होतें; सांप्रतकांठीं नवीनधर्मी लोकांचा यांत विशेष भरणा होता. दुर्जे शहराबरोबरच या शहरासही शिविंदी कोटांत घेण्याविषयीं न्वाकार्मीजनें हुकूम गढविला. हा शहराच्या पुढायांनीं बिलकुल मान्य केला नाहीं. डिसेंबरच्या मधल्या आठवड्यांत न्वाकार्मीजनें शहराच्या मॅजिस्ट्रेटांचे मुखत्यार कांढी येंथें भेटीकरितां बोलाविले. त्यांनीं न्वाकार्मीजच्या सर्व अटी कबूल केल्या; परंतु या शहरांत सरी सना यावेळीं नवीनपंथाच्या धर्मपदेशकमंडळींच्या हातांत होती. सभासद् ऊदमन यानें कॅल्विनपंथा प्रचल धर्मपदेशक लॉयेंज याची बहुत प्रकॉरे विनयणी केली; परंतु तो न्वाकार्मीजचें झणणें मान्य करिना; व तसा उपदेश आपल्या सांप्रदायांतिल लोकांस प्राण गेला तरी आपण करणार नाहीं असें त्यानें निश्चून सांगितले. कांही तडजोड होण्याचा रंग दिसेना. न्वाकार्मीजच्या सैन्यानें शहरास वेढा दिला. ता. १७ डिसेंबर रोजी या शहरांत थार्माच्या सहीचा एक जाहीरनामा प्रसिद्ध झाला; त्यांत नवीनधर्मतत्वांप्रमाणें देन तीन वेवळींत प्रार्थना करणें, कॅल्विनमताप्रमाणें तीर्थप्रसाद घेणें, कैथोलिक धर्म

उघडपणें टाकणें व खबऱ्याला पलदणी शहरांत येऊं न देणें वगैरे गुन्हाबद्दल शहरवासी लोक बंडवालां ठरविले होते; व त्यांस वेढा असल्यामुळे त्यांच्या-
शीं कांणी काणत्याही प्रकारचा व्यवहार केल्यास अगर त्यांस सामानसुमान
पोंडोचविल्यास त्यास फांसीची शिक्षा मिळेल असें फर्माविलें होतें. कटवाल्या
लोकांनीं वेढ्यांत सांपडलेल्या लोकांस क्रमकं देण्याचें आश्वासन दिलें;
आपल्या गाय व कांयद्वल भांडण्याच्या कामीं ऑरेंजचीही त्यांना सहानुभूति
होती. आरंभीं शहरांतील लोक निर्भयमनांनं वेढा फोडून बाहेर येत; उभय-
पक्षाच्या लढावसास चकमकी होत; आसपासच्या मठांवर घाले घालून
वेढ्यांतलें लोक लुटही मिळवून नेत. बंडवाल्यांनीं शेल्डनदीच्या एका
प्रवाहावर कॅथोलिक मंदिराच्या भम मूर्ती घालून एक पूल तयार केला.
न्याकार्मीजच्या सैन्यास " सात होंषी गेलेले राक्षस " अशी त्यांनीं
थडारपद मंहा ठेविली; व एक प्रचंड कुर्वीण आरागच्या पोपमकांचा
येऊं थाकलेला तोंकखाना पाहण्याकरितां म्हणून उपहाम करण्याच्या
इराद्यानं तटावर उभी केली. ऊर्मन पुन्हा न्याकार्मीजच्या निरोप घेऊन
आला; त्याची बंडवाल्यांनीं अगदींच दर उडविली. नवीन धर्माची पंद
झणण्याचा जिकडे तिकडे धूमधडाका चालला होता. आसपासच्या
प्रदेशांत चलबिचल दिवूं लागली होती. त्याचलून बंडाच्या ज्वाला सर्वत्र
पसरतील असा अंदाज वाटूं लागला. लॅनॉय येथे कॉर्नेली नामक
पूर्वाश्रमीचा एक लोहार कॅल्क्नपंथाचा धर्मोपदेशक वृत्तून त्यानें
आपल्या पुढारपणाला एक टोळी जमविली. त्यांत सुन्या घेऊन
आलेले गांवें, जुन्या गजलेल्या बेंबुका, भाले व कळ्यागे घेऊन युद्धास
जमलेले तरुण विद्यार्थी व पन्थानींत निघालेले म्हातारे शिपाई यांचाच
बहुतेक भरणा होता. बौदरलॉट येथे अशाच हजार बाराशें लोकांची
दुसरी एक टोळी जमत होती. सैन्यमंथ्या सुमारे तीस हजारपर्यंत
झाल्यवर दोन्ही टोळ्यांचा मिलाफ करून व्हॅलेन्सिर्नाजला सोडविण्या-
साठीं जाण्याचा या सैन्याचा संकेत होता. यावेळीं आपण पूर्ण जागे
आहो असें न्याकार्मीजच्या सैन्यानें प्रत्ययास आणून दिलें. न्याकार्मीज-
च्या तुकडीनं लॅनॉय येथे जमलेल्या बंडवाल्यांवर सन १५६७ च्या
जानवारीच्या प्रारंभीं एकदम छापा घालून त्यांची अगदीं दबावाव

उडविली; एका तासांत सुमार सव्वीसशें लोक रणभूमीवर पडले; याहीच्यास पळतां भुई थोडी साली; त्यांची पळण्यास अडचण होऊ नये म्हणून हत्यार-पाण्यां जगाच्या जागी ठाकून दिलीं. बॉंदलॉवर येथील बंडवाल्यांची तीच गाति झाली; पांचसहशें लोक पहिल्या सपाट्यांत मृत्युमुखी पडले; बाकी राहिलेले सुमार सहाशें लोक श्मशानभूमीत लपून राहिले; त्यांचा सरकारच्या सैन्यानें पाडलाग केला; तेथेही निभाव लागेनाम पाहून हा जमाव देवळांत शिरला; तेथे चारशें लोकांस शत्रूंनी कापून काढिले; बाकीच्यांचा प्राण अधेवट राहिला होता, त्यांस धुणी पेटवून त्याजवर भाजून काढिले. सरकारपक्षाचे लोक या जयाने अगदीं कुरून गेले. बॉंदलॉसनीज येथील बंडवाले ही वार्ता ऐकून अगदीं गर्भगळित झाले. न्वाकर्मामने देहा जास्त गडून चालविला. आरण्याची खेडी सरकारच्या सैन्यानें लुटली; शेत जाळून फस्त केली; शहरांत जातीयनाश शेंकडों खीपुल्ल्यांस पकडून अतिनिंद्यरीतीनें ठार मारण्याचा सपाटा चालला होता; पोरांचे कपडे भर हिंवाळ्याच्या दिवसांत छिन्न वळून त्यांस उषडी करून सोडून देत; हजारां मध्य खियांचा तिलांड चढाळ्यावर चालला होता; व्याधि व जरा यांनी पीडित लोकांस शिपाई लोक रिकामपणच्या वेळीं विस्तकावर भाजून आपली करमणूक करून घेत. शहरांतील लोकांनी निश्चयाने लढण्याचा विचार करून मर्ष वर्गाच्या व धंद्याच्या लोकांच्या निरनिगळ्या पलटणी वनविन्या; श्रीमंत व गरीब या सर्वांनी आपल्या बायकामुलांचे रक्षण करण्याकरितां केंद्रग बांधल्या. गांवांतील भिक्षक्यांची सुद्धा लहान दळे केलीं होती. या वेळची विशेष आश्चर्यकारक गोष्ट ही कीं, शहरांतील कॅथोलिक लोकांच्या कैमासही धक्का लागला नाही. बंडवाल्यांनी कडातील प्रमुख लोकांस व संस्थानिकांच्या जमातींस, स्वधर्म व स्वदेश यांचा प्रत्यर्थ विदेशी लाड्यांच्या तावडींत सांघडलेल्या अनाथ लोकांचे वेळींच रक्षण करण्याविषयी एक इंदयदायक व आवश्यक विनंतिपत्र पाठविलें. या जमातींचा क्लिष्ट अभ्यक्ष व द्विग्लियस, एम्मान वगैरे मंडळी सभामद असल्यामुळे ते अर्थातच निष्फळ झाले.

इकडे जेडरोड हिंवाळाभर ठिकाठिकाणीं जाऊन लोकांत खटबळ

उत्पन्न करण्याचा यत्न करित होता. त्याच्या यत्नास यश आले असें तर अधिकाऱ्यांचा चिन्तविषय होऊन त्यांची अगदी तारवट उडाली अमर्ता, जांभेकारी महिन्यांत त्यानें व्हिग्न शहरीं ठाणें दिलें होतें. तेंच देवळांतील मूर्ति वगैरे त्यानें संधपणानें व यथाशास्त्र काढवून, सैन्याचे जमवाजमवही चालविली होती; शिवाय तथें त्यानें एक छापखाना स्थापन करून त्यांतून स्तोत्रांची पुस्तके, निंद्याक हस्तपुस्तके व इतर कुसित लेख प्रसिद्ध करण्याचाही काम चालू ठेविला होता. त्याच्या विरोधी सर्व प्रकारचे लोक जमून रावेंद्रियस खानपान व मजालग यांची रेलचेल चालत असे; त्यांत कांहीं संशय येण्याजोगीं माणसेंही असत. जेडरोडचीं कांहीं गूढ कारस्थानें व गुढचिपयक बेत चालू आहेत असा सार्वत्रिक समज होता. पामांटा त्याची भीति वाढून तिनें ऑरेंजला त्याचें मन बटविण्यासाठीं विनंति केली; ऑरेंजनें ती मुर्त्यांचे मनावर घेतली नाही. भय उत्पन्न झाल्याबेटी व नौका समुद्रांत बुडूं लागली असतां आपली मदत घेऊन, काम संपतांच केलेल्या कामाची खोटीच निंदा करून आपल्या पूर्वमंकेतापमाणें वागणाऱ्या क्षणिक कुट्टीच्या पामांटावर त्याचा सर्व भरंवसा आतां उडाला होता. त्यानें ऑरेंजची कामगिरी संपल्यावर हॉलंड, डॉलंड, व युटेक्ट प्रांतांतील आमस्टर्डम वगैरे शहरांत जाऊन व ता. २४ ऑगस्ट रोजीं ठरलेल्या तत्वांवर नवीन पंथी लोकांस उद्गाढ्यांत बाहेर मैदानांत व पावसाळ्यांत चव्वागित व बंदरावरल गोंदींत आपल्या समजुतीप्रमाणें प्रार्थना करण्यास परवानगी देऊन, त्यांनीं कैथोलिक लोकांस आण त्यांच्या मालमनेस उपसर्ग लावूं नये असें त्यांच्याकडून वचन घेतलें. ही व्यवस्था उभय पक्षांस परत पडून सर्व लोकांनीं त्याचा गौरव केला. रीजंटनेंही ती प्रथम मान्य केली; परंतु न्चार्कामांजच्या सैन्याची सरशी होतांच तिनें पूर्वीचें सर्व हुकूम एकदम रद्द केलें. ऑरेंजचा सरकारशीं आतां विरोध बनून गेला होता. त्याला अशी खात्रीलायक बातमी लागली होती कीं आपला व आपल्या कांहीं बहूमा सरदारांचा शिक्छेद करण्याचा बेत ठरला आहे. अशा स्थितेस त्रिशिस्तपणानें व अविचारानें कां होईना, निवावर उभार होऊन जुलुमार्शी झगडण्यास तयार झालेल्या जेडरोड वगैरे लोकांच्या

आड येण्यास त्याची मनेदेवता बाहीना. ब्रेडरोडने या सुमारास आपली एक अर्ज रीजंठकेडे पाठविला. धर्माच्या बाबतीत नेदरलंडच्या लोकांस पूर्वीपासून मजबूती असल्यामुळे या अर्जात त्यांची मागणी हकानें केली होती. शिवाय हाणीस आगष्ट्या कराराची आठवण देऊन नवीन तयार होत असलेल्या सैन्याम फांदा मिळण्याविषयीही या अर्जात सूचना केली होती. रीजंठने या मागण्यास स्वमरीत जबाब पाठविला; धर्माचिकिता बंद करा असे प्रथमचें मागणें असतां आतां धर्मस्वातंत्र्य हा एक पुरातन ठरला. हें पाहून ब्रेडरोडच्या कानांतील लोकांचे तिला फार आश्चर्य वाटूं लागले. आगष्ट्या कराराना तिनें खंड केला व ब्रेडरोडला आपल्या जिवाची पर्वा असेल. तर त्यानें सार्वजनिक कामांत न पडतां स्वस्थ घरीं जाऊन बसावें असा तिनें हुकूम केला. या तर्जनें यत्किंचितही न दगमगतां ब्रेडरोडनें अर्धवर्षापर्यंत राहून सैन्य जमा करण्याचा क्रम सुरू ठेवला. त्याचा या वेळीं बालचरन बेदावर कांहीं हत्थारबंद लोक पाठवून, क्लुशिंग, मिडलबर्ग वगैरे शहरे अनुसृत करून घेण्याचा वेत दिसत होता. तसें केल्यानें स्पेनमधून लवकरच येऊं वातलेल्या सैन्याचा हल्ला थार्वानें मार्गे हटवितां आला असता, ऑरेंजनें या शहरांतील लोकांस आपल्या परवानगीवांचून सरकारची शिबंदी पलटण शहरांत न घेण्याविषयी गुप्त सूचना पाठविल्या होत्या. ब्रेडरोडनें चालविलेल्या सैन्याच्या भरतीकडे ऑरेंजनें विशेष लक्ष पुराविलें नाहीं. मात्र असें कण्यास कायद्याची हकत असल्याचें त्यानें शहरांत प्रसिद्ध केलें. त्यानें कांहीं महिन्यांपूर्वी ब्रेडरोडला तीन बंदुका नजर केल्या होत्या, ती मोठ्ठी या वेळीं रीकेस कारण झाली. शिवाय या सुमारास असा एक बूद निघाला की, सर्व सरकारी नोकरांनीं गजाळा मान्य असल्याबद्दल सर्वांन शपथ घ्याव्या. ऑरेंजनें पूर्वी अशा शपथा आपण घेतल्यां अमृत सतत पाळल्या आहेत, त्या पुनः घेतल्यापासून विशेष कांहीं फायदा नाहीं; या सवयीवर नवीन आज्ञांकितपणाच्या शपथा घेण्याचें नाकारिलें, तो फेब्रुवारी महिन्यांत अर्धवर्ष येथें परत आला. तेथें आल्यानंतर हूस्ट्रॉटनच्या सहाऱ्यानें त्यानें शहराचा बारबार पहावा असा हुकूम न्यास मिळाला.

इकडे सुलेममध्ये अधिकारिबर्गस बॅच भव उत्पन्न झाले. सुलेमने भाली राजभक्ति दाखविण्याची ही संधि कुकट दवडली नाही. सात आठशे वाचून लोक तयार करून बंडवाल्यांत तंत्री दण्या-करितां वाचवरन बॅरांत जाण्याची आणली तत्परता त्यानें रोजंदला करविली. बंडवाल्यांत कृशिंग वगैरे ठिकाणच्या लोकांनीं भीक वातली नाही. अथवा सुलेमची मागणी पामास मोठ्या विलगिरीनें नाकडल करवी लागली. बंडवाल्यांनीं बालचरन बॅरांत प्रवेश होत नाहीत पाहून शेल्ड नदीच्या मुखांतून नावा हांकरून अँटवर्पनजीक ऑस्ट्रेल येथे आपला तट दिला. या नवीन मोहिमेचा अधिपति मार्गसि थुलून नामक तरुण सरदार होता. हा गृहस्थ बुद्धि, चातुर्य व शौर्य यांनीं संपन्न असून नवीन धर्मांत शिरला होता. वियापीटाइन बाहेर पडतांच त्यानें ही मंदशक्ती व स्वधर्माची सेवा पतकरली होती. नैसर्गिक वैरा-गिकाप्र त्याला सैन्याचें नायकत्व करण्यास दुसरें कोणत्याही प्रकारचें शिक्षण नव्हतें; त्याचे सैनिक युद्धकलेंत केवळ नवशिके, उनाड व कायदानें बहिष्कृत लोक होते. थुलूननें लडाईस सोबिची आगा योग्य विचारानें ठरवून तेथें आपल्या सैन्याचा तळ दिला; पृष्ठभागीं शेल्ड नदी व दोन्ही बाजूस ऑस्ट्रेल खेडें व नदीच्या पाण्याचे एक अशी मूळची योजना असून बंडवाल्यांनीं आपल्या अग्रभागीं एक उंचवटा करून त्याच्या परीकडे संदक मगल्ला होत. या मार्गाच्या तटावर बंडाचें निशान्न पडकत होतें. या ठिकाणीं थोड्या अवकाशांत सुमार तीन हजार विभंगलेल्या लोकांचा जमाव जमला. ब्रेडगेड हॉलंडमधून सहा हजार हत्यारचंद्र लोक घेऊन या सैन्यास मिळणार; व नंतर शेल्ड तळक्या मिळून व्हॅलेन्पिनीजची व सर्व राष्ट्राची मदत करणार. अशी आवई जिकडे तिकडे पसरली. इकडे सुलेममध्ये ही बोव्हा नामक मेनापति सुमार आठशे निवडक लोक बरोबर घेऊन या बंडाचें उन्मूलन करण्या-चा निश्चय करून ता. १२ मार्च रोजीं निघाला. सैन्य सुलेममधून निघल्याचा बोनाटा होऊं सये झगून मंडळी लहान लहान ठाव्यांनीं पुढें जाऊन बर्ताडच्या मठांत जमली; येथें त्यांची हत्यारंपात्यां व पोषाक आगाऊ पाठवून दिले होते. ऑस्ट्रेलला येऊन पोंदेचिपर्वत ही

बोव्हानें रणवाघें वेंगरे वेद ठेविलीं होती; सैन्याची निशाणें सुद्धां मोकळीं केलीं नव्हतीं. वेडवाल्यांनीं प्रथम या सैन्यांतील दोलण्याचा व तुलाण्याचा आवाज ऐकिला. तेव्हां त्यांस ही वेडवेड्यांचा नुकडी अग्रेसें वाटलें. थोड्याच वेळांत संभायाचें निगसन झालें. धुलूजनें आपल्या सैनिकांस उत्तेजन देऊन धियांनें लक्षण्यास इपारा दिला; परंतु धुलूजचें धैर्य त्यांच्या अंगीं मंचरणें शक्य नव्हतें. ही बोव्हाच्या कमलेल्या शिपायांनीं नेमानें वेडवाल्यांवर माग केली; धुलूजच्या सैनिकांनीं मध्यवर्तीत होऊन भराभर पाडिजेत तसे व पाडिजेत त्या दिशेनें बार काढण्याचा सपाटा चालविला. पुढील उंचवट्यावर डोकी काढताच वेडवाले परापर मळून पडून होता; ही बोव्हाचें निकराचा हल्ला करताच धुलूजचा कोट इस्तगत झाला. त्याच्या सैन्याची वाणटाण झाली. पळतांना निम्मे लोक नदीत पडून गेले व तिथून हिम्मा लोक मारले गेले. धुलूजच्या देहाचे वृकडे वृकडे झाले. काहींनीं एका वाड्यांत आसण घेतला; ही बोव्हाच्या सैन्यानें या वाड्यास आग लावतांच त्यांचाही शेवट झाला. याप्रमाणें ही शिकार संपली ही बोव्हानें ही कामगिरी फार थोड्या वेळांत व शिस्तवार रीतीनें पार पाडिली. वेडवाल्यांचा मागसूमही राहिला नाहीं.

हे योग नाटक अर्द्धवर्षासून नजरेच्या टप्प्यांत चाललें होतें. ही अठापट सुमारे सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत चालली होती; ती पाहण्याकरितां हजारों लोक शहरच्या तटावर, देवळांच्या शिखरांवर व घरांच्या मध्यचांवर जमले होते; रणवायांचा गजर, शस्त्रांचा गणगणोट. विजयी सैन्याचा जयघोष व पराभूत लोकांचा आक्रोश शहरांत ऐकूं येत होता. शहरांत नवीन धर्मपंथांचे लोक सुमार चाळीस हजार होते; पैकीं मोठा भगणा कॅल्बिनपंथाचा होता. या पंथाच्या लोकांस आपल्या धर्मबंधुंच्या यातना पाहून सहजच कळवळा उत्पन्न झाला. शिवाय धुलूजची पत्नी शहरच्या रस्त्यांतून आपल्या बांधवांस कुमक करण्याविषयी या लोकांस उत्तेजन देत फिरत होती. दुसरे दिवशीं सकाळीं वृद्धा बाजण्याच्या सुमारास सुमार दहा हजार भिन्न पंथी लोक तांबड्या वेशीपारशी जमले; ऑस्ट्रेल वेशीपुढील खंदकावर पाडण्याचा पुल आदल्या दिवशीं ऑग्रेजच्या हुकुमावरून काढून ठेविला होता, त्यामुळे या लोकांचा त्या वाजून उराय चालेना.

जमलेल्या लोकांनीं भाले, बंदुका, घण, कुसाडी, तरवारी वगैरे हत्यारां बरोबर घेतलीं होती. या प्रसंगी आपणावर लक्षावधि स्त्रापुण्यांचे आश्रित व अंद्रवर्षासारख्या प्रचंड व्यापारी शहराची संपत्ति रक्षण करण्याची जबाबदारी आहे ही ओळखून ऑरेंजनने आश्वासोद्देश केलें. ती आतां राजाचा सेवक नव्हता, त्याच्या धर्म्याची व कर्तव्यबुद्धीची या वेळी खरी परीक्षा होती. बरोबर कोणीही रक्षक अगर मदतनीस न घेतां त्यानें या खवेळलेल्या समुद्रांत घोडा वातला, त्याला पाहतांच " पोपचा बंडा, " " दानवांचा सचीव " वगैरे नांवांनीं शिष्याश्रयांचा त्याच्यावर वर्षाव सुरू झाला. या वेळीं त्याचा जीव फार धोक्यांत होता. एका कापडवाल्यानें त्याच्यावर बंडूक रोखली; परंतु ती दुसऱ्या एका इसमानें हिमकावून घेतली. त्याचा निश्चयाचा व भयंकर चेहरा पाहून बंडूकी थोडी थंड झाली. ऑरेंजननें जमलेल्या लोकांस असें भाषितलें कीं, लढाई आतां संपली आहे, सुधारकांचा सर्वस्वी नारा झाला आहे, शत्रू निघून गेले आहेत, व तुमच्याभागाच्या अतनुभवी व अशिष्टा जमावाच्या हातून त्यांचें पारिपत्य होणार नाहीं. हा उपदेश पुष्कळांस मानवाला, परंतु सुमार पांचशें आतंजया लोकांनीं शहराबाहेर जाण्याचा आज्ञा धरला; त्यांस पुढील भविष्य सांगून अधिकाऱ्यांनीं बाहेर सोडले. बाकीच्या लोकांनीं शहरांतच कॅथोलिक लोकांचा खूड घेण्याचा विचार करून शहराच्या मीरनामक चौकांत गर्दी केली. इकडे डी व्होक्कास शहरांत कांहीं मंडबड आहे अभा संशय आल्यावरून त्यानें शहराकडे मोर्चा बघविला, व बंदुकापुढें धुकुजचे निराण उभें करून त्यानें बंडवाल्यांस धमकीचा निरोप पाठविला. तडाबोहेर पडलेल्या बारांनीं या भयान्याचे विकार स्वरूप पाहतांच मार्ग पाय काढला. शहरांत गर्दी वाढत चालली. सुमार बारा पंधरा हजार कॅन्टिनपंथी लोक मीर चौकांत जमले. हा चौक फार नव्या असून त्याच्या आसपास मोठमोठ्या इमारती होत्या; यांत पुष्कळ स्त्रियांचा मिलाफ झाला होता. जमलेल्या लोकांनीं हा सर्व स्त्रियांचीं तोंडे कांहीं घन पदार्थ रचून बंद केलीं होती; तोफखाना फोडून बंडे-वाल्यांनीं कांहीं तोफा ओढून आणिल्या होत्या, त्याही प्रत्येक स्त्रियांच्या तोंडावर त्यांनीं राखून ठेविल्या; त्यांनीं सर्व सुरंग खुल्ले केलें; त्याच्या

शेगानें त्यांची संख्या बरीच फुगली. जाळण्याची व लुटण्याची भाषा जिकडे तिकडे ऐकू येऊ लागली. गांवांत लोक विशेषकरून वायकामुलें मीतीनें अगदीं गंगारून गेलीं. पुढें काय होणार याचा कोणास शंग लागेना. सरदार ऑर्जिडासयेंकाळ दुस्त होता. त्यानें ग्गवाळीकरितां आठ इल्लें सप्टेंबर महिन्यांत तयार केली होती, तीं आतां सज्ज केलीं; शहरांतलें निर- निराच्या राजकीय संस्थांचे प्रतिनिधी गोळा करून त्यांच्याशीं लोकस्थितांचा विचार चालविला. मीर चौकांत जाऊन बंडवाल्यांम आपले आठ मुखत्यार आपणाकडे ममलतीकरितां पाठविण्याविषयी त्यानें सकाळीं हुकूम केला. शहरच्या किल्ल्या स्वतःपाशीं व हूस्टोडनपाशीं रहाव्या, नागरिक जन व शिपाई यांनीं शहरांत बंदोबस्त रागवा. सरकारची शिबंदी पलटण शहरांत येऊ नये व शहरच्या भनक शहरवाशी लोकांनीं आपल्या ताच्यांत ठेवाव्या अशी सूचना ऑर्जेजनें या मुखत्यांम केली. कॅलिहूनपैथी लोक शहरच्या किल्ल्या मार्गें लागले व आपण सर्व बंदोबस्त करणार असें झणूं लागले. त्या दिवशीं राव झाल्यामुळे शहरांत सर्व धर्माच्या लोकांचा ठिकठिकाणीं पहाग बसवून वाटाघाटीचे काम तहकूब ठेवावें लागलें. रात्री दंगधीपा झाला नाही. दुसरे दिवशीं सायंकाळपर्यंत वाटाघाट होऊन पंधरा कलमांचा एक करार तयार करण्यांत आला. त्याचा इत्यर्थ असा:-शहरांत सरकारची शिबंदी ध्यावयाची नाही; ऑर्जेज व हूस्टोडन यांशीं शहरच्या किल्ल्या रहाव्या; शहरचा बंदोबस्त राव धर्माचे रहिवासी व शिपाई यांनीं मिळून करावा; व चारशें स्वार व एक लहान नौकामुद्राय शहरच्या खर्चीनें शहरच्या रक्षार्थ तैनातीस ठेवावा. नवीन पंधांम सप्टेंबरमध्ये ठरल्याप्रमाणें विबिधित स्थळीं प्रार्थनेम पध्दतमो असवी. निगतिगच्या धर्मांनीं एकमेकांचा अपमान केलें नये. कॅलिहूनपैथी त्वेव सायंकाळीं कारच बाडला; ठालेल्या अदी त्यांस पमंग होतलें असें वाटेना; माथेकाळ होताच सभेचें पुढील काम पुन्हां तहकूब ठेवण्यांत आलें. रात्रीही ऑर्जेजनें अपला वेळ फुकत घालविला नाहीं. कॅलिहूनपैथी लोक, ह्यूथरपैथी लोकांम, आपणास मिळून पोपच्या कळपाम निशेप शहरांतून बाहेर घालविण्याकरितां वेगळेवेगळे करीत होत. ऑर्जेजनें स्वतः ह्यूथरपैथी स्वीकारला होता. ह्यूथरधर्मी लोकांस

कॅलिकनोप्राधिवर्षी पूर्ण तिस्काळ होता; ऑरेंजचाही कल यावेष्टी त्या लोकांच्या धिक्कर होता. त्यानें र. औ ल्युथरपंथाच्या उपदेशकांस व प्रमुख लोकांस भेटून त्यांस कॅथोलिकलोकांस मिळून या विषयाम कॅलिकनलोकांच्या अन्यायागपसून शहरचा बचाव करण्याविषयी आपल्या अनुयायांस उप-
देश करण्यास रांगितले. मर्यादयापुर्वी तीन चार हजार ल्युथरपंथी लोक नदीतीरावर जमाव करून बसले. ऑरेंजनें शहरातील विदेशी व्यापाऱ्यांस बोलावून तेही आपणाम अनुकूल करून घेतले. ता. १५ मार्च रोजी राकाली औधर्ष शहराचा देखावा मोठा भयपद होता. सुमार पंधरा हजार कॅलिकनपंथी लोक मीर चौकांत तळ देऊन होते; तसाच हत्यारबंद ल्युथरपंथी लोकांचा एक मोठा जमाव सेंट मिकेलच्या देवळांत रक्षा-
च्या आशेनें जीभ चाटीत बसला होता; व वड्या चौकांत कॅथोलिक धर्मी व शहराचे कडिस भैर्य राज्ञ होऊन उभे होते. कॅलिकनपंथी लोक कॅथोलिक लोकांची बीभत्स शब्दांनी निन्दा करीत, त्यांच्या नरड्यांचा घोट घेण्यास टपले होते; ल्युथरपंथी लोक त्यांना दगडगोल व गुनी मसजत होते. व त्यांच्यावर नुदून पडण्यास टपले होते. ऑरेंज त्या विचर्षी या शहरांत नसता तर भयंकर रक्तस्त्राव झाला असता. ता. १४ तेथीं ठरलेला करार बड्या चौकांत मोठ्यानें वाचण्यांत आला. तेथील लोकांनीं जप शब्दांनीं तो मान्य केला. नंतर ऑरेंज, हर्मॉटन हेरुभागीक अधिकारी व शेर म्वाग वगैरे घेऊन मीर चौकांत आले तेथेही नवीन ठराव वाचण्यांत आले, कॅलिकनपंथी लोक ते मान्य करीनात. त्यावर ऑरेंजनें त्यांस मौशय रीतीनें असं करविलें कीं, नवीन ठरावावरून कॅलिकनपंथी लोकांस यमस्त्रातव्य मिळालें आहे; तेवढ्यानें त्यांचें समा-
धान होत नसण्यास त्यांनीं खुशाल पुढे करवें; मात्र कॅथोलिक व ल्युथर पंथांचें ऐक्य असण्यामुळे त्या उभयतांपुढें त्यांचा निभाव लाग-
णार नाही; कसितां त्यांनीं पूर्ण विचार करून पुढें पाऊल टाकावें. ऑरेंजचे शेळणें संप्तांच राजाचा जयजयकार करून या पंथवाल्यांनीं नवीन ठराव मान्य केले. भयंकर रक्तपात दळ्या, औधर्ष शहराचा बचाव झाला, सर्व भिन्न पंथी लोकांनीं हत्यारां खाली ठेविली व त्यांचे एकमेकांत मित्रभावाचे व्यवहार सुरू झाले.

इकडे न्याकर्मिंजने वेदा व्हॅलेन्सीमीज शहरच्या अमदीं सीमेवर आणून भिडविला. थुलजच्या पराभवानंतर या शहरच्या लोकांस पापनिं एम्मान व आशी यांजवरोवर असा निरोप पाठविला की, 'शहरवासी लोकांनीं शिवेशी आत घेऊन कैथेलिक धर्माशिवाय इतर धर्माचें नांव सुद्धां काढूं नये ह्मणजे मार्गाल मुन्हाबदल साकी केली जाईल, ज्यास शहर सोडून जाणे अमेळ त्यांनीं आपापलें सामानसुमान घेऊन पंधरा दिवसांत वितरणकत निघून जावें.' शहरच्या मुत्तयारांनीं उलट असें पापणें केलें की, 'मर्दाने शिवेशीचा स्वर्च लोकांवर चमचूं नये, जत केलेल्या मित्रकती ज्यांच्या त्यास पण मित्राच्या व सर्व शहरचे लोक बंधवाले आहेत असा पूर्वी प्रसिद्ध झालेला जाहिरनामा रद्द केल्या-बद्दल मार्यानिर्कीच्या महीचें आपणास आश्वासन मिळावें.' वेदयांत कोंडलेल्या या लोकांनीं अशा उद्धट मागण्या केल्याचें ऐकून आशीला हसें कोसळलें. एम्मानला या लोकांचा अत्यंत संताप आला. त्यानें हें सर्व शहर जाळून फस्त करीन व तेथील लोक सरसकट तरवारीनिं कापून काढीत अशी शपथ घेतली. शहरच्या प्रतिनिधींस एम्मानचा असा हा निरोप घेऊन शहरांत परत जाण्याची छाती होईना. शहरावर तोंफांचा भडिमार करण्याची लागलीच तयारी सुरू झाली. तोंफा रोखण्यांस मान्याची जागा एम्माननें स्वतः ठरविली, व पुर्वील काम न्याकर्मिंजवर सोंपवून तो शहरची हवाल कळविण्यासाठीं रीजंकडे गेला. न्याकर्मिंज व पार्सी यांनीं राजनिष्ठेबद्दल त्याची फार वादया केली. एम्माननें राजास ताबडतोब पत्र पाठवून ही सर्व हकीकत कळविली. "तोंफा रोखण्याची जागा मी स्वतः पसंत केली आहे; माझी आज दळें या वेळीं मला मिळालीं असतीं तर शहरावर हल्ला करून बंड्याच्यांस कापून काढण्याचा मझा इशारा होता. मी राजसेधेंत व सुचतकवेगांस शासन करग्रचरा कांदांत अगदीं तयार आहे; लोकांत न्यायामांवेशी येरमणान झाले आहेत." रविवार सा. २३ मार्च रोजी परतःकाशीं पांढऱ्या बुरुजच्या बाजेंत शहरावर तोंफांचे गोळे येऊं लागले. शहरांत प्रथम सुधारक मरदानी पद ह्मणत वायकामुलें गम्यांतून निर्धरणें पडित होती; मार्यानांवेरीत हीन स्वयानें मार्यना चालल्या होत्या; पण तोंफांचा

भाडिमा सुरू होताच निगशा व भीति यांनी लोक अगदीं गदून गेले; धर्माचिंतन दीर्घ विश्वासाचे सामर्थ्य अगदीं कोतें पडले; जिकडे तिकडे हाहाकार उडाला. बहिष्कृत मदत येण्याची आतां विलकुल आशा न उरल्यामुळे शहरवासी लोक पहिल्याच दिवशीं शरण गेले; लोकांचे जीवन रक्षण करवे व शहरांत लुटालुट करूं नये अशी लोकांनीं शांतची प्रार्थना केली ती प्रथम मान्य करून, शहरांत शिरतांच फौजेच्या लोकांनीं लोकांच्या घरांत ठाणीं देऊन अनेक अनान्वित प्रकार केले. क्रिस्त्विक श्रीमान् लोक पकडून काशी देण्यांत आले. त्यांची मंषानि न्वाकर्मीजच्या शेन्यांत बांदून गेली. डीव्हे व लॉयज हे प्रसिद्ध उपदेशक गिमदून जात असतां हेगंध्या वातर्मावरून त्यांस जवळच्या एका मठांतून पकडून आणिले; व कांशी माहिने अधाकौडडीत ठेवून शेनडी त्यांचा शिरच्छेद करण्यांत आला. उभयतीर्नी मरतांना लोकांस आपल्या घर्मावर पूर्ण श्रद्धा ठेवण्याविषयी उपदेश केला; व राजकीय स्वावर्तीत राजांजो पालन करत, परंतु धर्माच्या स्वावर्तीत मेजिस्ट्रेटांचा हुकूम जुमानूं नका, असें स्पष्ट सांगितले. लॉयज कुऱ्हाडीचा घाव पडण्यापूर्वी ओरडून झगला, 'या विचरतीदेशांत येथुंयिस्ताचे खरे हेतू समजून मंगण्याबद्दल मला आज ही मनि मिळत आहे.' याचप्रमाणे शंकडी लोक यावेडीं बडीं पडले. सतत देन वर्षपर्यंत दर आठवड्यास थोडेचहुत लोक सुवावर चढत होते. सदाचारमंषन व मध्य लोकांस या प्रकारापासून इतकी दहशत उत्पन्न झाली कीं, पुष्कळ लोक आपला जीववस्त धेऊन दुसऱ्या देशांत जाऊन राहिले. व्हॅलेर्मानीजला असें अपार शासन मिळताच दुसरीं सर्व शहरे गळ्यांत फांस आडकवून न्वाकर्मीजला सामोरीं जाऊं लागली; सर्व शहरांनीं सरकारची शिबंदी फौज मुकाब्याने शहरांत घेतली. ता. २६ एप्रिल रोजी सरदार मेन्सफिल्डने पायदळ पलटणीची सहा दळे घेऊन गुड व्हेनवर्प शहरांत प्रवेश केला.

नेदरलँडचे पुगतरन हक्क, नवीन धर्ममतांचें प्राबल्य व आपला राजाशीं मेध्यसंबंध भाव यांचा होतः होईल तितका मेळ घालून अर्धवर्ष शहरांत बुडल्यमनं बंदीवस्त राखिला होता. नवीन आज्ञांकितपणाची शाय इतर कोही सरदारांप्रमाणे घेऊन राजाचा सर्वस्वी गुलाम बनणें अगर

ती न वेतल्यामुळे बंडवाऱ्यांच्या मालिकेत बसणें यापैकी दुसरा मार्ग त्यानें आतां पसंत केला होता. त्यामुळे आपल्या मनोदेवतेच्या, राजाच्या व त्या शिताच्या किंवा राष्ट्राच्या प्राचीन हकांच्या विरुद्ध वागण्याचा प्रसंग येईल अशी त्यास भीति वाटूं लागली; हाणून सर्व अधिकारांचा राजिनामा देऊन देशत्याग करण्याचा आपला ह्यादा त्यानें शिजवला कळविता. मार्गरेडनें आपणास भेटण्याकरितां त्याला ह्मेलन्स येथें बोलावणें केलें; शिवाय संस्थानिकांच्या जमातीनेंही भेटीकरितां त्यास मेलोन येथें पाचारण केलें; परंतु या भेटींत अन्विष्टास कांहीं दगा होईल असा संशय येऊन त्यानें हीं बोलावणीं मान्य केलीं नाहींत. यानंतर मेर्बासंडलाच्या सल्लाजानें शिजरेनें आपला चिटणीस राजपुत्राची समजूत करण्याकरितां त्याजकडे पाठविला. त्यालाही त्यानें निदान सांगितलें कीं, 'पूर्वीं घेतलेल्या शपथावरून राष्ट्राचे कायदे पाळण्यास मी बांधला गेलों आहे; करितां त्यांच्या उलट बिन-अदीच्या शपथा मला घेतां येत नाहींत; नवीन धर्मा- विरुद्ध हन्यार उचलण्यास आपली मनोदेवता वाहत नाहीं व राजा नेमाल त्या सुभेदाराचे हुकुम मान्य करण्याची आपली इच्छा नाहीं.' कांहीं दिवसांनीं ऑरेंज, मॅन्स्फील्ड व हर्मॉन यांची भेट शिजरेनें घडवून आणिली. त्यावेळीं ऑरेंजनें आपला जर्मनीत जाऊन राहण्याचा वेत उभयतांम सांगितला. हर्मॉनचा राजाची सेवा एकनिष्ठपणें करण्याचा संकेत पूर्वींच ठरला होता त्याच्याविषयी ऑरेंजच्या मनांत पुष्कळ दिवसांपासून खरें प्रेम विचलें होतें. तो ज्या भयंकर कड्यावर उभा होता त्यावरून त्यास अलीकडे ओढून बांधवावा असा ऑरेंजचा पूर्ण हेतु होता. राजाने गुप्तपणें उभयतांवर भयंकर दोषारोप केल्याची बातमी त्यास समजली होती. म्हणून 'अंधविश्वासानें राजाच्या जाळ्यांत सांपडून मरणपेक्षां विदेशांत राहून आपल्या मरणासन्न पितृभुमीच्या सेवेत देह कष्टविणें श्रेयस्कर आहे; राजाचें अंतःकरण व्याभूत आहे अशी तुमची कल्पना चुकीची आहे; ती तुमचा सर्वस्वी घात करील; तुमच्या सहाय्यानें या देशावर स्वारी करून नंतर तुमचा निकाल लावण्याचा स्वर्निश लोकांचा हेतु आहे;' वगैरे गोष्टी मोठ्या सद्बुद्धि अंतःकरणानें त्यास सांगून राजपुत्रानें आपल्या जिवलग मित्राची पुष्कळ विनवणी केली. परंतु

त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही, ही भेट होऊन मंडळी आपापल्या ठिकाणीं जाण्यास निवाण्यावेळीं उभयतांच्या डोक्यांस अगु आले. ही त्यांची शेवटची भेट होती. यानंतर थोड्याच दिवसांनीं ऑरेंजने राजकडे सर्व कामांचा राजितामा पाठवून त्यास आपला जर्मनीस जाण्याचा वेत कळविला; त्यांत राजाच्या स्वऱ्या हितार्थ कार्यावाचायनें करून झरण्याचा आपला संकल्पही सूचविला होता. त्यानें ता० १३ रोजीं हॅमर्न व हॅर्न यांना शेवटची पत्रे पाठविलीं, त्यांत त्यांनीं स्वीकारलेल्या मार्गाबद्दल उभयतांस शेवटचा उपदेश करून, आपला पूर्ण विचारांभेती व पुष्कट दिवसांपासून जर्मनींत जाऊन झरण्याचा वेत टाळा आहे; नवी शपथ घेणें आपणास उचित वाटत नाही; स्वदेश व स्वयं यांची सेवा आपल्या हातून पडत नाही; आपण एकद्वानेंच समजाविलीं विरोध केल्यास सर्वांच्या डोक्यांवर येणार, करितां आपणच लोकांच्या तजरेआड होणें बरें; वगैरे मजकूर या पत्रांत लिहिला होता. ता० २२ एप्रिल १५६७ रोजीं ऑरेंजनें जर्मनीतील आपल्या घराण्याचें जहागिरिचें ठिकाण विलेन्बर्ग येथें प्रयाण केलें. जर्मनींत जाऊन पांढोऱ्यांचा राजाचा स्वाजगी विसृष्टीस, परंतु ऑरेंजचा गुप्त वातमांडा व्हेडनेम यानें त्यास असें कळविलें कीं, 'राजाच्या स्पेनमधून निघालेला मेवापात आढळ्या यास तुझाला होतां होईल तितकें लवकर पकडून व चेत्वीस तासांच्या आंत चवकशी करून गुप्तचा निकाल लावण्याचा हुकूम मिळाला आहे.'

ब्रेडगेडचा कायमचा तळ व्हेरिण येथें होता; मधून मधून तो आम्स्टर्डमलाही जात येत असे. त्याच्या वाड्यांत नेहमीं दंगल चालत असं व त्यानें चढवटही बरीच चालविली होती. त्याच्या वर्तनामुळे त्याच्यापासून कांहीं लोकोपयोग होईल असा कोणत्याच पंथाम भवंस येईना. त्याला आम्स्टर्डम सोडून जाण्याविषयीं पामतिं सक्त हुकूम केला. प्रथम त्यानें हा हुकूम जमानला नाही, परंतु ऑम्स्ट्रवेल येथें ठिकाणची वातमां सममतांचे त्यानें सुरक्षितपणें जाण्याची परवानगी राजाकडे मागितली व इग्यास ती सुमडेवला पळून गेला. तेथें त्यानें लोकरच पकडणीं अंत झाला. ब्रेडगेडचे प्रयत्न आपणास आपल्या

पूर्वजांप्रमाणें हॉलंडचे स्वामित्व मिळण्यापुरते होते; त्याच्या हातून देश-कार्य स्वल्पही झालें नाहीं; त्याच्या मरणानें कोणाम वाईटही वाटलें नाहीं. मात्र त्याच्या मरणानें फटवाऱ्यांची वाताहत झाली. त्याच्या अनुयायांपैकी शिपाईपेशाचे लोक आपापल्या परीं पळून गेले; काहीं सरदार लोक जहाजांतून जर्मनीस पळून जात असतां त्यांस दारू पाजून शीविच्या मुनींत जहाजाच्या नाखळ्यानें भलत्याच वंशत नेऊन मेथेमच्या स्वाधीन केलें. पुढें काहीं दिवसांनीं आल्बर्टाच्या मघांत त्यांचा शिक्छेड झाला. या रीतीनें बंडाच्या पहिल्या कडाचा शेवट लागला.

राजपुत्र ऑरेंजची पाठ फिरतांच नेदरलँड देशांत ग्रहण पडल्यासारखा मंडा अंधकार भासूं लागला. सर्व देश निराशनें अगर्दी दीन झाला. लोकांचीं मनं भीतीनें अगर्दी थंड पडलीं. उद्योगी व प्रतिष्ठित लोक, नेत्र्या टांघाघोण्यांत ज्यांचा संबंध असल्याचा मंशय होता ते व नवीन मतांचे लोक यांनीं देशांतून पळ काढला. नवीन पंथी लोकांचे जमाव हल्यावेद शिपायांनीं मोडून टाकिले; त्यांचे उपदेशक व परस्कर्त सुद्धावर बळी पडले; त्यांच्या अनुयायांस फटकें, तुंगवास वगैरे भोगावे लागले. नवीन प्रार्थनेचीं मंदीरं जमीनवेस्त झालीं. गांवोगांव धर्मस्तंभ उभारलेले दिघें लागले. जीविताशा व घनाशा यांनीं गुरफटलेले लोक एकदम पूर्ण कॅथोलिकमताचे बनले; व स्वऱ्या कॅथोलिक लोकांपेक्षाही नियमानें त्या धर्मीचीं वतें पालन करण्याचा विडा त्यांनीं उचलला. ता. २४ मे रोजीं रीजंदनें पूर्वीच्या जाहिरनाम्यांची आठवण ताजी करण्याकरितां एक नवीन जाहिरनामा प्रसिद्ध केला; त्याचा सारांश : “ सर्व नवीन पंथ धर्मीपदेशक, शिक्षक यांस सुळी द्यावे; ज्यांच्या वतीं नवीन धर्माप्रमाणें प्रार्थना झाली असेल, किंवा ज्यांनीं आपले नोकर अगर मुलें अशा प्रार्थनेच्या ठिकाणीं पाठविलीं असतील; किंवा ज्यांनीं उत्तर कार्यांत नवीन धर्माचे मंत्र म्हटले असतील, किंवा ज्यांच्या मुलांचे नाम-करणादि संस्कार नवीन मताप्रमाणें झाले असतील, किंवा ज्यांनीं धर्म-पुस्तकें छापून विकलीं असतील, त्या सर्वांस देहान्तप्रायश्चित्ताची शिक्षा द्यावी; मुलें व नोकर यांस फटकें मारावेत; भरण, फिरस्ते, मोसावी व धर्माचरणांत चुकलेले लोक धांस हद्दपार करावे : वगैरे. ” हा जाहिरनामा

प्रसिद्ध होतांच लोकांच्या हुंडी देश सोडून जाण्यास निघाल्या. त्यांस अदकाचे करण्यासाठीं नवीन दुरुम प्रसिद्ध झाला. या दुरुमावरून सर्व जहाजांच्या मालकांस, गाडीवाल्या वगैरे वादक लोकांस कोणाही इसमाम सगुद्दीच्या बाहेर न पोहोंचविण्याविषयीं ताकीद मिळाली. एवढ्यांत फिलिपची तृति झाली नाही. ता० २४ च्या जाहिरनाम्यांत जिवंत जाळण्याची शिक्षा नमूद न केल्याबद्दल त्यानें शिजविला ठपका दिला.

नेदरलँडमध्ये चाललेल्या हुंग्याधोऱ्यांनिवधी फिलिपनें आपले मुख्य सचीव रायगोमेथ व डचूक आन्का यांच्याशीं पुष्कट दिवस गेल चालविला होता. रायगोमेथची गजाल अशी आग्रहपूर्वक विनंति होती कीं, महाराजांनीं स्वतः एकवार नेदरलँड देशांत जाऊन, तेथील लोकस्थिति प्रत्यक्ष श्रोण्यांनीं पाहून, चारचौघांचे विचार जागच्या जागीं घेऊन, व लोकांचे ह्मणणीं स्वतः ऐकून योग्य दिसेल ती व्यवस्था करावी; आन्काचा, एकदम सैन्य पाठवून लोकांस जबर तंबी घावी व बंडाचा मोड करावा, असा अभिप्राय होता. राजा मार्गरेटला वारंवार नेदरलँडला आपण येणार अशी निश्चयान्मक पर्ष पाठवीत होता; परंतु बंडाच्या ठिकाणीं स्वतः जाण्याचा त्याचा विलकुल उद्देश नव्हता. रायगोमेथचा सहा अर्थांतच राजास पसंत पडला नाही. सैन्य पाठविणें झाल्यास त्यावर आपली याज्ञता व्हावी अशाबद्दलही रायगोमेथनें बरीच खटपट केली; परंतु आन्कासारखा अनुभवी व पराक्रमी योद्धा सोडून, शांतताप्रिय व बुद्धिबळांतील युद्धशिवाय इतर युद्ध ज्यास स्वमीही मानित नाही अशा पुरुषाच्या स्वाधान ही कामगिरी करणें शक्य नव्हतें. सरतेशेवटीं डचूक आन्कानें स्पॅनिश सैन्य घेऊन नेदरलँड देशावर स्यानी करावी व नवीन पंथाचा उन्हेद करावा, असा सिद्धांत ठरला. या मोहिमेंत धर्म-असौचा नाश करून, फक्त बेकिभकोच्या खाणींतून स्पेनच्या राजास प्राप्त झालेल्या सान्नायक्षां अधिक सान्याचा प्रवाह नेदरलँडमधून सुरू करण्याचें आन्कानें आश्वासन दिलें. अमेगिस तिमिलीज, मेपलू, सार्डिनिया, व खोंबर्दी या चार ठिकाणांचीं पलटणें देशीं आणवून व मुबार दहा हजार निवडक सैनिक बरोबर घेऊन ता० १५ एप्रिल रोजी आन्का

नेदरलँडच्या मोहिमेस निघाला. अगोदरच ताच्यांत असलेला हा देश आता पूर्णपणे जर्मनदोस्त करून त्यातील पाश्चीन स्वातंत्र्याच्या अंकुर समूह नाहीमा करण्याचा हा प्रयत्न होता. स्थानिक स्वराज्य, विद्या, कला, साहित्य व व्यापार यांनी प्रभुत्व दिसणारे हे राष्ट्र आता जुलमाच्या चरकांत घालून पिळून काढण्याचा फिलिपचा इरादा होता. आपण मोठ्या आर्थिकदृष्टीच्या प्रसंगी राजाची आज्ञापर्यंत फार महत्त्वाची कामेसिरी वजाविली असताही आपल्या डोक्यावर हा नवीन अधिकारी नेमलेला पाहून, राजादला आपल्या श्रमाची चीज झाली नाही, असे वाटू लागले. तिनं सगळी व निराशेची पत्रं राजास पाठविली व आपला निरोप कठविण्याकरिता मुद्दाम एकवकील स्पेनला पाठविला. त्यावर अदबी सोडून बागत्यावद्दल फक्त एक जरबेचें उत्तर राजाकडून आलें. इकडे वर्तमान व भारी संकटांनी नेदरलँड देश अगदी विव्हल झाला असता आल्बर्टाच्या मन्याच्या तुताऱ्या आल्स पर्वतावरून ऐकुं येऊ लागल्या.

भाग ६ वा.

इ. स. १५६७-६८.

फर्डिनेंडो आल्बर्टाज ही टोलेडो ऊर्फ ड्यूक ऑफ आल्बर्टा.

आल्बर्टाचें बागमन—धराधरी—एग्मोनिया नांवचें बलाबंद पत्र—बर्षनथा अंत व मॉन्टिचीन पक्षी केद—'वनासन'—ऑरिंज व दयासन—सर्व नेदरलँड्स-वर पोपचें दीवारेपण—एग्मोन व हॉर्न यांची चौकशी—बंडाची उपस्थित तयारी—लुईस मोडीम व होलीलायन येथील जय—एग्मोन व हॉर्न यांचा वध—प्रोचलडमधील बंडाचा मोड—धमाला आहूती.

फर्डिनेंडो आल्बर्टाज याचा जन्म इ. स. १५०८ त एका उच्च कुलांत झाला होता. तो चार वर्षांचा असताच त्याचा बाप मुरल्लोकांशी लढत असता मरण पावला. त्यामुळे त्याचें संगोपन व शिक्षण त्याच्या आज्ञाच्या नजरेखालीं आलें. लहानपणापासूनच त्याला संकटविघ्नें वाटूकडू होतें, विधर्मी, लोकाविषयी तिरस्कार व द्वेष, व आपल्या बापाच्या मरणा-

बहल मूढ घेण्याची उत्कट इच्छा हे त्याचे लक्षणपणचे अंशूर होते. तरुणपणी थोड्याच काळांत शौर्याबद्दल त्याची स्वाति पसंगत चालली. बयाच्या मोठाच्या वर्षी त्याने आपली तरवार फॉर्देगियाच्या संघामांत प्रथम रक्तांत भिजविली. या लढाईत संकटाच्या प्रसंगी मनाची स्थिरता, अवघर्षनाथ धैर्य व लष्करी शिक्षानुसार वृत्ति हे आढळाच्या अंगेचे गुण स्पतिशालीकाच्या जयाम बयाच अशी कारणीभूत झाले. सन १५३० साली चार्लस ब्यादशहावरीवर तुर्क लोकांवरील मोहिमेंत तो हजार होता. या प्रसंगी ब्यादशहाने प्रथमच त्याचे अलंकिक लष्करी गुण ओळखिले; व यापुढे तो ब्यादशहाच्या अमाचा व यशाचा कायमचा बॉयफ्रेंड झाला सन १५३५ साली टर्चुनिमच्या स्वारीत तो होता. सन १५४६-४७ साली स्मॅल्काटिड्यन राजमहलाविरुद्ध झालेल्या मोहिमेंत तो ब्यादशहाच्या सैन्याचा मुख्य सेनापति होता. या प्रसंगी त्याने पॉक्सविलिथनच्या सैन्याची चार घटकेंत उडवलेली वाताहत ऐकून त्याच्या पराक्रमाची सर्व युरोपभर अतोनात तारीफ झाली. मेदर्स येथील वेढ्यांत सैन्याची बरीच खराबी होतीसो पाहून वेढा उठविण्याचा सल्ला याचाच होता. ब्यादशहाची कारकीर्द संपल्यावर, सन १५५५ साली फिलिपने त्याला इटाली देशाचा हुमेदार नेमिले; तेथे आपल्याच धर्मगुरू पोपविरुद्ध लढानसहान लढाया करण्याचा त्याला तिडकारा येऊन त्याने स्वेनमये आपली बदली करून घेतली. इटालीमध्ये अमतांना एग्मॉनिने सेंट क्रिस्टिन, ग्रॅवेलिन वगैरे ठिकाणी विजयभी संपादन केल्याचे ऐकून त्याच्या मनांत एग्मॉनिविषयी फार दुष्ट विचार उत्पन्न झाले होते. एकंदरीत, त्या काळचा हा सर्व युरोपामधील फार यशस्वी, अनुभवी व नामांकित सेनाती होता. लष्करी अंमल पूर्णपणे चालविण्यांत त्याच्या बराबरीचा याबिच्ची दुमरा कोणताही सोळा नव्हता. वेळ कमी अधिक लागली तथापि थोडेंकें लोक खर्ची घालून मोठा जय मिळविण्याबद्दल त्याची फार स्वाति होती. युद्धकलेचे शिक्षण अगर अनुभव त्याच्याइतके त्या वेळी कोणासही नव्हते. त्याच्या इतके वेडे व लढाया कोणाच पाहिल्या नव्हत्या. परंतु मुसंडीपणाचा अनुभव किंवा त्या कलेस लागणारे गुण त्याच्या आंगी विलकुल नव्हते, तो खीलपट अगर मर्या नव्हता; तथापि

इत्यान्ना लोभ त्याला मनस्वी होता. मायावीवणा. कौर्य. खुनरीपणा व हिंस्रबुद्धी त्याच्या इतरकां एखाद्या वन्यपशूंत सुद्धा आढळणें शक्य नाहीं. त्याचें स्वरूप फार उग्र व स्वभाव फार उद्धट होता. आपल्यापेक्षा खालच्या दर्जाच्या लोकांस “अरे तुर” शिवाय तो बोलत नसे व त्यांच्या बोलण्यास कधीच किंमत देत नसे. त्याचें उत्पन्न फार वताचें होतें, त्याचा बांधा तांदू व सडपातळ, डोंकें लहान, चेहेरा उभट, माल पिवटे, डोळे काळभोर चक्राकणारे, बर्ण पिंगट, केस काळे, व दाही करड्या रंगाची, बुभगलेली व छातीवर लोंबणारी-अशा प्रकारचें त्याचें वातावरण होतें. या चानक शर्करें चालावयाचें पंखही अनुरूप होतें. आल्हाचें सैन्य अगदीं निवडक व कसलेलें होतें. सिगिलीज, मारिचिनिया, नेपल्स, लॉम्बर्डी यथत आणविलेल्या चार पंगदळ फलदणीत एरोपांत चांगले नांव मिळविलेले सुमार नऊ हजार पदातीं होतें. या चार फलदणींवर अनुक्रमें जुलियस सेझेर, डॅन गॅबॅल्लो, डॅन सॅन्चो व आल्हास एल्लो-आ असे विस्फात व अनुभवी बक्षी होते. शिवाय आल्हाच्या रांगेचा मुलगा डॅन फर्डिनेंड याच्या अधिपत्याखालीं सुमार बाराशें निवडक स्वारांचें घोडदळ या सैन्याबरोबर होतें. सैनिकांचा पोषाख सादगी धावाचा असून बंदुला बगैरे सामान नेण्याकरितां प्रत्येक शिण्याबरोबर हुजरे असत. बोझे येतांना डब्यूक सार्व्होयनें आल्हास पैचिको नामक विल्यात इंजिनियर (शिल्पकार) मदतीस दिला. हें सैन्य कार्पेजीना, जिनेआच्या मार्गानें केनिसचा वाट चढून नंतर बर्गडी, लॅरेन या प्रदेशांतील बर्गर जंगले व दऱ्या ओलांडून आगष्ट्या १५ व्या तारखेच्या सुनाराम नेदर्लंडच्या सरहद्दीवर थियन्व्हील गांवीं येऊन पंढीचलें. राणी पामाला आल्हाच्या नेमणुकीबद्दल बरेच वाईट धात होतें. तिनें आपण देशांत स्वस्थता कायम केल्यावर आल्हाची नेमणूक झाल्यामुळे आपल्या भ्रमाचें फल दुसऱ्यास मिळणार आहे, व कदाचित् आपण केलेंलें काम आल्हा सैन्य घेऊन आल्यानें विपरीत होण्याचा संभव आहे वगैरे मजकुराचीं पत्रें राज्यास पाठविलीं होती; व परस्पर आल्हाला वेगवेगळीं विनवणीचीं, हुकुमाचीं व धमकीचीं पत्रें लिहिलीं. त्या सर्वांचा कांही-एक परिणाम झाला नाहीं. थियन्व्हील येथें शिजंटाच्या बत्तीने बर्लेमान

ब म्हाकॉर्मीज हे आल्ब्रहाम सार्मारे आले; या ठिकाणीं सर्व लहान मोठ्या शहरांचे प्रतिनिधी उद्दाम व भयशंकित अंतःकरणांनीं त्याचें स्वागत करण्यास आले; व त्याची त्यांनीं करुणा भाकिली. त्यांस त्यांनीं संदिग्ध व मोजक्या शब्दांनीं उत्तर दिली. ता. २२ आगष्ट रॉजी ठर्लेमान येथें एम्मेन कांहीं सरदारांसह या राजसन्निवास सांभोरा आला. त्यांनीं या वेळीं कांहीं नामांकित थोडे त्यास नजर केले. आल्ब्रहामें प्रथम त्याचें स्वागत करण्यांत बरीच चमत्कारिक कुत्ति दाखविली; " हा पहा बडा पारखंडी " असे शब्द त्याला लावून पाहतांच मोठ्यानें त्याच्या तोंडांतून निवून गेले. पहिली सलामी झाल्यावर सुद्धां कांहीं अर्धवट पेटेचे व मर्मभेदक शब्द त्याच्या बोलण्यांत निघूं लागले. पुढें पुढें त्यानें आपली कुत्ति मावली व भेताचा पूर्ण आविर्भाव करण्यास सुरवात केली. झुपेलसपर्यंत दोन बरोबरच वाड्यावरून बोलत चालत आले. शहरांत आल्यावर आल्ब्रहाम बिन्हाडी पॅहों वयून एम्मेन आपल्या वाड्याकडे गेला.

बिन्हाडी पॅहोंचतांच थोड्यावरून सुद्धां न उतरतां कांहीं स्वार बरोबर घेऊन आल्ब्रहाम तडस रीजंदच्या भेटीस निघाला. प्रथम त्याला भेट सांबांधी नाहीं असा पार्माचा विचार चालला होता; परंतु मध्यतः त्याजकडून नम्रता व मेथकभाव सूचक पत्रें आल्यामुळे तिचा विचार बदलला. उभयतांची भेट राजगी दिवाणतान्यांत झाली. बर्लेमॅन, आर्शो व एम्मेन त्या वेळीं हजर होते. सुमार अर्धा तास सांप्रदायिक व तोगम भाषण उभ्यानेंच झालें. दोघांचेही वर्तन तुमड, उद्धट व रागाचें होते. भाषण संपतांच " आपणास कोणते अधिकार मिळाले आहेत ? " असे रार्मानें विचारलें. आल्ब्रहाम हसाला, " कागदपत्र पाहून कळवीन. " दुसरे दिवशीं त्यानें राजाचा हुकूम रीजंदला आणून दाखविला. या लेखावर ता. २३ जानेवारी १७६७ होती त्यांत पार्माला त्याच्या मज्ज्यानें वगून त्याच्या हुकूम खलविण्याविषयीं व तो सांगेल त्याप्रमाणें शिबंदी फौज शहरीशहरी ठेवण्याविषयीं आज्ञा केली होती. यावेळींच निरनिराळ्या मुख्य शहरी स्पॅनिश भिन्य वांटून देण्यासंबंधानें व्यवस्था ठरली; त्याप्रमाणें अंमल करण्याचें काम आल्ब्रहामें आपल्या अंगावर घेऊन रीजंदला त्या वासांतून थोकडी केली. राजानें आल्ब्रहाम

बरोबर, आपण वेईपर्यंत आल्हाचा हुकूम मान्य करून शिवंदी फौज शहरांत ठेवण्याविषयी शहरांशहरांच्या अधिकाऱ्यांच्या नोंदची ता. २८ फेब्रुवारीची पृथक् पृथक् पत्रे पाठविली होती; तीं आतां जिकडचीं तिकडे स्वाना झालीं; त्याबरोबर शर्णानेही आपले सन्मान्य मददनीस बर्खासावेच यांचा हुकूम शिरसा वंच मानण्याविषयी सर्व स्थानिक अधिकाऱ्यांस हुकूम सोडले. बाह्यात्कारी शिष्टमात्रायाप्रमाणें वर्तन चाललें होतें, तथापि आतून तीं फार स्याजिल व निराश झाली होती. आपलें शरीर किंबहुना आपलें सर्व आयुष्य खर्ची पालून एकनिष्ठपणानें सावाची नोकरी करून त्याचा असा मोवडला मिळाल्यामुळे तिची वृत्ति अमदीं पालटून गेली; तिनें निर्भयपणें राजास आपल्याशीं स्तत्रपणानें वागल्याबद्दल व आपलीं मानहानि केल्याबद्दल स्वाजगी पत्रे पाठविली. ह्याच आल्हा फौजिसह येतांच नेदरलंडच्या लोकांतही फार असवस्थता व भीति उत्पन्न झाली; ज्यास सोंप मिळाली ते नेदरलंडमधून निघून जाण्याचा यत्न करूं लागले, इकडे आल्हानें झुसेत्स, घंट, अँदवर्प वीरे मुख्य मुख्य शहरीं आपलें सैन्य वांटून दिलें; व तेथील स्थानिक सभांकडून शहरांच्या वेशींच्या किल्ल्या भागून घेतल्या.

राजाचा नेदरलंडला येण्याचा झूट अवाप कायम होताच. राजा आल्यावर वयेचा वर्षाव होण्याची आशाही लोकांपुढें पसरून ठेविली होती. वास्तविक माद्रीद येथें आपल्या मुन व्यवहाराच्या खेळीत वसून आपल्या ह्याच्या आज्यांत सांपडलेलीं सावजें आल्हाभारत्या शिकारी कुत्र्याच्या हातून मारविण्याचा किल्लिपचा निश्रय ठरला होता. धर्मसभेस विरोध करणाऱ्यां टळक टळक प्याकि व सरकारच्या विरुद्ध वर्तन अग्नरीक करणांर लोक, या सर्वांस एकदम नाहींमें करून नेदरलंडमध्ये आपली अनियन्त्रित मना स्थापन करावी असा त्याचा मुख्य हेतू होता. या हेतूस अनुसरून येऊनिल, आल्हा वीरे भंडलीच्या विचारां त्यानें असा इत ठगविला कीं, ज्या ज्या बड्या सरदारांविरुद्ध रीजंटनें वेळोवेळीं प्रतिकूल अभिप्राय लिहिले असतील त्यांस व विशेषतः ऑरेंज, एम्मीन, हॉर्न व ह्युस्टन यांस ताबडतोब पकडून त्यांचे शासन करावे; वर्षेन व मांदिनी स्पेनमध्येच असल्यामुळे त्यांचा तेथेंच निकाल करितां येईल;

व बंडागोडच्या कटोरीकीं सोपडतील तितके सर्व लोक पकडून त्यांच्यावर राजद्रोहाचे खरेले करावे. नेदरलँडमध्ये या गुप्त चेंबराचा सशय येऊन आपली माचजे हातीं वून निसवून जातील या भीतीनें राजानें आल्ब्रा निपाठ्यान्तर स्वदेशुरची स्नेहाकित व आश्वासनपर पत्रे रचविल्यान्- मोठ्या मर्यादेंत पाठविला होती. औरजे माच या समवेदनें फसला नाहीं, माच त्याच्या शाक्षणपणाच्या दुसऱ्या कोणास उपयोग द्याला नाहीं. एम्मानन्ला चोहोबाजूनीं भयान्या सूचना येत होत्या. ही बिली नामक पोर्तुगेज गुप्तचर पामोच्या वर्तनीं तुकताच स्पेनमध्ये जाऊन परत आला होता; त्यानें 'स्पेनमध्ये तुमच्याबिषयीं फार वाईट गोष्टी लोक बोलतात. कर्मिणीं तुम्ही दोघां होईल तितका लवकर पळ काढा' असे त्यास आपणतुर्बक सांगितलें. खुद्द एम्मानन्ला मनालाही घरीच असल्याता व काठडी उर्याव आली. तो चार सहा महिन्यांत अगदीं झुतारा दिवूं लागला. मंडळींत आला हणजे तो आनंदी वृत्ति धारण करीत असे, तथापि त्याला खंडितचम चैन पडेनासे झाले होते. अलाकंड आल्ब्रा- चे त्याच्याशीं वर्तन कर घेमाचें निघून येत होते. डॉन फर्डिनंडचा तर वास्तविक त्याच्याशीं स्नेह जडवाला होता. स्वतः या अंधविश्वासाच्या जालव्यांत सापडून होणालाही त्याच पाशांत गुंतविण्यास एम्मानन्ला कानणी- भूत आला. ही बिलीनें एम्मानन्ला दृष्टार्थी सूचना दिली; परंतु होण- च्या मळ्यांत काम अडकविण्याचे कामीं त्याचीच मुख्य मदत होती. मादीसहून येताच त्यानें होणला सुदाम पत्र पाठवून कळविलें कीं, आपण दुर्जे येथें वजावलेल्या कामगिरीबद्दल आपले राजानें अनिर्णयत कळत, आपल बंधु मॉन्दिनी यांस योगेवर घेऊन आझी लौकरच नेद- लँडास येमन. आहो असा निरोप आपणाम कळविला आहे. आल्ब्रा व त्याचा मुलगा डॉन फर्डिनंड योनीदी स्नेहमूचक व विश्वासार्थी परें त्यास जुल महिन्याच्या अगरे पाठविलीं होती. आल्ब्राचा सन्मान करण्या- करितां होणनें आपला दिवाण पाठविला होता; त्याजपाशीं आल्ब्रा- च्या चिदण्णीसांनें होणबिषयीं आपल्या घन्याचा अभिप्राय कर चांगला आहे. व त्यास पैसाची मदत काबी हणून नेपल्स अगर मिलनच्या अग्नेदारीची जागा देण्याचा विचार घाटत आहे, बगेरे गोष्टी बोलून

दाखविन्यावरून हॉर्न, आल्बर्टाच्या भेदीकरितां स्वतः बुसेलस येथें येऊन पोहोचला. ता. ८ सप्टेंबर रोजीं एक स्पॅनिश अंमलदार गुप्तपत्र एग्मोनकडे आला. त्यानें दुसरे दिवशीं एयोदयापूर्वी बुसेलस-मधून निघून जाण्याविषयी त्याला फार आग्रहाची सूचना केली. हा शुद्ध ज्यूलियन रोमेरो असावा असा अंदाज आहे.

दुसरे दिवशीं, ता. ९ सप्टेंबर रोजी डॉन फर्डिनंडनें आपल्या बाह्यांत बघा खाना दिला. त्या प्रसंगीं एग्मोन, हॉर्न, स्वाकर्मिज वगैरे वड्या गृहस्थांस निमंत्रण होतें. तीन वाजण्याच्या सुमारास आल्बर्टाच्या अशा निवेप आला की, जमलेल्या पाहण्यांनीं जामीच्या महालांत अद्वर्षाच्या नवीन बुरुजाचे काम कोणत्या तमुन्यावर कगवयाचीं ते ठाविण्याकरितां आपणायस भेटण्याची तसदी घ्यावी. हा निराप देताच डॉन फर्डिनंडनें एग्मोनच्या कानांत शब्द उच्चारिले ते, 'येथून तडस घरी चालत व्हा व आपल्या तबेव्यांतील अगदीं वेगवान घोंडा येऊन एक पळसर वाट न पहातां या मुलुखांतून निघून जा.' एग्मोननें न्याकीर्मीजला ही हकीकत कळविली; या दुष्ट फ्रेमिश सरदारांनें त्याची उलट बघा करून त्यास अर्भे सांगितलें की, 'पळून जाण्याचा यत्न केल्यासचून तुमच्यावर संशय दव होऊन तुमचा नाश होईल.' या प्रसंगीं विजातीय शत्रूचा उपदेश सोडून स्वजातीय मित्राच्या शब्दावर भरवसा ठेवण्याचे परिणाम त्यास लोंकरच समजून आला. एग्मोन, हॉर्न व इतर मंडळी अद्वर्षाच्या बुरुजाच्या रचनेची वाटाघाट करण्याकरितां चार वाजण्याचे सुमारास जामी महालांत दाखल आली. तेथें जातांच शिल्पकार अधीनी व पेंचिको यांनीं नवीन संयकामाचा नकाशा ठेवलावर मांडिला; व त्या-विषयी मंडळींत वादबदल सुरू झाली. मध्यंतरी काहीं कामाची सवय भांगून आल्बर्टा बाहेर निघून गेला. इकडे सात वाजेपर्यंत बुरुजाभेदी वादविवाद चालला होता. मंडळी उठण्याच्या येथीं डॉन सॅंचोनें एग्मोनला काहीं एकान्त करण्याकरितां मार्गे राहण्यास सांगेतलें. दोघे एकदच राहिल्यावर त्यानें एग्मोनला अपली दरबार खाली ठेवण्यास हुकूम केला. एग्मोन गोपळून गेला; काय बोलवें ते त्यास सुचना सॅंचोनें "तुलास अदक करण्याचा मला हुकूम झाला आहे, करितां

तुम्ही तयार काढून ठेवा" असे त्यास सांगितले. लागलीच शेजारच्या खोलीतून तयारवेष्ट लोक आत येऊन त्यांनी एम्मोनला गराडा घेतला. निरुपय होऊन त्याने तयार खाली ठेविली; व "या तरवारीने पूर्वी राजाची कांहीं तरी नोकरी वाजविली आहे" असे त्याचे उत्तर निघाले. या महालाच्या वरच्या मजल्यापैकी एका मजळीत खोलीत काटे पडदे लावून त्यास राहण्याची सोय केली होती; येथे ता. ९ पासून ता. २३ पर्यंत त्यास ठेविले होते. बाहेरच्या जमाशी त्याचा सर्व व्यवहार अगदी तोडून दारुण्याची पूर्ण सवरदारी घेतली होती. स्पॅनिश शिपायांचा त्याच्यावर पहरा होता व त्यांच्याकडूनच त्यास अन्न पोहोचत असे. त्याच दिवशी खाली चौक बळावून जात अमरताना हॉर्न यास पकडण्यांत आले. व त्याच बाड्यांत कांहीं दिवस त्यास एम्मोनप्रमाणेच ठेवण्याची योजना केली होती. त्याच दिवशी एम्मोन व हॉर्न यांचे दिवाण अनुक्रमे कॅकडील व अँलॉझी, व अँद्वर्पचा प्रासादिक स्ट्रालन् यांसही अशाच सुवादार रीतीने अटक करण्यांत आली. हे पकडापकडीचे काम करण्याकरितां निव्वळ स्पॅनिश लोकांचीच योजना केली होती; फिलिप आदशहाच्या सैन्यातील मोंटनोऊस अंगलदारांकडे गुप्त पोलिसांची कामगिरी होती; व सुभेदारिणीपासून तो तहत सामान्य शिपायापर्यंत सर्व दर्जाच्या लोकांची हे विश्वासघातकी काम साधण्यांत मदत होती. हे धरपरीशे काम उरकतांच आल्ब्रह्म आपला चिटणीस अल्बोर्न यास पाठवून हॉर्न व कॅकडील यांच्या घराची अडती घेतली; सर्व कागदपत्र जप्त करून त्यांची तारिखवार याद केली; व कामरुपत्र आपल्या ताब्यांत घेतले. त्याच दिवशी आल्ब्रह्मने राजास पत्र पाठवून ही सर्व कामे उरकण्यास ता. २३ आगष्ट पासून ता. ९ सप्टेंबरपर्यंत अवधि लागल्याबद्दल त्याची माफी मागितली. या कृत्याची बातमी नेदरलँडमध्ये पसरतांच जोहॉंकडे एकच हाहाकार उडाला. एम्मोनसारख्या राजभक्ताची व कॅथोलिकधर्माभिमान्याची ही अवस्था झाल्यानंतर कोणती इममास आपल्या जीवाचा भयंकरस बादेनासा आला. स्पॅनिश लोकांसंबंधी द्वेषभाव मनस्वी वाढत चालला. उच्चैः पामांतही रागाचा आविर्भाव केला; परंतु तिच्या रागाचे कारण

आल्यांचें उद्दर व वेपवार्डिचें वर्तन, व धराधरीच्या कामांत तिची सर्वस्वी हेतुसांड हें होतें. तिच्या अस्वस्थतेचें मुख्य कारण, आपण लायलेल्या साहाची फट्टें आल्यास मिळणार, हें होतें. विवाहाच्या सामान्य जनास मात्र आपल्या दुःखाबद्दल ती तळमळत आहे असा भास होऊ लागला. तिच्या अनुयायीवर्गांत स्पॅनिश लोकांवर उपद्रवणें टिका होऊं लागली. हूस्त्रादनला घोंड्यावरून पडून काहीं इजा झाली असल्यामुळे ती या प्रसंगांत सांपडला नाही. आपल्या स्नेहाची वार्ता समजताच आपल्या वच्चावाचा मार्ग त्यानें सुधारला. मॅन्क्विल्ड हा प्रथमपासूनच राजपक्षीय असल्यामुळे त्याचा संशय वेण्यास जागा नव्हती त्याचा मुलगा चार्लस यानें ब्रिडरोडच्या पसिऱ्या बिजनी-अर्जावर सही केल्याबद्दल त्याला बिड्या पडल्या. ही एकंदर बातमी समजल्यावर राजाला अर्थातच फार आनंद झाला. ऑरेंज या जाग्यांत सांपडला नाही हें ऐकून मॅन्क्विल्डला फार विषाद वाटला. "ऑरेंज मिळला नसेल तर कोणीच सांपडला नाही," असे त्याने उद्गार निघाले. शहाणा बुद्ध्यम सांपडला नाही असें ऐकून पीटर टिटलमन हणाला, "आपला आनंद फार वेळ टिकणार नाही; जर्मनीतून आपणावर दोभ येईल; त्या सणाच्यांत आपला पूर्ण नाश होईल."

ऑरेंजनं हूस्त्रादनच्या मुलाच्या नामकरणाच्या दिवशीं एम्मेनला लिहिलेल्या एका पत्रासंबंधी राजानें मॅन्क्विल्डला एकदां माहिती विचारली होती. मॅन्क्विल्डनें हें पत्र एम्मेननं ऑरेंजला लिहिलें होतें अशी दुरुस्ती करून त्याबद्दल आपल्या ता. १७ ऑगस्टच्या पत्रांत बरीच चिकित्सा केली. मॅन्क्विल्डच्याच लिहिण्यावरून या गुन पत्रासंबंधी पत्रांत पुढचा पत्राच होता की, रीजंट पार्माच्या उपाध्यायानें तें पत्र पाहिल्याचें एका गृहस्थाम सांगितलें असें त्या गृहस्थाचें मॅन्क्विल्डपाशीं ह्मणणें होतें. या गुन पत्रांत मॅन्क्विल्डच्याच लिहिण्यावरून असा मजकूर होता की, "आपला गुन वेत फुटला आहे, राजा सैन्याची तयारी करीत आहे, त्याच्या पुढें आपला विभाव लागणार नाही, करितां कालानुरूप वाद्यांकारी बरेच उच्च योग्य संधि येईपर्यंत सध्यां स्वस्थ राहिलें पाहिजे." या पत्रासंबंधी आगर त्यांतील मजकुरासंबंधी या बुद्धि शकुनीच्या निसटल्या

उल्लेखापलीकडे काहीच विश्वसनीय पुरावा नसता व त्याच्या पत्रांतून तो मानभर्षापगाले का होईना एम्पोनसंबंधी शिफारसीचा मजकूर लिहीत असता या गुप्त वेताबद्दल राजद्रोहाचे घोर शासन एम्पोनला मिळावे यासाठी जुलुमाचे स्वरूप ते कोणते ? एम्पोनला रुमेच्या साबलीत ध्यावे अशीही याच पत्रांतून मॅन्व्हिलची राजास सूचना जात असे.

नेदरलँडच्या वर्तमाने स्पेनमध्ये गेलले वकील मॉदिनी व बॉर्नेन हे वास्तविक नजर कैदेतच होते. या सिंहाच्या गुहेतून ते पुन्हा बाहेर पडले नाहीत. आन्व्हाचे तोंड नेदरलँडकडे वळताच बॉर्नेनचा अंत झाला. परी परत जाण्यास परवानगी न मिळाल्यामुळे व स्पेनमध्ये सतत गुप्त हेरांच्या नजरेखाली रहावे लागल्यामुळे दहशतीने, चिन्तेने व दुःखण्याने त्याचा शेवट झाला. अगर प्राणोत्क्रमणास कोही विशेष भौतिक वस्तु कारणीभूत झाली हे त्याने पुन्हा आपले पूर्व रूप धारण करून त्यालाही परत येऊन सांगितल्यावाचून ठगविण्यास अन्य साधन नाही. रुग्णोन्नेथ ऊर्फ काउंट एबोली हा प्रधान आपला भवंशाचा सोही आहे असे समजून बॉर्नेनने त्यास दुखण्यात निराश होऊन असे कळविले की, "राजाचा मजबूर व्यर्थसक्षय आहे; त्या संशयाच्या अति उष्ण व शोषक वातावरणात निरंतर राहून माझ्या शरीरात बिलकुल अवमान राहिले नाही; मी मेळ्याघर माझ्या खेपणाविषयी राजाची खात्री होईल व माझ्यासंबंधी खोश्या वातप्रा सांगण्याची कारस्थाने करून येतील." मरणासमयी बॉर्नेनला धोर देण्याकरिता काउंट एबोली त्याच्या दिळान्यानवळ वसून त्याच्या तोंडावरून हात फिरवीत होता. मात्र त्या ठिकाणी येण्यापूर्वी बॉर्नेनच्या अंत्यव्यवस्थेसंबंधाने राजाकडून तुकतेच मिळालेले शिष्य वाचून, त्याचे मनन करून स्वारी तेथे आली होती. यांत, "बॉर्नेन काही झाले तरी जगत नाही अशी खात्री वाढल्यास नेदरलँडला जाण्याची आपणास परवानगी मिळाली आहे असे त्यास कळवावे; त्याची जगण्याची कोही आशा उरली अमल्यास परवानगी मिळण्याचा संभव आहे असे सूचवावे. तो मृत होताच त्याच्या उराकियेची तयारी करून त्याच्या मरणाबद्दल दुःख व नेदरलँडच्या सरकारलाकाविषयी राजाचा प्रेमभाव प्रसिद्धपणे व्यक्त करावा. मॉदिनी हा निसडून न जाईल असा योग्य बंदोबस्त ठेवावा.

बर्चन मेल्याबरोबर त्याची जहागिर जम करण्याबद्दल रीजंट यांनाकडे थेलो पाठवावी," अशा सूचना होत्या. बर्चनचे प्रेतभस्कार होण्यापूर्वीच नेदलंडला त्याची जहागिर जम करण्याविषयी व त्याच्या वारसांस तुरुंगांत ठेवण्या-विषयी हुकूम जाऊन पोहोचले. मॉटेनीच्या शिरा केवळ भीतीने तुट्या पडण्यासारख्या कमजोर नव्हत्या; परंतु आतां त्याला सेमोन्डाच्या विचार-स्थानांत पक्षी कैद झाली. दुःखाची गोष्ट ही की, मॉटेनी व त्याचा भाऊ हॉर्न हा वंधुदयापैकी प्रत्येकास आपला भाऊ अन्य देशांत असल्यामुळे सुरक्षित राहिला आहे असे समाधान वाटत होते.

ता. ९ च्या पक्षांत आल्बर्टानें मामील गडबडीच्या प्रसंगांत घडलेल्या गुन्हासंबंधी चौकशी करण्याकरितां एक स्वतंत्र न्यायमन स्थानस्थापना झाली. संकेत राजास कळविला होता. या न्यायपीठाची स्थापना आतां ताबडतोब करण्यांत आली. "दंग्यांचें न्यायमन" असे त्याचें प्रथम नामकरण केलें होतें, परंतु थोडक्या वेळांत "यमायन" हे इतिहासशस्त्रज्ञ नांव त्यास प्राप्त झालें. मामील दंग्याधीण्यांत घडलेल्या गुन्हासंबंधी चौकशी करण्याचे सर्व अधिकार चालू न्यायमनाकडून काढून स्वतंत्रपणें या पीठास देण्यांत आले. राष्ट्राची मुख्य न्यायमना अस्ताला गेली; आपण वाटेल ते ठराव करून ते लिहून काढण्या-करितां आल्बर्टानें त्यास वाटेल त्या वेळीं राजगीरी रीतीनें बोलावें अशी त्या सभेच्या न्यायाधीशांची स्थिति झाली. या यमायनानागून लोकच काय परंतु शहरांच्या व प्रांतांच्या राजकीय सर्भास दांती वृण करून गयावया करीत उभें राहण्याचा प्रसंग येऊं लागला. राजाचा व शहरांचा पुरातन मनः व प्राचीन हक्क यांची बोद्धवण हे न्यायपीठ स्थापन होतांच आपोआपच झाली. या नवीन न्यायमनाचें मुख्य काम राजद्रोहाची व्याख्या करणे व त्याबद्दल शासन करणे हे होतें. राजद्रोहाची व्यापक परंतु गूढी व्याख्या थोड्या शब्दांनीं असा कळमांत : "वर्षांशीं ठगविली; त्यांचा मार्गः-नेत्र धर्माभ्युदय, धर्मसंशोधक मना अथवा जाद्विज्ञाने यांच्या विरुद्ध आलेल्या अजिंक्य मदीं कारणें राजद्रोहात्मक आहेत. उपद्रवणें जमून प्रार्थना करणें हा राजद्रोह होता; निर्मम, मद्रादीत प्रार्थना, विज्ञानअज्ञ, यांच्या विरुद्ध खटपट न करणें

हा राजद्रोह होता: राजाला किंवा यमासनाला कायद्याचा किंवा मनदाचा निर्वेध आहे व त्यास कोणाचे स्वातंत्र्य हिरावून घेण्याचा अधिकार नाही असे प्रतिपादन हा राजद्रोहच होता. हा अपराधाला देहान्तपायश्रिताची एकच सार्धा शिक्षा ठरविली होती. हा नवीन व भयंकर चरकाचा प्रयोग इतका सुयन्त्र चालू झाला की, तीन माहिण्यांत सरदार, श्रीमान, सावकार, शास्त्री, धर्मोपदेशक वगैरे नामांकित व निवडक अशीं अठराशे माणसं प्राणास मुकली; व इतकें होऊनही त्याचें काम अच्युत चाललेंच होतें. आश्रयाची मोष्ट ही की, राष्ट्रांतील सर्व जुन्या न्यायसभांच्या राखेवृत्त निर्माण झालेल्या ह्या यमासनास अधिकार मिळाल्याबद्दल राजाकडून किंवा हजूरक आल्लहाकडूनसुद्धा कोणत्याही प्रकारची सनद अगर आज्ञाच नव्हते. हा न्यायमूर्तीचा खंयभूच कटप निर्माण झाला होता; व त्याचा आल्ला हा कायमचा अध्यक्ष व इतर सभासद त्याचें आज्ञाधारक मेवक होते. ह्या सदस्यांपैकी दोघांनाच मते देण्याचा हक्क होता, पणु नीं मते गुंडालून ठेवण्याचा अधिकार आल्लहास पूर्णपणे होता. एवंच हें न्यायासन झणजे मसलतगार लोकांचा एक लहान कंपू असून सर्व जबाबदारी व सत्ता आल्लहाच्याच शिरावर होती. या नवीन अन्यायासनाची मना सर्वस्वी निषेधित करण्यांत आल्लहाचे दोन हेतु होते: पहिला. सभासदांसवैधी आपणास नीट माहिती नसल्यामुळे त्यांति आपणास फसवू नये; दुसरा, खऱ्या न्यायसभाप्रमाणें कायदा व पुरावा यांजकडे विशेष लक्ष न देतां या सभेस राज्यव्यवहाराच्या धोरणानें स्वातंत्र्य वंचे. या उद्देशांस अनुसरून व्हिगिलियन्सच्या मंडळानें या नवन संभेत सभासदही अनुक्रम नेमिले होते. व्हिगिलियन्सची या मंडळी वृत्ति कालच नदणीय होती. स्वतः रक्षानें हात भरविण्याचें त्यास धैर्य होईना. दिवनेक स्पेनमद्युत धरून पोहोचल्यामुळे प्रेसिडेण्टच्या कामाच्या प्रसंगासही तो मोकळा झाला होता. तथापि पोहोची व मंडेपणाची त्याची सैम अद्याप पुढी झाली नव्हती. गृहार्थी भग्भगट होण्याचीसही राष्ट्राद्वय ईश्वराची प्रार्थना करून आल्लहाच्या राजद्रोहाच्या व्यत्येसही तो मान झालेलेत असें माघ ती लोकांन कितपत माघ होईल याजकल त्याच्या मनांत पोडा संशय येऊन गला होता. आल्लहाला तो नेमि

‘परम धर्मिक व दयाळू’ अशी विशेषण लावीत असे. ‘व्हिग्लियस हा फार उपयोगी पडणारा व राजकार्यतत्पर मनुष्य आहे. त्याला सरकारच्या हातचा भत्करीचा तुकडा मिळवा,’ अशी आल्फाची शिफारस होती. मोघम व संक्षिप्त शब्दांनी या गोष्टीस मान्यता दर्शवून, फिलिपने ‘तो नवीन धर्मास अनुकूल, फसव्या व लाचखोर : असल्याबद्दल पार्माचा अभिप्राय आम्हांस कळवून ठेवला. या गृहस्थाच्या मदतीने निरनिराळ्या प्रांतिक व्यापसनांतून मासले चाईक लोक पसंत करून त्यांची या नवीन व्यापसनांवर योजना झाली. बॅलेमान, स्वार्कामिंज वगैरे ज्या ज्या लोकांम या कामाकरिता आम्हांला झाले त्यांनी मांड्या उत्सुकतेने ही कामांमि पतकल्ली. नेदर्लंडदेशस्थ व्यापारीशांस या सभेंत विलकुल महत्त्व नव्हतें. डेल रियो व ज्युएन व्हार्गिस या स्पॅनिश सभासदांस मते देण्याचा अधिकार असल्यामुळे त्यांचे सभेंत विशेष प्राबल्य होतें. डेल रियो हा युट्टिहीन व विचारहीन मनुष्य असल्यामुळे आपल्या वरिष्ठांच्या तंत्रानें वागत असे; व्हार्गिस हा लहानपणापासून जवरी संभोग, घून वगैरे कर्मांत निरतलेला असल्यामुळे, रक्तपात करणें हा त्याला आयुष्यातील अत्यंत मनोरंजक व महत्वाचा व्यवसाय धाटत असे. त्यानें आल्फाच्या या सर्वांत अविश्रान्त मेहनतीने व उल्लासानें काम केलें. त्याच्या हातून झालेली प्राणिहिंसा व त्याच्या प्रामादिक वाणीतून नेहमीं होणारी व्याकर्णहिंसा या दोन्हीबद्दल जुन्या लेखांतून असंख्य उल्लेख आढळून येतात. शून्य स्वरूपां इतर सभासदांपैकी हेमेल नामक एका फ्रेमिश गृहस्थाची अशी आख्यायिका होती कीं तो या यमासनाचें काम चालले असतां सदैव निद्रिस्त असे; परंतु अभिप्राय देण्याची वेळ आली कीं होळे उघडून “वधस्तंभावर चढवा”, “वधस्तंभावर चढवा” एवढीं अक्षरे बोलून तो पुन्हां झोंपी जात असे.

या यमासनाची पहिली बैठक आल्फाच्या घरी ता. २० सप्टेंबर रोजी भरली. या सभेंत चालाव्याच्या मांडीचा सरिस्फाद वगैरे न करण्यबद्दल प्रथम सर्व सभासदांच्या शपथ आल्या. खुद्द आल्फा या सभेचे काम दुरांज सात तासप्रमाणें करीत असे. इतर सभासदांची

याहीपेक्षा जास्त वेष्ट मेहेनत चालत असेल यांत नवल नाही. कामाची पद्धति फार मापी व संक्षिप्त होती. मागील दग्याओण्यांत मामील असणारींची माहिती मिळविण्याकरितां काहीं बातमीदार प्रांताप्रांती नेमण्यांत आले. सर्वांत मोठा गुन्हा द्रव्य जवळ असणें हा होता. आल्बानें लोकांच्या मिष्टकृती जत करून त्यांतून पांच लक्ष ड्यूकट राजास दमाल पाठविण्याचा पण केला होता. करितां स्पेनच्या बुभु-
क्षित भूमीवर सोन्याचा पूर बाह्यविण्याकरितां नेदर्लंडांत रक्ताचे पाठ सुरू करणें जरूर होतें! थोमत असो घरीव असो, पोपघर्मी असो अगर नूतन धर्मी असो. प्रत्येक इममान आपली मान अरियर वाटू लागली. परंतु थोड्यांत मनुष्यास पळ काढल्याशिवाय गत्यंतरच राहिलें नाही: परंतु तसें जणें मारीवाले, जहाजांचें तोंडिल धोरें बाहक वर्गामें सुटलेल्या हुकमानुष्ठे दुरापास्त झालें होतें. काहीं बातमीदारांना ऑरेंज, एम्मेन, हॉर्न, लुई, ब्रडगेंड, क्युलेंबर, व्हांडेन्वर्ग, बर्बेन व मांटिनी यांच्या राजद्रोहानक कल्याणेंवर्षी माहिती गोळा करण्याची स्वतंत्र कामांमि नेवतु दिली होती. इतर अनेक लोकांच्या म्दण्यांचा निकाल फार संक्षेपें होत असे. दस्योज भागभर बातमी इतकडून आली की ती तशीच इतर समामदांकडे विभागकरितां आल्बदा पाठवीत असे. कागदपत्र मुद्दां न वाचतां हे समामद शेंपल्यास लोकांमधेवर्षी एकदम अभिप्राय उद्गारगकडे लिहून पाठवीत. हा अभिप्राय सर्ती पदतोच उद्गारग अहेचार्जीस लयांत त्यास मुद्दावर चढवून मकरण निकालांत काढीत असे. अभिप्रायांत काहीं म्दममद क्षिप्त्यन आल्बदाकडून समामदांस भकन कोरडे येत असत. तीस, चाळीस, पन्नास, शंसन अशा देवघोषी साम्यी कचळ आदीगच चालु थाली: प्रत्येक शहर, गांव, चेडें यांच्या खातेमुपारीचा तसुपान वायदा. पुरुष व अर्धकें यांचा या रीतीचें संद्वार झाल्याचे झालेड अशाच आकडतात. थोडकडडेडच्या सण्यास रर्जी पुढील लोड मथ्यात करून मजलधित गुणडे अगतां त्यांत पकडून ररांची सरसकड करून उडविण्याचा समामनार्थ गुन वेत केला होता. रचास कोटवी पुनळामुळे पुढील लोड सावध राहिल: व दुःखाची गोड ही कां, या म्दमसबाचदा पणगीत केवळ पांचवीं लोकांच थमलोकी

गाढविता आले. असे किती लोक या सत्रांत बघी पडले याची वगैरे मोजदाद कधीच झाली नाही. या यमासनांत चौकशी एकतर्फी होत असे व फौजीच्या शिरोचा हुकूम बिनचुक न्यावयाचाच. कित्येक वेळा चौकशीस सुरवात झाल्यावर तो इसम पूर्वीच आपण मेलों अमें समजून येई; मग बहुतकरून कागदपत्रांवरून तो इसम निर्दोषी ठरत असे. "काही हरकत नाही," व्हागस अशा प्रसंगी म्हणे, "निर्दोषी मेली असला तर यमलोकांत त्याला विशेष अडचण पडणार नाही." राजद्रोहाच्या व्याख्येवरून कोणी निर्दोषी राहणें शक्यच नव्हतें. उदाहरणार्थ, डी बेट नामक मनुष्यानें एका वड्याल्यास मॅजिस्ट्रेटवर गोडी घालूं नको असें सांगितलें होतें; त्यावरून तो बंडवाल्यांचा पुढारी आहे असें ठरून त्याला देहान्तप्रायाश्चित्त मिळालें. मरणानंतरही राजद्रोहाच्या मुन्हाबद्दल प्रायाश्चित्त भोगावें लागत असे. एक इसम नुरुंगांत असताना उदरानें मयत झाला, त्याबद्दल बैयास तंबी देऊन शहरच्या कोतवालानें सुडदा सुचीवर बसवून त्याचा शिरच्छेद केला व नंतर त्यास मूठमार्ता देवविली. याप्रमाणें सर्व देश हाणजे केवळ कसई-खाना बनला. यमाची घंटा प्रत्येक गांवीं रात्रीदिवस वाजत होती; प्रत्येक कुटुंबांत मुन्हाबद्दल हाहाकार चालला होता; जिवंत सुटलेले लोक आपल्या घरादारांचा नाश झाल्यामुळे भ्रमिष्टासारखे गांवोगांव हिंडताना दृष्टी पडू लागले. देशांतील सर्व लहानमोठ्या कुटुंबांची अशी स्थिति झाल्यामुळे राष्ट्राच्या पाठीचा कणा सर्वस्वी मोडला. राष्ट्राचे पुढारी, मार्गदर्शक व पुरस्कर्ते मुन्यमुखी अगर कारागृहांत पडले होते, किंवा परदेशांत लपून राहिले होते. शरण जाण्याचा कांहीं उपयोग होत नसे; पळून जाणेंही आतां अशक्य झालें होतें; सुड घेण्याची इच्छा घरोघर दबून बसली होती. सूर, फौस व चिता पुरतां पुगेनात. प्रत्येक रस्त्यावरील खांब, घराच्या देवर्हाचे खांब, शेतांच्या भोंवतालचीं कुंपणें व बगीचांतील झाडे यांच्यावर चेंचलेली, जळकीं, शिराहीन प्रेतें ठिकठिकाणीं दृष्टीस पडत. बाहेर पळून जाणाऱ्या लोकांस प्रतिबंध झाला नसता तर थोडक्याच वेळांत सर्व देश उजाड पडला असता, सध्याच्या स्थितींत सुद्धां मोठ-

मोठ्या व्यापाराच्या शहरांत भर दोन प्रहरी मध्याह्नाचीप्रमाणे सामान्य भासू लागले व सन्यासधून गवत उगवलेले दिसत होतें.

शर्मा पार्मानें पुष्कळ वास्तून सरतेशेवटीं राजाकडे आपला गाजिनामा पाठविला. राजानें तो मंजूर केला व त्याच उपालानें आल्ब्रास सुभेदारानें कामावर नेमल्याचा हुकूम पाठविला. शर्माच्या कामाची तारीफ करून राजानें तिच्या हयातीपर्यंत तिला १४००० डचकडची वार्षिक नेमणूक करून दिली. ता. ७ डिसेंबर १५४७ रोजी निगनिगच्या प्रांतिकसभेस शेवटची सलाहीची पत्रे पाठवून शर्मा ही मोठ्या लक्षातल्या महत्त्वाच्या समारंभानें नेदरलँडमधून स्वदेशीं गेली. पुढील कांयकुंठ्या घन्तिमिर्गत तिच्या अमदासीचा इतिहास किंचिनेजोमय भागणें साहजिक आहे; परंतु स्वतंत्र रीतीनें विचार केला असतां त्यांत स्वतंत्र प्रशंसनीय असा भाग फार थोडा सांपडेल. शर्माच्या अंगीं श्रीस्वभावास अनुरूप असे काहीं धर्म होते; अधिकाराचीं छत्रें खाली ठेवतें वेळीं तिनें नेदरलँडच्या प्रजाजनांस क्षमा करून सद्य अंतःकरणानें वार्तावण्याविषयी राजास उपदेश केला; परंतु या समयी ज्या नेदरलँडच्या सरदारांनीं संकटाच्या प्रसंगीं तिची आज्ञा मान्य करून तिची आज्ञा व सचा कायम राखिली, व जे हल्लीं अंधारकोठडींत झुलत पडले होते त्यांच्याविषयी तिनें एक चकार शब्दसुद्धां काढला नाही.

याच सुमारास फ्रान्समध्ये नवीन धर्मी लोकांचें बंड उदभवलें. त्याचा मोड करण्याकरितां फ्रान्सच्या मदतीसाठीं आल्ब्रानें कांहीं सैन्य ठेऊन नेदरलँडचे कांहीं कॅथोलिक धर्मी सरदार पाठवून दिले. इकडे ज्या कामाच्या मिषानें पुढें चालू केला. मोठमोठ्या शहरांच्या तटवेदींचें काम आपाखानें गुरू झालें होतें. पाचिकांनं स्वतःच्या देखावतावरीं अद्वय शहरांतरीक पंचकोमी भक्कम नवा किला बांधून त्याच्यावर पांच मोठे बुरूज तयार केले; किल्ल्याबाबतीं मोठे दगडी तट बांधून त्याच्या पलीकडे मोठे गंदक खणले, यांपैकीं चार बुरूजांस आल्ब्रानें आपलीं नांवे दिलीं व पांचव्या बुरूजास हनभागी पाचिकोचें नांव दिलें. या किल्ल्यांत तोफा, बंदुका वगैरे हत्यारे व दाखगोळा, धाग्य वगैरे सामुग्री ठेवण्यास व संकटाच्या

वेळीं शिपाई लोकांस लपून राहण्यास मोठमोठी भुयार केली होती. अँद्रवर्षाच्या लोकांस जरबेंत राखण्याकरितां ही व्यवस्था निमोन केली होती. या नवीन किल्ल्याचा प्रवेशसमारंभ आक्टोबर अखेर झाला; पुढें दोन महिने आख्या वाहेरच हिंडत होता. इकडे अँरेज वेगरे पळून गेलेल्या सरदारांविरुद्ध पुरावा गोळा करण्याचें काम त्याच्या हुकुमावरून चाललें होतें.

ता. १० जानेवारी १५१८ रोजी अँरेज, लुई, त्यांचा महुणा व्हांडे-
न्यर्ग, ह्यूझटन, वझलेबर व मॉंटेनी यांस यमासनापुढें बजर होण्याबद्दल
जाहिरनामा पसिद्ध झाला. त्यांत जाहिरनाम्याप्रमाणें घेचाट्टीस दिवसांत
हजर न झाल्या न त्यांच्या दरोवस्त मिळकती जप्त करून त्यांस निरंतर तहपार
राहण्याची शिक्षा फर्माविली होती. अर्थातच या हुकुमास सदर गृहस्थांनीं
भीक घातली नाही. अँरेजविरुद्ध ठरविलेल्या आरोपांचा परिष्कार व्हा
कलमांत केला होता; त्याचा सारांशः—“ अँरेज हा बंडाचा मुख्य
पुरस्कर्ता होता व आहे, राजांनं नेदरलँडांतून पाठ फिरवितांच त्यानं देश
आपल्या स्वाधीन करून घेण्याची व राजास देशांत पुन्हा न येऊं देण्याची
खटपट केली; त्यानं स्पॅनिश धर्मसंशोधनपद्धति सुरू करण्याचा राजाचा
बेत आहे अशी खोटीच बातमी पसरली; ब्रेडरोड व त्याचे कऱ्वाले यांस
अँरेजचीच फूस होती; अँद्रवर्ष शहरांत बंडाचा बीमोड करण्याच्या
मिषानें जाऊन तेथें त्यानं पाखंडमतास उजेजत दिलें व लोकांस धर्म-
स्वातंत्र्य देऊं केलें. ”

इतर सरदारांवर अशाच प्रकारच्या तोहमती होत्या. या तोहमतीच्या
तत्त्वावरून आख्याच्या यमासनाचा मायार्दीपणा सहज लक्षांत येण्या-
सारखा आहे. या निमंत्रणार्थ अँरेजनं थोडक्यांत परंतु तिरस्कारयुक्त
भाषेंत कोर्टाच्या अधिकाराच्या मुयावर जबाब लिहून पाठविला. त्याचा
सारांशः—“ संस्थानिकांच्या जनातीचा सभासद, जर्मनराज्याचीचा
मांडलिक राजा, फ्रान्सदेशांतल स्वतंत्र संस्थानिक, व नेदरलँड देशांपैकीं
वतनदार अधिकारिण्या विविधपदापन्नत्वामुळें आख्याच्या स्वयंशिद्ध न्याय-
सभेस आपणास बोलावण्यास कोणताही अधिकार पोंहोचत नाही.
संस्थानिकांच्या जमातीनं—राजा व इतर मांडलिक राजे यांनीं—पाचारण

केल्यास त्याच्यापुढे आपण शुद्ध वर्तन स्थापन करण्यास आपण तयार आहो; व त्याच्यापुढे जाव देणें झाल्यास आपणास सामान्य तुरुंगांत न ठेवितां संस्थानिकांपैकी एकाच्याच्या घरी नजर कैदेत ठेविलें पाहिजे. ॥ या जबाबदारीस यांवरवीं राहणारी सामना करण्याची व नवीन धर्माची उघडपणें तरफदारी करण्याची त्याच्या मनाची तयारी झाली नव्हती असें दिसेल. परंतु त्याच्या वर्तनासंबंधी राजकडून आतां उघडपणें टीका होऊं लागली व त्याच्या मिळकतीवरही गदा आली होती. शिवाय त्याचा मुलगा काऊंट व्हॅग्न हा लूव्हेंसच्या विद्यापीठांत शिक्षित असतां त्यास फसवून नेऊन स्पेनदेशांत जाण्यास वर्तणुकीबद्दल ओलॉस डेवण्यांत आले. हा अवकाश तो वर्षाचा मुलगा मागे नेदर्लंडांत ठेवून ऑरेंज जर्मनींत कसा गेला याचेंच आश्चर्य वाटतें स्पेनमध्ये तो वीस वर्षे स्पॅनिश पद्धतीने व स्पॅनिश शिक्षणाखाली राहून अगदी बदलून गेला. कर्मधर्मसंयोगानें त्याच्या प्राणास काहीं अपाय झाला नाहीं. इकडे यमासनाकडे दररोज अजोचे पुर लोटत होते. त्यांत भीतीनें गर्भमयिते झालेल्या स्थानिकराज्यसंस्थांकडून आपल्या मागील वर्तनावद्दल पश्चात्तापदर्शक यादी, कारागृहांत असलेल्या किंवा फांशी देण्याकरितां काढलेल्या बांधवांकरितां अगर सैन्याकरितां पद पसवून द्या भाकलेलीं विनंतिपत्रे, वगैरे दीनलेख सहस्रशः असत. ता. १३ फेब्रुवारी रोजी पोप महागजानां नेदर्लंडमधील सर्व लोक पाखंडी आहेत असें ठरवून त्यांस देहांतप्रायश्चिनाची शिक्षा पर्माविली. त्यांतून कांहीं लोकांचा नामनिर्देश करून त्यांस सोडविलें होतें. हा हुकूम राजानें पसंत करून आपल्या सहीनें प्रसिद्ध केला. सारांश, बायका, पुरुष व मुलें मिळून तीस लक्ष प्रजा-तीन ओळींत-धर्मद्रोही ठरून फांशीच्या शिंदेस पात्र झाली. सर्व लोकांना फांसावर चढविण्याचा सरकारचा उद्देश नमेल, परंतु सर्वच शिंदेस पात्र ठरल्यामुळे कोणासही वाटेला त्या वेळीं सुद्धावर चढविण्यास कायद्याची अगर दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीची सापुढें हरकत राहिली नाहीं. तथापि यमासनाच्या बातमीदारांस व सभामंडीस प्रत्येक इसमाच्या संपत्तीचें प्रमाण ठरविण्याचें महत्वाचें काम अपाय फाप लागत होतेंच. या नवीन हुकुमावरून हजारों लोकांचे बर्बा

प्रत्यही पडत होते. नाताळच्या सणाच्या आठवड्यांत आठशें लोक यम-सदत्तास पाठविले अशी फुफारकी आठव्हानें राजाकडे लिहून पाठविली. श्रीमान लोकांस तर मृत्यूवाचून सुटकाच नव्हती; परंतु गरिबीमुळेही मनुष्याचा वचाव होईल असा बिलकुल भयंकरा नमे, वधस्तंभाकडे जातांना आरोपी रस्त्यांतून लोकांना उद्देशून त्रिधाची व विनवणीची भाषणे करीत, तीं बंद करण्याकरितां आरोपींची जीम निक्षेप धोरच्या आंगडीत गच्च बसवून तिचें रोंक लोखंडाच्या तापलेल्या पहारें भाजून टाकण्याचा अपूर्व प्रकार सुरू झाला. लोकांचीं मनें अद्याप न्यवस्थित गीतीनें जुलुमाचा प्रतिकार करण्यास तयार झालीं नव्हतीं, तथापि मानवी प्राण्याचे स्वाभाविक विकार सर्वस्वीं दडून राहणें शक्य नव्हतें. प्रथम भटकणाऱ्या व रस्तेतुट करणाऱ्या लोकांच्या दोष्या “जंगली भिक्षकरी” या नांवानें सर्व देशभर उत्पन्न होऊन त्यांनीं चोहोंकडे दरबडे, लुटानूट व खून वगैरे करून लोकांस अगदीं चाही चाही करून सोडिलें. यांचा बंदोबस्त करण्यास स्पॅनिश सैन्याची योजना करावी लागली.

इकडे एग्मोन व हूर्न हे बार्दाशिवाय दोन महिने पेंड शहरीं तुरुंगांत राहून पडले होते. नोव्हेंबर १५६७ महिन्यांत त्यांच्यावर काम चाल-विण्याकरितां नेमलेले कामगार व्हर्गार, डेलरिओ, व त्यांचा चिटणीस प्रेंडस हे आरोपींस तुरुंगांत जाऊन भेटले; व त्यांजपासून लेखी जबाब मागण्याकरितां लाविलचक, बोटाळ्याच्या व अपस्तुत अशा प्रश्नांच्या यादी त्यांनीं त्यांच्या स्वाधीन केल्या. आरोपींनीं तुरुंगांतल्या तुरुंगांत बकीलाच्या मदतीवाचून त्यांचीं लेखी उत्तरे न दिल्यास त्यांस कांटाचा अपमान केल्याबद्दल शिक्षा होईल अशी त्यांस यावेळीच ताकीदही मिळाली. नंतर त्यांचे पुराव्याचे कागदपत्र सर्व त्यांजपासून काढून वेण्यांत आले. एग्मोन व हूर्न यांच्या चिटणीसास खोड्यांत वगैरे वधून कडुली देण्यासाठीं बऱ्याच यातना भोगाव्या लागल्या. परंतु राजद्रोहाचा त्यांस बासच नसल्यामुळे अर्थातच त्यांच्याकडून कांही माहिती मिळाली नाही. पुढें दोन महिन्यांनीं, एणजे ता. १० जानेवारी १५६८ रोजी, हूर्न व एग्मोन यांजवरील तोडमतीचे अनुक्रमे वेसट व नव्वट कलमांचे तळे त्यांचे हातीं आले; व या तोडमतीबद्दल लेखी जबाब यांचे

दिवसांत वकिलांच्या सल्ल्यावाचून देण्याचा त्यास हुकूम माला. हॉर्नधर्मास तोदयातीचा सारांशः--“ ओरोपीनें ऑरेंज, एम्पोन वगैरे सरदारांच्या मदतीनें राजाची सत्ता नाहींशी करून नेदर्लंडदेश आपापसांत वांटून घेण्याचा गुन वेत केला. सरदार लोकार्ती व्हेनव्हिल-विरुद्ध राजास पाठविलेले पत्र त्याची उघडपणें केलेली थंड व त्यास घालवून देण्याबद्दल केलेली खटपट, या राजदोष्टी कृत्यांत आलेली सामील होता. फडणीस-मंडळ व खाजगी-मंडळ यांचा मन्त्रीमंडळांत समावेश करावा असें त्यानें प्रतिपादन केलें. ब्रेडा, हूस्टाटन वगैरे ठिकाणीं ऑरेंज, एम्पोन वगैरे सरदारांशीं भसलत करण्याकरितां आंग्रेपी मेला होता व त्या ठिकाणीं कटाचा व बिडामि-अर्जाचा प्रस्ताव झाला, विज्ञाति-अर्जाविरुद्ध त्यानें कांहीं खटपट केली नाहीं. क्युलेंबरच्या मेजवानींत व स्ट्रालनच्या परीं भिक्षेकऱ्यांच्या तांबानें त्यानें मयमाशा केलें. धर्मानें कटवाल्यांशीं केलेला तह त्यानें पसंत केला. डेडमॉंड येथें ऑरेंज चौतेस भेटून सैन्य गोळा करण्याच्या विचारांत तो सामील होता. धर्म-संशोधन व धर्मविषयक बऱ्हुकूम रद्द केले पाहिजेत असें त्यानें आपल्या चिडणिमास वारेवार लिहिलें. दुर्नेमध्ये त्याचें स्वागत करण्याच्या प्रसंगीं “ भिक्षेकऱ्यांचा जय असो ” असा लोकांनीं गजर केला. त्यानें दुर्ने-मध्ये नवीन धर्मसंभोजन दिलें. राजा नेदर्लंडांत आल्यास १५००० फौज जमा करून त्यास आपण प्रतिबंध करूं; व आपला भाऊ मॉरिती यास कांहीं अपाय झाल्यास ५०००० फौज घेऊन आपण स्पेसवर हल्ला करूं असें त्यानें झटलें; व्हॅलेंसिनीज येथें लोकांस बंड करण्यास त्यानें फूस दिली; ही व अशीच दुसरीं कृत्यें करून आंग्रेपीनें राजद्रोह, राजद्रो-हास मदत, बंड, गुन कट, विश्वासघात हे गुन्हे केले आहेत. ” या तक्त्यांत शेवटीं असें लिहिलें होतें कीं, बरील गोष्टीबद्दल सरकारास फक्त माहिती मिळाली आहे; करितां आंग्रेपीची चौकशी फार न वाढ-वितां संक्षेपानें व्हावी व त्यानें राजद्रोहादि गुन्हे केले आहेत असें ठरवून त्यास जहागिरदारीच्या दर्जातून कमी करावें, देहात मायभित्ताची शिक्षा घावी व त्याची मिळकत सरकारांत जप्त करावी.

मागील इतिहासावरून असें दिसून येतलें, कीं बरील यादीपैकी

काही कथे हॉर्नने कधीच केली नव्हती व काही कामे त्याने केवळ धर्माच्या हुकुमाने व सांगण्यावरून केली होती; काही कथांचेइतल्याच्यावर जबाबदारी घालणे केवळ हास्यास्पद होते व या कथांवरून काढलेली अनुमाने तर्कशास्त्रालाही अगम्य होती. अशा या तोहमतांच्या तक्त्याला कागदावाटून, वकीलाच्या अमर कामदपत्याच्या मढाच्या-वाचून, बेअदबीची गदा देण्यावर धरून वसलेल्या कोर्टापुढे जसाच देणे फार जासमीचे काम होते, परंतु विशुद्ध अंताकरणावाला डगमगच नाही. हॉर्नने सरळपणाने खरी हकीगत लिहून दिली:— "राजाला घालवून देण्याच्या वेळे कदाची मला वार्ता सुद्धा नाही; कदाच्याशी माझा बिलकुल संबंध नव्हता; ग्रॅव्हिलचढल मला तिरस्कार वाटत होता व तो मला असतो राजाचे दित होईल या हेतूने मी त्याच्या विरुद्ध खटपट केली. ऑरेंज वैभोरस जेडा वेगळे ठिकाणी मी मित्रत्वाच्या नात्याने बंदलो, त्यांत राजकीय हेतु बिलकुल नव्हता. कपुलेंवरच्या मेजवानीत मी नव्हतो; इतर ठिकाणी भिक्षक्यांचा जयजयकार झाला. त्यास मी कागपीभूत झालो नाही. धर्ममंशोधनाविरुद्ध माझे खरे मत मी लिहिले; दुने एथे धर्माच्या हुकुमांप्रमाणे शब्दशः मी वागलो; तेथील कथांबद्दल कोणतीही जबाबदारी माझ्यावर नाही; मेन्य जमा करण्याचा वेळ माझा कधीच हेतू नव्हता; ब्रुसेल्समध्ये हजार फ्लोरिन सुद्धा कर्ज मला मिळना; दोनप्रहरची भ्रान्ति वाटू लागली, ह्मणून मी ब्रुसेल्स शहर सोडले; वेगळे " शेवटी, अगदी साध्या भाषेत त्याने आपल्या न्यायाधीशाना अशी विनंति केली की, " माझे खरे हेतू समजून घेऊन व माझी राजनिष्ठा व इमानाची राजसेवा लक्षात घेऊन, माझ्या हातून काही सुल्लूक अपराध घडले असल्यास त्याबद्दल मला माफी मिळावी; व एकंदरीत मला दोषमुक्त करून जीवदान द्यावे. "

एथोनच्याविरुद्ध अशाच प्रकारचे आरोप होते व त्याचा जबाबही याच धोरणाचा होता. राजाला घालवून देण्याचा दैत, ग्रॅव्हिलला अयोग्य ठरवून घालविण्याची खटपट, मस्कराच्या पोषाकाचा प्रसार, मॅर्चमंडेटात इतर मंडळे सामील करण्याचा यत्न, राहसभा बोलावल्या-वाचून राजास इत्यादी मदत मिळणार नाही अशी धमकी देणे, धर्म-

संशोधनें बैगरेविरुद्ध खटपट, कटास व विद्रोहि-अर्जीस मदत, सरदारांशी मसलत, राणी पार्लामे संकटाच्या वेळीं मदत न करणे, नवीन धर्मी लोकांस सवलती देणे, बंडवाल्यांस माफी मिळण्याविषयी प्रयत्न, क्रुसेन्समध्ये पार्लामे अटकवाढून ठेवण्याची खटपट, फौज जमा करण्या-विषयी सरदारांलोकांशीं मसलत, धर्मच्छल झाल्यास राजाविरुद्ध शस्त्र उचलण्याची प्रतिक्रिया, वमुल्लेखच्या मेजवानीत भिक्षुक-यांचा जपजयकार, बैगरे सर्व कृत्यांचा उद्धार एग्मोनविरुद्धही केला होता. एग्मोननें कांही गोष्टी कळूळ केल्या व कांही साफ नाकळूळ केल्या; व त्यांपैकी कोणत्या-ही कृत्यांपासून राजद्रोहात्मक अनुमान निघत नाहीं असें त्यानें निष्पृक्त भाषणें लिहून दिलें. बरील यादीपैकी बहुतेक आरोपांस त्याची उत्तर हार्नेपाणीच शब्दाः होती. भिक्षुक-यांचा पोशाक प्रचलित आणण्यांत, निषकाराम व कर्ज यांनीं बुडालेल्या सगळ्यांस कायकसरीचा किंत्ता द्यावण्याचा आपला हेतु होता. मंत्रीमंडळांत फडणिस व रवाजगी-मंडळ यांचा समावेश करावा, राष्ट्रसभा बोलवावी व धर्मग्रान्याचा अंमल कमी कडक करावा असें प्रतिपादन करण्यांत आपला चोगला हेतु होता; व त्यापासून राजाचे व राष्ट्राचे हित होईल अशी आपली समजूत होती. कटापासून अलिप्त राहण्याबद्दल आपण आपल्या जेदांस निक्षेप सांगितलें होतें. हॉर्न, ऑरेंज बैगरेस छेडा बैगरे ठिकाणीं मेदण्यांत आपला कांही राजकीय हेतु नव्हता; नवीन धर्मी लोकांनीं केलेल्या अत्याचारांस आपण कडक शासन केलें; शिराय पार्लामेच्या हुकुमाप्रमाणें आपण नेहमीं वर्तन ठाविलें होतें; क्रुसेन्स सोडल्यापासून रीज्जला कमी-पणा येऊन बंडवाल्यांस जोर येईल या भीतीनें तिला क्रुसेन्स न सोडण्या-बद्दल आपण आग्रह केला; सैन्य बैगरे जमविण्याचा आपल्या मनांत कधीही विचार आला नाहीं; भिक्षुक-यांच्या जपजयकाराचा आपण नेहमीं निषेध करून त्याबद्दल लोकांस कडक प्रापश्चित देत आलों; बैगरे खऱ्या गोष्टी या लेखी जबाबार्त स्वरूपणें कथन केल्या होत्या. दोन्ही आरोपांची मुख्य तक्रार अशी होती की, संस्थानिकांच्या जमातीचे सभासद या नात्यानें आपला चौकशी त्या जमातीपुढें व त्या जमातीच्या नियमांप्रमाणें झाला पाहिजे. आपणास अटक त्या जमातीच्या सदस्यावांचून कोणास

करतो येत नाही. शिवाय एम्पॉन्ची अशी तक्रार होती की, ब्रावंट-
ग्रांटाच्या "सानंद प्रवेश" सनदेचा कायदा आपणास मिळाला पाहिजे.
हॉर्नची विशेष विनंति अशी होती की, कॅथोलिक धर्मी सरदार या
नाम्याने आपली चौकशी तत्कालीय राजे व संस्थानिक यांच्याकडूनच
झाली पाहिजे. हे जबाब दाखल झाल्यानंतर आरोपीस वकील देण्याची
सवानगी मिळाली. मात्र सरकारतर्फे कांहीं पुरावा पुढे आला नाही व
आरोपीस पुरावा देण्याची सवड मिळाली नाही. पुरावा देण्याकडितां
अविहारी मात्र नेमले होते; परंतु त्यांच्या कामास सुवात होण्याचीच
निकाळाची तारीख प्रसिद्ध झाली. आरोपीस भेटण्यास वकीलांस क्वचितच
संध मिळत असे; व भेट झाली तर आल्ब्राच्या वतीने कोणी मनुष्य
तेथे हजर राहत असे. अशा प्रकारची ही या खटल्याची अद्भुत चौकशी
चालू असतां एम्पॉन्ची विपन्नावस्थेत जाऊन पोहोचलेली बायको
आपली अकरा मुलें घेऊन फिलिप, आल्ब्रा, जर्मनीचा बादशहा,
आपला भाऊ इलेक्टर पॅलेटाईन व फ्रीसच्या जमातीचे इतर सभासद
संजकडे आपल्या नवऱ्याच्या मुक्ततेबद्दल विनवणी करित होती. तोच
कम हॉर्नच्या वृद्ध मातेनेही चालविला होता. या राजमंडळापैकी प्रमुख
राजांनी व संस्थानिकांनी फिलिपला स्वतः पत्रें लिहून राजमंडळाचे
निष्पन्न पाठण्याविषयी त्यास विनंति केली; एम्पॉन्च्या पत्नीच्या अर्जावरून
ब्रावंटच्या राजसभेने "सानंद प्रवेश" सनदेवरून ब्रावंटच्या रयतेस
मिळालेल्या हक्काचा योग्य विचार करण्याविषयी राजास भागभात एक
यादी पाठविली; शिवाय जर्मन बादशहानें कॅथोलिक संस्थानिकांपुढे
हॉर्नची चौकशी होण्याबद्दल एक स्वतंत्र पत्र राजास पाठविले. या
विषयात आरोपीच्या वतीने आलेल्या शॅफर्डो पचास राजाने टांगसुद्धा
ने पाठवितो आल्ब्रास मात्र काम लोंकर आटोपण्याबद्दल तगावाची पत्रें
पाठविली. फिलिपने बादशहास असे कळविलें की, "कायदागर्भ
सभेलाय सर्व जगाम पणंत वाटत; इष्टी वेदलंड देशास मी मुकलो,
तरी अगर तो पाह्या बेलगतर येऊन पडला, तरी माझा निश्चय
बदलणार नाही." ब्रावंटच्या हक्काचा विरोध बाऊ नव्हता;
क्या वेदलंडचे बहुतेक सर्व हक्क पुढीस मिळाले होते. मुख्य

अडचण जमातीच्या विषयाची होती; कारण यांत चार्ल्स बादशहाने स्वताः अनेक स्पष्ट ठगविले होते की, जमातीपैकी कोणतीही इसमाची कोणत्याही गुन्यावद्दल चौकशी करणे झाल्यास जमातीच्या विषयाने झालेले पाहिजे. त्यावर आज्ञाहाने असे प्रतिपादन केले की, हे गुन्या त्या सद्रांत येत नाहीत व ही चौकशी राजा आपल्या स्वतंत्र अधिकारांत करित आहे, त्याचा जमातीशी काही संबंध नाही. ता. १ जून रोजी स्वदल्याची चौकशी संपली; व ता. ४ मेजी राजाच्या सहीचा, आरोपार गुन्याची शक्ती धरून शिच्छेदाची शिक्षा फर्माविण्याचा हुकूम प्रसिद्ध झाला; तीन दिवसांत आख्याने सर्व कागदपत्र केव्हां वाचून पाहिले व हुकूम केव्हां लिहिला, व राजाची भंडा या हुकुमावर तीन दिवसांत कशी येऊन पोहोचली हे सर्वच मोठे गूढ आहे. ही चौकशी केवळ थडा होती; जमातीच्या बाब्याच्या चौकती गोळ्या घालून अगोरीस मारले असते तरी देवाळ लोकांस जाम्म खंद अगर आश्वर्य वाटण्याचा संभव नव्हता. नेदर्लंडच्या राजकीय हकांस किंवा मानवी प्राण्याच्या नैसर्गिक हकांस या स्वदल्यानी पूर्ण हक्काळ लाविला होता. पागंडी लोकांवर झालेला इतकी क्षोभ भावविण्यासाठी फिलिपचा अवतार होता व आख्या हे त्याचे अमोघ वज्र होते, देवदी आरोपी निर्दोषी होते हे मागील कथानकावरून स्पष्ट दिसून येण्यासारखे आहे; व यथामनास्था एका सभासदाने ही गोष्ट कापडेशीर रीतीने सिद्ध करून राजाने शिक्षा देण्याऐवजी या लोकांस बंदीस यावे असे सुचविले होते. एण यांस बाद मिळण्यास कोडी मार्गच नव्हता. मध्यंतरी अन्य ठिकाणी काही लढाईचे प्रसंग झाल्यामुळे या नायकाचे शेंबराचे अंक काही दिवस तडकून राहिला.

राजपुत्र ऑरिऊस सगेंशेवटी केंवर वांढली. कापडाने बाहिष्कृत व हद्दपार झाल्यामुळे व आपल्या जहागिरीला व मुलांला मुकल्यामुळे, जुलूमाला चरकांत सांपडलेल्या आपल्या राज्याच्या बलांने आखाड्यांत उतरण्यास त्याला जमता कोहीच भंडा उरला नाही. बंडाचा परिणाम काय होईल, त्या शिगल्यामुळे आपल्या सत्तेवर सुगुट घरातो अगर कुठंड येत याचा त्याला यांबडी अंदाज होणे शक्य नव्हते. नवीन धर्मतत्त्वांवर

त्याचा विश्वास जास्त बसत चालला होता; त्यामुळे या तत्त्वांचा स्वीकार करून त्यांच्या जोरावर स्पॅनिशसंघा इंग्लंड देतो येईल असे मानण्यास जगा होतो; कदाचित् धर्मसंशोधनाची लाट पुन्हा जोरात येऊन त्यांत ऑरेंजप्रभृति मंडळी वाहून जाण्याचाही तितकाच संभव होता. युरोपातील सर्वमान्य तेजापतीच्या आधिपत्याखाली स्पॅनिश लोकांनी नेदर्लंड-देश व्यापला होता. फ्रान्स देशातील नवीन धर्मी लोक अर्धेयुद्ध त्यांनी कॅथोलिक राजसत्तेशीं सलोखा केला होता. नवीन पंथाचे प्रमुख लोक हद्दपार अगर कागदुद्धांत होते. त्यांच्या मिळकती जप्त झाल्या असल्यामुळे लडाईची मुख्य सामुग्री शत्रूंच्या स्वार्थीन झाली होती. सर्व देश भीतीने गर्भगलित, भीत, धर्मच्युत व केवळ जीव रक्षण करण्याकरितां सत्तकेंद्र झाला होता. अशा समयी ऑरेंज रंगभूमीवर आला. त्याच्या सैन्यजितीत जाहिर केलेल्या आगेपोंस त्याने स. १५५८ च्या उन्हाळ्यांत थोडक्यांत पण फार जोरदार भाषेत जबाब प्रसिद्ध केला. त्या लेखाचा सारोक्तः—

यमासनांतील चोरांची माझे व माझ्या द्रजाच्या लोकांचे बुर, साफ करण्याची सुद्धा यथ्यता नाही; त्यांच्यापुढे चौकशीकरितां उभे राहणे अजिणस सूर्यशी गैण आहे, संस्थानिकांच्या जमातीचा मी मभासद; त्या जमातीविषय इतर कोणामही माझी चौकशी करण्याचा अधिकार नाही; सरकारनें मजवर विनाकारण आग पाखडली आहे. मी सरकारची नोकरी इमानाने केली असतां त्याचा काहीच विचार झाला नाही; कडवाप्यांच्या कल्याणी माझा कोणताही संबंध नाही; धर्माभिवंधी जमिनांत, धर्मसंशोधन, नवीन धर्माध्यक्षांच्या नेमणुका व धर्मच्छल ही वेडाचीं काणें होत. या सर्वांचा उत्पादक ब्रॅन्कील; त्यानें वेडाचा मोड करण्याच्या कामीं आमचा उपयोग करून हल्लीं आमच्या विरुद्ध कारस्थान चालविलें आहे, इत्यादि.” हा जबाब दिल्यावर ऑरेंजनें द्रव्य गोळा करण्यात प्रत्येक कर, जमिनीतील प्रमुख लोकांशी त्याच्या वाग्वार मसलती होऊ लागल्या. नवीन धर्मी संस्थानिकांनी त्यास मदत करण्यास अभिप्रेत दिले. उद्घोषणे झाली पेतलेल्या या कायदांत लोकांची मदत मिळविण्यासाठीं त्यानें आतां आपली वक्तृत्वशक्ती व मुसभर्तापण यांचा मागला

उपयोग चालविला. ऑरेंजने यावेळीं हजारों गुप्त कद उपस्थित केले. इंग्लंडमधील वड्या बड्या लोकांशीं त्यानें पत्रव्यवहार सुरू केला. जर्मनीतील बहुतेक संस्थानिकांशीं त्यानें सूत्र बांधिले. फ्रान्समधील बॉरेस्टॅड लोकांस तोच आपला वाता असें वाई लागले. नेदरलँडच्या देशवाद्यां आलेल्या सरदारांशीं त्यानें पत्रव्यवहार ठेवला. त्याच्या सैन्यांत विनवोभाद भरती होऊं लागली. आपला भाऊ लुई याम सैन्य जमा करण्यास ता. ६ एप्रिल १५६८ रोजी त्यानें लेखी हुकूम दिला. त्यांत फिलिपच्या वितार्थ, स्पॅनिश लोकांच्या घोर जुलुमांतून नेदरलँडची सुटका करण्याकरितां, धर्माच्या व राष्ट्रीय हक्कांच्या संरक्षणार्थ व नेदरलँडांतील स्त्रीपुरुषांस गुलामगिरींतून सोडविण्याकरितां लुईनें जहाज दिग्भेल तितकी फौज ठेवावी, असा मजकूर होता. असेच हुकूम व्हॉर्डेन्बर्ग व हूस्ट्राटन यांस मिळाल्यामुळे त्यांनींही सैन्याची भरती चालविली होती. वंडाचा मुख्य कल्पक ऑरेंज व मुख्य साधक लुई होता. नेदरलँडच्या स्वारीस सुमार दोन लाख कण्टन (३५० रुपये) सच येईल असा ऑरेंजचा अंदाज होता. धर्मिकी निम्मी रक्कम अंतर्गत, आम्सटर्डम, सीडन, हाकेम, मिडलबर्ग, फ्लोरेस वगैरे मोठमोठ्या शहरांचा लोकांकडून व इंग्लंडमध्ये जाऊन राहिलेल्या व्यापाऱ्यांकडून आली; बाकी निम्मी रक्कम ऑरेंज ५००००, हूस्ट्राटन ३००००, लुई १००००, कपुल्लेवर ३००००, व्हॉर्डेन्बर्ग ३०००० फ्लोरिन व इतर कांहीं गृहस्थादी कमी अधिक वर्गांनी देऊन तयार झाली. ऑरेंजने धर्म सर्व जबाबीर, मान्यत्वाची भांडी, कापडचोपड विविध आपल्या शिष्यांची भरती घेली; त्याच्या हुमत्या वंधूनीं तांचे मार्ग रक्षिलेला.

या हुमत्यास आन्वहास पकडण्याचा गुप्त प्रयत्न हुमेनेम येंथें असता, पण त्यास यश आले नाहीं.

रातपुढे ऑरेंजचा चार दिशेनें नेदरलँडवर हल्ला करण्याचा वंत ठरला. पहिला लुकडी जलजल अथिरे फ्रान्सच्या वातुनिं आलेला पोतान शिबली, निचा सेंट व्हॅलेरी येथें ता. १६ जुलै रोजी पराभव होऊन पूर्ण धातधत झाली. दुसरी लुकडी घेऊन व्हिट्टमर्मे ता. २० एप्रिल रोजी नेदरलँड येथें शिबला व रोमंडच्या केथानें चालला. लोक वेढास येऊन मिळताना

अद्याप तयार झाले नव्हते. रोमंडमध्ये व्हिलर्सचा रिषाव होईना; हाणून तो एक्सेलन्समध्ये वळला; येथे रूचोच्या मोठ्याशे निवडक शिपायांनी त्यास गांठले. या चकमकीत त्याचे सर्व घोडेदळ व कांती पायदळ मिळून सुमार १६००१७०० शें लोक खराब झाले. बाकी राहिलेल्या १२०० लोकांस सैन्येस येथे गांठून सैन्याने त्यांची कत्तल उडविली. व्हिलर्सने येण्यापूर्वी ऑरेंजचे वेत शत्रूम सांगितले. ऑरेंज तिसरी तुकडी घेऊन निदर्शंडमध्ये शिरण्याच्या तयारीत होता. इकडे फ्रीअलंडमध्ये लुईने संग्रहम सुरू केली होती. ता. २२ एप्रिल रोजी आल्फ्राम अशी बातमी समजली की, एम्डेनजवळ भिदीकऱ्यांचा मोठा जमाव जमत आह व काही महत्वाच्या कामगिरीत ते गुंतले आहेत. पुढे दोन दिवसांनी लुई संभा येथे सैन्यबरोबर घेऊन या प्रांतात शिरला. त्याच्या आज्ञेवर विनुभूमि व धर्म यांच्या स्वातंत्र्याकरिता " अशी अक्षरे फडकत होती. प्रथम त्याने प्रांताचा सुभेदार ऑरेंज याचा बंडाकिल्ला त्याच्या सैन्याने स्वाधीन करून घेतला; नंतर तो डॅम्सहर्ही जाऊन बसला. या ठिकाणी त्याचा धाकटा भाऊ अँडोल्फस काहीं घोडेसवार घेऊन त्यास येऊन मिळाला. शहरोशहरी यांनी बंडाचे झेंडे उभारले; ब्रॉन्जेन शहराच्या अधिकाऱ्यांस लुईने शहर स्वाधीन करण्याविषयी हुकूम पाठविला. अधिकाऱ्यांनी शहरास अपाय होऊ नये हाणून संवणी पाठविली. इकडे आल्फ्राने फ्रिझलंडचा सुभेदार ऑरेंज फ्रान्समधील कामगिरी आणोणून परत येतांच त्याजबरोबर पांच पायदळे व घोडे-सवारांची एक तुकडी मिळून एकंदर पंचवीसशे लोक देऊन त्यास ताबडतोब स्वाता केले. शिवाय गेलंडेजचा सुभेदार मेथेम यास पायदळ, घोडेदळ व तोफखाना यांसकट पंधराशे लोक घेऊन ऑरेंजला कुमक करण्याचा हुकूम झाला. उभयता सरदारांच्या भेटी झाल्या; त्यात दोन्ही सैन्यांचा मिळाफ झाल्याशिवाय स्वतंत्रपणे शत्रूशी सामना करणे शक्यच नव्हते असे ठरले. ऑरेंज संधिवाताने हेराण झाला; तथापि बेलात वस्तुन तो डॅम्स येथे येऊन पोहोचला. तेथे उभय पक्षांची चकमक जडली. देशभक्तांचे सुमार २५३० लोक खराब झाले. मेथेमला बुलेन्स-होण येण्यास जरा अवकाश लागला. ता. २२ मे रोजी तो सुमार पन्नास

मैलाच्या दप्तात येऊन पोहोचला. तेथून दुसरे दिवशी अंरंगला येऊन मिळण्याचें त्याने आवाहन पाठविलें. शत्रूची चांगली स्वर येऊन उदईक लिहून पाठवितो असे अंरंगचें ता. २३ चें शेवटचें पत्र आल्यास गेलें. लुईने तळ हालवून जंगलच्या रस्त्याने चालून सुमार तीन मैल दाक्षिणें "होली लायन" नामक मठासाठीं डेरे दिले. या ठिकाणी मेघमधें मैत्र्य अद्याप येऊन पोहोचलें नाहीं अशी बातमी येऊन. स्वदेश व स्वतंत्र्य यांच्याकरितां अंरंगवर तदन पडण्यास लुई मिद्ध झाला. आसपासच्या शेताड जंगलांत हेच उंचवट्याचें व मायाचें ठिकाण होतें. प्राचीन जर्मन योद्धा जर्मन याची ही विजयभूमि असल्याबद्दल जुनी इतकधा होती. या ठिकाणीं येण्याच्या अरुंद वाटेच्या दोही बाजूस भयंकर दलदल होती. या अरुंद पथचावरून आपल्या शेताड गणलेच्या शत्रूंचा माग काढीत अंरंग येथवर येऊन पोहोचला. लुईने आपल्या सैन्याचे दोन चौक करून एक टेंकडीच्या आड लपवून ठेविला; थोडेस्वार अघाडेंस व वेदक्याले लोक दोन्ही बाजूवर होते. अंरंगला या जागेची वरीच माहिती असल्यामुळे त्याने एकंदर परिस्थितीचा नीट विचार करून मेघम येईपर्यंत शत्रूची सामान्य झेपापरी करण्याचा निश्चय केला. परंतु त्याच्या हाताखालचे सैनिक व अधिकारी लढाईविषयी फार आतुर झाले होते. अंरंगला भेकड ठरवून ते त्याची निर्भर्त्सना करूं लागले. या प्रसंगानें अंरंगचें रक्त तापलें; व त्याने शत्रूच्या थोडक्यावर तोफांचा माग सुरू करण्याचा हुकूम परमिळला. लुईच्या पूर्वसंकेताप्रमाणें या थोडक्याने थोडी चाल-विचल दाखवितांच त्याच्यावर हल्ला करण्याच्या हेतूने सर्व स्थेनिश सैन्य एकदम पुढें लोल दलदलीत लोटलें. त्यांच्यावर देशभजानीं गोल्यांचा भडिमार केला. या दलदलीतून बाहेर पडण्याचा ज्या लोकांनीं करन केला त्यास शत्रूच्या भाड्यासगलीं माग सोडवि लागले. इकडे टेंकडीच्या आश्रयावालील लुईने करण येऊन दलदलीत सोपडल्या लोकांची पिछाडी गांठली. त्यांच्या मदतीस येण्याचा मागील भागची वाताहत उडविली. ज्या सैनिकांनीं अंरंगला दोष दिले, तेच जतां समवेस पडूं लागले; अंरंगलांनीं जिद्दवर उभार झाला; अडेहकण्यास श्रेष्ठयुद्धांत त्याने ठार केलेला जखम लागून व भयहीन होऊन तो

रणांत फिरत असता त्याला देशभक्तांपैकी एका बड्या गृहस्थानें भाग-
तीर्थाची वाट दाखविली. लढाई संपतांच लांबून चालून येणाऱ्या सैन्या-
च्या हुताऱ्या ऐकं येऊ लागल्या, त्यामुळें देशभक्त पाठलाग करतांना
बसकले व रथनिश सैन्यापैकी अवशिष्ट लोकांना आपला वचाव करून
वेण्याची संधि मिळाली. मेवेम एकदाच कांहीं रक्षासह पुढें आला
होता; त्याचें सैन्य पचाम मैलाची मजल झाल्यामुळें अगदीं थकून
मोंगेच राहिलें. "हंगली लायन" येथील पगज्याची शक्ती समजतांच
मोर्चा फिरवून तो झॉनिजेन शहराजकीक बंदोबस्तांत जाऊन
गव्हिला. या एणभूमीवर लुईस सुमार हजार वागीश स्पॅनिश शिपाई
नाहीसे केले व स्पॅनिश सैन्य अजिंक्य नाही अमें लोकांच्या
नजरेम आपण दिलें; एवढाच काय तो या जयाचा तात्त्विक
परिणाम झाला. जवळ तोफखाना नसल्यामुळें झॉनिजेन शक्ती लागण्यास
मार्ग दिसेना व लष्करांत पैशावांचून आंगड वाढत चालली. अडोल्फ-
बद्दल शोक करीत, झॉनिजेनपुढें खंदक खणून व मातीचे उंचबंद करून
तो आंत जावणी देऊन दगला.

आल्बर्टाला ही बातमी समजतांच त्यानें स्वतः मोहिमेवर जाण्याचा
निश्चय केला. परंतु तिकडे जाण्यापूर्वी त्यानें अरिज, लुई, व्हॉडिन्बर्ग,
हन्सलन यांस हद्दपार केव्हाचि व ते देशी आल्यग्न त्यांस कांहीं
दुखाविषयी जाहिरनामे प्रसिद्ध केले. वयलेवर्गचा धाडा घाच सुधारण
जमीनक्षेत्र करून आल्बर्टानें त्या जाग्यावर पटवाल्यांचा नाश झाले
असें दर्शविण्याकरितां एक स्तंभ उभा केला. ता. १ जून रोजीं अठरा
मोठ्या पराण्यांतून लोकां त्यानें कांहीं दिले. ता. ३ मेजीं व्हिहलुस
व आणखी तीन इसर्मांचा वध झाला. ता. ४ मेजीं एम्मीन व हॉन
यांच्याविरुद्ध राजश्रीहत्तीं शक्ति होऊन त्यांस तगवणें नावून
मकर्याचा हुकूम झाला. त्याच दिवशीं दानप्रदगीं आल्बर्टानें इथेच
धर्मविद्यायास बोलावून, झालेची विद्या आंगरीग करवून व धर्म-
शिक्षादिक करणें झाल्यास ते अशेपुन त्यांस दुसरे दिवशीं पालेकीं
जाण्यास तयार करून ठेवण्याविषयी आज्ञा केली. धर्मोपेक्षायां
आंगरीक्ष क्षमा करण्याविषयी आल्बर्टाची विनवणी केली. 'तुमचा उपदेश

तेकण्यासाठी येथें दुकानस पोलावून आणिलें नाही, असें त्यास उत्तर मिळालें. एमोनच्या वायकोस ही बातमी समजताच ती आल्हाडुं पदर पमळून उभी राहिली. “इशः नदः च लौकरच मुक्त. होईल,” असें तीस मंदिराच आश्वासन मिळालें. रात्री मध्य न्हीच्या शुभाभास आल्हाडा हाकूम धर्माधिकाऱ्यानें एमोनच्या हातांत मुक्तपत्रे दिली. माफीची वेळे आशा नाही असें समजताच त्याची तलमळ सुरु झाली. धर्माधिकाऱ्यानें ईश्वरचिन्तनांत आपला अवशिष्ट काळ घालविण्याविषयी त्यास उपदेश केला. “ईश्वराचें स्मरण करण्याच्या समयीं वायकमुलांच्या आश्रित होऊन पुढें येतात,” असें त्याचे उद्गार निघत. त्यानें राजास या स्थितींत एक आश्वासनपर पत्र लिहिलें. यांतही राजभक्तीचें ओतप्रोत प्रदर्शन केलें होतें. हॉर्नचें सत्त्वन अजूनच प्रकर्ष दुसऱ्या एका धर्माधिकाऱ्यानें केलें. रात्री दुसऱ्याच्या गडच्या चौकांत या नामांकित राजद्रोह्यांच्या शिरच्छेदाची कडेकोट तयारी केली होती. ता. ५ रोजीं प्रातःकाळीं तीन हजार स्पॅनिश शिपाई बघ-स्थानाच्या मधोमध हत्यारवेद उभे केले होते. चौकाच्या मध्यभागी शिरच्छेदाची आगा कण्ठ्या बसवली मजबुती होती व तेथे भाले, दोन मजबुतीचे तख्ये, एक मेज व एक खिस्तांचें कूस अशीं उपकरणां मांडलीं होती; शहराचा कोतवाल बाजूला घोड्यावर उभा होता. सकाळीं अकरा वाजतां एमोन धर्माधिकाऱ्यासह ईश्वराची प्रार्थना करित व राजास दुवा देत बघस्थानीं येऊन पोहोचला. बघस्थानावर दोनतीनशें हिकडून तिकडे फिरून, जवळ संपेरे उभा होता त्यास त्यानें विचारलें, “मला माफी मिळण्याची आशा नाही काय?” संपेरेची भोत हल्लाच त्यानें अंगभरीत दुमाकचा कोट, पदचरणीं उतराय व मळ्यांतील संस्थानिकांच्या जमातीचें चिन्ह काढून घ्यालीं ठेविलें; गडघे देऊन ईश्वराचा स्तव केला व कृण्वें चुंबन घेतलें. धर्माधिकाऱ्यांनीं त्याला आश्वासन दिल्यावर त्यानें आपली दोषी काढून ठेवली व डोळ्यांवरील फडके ओढून ईश्वराचा धावा करित मान आडवी केली. लागलीच तिचे दोन तुकडे झाले. भेदकस्त्रमुद्रायाच्या अंगवर कांटा उभा राहिला; व स्पॅनिश शिपायांच्या डोक्यांस अश्रु आले. हॉर्नचा बघ मागोमाग झाला.

दोषांची शिरं देऊन एक तास वधस्तेभावर टेवली होती. घडे पेटून घालून संस्काराकरितां वंधुवर्गाच्या स्वाधीन करण्यांत आली. त्यांची मुंडकी पुढे स्वनमध्ये राजाकडे पाहण्याकरितां पाठविली असा लोकांचा समज आहे.

एम्मोन हा नामोफित पुरुष होऊन गेला; परंतु ही मोठी विभूति होती असें मानण्यास बिलकुल जागा नव्हती. एम्मोनचा शिरच्छेद करण्यांत राजाचा क्रूर व वातकी स्वभावच काय, परंतु त्याचा मूर्खपणाही व्यक्त झाला. एम्मोनसारख्या अमिश्रित स्वभावाच्या व डौली मनुष्यास आपल्या बगलेंत वागविण्याचे भांडून त्याचा मित्रागण बंध करून त्यास लोकांचे पुण्य देवत करून ठेवण्यांत राजाने अपरिहार्य चुक केली असें मॅन्व्हिलचे सुद्धा मत होतें. आपल्या मोठपणाच्या गर्वांत एम्मोन मॅन्व्हिलचा तिरस्कार करीत असे. आपला बडा दर्जा व लोकांचा स्पर्श करी कामगिरी यांजमुळे आपणास राजाने मोठमोठी हुद्याची कामे रांगवी अशी त्याला हान होती. ती इच्छा तूम न जाण्यामुळे तो सरकागशीं अर्सेतुष्ट होता. लोकांसंबंधानें त्याला बिलकुल कटकळ नव्हती; राजाचा पुढारी होण्याची त्याच्यांत तिळमात्र लाचकी नव्हती; आपल्या पेशव्यास पाहून लोकांनीं आपणापुढें हात जोडून उभें रहावें व आपले पराक्रम पाहून आपली बाहवा करावी ही त्याची मुख्य मनापा होती. तो कदा कदा धर्मिकधर्मभक्त होता, हें त्यानें इतर धर्माच्या उपदेशकांस व त्यांच्या अनुयायांस देहलेंसिनीज बौद्ध ठिकाणी दिलेल्या कडक शिक्षणान्न स्पष्ट होतें. अँग्रेजच्या उद्दान विचाराचा व वृत्तीचा त्याच्या मनावर क्षणिक परिणाम होत असे; परंतु राजाश्रयाचा लाभ व राजसेवेची व राजानुग्रहाची आशा त्याच्या खेण बुडविली दिवून टाकत. असा हा पुरुष फिलिपच्या जुलुमास बली पडल्यामुळे मरणोत्तर महान् लोकन्यायक बनला. हॉर्न हा राजपक्षीयही नव्हता अगर् राजपक्षीयही नव्हता; आपली सर्व मित्रकत सावकाशाच्या धरी गेल्यामुळे व आपली पूर्वस्थिति परत आपणव्यास कांही मार्ग न राहिल्यामुळे त्यानें वानप्रस्थाश्रम स्वीकारला होता. मॅन्व्हिल, कडवाले भिक्षुकी, अगर् राजदूत या सर्वांपैकी तो सागराच उद्गमनि होता. मात्र दुर्दैव येथे नवीनधर्मा लोकांस त्यानें समदर्शनें वागविलें हें त्यास भूषणच आहे.

या वधामुळे नेदर्लंडांत आन्ध्राविषयी तिरस्कार व द्वेष अत्युत्कर दरोम जाऊन पोहोचले. आन्ध्रांनीं राजास या शिखरेदात्री व प्रतिशलेद-प्रकरणाची हकीकत लिहून कळविली; त्यांत पर्मान्त्या वायकास खाब-यास अन्न नाही; तसें मुर्तीसह स्पेनच्या एखाद्या मठांत ठेवून त्यांची खाण्यापिण्याची कांहीं व्यवस्था करावी असें सुचविलें होतें.

आपल्या पश्चात् राजधानीमध्ये मडबड न होण्यासाठीं बर्लिन सर्व कामें आदेशून आन्ध्रा बंडवाल्यांवर स्वतः चाल करून जाण्यास निघाला. ता. १० जुलई रोजी डेव्हेंटर येथे आन्ध्रांनीं सर्व सैन्याचें आधिपत्य स्वीकारलें. त्यांचे एकंदर सैन्य सुमारे पंधरा हजार होतें व शिवाय बाजार-तुणऱ्यांची संख्या बरीच होती. पैशाच्या टंचाईमुळे ग्रॅनिजिनजवळ लुईची हालचाल अगदी चंद पडली होती. त्याच्या भाडावी सैन्याचे पगार फक्त चालत्यामुळे व लूट मिळण्याची आशा दिवसेंदिवस मावळल्या-मुळे लोक विथळून गेले. बंडास मदत न केल्यास गांवें जाळून फस-कण्याचे जाहीरनामे लुईने प्रसिद्ध केल्यावरून सुमार दहा हजार फ्लोरिन जमले. डकॅंड बंडवाल्यांस मदत केल्यास चॅटोरे लुटून फस करण्याबद्दल उलट जाहीरनामे आन्ध्रांनीं प्रसिद्ध केल्यामुळे बंडवाल्यांस निम्मी मिळकत व सरकारास वाकी राहिलेली निम्मी मिळकत देऊन शेवटीं फार्शी जाण्याची पाळी लोकांस येऊन पोहोचली. आन्ध्रा आल्याची बातमी समजताच लुईने मोठ्या श्रमानें सुमार १०००११००० लोक गोळा केले. आन्ध्रा ता. १४ जुलई रोजी तहस ग्रॅनिजिन शहरांत शिरला; त्याच दिवशीं त्यानें कांहीं म्यारीसह बाहेर पडून शाहूची जागा सीट घेवळून पाहिली. लुईच्या सैन्यांत वेडिली डिमल्यामुळे तो लढाई देण्यास धजयितो. आन्ध्राभाही वंत शाहूच्या सैन्यांत दिग्गाईनें फूट पाडण्याचा होता. मायकाळी लुईचे कांहीं स्वार खंदकाबाहेर बसून लांच आले; त्यांची व स्पॅनिश लोकांची गोट पडून मोठी चकमक झडली. देशभेदक खादीच्या लांकडी पुलावरून आपल्या गोरांत परतले व त्यांनीं लांकडी पुलास आम लावून दिली; या पेटलेल्या पुलावरून व भलेल्या खादीतून स्पॅनिश लोकांनीं त्यांचा बुरवा पाडलाच केला. देशभक्तांचें सैन्य तळ सोडून पळून गेलें. या दिवशीं त्यांचे तीनशें लोक रणांत पडले. ता. १५

लुई रोजीं आल्हा रडून येथें येऊन पोहोचला; ही जागा चालून येणाऱ्या
अधुन मागे हटविण्यास लुईला कार मोईची होती, व मागे एम्स नदीवर
चांगला पूल असल्यामुळे प्रसंग पडल्यास जर्मनीत उतरण्यासही येथें
उत्तम सोय होती. लुई या गांवीं नाहीं असें समजतांच आल्हास
कार समाधान घाटले. ग्वाली बारा मैलांवर एम्स नदीच्या मुखाजवळ
जेमिंगेन गांवीं त्याचा तळ असल्याचें ऐकून आल्हास विशेषच आनंद
झाला; कारण या ठिकाणीं नदीस भर्तीचें पाणी येऊन त्याचें तिन्ही
वाजूनें वेष्टन पडल्यामुळे या गांवाजवळ एक लहानसें दीपकल्प बनलें
होतें. नदीस अर्थातच उतार मळता. लुईनें आपल्या पद्धतीप्रमाणे
सैन्याचे दोन चौक केले. त्याच्या सैन्याच्या मागील बाजूस जेमिंगेन,
डाव्या बाजूस एम्स नदी, उजव्या बाजूस घोडदळ व अग्रभागीं
दोन मोठे खंदक असा व्यूह होता. त्याच्या उत्तरीकडे पुढच्या
बाजूनें येण्याचा एक रस्ता होता; त्याच्यावर त्यानें भालेगाले
लोक हुतर्फा उभे केले व आपल्या पांच तोफाही रोखून ठेविल्या.
आल्हानें देहळणी करतांच त्यास या ठिकाणाहून लुईची सुटका होण्यास
मार्ग नाहीं असें पक्कें कळून चुकलें. पाण्यातून तरून जाण्यास या
ठिकाणीं नावाही दिसत नव्हत्या. बंडवाल्यांच्या सैन्यांत वेव्हाराही
माजली होती. लुईच्या वक्तृत्वाचा व धिमेपणाचा काहीं उपयोग होईना.
शिपाईलोक अगर मार्ग लागले; ते लढण्यास तयार होईनात; शेवटीं
लुईनें त्यांस असें समजून सांगितलें कीं, लढणें अगर मरणें याशिवाय
विभ्रम तरणोपायच राहिला नाहीं. त्यावरून त्यांची आत्ममरणाची
सूद्धि जागृत झाली. इतक्यांत आल्हाच्या येण्याच्या शटेवरील समुद्राचे
धक्के कोडून आंत समुद्राचें पाणी येऊन स्वैनिश सैन्य जमच्या जागी
पाण्यांत बुडविण्याचा विचार लुईस सुचला. त्याच्या एका खंबीर तुकडीनें
जाऊन दोन तीन पाण्याचीं तोंडे फोडतांच कंवरेंइतकें पाणी आंत
पसरलें, आल्हानें या धक्यावर जाऊन पाण्याचीं तोंडे बंद करण्या-
करितां पंधराशे बंदूकबाले पाठविले. त्यांनीं लुईच्या टोळीवर हज्जा करतांच
धक्यावरील लोकांत फसाफुद झाली. आल्हाच्या सैन्यानें धक्याची
दुस्तारी काढून पाणी आंत येण्याचें बंद केलें व धक्यावर आपले पक्षी

ठेविले. लुईने या पकचावर पुनः पुनः हल्ले केले, परंतु स्पॅनिश लोकांची मिठी काही केल्या सुटली. आल्बान या पुढे गेलेल्या टोळांपैकी काहीं लोकांस पुढे जाऊन शत्रूस युद्धांत गुंतविण्याकडितां पाठविले. लुईच्या हजेरी चौथोत्ताने देहवध करून स्पॅनिश लोकांचे हजार पंचाशेपेक्षा जास्त लोक नाहीत असे लुईस खाने कळवितोच त्याने या लहानशा तुकडीतून तरवारीने वाद काढून निमटून जाण्याचा बेत केला; व निशाने फडकावीत व बायें बाजवीत तो पुढे सरावला. देशसेवक पुढे येताच त्यांच्या अदमासपेक्षा जास्त गरम स्वागत त्यांस मिळाले. शत्रूचे छपून राहिलेले सर्व सैन्य बाहेर आले व त्यांनी देशसेवकांवर एकच गर्दी केली. ते शत्रूचे स्वरूप दृष्टीस पडतांच लुईचे सैन्य नम्रगळित होऊन त्यांनी एक बार सुद्धा न काढता वाद फुटले तिकडे पळ काढला. दोफखाना उचडा पडला तो स्पॅनिश सेनापतींनी हस्तगत करून बंडवाल्यांवरच त्याचा मारा सुरू केला. देशसेवकांची खेदकांतून पळापळ सुरू होतांच स्पॅनिश लोकांनी आपल्या तरवारी उपलब्ध व त्यांची सरसकट कत्तल चालविली. सात स्पॅनिश सैनिक व सात हजार बंडवाले या दिवशी मृत्युमुखी पडले. स्पॅनिश सैन्यापैकीं अल्पवयीन तामोनासुद्धा कांही बंडवाले माण्यार्चा या प्रसंगां मंथि मिळाली. लुई लुई कपडे काढून व कांही लोक बरोबर घेऊन नदीत पडला; व नदी वाग जाऊन त्याने जर्मनीत आला घेतला. स्पॅनिश सैन्य ऑर्निजेन-कडे परतले. वाटेने त्यांनी गांवेच्या गांवे, शेतांतील द्रोण्य व अन्य इमारती जाळून फस्त केल्या; असंख्य कुमारी व विवाहित बाधका वाटविल्या व लूटही असूष मिळविली. ऑर्निजेनच्या ग्रामसभेस बंडा-संबंधाने व्रतस्थवृत्ति धारण केल्याबद्दल तंबी देऊन आल्फा आमस्टर्डम, ब्रुइनद वगैरे शहरांकडे गेला. सर्व मुलुखांत राजमत्तेची विडी इततर वसवून, लुईचे बेत विकळ करून व फ्रिजलंडमधील बंडाचा नाश करून जयलक्ष्मीमंडित होऊन आल्फा लुसेन्सला परत आला.

आल्फा परत येतांच पुन्हा होमकुंडांत निरपराधी लोकांच्या आहुति पडूं लागल्या. मानवी देह बाकी आहत तोपर्यंत त्यांस फांशी देऊन, जाळून, बुडवून, शिरच्छेद करून, आपली धर्मवासना वृत्त करून घेऊन आल्फा

आपल्या राजनीतीचे मुख्य तत्त्व समजत असि. या सुमारास सरदार
मॅलेन, वॅकब्रील, लाल व स्टालन यांचा शिष्टेष्ट आला. शिवाय
शॅकवॉ अपसिद्ध लोकांची हांच गति चालली होती.

भाग ७ वा.

इ. स. १५६८-७०

ऑरेंजची मोहीम—आल्बर्ट—युद्धकौशल्य—वेंदवाल्यांचा रोड—ऑरेंज
क्रांत्यार्थी जातो—आल्बर्टाचा जपोस्तव—जर्मन बादशहाची भावस्थी—हानित—
वेधशी आल्बर्टाची कलागद—एक दक्क, पांच उक्क व दहा हल्ल करीतें माडण—
नेदरलंडला मारो—मॉंटिनीया अल—जन्मश्रव—संविधान किण.

धीील भारतात वर्णन केल्याप्रमाणे ऑरेंजने मोठ्या विचारांनी कल्पिलेले,
काळजीने रचलेले व धोडपणाने अमलांत आणलेले तीन वेत विकल
झाले; तथापि, त्याच्या मनाची समता विलकूल ढळली नाही. जर्मि-
गेनच्या जयाने जुलुमाची सरशी झाली व राष्ट्रांत भीतीने जास्तच
दबदबा बसला. त्यामुळे ऑरेंजचे जर्मनीतील स्वऱ्या अंतःक्रण्याचे व
उदात्त विचारांचे दोस्तही पाऊल मागे घेऊ लागले. भूमिर्मालियन
बादशहाने नेदरलंडमधील राज्यव्यवस्थेसंबंधाने व ऑरेंजसंबंधाने फिलिपला
एक पत्र पाठविलें होतें; व बादशहा व सर्व लहानमोठे जर्मन संस्थानिक
ऑरेंजला असे सांगू लागले की, या पत्रास जबाब येईपर्यंत स्वस्थ
रहावे, लढाईची कोणतीही तयारी करूं नये. परंतु या पत्रापामुल अगरे
स्वस्थ राहण्यापामुल कितीतरी उपयोग होईल याचा ऑरेंजने वगळ
अंदाज केला होता. गप्रावर जुलुमाचा अधिकार जास्त गमस्त चालला
असता हात जोडून स्वस्थ बसणे, स्वदेश व स्वधर्म यांम परिणामी फार
घातक होईल, असे त्यास पक्कें कळून चुकलें होतें.

ज्या भूमिकरितां तो आतां आपले तन, मन, धन अर्पण करण्यास तयार
झाला होता, त्याच्या मुष्टाशी असलेली तत्वे समजून घेण्याचा त्यानें
यत्न चालूबिला; व विचारानीं तो नवीन धर्माचा पक्का भक्क बनला.

नवीनधर्म हें त्याचें माहेरपर आलें; भक्तिगुरूसर त्याच्याकरितां झटणें हें त्याचें मुख्य कर्तव्य ठरलें. त्याच्या धर्माचे मर्चात उच्च तत्त्व परधर्मसहिष्णुता हें होतें. जर्मनीत जाते वेळीं त्याचा नेदर्लंडच्या लोकांस मुख्य उपदेश हा होता की, त्यांनीं धर्मविषयक मतभेद विस्मरून एकमेकांच्या धर्मतत्त्वांस योग्य मान दाखवा व आपापसांत एकी करवा. प्रत्येक पंथाच्या लोकांनीं विचारानें आपले दोष कमी करावेत. त्यानें मोठ्या कष्टकळानें सर्व पंथांच्या पुढार्यांस असें सुचविलें की, सर्व पंथांनीं एकजुट ठेवून जुलुमाचा प्रतिकार करावा. या वेळच्या समाजाच्या विचारस्थितीवरून ऑरेंजची विश्वागरणां केवळ ईश्वरप्रेरित होती असें झटतपावोचून गत्यंतर नाहीं. येथेच ऑरेंज केवळ गैरिहिक व व्यावहारिक वृत्तीचा मुत्सदी होता. यापुढें त्याच्या अद्भुत आयुष्याच्या सर्व लहानमोठ्या प्रसंगां तो ईश्वरावर भरंवसा ठेवून नेहमीं समाधानवृत्तीनें व दृढनिश्चयानें वागत असे. नेदर्लंडवर मोहिमेस निघण्यापूर्वीं त्यानें त्रायकोस पत्र लिहिलें त्यांत, “मी उद्देक निषण्ण;... सर्वस्वी ईश्वरावर दबाला दाऊन तो वाट दाखवील तिकडे मी जाणार आहे. हें माझे आयुष्य कष्टांत व दगदगींत जावें असा ईश्वरी संकेत दिसतो; त्यांतच मला सभाधान वादत आहे. ती दगदग सोसण्यास तो मला धैर्य व बल देईलच,” असें उद्गार होते. सन १५६८ च्या मे महिन्यांत मेक्सिमीलियननें ऑरेंजला जाहीरपणें असा सक्तीचा हुकूम पाठविला की, “आमच्या राज्यांत फौजफादा वगैरे लढाईची सामुग्री जमा करण्याचें अगर गुप्त ससलती करण्याचें आपण बंद न केल्यास आपल्या सर्व जहागिरी जन होतील.” जर्मनीतिले इतर संस्थानिकही निगजणें थंड पडून चालले; तथापि ऑरेंजच्या कार्यक्रमांत कांहींच बदल झाला नाहीं. त्यानें आगष्ट महिन्यांत बाइशहास जबाब पाठवून असें कळविलें की, ‘आल्याचा जुलूम व दैनंदिनचें कारस्थान यांचा प्रतिकार करण्याकरितां आमची सर्व खटपट चालली आहे. राजा लुइ व सडर आहे; त्याच्या हातून झुळुळ्यें होणें शक्य नाहीं. गिब्रल्टी लोकांचा उल्लेख नये झणून आझी प्रयत्न चालविला आहे. त्यांस बाइशहाची मदत असावी.’ या संधीस ऑरेंज पुढें आला नसता व त्यानें

सुदपदी केन्या नसत्या तर नेदरलंडांत लोकसभाकें राज्य स्थापन आलें नसतें; उलट पक्षीं लोकांत राष्ट्रस्वातंत्र्य व धर्मस्वातंत्र्य यांत विषयी उत्कट इच्छा अगोदरच उत्पन्न जाली नसली, तर ऑरेंजचे यत्नही फुकट गेल्ले असते. ऑरेंजला आपल्या देशवांधवांचें हृदय पूर्णपणें समजलें होतें व तेही रूपांशून रावापर्यंत त्यास आपला मायबाप समजत होते. या राष्ट्रनायकाचा मुख्य हेतु प्रथम आल्फहाचा जुलमी अंमल बंद करून राजनिष्ठापूर्वक राष्ट्राचें जुनं स्वातंत्र्य कायम रावणें हा होता. राज्याची उलटापालट करण्याची कल्पना त्याच्या मनांत यावेची बिलकुल आली नव्हती. असा सात्विक उद्देश मनांत दखन हा एका चिमुकल्या संस्थानाचा मालक जगांतील अत्यंत वेलिष्ठ राष्ट्रनिष्ठी जगद्व्यास उभा राहिला व त्यानें फौजफाटा मोठ्या कर्णायाम सुरवात केली. राजपुत्रांनें आपल्या तत्त्वार्थ व जिव्हापाड मेहेनत करून तीस हजार सैनिक तयार केल्ले. नेदरलंडच्या प्रजाजनांस उद्देशून त्यानें या संधीस एक विनंतिपत्र प्रसिद्ध केलें; त्याचा सारांशः—“स्पॅनिश लोकांनीं या देशांत स्वेच्छाचार चालविलो आहे हें सर्वांस महशूर आहेंच. धर्मसंशोधन सुरू करून त्यांनीं चालविलेल्या खून, दगडे, जवरी संभोग घोर कृत्यांकडे दुर्लक्ष करणें आपल्या राजनिष्ठेस व देशभक्तीस कलंककारक आहे. राजास आपल्याबद्दल भलतीच वातमी समजाविण्यांत येते. ईश्वरावर भार टाकून स्पॅनिश लोकांचा जुलम बंद करण्याकरितां आमी शस्त्रधारण करीत आहों; आमी या कामीं आपला जीव व सर्व मालमत्ता खर्ची घालण्यास तयार असल्यामुळें ईश्वरकृपेनें आमच्याजवळ खंगलें सैन्य तयार जालें आहे. सर्व नेदरलंडवासी जनांनीं राष्ट्राची निकषावस्था, आपल्या मुलावाढ्यांस भोगावी लागणारी भावी मलामिती, नवीन धर्माची होत असलेली दुर्दशा, यांतचडे लक्ष पोहोचवून आल्फहाची दानवी मोडण्याकरितां आह्मांस सर्वप्रकारें मदत करावी.” त्यानें स्पॅनिशसना समुद्र नाहींगीं कर्णयाकरितां तीन लक्ष काऊनची मागणी व्यापारी व बडेलाक यांजपाशीं केली. त्यापैकीं कायती दहा हजारोंची रकम त्यास पावती जाली. ही रकम बोहर देशांत जाऊन राहिलेल्या गरीबगुरीव नवीन धर्मी लोकांकडून जमवून त्यांच्या

घर्मोपदेशकांनी पाठविली होती. त्यास पावती लिहून देतांना राजदुशाच्या डोक्यांस उतडतेचें अशु आलें.

ऑरेंजचे धंस हजार प.युद्ध व उद्दा हजार घोडदळ रोममंडीफच्या मजकबड गोळा जाले. या ठिकाणीं स. डीलामार्क कांहीं निवडक शिपायांसह त्यास येऊन मिळाला. हा गृहस्थ एका विरुधात ब्रिटिश पगण्याकीं असून एम्मोनचा नातेवाईक होता. प्रसिद्ध ब्रिटिशपन वीर सिव्हिलिस याच्याप्रमाणें रात्राची मुक्ता होईपर्यंत अगर निदान एम्मोनच्या घुनाबद्दल सूड मिळेपर्यंत दाढी व इतर केश यांचें वारन करवयाचें नाहीं असा त्याचा संकल्प होता. या शूर व साहसी वीराच्या सैनिकांनी कॅथोलिकधर्मी व मरुवासी लं कांवर केलेच्या नानाप्रकारच्या जुलूमामळे देशभक्तांच्या धर्तनासंबंधानें बराच गवगवा होऊन त्यांनीं हातीं घेतलेल्या महत्कार्यास कमीपणा आला; पंतु डीलामार्कसारखी शूर माणसे वाजूस ठेवून आपले काम चालविण्याचें सामर्थ्य या वेळीं बंडवाल्यांत नव्हतें.

ऑरेंजन न्हाईन नदी ओलांडली. स्ट्रॅकमजबळ त्याचें सैन्य खूज नदीपार आले. हें कथ्य इतक्या धाडसाचें व महत्वाचें होतें कीं, त्याची कांति सर्वत्र पसरली. आल्ब्राम ही गोष्ट खरी सुद्धा वाटेना. ऑरेंज निशाणें फडकावीत व रणवायें वाजवात थेट ब्राबंट प्रांतांत शिरला व आल्ब्राच्या छावणीपासून सुमार तीन मैलांवर त्यानें आपला तळ दिला. एकंदर परिस्थितीचा विचार केल्यास ऑरेंजला समोसमोर उभें राहून लढाई करण्याची संधि द्यावयाची नाहीं असा आल्ब्राचा पक्का निश्चय जाला. बंडवाल्यांचा तीन मोहिमांत मोड जाला असल्यामुळे त्यांना कोणीही मदत करण्यास राजावत नव्हता. शिवाय ब्राबंट ही नेदरलँडचा अगदीं गरजेचा असल्यामुळे या ठिकाणीं स्पॅनिश सैन्याची पछिहाट आल्यास त्याची तामुक्की सर्व देशभर थोडक्याच अवकाशांत पसरेल व बंडवाल्यांस विशेष बळ पडेल ही गोष्ट त्यांच्या ध्यानांत येऊन चुकली होती. त्याचें सैन्यही गेल्यानें बंडवाल्यांपेक्षां फार कमी होतें व धोड-दुष्टांनी त्याला कार उणीव होती. यामुळे दिवाळा पडेपर्यंत ऑरेंजच्या भांडोर्ची सैन्याची पगारावाचून व अन्नावाचून कुचबणी केल्यास तें

जर्मनीत आपोआप तिघून जाईल असा त्याचा अंदाज होता. एवढेच ऑरेंजला सामना करण्याची संधि मिळाल्यापासून आपले सर्वस्व तुकटाने आहे व बंडवाल्यांस त्यापासून फायदाच होण्याचा संभव आहे, असं आल्बाने पक्षे अनुमान बांधिलं; व शत्रूच्या सैन्याच्या बाजवावर छापी पाडून, त्यांचा नेहमीं पाठलाग करून, पावलांपावलीं त्यांस प्रतिबंध करून व अगदीं सतावून, त्यांचे सर्व धेत हाणून पाडून, त्यांचे प्रहारान्वारण करून, व ऑरेंजला कंगाल व हताश करून, देशांतून हाकून लावण्याचा आल्बाने निश्चय केला. हा आपला वेत आल्बाने शब्दशः खरा केला. ऑरेंजने एकोणतीस वेळ आपला तळ टाकविला; परंतु प्रत्येक ठिकाणीं पिशाचाप्रमाणें आल्बाने त्याच्या पिछाडीवर होताच. दोन चार वेळ दोन्ही सैन्ये अगदीं बंडूकीच्या टप्पावर आलीं व त्यांच्या दूरग्यान खंदक अगरे तळ सुद्धां राहिला नव्हता, परंतु बंडवाल्यांस क्षणांत शत्रू अगदीं समीप आलासें वाटून लढाईची आशा उगून होतीच. वेताळाप्रमाणें तो नाहीसा होत असे. याप्रमाणें वारंवार निराशेने व अचानाचून ऑरेंजचे सैन्य अगदीं अनादर झालें. यानंतर तो व्हेवरन येथें फ्रान्समधून आलेल्या नवीन धर्मी लोकांच्या टोळीस जाऊन मिळण्याच्या इराद्यानें निघाला; या ठिकाणीं पॅहोचल्यावर सैन्याचा पश्चा-
 द्दाम रक्षण करण्याकरितां हूस्त्रादनच्या हाताखालीं तीन हजार सैन्याची एक फळी ग्रेटा नदीच्या दक्षिणतीरावर ठेवून पैल तीरावरील फ्रेंच टोळीस जाऊन मिळण्याकरितां बाकीचें सैन्य नदीपार गेलें. ही बातमी समजतांच डॉन फ्रेडरिक व. सेनानी व्हाइटेला यांनीं जाऊन हूस्त्रादनच्या तुकडीचा खरपूस समाचार घेतला; व तिचा पूर्णपणें निकाल लावला. या रणभूमीवर प्रजापक्षाचा आधार-
 स्तंभ सरदार हूस्त्रादन याम पायांत गोळी लागून त्याचें देहावसान झालें. इकडे ऑरेंजला कोणत्याही शहरांत थांबा मिळना अग्न त्यास कोणी मदत करीना, आल्बानेच्या अंदाजाप्रमाणें बंडवाल्यांचें सैन्य फुटत चाललें. अशी स्थिति पाहून ऑरेंजने मोधेवरच्या पहिल्या पंधवड्यांत फ्रान्सची सरहद्द गाठली. फ्रान्सच्या भूमीवर पाव ठेवतांच फ्रान्सच्या राजाचे वकील येवढें मोठें सैन्य घेऊन परवानगी-

शिवाय फ्रेंच हद्दीत आल्याबद्दल त्यांची कानउवाडणी करण्यास आले. त्यांस मित्रभावांत फ्रान्सच्या राजास मदत करण्याचा आपला इरादा ऑरेंजने कळविला. वास्तविक ऑरेंजच्या मनांत यावेळीं मग्या पंधाची बाजू स्थिराकरून फ्रान्सदेशांत यादवी माजविण्याचा बेत होता; परंतु मग्याच्या सैन्यांत फ्रेंच सरकाराने गुप्त हेर पाठवून धेडिला वाढविला होती. त्यामुळे जवळचा, सर्व पैसा घालून व जवळचे सर्व सामान विकून त्यांच्या पगाराची करंवेळ तितकी भरता करून, व बाकीबिघड आपल्या जामीनकीचे न्यास गेले लिहून देऊन त्यांची बोलवणी करणे भाग पडले. याप्रमाणे या मोहिमेत आठ हजार सैन्य व जवळचे सर्व द्रव्य सर्व घालून ऑरेंज अपयशाचे सापर मारी घेऊन बसला अमती, फ्रान्समध्ये नव्या व जुन्या धर्मियांमध्ये युद्ध जेवले. या युद्धास सुमार वागशी इमानी भवक व आपले कनिष्ठ बंधू लुई व हेनरी यांसमवेत ऑरेंज जाऊन निघाला. धनदिलने ऑरेंजच्या मोहिमेविषयी हे भाकित पूर्वीच करून ठेविले होते; त्याच्या मते ऑरेंज व त्याचे बंड या दोहोचाही हा शेवट होता. ऑरेंजचे आत्ममर्मर्शन, विनंतिपत्र व जर्मनवाद्-शहास पत्र बंगर लेखावकून त्याने त्यास कलमबद्दावर व अन्धशत्रु ठरविले होते. आल्फासारख्या शूर, कल्पक व अद्वितीय योद्ध्यापुढे ऑरेंज-सागण्या भिण्या व मतिमंद माणसाचा टिकाव लागणार नाही; ऑरेंजला आपला मिळकतच मिळवावयाची होती, तर अशा वांकड्या वाटेने जाण्याचे कारण नव्हते; आपल्या शर्काचा विचार न करता उड्या मारणाऱ्याचा असाच पाय मोडावयाचा; असे तो आता बोलू लागला.

आल्फाने फ्रान्सच्या मरहटीपर्यंत शत्रूचा पाठलाग केला. कॉन्जेकी शहर घेऊन व तेथून या मोहिमेचा वृत्तांत राजास कळवून आल्फा झुसल्लारा वरत आला. येथपर्यंत आपल्या हाताखालच्या सेनापतींच्या हातून त्याने दोन सैन्यांचा निकाल लावला होता. एक जेथी लढाई देऊन त्याने स्वतः तिसऱ्या सैन्याचा मोड केला व नेदरलँडच्या आधि-पत्याच्या पुंगणवसवाली आल्फाच्या अतीपर्यंत येऊन मिडेलच्या चौथ्या सैन्यापैकी आठ हजार लोक कवच कल्पक बुद्धीच्या हातचालीने त्याने नाहीं केले व बाकी तीस हजार वाच्याप्रमाणे चोहोंकडे फुकून

दाकिले. अशी अचाट कृत्ये करून राजकीय हक्कांनी नियंत्रित राज-
सत्तेच्या मुलुखांत लष्करी जुलुमाचा अंमल मनाप्रमाणे वमविन्यावद्दल
एखाद्या सामान्य आभिमाना संस्थानिक, सद्दी गर्व झाला असता. मग
आल्हासारख्या उग्रस्वरूपा व सर्व शक्तिमान वीर आपणास आतां ईश्वरी
अवतार मातुं लागल्यास त्यांत विशेष आश्चर्य नव्हतें. लुसेन्समध्ये परत
येतांच त्यानें जयोंसबांची परंपरा सुरू केली. लोकांना आपल्या
बांधवांच्या रक्तानें स्नान करून आलेल्या अलव्हांचे स्मृतिपाठ गाण्या-
विषयी व आनंदानें त्याच्या बाबेंत पुष्पास्तरण पसरण्याविषयी हुकूम सुनेले;
घोंघेर आल्हाच्या सत्रांत बळी पडलेल्या लोकांवद्दल दुसऱ्याचक
चिन्हांच्या ठिकाणीं डोंगरा गुड्यातारणें लावलेलीं दुर्गस पडे लोचलीं;
मनुष्यहानि झाल्यामुळे उदास व भयान झालेल्या राजधानीच्या शहरांत
सर्वत्र मंगलवाचें वाजू लागलीं; व शहरच्या बंद्या चौकांत धाड्यांचे
खेळ सुरू झाले; एवढ्यानेंच आल्हाची तृनि झाली नाहीं. त्यानें
आपला एक अवाक्य पुतळा उभा केला; त्याच्या खालच्या चौथऱ्यावर
अशी अक्षे म्हादली होती. — “आइनेड अलव्हांग्र डी टोलेडो, दुसऱ्या
फिलिप राजाचा नेदरलंडवरील सुभेदार, या रागनिष्ठ सेवकानें राजद्रोहा-
चा बीजोड, बंडाचा उपग्राम, धर्मसंस्थापना, न्यायर्थाति व स्वास्थ्य यांचे
पुनरुज्जीवन वेगरे काढिल्या केल्यावद्दल हा त्याचा पुतळा उभा केला
आहे. ” आपल्या हयातीत आपल्या हातानें अजण्णाम वाहून घेतलेल्या
पुण्याजरीधें असें अनुग्रम उदाहरण दुसरे अटकेल असें वाटत नाहीं.
नेदरलंडाचा लोकांच्या हृदयांत मदैव अग्न्यर्थ व विस्कार उत्पन्न करणारा
हा पुतळा आल्हाच्या माथून आलेल्या सुभेदारानें पाहून चूरी केला.

ता. २६ सप्टेंबर १५६८ रोजी जर्मनीच्या मठा प्रमुख राज्यसंस्थानिकांनीं
बादरागोडे एक यादी पाठविली; त्यांत “अलव्हाच्या जुलुमा अमलांत
बड्या लोकांसहून तो मरीवागुरीचांपर्यंत सर्व लोकांच्या जीविताचा व
विषाचा अग्न्याग्निनाश होत आहे; ऑगवर्ग शहरां नेदरलंडच्या वॉकिला-
च्या अधिपानें टगलेल्या धर्मविषयक तहाअन्वये आमच्या नेदरलंडासी
बांधावें धर्मसास्थ्य मिळत नाहीं; फिलिपनें बरेचदा अवजडपद्धत
आश्वासनें देऊन नेदरलंडांत धर्मसंशोधन व ‘यमायन’ वेगरे निर्माण

केली आहेत. त्या तहाची वजावणी न झाल्याम आम्ही आमच्या बांधवां-
 करितां आपले पाण मर्ची घालण्यास तयार आहों, ही मोठ स्पष्टपणे स्पेनच्या
 राजास समजली वहाजे, धर्मरे मजकूर होता. या थोडीचा विचार होऊन
 ता. १० डिसेंबर रोजी बार्दाहाचा भाऊ बडा चार्लस बार्दाहाच्या वतीने
 माद्रिद येथे दाखल आला. त्याला बार्दाहाकडून निघतांना मूर्ण
 माहितीचे दिपण मिळाले होते. त्यांत जर्मनकडून पूर्वी फिलिपला
 गेलेल्या मुचनांचे स्मरण ताजे करून, ऑरेंजला जर्मनीत लंकांचे फार
 पाठबळ असल्यामुळे त्याला राष्ट्रवादा न ठरवित आपल्या अध्यावाली
 पुन्हा घ्यावा, व नेदर्लंडमधून स्पॅनिश सैन्य परत कोलाहून राह्य अंतः-
 क्रणाने राज्य चालवावे वगैरे मोठा मुचविल्या होत्या. या बड्या
 वकिलाने या रिपणाची नकल फिलिपच्या हातीत दाकतांच तो
 आश्चर्याने चकित आला. आपल्यामागच्या मोठ्या सन्तर्भाशाम एवढा
 मोठा वकिल पाठवून बार्दाहाने अशा प्रकारचा उपदेश करावा हे त्यास
 सहन झाले नाही. या मर्यादातिक्रमचढल बार्दाहास पाठविण्याकरितां
 एक पत्र त्याने ता. २० जानेवारी १५६९ रोजी चार्लसपशी दिले. त्याचा
 सारांश :- "अहोवर आपल्या वतणुकीचढल कोणास जाव देशाची
 जोखाम आहे असें वादत नाही. आम्ही आपल्या प्रजेस सक्तीने वाग-
 विल्यामुळे सर्व राष्ट्रांचे प्रजाजन नम्र व राजनिष्ठ होऊन त्याचढल
 आमचा गौरव होईल अशी आमची समजूत होती. आम्हारे येथे
 सामंतचक्राने ठरविलेले नियम आह्यांम बंधक नाहीत. कैथोलिक
 धर्माची सर्वत्र स्थापना करण्याचा आमचा यत्न आहे. धर्मच्या वावतीत
 साम्यत्वाचा फार घातक परिणाम होतो; धर्माच्या वावतीत आह्या
 कैथोलिक लोकांस धर्मगुरूवाचून दुसऱ्या कोणासही उपदेश करण्याचा
 अधिकार नाही. नेदर्लंडमधील वंडवाल्यांस योग्य शासन झाले नाही
 येवढेच नाही, तर त्यांस अत्यंत साम्य व दुराह्ने ह्मणजे वागविण्यांत
 आले आहे. नेदर्लंडच्या जुन्या राज्यव्यवस्थेत अगर राजशासनांत
 आह्यां काढामाच फरक केला नाही. आह्याची सुभेदारीच्या कामावर
 योजना आह्यां आपल्या मर्जीनुसप केली आहे. बंडवाल्यांस शासन
 करण्याकरितां स्पॅनिश सैन्याची नेदर्लंडमध्ये उतर आहे, त्यास पाठ

बोलवतां येत नाही. ऑरेंजवडल मध्यस्थी हा या शिष्टाईचा मुख्य उद्देश दिमतो; परंतु त्याची कार्ये इतकी अर्थीर आदृत की, त्यानें मगर्षक कर्णे दुर्घट आहे. नेदलंडमध्ये झालेले सर्व कट, दंगे, राजद्रोहात्मक खटपटी यांचा तोच उत्पादक होय; राष्ट्रांत झालेल्या चोखा, मूर्ति व मंदिरां यांचा विध्वंस वगैरे अपराधांचे श्रेय त्यालाच आहे; याशिवाय सैन्य जमा करून सरकारच्या मुलुखावर त्यानें स्वार्गही केला. अशा अपराकांक्षी मनुष्यास मारपीत येण्याबद्दल कोणाच्याही मध्यस्थीचा उपयोग होणें संभवनीय नाही. " शिवाय एक खासगी पत्रफिलिपनें बादशाहास पाठविलें. या पत्रांतील मजकूर व भाषा जस्य आवेशाची होती. ऑरेंजला आपल्याच यजमानावर स्वर्गी करण्याकडितां मरणमांक्षा व पैशाधी मदत जर्मनीत लावी व त्यास बादशाहाकडून कांहीं प्रतिबंध होऊं नये याबद्दल या लेखांत खेद प्रदर्शित केला होता; तसेंच ऑरेंजकडे व ऑरेंजच्या वर्तुषि आपणाकडे वकील पाठविणें हेही राजाच्या मते वैराग्येष्ठ होते; विशेषतः धर्माच्या वावरीत सौम्य रीतीनें वागण्याचा उपदेश कर्णे हे अगदींच अतर्क्य होते; धर्माच्या वावरीत आपण ठवलेले धोरण कोणत्याही ऐहिक विचारांनीं बदलणार नाही; व त्या कामांत उपदेश अगर चिंतवणां ही धर्म्य आहेत; व सध्यां बादशाहांनें पाठविलेला निरोप येवज धर्मकांच्या स्वतंत्राचा आहे, त्याचा कांहीं उपयोग होणार नाही असा स्पष्टांश या पत्रांत समजाविला होता. ता. २३ जानेवारी रोजी चार्लसनें फिलिपच्या पहिल्या यादीस फार कळकळीचे व आवेशयुक्त उत्तर दिलें. नेदलंड-मधील राज्यव्यवस्थेमबंधानें व म. १८१४ सालीं चार्लस बादशाहाच्या समक्ष ठरलेल्या औस्वर्गच्या धर्मतहावरून नेदलंडच्या लोकांस मिळालेल्या सवलतीमबंधानें फिलिपचे ह्मणणें सर्वस्वीं अशुद्ध होते; त्या तहाच्या वेळीं सर्व सामंतचक्रांतील लोकांस धर्मस्वातंत्र्य देऊं केल्यामुळेच केंद्रीक धर्माचा पाय दिकला होता. जर्मनीच्या दक्षिणभागांत अशी अस्वस्थता राहूं दिल्यास त्याचे बादशाहाच्या राज्यांत अनिय परिणाम झाल्यावांचून राहणार नाहींत; इटाली व स्पेनप्रमाणें लष्करी अंमल ह्मीदहीसारख्या स्वातंत्र्यप्रिय प्रांतांत चालणें शक्य नाही, वगैरे मोष्ट बादशाहाच्या नामांकित वकीलानें फिलिपला स्पष्टपणें कळविल्या. परंतु

फिलिप कॅथोलिक धर्मासंबंधाने बादशाहाची अवास्था फार अभ्याव्य व घातक आहे, त्या धर्माबद्दल मनातून त्यास योग्य अभिमान असणे जरूर आहे, वेगळे उपदेश कलंड बादशाहास करू लागला. इकडे बादशाहाची धृति वकील मर्दावपर्यंत जाऊन पोहोचण्यापूर्वीच सर्वस्वी बदलली होती. त्याच्या मागील फिलिपच्या नुकत्याच मेलेल्या स्त्रीचे पिशाच आहवे देऊन डमने गविले. त्याने बादशाहाच्या कानांत आपली अतूट कन्या स्पेनच्या विधुर राजास देण्याविषयी मंत्र फुंकताच पूर्वी फ्रान्सच्या राजाशी ठरलेल्या लग्नाचा वेत रद्दित करून तिला बादशाहाने आपल्या वकीलामार्फत फिलिपराजास देऊ केली. ऑगिजच्या मोहिमवादी निकाल पूर्वीच लागून गेला होता; त्यामुळे वकीलाची शिष्टाई सुरू होण्यापूर्वीच बादशाहाने फिलिपला वधपणाची व विशेष स्नेहसूचक पत्रे पाठविण्यास सुरवात केली; त्यांत त्याने आपणारा राजाच्या स्नेहाची विशेष अपेक्षा आहे, आपल्या नेदरलँडविषयक सूचनांचा वाटेल त्या रीतीने विचार करण्यास आपण मुखत्यार आहां, मात्र दरबाराच्या पत्रव्यवहारांत गर्भसंस्थांतिकांस न रुचेल असा मजकूर येऊ नये, वेगळे मजकूर असे. बंडे चार्ल्स फिलिपकडून एक लक्षा ड्युकदरवी नजर घेऊन कृतार्थ होऊन जर्मनीस परत गेले. या रीतीने धर्मज्ञ व परोपकारी सॅक्समिलियन बादशाहाच्या मध्यस्थीचा धुरांत शेवट आला.

आजूनच जुलूमसला परत आल्यानंतर थोड्याच दिवसांनी त्याचा इंग्लंडच्या इल्लिजावेथ राणीशी स्पेन फाळपर्यंत मोठी वाणीची कलामस जुंपरी, फ्रान्समधलून राजापलाचा मेनानायक काँडी याने काही जहाजांच्या घालकांस नेदरलँडमधील स्पॅनिश सैन्यास पेशाचा पुरवठा करण्याकरिता निघाटल्या जहाजांचा पाठलाग करण्याचा हुकूम मोठ्यावरून स्पॅनिश जहाजांस काँडीच्या तांडिलांनी इंग्लंडच्या किनाऱ्यापर्यंत रमेली केले. या वेळी ऑरिज काँडीच्या सैन्यास मिळाला होता हे लक्षांत ठेविले असता या लढ्याचा मुख्य कल्पक काण हे निराळे मागण्याची जरूर द्यावी. स्पॅनिश नौवाहकांनी लंडन येथील स्पॅनिश वकीलास ही गोष्ट कळवून त्याच्यामार्फत इल्लिजावेथकडे दाद मागितली. इल्लिजावेथने स्पेस सुरक्षितपणे पोहोचविण्याचे आश्वासन देऊन, त्याच दिवशी

जहाजांतील सर्व पैसा जम करून आपल्या उपयोगास लाविला व हॉर्निसा वकीलार्चा तिने अशी समजूत काढली की, पैसा आपल्याजवळ राहिल्याने जास्त सुरक्षित राहिल, शिवाय तो खुजिना स्पेनचा मनुष्य काही अन्य राष्ट्राच्या व्यापाऱ्यांनी आपणाम कर्जाऊ पाठविला आहे असेही तिचे उद्गार निघाले. ही बातमी समजताच आम्हा पैशाची चातकप्रमाण वाट पहात असल्यामुळे तो रागाने अगदी खवळून गेला. त्याने ताबडतोब इल्लिजाविथकडे वकील पाठविले: त्यास राणीची भेट होईना; व इल्लिजाविथने असे ध्वनित केले की, छत्रपाणि राजाकडे आम्हा-सारख्या सामान्य मनुष्याने वकील पाठविणे अगदी उद्धटपणाचे वर्तन होय. इल्लिजाविथने स्पेनच्या राजाकडे या गोष्टीची वाटावाटा करण्याकरिता एक गुप्त वकील पाठविला. इकडे आम्हास पैशाची प्राप्ति न होता उलट मानहानि झालेली पाहून फारच त्वेष आला. नेदर्लंडमधील प्रत्येक इंग्लिश मनुष्यास एकहून त्याची मालमना त्याने जत करण्याचा हुकूम मोंडला. राणीनेही इंग्लंडमधील डचलोकांविरुद्ध अमेच जाहिरनामे प्रसिद्ध करून आम्हाचा प्रतिकार करण्याचा यत्न केला. मार्गशा, नेदर्लंडमधी लोकांची चेहोवाजने छळणूक चालू आली, या भांडणाचा शेवट सन १५७३ च्या इंग्लिश माहिण्यापर्यंत झाला नाहीं.

ऑरेंजविरुद्ध जयसिंजान्यामुळे अगर इल्लिजाविथशी कलह झाल्यामुळे आपले मुख्य कर्तव्य आम्हा कधीही विसरला नाहीं. फॉर्मावर व सुझावर यांसारखे शतशः वर्ती पडत होते. याशिवाय सुभेदार्याहिचांचे असे हुकूम सुद्धे विल्लमर्व सुडणी कॅथोलिकधर्मी असाव्यात व त्यांनी मुल तत्त्व-प्राप्त धर्मीस तासांच्या आंत अधिकार्यांस वर्दी द्यावी; तसेच कोणत्याही ठिकाणी प्रायश्चनादिक होत असल्यास किंवा प्रेतसंस्कार चालले असल्यास त्याची तत्काल खबर लागण्याकरिता जास्त गुप्तदारांचा भरणा करावा. याच सुमारास एका नवीन धर्माच्या उपदेशकास, नवीन धर्माविषयी अनुकूल अभिप्राय प्रगट करणाऱ्या चार पाद्रींस देहान्त प्रायश्चित्त मिळाले, याप्रमाणे आम्हाचे इत त्याचे हुकूम शब्दशः व मोठ्या मेहनतीने अंमलात आणत असता कॅथोलिकधर्माचे मुख्य आचार्य पोप ग्रीगोरिअस या अद्वितीय धर्मभक्ताकरिता एक मौक्तिकमंडित शिरोभूषण

एक खड्ड घेऊन कासीव आला. पोपचा हा प्रसाद फार दुर्मिळ होता. या देणग्यांमोठवत आचार्यांचें पत्र आलें; त्यांत "हें शिरोभूषण आपल्या धार्मिकपणाचें व ईश्वरी प्रसादाचें चिन्ह ममजून धारण करवें; यावरून सत्यत्व व कॅथोलिक सांप्रदाय यांच्या पुरस्कारास परलोकीं काम बक्षीम मिळते याची कल्पना होईल." असें लिहिलें होतें. येशू ख्रिस्ताच्या प्रतिनिधकहून हें सन्मानपूर्वक प्रोत्साहन मिळाल्यामुळे धर्मच्छलास एखादें नवें वीर्यसं स्वरूप आणण्याची एखादी अपूर्व कल्पना आल्फाच्या बुद्धीस मुचेली. नेदर्लंडच्या अवशिष्ट संपत्तीवर घाला घालण्याचें काम अद्याप शिथिल राहिलें होतें, त्याच्याकडे त्यानें आतां आपलें लक्ष फिरविलें.

आपली जमाबंदीची व्यवस्था आन्व्हॉस समाधानकारक वाटेना. हद्दपार व गडून केलेंल्या लोकांच्या जमीत अमलेल्या मिळकतींमधून अर्थातच निरंतरच उत्पन्न काढीं होईना; स्पेनदेशांत सान्याचा निरंतरचा पुर लावणार होता; तो अशीबान बंदच पडला. जुलुमाच्या कल्पनांनीं घस्त झालेल्या अरबकांच्या बुद्धीस प्रजे संपन्न असल्यास राजां भोक्ता राहिल हें तत्त्व विलंकुल स्पर्श करीना. आतां त्यानें नवीन हास्यास्पद प्रयोग करून आपल्या अज्ञानाचा व अल्पबुद्धीचा मानला जगास दाखविण्यास प्रारंभ केला. स्पेनमधून निघतंवेळीं राज्यास त्यानें असें वचन दिलें होतें की, स्पेनमधून नेदर्लंड देशांत यापुढें पेशाची विलंकुल स्वातंत्र्यी करवी लागणार नाही; उलट नेदर्लंडची दोन लाख फ्लोगिन् खंडणी प्रतिवर्षी स्पेनदेशांत पोहोचत जाईल. या कुपारकीबद्दल स्पेनमध्ये त्याची वर्गीच थदा उडाली होती; त्यामुळे ईर्येस चढून आपली कल्पनाशक्ति नाशकशक्तीप्रमाणेच फार जबरझुल आहे असें सिद्ध करण्याचा त्यानें निश्चय केला. त्यानें आतां अशी तजवीज काढली की, नेदर्लंडच्या निरनिगळ्या प्रांतिकसभांचा आपल्या प्राचीन चालीप्रमाणें नवे कर वसविण्याचा हक्क यापुढें राजानें आपल्या मर्जेनुरूप चालवावा. ही कल्पना नवी नव्हती; परंतु ती वर्गीच पाडसी होती. नव्या वावी वसविणें सोंपें काम होतें; परंतु त्या वस्तुल करणांकार कठिण होतें. शिवाय धर्मच्छलापदांनीं नवीन करानीं लोकांत जास्त हाहाकार उडोवण्याचा होता. देशांत पुष्कळ कडे कॅथोलिक होते, त्यांस मोगांच्या हातून मरण येण्याची भीति नव्हती.

याच त्यास कर शिष्टा करणाऱ्यांच्या ताबडीतून सुटण्याची आशा नव्हती, परंतु या विचारांची अडव्हाम विलेकुल बाधा झाली नाही; त्याचे धैर्य अमानुष होतें; नेदरलँडचासी लोकांच्या सदनशास्त्रीचा ठाव घेण्याचा त्याचा संकल्प होता. या राष्ट्रांतिल सर्व स्त्रीपुरुषांस देहातिशिक्षाचा हुकूम फिरला होता; त्यापैकीं दैववशात् पांढी येईल त्या इममांचा वध होत असे; लक्षावधि रुपयांची मिळकत जप्त झाली होती; तथापि कोणी लोकांचीं होकीं अद्याप सडकावयाचीं राहिलींच होती; धीमात व उद्योगी लोक कफळुक होऊन परदेशांत भटकत होते; देशांतील लोकांची वाताहत झाली होती, परंतु त्यांचा अद्याप समूळ नाश करावयाचा राहिला होता; राष्ट्राची अर्थोत्पादन शक्ति अद्याप सर्वस्वी जाहीशी झाली नव्हती. हें अभागी राष्ट्र प्रपंचसुखास व राजकीय हक्कांस सर्वस्वी मुकलें होतें, तथापि राजास अद्याप नवे कर बसविण्याच्या अधिकार प्राप्त झाला नसल्यामुळे जुलुमाचा प्रतिकार करण्याचे एक मोठें साधन येथपर्यंत त्यांच्या हातांत राहिलें होतें. ब्राव्हंटच्या “सानंदप्रवेश” सनदेंत, व फ्रँडर्स, यूट्रेक्ट, हॅल्केड चैसरे सर्व मांतांच्या राज्यव्यवस्थेच्या नियमांत त्या त्या ठिकाणच्या प्रांतिकसरकारांनं राज्यव्यवस्थेच्या स्वर्चाकरितां पैसा कसा मिटवावा याबद्दल मार्ग ठरविले होते. राजा किंवा त्याचा प्रतिनिधि-मांताचा सुभेदार याला प्रांतिक सभेपुढें स्वतः येऊन सभेस पैशाची मागणी करावी लागत असे. या सभेच्या निरतिराख्या शाखांचा आपल्या मतदारांशीं या मागणीविषयीं विचार होऊन सर्वांचा एक विचार झाल्यास राजाचा अर्ज मान्य होत असे; त्यांत कोणत्याही एका शाखेचा नकार पडल्यास अर्ज नामंजूर होत असे. ही नेदरलँडची पूर्वापस चाल चालत आली होती, व या प्राचीन रिवाजामुळे कोणत्याही राजास कधीही पैशाची उणीव पडली नाही. परंतु बडीं देण्यास काढलेल्या लोकांच्या हातीं स्वजिन्माच्या विल्ल्या राहात्या व त्यांनीं राजास मिना घालावी ही गोष्ट अडव्हामानां स्वभावाम अर्थातिच आवडली नव्हती. ता. २० मार्च १८६९ रोजीं जुसेल्सची प्रांतिक सभा भरण तिजपुढें त्यानें खालील ठराव विचाराकरितां मांडिले:-

१. देशांतील सर्व स्थावर मिल्कतींच्या किंमतीवर शेंकडा एक टक्का

बाब एकदम वेतली जाईल. ती पुनः हुकूम होईपर्यंत एके वेळाच वसूल करण्यांत येईल.

२. स्थावर मिळकत तत्त्वदीर करणाच्या प्रत्येक प्रमंणी मिळकतीच्या किंमतीवर पांच टक्के वाब घेतली जाईल. ही निरंतरची वाब राईल.

३. शिल्पाने तयार केलेली अगर इतर जंगम वस्तु विक्री होण्याच्या प्रत्येक वेळीं तिच्या किंमतीवर शेकडा दहा टक्के वाब वसूल केली जाईल. हीही निरंतरची वाब राईल.

हे दहाव कामी पडतांच सभेत एकच गोंधळ उडाला. धर्मतत्त्वांसंबंधी लोकांत मतेभेद असू शकेल. धर्मच्छलांत त्या भावानें जुलुमाम मदत करणारे लोक सांपडतील. धर्मच्छलाचा प्रतिकार करण्याची इच्छा ही मानवी स्वभावपैकी कीही उदात्त विकारांनीं उत्पन्न होते व त्यासंबंधाने प्रयत्नही दीर्घ व उनेजक असतात; परंतु धर्माकृतिं देह बाहिलेल्या हठभंकटांच्या व दृढदंष्ट्रांच्या लोकांच्या संख्या फारच स्वल्प असते. त्यांतूनही भद्राविषयक व्यवहारांत स्वार्थबुद्धीमुळे अगर सक्तीमुळे पुष्कळ लोकांच्या वृत्तींत पालट पडेल. परंतु ऐहिक व भौतिक विषयांत जुलूम होऊं लागल्यास त्याचा प्रतिकार करण्यासाठीं तत्काल ऐकमत्य जावयाचेंच. हा नवीन कायदा इतका अपूर्व, व्यापक, स्वैच्छिक होता की, त्याच्या तावडीतून कोणताही धम्म सुटत नव्हता. सभेत चोहोंबाजुन अशी तक्रार ऐकु येऊं लागली की, बावी नंबर २।३ मुरू झाल्यास सर्व व्यापारधंद्या बंद होईल; पहिली वाब जरी बरीच जड जाणार आहे, तरी ती एकवार यावयाची असल्यामुळे कधी तरी सोमती येईल; परंतु दुसरी वाब कायम आल्यास, एक वर वर्षांतून वीस वेळ विकलें गेल्यास त्याची सर्व किंमत सगळारास भरावी लागेल; याचा परिणाम स्थावर मिळकतीच्या किंमती दुप्पट होऊन त्यांचा क्रयविक्रय बंद होणें हा होईल; वाब तीन अमलांत आल्यास सर्व व्यापाराचें उद्धासन होईल; एका आठवड्यांत एखादा जिजम दहा हातांनून जाईल; व तितक्या मुदतींत या बाबी-अन्वये शेकडा शंभर टक्के कर त्यांजवर भरावा लागेल; शिवाय एखादा पदार्थ दहा निरानिराच्या वस्तूनीं बनला असतो; प्रत्येकावर शंभर टक्के कर भरल्यास या मिश्र वस्तूवर हजार टक्के कर घावयाचा; शीसू अदला-

बदली व अनियंत्रित चलन हे व्यापाराचे मुख्य स्त्राव अमन्यामुळे त्यास या काराचा पक्षपात होताच त्याचे प्राणोन्ममण होईल. या बाबी वसूल करण्याचे कठीण पडेल, त्यापासून उद्दीमपंथा बंद होईल व सरकारस विशेष फायदा होणार नाही. सरळ युक्तिवाद अंशर मनोभावाच्या विनवण्या या दोहोंचा काही उपयोग होईना. बुद्धीच्या स्थूलपणामुळे ज्ञान-किरणास अमम्य व हृदयाच्या कठोरपणामुळे प्रजेच्या दुःखाधुना अमेय असा सुभेदार आल्हा आपला दुरायत्र मोडिना. व्हिग्लियन या प्रमेयी आल्हाच्या विरुद्ध होता. धर्मच्छलाच्या गगनचुंबित व जगदध्यान्व होळीतून एक दर्वील जळकें लांकूड बाहेर ओढून काढण्याचा व्हिग्लियसनने यत्न केला नाही; परंतु राष्ट्राच्या भौतिक संपत्तीवर कुऱ्हाड आटेली पाहून शेवटी त्याच्या हृदयांत कळकळा उत्पन्न झाला. या कल्पनेचा उत्तम राजपासून आला नव्हता; किंवा याविषयी त्याचा विशेष अग्रहही नव्हता, असे जाणून व्हिग्लियसला या कामांत थोडे धैर्य आले असावे या बाबीचे अन्वयायी स्वरूप व्हिग्लियसनने व्यक्त केल्यावरून आल्हाने असे कर आपल्या जहागिरीत बसवून आपण पन्नास हजार इंग्रंड दर-साल उत्पन्न करतो असे त्यास समाधान सांगितले. त्यावर तुरळक लोकसंख्येच्या स्थानदेशामध्ये, व व्यापार व कारखाने यांनी गजबजलेल्या नेदर्लंड देशांत महदन्तर आहे; स्पेनमध्ये अशा प्रकारचे कर कलबंद होत अमतील, परंतु नेदर्लंड देशांत असे कर वसूल करणे शक्य नाही; वगैरे हरकती भेसिडेटने कळविल्या. शेवटी आल्हाने असे ह्मणणे पडले की, ही बाब केवळ कारखानदार व व्यापारी यांवर पडणार आहे. वास्तविक अर्थशास्त्रज्ञाच्या हा कर सर्व प्रजेवरच बसणार होता; कारण कराप्रमाणे मालाची किंमत वाढते हे अनुभवसिद्ध आहे. या नवीन कराची बातमी सर्वत्र समजतांच लोकांस अत्यंत चिंता व भीति उत्पन्न झाली. सरकारास अजांवर अर्ज व यादी वरगेज येऊ लागल्या. पूर्वी-पक्षां जाले निराशेच्या व क्षिपाच्या आगोळ्या चौहोजातून ऐकू येऊ लागल्या. आल्हाच्या वृत्तीत जग नरमपण आणण्याकरिता एक रस्ता कर या प्रांतिक सभेने मान्य केला. पांच एके व दहा एके यांच्यासंबंधाने

गुफकट कालपर्यंत धडपड चालली होती; परंतु शेवटीं हताश होऊन व हे गोष्टा करण्याच्या कामांत तरी विशेष सक्ती होणार नाही या आशेनें कन्याच मुख्य मुख्य प्रांतांतील सर्भांनी ते कर कांहीं अटीवर कबूल केले. मुख्य अट अशी होती की, हे नवीन कर देकायदेशीर असल्यामुळे सर्व प्रांतांनी ते मान्य केल्यावांचून कोणत्याही एका प्रांतांत कायम करूं नयेत. हॉलंडप्रांतांतही गुफकट आदिचेठे घेऊन शेवटीं हे जे मान्य वेंतले, आम्सटर्डम शहरानें मात्र बरेच दिवस या बाबी कबूल केल्या नाहींत. युरेक्ट शहर व प्रांत यांचा तर कृतसंकल्पच झाला होता. त्यांनीं हे नेहमींचे कर डोक्यावर घेण्यांतवजी दोन लाख फ्लोरिनची एकदम खंडणी देऊं केली. या त्यांच्या दुराग्रहाबद्दल त्यांस लवकरच कडक शासन मिळालें. थोडे दिवस वाट पाहून ते वारंवार येत नाहींत अशी खात्री झाल्यावर आगव्हानें त्या प्रांतांत लोकांच्या घरोघर आपले पलटणी लोखंड ठेवून लोकांस फार त्रास दिला; व त्यांस ताळ्यावर आणण्याकरितां सक्तीचे अन्य उपायही योजिले. परंतु लोकांचा पूर्ण निर्धार दबेना, त्यामुळे ता. १५ दिसेंबर १५६९ रोजी खुद्द प्रांतिकसभेस शुभासनोपुढें प्राचारण झालें. नेमलेल्या वेळीं सरकारतर्फे बकील सरकारनें सद्दर संस्थेवर समवासानें ठेवलेल्या आरोपांचा तक्रा व त्याबरोबरच शिक्षेचा बगव घेऊन कोर्टांत हजर झाला. आरोपांच्या तक्र्यांत या प्रांताचे सर्व जाही अपराध व विशेषकरून मन १५६६ च्या दंग्यांत व मार्गरेटशी तक्रा करण्यांत घडलेले दंगे सविस्तर नमूद केले होते. या प्रांतांतील प्रत्येक रहिवाशावर धर्मद्रोह, राजद्रोह व दंग्यारोपांच्यास मदत वगैरे गुन्हांची शाबिती धरून त्यांच्या जुन्या सनद, कायदे, हक, सवलती व रुढी रद्द करण्याचा हुकूम झाला. व्यक्तींच्या व सभेच्या सर्व मिळकती सरकारांत जप्त झाल्या. सभेस जबाब देण्याकरितां थोडी सवलत देऊन शिक्षेचा आंमल कांहीं कालपर्यंत तहकूब ठेवण्यांत आला. या तहकुबीपामुन लेसी मुतावण्या, पुरशीशी, जवाब, अर्ज, पुरावे यांची गर्दी होऊन बकील लोकांचे खिमे तड झाले. परंतु हे कागदपत्र पाहण्यास कोणास कुसमवदी नव्हती अगर जख्खी नव्हती. या छन्यांत भगपूर सडा महिने कोटले. या प्रकरणांत रकपाताचा प्रसंग नसल्यामुळे मुदतीचा प्रश्न विशेष

महत्वाचा नव्हता. सर्व कामधन व्हागमकडे निकालाकमिता गेले. त्याने त्यांचे पुढीकधीही अवलोकन केले नव्हते व त्या भाषेत ते लिहिले होते तिचे त्यास ईयन्मात्रे ज्ञान नव्हते. तथापि त्याची काम करण्याची अशी विलक्षण शैली होती की प्रकरणाच्या मुद्दक्यावर नंतर फेकतांच त्याचा निकाल मागण्याइतकी माहिती त्यास एकदम झाली; त्याने एकदम शिक्षा ठोठावली. पुढीं झालेली तमी वेगळे कायम करण्यांत आली. हजारों लोक या हुकुमावरून पुढीस मिळाले व लक्षावधि लोक आपल्या मित्रकतीस मुकले. पांढी लोकांनी आपल्या मित्रकतीस हा ठराव लागू पडत नाही असे दाखविण्याकरितां जे धर्मगुरूंचे ठराव छापून प्रसिद्ध केले. या छापण्यानेचाल्याम जन्मठेप मिळाली व आल्हा-चा चिटणीस ला दरि याने हे जुने दाखले प्रसिद्ध करण्यास उत्तेजन दिले असे समजतांच त्याची मजाच्या खेळीत स्थापना झाली. रामा व वतनदार अधिकारी यांनी राजास अपीलअर्ज केले. ही धर्माची बाब नसल्यामुळे त्याचा काही विचार होईल असा भयंसा होता. परंतु धर्म, आनंदाची गोष्ट एवढीच की या वेळीं राजाकडे गेलले वकील आपलीं डोकी धड धेऊन देशी परत आले. यूट्रेक्ट प्रांतांत लष्करी अंमल चालू झाला. यूट्रेक्टच्या सर्व जुन्या सनदा सरकारांने आपल्या तज्ज्ञांत घेतल्या; त्यापुढील कारकीर्दीत राजाच्या हुकुमाने परत स्वस्थानी आल्या. सन १५६९ च्या उत्तरार्धात आल्हाने राजास मोठ्या आनंदाने लिहून कळविले की सर्व प्रांतांनी नवीन कर कबूल केले; व त्याच्या उपायांतून सरकारवरच बजा जाता निदान वीस लक्षांची रकम यापुढे संपनला दरसाल येऊन पोहोचिल. त्याचा नुसत्या एक दक्याच्या वमूलाचा अंदाज पन्नास लक्षांचा होत. हा आल्हाचा आनंद अकालिक व मनोगत्या-साण्या होत; तो फार वेळ टिकला नाही. प्रत्येक प्रांतिकमभनें दुसऱ्या प्रांतांची संवव सांगून पांच दळे व दहा दळे हे कर धमविषयासंबंधाने व वधूल करण्यासंबंधाने हरकती उत्पन्न केल्या. आल्हा रामाने अगदी बेकाम झाला व नानाप्रकारच्या धमक्या देऊ लागला. प्रांतिकमभांवेगेवर पुन्हां वादावाद सुरू झाली. सन १५६९ च्या उन्हाळ्यांत असे झाले की, सध्यां बादास वने राहिलेल्या प्रांतांनी पुढील दोन सालांत सालीना बीज

लाव रुपये नवः स्वजिन्यांन भरावे ह्मणजे त्यांस या नवीन बाबींचा उपसांग लागणार नाही. याप्रमाणे सन १५७१ च्या आगष्ट महिन्यापर्यंत या बादाचा शेवट लागला.

आतां लोकांस सरसकट माफी देण्याबद्दल वाटाघाट झुसेरूम व माझीद येथें सुरू आली होती. व्हिल्डिग्सल आपल्या देशवांधवांची पूर्ण माहिती होती. अन्यायाचा व जुलुमाचा बडा आतपोत भरला होता व त्यांत जाला भर वातत्यास स्वनिश लोकांस नेदरलँड देशांतून गवाळे आठोपून जावे लागेल असा त्यांचा ग्रह झाला होता. तसा प्रसंग आल्यास आपण चालविलेल्या ताडकाच्या लढितांत सरकारच्या एकनिष्ठ सेवकांची डाकीं कुळावाच्या पांगवालीं सोपडून त्यांच्या भिळकती स्वजिन्यांत जातील अशी जाग भीति वाटत होती. यासुळे नेदरलँडच्या लोकांस सरसकट माफी घावी अशी सूचना हॉपरच्या द्वारे त्यांना राजास कळविली व या गोष्टी-संबंधी आल्तावरगबरेना पुष्कळ वेळ वाटाघाट केली. आम्हाचे राजापाशीं बजन दिवसेंदिवस कमी होत चालले होते; त्याची जमाबंदीची व्यवस्था राजास पसंत पडतली. खुद्द आल्हालाच माझीदला परत जाण्याची इच्छा उत्पन्न झाली होती; त्याची शरीरप्रकृति सोडकरीस आली होती; नेदरलँडाने त्याचा सर्व लोक वेष करीत होते व माझीद येथें त्याचे शत्रू राजापाशीं त्याच्या कागाल्या सगुन त्याचे महत्त्व कमी करण्याचा यत्न करीत होते. शिवाय त्याच्या मनांत अशी भावना उत्पन्न झाली होती कीं आपले नेदरलँडमधील कार्य संपले. नेदरलँडच्या भूमींत आपण होईल इतका रकच्याव त्यानें करविला होता. तेव्हा त्यानें मोठ्या काकुलतीनें व अभयपूर्वक राजास लिहिलें कीं, महाराजांनीं कपाळू होऊन आपणास नेदरलँडांतून माकळे करवे; तेथील कामगिरी आपण शेवदास मेली आहे; यावच्चन्द्रदिवाकरी महाराजांचा अंमल या राष्ट्रांत सुरळितपणे आतां चालिल; त्यांतुनही हें कार्य सार पाडण्यांत आपणास कोणताही अन्याय अगर जबरदस्ती करावी लागली नाही. जमाबंदीच्यात्याची स्थितीही भग्नगदीची आहे; नवीन समविलेल्या बाबींकीं वहा दक्याचें उत्पन्न चालीस लक्षांवर होईल; एक दक्याचें उत्पन्न पन्नास लक्षां होईल; नेदरलँडमधून महाराजांना भरपूर करभार येऊं लागेल; राष्ट्रांत किंवा

बाहेर कोणी शत्रू राहिला नाही; ऑरेंजला मावकर लोकांची समजूत बालप्याने काम वरच दिवस पुरल; जर्मनीपासून भीति मुळीच उरली नाही; इंग्लंड जर्मनीचा कामेढा पडून चालले आहे. फ्रान्स तर फार अधम स्थितीस जाऊन पोहोचले आहे.

आल्बर्टाचे विचार या प्रकारचे होते. राजा दुसरा सुभेदार नेमण्याचा विचार करू लागला होता. प्रेसिडेंटला ही गोष्ट कळली होती. मागून कोणी सुभेदार आला तरी त्याची कामकीर्द यांपक्षां येऊवा अशांत तरी सौम्य होईल असा भयंकरा होता. ही वस्तुस्थिति पाहून, कलांकांनने का होईना, या गृहस्थाची बुद्धि न्याय व भूतदया यांच्याकडे वळली. कर्गच्या वाचनीत तो आल्बर्टाचा प्रतिपक्षी झाला होता. समाधानाची गोष्ट पवईत की, राजा या वाचनीत आपल्या बाजूला आहे असा त्याला पुढत संशय आला होता. आल्बर्टाने कागडोपची त्याची स्मृति पूर्वप्रमाणेच चालविली होती. व्हिक्टोरियासला आपल्या 'मी ह्युकुम' वृत्तीचा बंद आला होता; तथापि त्याने मोठ्या दीनभावाने आपला स्नेह होपर पास कळविले की, 'सुभेदारांनी आमच्या विकेंद्र मजकूर महाराजांस कळविल्यास आपण महाराजांपाशी आमची वाजू संभाळाची.' आल्बर्टाच्या दुर्दर्शित्वाबद्दल व भूतदयेबद्दल आता त्याच्या मतांत बराच फरक पडला. राजाच्या दयावृत्तीविषयीच्या त्याची भाषा बंद झाली. "या राष्ट्रांत इतका रक्तपात व विनाशकार होत आहे की, पिशुनता व लोभ यांचा हाग अशांत: राजासही लागेल " अशी त्यास भीति वाटू लागली. शिवाय मजकूराने रयतविषयी यांपक्षां जास्त दयाभूतपणा दाखविण्याचे इतिहासांतरी आपण वाचल्याचे न्यास स्मरण होऊं लागले. हे विचार या विद्वान् फ्रीजियन गृहस्थाला जरा पूर्वीच सुचले असत, तर त्यांचा त्याला स्वतःला व त्याच्या पितृभूमीला फार उपयोग झाला असता. त्याने कालाची, राजाची व आल्बर्टाची नोकरी जितक्या इमानाने केली तितक्या नेकीने आपल्या देशाची सेवा केली असता तर कदाचित् त्याच्या जमिनीचा विस्तार वाढला नसता, त्याच्या पदव्यांची संख्या वाढली नसता; परंतु त्याला वृद्धशेते "इमानी नोकर हाणजे कायमचा मर्दा " असे उद्गार काढण्याची पाळी खचित आली नसती. नेवर्ल्डच्या

लोकांस माफी देण्याचा विषय राजाच्या डोक्यांत घेऊन होता. प्रेसिडेंटने माफीचे पुष्कळ मसुदे करून पाठविले; पणु आल्ब्राच्या शोधार्थी ते इतके चिताड होऊन जात की मूळ लेखकालासुद्धा त्यांचे अचल स्वरूप ओळखण्याची पंचाईत पडे. अॅन्विल्हलमही आतां माफीची सूचना केली. देश अगदीं दीन व देशाभिमानशून्य झाला होता. आतां माफी देण्यांत कांहीं खर्च नव्हता. व त्यांत विशेष कांहीं आर्थही नव्हता. यापुढे निष्कारण विपुल रक्कपात करण्यापेक्षा भुतदयेची भूमिका धारण केल्यापासून विशेष फायदा होता. आल्ब्राची पशुवृत्ति सीमेच्या बाहेर गेली होती असे या वृद्ध कपीस सुद्धा वाटूं लागले. अॅन्विल्हल जातीचा फार विचारी व दूरदर्शी असल्यामुळे राजाच्या पत्रांत त्यानें आल्ब्रास "सुख," "दुःखी," "भयंकरप्राण," "अनुभवी," "चतुर," "लोकस्यवहारज्ञ" व "ताती येवलेलें काम शेवटास लावण्यास समर्थ" अशीं विशेषणें देण्याचा क्रम चालविला होता. दुसऱ्या लोकांच्या पत्रांत मात्र या सुख सुभेदाच्या गत्यव्यवस्थेची तो निंदा करीत असे. सन १५६९ च्या जेज्वर रुग्णवैजांतून माफीचे चार नमुने घेऊन पोहोचले त्यांपैकी एक मसुदा परत करून बाकी तीन नाश करण्याबद्दल आल्ब्राला हुकूम होता. ता. १४ जुलै रोजी अँटवर्प शहरांत माफीची दाही किंगविण्याकरितां सुभेदाच्या आक्षेपकून मोठी जमा भरली. त्या दिवशीं प्रातःकाळी शहराच्या मुख्य देवळांत प्रार्थना होऊन सुभेदाप्रभृति मंडळींनीं तीर्थगयाद् घेतले. या वेळीं आगाराच्या घर्माघटानें उत्तयावर्माचे निरूपण केलें, व मधून भावी माफीसंबंधानें राजाचा वगच गौरव केला. दोनप्रदशी शहराच्या मोठ्या चौकांत आगऱ्या लवाजम्यासह सुभेदास आले. या ठिकाणीं एक रक्तवशाच्छादित मोठें विस्तृत पीठ तयार केलें होतें; त्यावर आल्ब्राकरितां उच्चभागीं भरजरीच्या कपड्यांनीं गढविलेलें आसन ठेविलें होतें; या आसनाच्या पायाजवळ दोहोंबाजूस नीति व शांति त्यांच्या निदर्शक दोन सुंदर बिया बसविल्या होत्या; पीठावर व त्याच्या पायाच्यावर लष्करी अंमलदारांकरितां आगा केल्या होत्या; चौकांत सर्व बाजूनें पलटर्फी शिपाई उभे केले होते. पोपनें दिलेलें शिरोभूषण व खड्ड धारण करून आल्ब्रा स्थानापर्यंत आला. एक लष्करी अंमलदारानें भालदारांच्या मध्ये उभे

राहून मार्फीचा हुकूम ढलक्या स्वरानें वाचला. तो जवळ असलेल्या शिष्याशिवाय कोणाम ऐकूं गेला नाहीं. कदाचित ऐकूं गेलाच अमता, तरी त्यापासून लोकांस विशेष समाधान होण्यासारखें नव्हतें. या हुकूमाचे तीन भाग केलें होतें; पहिल्यांत लोकांनीं केलेल्या अपरायांचें कथन, दुसऱ्यांत, मार्फीचा खुलासा; व तिसऱ्या भागांत मार्फीकून वगळलेल्या लोकांचा निर्देश केला होता. पहिल्या भागांत धर्मन्युति, मैदानांत प्रार्थना, मूर्तिभंग, तडजोडीचा अर्ज, कट व वंड वगैरे गोष्टींचें मोठें मासलेंद्वार वर्णन होतें. ज्यांच्यावर प्रत्यक्ष दोषारोप झाले नसतील त्यांनीं दोन महिन्यांत पुन्या धर्माचा आश्रय करून, प्रायश्चित्तादिक उपायांनीं पापक्षालन केल्यास त्यांस मार्फी मिळावयाची होती. तिसऱ्या भागांत अपवादींचें लांबलचक याद होती. सर्व नेदरलंडचे लोक दोषी ठरवून त्यांस शिशा फर्माविलेल्या हुकूमांत अपवादींची संख्या फार अल्प होती; व त्यांचा नामनिर्देश केला होता; इतरांच्या हुकूमांत अपवादींचें शेंपूटच फार लांबलें होतें; व त्यांत निगिराच्या वर्गाचा उल्लेख असून, या वर्गातून थोडेंच लोक सुटण्यासारखे होत. क्षमेच्या सावलीस आंचवलेले लोक हे होत; सर्व नवीन मतांचे धर्मोपदेशक, शिक्षक, अनुवादक किंवा त्यांस भजणारे किंवा आश्रय देणारे लोक; मूर्तिभंदाच्या प्रसंगांत ज्यांचा प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष संबंध आला असेल किंवा नवीन धर्मतत्त्वे अगर नवीन धर्मपंथ ज्यांस संमत असतील ते लोक; तडजोडीचा अर्ज अगर विज्ञानि-अर्ज यांजवर सहा केलेले अगर त्यांस अनुकूल असलेले लोक; ज्यांनीं शस्त्रधारण केलें असेल किंवा वंडास द्याची मदत केली असेल, धर्मपुस्तकें दमिद्ध केलीं असतील किंवा ज्यांच्याकडून न कळत नवीन धर्मास मदत झाली असेल ते सर्व लोक. शेवटीं या भागांत असें सूचविलें होतें कीं, ज्यांस वरील गुन्हांपैकीं एखाद्याचा आरोप आपणावर होण्याचा संभव वाटत असेल त्यांनीं सहा महिन्यांचे आंत अधिकाऱ्यांसमोर येऊन स्वरी हकीकत कळवावी, हाणजे त्यांच्या कन्यांचा अनुकूल विचार केला जाईल. हे या मार्फीचें सारें स्वरूप होतें. त्यांतून कोणताही अपराधी मनुष्य सुटत नव्हता. ही केवळ निर्दोषी लोकांस मार्फी होती, आणि या लोकांस सुद्धां पोष

महाराजांच्या आपनिमुक्तेबद्दल दाखला हजर केल्यावांचून सुटका नव्हती. व्हिंजिलियमच्या मते भीतानें न्यांती सरकारास कग्वेल तितकी मदत केली नाहीं न्यांची सुट्टी या मार्फावरून सुटका होत नव्हती. शेवटच्या वाक्यांत कव्हेल देणाराम दाखविलेली लालूच केवळ सांपल्यांत सावज ओढण्याची युक्ति होती. त्यानें कोण्हाही इसम फसला नाहीं. मार्फाच्या नांवावाली हा दुसरा शिक्षेचाच हुकूम होता, यामुळे लोकांत जास्तच असवस्थता व गडबड उत्पन्न झाली. आल्बर्टानें प्रथम राजास असें लिहिलें कीं, मार्फासमून लोकांत शांतता झाली आहे; परंतु खरी वस्तुस्थिति समजल्यावर त्याची निराशा झाली. थोडक्याच काळांत खुद्द आल्बर्टाच्याच लिहिण्याचा शोक बदलत चालला; परंतु मार्फाविषयी स्पेन व नेदर्लंड या दिकाणीं अधिकारी वर्गाकडून होत असलेली टीका हें असंतोषाचें मुख्य कारण आहे असा त्याचा अभिप्राय होता. शिवाय सर्वांत सौम्य मसुदा आपण पसंत केला असतां, हॉगनें सर्वांत कडक मसुदा प्रसिद्ध केला असा मजकूर व्हिंजिलियमला कळवून उगीच बोभाड केल्यामुळे नेदर्लंडांत आपली अप्रियता जास्तच वाढत चालली आहे, असें दीनवाणीनें आल्बर्टानें राजास लिहून कळविलें. प्रसिद्ध केलेला मसुदा सर्वांत सौम्य असल्यास इतरांचें स्वरूप काय असेल याची कल्पना-सुट्टी होत नाहीं. सारांश, लोकांस शासन करण्याची रुद्र आयुधें कायम ठेवून लोकांचें सौम्यन करण्याचा हा प्रयत्न अर्थात्तच विफल होता : 'लोकांस फसवून आतां ओढण्याचें गर्व जातें' या दृष्टीनें पाहिलें असतांही या राजप्रस्तावाचा निराप उपयोग होणें शक्य नव्हतें.

हा प्रयत्न झाल्यावर थोड्या दिवसांनीं फिलिपची नवोदा स्त्री अर्नी माद्रीडला जाण्याकरितां वाटेत नेदर्लंडमध्ये उतरली. लुमेल्समध्ये असतांना हॉगनेच्या वृद्ध मातेनें तिची गांठ वेतली; व आपल्या एका मुलाची मति सांगून दुसरा स्पेनमध्ये अडकला आहे, त्याची सुटका करावी व आपणास पुत्रदान पावें असें तिनें अर्नीला पदर पसवून मागणें केलें. अर्नीनें नवऱ्यापशीं ती पहिली देणगी मागण्याचें कवळ केलें. मागील एका भागांत वर्णन केल्याप्रमाणें बर्नेनचा काल झाल्यावर यौदिनी स्वदेशी परत जाण्याविषयी अधिकच उत्सुक झाला. आपल्या

नवपरिणीत स्त्रींस सोडून गेल्याला त्याला एका वर्षांपेक्षा अधिक काळ होऊन गेला होता; त्याला पत्नी कैद नव्हती; तथापि आचार्यवर गुन परंतु सक वैरवैर होती. परवानगीवांचून कोणतीही हातचाल करणे त्याला शक्य नव्हते. एके दिवशी घोड्याचकून रेपरीकरिता शेजारच्या खेड्यांत गेला असता तेथे त्याला चाळीस स्वारांनीं गांठून मगडा दिला. अशी वस्तुस्थिति असूनही राजाची हास्यमुद्रा बदलली नव्हतीच. मॉर्दिनीने स्वदेशीं जाण्याची परवानगी मागितली असता मोक्या प्रेमळ मुत्रेने आपली कांहीं दिवस महावासाचा लाभ देण्याविषयी मॉर्दिनीस तो विनंति करित असे. राजाने आपण लौकरच नेदरलंडला जाणार आहो त्या प्रसंगी उभयती वरीवरच जाऊ असेही किर्त्येक वेळ उद्गत काढले. संशयाने मॉर्दिनीस चैन पडेना; संशयापेक्षां कोणतीही अन्य स्थिति पत्करली, असा निश्चय करून त्याने, आपल्यावर कांहीं संशय अगर आरोप असल्यास, आपणास अटक करून आपला चौकशी करवी असे मांडया उन्सुकतेने सुचविले. आल्या नेदरलंडमध्ये जाऊन एग्मोन, हॉर्न वेगेर लोकांस अटक होतांच, त्याची पहिली मागणी अमलांत आली. मन १५६८ च्या जुलै महिन्यांत मॉर्दिनीच्या तळाखालून खेमिश तऱ्हेचा पोषाख केलेले कांहीं यावेकरु जात होते; व ते या ठिकाणावरून जाताना हलक्या व तार स्वरांने स्वभाषेत कांहीं पद्यात्मक मजकूर पुटपुटत चालले होते. मॉर्दिनीचे लक्ष तिकडे जातांच या पद्याचा भयंकर अर्थ लक्षांत येऊन तो आश्चर्याने चकित झाला. यावेकरुंचा पडेगव केलेल्या या लोकांस कैदीची भेट देण्याचा कांहीं उपाय न सुचल्यामुळे ते एग्मोन व हॉर्न यांची हत्यभेदक हकीकत हे पद्य गाऊन त्यास समजावित होते; त्यावेरोवर कैदीस त्यांची अशी सूचना होती की, चेज्वर पाशांतून निमटण्याची तजवीज न झाल्यास त्याचाही काल समाप्त येत चालला आहे. शेवटची सूचना मॉर्दिनीच्या हृदयांत पूर्ण वागली. त्याने एका स्पॅनिश पहारकऱ्यास वश करून घेऊन, पुर्तुगालच्या बाहेरील आपल्या पक्षाच्या लोकांशी व्यवहार सुरू ठेविला. त्याला घरून अन्न पोहोचविण्याची परवानगी मिळाली होती; त्यामुळे रोदोबुस चिड्या घाठून आरोग्यीशीं पत्रव्यवहार सुरू झाला. पुर्तुगालील सिडकी

गज तोडण्याकरितां करूनत व ग्वाली उतगण्याकरितां डोमखंडाची हलकी शिंशी ते जिनस बंदीच्या कोठडींत येऊन पडले. एक बंडेवाला जवळच्या एका खंड्याजवळ त्यास सेवासिटन बंदगापर्यंत येऊन जाण्याकरितां तयार गळण्याची योजना आली. तेथून स्वदेशी जाण्याकरितां एक जलद चालण्याची नावडी तयार करून ठेवली होती. ही सर्वतयारी पूर्ण झाल्यावर मॉदिनीस दाडी दिशा घेऊन सर्व वपन करून, वेप पालटून, ठरल्याप्रमाणे बंडेग वळण्याविषयी शेवटचे एव गेटांत घालून पोर्टोचविण्यासाठीं एका वेगमादीत मनुष्याच्या हातांत देऊन मॉदिनीचा मुतालिक आपल्या रावेची शेंबरी भेट देण्याकरितां गेला. या मनुष्यानें गेट किल्लाच्या मुख्य अंगलदाराच्या स्वाधीन केला. त्यानें गेट फोंडतांच आंत डेवढेलें एव पाचपः टांकांत पडले. कडापेकीं सर्व लोक फौशी देण्यांत आले. मॉदिनीवर आतां जमून सक्तीचा पहारी आला; त्याची सुटण्याची यापुढे आशाच उरली नाहीं. स. १९६८ च्या हिवाळ्यांत मॉदिनीचा खटला नमुन्याप्रमाणे यमासनापुढे आला. त्याचा अपराध एवढाच होता कीं, हा एक लोकप्रिय डच् सरदार होता. आगेपीचा प्रक्षेपनस्थानें जबाब देण्याकरितां नेदर्लंडमधून सैन्यमार्शल काहीं अधिकाऱ्यांस अधिकार आले. हे जबाब घेतल्यावर आगेपीस नेदर्लंडमध्ये उरपले वकीलपत्र पाठविण्याची परवानगी मिळाली. मॉदिनीनें वकीलजींनीं तांबेलिहूम विलीं; परंतु मुख्यारपचाची नकल व तांदमतीचा लक्षा न मिळान्यामुळे व्यर्थ जाण्यास कोणी येईना. त्यावर चौकशीचा तमाशा सामग करण्याकरितां आगेपीच्या वतीनें सरकारांनीं वकील नेमिला. याप्रमाणे मॉदिनीस सैन्यमध्ये सरक पहाण्यांत ठेवून त्याची जुर्यममध्ये चौकशी सुरू झाली. त्याच्या वकीलानें त्याचे तेंडसुद्धां दाखिले नव्हतें, किंवा वकीलास त्याच्याकडून कांहीं नाईती मिळाली नव्हती. मॉदिनीच्या वायकोस हजर गळण्याकरितां समज देऊन यमासनानें खटल्याच्या कामास सुरवात केली. या कुलीन वीस राजांची करुणा भाकण्यावेरिज अग्न मार्ग उगला नव्हता. "आमचे भतार सर्वेस्वी निर्दोषी आहेत अशी याही मनापसून खात्री आहे; मी सरकारच्या पायावर आपले मस्तक अर्पण करतें. आमचे पति यांची मागील सेवा व माझे अल्पवय लक्षात

वेऊन, व त्यांची चूक झाली असल्यास येथुनचिस्ताची दयाईगुणि स्मरण
 त्यांना असा व्हावी, वगैरे तिने दीनभावाने राजास लिहून पाठविले.
 फिलिपच्या पावसाहदयाम दपेक्षा राजास कुरणे शक्य नव्हते. मॉॅंदिनीच्या
 जबाबाचही विशेष उपयोग झाला नाही. त्याच्यावर अरेष एरमान
 व हानप्रमाणेच होते; त्याच्यापेक्षा मद्रहू कल्याणी त्याचा संवर्धन करी
 कमी होता. ता. ४ मार्च १५७० रोजी त्यास शिरच्छेदाची शिक्षा
 फर्माविण्यांत आली. ता. १० मार्चला हा हुकूम अमलांत आणण्याकरिता
 यादी स्पेनकडे रवाना झाली. हा हुकूम येताच स्पेनमध्ये त्याच्या एका-
 युक्तेबंदाल मन्त्रीमंडळांत बराच वाद सुरू झाला. सर्वांच्या मते असे
 ठरले की प्रसिद्धपणे हा नवा शिरच्छेद केल्यापासून लोकांत जास्त
 अस्वस्थता उत्पन्न होईल. परंतु राजा अगर त्याचे साक्षात्कार थोड्याच
 विचार मनांत घेऊन या निरपराधी प्राण्यास जावदान देण्याची बुद्धि
 आली नाही; हा आरोपी पक्षा राजचिह्न व कॅथोलिकधर्मी असून वकिलाचा
 पक्षिच घेव घाण करून आला होता. हा विचारांचा स्पर्धी स्पेनमधील
 मुन्सीसॅंढळाम झाला नाही. आरोपीच्या अजोत थोडे थोडे विव
 काळून त्यास मारावे असे हा मद्रहस्यांनी सुचविले. राजास तसे करणे
 कायदेशीर होणार नाही असे बोटून त्याने असे ठरविले की, आरो-
 पिताचा गुमपणे प्राण घेऊन तो तापाने मथत झाला असे दाखव पथित
 करावे. या कामाची सर्व व्यवस्था विचारपूर्वक ठरविण्याचे काम राजाने
 स्वतः हाती घेतले. या कायदेशीरता करग्याच्या सुनासंबंधी त्याची होम,
 धर्मपणा व तत्पस्ता ही अर्पणनीय दिसत होती. अशा क्रयांत एक
 प्रकारचे विशेष कौशल्य अमते असे आल्फाच्या व लोकांच्या प्रत्यास
 आणून देण्यासाठी मॉॅंदिनीचा खून विशेष तमुतेदार करण्याचा त्याचा
 संकल्प होता. ता. १४ ऑक्टोबर रोजी काळोख पडण्याच्या सुमारास
 राजाच्या आज्ञेप्रमाणे एक मद्रह वगैरे एक नामांकित धर्मगुरू घेऊन
 सीमांकमच्या कोरागृहांत आला. रात्री दहा वाजता त्याने मॉॅंदिनीला
 शिथिल; हुकूम कळविला. ती अकल्पित वार्ता ऐकतच या क्रैमिश
 गृहस्थाचा चेहेरा एकदम बराच पालटला. राणीच्या मन्त्र्यांचा काही
 उपयोग होईल अशी त्याला बरीच आशा होती. त्याने धर्मगुरूची

एकांतांत राहण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून बाकांचे लांक निघून गेले. तीं सर्व रात्र व दुसऱ्या दिवस आरोपानें या धर्मज्ञ गृहस्थासमवेत उपासना करण्यांत घालविला. त्याचें वर्तन फार नेमस्त, धृतिमान, शांत, उदात्त, नम्र व भाविकपणाचें होते. त्यानें वारंवार आपलें निष्पाप आचरण आत्म्याचें राज्यास कळविलें; कैथोलिकधर्मासंबंधानें पूर्ण अभिमान व त्यास अदत्त श्रद्धा प्रसट केली. त्याच्या सात्विक आचरणानें त्याला सर्वपापश्रित्त देण्णकर्तातां गाहिलेला उपाध्यायसुद्धां दियून गेला. त्यानें आपल्या सर्व अनुयायीवर्गाची व्यवस्था लिहून ठेविली; बायकोला पाठविण्याकरितां सुद्रोकिंत खुणेची आंगठी व सोन्याची माखडी त्यानें धर्मसुद्धाचें स्वाधीन केली. ता. १६ रोजीं शांतकोटीं राजाचा मुक्कबार, गोव्या मुशरीफ व मरिक्का बेऊन त्याच्या कोठडींत आला, शिंदेचा हुकूम आणशी एकवार वाचून दाखवून त्यानें मॉरिनीस कळविलें की, महाराज लपेटून होऊन त्यांना स्वाजगी गतीनें आपला वध करण्याचा हुकूम केला आहे. "मी काहीं गुन्हा केला असता तर राजाची शिक्षा वास्तविक सौम्यच मानावी लागली असती. " असे मॉरिनीचे शिरोधार्य उद्गार होते. त्याचा पाण घेऊन गतीरात छे रानवून आपापल्या ठिकाणी गेले. राजानें मॉरिनीचा अंत ताणानें झाला अशी आत्मोक्त्यानें तो तासोस आच्छादित लिहून कळविला; त्यावरूनच एक गुप्त पत्र पाठवून त्यानें स्वयं हकीकतही कळविई; या पत्रावरून या व्यवहाराची खरी माहिती एवढी पिक्यांस समजली. याप्रमाणें सन १५५० च्या आसपास वर महिन्यांत मार्गरेडकडून गेलेल्या दुसऱ्या बर्कीलाचा शेवट लागला.

इ. स. १५५० सालच्या अंखर नेदरलंडावर आणखी एक मोठे वैज. संकट आलें. समुद्रांत वाडल होऊन भरतीचें पाणी सर्व पश्चिम किनाऱ्यावरून देशांत पसरलें. बायव्य विशेषकडून मोठा वारा सुटून उत्तर समुद्रांतील भरतीचें पाणी अंखर दिवस नेदरलंडच्या किनाऱ्यावर येऊन आपटत होते. पाणी वाढतां वाढतां समुद्रतीरावर बांधलेले सर्व घेऊं पुडले. फ्रँडर्स प्रांतांतील बहुतेक शहरे पाण्यांत बुडालीं. उत्तर हॉलंड या जल-पुर्वीत समुद्र वाहून जाईल अशी भीति उत्पन्न झाली. डोर्ट, राउडम वीर शहर वराच कालपर्यंत पाण्यांत होती. कीजलंड प्रांताचा अगदी

पुर्तुगाच झाली. हा सर्व प्रसिद्ध खेळलेल्या समुदायामार्गे दिवू लागला. मध्येशांतील शहरांचे मनोरे व किंहु वेदायमार्गे उपयोगांत येऊ लागले. मोठमोठे भूभाग-न्यावरील धरं, शेत व देवघरे यांमद तरंगत स्थळांवर कसं लागले, असा पाण्यांत अजीवात नाहीं झाले. असंख्य बायका, पुरुष, मुलं, घोडी, बैल, शेळ्या व इतर वागुर्त जनावरें जींच वचावण्याकरितां पाण्यांत धडपडतांना चौहोंकडे दृष्टीस पडत होती. तरंगणाऱ्या सर्व पदार्थांचा उपयोग लोक कसं लागले. झाडांवर, देवळांच्या शिखरावर, मनोऱ्यावर लोक देवराची प्रार्थना करित चिकटून असले होते. पाण्याचा जोर कमी होताच नावा धावून लोकांस वाचविण्याकरितां खलाशी व काही धाडशी लोक निघाले. या महाप्रवातां सुमार एक लक्ष मनुष्य दमालेले असावे; जनावरांची तर गणतीच करता आली नाहीं. हे अनर्थ ता. ११२ नोवेंबर रोजी झाले. तो पवित्र दिवस होता. स्पॅनिश लोकांच्या जसे पाखंडी गटावर हा ईश्वरी कोप झाला. नेव्हेलडवामी लोकांना भावी अनर्थाचे हे जलप्रवा मुचक आहित असे भासले.

हे साल संपतां संपतां दुसरा एक चमत्कार घडिला. स्पूज व व्हाल या नद्यांनीं वेधिलेल्या या लहान वेदाच्या चिनच्यांत स्लोवेस्कीन किल्ला आहे. डिसेंबर महिन्याच्या अखेर एके दिवशी मायक्राझी फकीरांचा जमाव फटा घातलेले चार इसम किल्ल्याच्या दरवाज्यांत येऊन गर्वी पाहण्याचें मित्राचा खणून बोळू लागले. किल्ल्याच्या मुख्य अंमलदारापाशीं शिपायींनीं थोडें नेऊन पोहोचविले. हा अनर्थद्वार शेरडीपाशीं बायकांबरोबर बोलत उभा होता. सर्वांत पुढे अगळेच्या फकीरांनीं थोडें विचारलें. "हा किल्ला आल्बर्टा हाकूम मालतो किंवा राजपुत्र ऑरेंजचा मालतो?" त्यावर त्या स्पॅनिश लुटण्यानें उत्तर केलें. "स्पेनच्या फिलिप राजाशिवाय आझास कोणी दुसरा मालक माहीत नाहीं." ते एकतांचे या फकीरांनीं अगत्याच्या घालून रिगवून काढिले व या अंमलदाराच्या कपाळावर गोळी झाडली. हा फकीर ही रायटर नामक ज्यापगी असून ऑरेंजचा पूर्ण भक्त होता. बाकीच्या फकीरांनीं किल्ल्यांत सर्वत्र गोधड झालेला पाहून एहोंकच्यांस ठार कटून

कित्वा आपले न्यायीन करून घेतला. दुसरे दिवशी कित्वांत आणखी
 पांच पंचवीस लोक आगळे; व न्यायी कित्वाच्या तशाची दुरुस्ती करून
 आणला कवजा कायम करण्याची तजवीज मुक्तकाली. सर्व मुलुखभर पाणी
 पसरल्यामुळे ये नद्यांस पुढे आल्यामुळे जास्त कुमक वेढेवर आली नाही.
 ती आली असती तर कित्वाचाने पुष्कट दिवस शत्रूम दाद दिली नसती.
 कित्वाच्या तशावर झुज व च्छाळ नदीचे पाणी आपटत होते व
 त्यावर दोन भक्षम वृक्ष बांधले होते. तर दुहेरी होता. ही बातमी
 समजताच गुमार दोन चारणे स्वैनिश लोक येऊन न्यायी तशावर माग
 मुक्त केला. अंतर्वाद्येस तासांत दोन्ही तर आलांहुन ते कित्वांत शिरले.
 आंताळ लोकांची न्यायी कत्तल उडविली व कित्वा एत मिळविला.
 डी रायटर कित्वाच्या आतील एका इमारतीच्या मधल्या दारांत उभा
 राहून थंडल त्या इमारत तशागीने कापून काढीत होता. जास्ती लोकांचा
 एकदम हल्ला आल्यावरून व रक्तस्त्रावाने अगदी थकून गेल्यामुळे तो
 त्या दारांतून आंतरुपा दाळनांत गेला. शत्रूचे लोकही त्या ठिकाणी
 त्याच्या मागून शिरले. ते आत येतांच तिथे पुर्वी सुद्धास पसरून ठेवलेल्या
 दाहकमानान त्यांचे काही लावली. दाहकच्या भडक्याबरोबर सर्व इमारत
 हवेत उडाली; व डी रायटर व त्याचे शत्रू एकदम पंचव्यास मिळाले.
 डी रायटरच्या बाकी राहिलेल्या सर्व अनुयायांस शत्रूकडून निगनिराळ्या
 प्रकारची जीवनमुक्ति मिळाली. हे कथ्य देशभक्ति, स्वामिभक्ति व भयंकर
 मादम यांचे अमूर्त उदाहरण आहे.

भाग ८ वा.

इ. स. १५७०-७२.

क्रांतमर्षाल युद्धभंग—'दर्यावदी मिळकरा'—आयवा 'भयंकर'—ह्यांचे
 भावण—अंग्रेजचे वकील व लेख—लोकांचा हलाखी—झिलडू, रवराष्ट्राची
 मुहूर्तभट—दर्यावापाचा मोठो लाट—मोगरा उगा—मेरीना सोनी—डॉ. डे.
 थोस मया व लयासुद्धावकथेची आधरतत्वे—अंग्रेजच्या मोहिमांचा पूर्वग—
 पलासिने हजमर लोकांचा कत्तल—अंग्रेजरा छापा—लुईस रणवड व
 मरिसेसून निर्मदर—मराठोवांज व मोन्स—मेलिनची दुर्गात.

सन १९६९/१९७० साली नेदर्लंड देशांत वर लिहिलेले प्रकार चालले. असतां राजपुत्र ऑरेंज बॉहेर देशांत भटकत होता. त्याला व त्याच्या पितृभूमीला वर वर्णन केल्याप्रमाणे पूर्ण शह वसला असतांही त्याची उमेद तिळमात्र सचली नाही. तो पुन्हा अनुकूल संधि घेण्याची प्रतीक्षा करित होता. मिन्हास राजा दिल्यावर, स्वतः हाती घेतलेले कार्य पुढे चालविण्याचा मार्ग कांहीं कालपर्यंत खुंदल्यागुळें तो फ्रान्समधील आपल्या व्यवसायबंधूंस मदत करण्याकरितां जर्मनींत जमलेल्या सैन्यास जाऊन मिळाला. या सैन्यास बुद्धिमान सेनानींची अपेक्षा होतीच. फ्रान्समध्ये राजा व झूजेनाट (सुधारक) लोक यांच्या दगम्यान दोन सोंठ मंयाम होऊन बंड्याऱ्यांचा मोड झाला. शेवटच्या युद्धाची वार्ता ऑरेंजला नेदर्लंडमध्ये असतांनाच समजली. लागलीच बंधू पालटून तो नेदर्लंड ओलांडून जर्मनीस परत गेला. स. लुईने या देशांत प्रसंगी मोठा लौकिक मिळविला व कांहीं कालपर्यंत तो फ्रान्समध्येच होता. झूजेनाट लोकांनीं आपल्या सरकाराशी तड केला. हा तड करून हे लोक भयवशांने स्वस्थ असतां पुढे कांहीं कालांत फ्रान्सच्या राजानें दगल-बाजीने त्यांची साधुपुरुष बायोलेम्पुच्या जन्मदिवशीं सरगकर कनक उडविली. याचे अगोदर कांहीं दिवस फ्रान्सच्या राजानें झूजेनाट लोकांस त्यांच्या नेदर्लंडमधील धर्मबंधूंच्या संरक्षणार्थ त्या राष्ट्रांत सैन्य पाठविण्याचे अभिप्रेत दिले होते; अर्थातच हा केवळ ब्रह्मणा होता. त्यानें फसून लुईने फ्रान्समध्ये राहिलेल्या निरनिराळ्या राष्ट्रांच्या प्रतिनिधींस व खुद्द राजास भेटून त्यांस आपले हेतु व वेत कळविले; यांपैकीं कांहीं शूरवीरांच्या मनावर त्याच्या बोलण्याचा परिणाम होऊन त्यांनीं मग्या भावानें त्यास प्रोत्साहन दिले.

सन १९६९ च्या हिवाळ्यांत ऑरेंज जर्मनींत जाऊन पोहोचला. मध्यंतरी नेदर्लंडची सर्व कडी वातमी स्टीडनचा मुख्य अधिकारी पॉल ब्राय याच्या द्वारे त्यास मिळत होती. याच शूरवीराच्या द्वारेने त्यानें नेदर्लंडच्या निरनिराळ्या भागांतील प्रमुख गृहस्थांशी पत्रव्यवहार सुरू केला होता. या पत्रांतून निरनिराळे टुटक लोक व गोष्टी यांचा उल्लेख कांहीं ठीक खुणांनीं करण्याचा साधनाय बंड्याच्या पुरस्कर्त्यांनीं पाडला.

होता, ऑरेंज, आन्ड्हा, इंग्लंडची राणी. डेन्मार्कचा राजा वगैरे इतरांस
दोषण नांव ठाविली होती; तसेंच बारा माहिण्यांस बारा राणींची नावे
दिली होती. ही ठरीव भाषा फक्त युरोपभर पसरलेल्या कठबान्यांसच
माहीत होती. फ्रान्समध्ये जाण्यापूर्वी ऑरेंजने समुद्रावर फिरणाऱ्या
लोकांस, स्पॅनिश व्यापाऱ्यांची जहाजे लुटून आणण्याबद्दल, सत्ताधीश
या नात्याने आपल्या नावाचे हुकूम सोडले होते. यांनी भारण केलेले
" दयावर्दी भिक्षेकरी " अथवा " भणंग " हे नांव थोड्याच अवकाशात
" जंगली भिक्षेकरी " वगैरे संक्षेपमाणे भयोत्पादक होऊन बसले.
फ्रान्समध्ये अमर्तना, ऑरेंजचे आरमागधिपति कॉलिनीशी या
चाचे लोकांसंबंधी बरेच बोलणे आले. फ्रान्समधून परत येतांच या
भमाजाचे दोष परितार करून त्यास चांगले स्वरूप देण्याच्या कामास
ऑरेंजने हात घातला. सीनियर होलेन याने भणंगवृत्तीने जहाजे
मागवाचे कामी बरेच नांव मिळविले होते व त्याने ऑरेंजचे स्वामीत्वही
कवळ केलें होतें; परंतु त्याच्या मंशययुक्त व स्वतंत्र वागणुकीमुळे त्याला
आरमागवरून कर्मा करून त्याच्या जागी ऑरेंजने सीनियर लुइस याची
येजना केली. त्याचप्रमाणे या दयावर्दी लोकांस अनेक सक्तीचे हुकूम सुटले की
त्यांनी मेक्सिकोलियन वादशाहा, किंवा सामंतचक्रपैकी संस्थानिक, किंवा
इंग्लंडची राणी, डेन्मार्कचा राजा, अगर दुसरा एखादा सार्वभौमतेपालक
राजा अगर संस्थानिक यांच्या विरुद्ध शत्रुत्वाचे कृत्य करूं नये; अगदी
व त्याचे पक्षाभिमाना हेच आपले शत्रू समजावेत. शिवाय आरमारातील
स्वर्काच्या व अधिकाऱ्यांच्या वर्तनासंबंधी योग्य नियम घालून देण्यांत
आले. युद्धाचे सामान्य नियम आरमागानें चिमचुक पाळावेत असें दलें;
प्रत्येक जहाज्या तांडिलानें जहाजावर एक धर्मोपदेशक ठेवून धर्मशास्त्राचे
चिह्नपण करवावे व सत्ताशी लोकांत ईश्वरभक्ति जागृत ठेवावी; जहाजावर
विशेष कारणावांचून नेदरलंडराष्ट्रियांशिवाय इतर मनुष्य अधिकारी असूं
नये; सुसुप्तगिरीत मिळालेली संपत्ति कांहीं ठरीव नियमाप्रमाणे वांटून
द्यावी; जहाजावर सत्ताशी अगर लढवय्ये घेणें ते अबूदार लोकांशिवाय
घेऊं नयेत; ज्या इमाला न्यायसनाकडून शिक्षा मिळाली असेल त्यास
भरतीत घेऊं नये. सोळाव्या व सतराव्या शतकांत ज्या प्रचंड आरमारानें

शेकडां जय मिळविले त्याचें बालस्वरूप हें असें प्रथम मिळू शालें. "इच्छलोक आपल्या जहाजांतच धरें करूनत व या धर्गांतच त्यांच्या शाळा असतात. या ठिकाणींय त्यांचा जन्म, त्यांचे प्राथमिक शिक्षण व धंदे-शिक्षण होतें. उत्तरधुवापासून दक्षिणध्रुवापर्यंत धांवणूत करणाऱ्या या भ्रमरप्रकाश मिळेल त्या ठिकाणीं आपला व्यवसाय चालविणाऱ्या या देशच्या खलाऱ्यांची बरोबरी कोणाच्यानेही करवणार नाही. "

क्रान्तिमधून आला त्या वेळीं ऑरेंजची अत्यंत तिगशास्थिति झाली होती. त्याच्याजवळ नवें सैन्य उभें करण्यास द्रव्य नव्हतें; इतकेंच नव्हे, परंतु पूर्वी निरोप दिलेल्या सैनिकांच्या मामण्यांनीं त्याला त्राहि त्राहि करून सोडिलें होतें. कोहीं वेळ अशी बातमी पसरली होती कीं क्रान्तिमध्ये तो रणांत पडला. परंतु दगदर्शनें व चिंतनें रुश, व अकिंचन असा तो परत आपल्याची बातमी समजताच झेंझिलनें आतां त्याला जर्मनीत द्रव्याची अगर माणसांची बिलकुल मदत मिळणार नाही असें भाकित केलें. तथापि नेदरलँड व जर्मनी येथील जुलुमानें गांजलेले सामान्य लोक नेदरलँडच्या मुक्तेकरितां आपल्या सामर्थ्याबोहर वर्गणी अद्याप ऑरेंजकडे पाठवीत होतें. मात्र संस्थानिक, जहागिरदार, बतनदार, धनाढ्य, धर्मगुरू येथें लोक पाण्याप्रमाणें पटापट गळूं लागले. अशा स्थितीत सुद्धा ऑरेंजच्या निश्चयात रतिमात्र बदल आला नाही. त्याला तत्कालीन देशस्थितांचे स्वें स्वरूप नीट समजलें होतें; परंतु त्याच्या या वेळच्या दंगवस्त लेखांत विनयसंपन्नता, अमानुष धैर्य, निर्व्याज व अदृष्ट ईश्वरभक्ति हे विकार दिवून येतात; भीति, हृदयवैद्वल्य अगर निराशा यांचा गंध सुद्धा नाही. सैन्यांतील लोकांच्या पगाराबद्दल आपण स्वतः ओलीस राहण्याविषयी सुद्धा त्याची तक्रारी होती. त्यानें यावेळीं आपला भाऊ जॉन याम बाकी राविलेलीं बरचीं भांडीकुडी विकून व कसेही एक लक्ष घेऊन (१ ल.) गोळा करून शिपायांचीं तोंडे बंद करण्याविषयी आग्रहपूर्वक लिहिलें. शिपाय नोकरचाकर गेल्यामुळे सर्व प्रपंचकृत्यें तो आतां स्वतः मनःपूर्वक करूं लागला.

दहा टांक व पांच टांके कराबद्दल ठारलेल्या भंडणीची मुदत सन १५७१ च्या हिवाळ्यांत संपावयाची होती, त्यामुळे त्याच्यापुढील

व्यवस्थेमंबंधानें या सालच्या आरंभापासूनच पुन्हा वाद सुरू झाला. राजाचा या कामांत विशेष आग्रह नव्हता. आल्बर्टाचें राजाप्रार्थी वजन कमी झाले असून कदाचित त्याला लोकरच स्थानला परत जाण्याची पाळी येईल अशी व्हिग्लियसची खात्री होत चालली होती. त्यामुळे प्रसिद्धेदला सर्व धैर्य घेऊन त्यानें आल्बर्टाची आज्ञाधारक वृत्ति सोडून लोकप्रिय सचिवाची भूमिका धारण केली. मंत्रीसभेत भांडणें, मारामाऱ्या, परस्पर-निंदा व धमक्या यांचा सुकाळ झाला. आल्बर्टास वाटूं लागलें की, राजास फुफारकीचीं पत्रे पाठविण्यांत आपण घाई केली. सर्व प्रांतांच्या वर्तमाने या कार्यामंबंधानें नाकडुलीचे जबाब आले. आल्बर्टा रागानें अगदीं खचवून गेला. 'दोन वर्षांची एकदम रक्कम धण्याचें ठरलें, त्या वेळींच पुडील मालीं विनवृत्त नियमांप्रमाणें कर देण्याचें सर्व प्रांतांनी कबूल केलें आहे; खडेप्या घेत वसण्यास आतां आपणास सोय नाही, ' असें बोलून चिटणीस शेजळ पास कर मोठ्या करण्याबद्दल एकदम तजवीज करावी, असा त्यानें हुकूम पाठविला. ता. २९ मे रोजी आल्बर्टानें मंत्री-मंडळांत या वादग्रस्त प्रश्नासंबंधानें व्हिग्लियसचा अभिप्राय विचारला. व्हिग्लियसनें पुढें कर माफ होण्याच्या आशेनें प्रांतिकसभांनीं दोन सालची रक्कम कबूल केली, असें मत प्रतिपादन केलें. आल्बर्टा त्यास या खाड्यानें जख्माबद्दल शासन करण्याची धमकी देऊं लागला. त्यावर व्हिग्लियस ह्मणाला, 'मंत्रीमंडळांत आषलीं मते उघडपणें सांगण्याबद्दल शासन होऊं लागल्यास सभासदांनीं तोंडें मिटून बरीं स्वस्थ वसावे हें उत्तम. ' आल्बर्टानें हे शब्द ऐकतांच गग आवरून मन्त्रीलोकांच्या माफी मागितली. या प्रसंगी राजा, लोकमत व इतर सभासदांचा कल यांजवर भरंवसा देऊन व्हिग्लियसनें नेटानें लोकप्रियाची वाजू उचलली होती. यमासनाच्या स्थापनेपासून इतर सर्व सभांचा लोप झाला होता त्यांची या वेळीं आल्बर्टास आठवण झाली; परंतु काणत्याही संस्थेकडून त्याला पाठबळ अगर अनुमति मिळेना. जुलैच्या अखेरच्या दिवशीं आल्बर्टानें हे दोन्ही कर ताबडतोब गेल्या करण्यासंबंधानें सर्कीचा जाहिरनामा प्रसिद्ध केला. तो वाचतांच सर्व देशभर एकच आकांत सुरू झाला. प्रांतिप्रांतीच्या सभा भरून व शहरींशहरीं लोकांचे अंभी जमव

जमून त्यांनी या करांविकड आणल्या तकारी सरकाराम जाहिर केल्या. व्यापारी लोकांनी व्यापार बंद ठेवला व लहानसहान दुकानदारांनी सुद्धा आपापलीं दुकानें बंद केलीं. लोकांचि मोठे संघ जमून उघडपणें या अन्धारी व जुलुमाच्या बाबी यावयाच्या नाहींत असें बोलू लागले. एक कवडी सुद्धा वसूल होईना. " सात (ईड) इमईचि लोक " - सरकारचें तितका रोजमुरा घेऊन काम करणारे गुन हेर, प्रत्येक भयारकान्यात, दुकानांत व शहरांच्या मध्येक गर्जित भटकत होत. त्यास मुभेदाराच्या जुलुमास ठिकठिकाणीं लोक शिब्याश्राप देत होते. त्या सर्वांची इकीकत सरकारांत कळविणीं दुरापास्त झाले. आन्वडाचीं जख निःसंशय कमी होत चालली होती. मन्बालोक धडधडीत त्याच्या उलट जाऊ लागले; व सामान्य लोक त्यास जमानीनातसे झाले. रग्यांतून जाताना मुभेदारांमोडेंचोम कोणीं सरकाम सुद्धां करीना. आन्वडा-संबंधानें तिरस्कारबुद्धि लोक धडधडीत दाखवूं लागले. त्या मानानें त्याचा रागही अनखर होत चालला. ता. २५ सप्टेंबर रोजीं अन्वडानें मंची-मंडेडाम असें कळविलें कीं, नवे कर ताबडतोब वसूल करवि असा राजाचा निकराचा हुकूम आला आहे. व्हिग्लियमनसं यां करविरुद्ध असलेल्या कायद्याच्या तकारी पुढें आणिल्या; व विशेषकरून त्यांना निगमिताच्या स्थानिकसंस्थांची अनुमति मिळाली नाहीं ही मोस जोगानें प्रतिपादन केलें. त्यावरून मुभेदार व मेसिडेट यांची मोठी वाचावाच झाली. व्हिग्लियम काहीं केल्या आपली तकार सोडीना. आन्वडानें त्यास आपण वेळोवेळीं दाखविलेलीं रुपादाष्टि व केलेले उपकार यांचें स्मरण करून दिलें. तथापि ' आपली सदमदिवेकबुद्धि व राजाचें वित यांस स्मरून जे योग्य दिसत तें बोलण्याचें आपलें कर्तव्य आहे तें आपण आजपर्यंत केले आहे; व त्यांत राजा आपणाम तागे अगर माते, ' असे उदात्त विचार व्हिग्लियमच्या तोंडांतून येऊ लागले. मेसिडेटाचा निश्चय पाहून आन्वडा फारच खवळला; व आपला हुकूम चालविण्याचा मार्ग आपणाम मार्गीत आहे असें बोलून त्यानें सभा वाखास्त केली. ही बातमी कर्णोपकर्णीं सर्व मुलूखभर पसरली. व्हिग्लियमचे स्त्री त्याच्या भिवासंबंधानें भयाभीत झाले. आन्वडाच्या धमक्यांचा व रागाचा कर्णी

परिणाम झाला नाही. उलट लॉकरचे सरकारचे असे हुकूम सुटले की, धान्य, मांस, दारू व चार (एक विशेष प्रकारची दारू) या चार जिनसांवर दहा शेंके कर धरून नये; तसेच कारखान्यांत लागणाऱ्या कच्च्या मालावरही ही धड वसूल करू नये. या भक्तीला महत्वाच्या होण्या; तऱ्हापि या काराविरोध कायद्याचे आक्षेप अद्याप उरले होतेच. आल्बर्टाने राजास असे कळविले की, हे नवे कर वसूल दिल्यास राजाची सत्ता प्रबल होईल या भीतीने जनिकमंडळ्या या काराविकट ओरड माजवीत आहेत. माझीइ येथे त्याच्या गाढाण्डीकडे मुन्महाल्लोकांचे विशेष लक्ष पोहोचिना; कारण त्याच्या कल्पना आरंभापासून हास्यास्पद आहेत अशी तेथे सर्व प्रधान-मंडळींची समजूत झाली होती. शिवाय राजाचे मन थोड्या इमान्या एका मनोबंधक व्यापारांत गुंतले होते. 'ईश्वराची इच्छा घडवून आणण्याकरितां फिलिपचा अवसाग होता. ' इत्यादि न्याने अशा व्यापक वेत रचिला होता की त्याच्या योगाने सर्व इंग्लंड देश कॅथोलिकधर्माच्या मेळ्यांत परत यावा. इंग्लंडच्या नवीनधर्मी राणीने स्कॉटलंडचा कॅथोलिक राजा मेरीस कागशुद्धांत ठेवल्यामुळे तिच्या वतीने काहीं इंग्लिश मरदारांनी फिलिपशी बालभे लाविले होते. अशा धर्मयुद्धांत पडणे फिलिपचे आदिम कर्तव्य होते. इंग्लंडमधून रिडोल्फीनामक अविचारी व बडबड्या गृहस्थ या मोदीसंबंधाने शिशार्ड करण्याकरिता त्याच्याकडे आला. त्यावर कटवऱ्यांनी असा चूड रचिला की, इलिजाबेथ राणीचा मृत कलन मेरीस राणीवर वसवावे व कॅथोलिकधर्माची देशभर स्थापना करावी. या मोदी घडवून आणण्याचा पक्का निश्चय कलन राजाने दहा हजार सैन्य इंग्लंडावर पाठविण्याकरिता तयार ठेवावे असा आल्बर्टस हुकूम केला; व त्याच्या खर्चाकरिता कोन लागू काऊन (शा. क.) पाठविले. आल्बर्टस हा वेत फार धाडसी व वेडेपणाचा दिसला. शिवाय नेदरलंडच्या त्यावेळच्या लोकस्थितीकडे लक्ष दिले असतां तेथून सैन्य बाहेर देशांत रवाना करणे फार धोक्याचे काम होते. थोड्याच अवकाशांत हा सर्व वेत फुटला; व त्याची बातमी इंग्लंडापर्यंत जाऊन पोहोचली. तरी फिलिपच्या डोक्यातील वेड जाईना. आल्बर्टस त्याचे बातंवार असं लिहून येई की इंग्लंडच्या राणीतीं सलोखा राखून मेरीस

संडविण्याची यत्न करावा; व गुप्त रीतीने दहा हजार सैन्य निगनिसाख्ये वाजुने इंग्लंडच्या किनाऱ्यावर उतरवें. या परस्परविरोधी व असंभवनीय गोष्टी आहेत असें राजास कळविण्याची सोय नाही हे जाणून आम्हा स्वस्थ बसला. राजाचा हेतु सिद्धीस नेण्याकृतिं त्यानें इतालियन व अन्येदुर्भाग्य मागेकरी इलिजाबेथचा खून करण्यासाठीं धनोपेक्षा इंग्लंडमध्ये पाठविलें; परंतु त्यांच्या परत्नास यश आलें नाहीं.

ता. २५ सप्टेंबर १५७१ रोजी सरदार मेडीना सीली याची नेदरलंडच्या मुभेदारीच्या जागी नेमणूक झाली. या गृहस्थान कामावर रुजू होण्यास कोणी अवकाश लागणार असल्यामुळे तो येईपर्यंत राजसेवा पूर्व्वन करण्याविषयी आन्वहाला आज्ञा झाली होती. या नवीन कर-संस्थांने मंत्रीमंडळ, प्रांतिकसभा, व लोकसमुदाय यांच्याशीं शुद्ध वाद करून बसणें येवढ्यावरच ही राजसेवा येऊन पोहोचली होती. जे मंत्री लोक नवीनरंधी लोकांस जाळण्याच्या प्रसंगी स्वस्थापणें वाजुस उभे राहून तमाशा पहात होते, ते मंडळाच्या अर्थसंघाशीं विरोध करण्याच्या कामीं त्यांच्याकडे पाठ फिरवून लागले. राजाचीही या कामास मनोभावानें मदत नव्हती. आन्वहाच्या ग्रहचक्राची ऊर्ध्वगति होती तोंपर्यंत त्याच्या आभयानें उच्चस्थापनसत पोहोचलेले जेल्सोन, आर्शी, चार्कामींग येथे मध्यमलोक-च्या चाकाची अधोगति होतांच आन्वहाच्या वधुलाच्या पद्धतीपासून देशास-कार वृत्तिवति प्राप्त झाली आहे असें राजास समजवूं लागले. हे साल संपतां संपतां ज्ञानेंद्रच्या भूभेकडून मंत्रीमंडळाकडे दहा एकचावित्क एक लांबलचक अर्ज आला. यावर उत्तर देताना राजाच्या आवेशान आन्वहाचे असे उद्गार निघाले कीं, 'नेदरलंडच्या हिताविषयीं आपण पूर्ण कळकळ बाळगीत असतां कोणी दुष्ट लोक आपण या राष्ट्रावर जुलूम करीत आहों व या राष्ट्राचा नाश करण्याचा आपला उपयोग आहे. वीर खोख्या बानव्या पसरित आहेत; दहा एके कर राष्ट्राच्या लष्करी सर्वाकरीतो बसविणें भाग आहे, वर्गणी करून टरलेली एकम देण्यापेक्षां जितसांवर बसलेला कर दिवून येत नाही; शिवाय वार्धक्य व चिन्ता यांच्या योगानें आपणांत सामर्थ्य राहिलें नाहीं; मेडीना सीली येण्याची आपण वाद

पहात आहेत !' यावरून त्याम वैताग आला होता असे दिसते. तथापि दुराग्रहाची गोंड अफाट सुटत नव्हती.

इकडे सालभर ऑरेंजची पुन्हां समराची. तयारी चालली होती. ज्या ज्या दिशेकडून मदत होण्याची आशा दिशेल तिकडे तिकडे तो आपले मुख्यद्वार पाठवीत होता; सामान्य लोकांकडून तो पैसांची अपेक्षा करीत असे; राजे व संस्थानिक यांकडून उचडपणे सैन्यचलाची मदत मागत होता; इतर देशांसकडून लोकांकडून निरक्षरगट्या ठिकाणांहून बारांवार येणाऱ्या वगैरेंनी व दुर्गवादी लोकांच्या धाडसी कार्याने त्याचा खजिना पुगून चालला. उत्तर देशांकडील स्वीडन, नॉर्वे वगैरे राष्ट्रांकडून त्याला पोकळ वटमानाचेच जबाब मिळाले. आल्फा तर केवळ निरस्कार दाखविल्यावांचून त्याचे नांवसुद्धा घेत नसे; तथापि द्रव्यहीन व इहपार आलेला हा पुरुष एक शतकावधि चालणाऱ्या युद्धाकरितां घण तयार करीत होता. दैवी व मानवी क्षोभाच्या ताबडीत सांपडलेल्या या राष्ट्रांम स्वतंत्र्य व स्वायत्त्य हे प्रमाद मिळवून देण्याकरितां त्याचा अवतारच होता. अँग्लिलने यावेळीं अशी सूचना केली की, म. खूरेन यास स्पेनमध्ये कांहीं मिळकती देऊन तेथे त्याम चिरस्थायी करावे व नैसा घराण्याच्या नेदरलँडमधील मिळकती निरंतरच्या संस्कारांत जत करून तेथे नैसा घराण्याचे नांव शुद्धां न राहिल अशी तजवीज करावी. याच कल्पनेम अनुसरून आल्फाने नेदरलँडमध्ये असे ठरविले की, बुडाल्याचा पुतळा करून तो वेगड्याच्या शेपटीस बांधून ओढीत भिरवावा व शेवटी ऑरेंज व त्याचे वंशज वेगड्याचे व निरपठरून या अकृतीचा परिहृषण नाश करावा व त्याच्या सर्व मिळकती सरकारांत जत करून टाकाव्या. यापैकी कोणत्याच मोडीपासून राजपुत्राच्या धवमर्यात फरक पडण्यासारखा नव्हता. डीझिच मानोथ हा त्याचा विश्वासू वकील स्वीडननावेकडील कामगिरी संपताच जर्मनीतील राजेलेक व प्रजाजन यांची महानुभूति जागृत करण्याच्या उद्योगांम लागला. आपल्या वकिलांपाशी या कामगिरीकरितां ऑरेंजने यावेळीं स्वतः फार महत्त्वाचे लेख लिहून दिले होते. यापैकी एका लेखांत सन १५६८ सालच्या षडामोडीचे फार संक्षिप्त व चटकदार वर्णन असे

आपण आरंभिलेल्या पवित्र कार्याकरिता येथपर्यंत काय काय स्वपती
 केल्या व कसकसे स्वार्थन्याय केले याचे या अनुपम राष्ट्रभक्ताने आपल्या
 हातातून कथन करून ठेविले आहे. पुढे या लेखांत तो लिहिरो, "असती
 दुसऱ्या लोकांनी पुढे येऊन हे कष्टाचे व स्वार्थन्यायाचे काम गिरावर
 घेतले पाहिजे. कारण यद्यपि सर्व गोष्टी ईश्वराधीन आहेत व त्याने
 शून्यापासून सर्व सृष्टि निर्माण केली आहे; तथापि निरनिराळ्या लोकां-
 च्या हातांत निरनिराळी साधने देऊन त्यांच्याकडून तो आपले इष्टकार्य
 मिळीस नेतो असा आपला अनुभव आहे. या उद्देशाने तो काही
 लोकांस शरीरमाध्यम देतो. काही लोकांस अर्थसाधने देतो. व इतरांस
 इतर देणव्या देतो. त्यांचा व्यय, त्यांची महती व वैभव वाढेल अशा
 रीतीने त्यांनी करावयाचा आहे; तसे न केल्यास आपली बुद्धि भुईत पडून
 देवणाच्या दानवीमार्गे त्यांस ईश्वरी शासन होईल... राजपुत्र औरंग हा
 एकदा हे महत्कार्य पार पाडण्यास असमर्थ आहे; त्याची सर्व मालमना,
 जहागिरी व बांधव यांस तो मुकला असते; व त्याजपाशी होतं नव्हतं तं सर्व
 या कामास लावून शिवाय तो लोकानें इंग्रिज देणें करून वसला
 आहे....." याच अर्थाची सर्व सुवार्थन्यायाशी त्याने टिपण करून
 दिली होती. शिवाय "जाहिरबिंती" नामक एक लेख छापवून त्याने
 त्याच्या प्रति सर्वत्र वांटल्या. या लेखांत नव्या धर्मदेव्यांसंबंधाने आपली
 भक्ति त्याने प्रामोदपूर्ण थक केली; व निराशा न दर्शवितां करून भाषेने गत-
 संकटांचे व वर्तमान उदासीनतेचे वर्णन करून व भाविष्यकाली वस्तुस्थिति
 बदलण्याची आशा दाखवून लोकांनी आपणास साहाय्य करावे अशी त्याने
 विनयपूर्वक प्रार्थना केली होती. "औरंगकडे येणाऱ्या सूचना जरी निर-
 निराळ्या स्वरूपाच्या असतात व त्यांत विविध विनंत्या केल्या असतात.
 तथापि त्या सर्वांचा उद्देश ईश्वराचे वैभव वाढविणे व पितृभूमीस परतल्या-
 पासून मुक्त करणे हा एकच आहे. आणि ही कल्पना मनांत पूर्ण-
 पणे वाजली असल्यामुळे औरंग व तत्पक्षीय लोक यांस बुधा, वृथा,
 शीत, उष्ण वगैरे ईश्वरप्रेषित दुःखांचा ताप भासत नाही. आपले शत्रू
 पैशाकडे अगर अमाकडे न पाहतां त्यांचे काम करीत आहेत; त्यांच्या-
 पैशां आपला निश्चय, विश्वास व उत्साह कमी आहेत काय? माझ

बेदेवर आपण या उद्योगास कंजरा न बांधल्यास ईश्वराचा आरण्यावर निरंतरचा गप होईल. तुम्ही हद्दपार असाल; तथापि तुमचे या कार्यास मदत करण्याचे सामर्थ्य संपले नाही; आणि तुमची मदत मागणारा हृदयस्थ तुझ्यास आपापल्या घरी परत नेऊन बसवेल ! तुम्ही लुण्ठित सांगडले असाल, तथापि तुमच्याजवळ राहिलेल्या द्रव्यांतून तुझाला या कार्याकरिता यथाशक्ति मदत केली पाहिजे ! तुम्ही पूर्वी मदत केली असाल; परंतु आता पुनः तुमची दावी वळण्याकरिता सज्ज झाली आहे ! शत्रुहर्तेक धैर्य व सह्यपणा तुम्ही दाखविल्यावांचून तुमचा निभाव लागेल काय ? ' हे उनेजनपर लेख फुकट भेळ नाहीत. ऑरेंजचे सामर्थ्य दिवसेंदिवस हळू हळू वाढत चालले. आल्फासंबंधाचा तिगकर व दुषंडे कार बिक्रीपास जाऊन पोहोचले होते. क्रान्तिमस आल्या (फिलिपचा क्रान्त्याचा दरबाराचा वर्काल) काही कामानिमित्त झुमेन्स येथे आल्यावेळी त्याने स्वरी वस्तुस्थिति स्वतः अवलोकन करून राज्यास बेदलडाच्या भयेकर स्थितीची हकीकत लिहून कळविली. या हकीकतीच्या शेवटी त्याने असा ओझगता उल्लेख केला की, आल्फा सुनेवातील कॅथोलिक राजांशी गुन कट करित आहे; त्यामुळे साडेसंठ धर्मा गट्टांची स्वसंरक्षणार्थ एक जुट होण्याची चिन्हें दिसत आहेत. आल्फा वरचेवर राज्यास आपली गान्हाणी व दुःखें लिहून कळवीत होता. याच सुमारास निगनिगळ्या प्रांतांचे मुख्यदार राज्यास भेटून नवीन करसंबंधी हक्कदा कळविण्याकरितां स्पेनमध्ये जाऊन पोहोचले. राज्यास ही गोष्ट समजतांच परधानगोष्टिवाय रूपनपर्यंत आल्याबद्दल दोष देऊन त्यांस त्याने बेद न देतां परत पाठविले. याच परत निघतांना 'तुमच्या अर्जाचा योग्य विचार होईल' असे त्यांस राजाकडून आश्वासन मिळाले. या राजाच्या दुष्टी वार्तनामुळे आल्फा व बेदलडाची राजा या देशांचीही मारपीत निराशा झाली.

इकडे सन १८७२च्या प्रारंभी ऑरेंजची तयारी सारखी चालू होतीच. बेदलडांत लोक या कंगच्या वावरीत उधडपणे बंड करण्यास तयार झाले होते. ऑरेंज या प्रसंगास अनुलक्षून लिहितो, "जवळ द्रव्य असल्यास काहीं करून दाखविण्याची ही वेळ आहे; पुष्कट पैश्यां

दुसऱ्या वेळीं जें माध्य होण्यासारखें असेल, त्यादृष्टीस जस्त मरुत्वाच्या गोष्टी कमी दृष्टीनें हल्लीं करून दाखवितां येतील. " कर देण्याचा प्रसंग न यावा म्हणून व्यापाऱ्यांनीं देवघेवच बंद केली; परदेशांतील नआण अर्थातच बंद झाली; पेढ्यांच्या पेठा ओस पडल्या; सर्व शिल्पकारांनीं आपापले उद्योग सोडून दिले; हजारों निरुपार्गा लोक भिक्षावृत्ति होऊन मोठमोठ्या शहरांतून फिरूं लागले; आल्हाचे स्थितिशा सैनिक पगारासाठीं ओरड करूं लागले. समान्य लोक विविध दुःखांनीं हेरपळून येथ्यामुळे निराशेनें अगदीं निर्भय होऊन राजाच्या जुलमी मनेचा निरोध करण्यास अगदीं तयार झाले. आल्हा विरोधामुळे व रागांनें हद्दाम पेटून जास्तच नुशांस हात चालला. विहंगिम्यानें पविळीं राजास लिहिलें, " रोग आमच्या प्राणापर्यंत येऊन पोहोचला आहे. ... असेंही लोक प्राण वांचविण्यास साधन नाही म्हणून तडकदेत आहेत. " राजधानीस ज्या तापऱ्यां सोथ येऊन गेल्या त्यादृष्टी स्वल्प आले होते. रोटी, मांस व पय हे नेहमींच उपजीविकेचे पदार्थ दुष्प्राप्य झाले. याप्रमाणें चेंडोकडून कोडकेल्या वापारमाणें मिश्रित झालेली पदार्थ आल्हानें अजम काळ या फांशी देणारास वेलावून आणून, त्यास गांवांतील अठरा ठळक ठळक व्यापारी लोकांस त्यांच्या दुकानांच्या दारांत फांशी देण्यासाठीं गतेरात द्यावा, शिड्या देई अजून लागणारी उपकरणे तयार करण्याचें हुकूम केला. न्यायदेवता मुनिर्मन त्या त्या इस्माच्या दारांत नेऊन पोहोचविण्याची आल्हाची ही कृति होती. गांवां या लोकांवर वागें तयार झाली. आल्हा राजाच्या त्वेपास मुर्खद्वाराची वाट पहात राव जागून काडीत होता; इतक्यांत बंडचान्यांनीं झिल शहर घेतल्याची बातमी येऊन पोहोचल्यामुळे या निरपराधा व्यापाऱ्यांच्या गळघांतील फांस मध्यां मोकळी झाली.

समुद्रावर भटकणाऱ्या देशभक्तांचा मार्ग उल्लेख केलाच आहे. मुळ मुद्रिकर्त्याच्या पक्षपातामुळे आपल्या नैसर्गिक हक्कांस अंशतः मकलेल व जुलामामुळे त्यांच्या संकुचित जन्मभूमीमधीं ओंखलेले हॉर्नेटचे लोक आतां समुद्रावर भटकूं लागले. हे समुद्रगामी लोक चांचपणाचा प्रसंग करूं लागल्यावर त्यांची या ठिकाणीं चांगलीच पोळी पिकली. त्यांची

पुर्वीची नीतिमत्ता नाहीशी झाली. पुष्कट दरिद्रस्थितीस पोहोचलेले व
 कायद्याच्या पारांतून मुक्त झालेले लोक भन्मार्गाचा अतिक्रम करू
 लागले होते. हे 'दुर्गावर्दी भिक्षुकरी' लोकांच्या तोंडांनी आता भिक्षा मागू
 लागले. किम्वेक धर्मशी शत्रु व भिन्न त्यांच्या मतांमार्फत मारणेच शक्य
 जात. प्रत्येक दिवाळखोर व्यक्ती, हद्दपार झालेला सरदार, अगर उमाड
 नावाडी यास अश्लकाच्या मत्तबरा वाध घालण्याच्या सचचीवर उत्तर
 समुदायांतल कोणत्याही वंदरांत पग्यादी तोंका व काही खलाशी हे
 केव्हाही ठेवण्यासारखे मिळत. त्यांचा सर्वांचा मुख्य उद्देश अश्लकाच्या
 मत्तबरा आवात करणाऱ्यांचा असे व त्या कामाकरिता त्यांस औरंग-
 कट्टर अज्ञातवेदी घात होत. राजपुत्रांनी या लोकांचे गैरशिस्त वर्तन बंद
 करण्यासाठी पुष्कट धन केलें; पण त्यांच्या उद्धान कल्पना इंग्लंडाच्या
 (औरंगजेब) मत्त आगगादिपति) डोक्यांत येणे अशक्य नव्हते. या केसाड
 वृत्त बरोचिघन समुदायाचा. नेदरलंडच्या बंद लोकांचा छल व समानचा
 शिरच्छेद यांजवळी आल्ला व पोषधर्म यांजवर पूर्ण सुड पेश्याचा
 संकेत ठरला होता. त्याने पुढे पाद्रीलोक व मद्रवामी यांना ज्या यमघातना
 दिल्या त्याप्रमाणे हा देशातक 'यमामनाचा' पक्का शिष्य बनला होता
 असे दिसून येते. इंग्लंडाच्या याचरी इंग्लंडच्या दक्षिण किनाऱ्यावर
 होता. इतिहासविषय व आल्ला यांचा द्वैतभाव कमी होऊन उभयतांचे तडे
 मिळत चालले होते. या संशय इतिहासविषया इश्वरी असलेल्या
 स्थानिशा वकीलांनी तिला असे भागविले की, नेदरलंडच्या चांचलोकांस
 इंग्लंडमध्ये नेहमी आश्रय मिळत गेल्यास स्पेन व इंग्लंड यांचा वैरभाव
 पद वेतण्याचाचून राहणार नाही. त्यामुळे मार्चच्या अखेर इतिहासविषयने
 एक विंगप ठराव प्रसिद्ध करून इंग्लंडाक व त्याचे मरण यांस
 वहिष्कार घातला; रानीने त्यांच्या विरुद्ध इतके सक्तीचे उपाय अमलांत
 आणिले की, या लोकांस अन्नपेयांचा पुत्रडा करणाऱ्यास सुद्धा शिक्षा
 होऊ लागल्या. त्यामुळे इंग्लंडाच्या आगगास पुढे इंग्लंडमध्ये राहणे
 अशक्य झाले. मार्च संपता संपता इंग्लंडाक, ड्रेस्डींग, ब्रंड वगैरे
 नामांकित तांडीच्या आधिपत्याखाली निरनिराळ्या आकाराची सुमार
 चावीस जहाजे डोव्हरमधून निघाली. या जहाजांवरिल लोकांचे अग्नी

लुप्तमंभोर चालले असल्यामुळे ते कोठे तरी अजसामुर्शी मिळविण्याच्या
 निव्वन्नेत होते; त्यांचा प्रथम असत वत होता की, उत्तर हॉलंडच्या
 किनाऱ्यावरील एंक्लूडेननामक संपन्नमान बंदरांत उतरून ते लुटावे.
 या ठिकाणी ऑरेंजपक्षाचे लोकही पुष्कळ होते. वारेंत त्यांनीं स्निश
 व्यापाऱ्यांचीं देोन जहाजे मारलीं. पुढे वारा मतिभूल वाहूं लागल्या-
 मुळे मंगळवार ता. १ एप्रिल रोजी आपला मूठचा वत सोडून देऊन ते
 हॉलंडकडे वळले व स्पूज नदीच्या विस्तीर्ण सुगंधांत गिरले. येथील
 आस्वातामासच्या रुंद प्रवाहाच्या दक्षिण तीरावर ब्रिल व उत्तर तीरावर
 मास्लेड स्तूप यांच्यामध्ये हा लौकामुद्राय देोनप्रहरी देोन वासती घेऊन
 राबवत झाला. हा मोठा जहाजांचा समुद्राय वाहून दोन्ही गांवचे लोक
 आश्चर्यचकित झाले. पीटर कॉपलस्टीक नांवाचा होईवाला आपल्या
 मऊयाच्या होडीतून माणसे पोहोचवीत होता. त्याने हे दूरचर्दी देशभक्त
 असावेत अशी अटकळ बांधिली. त्याच्या भ्रंतिमंडळींची ते भयंतादक
 नावे ऐकतांच गाव्ण उडाली व या भटकणाऱ्या लोकांच्या तावडीतून
 सुदृग्याविषयी ते अर्धात झाले. आपल्या गिऱ्हाडकांस या अरिघाची बातमी
 पसण्यास व आपल्या वचावाची अगर पलायनाची तयारी करण्यास
 पैल तापवा सोडून कॉपलस्टीक होडी वळवीत या जहाजांसमोर आला
 व त्याने जहाजांवरील लोकांस कोठे जाणार झणून विचारिले. कॉपल-
 स्टीक मनांतून पूर्ण स्वातंत्र्यभक्त होता, तो प्रथम ज्या जहाजाजवळ
 गेला ते सीनियर ड्रेम्लॉग याचे होते. ड्रेम्लॉगच्या भावांस सन १५६८ त
 आल्बाने फांशी दिले होते व हा स्वतः लुई नॅमाच्या हाताखाली जे मेगेनच्या
 लहान मोठ्या शौर्याने लढला होता, त्या प्रसंगांतून जे थोडे देशभक्त
 जिवानिशी पडाले त्यांत हा होता. या प्राणमंकांतून निभावल्यावर त्याने
 जलचरवृत्ति स्वीकारली व या स्थितींत त्याचा चाहोंकडे चांगला दगारा
 बसला. याचा नाप पूर्वी ब्रिलशहरांत राजाचा मुख्य अधिकारी असल्या-
 मुळे त्याची गांवांत चांगली ओळख होती. कॉपलस्टीकला पाहतांच
 त्याने त्यास ओळखिले; व त्याला घेऊन तो आरमहाधिकाऱ्या जहाजावर
 गेला. होळामार्कला या गृहस्थ्याची माहिती सांगून आपणास पाहिजे त्या
 प्रकारचा हा मनुष्य मिळाला असे त्याने त्यास कळविले. जमिनीवर

उतरणे अगदी अवश्य होते, कारण जहाजांवरील सर्व सासुणी निःशेष संपली होती. ट्रेंसलॉगने डीलामार्कला असे सुचविले की, ब्रिलशहरास आपल्या स्वाधीन होण्याविषयी हुकूम पाठवावा. सुमारे तीनचारशे नाविके व भावार्थीनं भिक्षेकरी वतलेल्या लोकांनी असा निरोप शहरांत पाठविणे कार पाडसाचे रुढ्य होते. ब्रिलशहरांत लोकवस्ति विशेष दाट नव्हती; परंतु तेथील गौवकुसुं भकम असून किन्ना मजबूत होता. शिवाय बंदराचे धके विस्तृत होते. ट्रेंसलॉगने आपला सुणेची आंगठी कॉपलस्टॉकपाशी देऊन त्यास शहरच्या मॅजिस्ट्रेटाकडे बकिल हाणून पाठविला. कॉपलस्टॉक याच्या उत्तुकतेने शहरच्या कचेरीत मॅजिस्ट्रेट जमले हेत त्याच्यापुढे जाऊन उभा राहिला. त्याने त्यास कळविले की, आरमारवरील लोकांचा उद्देश 'दहा-एके' व आल्हाचा जुलूम यांतून आपल्या देशाची सुटका करवी असा आहे, करिता आरमारचा नायक व ट्रेंसलॉग यांच्याशी वाटाघाट करण्याकरिता अधिकाऱ्यांनी शहरच्या कतीने दोन बकिल पाठवावे. त्यांचा त्या ठिकाणी योग्य सत्कार होईल. मॅजिस्ट्रेटानी त्यांचे बोलणे ऐकून घेऊन प्रथम त्यास जहाजांवरील लोकांची संख्या किती आहे असा प्रश्न केला. कॉपलस्टॉकने सहज बोलण्याच्या होंकात 'एकंदर मनुष्यसंख्या सुमार पांच हजार असेल' असा जबाब दिला. या थरिचा प्रतिपक्षाच्या मनावर जबरदस्त परिणाम आला. या चालून आलेल्या लोकांशी सामना करण्याचा विचार आता संपलाच. त्यांच्याशी सलोखा करावा अगर पटून जावे येवढाच काय तो प्रश्न उरला; विचाग-अंती अंथात दोन्ही गोष्टी करण्याचे ठरले. शहरच्या तर्फे दोन धोट बकिल सयार होऊन डीलामार्ककडे निघताच बाकीच्या शहरवासी लोकांनी चेंडूगळाटी बांधली. डीलामार्क व ट्रेंसलॉग यांनी शहरातील लोकांच्या जिद्दास अगर मालमनेस अपाय करण्याचा आपला विचार नाही; फक्त आल्हाचा अंमल तावडतोच नाहीसा करावयाचा आहे; सबब दोन तासांच्या अवधीत शहर आमचे स्वाधीन करून राजपुत्र अरिजचा आरमारपति डीलामार्क याचा हुकूम मान्य करणार किंवा नाही ते कळवावे असा बकिलावगेवर निरोप पाठविला अधिकाऱ्यांनी ही दोन तासांची मुदत पळ काढण्याच्या उपयोगास लाविली. शहरातील बऱ्याच

लोकांनी त्यांचे अनुकरण केले. एवंच दोन तासांनी हे दर्यावर्दी लोक दोन टोळ्या करून शहरगवारी आले, त्यावेळीं दहापांच लोक कुतूहलाने त्याजकडे पहात गांवकुसवावर उभे राहिले होते. ट्रेस्लिंगची टोळी दक्षिणेकडील दरवाजा फोडून आंत शिरत असता गांवचा मुख्य कोतवाल आपली चांजवस्त घेऊन बाहेर पडून जाताना त्याच्या हातांत मांषडला. हीलामार्कच्या टोळीने उत्तरेकडील वेशीवर हल्ला करून आंत प्रवेश केला, दोन्ही तुफझ्यांचे मिळून सुमार दोनशे लोक सायंकाली गांवच्या मध्यभागी जमले. स्वातंत्र्यभक्तांस भटकतां भटकतां मुलुख थोडा आला होता; त्यांस सर्वेशेवटीं विसावा खाण्यास विश्रामस्थान या नांवानाच आहवाड लोकांनी तयार केले. हाच हज्रतगवाची मुहूर्तमेढ होय. गांवांत पुरे पन्नास इसमखुद्दां राहिले नव्हते. हीलामार्क ऑरेंजचा मुख्यावर झणून कायदेशीर रीतीने या शहराचा कबजा घेऊ लागला, त्यावेळीं हे शहर केवळ शून्यवत् भासत होतें. गांवांतील ख्रिस्तुधर्मास विजया सैन्यानें इंग्र्यांचा अपाग केला नाहीं. गांवांतील उत्तम घरांतून बिचाडें शोकान दिल्यावर सैन्याची देवळे लुटण्याची तृष्णा मात्र अनावर झाली. देवळांतील सोन्याकण्याची भांडीं, मूल्यवान् जवाहीर व वस्त्रावरण यांजवर या अविचारी व उन्मत्त लोकांनीं यथास्थित हात मारला; तेरा कॅथोलिकधर्मी मठवासी व उपदेशक एकहून अंधारकोठडीत बसविले व पुढें या लोकांचा अत्यंत क्रूर रीतीनें वध केला. आल्बान ही घातमी समजतांच तो कोधाने भडकून गेला, लोकांना जास्तीच स्फुरण चढलें. झिल शब्दाचा अर्थ क्रमिश भाषेत चाळिशी असा आहे; व हे शहर हस्तगत झालें तो एप्रिल फुल्मंडे (शिमग्याचा दिवस) होता. त्यावर झुमेन्मच्या कर्वांनीं-
एप्रिल फुल्मंडेचा दिवशीं । हरवली ड्यूक आल्बानची चाळिशी ॥

असें पय एचिलें. शिवाय आल्बानसंबंधी थदास्पद व निंदामक लेख असंख्य प्रसिद्ध होऊं लागले.

आल्बाननें गेलेला डाव परत मिळविण्याच्या कामास एकदम मुखवात केली. त्यानें हॉलंड, ईंग्लंड प्रांतांचा सरकारचा नवा मुखेदार बॉम्बे यास झिलशहरावर मोहीम करण्याचा हुकूम पाठविला. घुईकटच्या शिवदीपेकीं दोन दळे घेऊन बॉम्बे स्वतःनामक धक्यावरून धुईन वेढावर गेला; व

तेथुन त्याने जिल्ले पुकारल्याने परत देण्याविषयी वंदवास्यास निरोप पाठविला. वंदवान्यांची स्वेच्या फार थोडी असल्यामुळे शहराबाहेर कोणी तोंड काढण्यास धजवेना. या भूभेगी शहरातील एका ऑरेंजभक्त सुतलाने हातात कुन्हाड घेऊन नदीत उडी टाकली; व स्वरूप धक्कापर्यंत पोहत जाऊन बांधारा मधोमध कुन्हाडीचे धाव पावून फोडला. बांधारा फुटतांच नदीचे पाणी आंत पसरून गांवाचा उत्तरेकडील मार्ग बंद झाला. हे पाहून बांधाने जिल्ह्याच्या दक्षिण देशीवर आपले सैन्य नेले. तेथे या लोकांना तोंकांचा फार गरम मलामी मिळताच ते लडपटले. या अवघांत ट्रेंस्लॉग व रोचल यांनी होडीतून जाऊन लूनवेदाजवळ असलेली बाँमुर्चा काही जहाजे दोरखंडे मोडून पाण्यांत लोटून दिली व काही पेटवून दिली. या जहाजांचा झालेला मोठा जाळ व चोहोकडे पसरत चाललेले पाणी पाहून स्पॅनिशलोक भयभीत झाले. नदीच्या गळूट पाण्यातून व चिम्बलातून त्यांनी होती होईल तितका पल्ल करून आपली वाहत चाललेली जहाजे गांठली व चाट सांपडेल तिकडे फड काढला. या फडापटीत पुष्कळ लोक प्राणांस मुक्तले. या संकटाचे निवारण होताच डीन्डामार्कने शहरावर्मी लोकांकडून ऑरेंजचा सुभा या नात्याने आपला अधिकार चालविण्याविषयी शपथ घेतल्या.

या डीन्डामार्कच्या माहसापाहून ऑरेंजला विशेष समाधान वाटले नाही. त्याचे जर्मनीत मेन्याची व इतर जमवाजमव अद्याप पुढी झाली नव्हती. जॉन्स मनुष्यबळवांचून जिल्ह्याने कायम राहिल असा त्याला भयंकर वाटेना. शिवाय डीन्डामार्कच्या वर्तनासंबंधी त्याला काहीच शाश्वत वाटत नव्हती. हे ठिकाण धरून वसण्याचा डीन्डामार्कचा मुळीच वेत नव्हता. बंदर्ग उतरून जहाजांवर अन्नाचा पुरवठा केल्यावर, गांवांत बर्गच लुटालुट करून तीही सुगलितपणे जहाजांवर येऊन पोहोचल्यावर व काही निरपराधी, अनाथ धार्मिक लोकांचा वध केल्यावर या भणसवृत्ति नौकाधर्मीशांनी आपल्या अनुयायांस, शहरास आग लावून तेथून कूच करण्याना हुकुम पदार्थिला. ट्रेंस्लॉगच्या विनवणीवरून हा व्रत फिरला. खंडवियन लोकमनाक गेल्याचा पण्या घालण्याचे सर्व श्रेय या वाडसी व चतुर ट्रेंस्लॉगलाच देणे बाजवी आहे. येथपर्यंत झालेले सर्व प्रकार

सहजगत्या घडून आले होते; परंतु या बायलाला घडून या प्रांतात कायमची स्वराज्यस्थापना करण्याची कल्पना हेस्टिंगच्या सदसभुद्धीमधे प्रथम भासली. त्याच्या वरिष्ठाच्या मनांत हल्लीची मोहीम एक सामान्य चाचण्याची शिकारच वाटत होती.

ब्रिटीश येथें हताश होऊन बॉम्बे रॉटर्डम शहराकडे वळला. रॉटर्डम शहराच्या वेशी बंद झाल्या होत्या. शहरचे अधिकारी राजाचें मेन्ब शहरांत घेईनात. बॉम्बेने आपणाम शहरांतून पलीकडे निघून जाव्यापुढता रस्ता पाहिजे असें सांगून एकेक दळानें शहरच्या मर्याने जवळ अशी मॅजिस्ट्रेटाकडून परवानगी मिळविली; व एक दळ शहरांत शिरताच बाहेरच्या मेन्बानें वेशीवर हल्ला करून शहरांत प्रवेश केला. थोड्याच अवकाशांत त्यांनीं चारशें लोक मर्यात कापून काढिले व मांपडेल त्या खीबर बलात्कार करण्याचा संपादो चालविला. इकडे ब्रिटीश येथील जयाची हकीकत ऐकून बाल्चगन् वेदावगील क्रुशिंग बंदरांत देशभक्तीची लाट जोडून उमटली. सीनियर हार्प नामक ऑरेंजभक्ताने बाजार-चौकांत शहरवासी लोक जमवून त्यांस शहरांतून स्पॅनिश शिबंदीचे नाहिलेले लोक हाकलून लावण्याविषयी पोस्साहन दिलें. कांहीं वेळानें शहरच्या तटबंदीचे काम पुरें करण्याकरितां सरकारनें पाठविलेलें मेन्ब शहराबाहेर येऊन पोहोचलें. चौकांत जमलेल्या लोकांतून एक घेडमर धुईत असलेला मनुष्य हसत, विद्वत्त तटावर चढला व त्यानें एक दोन बार काढले. ते अकस्मिक बार ऐकून स्पॅनिश जहाजे भयाभीत झालीं व त्यांनीं मिडल्बर्गकडे पळ काढला. दुसरे दिवशीं सरकारचा बाल्चगन्चा सुभेदार बर्गियन् क्रुशिंग शहरां आला व तेथील बंड मोडण्याकरितां त्यानें आपल्या वक्त्राचा बराच उपयोग करून पाहिला. राजा फार सुखभावाचा आहे, सद्य आहे; तो तुमच्या अपराधाबद्दल दंडाला क्षमा करील; तुझाला ममतेनें वागवील, वगैरे नवी माहिती त्यानें लोकांस लांबलचक व्याख्यानाच्या द्वारे दिली. मधून मधून श्रोतजन त्याला राजाच्या भागील कन्यांचा उल्लेख करून शंका विचारित; त्या मर्वांस त्यानें आपल्या मते समर्पक उत्तरें दिलीं. शेवटीं आपल्या वक्त्राचा कोही परिणाम होत नाही असे पाहून त्यानें जमलेल्या प्रजाजनांस

कळविले की, घाटपूर तुमच्या घरादारास, बायकामुर्तास व तुला स्वतःस अणाय झाल्यास त्याची जबाबदारी तुमच्याच शिगवर राहिल. हें वाक्य संपतीच लोकांनी त्यास धरून धोकें मारीत शहराच्या बाहेर घालवून दिले. क्लशिम येथील बंडवाल्यांची हिंमत मोडी होती, परंतु त्यास लढाऊ लोकांची उणीव होती. त्यामुळे ऑगेंज व डीलामार्क यांजकडे त्यांनी कुमक पाठविण्याविषयी निरोप पाठविले. डीलामार्कजवळ बाइशी व पक्षाभिमानानें युद्ध करण्यांत वाकल्यास असे पुष्कळ लोक जमले होते. त्या सर्वांस अन्नाचा व हत्यारांचा पुरवठा करण्याची अडचण पडू लागली होती. त्यांपैकी त्यानें सुमार दोनशे लोक व तीन जहाजे ट्रुल्लॉमबरोबर देऊन क्लशिंगकडे रवाना केली. जहाजांवरील लोकांनी ब्रिटिशांच्या मंडीत व डेव्हर्नांत रांगडलेले धर्मापदेशकांचे अग्ने व इतर चिचविचित्र पोषाक घातल्यामुळे लढाईला निघालेल्या सैन्यापेक्षा हा समासगिर्तांचा मेऱ्याच भासत होता. झीलंडच्या लहान लहान आत्मानांतून जातांना जमली भिक्षेकऱ्यांच्या प्यांनी व सुडाच्या आंबेळ्यांनी या योऱ्यांनी ते जलप्रदेश अगदीं सुखर करून मोडिला. सुड घेण्याला त्यांना विषयही नोंकणच पान झाला. औदुवर्पच्या किल्ल्याचा कलक व शर्मद्व शिंपन्न पॅचिको क्लशिंगच्या कोटाचें काम संपविण्याकरिता आल्ल्यातें माक्या जरुरीने पाठविलेला होता. तो कर्मधर्मसंश्रंगानें ट्रुल्लॉमचे लोक येण्याच्या वेळींच तयें घेऊन पोहोचला. इकडील वृत्तान्त त्याला समजला नव्हता. बंदरीत उतरतांच बेफाम व आडदांड लोक-समुदायाचा त्याला गगळा पडला. या इतालियन गृहस्थाम जमलेले लोक स्वभावेत शिष्याश्रय देत होते ते त्यास समजेना. त्याला इतकें मात्र समजलें की, आल्ल्याची सत्ता विलयाम गेली होती. आपली मोहोंची आंगडी काढून व तिचा मुका घेऊन त्यानें ती बंडवाल्यांचा सेनाती ही शिक याजपाशीं दिली. त्या खुणेचा अर्थ ही शिक समजला व त्याला सभ्यरीतीनें वागवावा अशी त्याची इच्छा होती. परंतु ट्रुल्लॉमला आपल्या भावाची आठवण होऊन त्याची प्रतिकारपुष्प अनखर झाली. त्यानें पॅचिकोचा वध करण्याचा हुकूम केला. दोन स्पॅनिश अधिकारी दोही बाजूस उभे करून बंडवाल्यांनीं त्याचा बंध

केला. हे बृहत् कृत्य तर खरेच; परंतु जातिद्वेषास स्पॅनिश लोकांचे वर्तनच मुख्य कारण झाले होते. अशा रुढ्यांचा निषेध वेडाच्या कल्पकाने कित्येक वेळा केला होता, ऑरेंजने आपल्या पूर्ण स्वार्थपेकी झगड्या नांवाचा गृहस्थ बान्चम्पेडाचा नायक व सुभा नेमून पाठविला. त्याच्या जवळ काही फ्रेंच पायदळ व इंग्लिश स्वयंसेवकांची दळे होती.

झिल व फ्लिशिंग यांचे इतर ठिकाणीही अपाख्याने अनुकरण झाले. सन् १५७२ सालची पहिली सहामाही या इतिहासांत प्रजापक्षाम एकापासून एक मित्रालेल्या जयावहल फार चिरस्मरणीय होऊन बसली आहे; त्याचप्रमाणे हे साल संपता संपता त्यामि जागोजाग मित्रालेले अपजयही अस्तामानच होते. फ्लिशिंग हे लढाने पण फार महत्त्वाचे बंदर विशेष काहीं यत्न न करता ऑरेंजने चिंतित्याप्रमाणे हातीं घेतांच निम्न्या ब्रह्मचार वेदाने अग्न्याची मना झुगारून दिली. मागेमागे झुडप्री आग्राताचे नाक, झालंडमधील मुख्य शस्त्रागार व सर्व नदलंडांत नाणावलेले व्यापाराचे ठिकाण, जे पृक्वुडेन शहर त्याने स्पॅनिशमतेचा अपेक्ष करून ऑरेंजचा झेंडा आपल्या तटावर उभा केला. येथील राज्यकर्ता केवळ लोकांनीच घडवून आणिली. मॅजिस्ट्रेट लोकांस एका बाजूस वगडून एकाचा एक थेंब न पाडतो व लोकांच्या जीवितास व विनास काडीभर अपाय न कर्ता लोकांनी आग्राच्या सत्तेचा शेवट लाविला. अशाच नैसर्गिक मनावृत्तीवरून हॉलंड व झीलंड प्रांतांतील सर्व मोठमोठ्या शहरांनी ऑरेंजचा वावटा जागोजाग उभा केला. सर्व ठिकाणी कार्यक्रमाचा नमुना एकच झाला. उत्साहाच्या एका अटक्यावेगेवर राष्ट्राने पातळ्याच्या शृंगला झुगारून दिल्या. ऊडवाटर, डोर्ट, हार्लेम, लीडन, लावेन्टरन, आल्कमार, एडम, व्हेरें गावे ऑरेंजच्या पक्षास धेऊन मिळालीं. स्वातंत्र्याचे मार्गदर्शक दीप हॉलंड व झीलंड प्रांतांतच पेटले नाहीत. हेडलंड, रिसल, वूट्रेस्ट या प्रांतांतील बहुतेक शहरे, फ्रीझलंडमधील सर्व महत्त्वाचे गावे, कांहीं आगाहून, कांहीं मागाहून, कांहीं विनवोभट, कांहीं थोडा वेळपर्यंत वेडा खाऊन, कांहीं ग्रामाधिकाऱ्यांच्या विचाराविरुद्ध, कांहीं त्यांच्याशी एक विचार करून ऑरेंजची शिबंदी घेऊन त्याच्या सत्तेच्या सावलीत जाऊन बसले. चिरकालावि

चाललेल्या अमानुष जुलुमाच्या बद्दलपोटाळ्यातून न्याय व सुव्यवस्था यांची अपेक्षा करणे हळू हळू दृष्टीवृत्तीस येऊ लागली. या स्थानिकक्रांतीस भर्ता आल्यावेळी कोही स्थली लोकांचे आचरण फार उदात्त व सात्विक घडले; परंतु अन्य ठिकाणी मोठे भयंकर व अमानुष प्रकार या संपाट्यांत घडून आले. बालचरम वेदांत दोन्ही पक्षांची सारखीच स्थिती असल्यामुळे या ठिकाणी उभयपक्षाचा मोठ्या निकराचा व अधोर बुद्धिमत्संग झाला. आतिभेद अमर धर्मभेद यांपैकी कोणत्या विषाचा परिणाम या प्रसंगी जास्त प्रवर झाला हे सांगवत नाही. धनचोर संघाम सतत चालले होते. लढायांत पकडलेल्या लोकांचा ताबडतोब वध होत असे; शत्रुपक्षाकडे खुब भाऊ, बाप असला तरी त्याचा भाऊ अमर मुलगा स्वहस्ताने त्याचा वध करीत असे. कैदी लोकांची संख्या जास्त वाढली म्हणजे पाठीला पाड लावून दंडादोषास बांधून समुद्रांत फेकून देत. या वेदांवरील लोक स्थानिकजातीचा प्राणी मनुष्यकोटापैकी समजत नसत. एकदा एका शस्त्रवेद्याने एका स्थानिक कैद्याचे काळीज काढून काढून ते जहाजाच्या अग्रभागी स्थापन केले व शहरवासी लोकांस त्याजवर दाताने प्रहार करण्यास सांगितले. पुष्कळ लोकांनी मोठ्या हौसेने हे पशुतुल्य कृत्य केले. दुसऱ्या प्रांतांत ही स्थानिक क्रांति अगदी शांतपणाने झाली. प्रजापक्षाम मिटालेली सर्व शहरे वंडळल्याकडे अर्थातच कायम राहिली नाहीत व जी राहिली ती मोठ्या प्रमासाने राहिली. उभरेकडील विमुक्त शहरांनी मात्र आपल्या ब्रटेकियन नांवाला उजळ करून स्वातंत्र्याच्या उत्तेजक हेंबेत पुष्कळ भरभराटीचे दिवस चालविले. या बर्फाच्छादित लहान द्वीपकल्पांतून स्वातंत्र्याचा उज्वल प्रकाश यूरोपच्या आर्त समाजावर पुढे पुष्कळ वर्षेपर्यंत पडत गेला व हेच लोक यूरोपच्या इतर राष्ट्रांना जुलुमाच्या स्ववडलेल्या समुद्रांतून मार्गदर्शक झाले. हॉलंड, लीडन, आन्कामार ही नावे मानवी प्राण्याच्या इतिहासांत शौर्याच्या अतिमानुष कृत्यांनी पवित्र झाली; व ती मॅरायॉन, थर्मापली व सॅलॅमिसभास्वींच जुलूम व अन्याय यांस धेरीस्वनाप्रमाणे भयोत्पादक होऊन बसली.

गजसन्नेपासून मुक्त झालेल्या प्रत्येक शहरांत लोकांनी नवे मोजेकडे निवडले. या अधिकाऱ्यांस स्वेनचा राजा व त्याचा कायदेशीर हुंकार

ऑरेंज यांच्याशी इमान राखण्याविषयी शपथ घ्यावी लागत असे; व आल्फा, दहादके कर व धर्मशोधन याम उलभून गाडण्याविषयी अभिवचन घावे लागे; व्यक्तिस्वातंत्र्य व राष्ट्राचे हित, बापाबापड्या, अनाथ व पैशु लोक, मुलें व सामान्य जनसमूह यांचे प्राण, अन्न व मालमत्ता, मृत्यु व न्याय या सर्वांचें रक्षण करण्याविषयी शपथ घ्यावी लागत असे.

ता. २ जून रोजी ईंग्लिष् सारनोय उत्तर हॉलंड व बाल्चग्न यांच्या नायक सुभेदारीची ऑरेंजकडून मनद घेऊन पेंकड्जेन बंदीत उतरला. सन १५१९ साली हॉलंड व ईंग्लंड प्रांतावर ऑरेंजची सुभेदारीच्या जागी राजानें नेमणूक केली होती; तो अधिकार त्यानें आर्ता आपण होऊन पुन्हा धारण केला. हाच नेंदलंडच्या सर्वांत राज्यव्यवस्थेचा पाया होता. फिलिपनें राज्यारोहणसमयी घेतलेल्या शपथापेक्षा एक रतिभर जास्त स्वातंत्र्य लोक मागत नव्हते. फिलिपच्या स्वाभिमत्ताविषयी कोणाचाही आक्षेप नव्हता, परंतु आपल्या समजुतीप्रमाणें ईश्वराची उपासना करण्यास परवानगी अभावी; व जुन्या मनदावरून मिट्टालेल्या हकांचा आपणास उपभोग मिळावा असे लोकांचें मागणें होतें; व या गोष्टींवरून घेण्याचा त्यांचा संकल्प झाला होता. आल्फाच्या राज्यांत यमानन, धर्मशोधन व लष्करी कायदा यांचाच जमल सारखा चालू असल्यामुळे जुन्या मनदा घेत पडल्या होत्या. या मनदावरून मिट्टालेलें वरें स्वातंत्र्य व इतिहासपुत हक रक्षण करणें, व रक्तानें ओथंबलेले परमग्न स्वाभाविक श्रुत्यावरून देणें याविषयी बुद्धिम्य व तत्पक्षानिमांनी लोक यांचे सर्व भयान चालले होते. सर्वस्वी एखादी नवीन राज्यव्यवस्था निर्माण करण्याकरितां त्यांनी बंडाचा उपक्रम केला नव्हता. सारनोयला ऑरेंजनें लेखी सूचना दिल्या होत्या; त्यांत लोकांनीं भगवदुक्ति आपापल्या समजुतीप्रमाणें नित्य कराय्या; कैथोलिकधर्मास कोणत्याही प्रकारचा उपसर्ग लागू देऊ नये; धर्मतत्त्वांबद्दल हद्दपार व करारी झालेले लोक परत बोलवावे; व निरनिराळ्या राजकीय संस्थांचे अधिकारी व मॅजिस्ट्रेट यांजकडून इमानाच्या शपथा घ्याव्या, वगैरे गोष्टींचा उल्लेख होता.

ऑरेंज अद्यापपर्यंत जर्मनींत सैन्य व द्रव्य गोळा करण्याच्या कामांत

गुंतला होता. वस्तुस्थितीच्या ओघाने त्याच्याकडे राज्यसत्ता अनायासातूनच प्राप्त झाल्यामुळे राजापासून विभक्त झालेल्या प्रांतीच्या कारभारासंबंधी सर्व बाबीक मोदीत झुडो रयाम आता लक्ष पोहोचविणें भाग घेऊन, इकडे या सुमारास लुईने एक अतर्क्य व असामान्य पराक्रमाचें राज्य केलें. तो पुष्कळ दिवस फ्रान्समध्ये ह्यूजेनॉट लोकांशी व गुप्तपणें दरबाराशीं खलवतें करीत बसला होता. तो अद्यापपर्यंत फ्रान्समध्येच आहे अशी सर्व जगाची समजूत असतां एके दिवशीं अकस्मात अशी बातमी पसरली की त्याने मॉन्सशहर हस्तगत केलें. डोंगराल, परंतु सुपीक व रमणीय अशा प्रदेशांत वसलेलें, उंच व भक्कम तट, व तिहेरी खंदक, यांनीं गडिलेले हे हेनोप्रोताचें राजधानीचें शहर सर्व नेदरलँडमध्ये फार विश्र्वाम व सुंदर ठिकाण होतें. शिवाय फ्रान्सचीं भरहद्द लागून असल्यामुळे बंदवाल्यांस ही फार महत्वाची प्राप्ति होती. हे शहर काराज करण्याचा प्रकार असा झाला. अँदनी ऑलिव्हर नांवाच्या मॉन्सच्या रंगीत नकाशे काढण्याच्या चित्रकारानें आल्ब्रह्म नेदरलँडच्या काहीं भागांचे नकाशे काढून दिल्यामुळे तो आल्ब्रह्मचें पूर्ण विश्र्वासपात्र झाला होता. तो काहीं कामाकरितां फ्रान्समध्ये गेला, त्या वेळीं लुईच्या हालचालीवर नजर ठेवून त्याचें फ्रान्सच्या राजापाशीं चाललेलें कारस्थान कोणत्या थरावर जाऊन पोहोचलें आहे याविषयी वेळोवेळीं लेखी माहिती पाठविण्याची कामगिरी आल्ब्रह्मनें या गुह्यपत्रा मागितली होती. हा चित्रकार स्वातंत्र्यभक्त होता, व ऑरेंज व नेभावरगण्याचें लोक यांच्याशीं त्याचा गुप्त पत्रव्यवहार असे. ऑरेंजनें आल्ब्रह्मकडील माहिती समजण्याकरितां त्यास दरबारांत आपला हेर नेमिला होता. त्याचा लुईशीं पत्रव्यवहार होताच हा गुह्यपत्र फ्रान्समध्ये गेल्यापासून आल्ब्रह्मच्या अटकळींपक्षां भलताच परिणाम झाला. मॉन्सशहरांत बरीच फितवाफितवी झाली. लुई व ह्यूजेनॉट लोकांचे पुढारी जेन्नीस, डॅरलान् वगैरेचा एक विचार होऊन या शूर व हिंस्रतदार शिल्पकाराच्या यत्नांनीं मॉन्सशहर हस्तगत करण्याचा वेत कायम ठरला. ता. २२ मे रोजी ऑलिव्हरनें व्यापाराच्या मालाच्या मिपानें तीन बंदुकांच्या गाड्या शहरांत बंदवाल्यांस केऊन पोहोचविल्या. इतक्यांत लुई पांचशें पोहेस्वार व एक हजार पायदल

घेऊन मॉन्मनजीक घेऊन पोहोचला. त्याने आपले सैन्य जवळच्या
 जंगलांत छपवून ठेविले; सायंकाळीं बारा साहसी लोक दाढ विकणाऱ्या
 व्यापाऱ्यांच्या वेपारने शहरांत गेले; व त्यांनीं एका भदारग्यान्यांत जाऊन
 वेशांचे दरवाजे मकाळीं केव्हा खुले होतात ही बातमी काढिली. दुसरे
 दिवशीं पहारेकऱ्यांस चिगीमिरी मिळतांच दरवाजे नेहमीपेक्षा लीकर
 खुले झाले. दरवाजे मोकळे होतांक्षणींच पहारेकऱ्यांस गोळी लागून तो
 गतमाण झाला. लागलींच पन्नास निवडक स्वार आत शिरून "फ्रान्स",
 "स्वातंत्र्य," "शहर आमचें आहे," "राजपुत्र येन आहें," "विकार
 असो आल्हाला," "दहाशे कर संपला" वगैरे शब्द मोठमोठ्यांनीं
 उच्चारित स्म्यंदून फिरूं लागले; कोणी आश्चर्याने निवडकी उघडून तोंड
 बाहेर काढल्यास त्यांच्यावर हे पाहुणे मोठ्या आडू लागले. ह्या पन्नास
 लोकांनीं इतका मोगाट व वांडगाई आरंभिली की, न्यामुळे यांचा संख्या
 सुमार एक हजार असावी असें लोकांस वाटूं लागले. स्म्यांत माणूस
 तोंड धरिता; त्यांचे शहरांतील सार्थीदारमुद्धा दृष्टी पडनात. पन्नास
 लोक खाशे पाळण्यास वसत होते; परंतु शहरांत अंगल बसविण्यास ही
 संख्या फारच थोडी होती. लुईला या ठिकाणीं कांहीं दगा असावा असा
 संशय येऊं लागला. त्याच्या वरीवरचें सैन्यही बराच वेळ कोठें दिभना.
 मंशयानें अगदीं अधीर होऊन त्यांच्या शोधार्थ तो परत शहराबाहेर
 गेला; व वाद चुकलेल्या या सैन्यास शहरच्या वेशीपर्यंत घेऊन
 आला. गांवांत लोक जागे होऊन तयारीस लागले होते.
 वेशीच दरवाजा बंद करून खंदकावरील पुल काढून पहारेकरी
 तो उभा करित होते; इतक्यांत एका फ्रेंच सग्नरानें चढत चाललेल्या
 पुलाच्या कडीवर घोडा फेंकला; त्याबरोबर पुल खालीं बसला. लुईच्या
 सैन्यानें बेश फोडून मोठ्या धातफीनें शहरांत प्रवेश केला. शहरची
 घंटा वाजवून मोठ्या चौकांत शहरवासी लोक ताबडतोब गोळा करण्यांत
 आले. पाद्री लोक, मॅजिस्ट्रेट व स्याजिक समेचे मुख्यासमुद्धा यावेळीं
 हजर होते. जेन्हीसनें प्रथम जमलेल्या लोकांस फ्रान्सच्या वर्तीनें मुलुख
 काबीज करण्याकरितां आपण आलों नाहीं असें आश्वासन देण्यावर
 लुईनें आपल्या भाषणास सुरवात केली:--"आही राजांबिरुद्ध बंद

करण्यास शक्ती नव्हती. याला प्रमाण हेच की आझी कोणास राजाविरुद्ध नव्या शपथ घेण्यास सांगत नाही; तुमच्या जुन्या शपथावर भरोसा ठेऊन चाला; मॅजिस्ट्रेट लोकांनी पूर्वीप्रमाणेच आपापली कामे करून न्यायमान सुवा चालवावा. राजपुत्र ऑर्जेजचा भाऊ या गटाचे स्वातंत्र्य नाहीसे करण्याकरितां कांहीं उद्योग करील असा संशय तुझास कधीही येण्याचे कारण नाही. कॅथोलिक धर्माविषयी विचारात तर त्याचे आझी विशेष काळजीने रक्षण करणार आहो. आझीविरुद्ध आझी शस्त्र धारण केले आहे; त्याच्या कृतान्तरुपी जडदुष्टांतून तुझास बांधावेण्याकरितां मी आज येथे आलों आहे. आम्ही आपणास आज एवढेच मतभेद आहे की आझ्या हा राजद्रोही आहे, लोकांचा मंडारक आहे, गटाचा शत्रू आहे, राज्य चालविण्यास अयोग्य आहे असे ठरवून त्यास अधिकारविहीन करवा. " मॅजिस्ट्रेट लोकांस ही विधाने फार साहसाची वाटली; अर्थातच त्यांस ती मान्य झाली नाहीत. स्थानिक सभेच्या प्रतिनिधींचा कल लुईच्या बाजूचा होता. बहुमताने लुईचे मागणे आम्हास ठरले. मुलकी कामगार त्याच्या सैन्यास पोटगी देईनात. शहरास वेढा येण्याची पूर्ण चिन्हे दिसत होती. वंडवाल्यांचे सैन्य तर फारच भेडें होते, परंतु शहरातील सुती व रेशमी कापडाच्या कारखान्यांनी आपल्या स्वचालने फलरणे तयार केली; पुष्कट स्वयंसेवकांची दलंही तयार झाली; या लोकांनी किल्ल्याची दामदुर्ज करून ताकदबंदी केली, कॅथोलिकधर्मी लोकांस विशेष ममतेने वागविण्याचे ठरले. आपणासच्या देवळांतून सैन्याच्याची भांडी, जवाहीर, नक व इतर मूल्यवान पदार्थ शहरांत सुरक्षित राहण्याकरितां आपण ठेविले होते, ते वंडवाल्यांनी आपल्या उपयोगास लाविले. फ्रान्समधून सैन्याची कुमक बरेचकर येत होती; व प्रसिद्ध फ्रेंच सरदार मोंटगोमरी पुढील महिन्यांत कांहीं पारदल व घोडदल सोमह मॉन्सशहरांत दाखल झाला. आपणाने आझ्या वंडाच्या भयंकर वादळांत सापडला होता. वझामागून वझ लागोपाठ त्याच्यावर येऊन पडत होते, जिल, फुरींग तर गेलीच होती; मिडलवर्गाचा वेढा पडला होता; ते शहर वंडवाल्यांस मिळताच सर्व खाल्तरून वेढे कातातून जाण्याचा प्रसंग होता. फ्रेंचसैन्य व सर्व जलपथेस

विधवांच्याची वातमी त्याला जाऊन पोहोचलीच होती; जेव्हा मीनीजमपेक्षा
महवड झाली होती; व न्याच्या हेगर्नी त्याला खात्रीपूर्वक लुई पारीस-
मध्ये जेव्हा येऊन येऊन आहे अशी वातमी कळविल्या वेळीच त्याने
मॉन्स शहर काबीज केल्याची खात्रीलायक वातमी घेऊन पोहोचली.
आल्याची तबत गरम झाली, परंतु धैर्य तिच्यास सचलं नाही. त्याने
हॉन फ्रेडरिकला मॉन्सला शह देण्याचा हुकूम करून, त्यास येत्याची
कुमक पाठविण्याची अपण तयारी चालविली. सुमार चार हजार
लोकसिंह फ्रेडरिकने मॉन्सजवळील बेथलहेम टेकडीवर तळ घेऊन
वेढ्याच्या कामास नीट तजविजोने पुरवत केली.

इकडे आल्या मेदलंड मंडुन जाण्यास अगदी आतुर आला होता.
“माझ्या वार्यास या राष्ट्रातील लोकांस शासन करण्याचे आल्यामुळे
मी कितीही मौम्य रीतीने वागलों तरी त्यांच्या मनांत माझ्याविषयी
द्वेषभाव उत्पन्न झाला आहे; त्यामुळे माझे सर्व यत्न फुकट जात आहेत.
बुधरा मनुष्य माझ्या जागी आल्यास त्याला ज्ञान सहानुभूति मिळेल
व कदाचित् जास्त उपयोगी पडता येईल, ” असे आल्याचे राज्याच्या
पत्रांत उद्गार निघत होते. ता. १० जुनला मेडीना सीली सुमार चढीस
लहान मोठ्या बोर्दी बरेबर घेऊन निघाला. या आरमागबरोबर रोमिरो
सुमार दोन हजार स्पॅनिश पायदळ घेऊन आला होता. मेदलंडमधील
बंदललेली वस्तुस्थिति या पाहुण्यास समजली नसल्यामुळे कुशियमध्ये
कोणत्या प्रकारचे स्वागत मिळणार हे त्यास अगळ समजलं नाही. हे
आगमार क्लेशितजवळ येतोच आघाडीची कांही होडगी बंदवाल्यांनी
मारली; त्याचा बोभाद होताच मेडीना सीलीने कांही भाड्याची जहाजे
घेऊन मधल्या बंदीने लुसेल्सकडे पळ काढला. मेडीना सीलीच्या
मागेमागे एक लिम्बन येथून जहाजांचा समुदाय येत होता; त्यास
बंदरांत येण्याची इच्छा करून बंदवाल्यांनी ही जहाजे पकडली; जहाजे
ममाला, जवाहीर, पैका, व मूल्यवान् व्यापाराचे पदार्थ यांनी अंतर्भूत
भरली होती. बंदवाल्यांस आजपर्यंत अशी शिकार कधीच सांपडली
नव्हती. पाच लक्ष ड्योनिनक सांपडले; व या जहाजांवर मिळालेली एकदा
लूट दोन वर्षे लढाई चालविण्यास पुरेल असा अंकाज होता. एक हजार

स्वैच्छित सैनिक व दराच दातगोळाई शस्त्राच्या हाती लागला. ही अवस्थित वस्तुस्थिति घात झाल्यामुळे राजसुत्रांचे हस्तांतर करणे जरा विचारावर घेऊन पडले. आल्बर्टा व मेडीना सीली बाह्यात्कारी एकमेकांशी फार अडवीचे भाषण करतात; परंतु त्यांची मने एकमेकांविषयी मत्सरग्रस्त झाली होती. ता. २४ जून रोजी सरकारच्या हुकुमावरून हॉलंडची प्रांतिक सभा १५ जुलैस भगविण्याविषयी निमंत्रणापत्रिका प्रसिद्ध झाली; त्यांत नेदर्लंडच्या राष्ट्रमंडले वीस लक्ष क्लॉगिन वक्तृदेण्याचे पत्रकारत्वास इतरांकडून कर अर्जाविरात बंद करण्याचा सरकारचा विचार आहे असे जाहिर केले होते. राजाने याच सुमारास हा कर तूर्त माफ केला असल्याबद्दल नेदर्लंडच्या वकीलांस कळविले. हे सामाचे उपाय आल्बर्टास फार उशीरा सुचले होते. जुलैच्या ठरलेल्या तारखेस हॉलंडची प्रांतिकसभा भरली; परंतु आल्बर्टाच्या निमंत्रणाप्रमाणे हेग येथे भगवण्याची ती ऑरेंजच्या विनंतीप्रमाणे होई शक्यी भरली. ही नेदर्लंडच्या भावी लोकसभाक रांग्याची पहिली सभा, आल्बर्टाची सत्ता प्रसिद्धपणे शुभारंभ देण्याकरितां जमली होती. राजसत्तेचा भाषा कायम राखून ऑरेंजच्या आज्ञेवरहुकुम चालण्याकरितां हे प्रतिनिधि जमले होते. ऑरेंजने जर्मनीत यावेळीं पंधरा हजार पायदळ, सात हजार घोडदळ व तीन हजार चालून शिपाई गोळा केले होते. या सैनिकांस पगाराची खात्री मित्रालयावांचून ते एक पाऊल पुढे टाकूनात. त्यांना आपल्या नांवाचे व हॉलंडपैकी कांही शस्त्रांच्या जामिनकीचे गेणे देण्याशिवाय ऑरेंजपाशी कांही बाण राहिले नव्हते. त्याने हॉलंडच्या सर्व मोठमोठ्या शहरांच्या मजाजनांस या प्रसंगां फार इंदयद्रावक पथे पाठविली. "सोने उराशी बाळगून तुम्ही, तुमची बायकापैरे, व आगामी पिढ्या यांच्या नाशाला कारणीभूत होऊं नका; असे केल्यापासून तुमच्या माथ्यावर पाषांचा व अपशाचा पडा फुटेल; व तुमच्या हितार्थ उद्योग करण्यापासून आमच्या सर्वस्वी नाश होईल. या वेळीं तुम्ही अंग चोरण्याचा प्रयत्न कराल व आमच्या सैन्याचे काम पुढे चालू न कराल तर इतर राष्ट्रे तुम्हास किती नीच समजतील, ईश्वराच्या दृष्टीने तुम्ही केवढे गुन्हेगार व्हाल, व कोणत्या प्रकारचे वातक जूं तुम्ही आपण व आपली मुलंबाळे यांच्या मनेवर

निरंतर कायम ठेवाल याचा नीट विचार करा. किंवा यावेळीं आम्हास या स्वनिश गिधाडांच्या व शूगलांच्या तावडीतून आपली प्रिय मातृभूमि सोडविण्यास मदत केल्यापासून तुमचे या गिघावर काय उपकार होतील याचाही योग्य विचार करा! " या व अशाच आशयाची पत्रे मांधोगानि गेली. त्यांचा लोकांच्या मनावर फार तीव्र परिणाम झाला. ता. १५ जुलै रोजी बंडलोकांचे व बारा मुख्य शहरांचे मुखत्यार हॅमर येथे जमले. आम्स्टर्डम अथाप सरकारच्या तावडीतच होते. ही हॉलंडची लोकसभा होती; परंतु ती राजाने सन १५५९ सालीं नेमलेला सभेदार ऑरेंज याच्या हुकुमावरून भरली होती. कायदे करण्याचा व राज्यकारभाराचा सर्व अधिकार ईश्वराशुभूत फिलिप राजाचाच आहे हे या हंगामी राज्यव्यवस्थेचे आदितत्त्व होते. ऑरेंज हा फिलिपचा मुखत्यार, मरदूर हे वडलोकांचे व खेड्यापाड्यांचे मुखत्यार, व शहरांचे प्रतिनिधी हे शहरवासी लोकांचे मुखत्यार याप्रमाणे सर्व दैवी व मानुषी मना या समाजात एकवटली होती. देशभक्तांची सर्व स्वतंत्र आत्मा व त्याचा नायबसुभा तांडेल बोंभू यांचे उद्दासन करण्यापुरती होती. पुढील काल-पर्यंत पैसा मिळविण्याकरितां, सैन्य जमा करण्याकरितां, कर मोळ करण्यासाठी लिहिलेल्या कागदपत्रांवर फिलिपचे नांव आढळून येत. या सर्व साधनांचा उपयोग मात्र त्याच्याच विरुद्ध होत होता.

ता. १५च्या बैठकीत पौलबाय याची हॉलंडच्या मुख्य मॅजिस्ट्रेटाच्या जागी नेमणूक झाली. ता. १८ रोजी ऑरेंजचा पूर्ण मुखत्या या नात्याने महापुरुष आल्डेगोड याचे सभेत खुलासेवार व जोरदार भाषण झाले. पूर्वीच्या सत्तांत राजपुत्राने लोकांकरितां केलेले बन् व स्वारस्याग यांचे त्याने लोकांस स्मरण करून दिले; व सन १५६० च्या मोहिमेत ऑरेंजने केलेले शिथिल व त्यास एकाही शहराच्या लोकांनीं आग न दिल्यामुळे व कोणत्याही प्रकारे मदत न केल्यामुळे आलेले अपयश याचेही शिद्धान्त केले. "अशा स्थितीत सुद्धा ऑरेंजचे धैर्य खचले नाही किंवा लोकांविषयी त्याचे विचार बदलले नाहीत. हल्ली लोकांचे हॉलंड उघडले आहेत; व बरीच शहरे त्याच्या बाजूस मिळाली आहेत. त्यामुळे त्याला मोठा कठिण पंच येऊन पडला आहे. त्याची सर्व संपत्ति नष्ट

बाली आहे; तथापि त्याच्याकडे दरोज पुन्हा एकवार लोकांचा पुरस्कार करणा-यांविषयी असोस्य अर्ज लावत आहेत त्यांचा त्यास अक्षर कबूल नाही, त्याने पुन्हा आपल्या आपास वस्तेदी मंडळीस भोड घालून एक व्यवस्थित सैन्य तयार केले आहे. त्या सैन्यास पगार देण्याचा दिवस येऊन पोहोचला आहे. आता या परिपक्व जबर अगलेल्या पैशाची मागणी माकडूल केल्यास तिच्या डोक्यावर चिरकाल अधमपणाचा टिकला राहील, व या राष्ट्राच्या खांद्यावर निरंतर दुःखाचे ओझे राहील. याकरिता उठा! कंबरा बोधा! तुमच्या शेजारच्या शहरास जागे करा! आलेली सुमधि दवडू नका! " लोकांनी हे भाषण ऐकताच थैलीच्या दोऱ्या सोडल्या. आपले विन व जीवित ऑरेंजच्या हवाली करणा-या त्यांचा निश्चय झाला. " आमच्या करांचे पैसे वसूल करण्यास कोण हक्कही घेतात; व उकडे पहावे तर आपले जीवित व विन या वडवावर्षाच्या स्वाधीन किती तयारतेने लोक करीत आहेत. हे पाहून माझे देहमान नाहीसे होते, " असे आल्बर्टाने राजास लिहून पाठविले. या समेत असे ठरले की ऑरेंजने मागणी केलेली रक्कम चालू करणा-या जेष्ठान, वर्मण्यांनी, व श्रीमान् लोक, देवस्थानचे वादवाटदार व निरनिगड्या व्यापार्यांच्या जमाती सांजपासून कर्ज काढून, व अंशात देवळांचे जवाहीर व मूल्यवान् डामडोलाचे पदार्थ यांची विक्री करून तयार करावी. लागलीच सर्व प्रांतांत वर्गणी गोळा करण्यास सुरुवात झाली; कित्येक लोकांनी सोन्याकण्याची भांडी, जवाहीर कैरींचीच वर्गणी दिली. त्या सर्वांची नोंद मंजराद देवून सर्वांस मजिस्ट्रेटांच्या सहीच्या पावऱ्या मिळत असत. तिकडे तिकडे लोकांत उत्साहाचे भरते आले होते, आल्बर्टा दशांश देण्यापेक्षा ऑरेंजला सर्व देऊन टाकण्याचा लोकांचा विचार होता. पुढे या सभेने हॉलंड, झालंड, फ्रीजलंड, युरेक् प्रांतांचा ऑरेंज हा योग्य राजनिष्ठक सुभंदास ठरविला; व राजाच्या गैरहजरिती, त्यास सर्व नेदरलंडचा भंक्षक नेमण्याविषयी इतर प्रांतांसही विनंति करण्याचे ठरविले. शिवाय राजपुत्र ऑरेंज यांनी आपणाम योग्य दिमल तो आगमराधिपति नेमावा; व त्या गृहस्थाने जलपदेशातील कोही शहरांचे मुखत्यार मरतीस घेऊन नौकायुद्धाची व्यवस्था ठेवावी,

असा सवासुमते ठराव आला. खुष्कीवगील पुढेपेसमाची सर्व तजवीज
 डेरी, लीडन, एंजुजेन या शहरांनी डोलांमार्फतच सल्ल्याने कगवयाचे
 ठरले. शेवटी ऑरेंजचा वकील आन्ड्रेमॉंड व हॉलंडची प्रतिनिधिमंडळ
 यांच्या दृष्ट्या असा करार ठरला की उभयतर्फेची कोणीही स्वतंत्रपणे
 दुसऱ्याच्या सल्ल्याचाचुन व संमतीशिवाय राजेशी तह करू नये; नव्या
 व जुन्या धर्माच्या लोकांस आपापल्या सममुतीप्रमाणे उपामना करण्यास
 पूर्ण मौक्याक अमावी; व कोणत्याही धर्माच्या उपदेशाक कसलाही
 उपमर्ग होऊ नये. इतका कार्यक्रम ठरल्यानंतर डोलांमार्फत सभेपुढे
 आला. त्याला ऑरेंजकडून मिळालेले शासनपत्र वाचून दाखवून मंजूर
 करण्यात आले. त्याला या पत्रावरून लागेल तितके सैन्य ठेवण्याचा,
 प्रजापक्षाम येऊन मिळतील त्या शहरांच्या इमानाच्या शपथा घेण्याचा,
 त्यांत शिबंदी ठेवण्याचा, स्थानिक कायदे व जुने हक्क अमलांत आणण्याचा,
 धर्मस्वातंत्र्य राखण्याचा, जम केलेली मिळकत परत देण्याचा, व मसलतदार
 लोकांच्या विचाराने अनुकूल असतील ते मॉजिस्ट्रेट कायम करण्याचा
 व प्रतिकूल असतील ते काढून टाकण्याचा, वेगळे अधिकार दिले होते.
 या नवीन राज्यव्यवस्थेत ऑरेंजला एकछत्रसमना प्राप्त झाली होती.
 परंतु त्याचे लक्ष आपल्या बंडजावीकडे वळतं. पांच वर्षे सतत लोकांची
 डोकी कापून व धरंदार जाळून ज्या दुष्टाने सर्व देश बेचिग्न केला होता
 त्याच्या तावडीतून व परदेशी सैन्याच्या कचाटीतून आपल्या जन्मभूमीस
 मोडविण्याच्या प्रयत्नांत त्याचे मन गुंग झाले होते. त्याने आपली खरी
 इच्छा दर्शविण्याकरिता या राज्यव्यवस्थेच्या यादीत आपण लोकांसमोरील
 संमतीचाचुन कोणतीही गोष्ट करणार नाही असे उचडपणे लिहून ठेविले;
 सर्व मौखिक व मुल ताब्यांत ठेवण्याकरिता लोकांना आपले स्वजिनदार
 नेमाचे व सर्व लष्करी अंमलदारांनी मुमेशर व प्रतिनिधिमंडळ यांच्याशी
 इमानाने व आज्ञेप्रमाणे वागून परकीयांचा जुद्धम नाहीसा करण्याच्या
 कार्या मनोभावाने अटण्याविषयी शपथा घ्यावा असे ठरले. या संस्थानिका-
 ने अनिर्घवितमत्ता हाती आली असता केलेली ही राज्यव्यवस्था त्याचे
 शस्त्रपण व निरपेक्षबुद्धि या दोहोंची पूर्ण साक्ष देत होती.

इकडे हेनो प्रांतात लढाई जागृत झाली होती. मॉन्स शहर हाती

येतांच जास्त कुमक मिडविण्याकरिता लुईस जेन्लीसला फान्समध्ये पाठविले. डॉन फ्रेडरिकने बंडा गटून दिला होता; व शहराबाहेर कडाक्याच्या चकमकी दररोज झडत होत्या. लुईस मोठ्या शौर्याने मिडविलेले हे ठिकाण वेळेवर मदत न येऊन पाहो चत्पास त्याला पचेल असे किंमता. इतक्यांत जेन्लीस फान्समधून दहा हजार सैन्य घेऊन आल्याची बातमी पसगली. लुईस हे सैन्य हेनांमध्ये आल्याची बातमी समजतांच फार विचारपूर्वक पुढे पाऊल टाकावे व कोणत्याही कारणावरून ऑरेंजचे सैन्य येऊन पोहोचण्यापूर्वी शहरांत कुमक पाठविण्याचा यत्न करूं नये. असा त्यानें जेन्लीसला निरोप पाठविला. जेन्लीसला आपल्या घरांत कोणी बंदीकरी नसावा अशी हीच होती व अंगांत राहिली बघिच होती. सहस्र ओलांडून तो थेट फान्समधून दोन प्रोजनावर एका वर्तुळाकडि व विस्तीर्ण मैदानावर तळ देऊन राहिला. स्पॅनिश सेनानीला त्याच्या हालचालीची अचूक बातमी होतीच; ता. १९ जुलै रोजी डॉन फ्रेडरिकच्या मेन्यानें त्यास घेतलें. शत्रूचा मोठा जमाव असल्याचा पुकारा ऐकूनच जेन्लीसचे सैन्य भयार्भात झाले. स्वार्कर्मिजच्या घेडेस्वारांच्या हल्ल्यांत व मागून पायदळाच्या माग्यांत त्यांचा सर्वस्वी नाश झाला. स्पॅनिश सैन्यापैकी फार थोडे लोक या रणभूमीवर पडले. या जयानें फ्रेडरिकची फार कीर्ति झाली. जेन्लीस शत्रूच्या हातीं सांपडला. त्याचा आन्व्हाने काहीं महिन्यांनीं गुप्त रीतीनें बंध करविला. राहिलेमाहिलेले बंडवाले आमपासच्या शेतकऱ्यांच्या फांसांत सांपडून मरे. या सैन्यापैकी फक्त शंभर लोक फान्स शहरांत गेले. ता. १ जुलै रोजी ऑरेंज सैन्यासह प्युईन नदी उतरला. ता. २३ ला त्यानें रोमंड घेतलें. या ठिकाणीं त्याच्या भाडांनीं मेन्यानें पुष्कट गैरशिक्षत प्रकार केले. त्यांच्यावर त्याचा विशेष सर्काचा असल चालेना. मॅक्समिलियन बादशहानें पुन्ही ऑरेंजला ताकीद केली; ऑरेंजनें तरवागीशिवाय नेदरलंडला तगणोपाय राहिला नाही असें त्यास निर्वाणेंचें उचार पाठविलें. रोमंड येथें त्याच्या सैन्यास पगाराचे हवालें मिळिपर्यंत मुकाम करवा लागला. ता. २१ आगष्ट रोजी म्यूज ओलांडून केन्याच्या बार्देने डीस्ट, टर्लेमोन, सीशेम, लुक्सेन, मेलिन, टर्मांड वगैरे शहरांबद्दल तो पुढे चालला. बार्देत पुष्कळ शहरांनी व गांवांनी त्याचा

हुकूम बंध केला व त्याची शिमेंदी घेतली. मेलितवर आल्ब्राचा विरोध दात बसला. लुक्केन शहरात पन्नास हजार हथूकट वेऊन त्रयम्भवृत्ति स्वीकारिली. झुमेल्स शहर काही केल्या वश होईना. बहुतेक शहरे आपोआप व उन्साहानें ऑरेंजच्या वाजूम मिळालीं. या वेळीं एक अकल्पित धरणीकंप झाला तसें तो त्याच्या मोहिमेचा काही निगळाच परिणाम झाला असता. ईश्वर व आपला दृढनिश्चय योशियाय त्याची मुख्य भिस्त फ्रान्सच्या मदतीवर होता. जेन्लीसची घाट लामची. तथापि फ्रेचमरकारची त्यास आश्वासनें चालू होतीच. जेन्लीसपाशी फ्रान्सच्या राजाची लुईला आलेली पत्रे सांपडलीं. त्यांत राजाचें त्यास मनोभावानें व आपलें सर्व सामर्थ्य खर्च होईपर्यंत नेदरलँडला स्पॅनिश जुलुमांतून सोडविण्यासाठीं मदत देण्याचें अभिवचन होतें. ता. ११ आगष्ट रोजी राजाच्या हुकूमावरून नेदरलँडकडे निघान्याबद्दल कॉलिनीची पुढें मुवना आली. ता. २६ मेजी पारिसमध्ये विवाहाच्या समारंभामे निश्चयानें बोलावून कॉलिनी व त्याचे नवीनधर्मी हजारे अनुयायी यांची राजाकडे कचल उडविली. ऑरेंजला जूनी वातात वारेंत समजली; ती समजताच त्याची कंवळ खचली व त्याच्या मोहिमेचा परिणाम त्यास समजला.

पारिसमधील या अघोर कृत्यांत स्पॅनिशमरकारचें अंग नव्हतें. आल्ब्राकें नवीनधर्मी लोकांचा उच्छेद करण्याची कल्पना पुढें आणिली त्या वेळीं फ्रान्सच्या राजमातेनें त्याचा निषेध केला होता. त्याच भेडीना सर्गिलीनें आपल्या भोवसर मुलाकडून आज हे अनन्वित कृत्य करविलें. त्या राजानें नेदरलँडमधील प्रॉटेस्टंटधर्मी लोकांस मदत करण्याचें आश्वासन लुईला दिलें. व कॉलिनीच्या मल्ल्यानें नेदरलँडमध्ये जेन्लीस व लायू योजयंगेर लष्करही पाठविलें. त्याच नवव्या खाल्सनें आपल्या राज्यातील प्रॉटेस्टंट प्रजेची भयंकर कत्तल केली. ग्वेवाग्पासून मोंडवारपर्यंत फ्रान्समध्ये एकंदर एक लाख झुजेनांद लोक बली पडले असावे असा अंदाज आहे. पूर्वेपासिल प्रॉटेस्टंट लोक भयानें चकित झाले. डेन्लडच्या राणीनें सुतकाचा पोषाक घातला. पोषण्या दरबारांत माव आनंदाचा पूर लोटला. सर्वांत अतिशय आनंदाचें भरतें या समयी फिलिपला आलें. त्यानें आपले सर्व धर्मशासक जमवून फ्रान्सच्या

राजाचा गौरव केली; आपल्या दवागि असलेल्या फेंच वकीलामार्फत त्यास अभिनंदनस पत्र पाठविली. नेदर्लंडच्या बंडवाल्यांशी मंडा कारस्थान करण्यास फ्रान्सचा राजा या अचोरे कृत्यामुळे अर्थातच फिलिपचा दोस्त झाला; व फिलिपपेक्षाही जास्त नीच मुकुटधारी राजा विजयता राहता आहे हे सर्व जगास महेश्वर झाले. फिलिपने आल्ब्रास या आनंदाच्या प्रसंगां पत्र पाठविले. फ्रान्सचा वकील, जेन्लीस व मॉन्समध्यें घुडता पकडलेले फेंच लोक यांचा ताबडतोब वध करावा असें आग्रहपूर्वक सूचवीत होता. या लोकांवाशी सांपडलेल्या कागदपत्रांचा फ्रान्सच्या राजाचें दुरूपी कारस्थान चांगलेंच उघडकीस आले होते. तथापि नेदर्लंडमधील फेंच वकीलाला त्यानें असें लिहिले की जेन्लीसमार्फत केलेला व्यवहार केवळ त्या लोकांना कसविण्याकरितां आर्झी केला होता. याचगेबरच मॉन्शूर मॉन्से यास ऑरेंजशी नेहमीं गुप्त रीतीनें पत्रव्यवहार ठेवण्याविषयी या मातृबुद्धि राजानें लिहिले होते. मॉन्समधील तळ घेऊन राहिलेल्या सैन्यास ही वार्ता ऐकून नेदर्लंडमधील बंडवाले व त्यांचा समूळ नाश यांच्या दग्ग्यान राहिलेला एकच मजबूत कोट हवेंत उडून गेल्याचा निगतिशय आनंद यावेळीं झाला. स्वामी खुद्दाला देवालयीत उमसव, दीपोन्मस, तोफांची सरवनी, गणायांचा गजर यांनीं हा मुद्दिन सजग करण्यांत आला. गांधीतील झुजेनांद लोकांस ही सुवार्ता ताबडतोब कळविण्याची तजवीजही या लोकांनीं मुद्दाम केली. नवव्या चालसला फेंच कैदी जिवंत अंगपर्यंत चैन पडेन व आल्बहाला हे काम एकदम उरकून राकण्याचें धैर्य होईना. " मॉन्स शहरचे दोंत फार तीक्ष्ण आहेत. " असें तो हाणे. कांही खेडणी घेऊन जेन्लीस वगैरे अंमलदारांस मॉन्समधील शस्त्रास्त्र फेंचलोकांसह निवून जाण्याची परवानगी दिस्यास सहाज रीतीनें शहर हस्तगत होईल असें आल्ब्रास वाटू लागले.

(नवथोळीस्युचा प्रसिद्ध कचल)

अशा स्थितीत ऑरेंज परान येथें घेऊन पोहोचला. स्पॅनिश सैन्यास स. सीली, आल्ब्रा, भर्मासद कोलोन वगैरे मंडळी घेऊन मिटाली होती. आल्ब्राला मोठाबोझ काढून निकराची लढाई दिल्यासर्वेज देशभकांस

मौन्यमध्ये कुमक पांढोचविणे शक्य नव्हते, आन्व्या विनाकारण लढाई देऊन आपणावर नमते संकट ओढून घेण्याइतका कसा नव्हता. ऑरेंजचे घोडवट मातबर असल्याचें त्यास समजलें होतें, मौन्यशाहगत मांण्डळले ह्यजेनॉट लोक अगदीं निराश होऊन विथळ होत; लुई असा विषम-ज्वरानें आश्रुपात तडफडत पडला होता; जेन्नास अटकेन होता, व त्याच्या भिन्याचा निकाल लक्ष्मला होता; कॉलिनीचा मून आल्यामुळे फ्रान्समधील थॉरमंड लोक लंगड झाले होते; ऑरेंजच्या भिन्याची नांदगीची मुदत संपल्यामुळे ते आतां वेड कण्ठाच्या वेगात होते; सन १७६८ सालापासून मध्यां वेडवाल्यांची दाह्यात स्वस्थपणे वधूच पावणे विशेष फायद्याचें होते, दोन्ही सैन्य एकमेकांपासून, अर्धेयोजन अंतरावर तळ देऊन होती. ता. १२ सप्टेंबर रोजी रात्री डौन फ्रडरिकने वेडवाल्यांवर छापा घातला, सुमार सदागें वेडक्याले वेडक वेडक रोमरोम शत्रूच्या गोदांत प्रवेश केला, डौन तामपयेंत निजलेल्या वेडवाल्यांची स्पॅनिश भिन्यानें कनल चालविली होती, रात्रीच्या काळांतच वेडवाल्यास शत्रूच्या बलाचा अदमास होईना, व शत्रू व मित्र यांतील भेदाभेद समजतना, कांही माहसी स्पॅनिश लोकांनीं ऑरेंजच्या तेंबूपर्यंत धांव घेतली, पहारेकरी सर्व गार प्रोपेंत होते त्यांचा स्पॅनिश लोकांनीं शिरच्छेद केला, ऑरेंज या प्रसंगी शत्रूच्या ताब्यांत मांण्डावयाचा, परंतु नेदरलंडराष्ट्राचें नशाब शिकंदर; शत्रूची बाहूल कानीं पडतांच ऑरेंजच्या आश्रुपावर निजलेला स्पॅनिश कुत्रा जागा होऊन त्यानें आपल्या निजलेल्या धन्याच्या तोंडावर पंथ्यानें ओगवडून त्यास जागें केलें; जवळ उभा असलेल्या धोड्यावर वसून पळ काढण्यापुरताच अवकाश गळितार होता, ऑरेंजची पाठ वज्रतांच अर्बुनीं तेंबुत शिथिल ऑरेंजचे विदमतगार व चिरणोस यांस कापून काढिले, या दिवसापासून संपेपर्यंत ऑरेंज रात्रंदिवस एक स्पॅनिश कुत्रा बरोबर बाळगीत असे. स्पॅनिश लोकांनीं अविचारानें तेंबूस आग लावतांच त्यांची स्वर्ग मंथ्या शत्रूस समजली, या शरीत सुमार हजार पंधगशे वेडवाले मृत्युमुखीं पडले, स्पॅनिश-सैन्यापैकी साठे लोकांचा पना लागला नाही, दुसरे दिवशीं ऑरेंजनें बेरोनकडे पाठ वज्रविली, त्याच्या मागेमागे हॉरनामक गारेकरी आल्हाने

मोठ्या वक्षिमाची आशा दाखवून त्याला मागण्याकरिता पाठविला होता, परंतु त्याची कामगिरी सफल झाली नाही. ऑरेंजचे भाडोत्री मेनिक काहूर कसे लागले. ही स्थिति पाहून ऑरेंजनं हॉर्डल तितक्या राबवली मिळवून शत्रूस शरण जाण्याचा उपदेश लुईला लिहून पाठविला व आपण न्हाईनकंड परत कुच केले. लुईला अशा स्थितीत सोडून जाणे त्याच्या जिवावर आले होते, परंतु त्याच्या सैन्यांत बंड उद्भवले व त्याच्या हाताखालच्या अंमलदारांनी मध्यस्थी केली नसती तर त्या बेकाम झालेल्या सैन्याने त्याचा जीव घेतला असता. न्हाईनच्या पत्नीकडे उतरून त्याने सैन्यास निरोप दिला व तो एकदा हॉलंडमध्ये परत आला. तो लुईला मदत करण्याकरिता निघाला त्या वेळची वस्तुस्थिति आतां सर्वस्वी बदलली होती; त्यामुळे त्याला अनुकूल झालेली सर्व शहरे त्याची साबली पाहून डग पट्टे लागली. परंतु त्याची स्वतःविषयी खात्री व ईश्वरावर भरोसा तिलमाय कमी झाला नाही. हॉलंडचा त्याच्यावर अद्याप पूर्ण विश्वास होता. "तेथेंच मी आपला देह सोडीन, " असे त्याने भवान लिहिले.

इकडे लुई भयंकर तापाच्या वेदनेत आंधरुणावर पडला होता. त्याचे अनुयायी, चार्लस व ऑरेंज यांच्या मदतीची आशा संपल्यामुळे शहराचे संरक्षण करण्यास हयगय कसे लागले. आल्बानेही फारच योग्य राबवली देऊ केल्या. लुईला जास्त वेळ टिकाव धरण्याचे सामर्थ्य उरले नव्हते. ता. १९ सप्टेंबरला डीलानु व न्हाकार्मिज यांच्या दरम्यान शरणपत्र आले. शहर आल्ब्याच्या स्वार्थीन करावयास ठरले; परंतु आर्तिल शिबंदीस हत्यारंपात्यां व मालमिष्टकत घेऊन जाण्याची परवानगी मिळाली. राजपक्षाच्या लोकांनी व नवीनधर्मी लोकांनी उभे असल्यास या सैनिकांवर निघून जावे; फेच सैनिकांनी स्पेनच्या अगर फ्रान्सच्या राजाविरुद्ध शस्त्र धारण करूं नये (या अटीतून लुई, इंग्लिश व अर्मेन शिपाई वगळले होते) वगैरे कलमे ठरून उभयतांनी ती पाळण्याबद्दल ओलीस पाठविले. लुई स्पॅनिश सेनापतीच्या आग्रहावरून त्यास भेटण्याकरिता त्याच्या सैन्यांत गेला; या वेळी स. सीला, आल्ब्या वगैरे लोकांनी त्याचा फार गोख केला, शहरांतून जाते वेळी डीन फेडरिकेने आपल्या बोटापशी त्याचा रथ थांबवून त्याचा बहुमान केला. ता. २१ रोजी स.

व तत्पक्षीय लोक ज्यांनी मॅन्सशहर सोडिले, ता. २४ रोजी आल्बाने
 शहरात प्रवेश केला. शहरवासी लोकांची बहुतेक स्वयंसेवक दले
 शिवबांधणेवर बाहेर निघून गेली; यापैकी जे लोक आपल्या कुटुंबाच्या
 निरोप वण्याकृती देत दिवस मागे राहिले त्यांना कारागृहवास प्राप्त
 झाला. व्हॅलेन्सिनीज येथे कमांडिंगिंग केलेला स्वाकर्मीज आता मॅन्स-
 शहरात राखत आला. त्याने या परीगे केलेल्या कृत्यांमुळे त्याच्या
 नांवामे निरंतरचा काळिमा लागला आहे. हेनोपोताचा पुर्वापर मुशरीफ
 या नात्याने त्याने मॅन्सशहरात "यमासनाच्या" समुन्यावर एक कंगामी
 न्यायमहा निर्माण केली व या सभेच्या मदतीने खून व दारुव्यास
 सुरूवात केली. प्रथम सर्व स्वयंसेवक दोघी ठरवून त्यास फांशीची व
 त्यांच्या बायकासुलांस हद्दपारीची शिक्षा फर्माविण्यात आली; व त्यांची
 सर्व मालमत्ता सरकारात जप्त झाली. ता. १९ डिसेंबरपर्यंत शिक्षेचा
 अंमल सुरू झाला. डॅलिसी नामक एका शूर देशभक्ताची प्रथम पाठी
 आली. हा स्वयंसेवकांच्या एका दळाचा मायक होता. त्याला अतिधारा-
 मरण मिळाले. त्याच्यामागून दुसऱ्या लोकांची मालिका लागली.
 कित्येकांस फांत, कित्येकांस कुडाड व कित्येकांस अग्निकुंड हे यम-
 लोकांस पोंजेचेविषयास माधनीभूत झाले. ज्यांनी ज्यांनी शस्त्र धारण
 केले होते, अगर तटबंधाचे वेगळे काम केले होते, त्यांस लुईशी झालेला
 करार धाव्यावर बसवून ठार करण्यात आले. ज्यांनी कॅपोलिकथम शेवटी
 स्वीकारला नाही त्यांस होमकुंडात शुद्धि मिळाली. कोणी उपवासाच्या
 दिवशीं मांस भक्षण केले द्रष्टुन तर कोणी आपल्या नातेवाइकांस
 स्वयंसेवक होऊ दिल्याबद्दल शिक्षेम पात्र ठरत होते. कोणीच दुसरी
 तोहमत न सापडल्यास बंडवाल्पाविषयी किंवा नवीनधर्मी लोकांविषयी
 अनुकूल बह अमन्याबद्दल संशय हाच शिक्षेस योग्य कारण
 होत असे ! दहा, बारा, वीस लोक एका दिवसात जाहीत अगर
 तोडून दफात. छिन्नभिन्न प्रेतांनी भरलेले वधस्तंभ शहरच्या रस्त्यांवरून
 जागोजाग दृष्टीस पडत होते; तथापि स्वाकर्मीज आपल्या दृतांना
 जास्तच उजेड देत होता. धर्मवेद अगर राजकीय द्वेष हे या नगधर्माचे
 मुख्य हेतु असले, तर त्याच्या कृत्यांबद्दल इतका त्वे अगर तिरस्कार

लोकांस विलीन नसता. परंतु त्यांचा सर्व उपयोग सुवर्णप्राप्तिकरिता होता. श्रीमान लोकांच्या फांशांच्या एकुमावर मदीं होताने त्यांची मिळकत उत्पन्नाची पोहोचविण्याविषयी त्यांचे हक्क सुरूत. या मिळकती स्वाकर्माज घट्टांशी आपल्याच उपयोगास लावीत असे. त्यांपैकी ठरलेला अंश त्यांच्या हाताखालच्या लोकांस न मिळाल्यामुळे त्यांच्या तक्रारी वारंवार वर्षीक अधिकाऱ्याकडे जात. या लोकांस उर्वील या दुष्ट कृत्यांचा शस्त्री केदाला येऊन ती बंद करण्याविषयी त्यांनी स्वाकर्माजिला विनंति केली. परंतु स्वाकर्माजिचा निश्चय काही केलस नव्हतेना. यापमाणीं दाराजचा कारवाना किंथेक मदिंपर्यंत चालला होता. ता. २७ आगस्ट सन १७५३ पर्यंत मॉरकन्यांस फुगसुद घिटाली नाही. आल्हाच्या सागुन आलेला सुभेदार रिकमन्स यानें हुंमगाथीदारे खुर्ची केव्ही नोबेटीं पाऊणशीं लोकां मरणाची वार पद्दत वसलेले आढळले.

मेस्सिन् स्पॅनिश लोकांच्या हातीं येतांच दक्षिण नेदरलँडांतल बंडाचा शेवट झाला. ही निष्ठा दातात येतांच ब्राबंट व हॅंडर्स प्रांतांतल सर्व शहरांचे दरवाजे खुले झाले. चुकतीच ऑरेंजच्या सत्तेखालीं गेल्लीं शहरें पुर्वप्रमाणे भिडेपणां व क्रूरणीं राज्याच्या आश्रयाखालीं गेलीं. मेस्सिन-खेरीज बाकी सर्व शहरांच्या शस्त्रा मान्य करून त्यांस आल्हानें माफी केली. मेस्सिनला मात्र मरमलेदार शासन करण्याचा त्यांचा निश्चय झाला. स्पॅनिश सैन्याचीं फार दिवसांचीं बाकी थकलीं होती; त्यांचीं बाकी चुकती करण्यामागीं व या शहरावर ईश्वरी क्षोभ येणार असें आपलें भाकित स्पॅन करण्याकरितां मेस्सिन शहर आल्हानें हापापलेच्या आपल्या सैन्याच्या स्वाधीन केलें. पहिल्या दिवशीं डोल भेटुरिक येथीजवळ गेला त्याचेथीं शहरांतल काहीं घडण्या लोकांनीं बंदुकीचे बार केले; त्यामुळें आल्हाचा क्रोधाधि विकोपाम गेला. दुसरे दिवशीं मातःकाळीं शहरांतून पात्रीं लोक व भगवीं निगणें पुढें करून शहरवासी लोकांचा समुदाय अनुतापसुचक पद्धे म्हणत स्पॅनिश द्वावणीकडे जाण्याकरितां शहराजोहर आला. इकडे स्पॅनिश सैन्यानें येथी फौदून व तदावर बहून शहरांत प्रवेश केला. लागलीच लूट सुरू झाली. शत्रू व मित्र, पापधर्मी व सुधारक सामोच रंगडले गेले. “शहरांतली कोणत्याही इमारतीची एक कुर्णी सुद्धी

जाग्यावर राहिली नाही. " एकूण एक देवते, मठ, मारुतामेदिरे तुटली गेली; त्यांनाल सोन्याक्याची उगकणी, जरीची व रंगमाची वस्त्रे, पाकणी, जवाहीर बरेच मृत्तवाचे पदार्थ शीतिश मेनिकांनी जथेच्छ उचलले; तेथील पवित्र वस्तु पायांनी तुडवून त्यांचा निश्चय केला. सन १२३६ त मुतिभजनकांणी रागाच्या अंतर्भात जी अवगुड केल्याबद्दल त्यांचे अनेक्या थवे होळीत प्राणास पुरवले, त्यांच्या मरतपण अनेक या कैथेनिककांची वाजू राखण्याकरितां मुद्राम आदेश्या कथालिकथयां शिष्यांनीं मेळितच्या कैथेनिक देवळांत केले; आणि तेही कैथळ द्रव्याच्या आशेने, ईनविल्लच्या धगधर या मेनिकांनीं हात भाग्याः अर्मां फेक न्यांच्या तिजेरांत होत त्यांचाही त्यांनीं अपवार केला; मुतेश्या उगकन काढण्याकरितां अजारी व मणोन्मुख आलेले लोक या मोथांनीं निशाण्याकून ओढओढून काढले; जेथे मोतदेळ तेथे मनुष्य मरण्याचा व शिष्या काढ-विण्याचा क्रम त्यांनीं चालविला होता. ही छत्य फेवारेक व म्वाकार्माज यांच्या दख्खेचीवाली चालली होती. तीत दिवस मृत, मरतकार व लुट यांचा कहर उडाला होता, पहिला दिवस रपन्थि शिष्यांच्या वांगणीचा होता व पुढचे दोन वाळून व जमन मेनिकांकरितां सोडून दिले होते.

भाग ९ वा.

इ. स. १५७२-७३.

दंगोचा वेढा व मुकता—नाईनचा खादिकवाडा—हायंगचा वेढा—दीयांचा भडिमार व हडा—बक फोड्याचा फुल—मोम्यांसे पुढ—मत्यांमन हकाळ-परी—शरण—गुड—आरकाकाराचा वेढा—हया व अयपलय—रपिंतिश मोपाथे भयाण—लुई. फ्यास व रपन मोची कारभानि—अरिंतेचे आदिवातेकरा व दुकल्या खडपरी—छुडरयांच्या आखातीत नोकपडा आरलय येकरपेरागमन.

आजचे व झुईर्ज या मोतांनीं मुकल्याच सोडून टाकिलेला अंगला पुन्हा त्यांच्या पायांत पडल्या. उनेरकंड झेलंड मोतांतरी राजपुष औरिजेचे वेत विशेष फलदूप होण्याचा रंग दिसत नव्हता या चिर-

स्मरणीय सन १५७२ सालीं ऑरेंजप्रभृति देशभकांस ज्या निगमिगळ्या अवस्थेला पोचल्या लागल्या, तसें प्राच्याचे बाकडे व विपरीत कोने कोणाच्याही अनुभवाम आले नमतील. बालचरन् वेदावर मिडलबर्ग व अर्नेम्बुड हीं शहरं असाय राजपक्षाकडे होती; कॅप्टन व फ्रॅंशिंग ऑरेंजचा हुकूम मानीत होती. दक्षिण वेल्डिंग्टन देशातील महत्वाचे ठिकाण दगो यांत अद्याप सरकारची स्पॅनिश शिवेदी होती. ही ठिकाण हातीं पडल्यावांचून मिडलबर्ग वेंडवाल्यांस मिळणे दुरापास्त होते; हीं दोन गांविं हस्तगत झाल्यावर माघ सवे बालचरन् वेद व झीलंड प्रांत न्यांचाच होता. बालचरन् वेदावर झोसर्डम हा आरेंजचा मुख्य सेनापति होता. हा अधिकारी शूर व धैर्यवान होता; परंतु वजनदार व यशस्वी नव्हता. त्यानें मिडलबर्गला वेदा दिली, तो कसला; दगो शहराला त्यानें वेदा दिला तेव्हाही अपेश घेऊन त्याला माघार घ्यावी लागली; तेव्हा फ्रॅंशिंगला परत आल्या वेळीं तेथील ऑरेंजप्रक्षीय लोक सुद्धा त्या हतभागी सेनानीला शहरांत घेईनात. येथवर मिडलबर्गला अपयश घेवून काढण्याचा निश्चय करून त्यानें सात हजार कैन्य जमविले व पुन्हां दगो शहराकडे चाल करून ता. २४ ऑगस्ट रोजीं त्या शहरास वेदा दिला. शहरांत सरकारची शिवेदी फार थोडी होती; तिचा उखेद झाल्यावर स्पॅनिश लोकांच्या हातांतून सर्वे झीलंड प्रांत जाण्याचा समय असल्यामुळे आल्बर्टाने ऑरेंजचा सेनानी डक्विला यास दगो शहरांत ताबडतोब कुमक पोडोचविण्याचा हुकूम केला. समुद्रावरून व खुपकीं या ठिकाणी कुमक पोडोचविण्याबद्दल पुष्कळ यत्न झाले, परंतु ते सर्व व्यर्थ गेले. झीलंडच्या लोकांनी आपल्या आस्पागनें समुद्र व्यापला होता व त्यांस त्या प्रदेशांतलें लहानलहान खाड्या व आखातें यांची पूर्ण माहिती असल्यामुळे त्यांच्यापुढे जाऊंवे कांहीं चालेना. दोहोंमार्गांनीं निराश झाल्यावर स्पॅनिश लोकांनीं एक तिसराच, थड समुद्र नव्हे, थड भूमि नव्हे, असा मार्ग काढून या महायुद्धाच्या इतिहासांत अगुर्व असा एक शौर्याचा प्रसंग घडवून आणिला. शेन्व नदी भमुद्रास मिळण्यापुर्वी तिच्या दोन शाखा झाल्या आहेत व या दोन प्रवाहाच्या दरम्यान झीलंड वेदाचा समुद्राग आले; यापैकी दक्षिणखीलंड वेद सुमार पचास वर्षांपूर्वी समुद्राचे पाणी

झाबेड प्रांतांत शिस्तन जगवंटपासून तुटक झालें. या वेळीं वा चेडाच्या
 दक्षिणेकडे निर्माण झालेल्या सामुद्रधुनीस " मन्न देश " अशी संज्ञा
 मिळाली. ओहरीच्या वेळीं या सामुद्रधुनींत तीन चार हात ग्योळ पाणी
 असे; तऱ्याची जमीन गेताव व दग्याची होती. एक दोन खाड्या व
 प्रवाह यांचे पाणी या धुनींत पडत असे. तथापि माझितेगार व अनुभवी
 वायड्यांच्या सहाय्याने ओहरीच्या वेळीं ही उत्कृष्ट जाता येत असे.
 भरतीच्या वेळीं पाणी दोन पुढपापर्यंत चढत असे. कन्नान झेंभार्ड या
 फ्रेमिश वीरानें दोन शेतकरी बरोबर घेऊन दोनदां या कठिण व घातक
 स्थानें पेलतीगार जाऊन, या सामुद्रधुनींतून उत्कृष्ट जाता येईल अशी
 स्वतःची खात्री करून घेतली. दोन्ही तीरांच्या दरम्यानचें अंतर सुमार दहा
 मैल होतें. आगली खात्री झाल्यावर स्पॅनिश मेकापति मोंडेगान यांजणुन त्यानें
 आपला बेत मांडिला. या शूर वृद्ध सेनानीने स्वतः हा मार्ग तपासून व
 डव्हीलाशीं या गोष्टीची वास्तव्य करून ही सूचना मोठ्या उत्सुकतेनें
 मान्य केली. स्पॅनिश, ब्रिटिश व जर्मन मिळून तीन हजार सैनिकांस
 तावडतोड गुप्त धर्तीनें बगेन पथे जमण्याचा हुकूम झाला. हिवाळ्याचे
 दिवस होतें तथापि हवा सौम्य होती. ता. २० ऑक्टोबर रोजी मोंडेगाननें
 या शूर सैनिकांस योजिलेंलें वाड्याचें कार्य व दर्शो शहण्याचें महत्त्व
 समजून सांगतोच त्यांच्या अंगीं अतोनात स्फुरण चढलें. ओहरीची वेळ
 येतांच फ्रेमार्ड व त्याचे वाड्याचे पुढे, त्यांच्या मागून वृद्ध मोंडेगान, व
 त्यांच्या मागून शिपायांची एकरी फाडल पाण्यांत शिरली; प्रत्येक
 शिपायाच्या डोक्यावर एक बिस्कुटें व दारुसममान योनीं भगलेलें पोतें
 हातें; पाणी गळ्याइतकें होतें; दहा मैलांचा पट्टा भरतीच्या अगोदर ह्यागे
 सुमार सहा तासांत तुडवून जावयाचा होता; चिखलांत पाय पिकेना;
 लाटांच्या जोरासुद्धें पाऊळ संगळ पुढें पडेना; अशा या लाटाशीं झगडत,
 काचित् प्रमेणीं पाणी जास्त झाल्यास पोहत मध्यरात्रीच्या काळांमांत हे
 शूर व धाडशी लोक चिखलांतून व पाण्यांतून पांच तास मार्गक्रमण करित
 होते. निमी भरती येण्याच्या अगोदर व सूर्योदयाच्या पृथींत कांरड्या
 जमिनीवर दाखल झाले. एक नऊ इसम पाण्यांत दमवले. जमिनीवर
 घाय देवतांच या लोकांनीं डव्हीलाला वातयी पोंहोचण्याकरितां पूर्वीं दरव्या-

यमापे आर्गा पदविन्या. तंवर कांही वेळ विधानि घेऊन मर्यादय होताच हे मैत्र्य दगोंकडे निघाले. दगों येवुन सुपारी वाग गेल अंतगघर होते. एक स्थिति मैत्र्य ममुद्यांत आले आले अर्गी जावरी ने कुच करीत अमतां त्यांच्या पुढे गळोताव पसरत चालली होती. बंडवाल्यांचे मैत्र्य मोर्ते होते. तथापि ते अगदीं नयचकित आले व तत्काळ चौकीकडे येरा-वेग पट्टे लागले. ह्या राईमने शहरी नामना कण्णयाविषयी फिलेली विलेति कोर्णा मरण करिता. बंडवाल्यांच्या मैत्र्याने समुद्रांत नांग दाकुन पडलेली कतजे माठली. त्यांचा शहरी मोठ्या न्येने व वगाने पाठ-लाग केला व त्यांच्या पिछाईवरील मंरक्षकांची फार खराबी केली. दगों शहरीत कुमक पोहोचवुन मॉर्गानि छत्रवंद पोतांत परत आला.

दगोंकडील व पुर्वेकडील प्रदेशांत शिब्यखावर काण्णयाचे काम होत फेडारकडे होते. अलोकडे ऑरंजच्या पक्षाम भिन्नालेल्या शहरीकी कोणत्याही शहरांने त्याला निर्गंध केला नाही. छुद्रफनमं माच राजाच्या मैत्र्याम शहरांत येण्याम थोडा प्रतिबंध केला; त्याबद्दल त्याम शामनही कडक भिन्नाले. आन्व्यानें ओं हळुम पाठविले की, छुद्रफनमध्ये एक प्राणी जिवंत दगों नथे व एकुण एक वें जावुन जमीनदोस्त करावी. हॉम फेडरिक छुद्रफनमध्ये शिरताच त्यानें सर्व शिबंदी प्रथम कापुन काढिली. तंवर अनाथ शह्यामीजनांकडे त्यानें दृष्टि फेकिली. कित्येक लोक गप्पोतच कापले गेले; किंवा शहरच्या रम्यांवरील झाडांचर पोर्गी देण्यांत आले; कांहीं लोकांम नम करुन शेतांत गव्वा बफाने वधिर होऊन प्राण जावा या देवने बाहेर सोडून दिले. कित्येक लोकांम हात-पाय बांधून वधस्तंभावर उळटें दागुन ठंबांत त्या ठिकाणीं तन्चित प्रसंगीं प्राण जाईपर्यंत त्यांची चार चार दिवस तडफड चालत असे. शिब्यांवर बळग्या असेल्य झाले हे निगळे मांगाव्याम नकाच इतर ठिकाणीं या कण्यांमुळे इतकी दगडात वगली की हे काय प्रकार झाले आहेत ते पाहण्या-करितां मुर्दाकोर्णा तोंडघर काढता. घावेली ऑरंजचा मेहुणा द्वान्देन्वर उतरकडे कंपन शहरां होता; तो आपली मभिणी श्री भेरी नेंसा झाला सोडून एकाचकी गुमपणे पळत गेला. त्यानें पळ काढतांच हेल्डली व ओव्हीरी-सल पोतांतील सर्व शहर ऑरंजची बाजू पटापट सोडू लागली.

फ्रीशलंड प्रांतांतही पुनः सरकारचें जड जूज मानेवर घेतलें. हॉलंड
 प्रांतांतली लोकांच्या मनाची दृढता मात्र अद्याप कायम होती. हुडन्यास
 या ठिकाणीं असल्यामुळें त्याचा लोकांस आधार थारत होता. इतर सर्व
 प्रांतांतले बंड मोडलें होतें; त्यामुळें आम्हेंडम येथे जाऊन हॉलंड प्रांत
 काबीज करावा असा आल्ब्रान्ह डॉन फ्रेडरिकला हुकूम पाठविला.
 डॉन नॉर्डन शहर होतें. त्या ठिकाणीं लोकांची संख्या फार थोडी होती
 व शहरांत देशभक्तीची शिबंदीही फार मळती; तथापि शहर राखून
 शरण जाईना. आग्नी राजा व राजपुत्र ऑर्जेन. यांच्या हुकमानें वागत
 आहो व पुढेही वागणार, असा शहरांतून स्पॅनिश सेनापतीला अबाव
 मिळाला व गांवांतले काहीं बेडप्या लोकांनीं बंदुकींचे बांदी काढले.
 हें ठिकाण विशेष मजबूत नव्हतें, व गांवांत हत्यारें, दारुगोळा व लठ्ठाळ
 लोक यांचा पुरवठा फार कमी होता. शहरवासी लोकांनीं सान्नीय व
 दुभरी आमवास असलेले प्रजापक्षीय सेनापती यांस रमद पाठविण्या-
 विषयी निरोप पाठविलें. त्यांचे दूत हात हालवीत परत आले. थोडा
 दारुगोळा व भागभर बचनें याशिवाय एक शिपाई, एक डब्युकर, अगर
 गवादी तोफ सुडां त्यांस मिळाली नाहीं. सर्व पुढें देशभक्तीची शक्य
 असल्यास मोडपणा राखून शरण जावें असा उपदेश केला. शहरवासी
 लोकांनीं डॉन फ्रेडरिककडे दोन बकील पाठविले; त्यांस भेट न होत,
 'मैन्याबरोबर नॉर्डनला परत जा; शहराच्या वेर्शापाशीं तुह्याम आमचा
 अबाव समजेल.' असा निरोप आला. त्याचा अर्थ उभयपक्षां बकीलांच्या
 ध्यानांत पूर्णपणे येऊन चुकला; पैकीं एकांतें मैन्याबरोबर परत जाताना
 वाटेतच नजर चुकवून पळ काढला; दुसऱ्यास संकटाच्या शेजरी आपलीं
 बायकामुलें व शहरवासी बांधव यांस सोडून जाणें प्रशस्त वारलें नाहीं.
 फ्रेडरिकनें या बकीलाम शहरांत जाऊन आणण्या काहीं प्रतिष्ठित लोक
 शिपाईकडितां बोलावून आणण्याचा हुकूम केला. हाचकील गांवांत
 जाऊन आणण्या पांच चार लोक बरोबर घेऊन परत येत असतां ते
 रोमगेलें त्यांस वाटेत गाडलें; व आणण्यास फ्रेडरिकनें तळाचे बाल्यो
 करणकारितां पाठविलें आहे असें मांडून त्यानें शहराच्या किल्ल्याचा
 मागितल्या. गांवांत कोणारा कोणत्याही प्रकारची इजा होणार नाहीं

अशी शपथ घेऊन गावीतून आलेल्या प्रमुख मंडळींनीं वेशीच्या किल्ल्या रोमिंगेच्या स्वाधीन केल्या. रोमिंगे पांचसहस्रें बंदुकवाले घेऊन गावीत शिरला. शहराच्या सर्व कुलीन बियांनीं या पाहण्याचा आदरसत्कार करण्याकरितां बडा भेजवामीचा भाट केला; त्याचाही या स्पॅनिश लोकांनीं योग्य परामर्श घेतला; व जेवण होतांच शहरची मोठी घंटा वाजवून सार्वजनिक मंदिरांत शहरवामी लोकांस बोलावून आणिले. माफीच्या गवळती सममण्याच्या आशेनें सुमार पांचशें लोक हां हां झपटीं देवळांत जमले. इतक्यांत एक पाद्री घेऊन त्यानें त्यांस मण्याची तयारी करा अशी सूचना दिली. भागोभाग रोमिंगेचे बंदुकवाले घेऊन त्यांनीं जमलेल्या लोकांवर गोळ्या झाडल्या; लागलीच देवळांत शिरून त्यांनीं दारें बंद करून घेतली व ओत जमलेल्या शेळ्यांचा कुठ्ठा कापून काढिला. ते काम संपतांच देवळाम आग लावून मेल्ल्या लोकांचे देहसंस्कार या यमदूतांनीं शेवटामेले. या कृत्यानें जास्तच वेकाम होऊन स्पॅनिशमैत्र्य रम्यांत आले. प्रत्येक घराची जडती सुरू झाली. प्रत्येक घरांतल सामान भोज्याच्या तळावर मालकाकडून पोंछोवून नंतर बक्षिसादाखल त्यास तगवारीनें भोगकून मार्गें अमा काहीं वेष्ट करूं चालला. पुढें पर्वतून लपून बसलेले इमम बाहेर हाकलून काढण्याकरितां गळोगाडीं घरीं आगी लावण्यांत आल्या. पर्वतून लोक बाहेर पडतांच त्यांस तगवारीनें भोगकून, अगर कुऱ्हाडीनें तोंडून, अगर भाल्यानें शेचून मारण्याचा संपोटा सुरू झाला. ज्यांनीं ज्यांनीं यत्किंचित् दांडगाई करण्याचा कल दाखविला त्यांस भाषाप्रमाणें जात्यावर भाजून टाकण्याची शिक्षा मिळाली. स्पॅनिश लोक क्षणाक्षणीं जास्त खून चढल्याप्रमाणें वर्तन करूं लागले; कित्येकांनीं आपल्या हातांत सोंबडलेल्या यज्ञपशूचीं आतडीं तोडून त्यांचें रक्त प्राशन केलें. कित्येक सभ्य लोकांच्या वायका व मुली त्यांच्या समक्ष बाटवून मग सर्वांस एकदम कुऱ्हाडीनें तोडून टाकीत! दानवीचा कट्टम झाला. देवळे व घरे, पुरुष व वायका यांत काणताही भेद मानला जात नव्हता. ब्रियांची मर्यादा सर्वस्वी लयास गेली. एकही जी अगर पुरुष या संपत्तीत बांचला नाहीं. मुख्य मॅजिस्ट्रेटाच्या पायाचे

तत्वे विस्तारान्न जाळल्यावरून, त्याने आपला जीव वाचविण्याकरिता मोठी खेडणी देण्याचे कडल केलें. ही रकम पडताच त्याच्या वाड्याच्या दारांत त्यास कांहीं देऊन त्याचे घड या नराचमांनीं शहरच्या वेशावर लावून ठेविलें. शिपाई व सामान्य लोक यांचा याप्रमाणें समुद्र नाश झाला असतांही डॉन फ्रेडरिकने पळून जाणारांस कोणी आश्रय देईल तर त्यास कडक शासन फर्माविलें. तीन आठवडेपर्यंत सग्यात प्रेत कुजत पडली होती; त्यांना प्रेतसंस्कार सुद्धां मिळूं नयेत असा फेडविकचा हुकूम फिरला होता. काही दिवसांनीं शहराचे तट पाहून जमीनदास्त करण्यास आले; व पुष्कळ कालपर्यंत नॉर्डनशहर भुपृष्ठावरून नाहीत झालें.

आल्बहानें मोठ्या प्रसन्न भेंतःकरणांनै ही हर्षकृत राजास कळविला. “नॉर्डनचा विश्वस हें ईश्वरी नेमानेमाप्रमाणें मिळालेंलें शासन होय; नॉर्डन पोतडमताचें पहिलें घटें होतें; व तेथून तें विष डार शहरांत पसरलें, “ असे एका स्वर्णिश गुह्यत्वाचे उद्गार मिळाले. ईश्वराच्या नांवा-खालीं एका अनाय गप्पाचे जुलमी राजसत्तेनें काय हाल केले, याचें हें मासलेवाईक चित्र आहे. जुलुमाची वृद्धावस्था, तारुण्य, पाषाणांमार्फत कठोर मोहोग, व नेहमाचें डोलदार वाहस्यरूप यांचें विचारी पुरुषांनीं बारांवार सूक्ष्म निरीक्षण करणें अवश्य आहे. याप्रतच्या इतिहासांत वर्णल मोडीचें वर्णन या नाटकातील पात्रांनीं आपल्या हातांनीं लिहून ठेविलें असल्यामुळें त्यास विशेष महत्त्व आलें आहे. तें वाचून मानवी प्राण्याच्या हृदयांत लोकस्वार्थ्याविषयी विशेष उत्कंठा उत्पन्न झाल्यास त्यांत नवल नाही. आल्बहाच्या कारकीर्दीचा इतिहास वाचून मन भणभर स्तब्ध होतें; व आपल्या नांवानें असलीं चोर पातकें ईश्वरानें कां करविलीं असा प्रश्न उत्पन्न होतो. अथवा पुढील पिढ्यांना राजकीय व धार्मिक स्वातंत्र्य प्राप्त होण्यास मागील पिढ्यांनीं रक्ताच्या पुरांतून चाललेच पाहिजे असा ईश्वरी संकेत असावा काय ? किंवा दुर्दैव्यस ओर्जिसागरच्या पवित्र महा-पुरुषाची उन्वेल मूर्ति लोकांच्या डोळ्यांत पूर्णपणें भरण्याकरितां आल्बहा-च्या दुष्कृतीचा काळोस सर्व नेदलंडभर पसरण्याची ईश्वरी योजनाच होती ?

मोन्मच्या मोचनार्थ तयार केलेल्या सैन्यास राजा दिल्यावर सुद्धाहीचें आशात ओलांडून राजपुत्र ब्रुसाफसेन येथें आला. राजाच्या आपत्काली-

सुद्धा लोकांनी या हताश आलेल्या महापुरुषांचे या प्रतीत प्रेमाने व सत्कारपूर्वक स्वागत केले. यावेळी त्याच्याबरोबर फक्त सैन्य स्वार होते. नवीन मेन्य निमोण करण्याची आतां विशेष आशा उगळी नव्हती. हॉलंडचे विमोचन न आल्यास त्याच्याशी सहगमन तरी करावे या हेतूने ती हल्ली या प्रतीत आला होता. येथे आल्यावर ऑरेंज शाहशेखरी जाऊन अधिकारी व इतर लोक यांच्याशी राज्यव्यवस्थेच्या व लढाईच्या गोष्टीविषयी नेहमी वाटाघाट करित असे. त्याच्या सुचनेवरून हॉलंडची सभा हार्लेम येथे भरली. या सभेने आल्बर्टाचा प्रतिकार करण्यास अयाप कार्ति उपाय शक्य असल्यास कळवावा असे त्यास विचारल्यावरून, त्याने सभेची एक खाजगी व गुप्त बैठक भरवून आपले वेत व अंदाज न्याजपुढे मांडिले; व राष्ट्रभक्तांच्या यत्नास अयाप पूर्ण पश येण्याचा संभव आहे अशी त्यांची खात्री करून दिली. त्याच बटकेस त्याने इंग्लंडशी पुन्हा गुप्त कारस्थान चालू केले, व लुईस पुन्हा फ्रान्सच्या दरबाराशी सूत्रे वाधण्याविषयी नवीन मार्ग सुचविले. हॉलंड हे हच स्वातंत्र्याचे उमरूपान होते. येथील पुर्ण काळजाच्या लोकांस शब्दच्या निकाराच्या गुहाकृति ऑरेंज तयार करित होता. नाईन येथे केलेल्या प्रथम धर्म-क्याबदल आपल्या पित्याचे व राज्याचे धर्मवाद वेऊन डॉन फेडरिक आम्स्टर्डमला आला. आम्स्टर्डमच्या पश्चिमेस समुद्रतीराजवळ हार्लेम शहर आहे. हार्लेमच्या उत्तरेकडील प्रदेशांत सान्तीय व दक्षिणेकडे ऑरेंज होता. हार्लेम द्रुतगन आल्यास वंदेवाल्पांची तादाद होऊन सर्व नुकड्यांचा उच्छेद होईल; व हॉलंड प्रांत सर करती येईल असा स्पॅनिश सैन्याचा अंदाज होता.

हार्लेमच्या प्रजाजनांस आपणावर येऊ पातलेल्या संकटाचा वेळीच बास पोटाचला. आल्बर्टने हॉलंडवर नेमलेला सुभेदार वीथू ज्या ज्या शहरास आग राबिच्या लोकांनी मरकाराशी विशेष दर्शविला असेल त्याशी स्थिति मेलित. लुइस व नाईनप्रमाणे करण्याचा ठराव झाला आहे असे लोकांस उबडपणे सांगित होता. परंतु नाईनची अवस्था ऐकून मरकाराच्या कौजशी समना करण्याविषयी हॉलंडच्या लोकांची मने बलाप्रमाणे तयार झाली. त्यांतूनही हार्लेमच्या लोकांस मथमच शुभ-

शहून वाठण्यासारखी एक गोष्ट त्या वेळी घडून आली. आम्सर्डमनजो क वेष्टमन्कीची कांजी जहाजे समुद्राने पाणी गोठल्यामुळे बर्फात अडकून पडली होती. त्यांच्यावर हटा करून ती हस्तागत करून घेण्याचा सर्वेविश लोकांनी घाट घातला. बंडवाल्यांनी बर्फातच आपल्या जहाजांमधवी खंदक खंदल. व पायांत बर्फावरून चालण्याचे जोड घालून बंडवाल्यांची एक टोळी गोठ्यांतून बाहेर पडली. त्यांनी शहूचा अमदी मोड केला व सातशे लोक मार केले. आल्हाला या गोष्टीचे मार आश्चर्य वाटले. त्याने आपल्या सैन्याने बर्फावर खालण्याकडिता विमर्षण-पादुका घालण्याचा अभ्यास केलावा असा हुकूम केला. इकडे हॉर्लमच्या मॅजिस्ट्रेटिकी तीन गुह्यांनी शहूशी गुनव्यवहार सुरू केला. एक तर शहूचा गोठ्यांतच जाऊन राहिला; बकीचे दोन असम पन्न येवीच त्यांचे यथान्याय चौकशी होऊन त्यांम फांशी देण्यांत आले. शहरचा मुख्य कळकरी अंमलदार रिपडी यांन लोक जमवून त्यांस ताईनची अडवण करून दिली; शहू जितके दुष्ट तितकेच कविवाज अद्वैतच त्यांचो अस्सकृण्ण दिवसेंदिवस अधिकाधिक वाढत आहे; सामाचा काही उपयोग होणार नाही; शहरवासी जनांनी शहूशी अगडण्याम कंवर बांधिली पाहिजे; जीरे विचार रिपडीने स्फुरणें लोकांपुढें मांडिले. शिपायांस व सामान्य लोकांम रिपडीचे साहमी पंतु उद्गान विचार एकदम पसंत पडले. सर्वेविश सैन्याचा प्रतिकार करण्याचा सर्वांचा एकच विचार ठरला.

उत्तरसमुद्र व अडरझीचे आखात यांजमधील संयोगीभूमीच्या दक्षिण-कडील अरंड पत्र्यांत हॉर्लम शहर आहे. या ठिकाणी ही संयोगीभूमि अवर्ष पांच मैल रुंद आहे. हॉर्लमच्या पश्चिमेम एक धार्मिक जमिनीचा मठा आहे; त्यांत या वेळी वागडित पिके व बगीचा होता व समुद्रतीरा-लगत वाडूचे व लवाळ्याचे धके होणे, पुर्वस मर्यांतर रेवेर आखाताच्या दक्षिणविंदुजवळ व हॉर्लमपासून सुमार दहा मैलाच्या अंतरावर आम्सर्डम शहर आहे. या दोन शहरांच्या दरम्यान पूर्वदक्षिण हॉर्लमचा तलाव आहे; त्याचा विस्तार सुमार मनर जॉयस मैल असून मोठी पंधरा फुट होती. तलावाच्या उत्तरीरावर एक धका होता; त्याच्यावरून हॉर्लम व आम्सर्डम यांच्या दरम्यानची वाट होती. या धकाच्या उत्तरेस वाडू

नद्यांचा प्रवाह होता; वक्त्राच्या मध्यभागी पाण्याचे निकाल असून
 त्यांत दृष्टे वसविलेले होती. हे पाण्याचे निकाल मोकळे करतांच तलावाचे
 पाणी वायूच्या मुखांत शिरून हॉर्लेमच्या आसपासच्या प्रदेश जलमय
 होत असे. हॉर्लेम हे नेदरलँड्सची फार मोठे व सुंदर शहर आहे;
 परंतु त्याचे कांठ पुरातन असल्यामुळे यावेळीं फार मोठकळीस आले होते.
 शहराच्या मध्यभागी व्हॅलनथे प्रसिद्ध देवालय असून त्याचा मनोरा व
 स्तूपसिद्ध शिथर फार लांबून दिसत होती. शहराच्या गोदांत जाऊन राहिले-
 ल्या मॅजिस्ट्रेटाने शहराच्या लोकांस शरण जाण्याविषयी निरोध पाठविला.
 हा निरोध आणणाराम शहराच्या लोकांनी फोडी दिले. ता. १० दिसेंबर
 रोजी एक तेंदुर्बाय वाटाड्या धेऊन स्पॅनिश सेनापति झपाटो पुढेनून व
 बर्फातून स्पॅनिश किल्लावर चाल करून गेला व तो किल्ला व नजीकचे
 नांव त्याने हस्तगत करून बंड्याल्यांचा दाणादाण केला व त्यांचे तीनशे
 लोक मारून केले. तेंदुर्बाय मला तस हजार मैल्यानिशीं होत
 फ्रेंचकने वेदा दिला. स. ओव्हर्स्टीनचे जर्मन सैन्य दक्षिणेस हॉर्लेमचा
 तलाव व शहराचा कांठ यांच्या दरम्यानच्या सुंदर उपवनांत छावणी
 घेऊन बसले; डॉन फ्रेंचकने आपला तळ ठरवून फ्रेंच नावक ठिकाणीं
 दिला. चालून वगैरे पल्लवणींनीं इतर दिशा रोखल्यामुळे शहराला पोहो-
 चाजून पूर्ण वेढा बसला. तलावाच्या पृष्ठभागावर बंड्याल्यांचा मारा
 रहावा जेवून तलावाच्या कांठावर ऑरेंजने कांही लहान लहान किल्ले
 तयार करविले. मागांभाग डान फ्रेंचकनेही त्याचे अनुकरण केले.
 हॉर्लेमची शिबंदी फारच थोडी होती. परंतु हिवाळ्याचे दिवस असल्यामुळे
 तलावाच्या पृष्ठवर वरुंथे थर मांचले होते व हिमपत्रु दाद भुके वर
 पसरले होते. या आवरणातून लडाऊ लोक, खाणपणियाचे पदार्थ व
 दारुगोळा, माक्यांतून व खोपूर्यांच्या डोक्यावरून रात्रदिवस शहरांत
 पोहोचविल्याचा कम चालला होता. सैन्यसंख्या चार हजारपर्यंत जाऊन
 पोहोचली. त्यांत एक तीनशे कुलीन व मुशील स्त्रियांची तुकडी होती.
 या तुकडीची नायिका ह्युमेलर नामक एक मनोवाक्यी वरुंथी उग्र,
 कुलीन व धार्मिक विभवा होती. या रणशूर स्त्रियांनीं तरवारी, बंडुका व
 कल्यारी वगैरे शस्त्रे धारण केलीं होती; व त्यांनीं शहराच्या आंत व बाहेर

पुष्कळ निकराच्या प्रसंगी पुरुषांबरोबर लढून पराक्रम गाजविला. राजपुत्र
 ऑरिंग्जने हॉडन यथे मुमां चार हजार सैनिक जमवून त्यांस डील्हामार्क-
 च्या आधिपत्याखाली हॉलंमला कुमक करण्याकरिता पाठवून दिले. या
 सैन्यावर छापा घालून रोमेरो, बॉम्ब व स्वार्कर्मिज यांना त्याचा पूर्णपणे
 वानाहत केला. ता. १०, १९ व २० दिसेंबर रोजी क्रॉमवेल, सेंट जॉन-वेल,
 व त्यांच्या दरम्यानचे गांवकुसुं यांच्यावर लोकांची सरदारी सुरू झाली.
 तटाची भिंत वर्षाच मराव झाली; परंतु रई, पुरुष व मुलें ही अगळेही
 स्वामी वृक्षत करण्याकरिता गर्भेद्वय झडत होती. बाजूची पांभी, दगड
 व माती ही आणून पोहोचविण्याचा कामगाना गर्भेद्वय चालला
 होता; त्यांच्याबरोबर कॅथोलिक देवळांतील मूर्ति व इतर घनद्रव्ये हीं
 उपयोगांत येत होती. ता. २१ रोजी रोमेरोने तटावर हल्ला केला. एका
 आठवड्यांत नाईलाजमागे हॉलंमर्चा स्थिति करून पुन्हा तटा शिफार
 साधण्याचा त्याचा विचार होता. परंतु हल्ला होताच शहराची घंटा भय
 मुचविण्याकरिता बाजू लागली. सर्व शहरवासी लोक गोळा झाले.
 तटाच्या विच्छिन्न भागांतून रोमेरोचे सैन्य चाल करित असता त्यांच्यावर
 दगड, कुडलें तेल, निवारें वगैरे अन्नाचा एकच वर्षाव झाला. बंदुका
 व तस्वारी यांचे प्रयोग चाललेच होते; शिवाय पेटविलेले वर्तलाकृति चुंडे
 स्पॅनिश लोकांच्या मळ्यांत धरून नेमके येऊन पडत होते. दैन्यस्वरूपी
 स्पॅनिश सैन्यांतही या मान्यपुर्त टिकाच धरवेना. ऑरिंग्जने पुन्हा एक
 दोन हजार लोकांची टोळी सेंटम्बरबरोबर देऊन हॉलंमर्कडे पाठविली.
 डील्हामार्कच्या गैरवर्तनामुळे या संघीस राजपुत्रास त्याला अधिका-
 वरून दूर करणे भाग पडले. हे दुसरे सैन्य पुण्यांत वाट चुकल्यामुळे
 शत्रूच्या हातीं सापडले. या सैन्याच्या नायब सेनापति डी कॉर्निंग शत्रूच्या
 हातीं सापडला; त्याचा शिरच्छेद करून व डोक्यावर "कमान कॅनिंगचे
 हे शिर आहे; तो भल्या हॉलंमला कुमक देऊन येत आहे." अशी चिही
 माखून स्पॅनिश सैनिकांनी ते शहरांत फेकून दिले. त्यावर अकस्म
 स्पॅनिश कैद्यांची डोकी कापून ती एका पिपांत भरून देशभक्तांनी ते पीप
 तटावरून बाहेर लावून दिले. या पिपावर अशी अक्षरं होती:— "इहा
 मुंडकी व्हाटके कामगजी आल्हाम पोहोचवावी, व एक मुंडके व्याजा-

बंदल पाठविले आहे." उभय पक्षांच्या झटापटी हरहमेश होत होत्या. या प्रयत्नां सांगडलेले कैदी ताबडतोब फांसी देण्याचा सफरत दाखवी लावण्यांत सारखा चालू होता. ता. २१ डिसेंबरच्या हल्लापासून फेडरिकने तडाखाळां पोखरण्याचे काम नियमाने सुरू केले. स्पॅनिश लोकांनी चालविलेल्या भुयारांची वातमा देवून बंदवाले आंतल्या वाजून पोखरीत. उभय पक्षांच्या भुयारांत कल्याण वगैरे लहान शस्त्रांनी झटापटी होऊ लागल्या. किंवेक वेळां बंदवाल्यांनीं खालीं सुसंग लावून वरील भागांत काम करीत असलेल्या लोकांस उडवून दिले. अशा वेळीं ज्वालानुखी प्रयत्नाच्या मुखोतून निवण्याच्या द्रव्याप्रमाणें भूगर्भातून छिन्नभिन्न मुंडरी, शरीरांचे हतार भाग व धंदे एकदम बाहेर उडून येत. असें गळ्यां प्रकार रात्रींदिचम चालले होते. ऑरेंज पारण्यावेळीं लहान चिड्या पडवून शस्त्रांच्या ठिकांस धरंचधर धीर देत होता. ता. २० जानेवारी १९५३ रोजीं स्वाने भाकरी व दारुसामान यांचा शहरांत पुरवठा पाठविला व चारशें कसलेले शिपाई तलावावरून शहरांत पोहोचविले. क्षाम-वेशीपाशीं तदाचा बचाव करण्याची केंडिलेल्या लोकांनीं शिकस्त केली, परंतु त्या ठिकाणीं यांचा फार वेळ टिकाव लागेल असा भरोवसा दिभता. यामुळे हिंवाळ्याच्या मोठ्या गर्जातून येथील आंतल्या वाजून दगडाचा अर्थवैकाकति नवा तद चुकले मजवत गीतीनें वांधण्याचे काम शहरांताल लोकांनीं गुप्त रीतीनें चढाने व जलदीने चालविले होते. वृद्धलोक, दुर्बल स्त्रिया, व कोकली मुले मुद्धा या कामांत सह्य व तरुण लोकांस मदत करीत होती. ता. ३१ जानेवारी रोजीं मध्यरात्री फेडरिकने पुन्हां हल्ला करण्याचा हुकूम केला. तीन दिवस लोकांचा भडिमार सारखा चालल्यामुळे तदाच्या भिती अगदीं जर्जर झाल्या होत्या व सेंट जॉनची वेश सबंध पडली होती. स्पॅनिश लोक पडक्या तदावर चढे लागले. हा हल्ला अकल्पित होता. तथापि पहात्यावर असलेल्या चालीस पन्नास लोकांनीं तदाचे संरक्षण करून भयमुचक चंदा वाजविली व सर्व शहरवासी लोक पुन्हां गोळा केले. पूर्वाप्रमाणेच बंदुका, भाले, तरवागी, मोदे, दगड व जष्टकी कोलती यांच्या महाय्यानें आतील लोकांनीं आपले संरक्षण करण्याचा काम चालविला. सुर्वेदय साला. हल्ला सर्व वाजून एकदम करण्याविषयी.

स्पॅनिश सेनापतीने रणवाघें वाजवून सुचविलें. योद्ध्या निकराचा हत्ता करून स्पॅनिश लोक तदावर व झांस-वेशीच्या बुरुजावर लुटीच्या आशेनें भरभर चढूं लागले. तेथून पाहतात तो त्यांच्यापुढें याईपिशीं मजबूत अर्धचंद्राकार तट काढावमाणें उभा दिसला; व त्याच्यावर तोफाही रोवून ठेवलेल्या त्यांच्या इष्टीस पडल्या. ते विराट स्वरूप दिसतांच त्यांच्या होळ्यांस अंजन पोहोचलें. इतक्यांत आतील तटावरून तोफांची सलामी सुरू झाली; व तत्क्षणांच ज्या तटावर हें विजयी सैन्य उभें होतें तो दाराच्या भडाक्यानें उडून गेला. या तटाच्या नाश पावलेल्या सामाना-खालीं तीनशें स्पॅनिश लोकांची थडवीं झालीं.

आतां उपासमारानें बंडवाल्यांस जेरीस आणण्याचा उपाय तेवढा शिल्लक राहिला होता. परंतु सरकारच्या अवाढव्य भैर्यामच दाणाविरणीची वृत्त पडण्याचा प्रसंग आला होता. शिवाय हिंवाळ्याच्या कडक थंडीमुळे सैन्यांत आजार वाढला; मृत्युसंख्या वाढत चालली. शहरांत अर्धातच लोकांचे हाल दिवसेंदिवस जास्त होऊं लागले. सर्व शहरवासी लोकांना कांहीं नियमित अन्न देण्याचा क्रम सुरू झाला, अन्नाचा पुरवठा संशुद्धांत येत चालला; वसंतऋतु येऊन तलावांतील बर्फ वितळल्यावर पुरवठा येण्याचा मार्गच बंद होण्याची भीति उत्पन्न झाली. तलावावर नवें आरमार तयार करण्यास ऑरेंजपाशीं माघनें असतील असा लोकांस भयंकरा नव्हता. दुष्काळचें उग्र स्वरूप त्यांच्यापुढें मूर्तिमंत दिष्ट लागलें. त्यामुळे शत्रूचा हत्ता पुन्हां आणविण्याकरितां त्यांनीं हरययत्न केले. यावेळीं स्पॅनिश छावणींत वेढा उठविण्याची मसलत चालली होती. परंतु आन्काने क्रेझरकला असा निरोप पाठविला की, वेढा उठविशील तर मी तुला आपला मुलगा समजणार नाही; तूं रणांत मेलोस तर मी तुझी जागा भरण्यास सिद्ध आहे; मी वेढ्यांत पडलों तर माझी वायकी स्पॅनमधून येऊन माझे काम चालवील. पुन्हां जोरानें संग्राम सुरू झाला. आतील लोकांच्या दौळ्या निर्भयपणें शहराबाहेर पडूं लागल्या; एक दोटी शत्रूच्या तोफखान्यावर चाल करून गेली; तेथें तोफांच्या तोंडीं त्यांचा नाश झाला. शहराबाहेर गुरांचे कटप निर्भयपणें जात येत असत; स्पर्शकीं एका पुरास कोष्टी दाद लावल्यास नाण स्पॅनिश शिपाई बळी

पडत होते. हे शौर्य पाहून आन्वहा सुद्धा आश्चर्याने चकित झाला. केव्हाहीअवेर तलावातील वर्षे वितळले. बॅम्बुने नावाचे एक छोटे आग्मार तयार करून ते तलावात आणिले. तलावाचे स्वामित्व स्पॅनिश सैन्याकडे जाण्याची चिन्हे दिसे लागली. राजपुत्र ऑरेंजही कोही जतां न तयार करीत होता. तलावाच्या पूर्वोर्वाजुचे धर्क फुटण्यास खुब आम्स्टर्डम शहराची वाय पाण्याने बंद होऊन तोथील सरकारच्या सैन्याचा-ही उपासमार होण्याचा संभव होता. " हा धक्काचरील मार्ग शत्रूस बंद करिता आल्बाम आल्बाम झालेम्मा वेदा उठवावा लागेल व हात जोडून शत्रू शरण जावे लागेल किंवा अन्नाचाचून मार्गवे लागेल " असे आन्वहाचे उद्गार निघाले. ही वस्तुस्थिती ऑरेंजच्या पूर्णपणे लक्षात आली होती; परंतु मनुष्य व युद्धमायुधी यांचाचून त्याचा हात चालेना-सा आला. त्याने इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी वगैरे देशांतील आपल्या मित्रांस व लुईस फार विनवणीची पत्रे पाठविली. इकडे ऑरेंजने सान्तोयनगेवर पाठविलेल्या स्वयंसेवक पलटणींनी तलावाचे धर्क फोडून व पाण्याचे निकाल उधडून आसपासच्या प्रदेशांत जलप्रलय करण्याची स्वतःपद चालविली असतां शत्रूंनी त्यांच्यावर छापा घालून त्यांस मार्गे हटविले. सान्तोयनगेच्या सैन्याची बुद्धशा झाली. त्याने नवीन भरती केलेले लोक पुढे पाऊल काढीत. अशा आणीबाणीच्या प्रसंगी जॉन हेरिंग नामक डच गृहस्थाने माचीन इतिहासांतील बिर्यात बिर्याना लाजविण्यासारखा अगुल पगळम केला. बाय नदी व डीमर मगेवर यांच्यामधील अरुंद वळ्यावर तरवार व ढाल घांसव जे राहून या पुरुषांनी शत्रूच्या एक हजार लोक, स या ठिकाणावरून मार्गे हटविले. हे उत्थ चालले असता बंडवाल्यांनी सुरक्षितपणे पळ काढला. नंतर त्याने पाण्यात उडी टाकिली व तगवारीचा अगर मोट्याची एक चाटसुद्धा न लागता तो सुरक्षितपणे शत्रूच्या ताबडीतून निसटून गेला. या चकमकीत बॅम्बुसमध्य बंडवाल्यांचा प्रवेश होण्यास कारणीभूत झालेला चित्रकार ऑलिव्हर समाम झाला- त्याच्या प्रसर्कावर तांवाची चिन्ही मारून स्पॅनिश लोकांनी मुडके हालस शहरात फेकून दिले. हजारों बंडयांल मारले गेले; जे शत्रूच्या हाती सापडले ते फोडी गेले. झालेम्- शहरातही स्पॅनिश कैद्यांस तीच गति

मिळत होती. परदेशी शत्रूच्या पशुतुल्य आचरणाने लोकांच्या अंगी लाडक्याप्रमाणे स्वयं चढला होता. त्यामुळे या युद्धास युक्तयुद्धाचे स्वरूप आले होते. तदावकाशे युद्धप्रसंग सतत चालले होते. ता. २५ मार्च रोजी वेढलेल्या हजार लोकांनी मोठ्या शौर्याने शहराबाहेर संचार केला. शत्रूच्या आघाडीचे सर्व चौकीदार पिटावून लाविले; तीनशे तंबू जाळून फस्त केले; सात तोफा, नऊ निशाणे व कित्येक भाड्या सामान हस्तगत करून शहरात आणिले. तीस हजार नाभोकेत भैर्याच्या जवड्यांतून अशा प्रकारे सामुग्री मिळवून, हार्लेमच्या लढवण्यांनी आदेशे शत्रू दार केले; बंडवाल्यांपैकी फक्त चार इसम या चकमकीत प्रणाम मुकले. अर्धचंद्राकृति तटावर एक मातीचा उंचवटा रचून त्याच्यावर झोबहून आणिलेली निशाणे व तोफा शत्रूच्या नजरेममोर बंडवाल्यांनी उभ्या केल्या. या उंचवटावर "हार्लेम हे स्पॅनिश लोकांची स्मृतिभूमि आहे!" अशी मोठी अक्षरे खोदली होती. आह्वांना राजास लिहिले, "माझ्या साठ वर्षांच्या संग्रामानुभवांत धृष्ट्याच्या कोणत्याही भागात असले युद्ध मी पाहिले नाही व ऐकिलेही नाही." हार्लेमचा चिबटपणा व धैर्य अमानुष होते. फेडरिकचा आठ दिवसांत हार्लेम घेण्याचा प्रलाप शुष्क होता. या प्रसंगावरून परकीय जुलमाचा प्रतिकार करण्याची इच्छा उत्पन्न होण्यास उन्नेजक हवा अगर रमणीय सृष्टिसौंदर्याचीच अवश्यकता नसून मेदलंडमात्राच्या मपाट मैदानावर व धुकट थंडीत सुद्धा स्वातंत्र्यप्रियता व स्वदेशप्रीति प्रबल असू शकते हे निर्विवाद सिद्ध होते.

इकडे मेंडोझा स्पेनमध्ये जाऊन द्रव्याची कुमक बेऊन आला. राजाने मिलनचा सुभेदार रेकिमन्स यास तीन स्पॅनिश पलटणे हार्लंड-कडे पाठविण्यास हुकूम केला. तलावांत सरकारची आगमारमोठ्या शोभापर्यंत गेली. राजपुत्र औरजेनही तलावांत निरस्मिताच्या आकाशाची सुमार दोडशे जहाजे तयार केली. सर्व तलाब नौकांनीं गजबजून गेला. पाण्यावर आतां उभय पक्षांच्या बारीबार झटापटी होऊ लागल्या. या तलाबाच्या स्वामित्वावर हार्लेमचे नशीब यावेळीं अवलंबून होते. ता. २० मे रोजी दोन्ही आगमारांचा घनघोर संघाम झाला. जहाजे एकास एक भिडली. बँडेन्बर्ग केंद्रातकांचा सेनाधीश होता. हजारो देशभक्त

बळी पडून स्पॅनिश लोकांची सरशी माली. राजपुत्राची वीस जलघामे शत्रूच्या हाती सोपडली व बाकीची शत्रूंनी चागही दिशेने पियाळून लाविली. बॉम्बेने सर्व तलावांचे आक्रमण केलें; तलावाच्या तीरावरील बेशभकांचे किंहे स्पॅनिश लोकांनी घेतले; हार्लेमचे लोक व त्यांचे साथीदार यांची तलावांतून इकालपटी झाली. आतां मात्र शेवट जवळ येऊन पोहोचला. शहरचे लोक निराश होत चालले. पुष्कळ दिवसपर्यंत गुरुवास अर्धा शेर व चापकोस पाव शेर आभावर देण्याचा फंदावी लागत होती; असा क्रम यापुढे फार झाले तर तीन आठवडे चालेल असें पक्षे अनुमान होतें. राजपुत्र अॅरिंजला त्यांनी आपली स्थिति कळवून आपणांस काहीं मदत करण्याविषयी विनंति केली. त्यानें त्यांस दम देऊन लोकांचे अन्नाचा पुरवठा करण्याचें आश्वासन दिलें. जून महिन्यांत हार्लेमच्या लोकांची क्षुब्धि दुःसट झाली. नेहमीच्या प्रचारांतील अन्न अगदीं दुर्मिळ झालें; जवस, करही वगैरे जिनसांवर लोक उपजीविका करूं लागले व ते संपल्यावर कुर्ची, मांजरे, उंदीर, धुशी यांच्यावर भाणयाचा सुरू झाली; त्यांचा संहार झाल्यावर घोड्यांची, बैलांची कातडी मिजवून त्या रस्यावर खुदाया शांत करण्याचा त्यांनीं क्रम चालविला; शेवटीं बुयाचे तळवे खाण्यापर्यंत पाद्री येऊन पोहोचली. अखेर अॅरिंजकडून येऊ घातलेली अन्नसामुग्री येईतोपर्यंत प्राण वांचविण्याकरितां सरशानांतील गवत, काटेरी झाडे व शेवाळ यांचाही उपयोग करण्यांत आला. अन्नावांचून हजारों स्त्रीपुरुष व अर्भके जिकडे तिकडे मरून पडलेली दृष्टी पडत होती. त्यांच्या और्ध्वदैहिक क्रिया करण्यास कोणास सामर्थ्य राहिले नव्हतें. जिवंत राहिलेले लोक अस्थिपंजर होऊन, मेलेले सुपी, असें झणत पिशाचाप्रमाणें गळोगल्लीं हिंडत होते. जुलै महिन्यांत दोन तीन वेळ हार्लेमच्या लोकांनीं तहाचें कोलणें करण्याकरितां मुखन्यास पाठविले. डॉन फ्रेडरिक कोणत्याच अटी कबूल करीना. शेवटीं रक्तानें लिहिलेली अखेरची चिठी हार्लेमकरांनीं अॅरिंजला पाठविली व देवळाच्या शिखरावर निराशेचें काष्ठ निशाण लाविलें. इतक्यांत कुमक येत आहे, त्याची दोनच दिवस वाट पहा अशी राजपुत्राची सूचना आली. अॅरिंजनें आज्ञासकटून सधम किल्ल्या तयारीज पातळिरी

होती. त्याने डेन्मार्कच्या बाजारात लोक जमवून सैन्य मिळाल्यास हॉर्लेमच्या
 रक्षणार्थ स्वतः जाण्याचा आपला विचार त्यास कळविला. हॉर्लेमच्या सर्व
 शहरांतून हॉर्लेमबद्दल पूर्ण सहानुभूति होती, परंतु दुद्धकळा जाण्याने लोक
 कोणत्याही ठिकाणी विशेष नव्हते. डेन्मार्कच्या पुरुषमंडळीतून चार हजार
 स्वयंसेवक व सहाशे घोडेस्वार हॉर्लेमला कुमक करण्यास मिळाले.
 ऑरेंजने स्वतः आपला मूल्यवान् जीव या कामी धोक्यात घालण्यास
 कोणी संमति देईना, सर्व शहरांतून राजपुत्रांचे या सैन्याबरोबर जाऊ
 नये असे निर्गोप आले. त्यामुळे ता. ८ जुलै रोजी चारही अभिसामुह्यांचे
 माडे व सात तोफा यांसह हे सैन्य बॅडेन्बर्गच्या हाताखाली देऊन ऑरेंज-
 ने हॉर्लेमकडे रवाना केले. हॉर्लेमच्या दक्षिणेस 'जंगलात' हे सैन्य
 मध्यरात्रीपर्यंत तळ देऊन राहिले. जिकडे तिकडे सामसुम झाले, त्यावरून
 शत्रू गैरसावध आढे अशा बॅडेन्बर्गची समजूत झाली. हॉर्लेममधील
 लोकांस बाहेर चालू करून येण्याविषयी सूचनास पूर्वसंकेताप्रमाणे या
 लोकांनी जुंढे पेटविले. परंतु स्पॅनिश सेनेानी पूर्ण सावध होते. बॅडेन्बर्गचे
 जुंढे पेटताच स्पॅनिश सैन्याने तटाबाहेर आगी पेटविल्या; व चोहोबाजूने
 दना धरून बसलेल्या टोळ्यांनी वडवान्यांवर एकदम छापा पातला.
 हॉर्लेमच्या लोकांस आपणास फसवून बाहेर काढण्याकरिता शत्रूंनी हे
 जाळ केले असावे असे वाटून ते बाहेर पडले नाहीत. बॅडेन्बर्गच्या
 सैन्याची वाताहत झाली; सुद्ध बॅडेन्बर्ग या प्रसंगात प्राणास मुकला.
 स्पॅनिश लोकांनी एका कैद्याचे काननाक कापून त्यास ही बातमी
 सांगण्याकरिता शहरांत पाठविले व काही मुंडकीही शहरांत फेकून
 दिली. आता प्रयत्नांची अखेर झाली. तलाव व त्यावरील किंसे शत्रूच्या
 ताब्यांत गेले. ऑरेंजने शहरवासी लोकांस मिळतील त्या अटीवर शत्रूस
 शरण जाण्याविषयी आता निर्गोप पाठविला. ही निराशेची बातमी
 समजताच शहरांत हाहाकार उडाला. सगळकट कचल अगर उपासमार
 याशिवाय विसरी गति आता उरली नाही. शिबंदी शिपायांनी व युद्धकाम
 पुरुषांनी बाहेर धारातीर्यात देह ठेवण्याचा निश्चय केला; शहरातील
 अनाथ, वृद्ध व रुग्ण मनुष्यांस व बायकापोरांस आपण निराश्रित होणार
 असे समजताच त्यांनी मूल एकत्र आकान्त मांडिला. त्यावरून लढाक

लोकांनी आपला एक चोंक करून व सर्व बुर्वल लोक मध्यभागी ठेवून शत्रूंच्या भगड्यांतून लढत निघून जावे असा विचार केला. डॉन फ्रेडरिकला ही कल्पना हार्लेमचे लोक खरी करून दाखवितील, किंवा शहरास आग लावून जळलेल्या शहराची राग्य आपल्या हाती देतील अशी भीति वाटून त्याने क्रमाने ओव्हस्टॉनच्या सहाचे एक अभयपत्र शहरांत पाडावेले. त्यांत 'हार्लेमकरांनी निःशंकपणे शस्त्रे घ्यावीं ठेवावीं; त्यांस मागतांल त्या स्वतःला मिळतील व शहराचे अधिकारी व मुखत्यार ठरवितल त्या लोकांसच शिक्षा करण्यांत येईल.' असें सुचविलें होतें. हे पत्र प्रमाण भरून ता. १२ जुलै रोजी हार्लेमशहर शत्रूसमोर धरलें. शहराची मोठी बंदी बाजूला गेली. लोक झालेच्या मठांत जमले, हत्यारांपात्रांस शहराच्या सार्वजनिक मभलगृहांत रचून ठेविलीं. त्याच दिवशीं डॉन फ्रेडरिक व ब्राँझ मोठ्या लढाऊच्यामह शहरांत पोहोचले व आले. जिकडे तिकडे जळलेली व मोडलेली घरे, देवघरे व कोंराच्या भिंती, फुटलेले फरम, मोडून पडलेले झाडांचे बुंधे, भंगलेल्या मूर्ति व तडाच्या दुस्त-कवितां जमविलेले इतर सामान, त्यांजून कुजत पडलेल्या जनावरांचे मांस-हीन मण्डे, सार्वजनिक रस्त्यांत पेंतसंस्कार न मिळाल्यामुळे कुजत पडलेली स्त्रपुरुषांची शेंते, व विशेषतः मृत्यूच्या मण्ड्यांतून बांचलेल्या लोकांच्या अस्थिचर्मशेष, काळवटलेल्या व भयोत्पादक आकृति दृष्टीपुढें येत होत्या. झालेली प्राणहानि व विनहानि पाहेंडमतास जबर शिक्षा होती; परंतु स्वैनिश लोकांचा मूड अद्याप राहिलाच होता. प्रथम सर्व शिवंदीचे लोक नुसंगेंत गेले. त्यांपैकी कित्येकांस पुढील भविष्य समजून त्यांनी आपल्या हातून आपल्या प्राणांचा शेवट लाविला. क्रान्त बाँर्ड नामक केव वीराने आपल्या नोकराकरवीं तरवार धरवून त्याच्यावर आपला मान दाखून दिली. पीटर व्हेसलर समजून त्याच्या एका पुत्राच्याम पकडले असता त्या गृहस्थानें आपण पुढें येऊन आपल्या बांधवाची मुटका केली. क्रीफच्या छावणींत फौशीच्या शिक्षेस सुरुवात झाली. पसिड देशभक्त रिपदा प्रथम बली पडला व त्याच्या मागून शिवंदी फोजेचे दुसरे अंमलदार प्राणांस मुकले. शहराच्या फौजे-पैकी केवळ अकराच लोक शिल्लक होते. त्यांपैकी सहाच अर्मन सैनिक

सोडून बाकी सर्वांची कचल उडाली. याशिवाय सुमार इतकेच गांधी लोक पहिल्या हप्त्यास कांहीं गेले. पुढे क्रमाक्रमाने नामांकित, श्रीमान नव्या मताचे लोक कांहींना कांहीं आरोंपावरून तीच मति पावले. शेवटी स्पॅनिश लोक कंटाळून त्यांनी अवशिष्ट राहिलेल्या तीनशे लोकांस जाडीमोडीने पाठीस पाठ बांधून हॉलमच्या तलावात फेकून दिले. याप्रमाणे हजारों लोक लढाईत अगर उपद्रमागमुळे खपलेल्या या शहरात सेवामशे लोकांचा बुद्धिपुरुस खून करून नंतर मार्की प्रसिद्ध करण्याचा कार्य झाला. त्यातही पुष्कळ अपवाद होतेच. हा वेडा सात महिन्यांवर चालला होता. तितक्या मुदतीत व्हा हजार दोनशे छप्पन्न गोजे शहराच्या तटावर पडले. एकंदर बाग हजार स्पॅनिश लोक हॉलमला बळी पडले. स्पॅनिश लोकांनी या जयाचा महोत्सव केला व युट्रेक्ट येथे ऑरेंजची प्रतिमा करून जाळली, परंतु असले जास्त जय स्पॅनिश राज्याला पचले नसते. तीस हजार नामांकित व निवडक सैन्याला एक लहान शहर कार्बाज करण्यास सात महिने सटावे लागले व बारा हजार लोक सड्यां पावे लागले, यावरून सर्व हॉलंड शांत कार्बाज करण्यास किती काल व किती लोक लागले असत? कारण, नाईनचा खादिकवाडा झाल्यापासून शत्रूंनी सामना देऊन मरण्याचा हॉलंडमधाल सर्व शहरांचा निर्धार झाला होता. गेल्या पांच वर्षांत नेदरलंडांत लढाईचा सर्व अडीचशे लक्ष फ्लोरिन झाला होता; शिवाय जमीचा सर्व माल खपला होता; नव्या करांच्या मोबदल्यांत मिळालेली सत्तर लक्षांची खंडणीही खर्ची पडली; खाजिन्यांत एक पै शिल्लक उरली नाही; व पणागची बाकी थकल्यामुळे सैन्य वेळगामी होत चालले होते. तथापि फिलिपचा आत्मा ही बातमी ऐकून एकदम शांत झाला. ऑरेंज मात्र त्यामुळे हतवीर्य अगर निराश झाला नाही. त्याने लुईला लिहिले, “मला गुदास निराळ्या प्रकारची बातमी पाठवितां येईल अशी उमेद होती; परंतु ईश्वरी कृतीला अगाध आहे...चाल्चरन् बेटापैकी रामिकेन्सचा किल्ला डीलंडच्या लोकांनी कार्बाज केला आहे. त्यामुळे शत्रूचा सर्व परिहार होईल व आम्हास संबंध मिळून दाकतो येईल अशी त्यांची कल्पना थोडी जिरिल. मला अशी खात्री वाटते की, थोड्या दिवसांत त्यांना वादळ

आहे त्यावेक्षां निराश्या प्रकारची कामगिरी त्यांच्या मळ्यांत पडेल. " आन्व्हाला आपली स्थिति चमत्कारिक भासू लागली. इकडे त्याजविषयी लोकांचा द्वेषभाव कळसास जाऊन पोहोचला असता, त्याच्या कारकीर्दीच्या आरंभी जी चिह्निल्यास, आशीं प्रभृति मेडली तो ह्मणेल त्या गोदीस मोठ्याने मानवांकवून रुकार देत होती तीही त्याच्याविरुद्ध फिरली. शिवाय मेडीना सीली हे एक न्याला शत्रु होऊन वसले होते. हा विश्वासूक मानलेला सार्थादार त्याचा विश्वासभंग, त्याच्या बोलण्याची यष्टा व अधिकाराचा उपहास करून उलट आपलाच उपमर्द झाला अशी नेदरमी तक्रार करीत असे. उभयतांची भांडणे होऊन शेवटी मेडीना सीली नोर्वेच महिन्यांत देशी परत गेला. हॉलॅमच्या मोहिमेवरून हॉलंड काबीज करण्यास किती दीर्घ प्रयत्न पडेल याचा आन्व्हास बरोबर अंदाज होईना. त्यामुळे ता. २६ रोजी त्याने घुडेवर शहरात एक जाहिरातकून प्रसिद्ध केला व त्याच्या प्रती इतर शहरी पाठविल्या. हा लेख परस्परविरुद्ध विकासांच्या मिश्रणाने अगदी विलक्षण स्वरूपाचा झाला होता. " तुमच्या हातून असंख्य पातके झाली आहेत; तथापि तुझास आपल्या आश्रयाखाली घेण्याची महाराजाची अद्याप इच्छा आहे. करितां सरकारची नेदरलँडच्या प्रजेस अशी ताकीद आहे की, त्यांनीं वेळींच राजाश्रयाचा फायदा घ्यावा; व त्यांचा क्रोध, धोर शासन, आपात, व सैन्य हे घेण्याची बाद पाहूं नये. परंतु तुझी जर या प्रमादाम विमुख होऊन स्वैर वर्तन कराल, तर तुमच्यावर क्रूर व सत्तीचे उपाय चालविले जातील, तुमचा देश उध्वस्त केला जाईल, तुझास अन्न अन्न करून मरावं लागेल, तुझावर तरवार चालविली जाईल, व सध्यां जें वस्तुस्वरूप आहे त्याचा मामसूमही राहणार नाही. सरकार सर्व देश विजय व उज्जड करून या ठिकाणी विदेशी लोकांची समाहत करवितील; त्याशिवाय परमेश्वर व सरकार यांची इच्छा तूम होणार नाही. " अर्थातच या कुसुमापासून प्रजेच्या रागदोषांत काही फरक पडला नाही. यानंतर पुढेच इत्याचें ठिकाण आन्कामार शहर होते. हे शहर उत्तर हॉलंडच्या मील हॉकामधल आहे. प्रजपुत्र ऑरेचने या ठिकाणी थोडी शिक्की

पुर्वीच नेऊन ठेविली होती जुलैच्या दुसऱ्या पंधरवड्यात मुंबईमार्गाच्या
 वतीने आल्कामारला शरण जगण्याविषयी हुकूम गेला व त्याचा मागे
 मकराचा जवाबही ताबडतोब मिळाला. पुढे स्पॅनिश सैन्य काही आठवडे
 पर्यंत हार्लेमच्या कामगिरीत गुंतले होते. हार्लेममध्ये राणें देऊन बस-
 लेल्या सैन्यांत उत्पन्न झालेली वेड्याली मोडण्यांत आगष्ट महिना गेला.
 या सैन्याचा पगार पुढीलच थकला असल्यामुळे चाळीस हजार
 गिऱ्हा (नॅव्हरिन्) घेऊन हार्लेम शहर ऑरेंजच्या ताब्यांत देण्याचा विचार
 करून त्यांनी त्याजकडे आपले मुख्यपत्र सुमणें पाठविले. ऑरेंजला
 एवढी लहान स्कममुठां आयल्यावेली न मिळाल्यामुळे या मुस्कगारांस
 विसुप परत जावें लागले. स्पॅनिश सैन्य चाँटोकडे अगदी दृशास्य होऊन
 गांधीसाथ लोकांवर नाताप्रकारचे हुकूम करूं लागले. त्यांना चार्कीवडल
 व चालू महिन्याच्या पन्नासवडल माणशी थोडथोडी स्कमदेऊन आल्होने
 त्यांची समजी केला. हे काम आटोपण्यावर राजमनेशीं इसवणाच्या
 स्वातंत्र्यतेजाकडे पूर्णपणें लक्ष पोंहीचविण्यास त्यास अवकाश मिळाला.
 स्पॅनिश सैन्याने प्रथम जवळचें एम्मान शहर जाऊन फक्त केले व
 ता. २१ आगष्ट रोजी मोला हजार निवडक शिपायांसह डोंन
 केडॉगिकने आल्कामारला वेढा दिला. शहरांत आठवें शिपाई व तेरावें
 शब्ध धारण करण्यास लाकूच पुरव इतकें मनुष्यसामर्थ्य होतें.
 बाकीची संख्या फगरी लोक, वायकापॉर यांची होती. आल्कामारवर
 आपला पुरा मूड उभारण्याच्या त्याचा निश्चय होता. फिलिपच्या पत्रांत त्यानें
 लिहिलें, “ आल्कामार हस्तगत झाल्यावर त्या ठिकाणी एक प्राणीजिवंत
 मोडणार नाही, प्रत्येक इसमाच्या नरड्यावर सुरी ठेवीन. हार्लेम येथें
 दाखविलेल्या दयाभूतपणाचा कोही उपयोग झाला नाही. कृपणानें
 बागूनच बाकीचीं शहरं शुद्धीवर आणलीं पाहिजेत. ” माद्रीद येथील
 शांततानुवादक पक्षाचा इकून झालेला समज व्यर्थ आहे. ते नेदरलंडमध्ये
 असतें तर त्यांच्या मतांत पालट पडला असता, असें त्याचें ह्मणणें होतें.
 क्षमा व दया यांचा लोकांवर कांही परिणाम होत नाही असें त्याच्या मते
 सममाण सिद्ध झाले होतें.

सार्नोयच्या अधिकारांत हा वदेश होता. इक्षिणेंकडून हें वर पसरत

चाललेलें वावळ व आपल्याजवळ सैन्याची उणीव पाहून सानोयचें मन अस्वस्थ झालें. त्यानें ऑरेंजला एक आवापत्र लिहिलें. कारण ऑरेंजच्या बुद्धिमत्तेवर व धर्मावर या राष्ट्राची सर्व भिस्त होती. ऑरेंजनें एखाद्या पणदेशस्थ राजाशीं सल्लय करून आपणाम मदत मिळविण्याची कांही तजवीज केली असल अशी सर्व देशभक्तांची आशा होती. त्यासंबंधानें सानोयनें आपल्या चांग्यास असें मुचाविलें कीं, तशी कांही योजना आली असल्यास हॉलंडच्या सर्व शहरांस ती समजणें जरूर आहे; कारण त्याच्या येवानें लोकांस दोर येऊन लोकांच्या धांदलेशीं जाण्याची प्रवृत्ति बंद होईल. त्याला राजपुत्रांनें जबाब लिहिला, "आझीं यत्न केला असतांही ईश्वरानें हॉलंडमचा आपल्या इच्छेनुसार निकाल लावला; हाणून त्याचा शब्द त्यादा धरून आपणाम त्याच्या सच्छास्त्राचा उपदेश करतां येईल काय ? ईश्वराची शक्ति कधीं आली आहे काय ? त्याच्या भक्तांचा धर्म निर्दोष झाला काय ? तुझी मला विचारतां कीं मी पणदेशस्थ राजाशीं गुप्त सल्लय संवादनें केलें आहे काय ? होय. जलुभाच्या चाकीच्यालें संपडलेल्या स्त्रियांलोकांचा पक्ष स्वीकारण्यापूर्वीं मीं राजराजेश्वरापाशीं एक विचार केला होता. व माझी अशी पक्षी खाची आहे कीं, त्याच्यावर भरंवसा दाकून राहणाऱ्या लोकांचें तो आपल्या सर्व शक्तिमान् विभूतीनीं संरक्षण करीलच करील ! सर्व सैन्यांचा नेता आमच्याकडितां सैन्य तयार करील व आमचे व आपलें शत्रू अन्वेषाशीं झगडून त्यांचें निर्दलन करील." शेवटीं त्यानें समुद्राच्या व खुष्कीच्या वाजुनें शत्रूवर हल्ला करण्याचें आपलें चिंत आपल्या विश्वासूक साथीदारांस कळवून शत्रूचा निर्भयपणें प्रतिकार करण्याविषयीं उत्तर हॉलंडच्या लोकांस उनेडून दिलें होतें. आत्तांमागची सर्व आशा समुद्राच्या पाण्यावर होती. झिप नामक पाण्याचे निकाल उघडून व समुद्राचे धके कांही ठिकाणीं फोडून सर्व आमपासचा प्रदेश जलमय करतां येण्यासारखा होता. ते निकाल शहरापासून एक मैलावर होतें. परंतु हा जलमलय केव्हापासून सर्व मुलुखभर पिकांची खराबी होऊन लोकांचें फार नुकसान होणार असल्यामुळे हे कल्प करण्यास सर्व आमपासच्या गांवांची परवानगी अत्तर होती. ती मिळविण्याकरितां सानोय, ऑरेंज व निरनिगळ्या

शहरचे अधिकारी यास आल्कामारची पत्रे एका पोकल कार्टीत बंद करून पेऊन पीटर व्हॅन्डर्म नामक शहरचा एक सुतार एकदा शत्रूच्या वेळ्याहून निसटून जाण्याचा निश्चय करून निघाला !

तयाबाहेर उभय पक्षांच्या चकमकी पन्वही चालल्या होत्या. ता. १८ रोजी बारा नाम तोफांचा भडिमार करून शेनपहरी शहरच्या फ्रीजियन वेशीवर व उलट वाजून तांबळ्या बुरुजावर चाल करून जपण्याविषयी डॅन फ्रेडरिकने आज्ञा सैन्यास हुकूम केला. लोचर्डेच्या परतण्याची मोक्या आवेशाने व जपशेष करीत तदावर हल्ला केला. ह्यालेंमोशेही जास्त निश्चय व शत्रूशी लोक या समर्थी स्थिति सैन्यास प्रतिरोध करण्यास जमले होते. ते अमेरस व युद्धकलाविपुष असावेत असे हल्ला करणारांस वाटू लागले. प्रत्येक जिवंत मनुष्य तदावर उभा होता. हल्ला करणाऱ्या दोळ्यांवर तोफांचा, बंदुकांचा, पिस्तुलांचा मारा व कडलेले पाणी, डांबर व तेल, अटलेले कथिल, भाजलेल्या चुन्याच्या कळ्या यांचा दर्शव ताग्या चालला होता. शेंकडे डांबरांनी फांसेले व पेटविलेले वर्तुळाकृति चुडे स्थिति सैनिकांच्या मळ्यांत नेमके थेंऊन पडत; शिवाय एखाद्या इसमाचा पाय तदावर लागल्यास शहराच्या लोक तरवार व कव्हर यांचा प्रयोग करून त्यास खाली खंदकांत ढकलून देत होते. तीन वेळ मोठ्या नेराने फेफेकून स्थिति लोकांनी तदावर चाल केली ! तिन्ही वेळ आल्कामारच्या रहिवाशांनी हल्ले मारें फिरविले. चार तास हें कंदन चालले होते. इतक्या मुदतीपर्यंत मनुष्य अगल्यासंगीज कॉपीही इसम तदावरून एक पाऊलभर इकला नाही. वायका पोर जिंकडे तिकडे उडत असलेल्या गोळ्यांस अगर तदावर चाललेल्या धरपुड्यास न भितां शस्त्रागारांतून दारुगोळा आणून आपले नवरे, बाप, भाऊ, यांस तदावर पुरवीत होती. सग्तेशेवटी काळोख पडला. कर्ण वाजून स्थिति सैन्यास परतण्याची सूचना मिळाली; सुमार एक हजार बांधव खंदकांत मेलले राहून स्थिति शिपाई आपल्या मोठात माघोर गेले. इकडे आल्कामारच्या नागरिकांपैकी तेरा व शिवंदीपैकी वीस इसम राण्यास मुकले. तदावर क्षणभर जाऊन जिवंत परत आलेला एक स्थिति सैनिक सांगू लागला:-“ शहरांत कोणाच्या दोक्यावर शिरछाण अगर

अंगावर चिलमन माझ्या दृष्टीस पडलें नाहीं. माझे धरणाच्या कोळ्या-
प्रमाणें लोंक माघे दिमत होत. अशा लोंकांनीं निवडक निगडकेल्या
स्पॅनिश सैन्याचा गर्व परिहार केला. आल्कामारच्या लोकांस थोडी
उमेद आली; शिवाय एका स्पॅनिश कप्तानें शत्रूच्या छावणीतील इथें-
भूत माहेरी त्यांस समजाविली. शत्रूची गोष्ट एवढीच की, वचन दिल्या-
प्रमाणें शहरातरी लोकांनीं या माणसास जीवदान दिलें नाहीं. दुसरे
दिवशीं पुन्हां तांकांची सरबत्ती मुरू करून शहरावर हाडा करण्यास
हॉन फ्रेडरिकने हुकूम सोडला. सैन्यानें पूर्ण दहशत खास्यी होती.
किन्त्येकांस तय्यारीतें तोडून फाडिलें, तथापि स्पॅनिश शिपाई एकाकडे तोंड
घेईनात. इकडे गुनेदार मार्नायनें किन्त्येक धोकें फोडण्यामुळे छावणीच्या
आसपास दलदल माजत चालली. पाण्याचा पूर अद्याप आला नव्हता.
शिपाईंक फार अवस्थ व वेढुकर्मी होत चालले. आल्कामार शहराचा
दुत शान्तीयकंड ऑरेंजचीं पर्वे घेऊन आला. त्यांत आल्कामार शत्रूच्या
हानी व जाळे वेण्यासाठीं धोकें फोडून सर्व मुलुखभर जलपलय करण्याची
त्यांस परवानगी दिली होती; पिकाची खराबी न व्हावी हाणून थोडकी लोक
रात्री निकाल बंद करतील; सध्या त्या ठिकाणीं रात्रीदिवस सकाळी पहारा
ठेवावा असेंही ऑरेंजनें सुचविलें होते. निकाल मोकळे करण्याच्या कामास
एकदम सुरवात झाली, व वायव्येकडून संसारकाचा वारा सुटल्यामुळे
समुद्राचें पाणी जमिनीवर लांबवर पसरत चाललें. दोन धोकें फोडावयाचें
काम पुढें आणीवार्णीच्या प्रसंगाकरितां राखून ठेविलें होतें. ते फोडतांच
सर्वे सभोवाराचा प्रदेश पाण्यानें भरून पिकाची व मालमत्तेची अतितात
नुकसानां झाली असती व एक स्पॅनिश शिपाई जिवंत परत गेला नसता.
ही बांदीची कामगिरी करून ल्हानडमें शहरांत मोठ्या कष्टाने परत आला.
त्याची फाटी व त्यांतील पर्वे शत्रूच्या दानीं मांपडलीं. त्यानें ऑरेंजचे व
सानोयचे वेत आल्कामारच्या लोकांस तोंडां कळविले. ऑरेंजचा दीर्घ
प्रयत्न हॉन फ्रेडरिकला समजतांच दृढनिश्चयी सेनापति व निवावर उदार
झालेले लोंक यांच्याशीं प्रसंग आहे असें त्यास कळून चुकलें. आधींच
त्याच्या सैन्यानें दहशत खास्यी होती; समुद्राच्या पाण्यांत बुडून मरण्याची
बांदी येणार हें समजतांच ते जीव घेऊन पळत सुटतील असें फ्रेडरिकला

वाटुं लागले. स्पॅनिश छावणीत अंमलदार लोकांचा विचार होऊन सर्वांतुघातें वेढा उठवून कुच करावें असे ठरले. ता. ८ आक्टोबर रोजीं सात आठवेडे पर्यंत चाललेला हा वेढा उठवून स्पॅनिश लोक निघून गेले.

तुई तेंभा हा स्वभावतः फार उदारकुडीचा व मोकळ्या मनाचा पुरुष. असल्यामुळे लोकांचा त्याच्यावर तात्काळ विश्वास वसत असे. शिवाय तो फार बुध्दयुद्धि व परेगितज्ञ होता, त्यामुळे रणभूत असूनही पराप्रांशीं वकीलीं करणांत तो फार वाकबगार असे. त्यानें फ्रान्सच्या देशांत अंतस्व गृह्ये बांधण्याचें काम सतत चालविलें होतें; त्याची आख्यायिका मोठी भूति कटत होती. फ्रान्सविषयी आख्यायिका मनांत फार दीर्घ-संशय होते, तुईला फिलिपच्या नेकरीत गुंतविण्याची आपला इगदा आहे असें फ्रान्सच्या राजाचें दावणें होते, परंतु पूर्वीं जवळ्या चालविनें अशीच आख्यायिकां देऊन मॉन्मार्थें वंड उपस्थित केलें होतें. इकडे आख्यायिकां फिलिपच्या मार्फत इंग्लंडशीं गुप्तव्यवहार सुरू केला होता. रिटोल्की प्रकणावर विरक्षण पडून ता. १ मे १५७३ रोजीं वेस्टर्लंड-संघानें स्पेन व इंग्लंड यांच्या दरम्यान एक तह ठरला. आख्यायिकां राजास यानंतर असेही सुचविलें कीं, लॉर्ड शेरलेच्या हातांत इंग्लंडची राज्यसूत्रें आहेत; त्यास आपल्यामां करून ठेवावा हाणजे राजकारण पुढें सुरक्षित चालेल. उलट पक्षां ऑरेंजचें इंग्लिश दरबाराशीं अग्रगण्य वृत्तण जुटेना. पैशाची जमवाजमव न झाल्यामुळे युद्धाचें काम पुढें चालविण्यासही अडचण पडूं लागली. त्याचा मुख्य उद्देश आपल्या देशबांधवांस राजकीय व धर्मविषयक स्वातंत्र्य प्राप्त व्हावें हा होता; व या कामाकरितां त्यानें आपला सर्व काल, आपलें सर्व वैश्वर्ष व जीवित यांचा व्यय चालविला होता. मात्र धर्मसहिष्णुतेचें तत्त्व अमलांत आणण्याच्या कामीं त्यानें सर्व पक्षांची अभियत्ता संपादन केली. त्याच्या हक्कमाच अतिक्रम करून डीलाभार्कनभूति मंडळींनीं कॅथोलिक लोकांवर चालविलेले अत्याचार त्याचेच मार्फी लादले जात होते. डीलाभार्कन एम्पूज्य कार्नेलियस म्युशिअस नामक व्हानर रपांचा वयोवृद्ध कॅथोलिक धर्मगुरू यमयातना करून ठार मारला; त्यापासून ऑरेंजला अत्यंत संताप व दुःख झालें. इंग्लंडच्या लोकसभेस या गोष्टीचा तिरस्कार उत्पन्न झाला. परंतु

डीलामार्कची लोकप्रसार्थ सेवा, त्याचा राष्ट्रांतील मोठमोठ्या लोकांशी आममेलें, व त्याचा बुंगेखोर स्वभाव लक्षांत घेऊन सभेने फक्त त्याचा अधिकार काढून घेतला व त्यास मुकाळ्याने नेदर्लंडेंद्रा मोडून जाण्याचा हुकूम केला. न्यावर त्याने नेदर्लंडच्या निगनिराळ्या भागांत बंडें उपस्थित केली. मत्त १५७४ च्या अखेर ही व्याद राष्ट्रांतून बोहेर घालवावी लागली. डीलामार्क पुढें कोहीं दिवसांनी पिसाळलेल्या कुण्याच्या वंशानें मेला. याप्रमाणें उन्नत मनोवृत्तीचि प्रेणेनें ऑरेंज चालला असतां कार्विलन वॅन्चविल आदिकरून त्याचे भान तो आत्महितार्थ झटत होता अशी कल्पना करून देव फिरलेले पाहून त्याचा उपहास करूं लागले. वॅन्चविलचा त्यानें उपदेश ऐकला असता तर कीर्तिमंदिरांतील एक नेदरलंड कर्मी झाला असता.

ऑरेंजची या वेळीं सर्वे मिस्त लुईनें फ्रान्सच्या राजाशीं चालविलेल्या गुप्त कारस्थानावर होती. स्वतः त्याला रकानें ओथंबलेल्या या दरबाराशीं संबंध ठेवण्यास मन धेईता. फ्रान्सच्या राजनीतीचें येथवर मुख्य धोरण स्पॅनिश राजसत्तेचा माहिमा कर्मी करणें, फ्रान्सचा राजपुत्र हच्चुक अँटेन्यन याचा इंग्लंडच्या इलिजाबेथ राणीशीं शर्तिसंबंध जुळवून आणणें, जर्मनीच्या संस्थांतिकांवर सहजरीत्या वर्चस्व स्थापन करणें, फ्रान्सचा दुसरा राजपुत्र अँजु यास पोलंडची मादी प्राप्त करून देणें, व जमन्यास फ्रान्सच्या राजघराण्यास जर्मनीचा बादशाही सुगुप्त संपादन करणें, हे होतें. बार्थोलोम्यूची कत्तल व न्यापामून फ्रान्सविषयीं सुधारक राष्ट्रांत उत्पन्न झालेला तिरस्कार यामुळे हे सर्व बेत न्यातळ्यास गुंते होते. चार्ल्स व त्याची कारस्थानी आई याना ही गोष्ट तत्कांच लक्षांत आली. फिलिप व आन्ड्रा यांस या दुष्ट कल्याणामून जितका आनंद झाला, तितकाच तें करणांरचा झालेला अपकर्ष पाहूनही झाला. चार्ल्सचा जर्मनीतील दुषा व संभावित मुख्यत्वा शत्रूवर यानें या शॉट्लंड लोकांच्या नाटक मंदारणामून फ्रान्सच्या एकंदर राजकारणावर व विशेषकरून जर्मनी व पोलंडच्या राज्यप्रभिविषयक स्वरुपावर झालेले दुष्परिणाम आपल्या मालकाम पत्रद्वारा लिहून कळविले. जर्मनीचा सुगुप्त नेक्समालियन बादशाहचे वंशज असत तोंपर्यंत चार्ल्स अजून

फिलिप या दोषांपैकी कोणासही मिळणे शक्य नव्हते. तथापि या प्रसंगी फिलिपने आपणास जर्मनीचा बादशाही मुगुद मान झाल्यास नेदरलँडमधून स्पॅनिश सैन्य परत बोलावण्याचे, त्या देशात नवीन धर्म चालविण्याचे, नेदरलँडचे जर्मनीशी ऐक्य कवळ करण्याचे, व त्या राज्यास पैसेच्या तहावरून धर्मस्वातंत्र्य देण्याचे, व राजकुमार ऑरेंज व त्याचे साथीदार यांस त्यांच्या जहागिरी, मानपान व पदव्या पूर्ववत् देण्याचे व जर्मनीतील धर्मस्वातंत्र्यविषयक सर्व कायदे व हक्क मिळण्याचे जर्मन संस्थानिकांशी कवळ केल्याचे आदळून घेतें. यावरून फिलिप केवळ धर्मप्रहावरून जलूम करित होता असे झणता येणार नाहीं. फ्रान्सच्या राजांनेही आपण केलेल्या मुह्यावरून कुषाऱ्ही मिळविण्याचे सोडून, झालेल्या दोषांवर पांघरून घालण्याचा व त्यावरून अनुताप दर्शविण्याचा क्रम सुरू केला. हे नाटक या मधीस फार अवश्य होतें. कारण जर्मन बादशाहीची आशा जरी दुर्भाग्य होती; तथापि पोलंड संस्थानची गादी सध्यां रिकामी होती; व तिला बादशाहाचा मुलगा, डचक अँजु, व राजपुत्र ऑरेंज हे तिचे हक्कदार होते. पुष्कळ वेळा जर्मन राज्यांच्या मनावून राजपुत्र ऑरेंजला ही गादी मिळावी असें होतें, परंतु ऑरेंज नेदरलँडच्या कामगिरीत गुंतला असल्यामुळे तो या राज्यपदाकडे दुकन-सुद्धा पाहीना. अँजुच्या लोकां त्याच्या शिफारसीचा व बजनाचा उपयोग करून घेण्याकरिता खटपट करूं लागले.

त्याच्या अघोर कन्यापामून फ्रान्समंड्या उज्वल झाला व ऑरेंजन नेदरलँडच्या मुकतविषयी मोठ्या चातुर्याने कळिलेले हेतूने फलप्राप्तीच्या वेळीं विफल झाले त्या राजकुलोन्मज पुरुषाशी व्यवहार करणे ऑरेंजला फार अप्रिय वाटत होतें; परंतु हे हिंस्रलोक अनुताप दर्शविण्यास तयार झाले होते; व फ्रान्स व स्पेन यांचे पिराजद येत होतें. फ्रान्सची विनंति मान्य करून अँजुच्या हक्कास मदत केल्यास हजेनॉट लोकांना धर्मस्वातंत्र्य मिळून फ्रान्ससारख्या बलिष्ठ राष्ट्राच्या सहाय्याने नेदरलँडला होके वर काढण्यास मंथि मिळेल असा भरंवसा होता. हे जाणून शीवर्शी या गादीसंबंधानें परव्यवहार सुरू करण्याविषयी ऑरेंजन लुईस लिहून पाठविले; व पत्रासोबत आपल्या मागण्यांचा एक मसुदाही

करून पाठविला. त्याचा मार्गशः—“क्रान्तिच्या राजाने आपल्या भविष्यी समजून करून त्यांचे प्रेम संपादन करावे. धर्माच्या बाबतीत कोणताही निर्वेद असू नये. ही गोष्ट अभलात आणल्याबद्दल राष्ट्रातील सर्व राजकीय संस्थांची मान्यता घेऊन ती जर्मनीत प्रसिद्ध करावी. नेदर्लंडच्या विमोचनार्थ पण्डित लुई कण्ण्याची उच्छ्रम समलयास एक लक्ष काऊन प्रथम व भागाहून तीन तीन भक्षिन्यांनी एकेक लक्षाचा हप्ता, याप्रमाणे रक्कम ऑरेंजकडे रवाना करावी; शिवाय क्रान्तिमध्ये एक हजार घोडदुष्ट व मान हजार पायदुष्ट फौज जमविण्याची ऑरेंजला परवानगी असावी. हॉलंड व झीलंडचे राज कोणत्याही नेदर्लंडच्या भागांत कांवेजिज केलेले शहर अगर गांव क्रान्तिच्या राजाच्या स्वाधीन केले जाईल. हॉलंड व झीलंड यांत कस न्याच्या आश्रयावाली राहतील. तेथील राज्यव्यवस्था तद्देशीय लोक चालवितील. धर्मस्वातंत्र्य, जुने हक्क, कायदे व सनदा यथावत् चालवाव्या. फ्रेंच राजाने दिलेल्या कर्जावर रकमा परत कण्ण्याची जोशीम राजपुत्र ऑरेंज व हॉलंडची प्रतिक्रमभा यांवर राहाल.” अशा आशयाचीं शिर्षे देऊन त्याने वकील पारिसकडेही पाठविले.

शांतिच्या मध्यस्थत्वा अखेर परिणाम झाला. ता. २३ मार्च १८५३ रोजी शांति व लुई यांची गात आठ तास वाटाघाट झाली. ऑरेंजनने चालून दिलेल्या ऑर्लांगहुकुम उभयतांचे करागमदार ठरले. पुढे दहा दिवसांनी लुई आपल्या भगण्याचे वजन अंजुतफे खर्च कण्ण्यास तयार असल्याचे शांतिने चालसला लिहून कळविले. या वेळी लुईने एक तपशीलवार व मार्मिक पत्र स्वतः चालसला पाठविले. यांत क्रान्त्याला स. १८५२ च्या उन्हाळ्यापासून प्राप्त झालेली अधमस्थिति स्पष्टपणे वर्णन केली होती. सन १८५२ च्या उन्हाळ्याच्या पूर्वी इल्लिजविथ क्रान्तिच्या राजघराण्याशी संबंध कण्ण्यास तयार होती; जर्मन संस्थानिक चालसला ब्रादशाही तत्काळ वसविण्यास राजी होते; व नेदर्लंडचे लोक त्याचे स्वामित्व कबूल करीत होते. तेच कौलिनीचा चालसलने विश्वासघात करून गुन कल्यापासून क्रान्तिचे पागडे घाली वसून स्पेनचे महत्त्व विशेष दाखले होते. या स्वाच्या शेवटच्या भागांत “धर्मवीज हे मनुष्यावाचाच्या दुष्टांत फार खोल रुजलेले असते; त्यांचे उन्मूलन शस्त्राने हाणें अशक्य

आहे. " वीर धर्मविषयक विचार का जोरदार भावनें प्रतिपादित होते.

ऑरेंजचे ठाणें डन्क येथें आहे. मार्गात कपातकायद्यान त्याच्यावर लोकांचा केवढा भरोसा व भार होता, व त्यामें आपणाम वृत्तस्थिती-वरून सहन प्राप्त झालेला धुरीणपणा कितीत खरा करून दाखविला हें वरेंच स्पष्ट झाले आहे. न्याजवर येऊन पडलेल्या जोखमेच्या मामानें त्याची मना व साधनें मात्र कायच संकुचित होती, ती या वेळीं ल्हितो, "आमचे व्यापार ठीक चालले आहेत; माघ तासातासांत जमाबंदीची, लष्करी व राजकीय कामे उद्भवतात त्यांची एकदमालें वामलात लावणें सुकिलीचें आलें आहे... मला एक मनुष्यमुद्दा मदतीस मिळत नाही; त्यामुळे काय त्रास होतो तें सोमतां पुरवत नाहीं. " त्याचा खरोपचः सर्व राष्ट्रांशीं पत्रव्यवहार चालला होता. शिवाय आल्बाने युद्धामाठी पैसांची मागणी करण्याकरितां सप्टेंबर महिन्यांत नेदर्लंडची राष्ट्रसभा भगविण्याचें ठरविलें होतें. त्यावेळीं सर्व राष्ट्रांचा देशाभिमान जाग्रत करण्याकरितां ऑरेंजनें मुद्दाम एक जाहीर विनंतीपत्र तयार केलें; व, ते हॉलंडच्या सभेच्या व आपल्या सहीनें राष्ट्रसभेकडे पाठविलें. त्यांत येथवर झालेल्या प्रसंगांचें जोरदार व जोरक वर्णन देऊन, पुढें सर्व राष्ट्रांनें या सर्वसामान्य शत्रूपासून आपलें संरक्षण करण्याकरितां एक विचार करावा अशाबद्दल मनुष्यिक कारणें सुचविलीं होती. " या वेळीं एकोपा न झाल्यास धर्मसंशोधन कायम होणार; आतां आल्बाना जुलूम, प्राणहानि व विनष्टानि लोकांनीं कोठवर सोसावी? फ्रँड्स, ब्रायट, बर्गडी, हॉलंड वीरे प्रांतांच्या संस्थानिकांनीं लोकांच्या संमतीचाचून पूर्वी कधीही सामंभेद केला नाही, नाणीं पाडलीं नाहीत, किंवा लोकांपासून एक धमडी वमूल केली नाही; आतां त्या गोष्टी या राष्ट्रांस कशा कबूल होतात? आम्स्टर्डम व मिडलबर्ग लोकप्रताम मोडून दगळीं नसतीं तर सर्व उत्तरेकडील प्रदेशांनें शत्रूम दाद दिली नसती. नेदर्लंडच्याच सहाय्यानें नेदर्लंड चिरडलें जात आहे! आल्बाना अमानुष मामर्थ्य कोटून पाव झाले आहे! गुमच्याचकडून! जहाजे, इणावैरण, पैसा व शिपाई कोटून मिळत आहेत? नेदर्लंडच्या लोकांकडून! परगझाचा जुलूम सहन व करण्याचें राष्ट्राचें वीर्य कोठें गेलें आहे! आमचे पूर्वज

राष्ट्रातील ह्यांच्या कामसुद्धा परदेशस्थांस देत नव्हते. जे हॉलंडला एकत्राला राज्य नाचविण्याचे सामर्थ्य आहे, तर सर्व प्रांत एकवटल्या-वर आपणुस काय करता येणार नाही? या वेदींच त्याने एक पत्र संनच्या राजाला पाठविले. यांत राष्ट्रावर होत असलेला जुलूम व लोकांस भोगावी लागत असलेली दुःखे यांचे राजनिष्ठापूर्वक थोडक्यांत दिग्दर्शन करून, लोकांचा या गोष्टीत बिल्कुल दोष नाही असे स्थापन केले होते; व लोकांच्या बर्तीने या पत्रांत राजास अशी प्रार्थना केली होती की, राष्ट्राचे हक पालन करावे व अगल्हाम कामावरून दूर करावा. “आम्ही आल्फ्रेड व त्याचे सेवक यांच्या हिंसक दाखेन आपणाम सोडविण्याकरिता शस्त्र धारण केले आहे.....आमच्या सर्व शहरांचा असा संकल्प ठरला आहे की, या क्रूर नियंत्याचे हुकूम मान्य करण्यापेक्षा प्रत्येक वेदयांत सामना द्यावा, होईल तितके साहस करावे. शक्य तितके हाल भोगावे, व तमाच प्रसंग आल्यास आपल्या बगदारांस आग लावून न्यांत शत्रु व आपण एकटूस प्राणाम मुकावे.” ऑरेंजेने ही अशरी शब्दशः स्विकारून दाखविली. त्यास इतके धैर्य व दृढ निश्चय प्राप्त होण्यास राजकीय हक्कांपेक्षा धर्मस्वातंत्र्याची कल्पना विशेष कारणीभूत झाली. त्याचे मुख्य तत्त्व असे होते की, सर्व ख्रिस्तीयथांनी एकमेकांच्या मतांवरून पृथक्भाव ठेवून ख्रिस्ती समजांत एकोपा राखवा. आल्फ्रेड महिन्यांत त्याने प्रगल्भपणे कॉन्व्हिन् पंथ स्वीकारला.

आल्फ्रेडामाचा वडा उठल्यानंतर तीन दिवसांनी बंडवाल्यांस आपली एक जय मिळाली. आल्फ्रेडच्या प्रार्थने ब्रॉम् कधी जहाजे मोडून झुडगझीच्या आखातांत शिरला. देशभक्तांनी या अवधीत पंचवीस जहाजे तयार केली होती. त्यांचा आरमाराधिपति डकेझून ब्रॉम्च्या मागेमागे झुडगझीत शिरला. उभयपक्षांच्या बऱ्याच मरापटी झाल्या. ब्रॉम्ची जहाजे अवजड असून त्यांच्यावर जड तोफा असल्यामुळे देशभक्तांस ब्रॉम् लगेत करे देईना. ता. ११ ऑक्टोबर रोजी ब्रॉम्चे आरमार होई व एंक्वेजेन या ठिकाणी असता देशभक्तांनी जहाजे वाडग्याच्या जोगते त्यांच्यावर येऊन आदळली. काही बंड मोठा मंत्रास आल्यावर ब्रॉम्ची जहाजे माघारी फिरली; देशभक्तांच्या जहाजांनी

त्याचा पाठलाग केला. बॉम्बची पांच जहाजे डचलोकांच्या हातीं सांपडलीं. खुद्द बॉम्बच्या " धर्मसंशोधन " नामक जहाजावर चार डच जहाजांनीं हल्ला केला. पैकीं एक जहाज लौकच हतवीर्य झालें. बाकीच्या तीन जहाजांची " धर्मसंशोधना " च्या निरनिगळ्या भावांशीं गुंतगुंत होऊन हे चतुष्क वाऱ्याच्या व भगतीच्या जोरांने वाहूं लागलें. डचलोकां " धर्मसंशोधना " वर चढण्याचा यत्न करीत होते. उभयपक्षांचे मोठे भयंकर युद्ध ता. ११ रोजीं ट्रेनग्रहरीं व सर्व रात्रभर चाललें होतें. दुसरे दिवशीं प्रातः डीमर डाईकच्या धक्कावरील भीमकधी जॉन हेरिफ " धर्मसंशोधना " वर चढला, व त्यानें स्पॅनिश निशाण खालीं पाडलें. त्या कन्याबद्दल या वीरास आपले प्राण खर्चीं घालावे लागले. इतक्यांत हीं जहाजे देशभक्तांच्या ह्दीत वाऱ्वंदावर जाऊन अडकलीं. हे पाहून बॉम्ब व तीनशें स्पॅनिशलोक डचलोकांस शरण गेले. त्यांस त्यांनीं कैदी करून हॉलंडांत आणिले. बॉम्ब हॉलंडच्या हातीं सांपडल्यामुळे आन्डगोड व हॉलंडमचे कैदी शत्रूच्या कैदेत होते त्यांची सुटका झाली. आल्फाचा दगारा दिवसेंदिवस कमी होत चालला होता. खुद्द कौन्सिलच्या लोकांबरोबर त्यांचे घनेनामे आले. त्यानें अलीकडे आपले ठाणें आम्स्टर्डम शहरांतच ठेवलें होतें. ब्रुसेल्समध्ये त्याचे पूर्वीं देव्हारे माजले होते, तेथेही लोक त्याचा द्वेष करूं लागले. तथापि त्याचा दुष्टस्वभाव तिष्ठमात्र बदलला नाही. त्यानें या सुमारास युटेन्हुव्ह नामक सरदारास वेगिने खांवास बांधून सभोवतीं जाळ करून दिला. या गृहस्थावर ब्रिलच्या मोहिमेत सामील असल्याचा केवळ संशय होता. यानंतर स्कीडनचा मामला डॉन फ्रान्सीस नामक सरदारावर सोंपवून आल्फा ब्रुसेल्सला परत आला. या दिकाणीं आपल्या सर्व सावकारांस आपापल्या येण्याचा हिशेब घेऊन हजार राहण्याविषयीं नोंदेंकर महिन्यांत त्यानें जाहिरनामा प्रसिद्ध केला. व ठरलेल्या दिवसाच्या आधल्या रात्रीं तो सर्व सामानमुमान बांधून ब्रुसेल्समधून निघून गेला ! ता. १३ मेवेबर रोजीं डॉन लुई डी रेकेसम्स याय क्युनिगा ऊर्फ बॉडे सेनासरोहेब हे आल्फाच्या कामाचा चार्ज घेण्यामागीं ब्रुसेल्स येथें आले. ता. २९ रोजीं नवीन सुभेदारांनीं सुभेदार व सेनापति पदांच्या शपथ आशीं, बर्लमान, जेसिडेंट वगैरे अधिकाऱ्यांच्या समक्ष

घेतल्या. ता. १० रोजी इथूक आम्हांने नेदरलँडला रामराम ठोकला. शेवटी काही आठवडे तो आपली खोली धरूनच होता; या गोष्टीस संधिवाताचा विकार, असला अपकर्ष, व देणेंदरांचे तगाव हे सर्व थोड्या-बहुत अंशाने कारणीभूत झाले. तो फ्रान्समधून स्वदेशी परत जाण्यास भीत होता; कारण थोडेंतरी वारंदा एखाद्या खिडकीतून गोळ्यांचे बार आपणावर खडबडत असे त्यास वाटत होते. स्वदेशी परत येण्यावर तो अशी फुपारकी मांड लावला की, आपण आपल्या कारकीर्दीत अदरा इजार सहस्र लोकांस देहांत शासन केले. लढाया, बंडे, कनल, उपासमार यांनी मेलेल्या लोकांची गणतीच नाही. स्पेनमध्ये प्रथम गजालें त्याचा चांगला भक्कार केला. काही कालानंतर डॉन फ्रेडरिकने अंतःपुरातील एका दासीशी काही अश्लील कर्म केल्यामुळे आपलेकांस हद्दपारीची शिक्षा भोगावी लागली. आल्ब्रा ता. १० दिनेबर १५८२ रोजी मरण पावला.

आल्ब्रा हा नामोकिंत व युद्धविशारद वीर होता. परंतु नेदरलँडच्या संघामापासून त्याच्या कीर्तीत विशेष भर पडली नाही. जेसिगेनच्या मोहिमेत त्याने बरेच बुद्धिचातुर्य दाखविलें; तसेच सन १५७२ च्या मोहिमेत त्याने बरेच धैर्य व प्रसंगावधान दाखविलें; परंतु फ्रान्सच्या राजाने अवमानघातकी धर्तेन केले नसतें, तर नॉन्स येथे आल्ब्राच्या कीर्तीस बराच धक्का असला असता. त्याने देशभक्तांचा पुष्कळ वेळ पराभव केला, परंतु त्यांचे स्वातंत्र्यतेज अजिंक्य होते. आल्ब्राच्या सैन्याचा अगर युद्धचातुर्याचा या नेण्या खंडविघ्न बीरापुढे काही उपयोग आला नाही. फ्रेंचिशी कारभारांत अर्थशास्त्राची मूलतः वेही त्यास माहीत नव्हती असें दिसून आले. त्याची मुख्य वसुलाची बाब लोकांच्या जम केलेल्या मिळकती ही होती. ती अर्थात्तच फार दिवस टिकली नाही. सरसकट लोकांची कनल करण्यास आरंभ करून त्याने देशातील व्यापार व उद्योग धुळीस मिळविला होता. त्याने शेवटी शांभून काढलेल्या कराच्या बाबी गप्पांतील अवशिष्ट व्यापारावर गदा होती. नेदरलँडाचा वसूल व फिलिपने पाडविलेले अडीच कोट रुपये सर्व होऊन, रेकिसन्स आल्या-बिळी खजिन्यांत शिल्लक पुरव्य होती; व एक दमडी वसूल करण्याइतकी लोकांत ऐपत राहिली नव्हती! दिवाणी व मुलकी कारभार त्याने कारसाबा-

कायकांत आणिली होती. त्याने उद्धट मनाने व प्रजेचे राजकीय हक्क
 हे एकदम पायाखाली तुडवून जमोनदेस्त केले. व "यमगमना"ची
 निर्मिति करून संस्थानिकांच्या समक्ष न्याय मागणारे शूरवीर, हौस
 प्रभूति बंद लावली. व राष्ट्रीय हक्कांच्या जागवर आल्लाहाच्या इच्छेनुसार कर
 न देणारे सामान्य व्यापारी व इतर गरीबगुरीव या सर्वांची मारपीत राळ
 उडविली. "यमागमना"ने केलेल्या असेम्य अवॉर कर्तृत्वाचा जबाबदारी
 सर्वस्वी त्याच्याच गिरावर आहे. कदाचित् त्याने केलेल्या कृत्यांचा
 अंदाजनाकाशा स्पेनमध्ये पूर्वीच तयार झाल्या असेल ! परंतु त्याने
 दाखविलेली दक्षता व हौस ही फिलिपिनाही मानखाली घालावयास
 लावण्यामागची होती ! मॉन्स, मेडिस, नाईम, हॉलम वगैरे शिक्षणी
 खादिकवाडा केत्यावर दयेचा परिणाम होत नाही, कर्णो आल्कासलमध्ये
 एक जिवंत पाणी शिल्लक राहली कामा नये, असे निराशेचे उद्गार
 काढणाऱ्या आल्काचे शिष्यवसुद्धा फिलिपला शोभले नसते ! नेदरलंड
 सोडतांना आल्कांनी असे सुचविले की, तेथील काही शाहू शीजी करून
 बाकीची जाळून टाकावी; व विन जाळलेल्या शहरांत मैग्याची बस्ती
 ठेवावी ! आल्काच्या कारकीर्दीत पुरुष, बायका, पोरं, वृद्ध, तरुण, मरदां,
 भिकारी, सावकार, दवाखान्यातील रोगी, चेडे व प्रेत या सर्वांस सुटावर
 अमर कामावर चडण्याचे प्रसंग आले, कित्येकांस यमसातना भेगाच्या
 लागल्या; कित्येकांचा शिरच्छेद झाला; कित्येक गळ्यास फांम बांधून
 तर कित्येक पायांस फांम बांधून काशी देण्यात आले; कित्येक मंदार्यावर
 जाळले गेले; कित्येक तापलेल्या चिमण्यांनी भोसकण्याने मेले; कित्येक
 चाकरवाली तुडवण्याने, उपासमाराने, किंवा जिवंत सोडण्याने मृत्युमुखी
 पडले; कित्येक बच्चा गृहस्थांच्या वायकाम घटस्फोट करून न्याजवरावर
 रुईनिश लाकानीं सुहूर्त लाविले; कित्येक गर्भिणी स्त्रियांच्या गर्भांतून
 मुलें ओटून काढण्यांत आली; कित्येक बायकापोसांवर बलात्कार झाले.
 अशा कारकीर्दीत दयेचे विशेष आधान्य झाल्यामुळे सर्व मोदळा झाला
 असें आल्काचा मुख्य सचिव व्हॉगम याचा अभिप्राय पडला. आल्काहिं
 आगळा पुतळा करून आपले स्मारक केले. हे मागे उल्लेखिलेच आहे. शिवाय
 राजाची माफी फर्मावण्याकरितां आल्काची स्वारी सुवर्ण सिंहासना-

हेतू ह्यांच्याची इककीत मागे असलीच आहे. आल्फासारखे पाच एखाद्या कादंबरीकारांनी कल्पिले असते तर त्याच अतिशयोक्तीचे दोषागेष झाले असते, परंतु आल्फाचा इतिहास बहुतांशी त्याच्याच मुखांनी वर्णिलेला उपलब्ध आहे. तत्कालीन कवींनीही त्याच्या स्वभावाची व कलाची निंदास्पद वर्णने फार ठळक व विषयुक्त भाषने करून ठेविली आहेत.

भाग १० वा.

बडे सेनासाहेब यांची कारकीर्द.

इ. स. १५७२-७६.

रेकिमस--मागीला इट बर्सेन येथील नौकागृह-लुईचा मोहिम-गुकर्डीडची लढाई. लुईचा अन्न-शिपायांचे बंद-लुईडनचा दुसरा वेढा-बर्सेन होड्याची तयारी-बोयसची कुकळ-लुईडनडिंग. धीनये, कर्कने बर्सेन वक्याचे आक्रमण-लुईडनचा मुकता-सलोएवाची बोलणी-अॅरिंग न हॉलंडची रुपा-देशभक्तीचे आवाकल-डीनलंडचा मोहीम-हॉलंडचा रानेच्योनार-हंगलंडच्या राणीचा थोरपणा-रेकिमसचा मृत्यू.

आल्फाच्या कारकीर्दीतील घोरप्रसंगांमुळे हंचंस मार्गरेटचा सौम्य व अशाश्वत जुलूम लोकांस बरा वाटू लागला होता. त्याच कारणास्तव बडे सेनासाहेब यांच्या आगमनाने काही काळ लोकांस आनंद वाटला व अशाचा अंधक दजेड दिसें लागला. आल्फा एकदांचा भेला हीच समाधानाची गोष्ट होती; त्याच्या मागचा अधिकारी कितीही वाईट असला तरी तो आल्फा इतका दीर्घ निश्चयाचा व उल्लूक वारूजाचा असणें संभवनीय नव्हतें. डॅन लुई डी रेकिमस व वमुनिगा इ. सामान्यकुडीचा मनुष्य होता. परंतु लोकांत त्याचा नेमस्तपणा व दूरदर्शित्व यांविषयीं ख्याति होती. त्याचे युद्धचतुर्प विशेषतः लेपांडोच्या भयंकर परंतु पोपाकी लढाईतच प्रत्यक्ष आले होते. मिल्नचा कारभार त्याने नेमस्तपणानें व मेदामे केला असा लौकिक होता. मिल्न येथें त्याने लोकांवर जुलूम केलामुळे तेथील लोकांचा बराच द्वेषही संवादून केला होता. शिवाय

त्याचा कोणत्याही राजघराण्याशी संबंध नव्हता ही एक त्याला उणीव होती. कोणीही सुभेदार झाला तरी फिलिपच्या हातातील तो केवळ वाहुल्येच असे; कारण, फिलिपचा वाणा असा होता की, आपल्या अवा-
ढ्या राज्यचक्राचे सर्व चालन आपण स्वतः करावयाचे; कारभाराच्या सर्व द्या त्या आपल्या हातांत ठेवावयाच्या.

हेकिसमस येताच लोकांत असा प्रवाद सुरू झाला की, नव्या अजदा-
नीत राज्यपद्धतीचे धोरण बदलणार. सर्व देश उध्वस्त केल्याशिवाय हे
प्रांत पाश्चात करणे फार मुश्किलीचे काम होते. कतितां लोकांस कोही
सबळती देऊन राजी करण्याचा प्रथम हुद्दा निघाला. मात्र राजाची अनि-
यंत्रित सत्ता व कॅथोलिक धर्माशिवाय इतर धर्मपंथस बहिष्कार ही आधार-
राज्ये कोणत्याही तडजोडीत मोडावयाची नव्हती असा राजाचा आग्रह
होता. सतत आठ वर्षे राजकीय व धर्मस्वातंत्र्याप्रतिपक्षीय रूपांत व प्राणहानि
सोसून आतां लोक त्या बघतात आपला निश्चय सोडतील हे संभवत
नव्हते. वस्तुतः नेदर्लंडमध्ये शांतता जाहीर अशाविषयी लोक फार आतुर
जाले होते खरे. कॅथोलिक लोक आपल्या नवीन पंथी बांधवांशी मित्र-
भावाने वागू लागले; कारण आल्ब्राच्या सत्रांत सर्व वर्गाच्या व धर्माच्या
लोकांच्या सामान्यच आतुरी पडल्या होत्या. सामान्य लोक व थडे लोक
सामवेच युद्धास कंटाळून गेले होते. आर्शी व व्हिलियमच काय. परंतु
न्याकर्मीज व बर्लेमोन सुद्धा लढाई संपवून ऑरेंजला माफी यावी असे
बोलू लागले. खुद्द स्पॅनिश मेनानी सुद्धा रक्तपाताच्या व कुलाच्या नित्य
कामास कंटाळून गेले. जूलियन रोमिंगे व न्याकर्मीज यांनी ऑरेंजशी
सामोपचाराचा पत्रव्यवहार सुरू केला व युद्धाचा शेवट होऊन राजपुत्राचा
राजार्शी विरोध नाहीसा व्हावा अशी आशा प्रगट केली. कोही थंड लढाई
बंद ठेवणे हेकिसमसला भाग पडले. राज्यव्यवस्थेत सर्व घडामोडी माजला होता.
त्यामुळे बंडवाल्यांस शासन करण्याचा मार्गच खुंद झाला होता. आल्ब्राच्या
कारकादींच्या जमावचीचा हिशेबसुद्धा मिळना; खुद्द आल्ब्रालाच तो
माहीत होता किंवा नाही याचा संशय आहे. आल्ब्रा स्वतः मात्र जाते-
वेळी वगैरे पैसा घेऊन गेला असे त्याच्या शत्रूंचे झपटणे आहे. द्रव्याच्या
बाजूने राजसत्ते हे युद्ध फार जड झाले होते. आठ हजार स्पॅनिश सैन्य

च चौपन हजार जर्मन व वालून शिपाई इतकी सैन्याची संख्या वाडली होती. चार कोटि डॅलर त्यांनी खर्चून फक्त केले होते. अतिशय अमेरिकेतील सैन्याच्या खाणीचे सर्व उत्पन्न नेदरलँडचा व्यापार बुडविण्याकडे व त्या दिकाणी धर्मच्छल करण्याकडे खर्च होत होत. सैन्याच्या पगाराची शक्ती सुमार फामस लक्ष गजिलीच होती. लष्कर बाहेर वसूल होईनात; नादर लोकांच्या मिल्कती जम भरता करता तीही सैन्याची वाच अगदी अडून गेली. लोकांत दीर्घ व व्यापक सफरीय उग्रगद्दाची लार उमळली. क्षणजे बंडापासून बंडवान्यांकां जुलुमांचे सुखकर्तेच जास्त खर्चाच्या पेंचात येतात.

अशा स्थितीत मार्फी व अनुनय या औपधी शितावह होतील अशी रेकिमन्सची कल्पना होती. त्याने ऑरेंजला बाजूला ठेवून सर्व लंका-समुदायांचे प्रथमन करण्याचा उपक्रम चालविला. ऑरेंजचा व या राजाचा कट्टर संबंध होता हे अगार त्यास समजले नव्हते. बंडास धर्म हे मुख्य कारण नव्हते; धर्मोत्त व हॉर्न हे मगनांचे कॅथोलिक संस्कार अज्ञातवक घेऊन गेले; सन १५६८ च्या मोहिमेत नेदरलँडचे लोक ऑरेंजच्या आज्ञेप्रमाणे वागले नाहींत; केवळ कांहीं महत्वाकांक्षा कॅथेड्रल लोक धर्माच्या भिषाने राजाची सत्ता बुडविण्याचा यत्न करीत आहेत, अशी बंडे मनासहिव यांची कल्पना आली, सन १५६८ साली नव्या धर्माचा अंकुर किती सूक्ष्म होता व त्याच्यावर सतत रक्षाचा वर्षाव आल्यामुळे पुढील पांच चार वर्षांत तो किती पंमला गेला होता याची त्याने बिलकुल अटकळ बांधिली नव्हती. हल्ली राष्ट्रांत सरकारच्या गुन हेरागिवाय कोणी कॅथोलिकधर्मा गजिला नव्हता. आपल्या कल्पनेस धरून रेकिमन्सला असे धातले की, मार्फीचे जाळे आणखी एकदा पसरले की आंहांकडे एकदम स्थिरस्थावर होणार. त्याने राजास भीत भीत असे सुचविले की, अनुताप आलेल्या पायेंडी लोकांस धर्ममार्गेने पुनः पोटागी ध्यावे व त्यांचा आयह कायम असेल त्यास आपला मालमना घेऊन विदेशी जाण्यास परवानगी असावी. आल्बाला या प्रकरणाचे महस्य नीट समजले होते. सर्व राष्ट्र उजाड केल्याचीच नवी रचना करणे शक्य नाही असे त्याने आपले मत स्पष्ट दिले. गाष्ट अगदी निकारा येईपर्यंत आल्बालाचे

अलिप्त उपाय असलात आणु नेवेत अशी राजाची नव्या मुनेदाराम आज्ञा होती. व्हिग्लियसला मार्फतचें स्वरूप पसेत नव्हतें; अशी, स्वकीर्माज प्रभुति मंडळीचें स्वरूपें सर्वांचें मांजून करून निकडे निकडे शांतता करवी. रोकिमन्मच्या मनांतून अर्धवट मार्फा प्रसिद्ध करून लढाईची तयारी करण्यास थोडीशी फुरमत मिळवावयाची होती. धर्म-स्वातंत्र्य नव्या भावानें देणें, स्पॅनिश सैन्य सरत पाडविणें, आग्न शस्त्र-समा रोलावणें यापैकी कोणतीही गोष्ट करण्याचा त्याचा मानस नव्हता. लढाई पूर्ण वेगांत होती. ती या हिवाळ्याच्या कदाक्यांत एकदम थांबविणें शक्य नव्हतें; वारुचरन बटांत मिडलवर्ग शहरास वडवाळ्यांनीं वेढा घिला होता; या शहरांत स्पॅनिश सेनानी मॉडेगाम, बराच मोठा खजिना व व्यापाराचा माल अडकला होता; त्यामुळे शहर बंदवाळ्यांस सोडून देता येईना; आंत लोकांची उपासमारामुळे उडार, बुशी, कुशी, मांजूर माणसावयत मजल घेऊन पोहोचली होती. इकडे देशभक्तांची स्थिति विशेष समाधानकारक नव्हती. हॉलंड व झीलंडचे लोक चांगले स्वलाशी असल्यामुळे समुद्रावर त्यांचे वर्चस्व कायम होतें. जर्मनीवरील सैन्य मात्र बहुतेक भाडोत्री असल्यामुळे तेन प्रसंगाच्या वेळीं पगागकथिती अडून बसत असे. हॉलंड शत्रूच्या हातीं गेल्यामुळे व लीडनला वेढा पडल्यामुळे हॉलंडच्या उत्तरेकडील व दक्षिणेकडील भाग तुरक होऊन त्यांत दल्लणवदल्ल वंद आले. हॉलंडच्या भौतिक सभेने ऑरेंजला पुष्कळ मदत केली; परंतु पैशाच्या कामांत तिनें त्यास घेवंचे सातापून मोडिले होते. लुईने फ्रान्सच्या राजाचे बंधू ड्यूक ऑल्ब्रेन्त व ड्यूक अँजु (हा यावेळीं पोर्तुगेजचा राजा बनला होता.) यांच्या भेटी देण्याचा क्रम चालविला होता. ऑल्ब्रेन्तनें त्याच्या कार्याविषयी पूर्ण अभिमान दाखवून त्याला यावच्छदय मदत करण्याचें आश्वासन दिलें; व त्यास तात्काळ एक लाख लिब्रे रोख दिले. या रकमेच्या आधारावर हॉलंडला कुमक करण्याकरितां लुईनें जर्मनींत सैन्याची जमवाजमव चालविली होती. अशी स्थिति होती; तथापि राजानें फर्माविलेल्या मार्फाचा कस पुरविल्यास होईल याची ऑरेंजला भीति वाटत होती. स्पॅनिश लोकांच्या घातक कैदेत राहिल्यापासून बिचारसेपन देशभक्त व ऑरेंजचा विश्वासूक मित्र

आल्डेगोड सुद्धा देशभक्तांनी राजाच्या इच्छेनुसार देश सोडून जाण्याचें कबूल करवें असे निरोप पाठवूं लागला. ऑरेंजने मात्र आपल्या कर्तव्याची सीमा परकी ठरविण्डी होती. परकी व मैत्र्य राष्ट्रांतून धाकविणें, जुने हक्क स्थापन करणें व धर्मव्यातंत्र्य स्थापन करणें या गोष्टी माध्य झाल्यावांचून विश्रान्ति ध्यावयाची नाही असा त्याचा सिद्धान्त ठरला होता. आल्डेगोडला कैदेतून सोडविण्याचें साधनही त्याच्या हातांत सध्यां होतें. सेनासाम्राज्य कामाचार रूजू होताच त्यास पहिलें निकडीचें काम मॉड्रगानची सुटका करण्याचें येऊन पोहोचलें होतें. शकिसन्मने त्या कामाकरितां बर्बेन वंदरांत पाऊणशें जहाजे तयार केलीं. व त्यांजवर रोमरो यास निदेशक नेमला शिवाय दुसरे एक तीस नौकांचें आगमार व्हडिलानें अंदर्वर्ष येथे जमा केलें. या दोन्ही आरमारांनीं शब्द नद्याच्या पूर्वे व पश्चिम मुखांतून जाऊन मिडल्लबर्गला कूमक करवयाची असा संकेत ठरला. इकडे राजपुत्राच्या देखरेखावालीं ताडिल बॉयमॉनेही व्हिशिंग येथे एक मजबूत आगमार तयार केलें होतें. मन १५७८ च्या जानेवारीअखेर व्हडाला आपली जहाजे येऊन व्हिशिंगमजबूत रोमरोची वाट गाहत होता. या दोन्ही आरमारांची गांठ न पडूं यावी या हेतूने बॉयमो बर्बेन वंदराच्या समोर टेडव्हाणी करीत होता. ता. २० जानेवारी रोजी राजपुत्र ऑरेंज आपल्या सैनिकांची लढाईच्या पूर्वी भेद घेण्याकरितां आला. त्यानें आपल्या सैनिकांस येडव्हाणीत परंतु मोठ्या जोरदार बोषमें आलेल्या प्रसंगाची ओळख करून दिली व त्यांची कर्तव्यबुद्धि जागृत केली. त्याच्या भाषणानें उत्साहभरित होऊन हॉलंडर लोकांनीं आपल्या शरभिंतील शोबट्या थेंब अडेपर्यंत राजपुत्राला व देशाला आपण पाठवणें देऊं व प्रथम पडल्यास या कामांत आपल्या सर्व मालमत्तेचा व्यय करूं अशा मोठ्यानें गर्जना केल्या. ता. २० रोजी रोमरोचें आगमार तीन सारख्या तुकड्या करून बर्बेन वंदरांतून निघालें. घक्कावर बडे सेनासाम्राज्य यांची स्वर्गी स्वतः रोमरोच्या आगमाराला पोहोचविण्याकरितां उभी होती. मुनेदारसाम्राज्य जहाजांतून तोंकांची सल्लावी झाली. त्यावेळीं एका जहाजावरील दारुगामानास आग लागून जहाज सर्वस्वी जळून खाक झालें. रोमरोच्या पहिल्या तुकडीनें देशभक्तांची जहाजे उण्यांत येतांच तोंकांचा भडिमार केला. त्यांत बरेच देशभक्त दगावले.

सुद्ध तडिल बायसांचा एक डांडा फुटला. यानंतर रोमेरोची जिवकी जहाजे शब्दाच्या दाहंत आली वितकी त्यांगी या अरुंद आस्वाजांत पूर्णपणे वेगली. रोमेरोच्या जहाजाची लगत करून त्याच्यावर दहा कर-
ण्याचा देशभक्त यत्न करूं लागले. मोनकांचे वनघोर इंद्र शूद्र आले. परशु, जहाजावर चढण्याचे आंकडे, पिस्तुल, कठारी या शस्त्रांचे शरूण प्रहार चालले होते. शरण आलेल्यास हे कर झीलंडचे लोक एकदम तोडून समुद्रांत फेकून देत. मेलेल्या इसमांच्या अंगावरील मोनकांच्या सावळ्यांची मुद्धा त्यास आशा नव्हती. रोमेरोची पंधरा जहाजे व बाराश शिपाई स्वराज आल्यावर बाकीची जहाजे बघेनला परतली. रोमेरोने आपले जहाज जमिनीत घेवलेलें पाहून तळमजल्यावरील एका मोकांतून समुद्रांत एडी शकून तो पाहत घेऊन सेनासाहेबाच्या चरणापशी येऊन पोहोचला. बडे सेनासाहेब कोसळत्या पावसांत आपल्या आरमाराची कर्त-
बगारी पाहण्याकरिता सारखे धक्यावरच उभे होते. त्यांचा चरणसंयोग होताच रोमेरो ह्मणाला, " सरकार, मी आपणास पूर्वीच मागितले होते की, मी जमिनीवरचा शिपाई, शंभर आरमारे दिली ह्मणून मी समुद्रावर काय प्रताप करणार ? " हळीलाला रोमेरोच्या आरमाराची हकीकत समजतांच तो अंदवर्पला परत गेला. रोमेरो व सेनासाहेब मोंडेगानला नशीबाच्या हवाल्यावर माहून झुमेळतला परत गेले. मोंडेगानला आतां शत्रूस शरण जाण्याची पाळी येऊन पोहोचली. ता. १८ फेब्रुवारी रोजी पांच कलमांचा तहनामा तयार झाला. त्यातील ठराव:- मोंडेगाननें आपलें सैन्य, शस्त्रां व चंजवस्त घेऊन मिडलवर्गमधून वितहकत निघून जावें; शहरवासी लोकांनीं ऑरेंज हा राजाचा सुभेदार समजून त्याचा हुकुम मान्य करण्वाचिषयी आपला आग्रह व तीन लक्ष ड्यारिन रोख यावे. मोंडेगाननें आल्डेगोड व च्याडचे कैद्यांची मुक्तता करवावी; ते न आल्यास दोन माहिच्यांनीं पुनः ऑरेंजच्या स्वाधीन जावें; शहरांतलें कॅथोलिक धर्माधिकार्यांनीं आपल्या कनडबाल्याशिवाय कोणतीही चंजवस्त शहरांतून हलवूं नये. रोकेमन्मनें आल्डेगोड व च्याड दुसरे कैदी यांची मुक्तताही केली नाही; किंवा मोंडेगानही वचनाप्रमाणें परत कैदेत आला नाही. ऑरेंजनें शहरांत प्रवेश केल्यावर मॅजिस्ट्रेट लोक नवे जुने केले.

लोकांच्या इमानाच्या शपथा घेतल्याः जुने हक्क पुनः उज्जीविन केलें, व यंदुष्पीपेची देत-तृतीयांश स्वक पाक केली, यद्यपानें स्पॅनिश लोकांची दादचान घेतातून एकालपट्टी झाली व सर्व समुद्रकिनारा हॉलंड व ब्रिटिंडच्या लोकांच्या ताब्यांत गेला.

आल्फागारचा वेडा उठविण्यापासून स्पॅनिश लोक हॉलंडच्या हद्दीतच कणें देऊन होते. लीडनला वेडा पडला होता, सर्व सुलुख वैराण आला होता व निरनिराळ्या शहरांमधील उरणवटण बंद झाले होते. हॉलंडचे लोक दयाचरी असल्यामुळे ऑरेंजचा आग्रहा व स्वतःशी लोकांचा सर्व जमविण्यास अडचण पडत नसे. कणकर व मोशीक हॉलंडा लोकां स्वमेरुक्षणाचें कामीं जरी अप्रतिशब्द होते, तथापि स्पॅनच्या कमलेच्या सैनिकांशीं मैदानांत सामना करण्यास लागणें शिक्षण व अनुभव त्यांस मिळाले नव्हते. लीडनचा वेडा उठविण्यास ऑरेंजची मुख्य भिस्त लुडोवर होती. आल्फागारचा कारकीर्दीच्या शेवटीं शेवटीं त्यानें आपल्या भावांस पत्र पाठविलें हेंत, त्यांत नेदरलँडावर मोहिम करण्या-विषयीं त्यांस आग्रहपूर्वक सूचवून मोठ्या एक साहित्यकरितां अंदाज-खर्चाही जोडला होता, त्यांत पुरेसे सैन्य जमल्यास भास्विचर उतरवें, तसें न जमल्यास म्युज नदी स्ट्रॉकमजवळ उतरून लुडोनें डेलफाशीं आपल्या भावांस येऊन मिळावें; व तेथून उभयतांनीं हार्लेम व लीडन यांच्या दुर्ग्यात छावणी देऊन बसावें; इणजे स्पॅनिश लोकांस युद्ध करण्यास बऱ्याच अडचणी येतील; प्रमोनी देश सोडून जावा लागेल; असें भावी मोहिमेचें स्वरूप दाखविलें होते, या वेतास अनुसरून लुडो हिवाऱ्याच्या शारंभीं सैन्य व साधुर्मी गोळा करण्याच्या उद्योगास लागला होता. फ्रान्सच्या राजपुरुषांनीं त्यास बरीच पैशाची मदत केली; त्यानें रेक्रेमसला नेदरलँडमध्ये येताना पकडण्याचा यत्न केला तो शफल झाला नाहीं. नंतर फ्रान्सच्या सहस्रद्वार जाऊन कॅथगर्डन जेडिस्ती, इयूक ऑनू वगैरेच्या त्यानें भेटी घेतल्या; त्या वेळीं त्यास बराच धव्यलाभ होऊन सर्व राजूनें मदतीचीं पूर्ण आश्वासनें मिळाली. अलेग्जसॅन्डर त्याच्या हातांत हात धातून येमळ व खऱ्या अंतःकरणांनें नेदरलँडच्या नदीनयंशी लोकांस सहाय्य करण्याचें अभिवचन दिलें. फ्रान्स व इंग्लंड यांचे

परस्पर मात्सर्य असल्यामुळे नेदरलँडमध्ये प्रतिपक्षाची सरसी होईल या भीतीने उभयतांनी एकमेकांविरुद्ध बर्तन ठेविले होते त्यामुळे दोहोंपैकी कोणत्याच राष्ट्राचा व्हावा तसा उपयोग नेदरलँडवाल्यांना झाला नाही. जॉनने आगामी मोहिमेच्या खर्चाकरिता जर्मनीतील आपले आप्त व नातू यांकडून वर्गण्या मोठ्या करण्याचा कस चालविला होता; लुईने ड्यूक ऑफ्ला पोल्डममध्ये पोहोचवून परत चाललेले दोन हजार स्वार व फौज व जर्मन घोडेस्वार आपल्या दैनातीस घेतले; व खेरीज एक हजार स्वार व सहाशे पायदळ जर्मनीत जमवून फेब्रुवारीच्या शेवटी बर्माच्या कादर्यात त्याने न्हाईन नदी ओलांडिली; व तो मास्त्रिखच्या तोंडात चालला. या सैन्यात ऑरेंजचे तीनही भाऊ व एका जर्मन संस्थानिकांचा ख्रिस्तोफर नामक मुलगा अशी मंडळी होती. फेब्रुवारी संपण्यापूर्वी हे सैन्य मास्त्रिखपासून चार मैलांवर म्युज नदीच्या समोरच्या तारावर दाखल झाले. या शहरात शिवंदी फार थोडी होती. लुईच्या आगमनाची बातमी समजताच रेकिसमसने जर्मनीत आठ हजार घोडेदळ व आठ हजार पायदळ तयार करण्याची तजवीज केली होती. झेडॉ येथील रिमाला येऊन मॅडोझा मास्त्रिखला येऊन पोहोचला. डॉन डव्हॅलाकंडे या मोहिमेचे सरसेनापत्य होते. या सेनानीने प्रथम प्रत्येक शहराच्या उावणीतून सांप-डेल दितके सैन्य जमा करून अँटवर्प, घेंद, निम्वेगन, व्हॅलेन्सिनीज वगैरे त्या त्या शहरांत ऑरेंजचे पक्षाभिमानी लोक होते त्या त्या शहरांची योग्य मजबूती केली, व अवशिष्ट राहिलेल्या सैन्यासह तो लुईला ब्राबंटमध्ये न येऊ देण्याच्या व उभय बांधूंची गांठ न पडू देण्याच्या प्रयत्नास लागला. त्याने लीडनमधोवती जमलेल्या सैन्यास इकडे वेलावण्याकरिता कासीदा रवाना केला. इकडे राजपुत्र ऑरेंजने बॉमेल वेदांत सहा हजार पायदळ गोळा केले होते. लुईचे सैन्य इतके अल्प असलेले ऐकून त्याला बरीच निराशा वाटली; तथापि मास्त्रिख सग करून आपणाम बॉमेल वेदांत येऊन मिळण्याविषयी त्याने लुईला निरोप पाठविला. लुईला या मोहिमेच्या आरंभापासून अपशकून होत चालले होते व त्यावेळीचे लोकानी प्रथमपासून बुद्धाकर्षित चालविली होती. म्युज नदीवर वेतांना वादंत त्याचे एक हजार लोक मळले. म्युज नदीवर बर्माचा पातळ थर असल्या-

मुलं धड नावा चालेनात, धड पाषाणं बर्फावरून निघून जाता येईना. मास्टिचची तर आशा संपलीच होती; तथापि नदी आसपास उतरून भाबला मिळण्याचा बंद तर मिळीत नव्हे जरूर होतं. ता. ३ मार्च रोजी डव्हाला मोठे सैन्य घेऊन मास्टिच येथे दाखल झाला. ता. १० रोजी मेहोबासने रात्री नदी उतरून देशभक्तांवर छापा पातला व त्यांचे सातशे लोक यममदनास पाठविले. या प्रसंगी स्वर्निश मुत्युसंख्या काय ती सातच होती. ता. २१ रोजी त्याने आपली छावणी मोडली व मदीच्या खालच्या बाजूस लिंबुर प्रांतात फोंकिमान व गुलपेन या किल्ल्याजवळ तळ दिला. ता. ३ एप्रिल रोजी लीडनहून पंचवीस पायबंदे व तीन घोडदळे मास्टिच येथे येऊन पोहोचली; व त्याच दिवशी मॉरेगान आपली मोठा दूळ घेऊन समरभुमीवर दाखल झाला. जिकडून तिकडून या ठिकाणावर मोठा होणाऱ्या निघडक स्वर्निश सैन्यास चुकडून आपल्या भावाची मांड घेणेही लुईला मुष्किलीच होऊन बसलं. त्याने सैन्य भाडोत्री, फार खेडेखोर व बेहुकमी झाले होते; ता. ८ एप्रिल रोजी त्याने आपला तळ पुनः हलविला, व स्पूज व च्हाईन या नद्यांच्या मधोमध प्रदेशांतून तो निस्वेगनच्या शेखाने चालला. डव्हाला समोरच्या तीगर्भे न्याला प्रतिगंध कण्ठ्याकरिता समान्तर दिशेने चालला होता. ता. १३ रोजी त्याने मूक खेडेगांवानजीक नदीकाठी ठाणे दिलं. त्याच दिवशी डव्हाला नावाच्या पुलावरून खालच्या बाजूस नदी उतरला; व ते लुईच्या अधभागी सर्व सैन्यासह जाऊन एकाएकी उभा राहिला. लुईला हा मोठा विकट प्रसंग येऊन पोहोचला. या दोन नद्यांच्या विमळ्यांत मदतीशिवाय एकदम लढण्याचा हा मोठा विकट प्रसंग येऊन पोहोचला. या ठिकाणी जवळी मिटवावा अगर हॉलंडच्या लोकांना मदत निराशेच्या समुद्रांत लोडून पावे अशी ही आणीबाणीची वेळ होती. तथापि शत्रू पुढे येऊन उभा राहिल्यावर लुई डगमगणास नव्हता. लुई असा शत्रूच्या वैचरित मापडला असता त्याच्या सैन्याची पगारासाठी ओरड सुरू झाली होती.

ता. १४ रोजी सूर्योदयापूर्वी दोन्ही सैन्ये आपापल्या गोदांत नेमलेल्या आग्या रोखून लढाईकरिता सज्ज उभी होती. दोन्ही सैन्यांच्यामध्ये हल

सेठे होतं. लुईची सूक गांवांत दहा पायदळें होती; त्यांच्या पृष्ठभागी त्याच्या बाकी राहिलेल्या एकंदर पायदळांचा एक चतुष्कोन केला होता; उजव्या बाजूस घोडदळाचे चार भाग होते; स्थलसंकीचास्तव यापैकी कांहीं लोक मागील टंकडीवर उभे केले होते. लुईने आपल्या छावणी-पुढें खंदक खणला होता. स्पॅनिश सैन्याचे भालेवाले व बंदूकवाले मिळून चार फळ्या केल्या होत्या; त्यांच्या उजव्या बाजूस नदीचा प्रवाह व डाव्या बाजूस अर्धचन्द्राकृति घोडदळाचा जमाव होता; घोडदळांत अर्धभागी बंदूकवाले व मागे स्पॅनिश भालेवाले अशी रचना होती. भल्या पहिल्यापासून दहा वाजेपर्यंत उभय सैन्यांच्या लहान लहान झटापटी चालल्या होत्या. लुई मोठा लढाई देण्यास उतावळा झाला; स्पॅनिश सैन्याही हातपाईवर आले. इतक्यांत देशभक्तांस नवी कुमक येऊन पोहोचली; व आणखी पांच हजार लोक येत आहेत अशी बातमी आली. खंदकाजवळ जोरानें चकमक सुरू झाली. कांहीं वेळ धुमध्वनी चालल्यावर स्पॅनिश लोकांनी खंदक सर केला व ते सूक गांवांत शिरले. लुईने पायदळाची जास्त भरती गांवांत पाठवून त्यास गांवांतून हाकून काढिलें. या सुमारास लढाई सार्वत्रिक झाली. देशभक्तांचें सर्व पायदळ हे स्थल संरक्षण करण्याकरितां पुढें सरसावले व सर्व स्पॅनिश पायदळानें त्यांच्यावर हल्ला केला. कांहीं वेळ मोठ्या निकराचें युद्ध आल्यावर स्पॅनिश लोकांनी पुन्हा खंदक सर केला व देशभक्तांची दाणादाण झाली. त्यावर लुईने आपला सर्व रिसाला पुढें बोलावून शाबूच्या घोडदळावर चाल केली. पहिल्या हल्ल्यास सरशी बंदूकवाल्यांची फायफूड झाली व ते पळत सुटले. लुई त्यांना पुढें रेंवीत चालला, त्या वेळीं ते इतके भयभीत झाले की, नदीतून पोहून जाईपर्यंत अगर नदीत जलसमाप्ती मिळेपर्यंत ते विलकुल थांबले नाहीत; जिवंत निसटलेल्या लोकांनी गांबोगांव अशी बातमी पसगली की, राजपक्षाची बाताहत झाली. ही गोष्ट खरी नव्हती. देशभक्तांचे घोंडेस्वार बंदुकी भरण्याकरितां फिस्तांच स्पॅनिश भालेबाण्यांनीं व जर्मन काळ्या पलटणींनीं त्यांच्यावर जोराचा हल्ला केला. उभयतांचें घोर व समाकुल युद्ध झालें व देशभक्तांचा पूर्णपणे मोड झाला. लुईने प्रसंग उलटलासे पाहून आपला माऊ हेवरी, क्लिस्फर, व आणखी काही सैनिक पाठवून

कठून शेवटचा निकराचा हल्ला केला. ते सर्व एकदम लढाईत शिल्ले; पुढे त्यांचा पत्ता लागला नाही. जातिमान्सपेमुलक या संभ्रामाच्या नेहमीच्या रिवाजाप्रमाणे शेवटी भयंकर कत्तल झाली; व देशभक्तीकी या अनर्थाची वातमी सांगण्यास सुद्धा कोणी शिलक राहिला नाही. रणांत पडलेले, नदींत, दलदलींत बुडून मेलेले, व शेतांतील छपरांस आगी लागून त्यांत मेलेले या सर्वांची मिळून मृत्युसंख्या या वेळी चार हजारवर गेली. म. लुई, त्याचा भाऊ व स्नेही यांस कोणत्या प्रकारचा मृत्यु आला हे शुद्ध कधीच उमगले नाही. लढाईत पडले असल्यास बखरीन होऊन घोड्यांच्या दांजाखाली त्यांची शरीरे छिन भिन झालीं असावी. पुष्कळांची अशी कल्पना होती की, ते नदींत बुडले; कित्येकांचे द्वाषणें ते जळून मेले असावेत. अशी एक संदिग्ध वातमी होती की प्रतापच्या दिगांतून खुरडत खुरडत आपल्या जखमा धुण्याकरितां लुई नदीतीरावर आला. त्या ठिकाणीं काहीं रानवड लोकांनीं त्याच्यावर छापा घालून त्याला कापून काढिलें. या गोष्टीच्या सत्यासत्यतेबद्दल काहीं पुरावा नाही.

लुईच्या सांप्रतच्या मोहिमेचा असा भयंकर व घातक परिणाम होणार असें पुष्कळांचे भाकित होतें. त्या मुळ विश्वासाच्या कालांत चांद्रशाहा व राजे लोक दुरोज किमया, फलज्योतिष, सिद्धान्तज्योतिष वगैरे ग्रंथांतील बीजगणिताच्या कोष्टकाप्रमाणें प्रमाण मानलेल्या व भानगडीच्या कोष्टकां कठून भविष्यशोधन करित असत; व राजे लोकांपासून सामान्य लोकांपर्यंत सर्व जनसमुहाचा नैसर्गिक शुभाशुभचिन्हांवर व भविष्यकथनावर अद्धा अस; अशा कालांत सूकहींडच्या लढाईच्या पूर्वी काहीं आठवडे आकाशांत कांहीं विलक्षण आकृती दिसल्यावरून त्या भावी अनर्थाच्या सूचक आहेत असें लोकांस वारावे यांत आश्चर्य नव्हतें. फेब्रुवारीच्या शारंभी पुट्रेकटच्या तटावर पांच शहरवासी लोक मध्यरात्री पाहूरा करित असता त्यांस आकाशाच्या अरुंद पट्यांत बायव्येकडून एक व आग्नेय दिशेकडून एक अशीं दोन सैन्ये येऊन त्यांचा घनघोर संभ्राम झाला असें स्पष्ट दिसले. तोफांचा धूर व आवाज, लढवण्याचा जयघोष अगळ्या आकाशा वगैरे त्यांस ऐकूं आले. बायव्येकडून आलेल्या सैन्याने वसना

सैन्यावर हल्ला केला; त्यासरशी आघेयेकडील सैन्य जर्मनदोस्त झाले व आकाश रक्ताने आच्छादित्याप्रमाणे दिसू लागले. ही वातमी दुसरे दिवशी शहरांत समजल्यावर मॅजिस्ट्रेट लोकांनी बरेच साक्षीदार बोलावून पुरावा घेतला; ज्योतिषशास्त्राचे व प्रारब्धशास्त्राचे ग्रंथ अवलोकन करविले; त्यावरून आघेय विशेषतः येणाऱ्या लुईच्या सैन्याचा परिणाम या नभोगुढाने सुचविला असे ठरले.

याप्रमाणे लुई नॅसाचे, आयुष्याच्या मध्यावस्थेत व सामान्य मनुष्याच्या हातून शंभर वर्षांत न होणाऱ्या कृत्ये करित असतां देहावसान झाले. इतिहासांत त्याच्याप्रमाणे पराक्रमी, मोठ्या स्वभावाचा व स्वामिनिष्ठ पुरुष सांपडणे कठिण आहे. त्याचे चरित्र फार उदात्त आहे; ओजस्विता व मनःप्रसाद या गुणांचे त्याच्या स्वभावांत असे अलौकिक मिश्रण आले होते की, त्याच्या स्वभावाचे आज तीनशे वर्षांनी चिन्तन करित असतां मनांत प्रेमाचा उमाळा आल्याशिवाय रहात नाही. त्याला फदाचित् महात्म्य झणतां येणार नाही; त्याच्या भावाची तैलबुद्धि, व्यापक व उन्नत विचारशक्ति त्याला नव्हती, तथापि मानवी प्राण्याच्या हातून झालेल्या नाटक्यैकी या समाकुल व अद्भुत प्रसंगांत त्याने आपली प्रधानभूमिका फार तार्किक करण्यासारखी करून दाखविली यांत संशय नाही. त्याचा सरळ, निर्भय व हिंमती स्वभाव शत्रु व मित्र यांच्या आदरास सारखाच पण झाला आहे. मुत्सद्दी, शिपाई व वकील या तिन्ही भूमिकेंत त्याची उपयोगीलता, घाडस व खरेपणा ही पूर्णपणे व्यक्त झाली होती. ज्या गोष्टीकडाने अगर कोविदानपणाने प्राप्त करून घ्यावयाच्या अशी लोकांची समजूत असते त्या त्याने सरळपणाने साध्य केल्या. मोठ्या चतुर व मतलबी राजेलोकांशी व मुत्सद्यांशी व्यवहार करण्यांत तो कोणाची खुशामत न करता आपला मतलब सिद्ध करित असे. आपल्या वारा "शिष्य मंडळी" सह मार्गशीर्ष वामर्षी शिष्टाई करण्यास गेल्या दिवसापासून राज्यक्रान्तीच्या निरानिराळ्या प्रसंगां स्वैनिश लोक, इटालियन लोक, ब्रुजेनॉट, विथरलेले लोक, फ्रेमिश मन्त्री लोक, जर्मन संस्थानिक यांच्याशी सल्लामसलत करतांना, धर्मस्वातंत्र्याचे स्थापन व राजकीय हक्कांचे उज्जीवन यास अनुलक्षून त्याचे सर्व यत्न चालले होते. होली लायनची

लढाई व मोॅन्स गार करणें हे त्याच्या हातून दोन मोठे पराक्रम झाले; परंतु या कृत्यांपासून कांहीं तादृश फलप्राप्ति झाली नाहीं. त्याचा तापदण्ण व धाडम हे दुर्मण्य समजले जात. शेवटची मोहिम ही त्याच्या अविचाराचें व उतावळेपणाचें फल होय अशी पुष्कळांची समजूत होती; परंतु ऑरेंजच्या विचारांनं या मोहिमेचे वेत सात महिने चालले होते असें दिसून येईल. स्क्वज नदी हिमाच्छादित झाली नसती व सैन्यांत भारा-साठी बंड उद्भवली नसती तर तो ऑरेंजला मिळून उभयता बंधूनीं सर्व हॉलंड परकीयांपासून मोकळा केला असता व स्त्रीडनला वेढा खावा लागला नसता, परंतु ईश्वरी संकेत वेगळेच होते. हा राजपुत्राचा उजवा हातच बुटला व त्याच्या हृदयाचें विश्रामस्थान मृत्युनं हरण केलें. लुई डॅंगणा होता, तथापि त्याचें स्वरूप भय व मर्दमर्काचें होतें. त्याचा चेहरा आनंदी व दागणूक मरुट व मनमिळाऊ होती, जे जे त्याला पहात ते त्याजवर प्रेम करीत; त्याच्या शूर भावांचा तो केवळ आराध्यदेवत होता. आईचा तो फार प्रियपुत्र होता. या वीरमातेला पुत्रशोकाची परंपरा नशिबी लिहून ठेविली होती. होली लायनच्या लढाईत आडोल्फस बट्टी पडला; हल्लींच्या प्रसंगी लुई व हेनरी हे स्वातंत्र्यार्थ युद्ध करण्याचें कुटुंबवत आचरण करीत असतां नाहींसे झाले. स. जॉनही या मोहिमेंत होता; परंतु पगार-करितां अडलेल्या आपल्या सैन्याची कांहीं तरतूद करण्याकरितां मागे गहिल्यामुळे तो बचावला. त्याच्या हातून राष्ट्रसेवा बरीच झाली होती; परंतु अद्याप पूर्वीपेक्षा जास्त सेवा होण्याची गहिली होती.

या प्रसंगासंबंधानें संक्षिप्त बातम्या पसरल्या होत्या. लुईचा पराभव झाला यासंबंधानें वाद राहिला नाहीं; परंतु लुईप्रभृति मंडळींचा काय परिणाम झाला हे कोणाम समजेना. ऑरेंज या भयंकर बातम्या ऐकून चिंतातुर झाला. त्याला त्या स्वऱ्या वादेनात; व तो लुईचे डोळे मिटल्यानंतर त्याला वाचण्याकरितां बारांवार धरें लिहीत होता.

लढाईच्या दुसरे दिवशीं नेहमींच्या खाजाप्रमाणें स्पॅनिश सैन्यांत बंड उद्भवलें. सैन्याचा तीन सालचा पगार थकला होता; त्यामुळे हा क्रमिक प्रसंग उत्पन्न जावा यांत आश्चर्य नाहीं. स्पेनमधून लढाईकरितां रवाना झालेल्या पैसापैकी एकचतुर्थांशामुद्दा शिपायांच्या त्तिशांत पडत नसे;

त्यामुळे असे प्रसंग सहजच वारंवार येत असत. हल्लीचें बंड फारच उग्र स्वरूपाचें होतें. ता. २६ एप्रिल रोजी बंडवाले अँद्रवर्ष शहरांत शिरले व सुमार चार हजार लोकांनी प्रथम चौकांत तळ दिला. रेक्सिन्सनने त्यांस उद्देशून भाषण करण्यास सुरुवात केली असतां "डोलर पाहिजेन; भाषणे नकोत," असा त्यास जबाब मिळाला. नंतर या शिपायांनी गांवांतील घरांतून ठाणीं दिलीं. तीन दिवसांनीं कोर्टांत असेच प्रकार सुरू झाले. ते महिन्याच्या अखेर सैन्याच्या जुलुमास कंटाळून ग्रामस्थांनी त्यांच्या पगाराची रक्कम रोख देण्याचें कबूल केलें; त्याबद्दल रेक्सिन्सनने त्यांस सरकारच्या ह्वावर मिळकती गहाण लावून देऊन कागद करून दिला. पैसे हातीं पडतांच भैतिकीची मजलस सुरू झाली; मार्ण, पिणें, जुगार यांची सीमा झाली. डकडे हा रंग चालला असतां तांडिल चौथसोनें अँद्रवर्ष येथील सरकारच्या आरमावर हल्ला केला. बावीस स्पॅनिश जहाजांपैकीं चवदा जहाजे जळून अगर बुडून नाश पावलीं. त्यांचा तांडिल हीमम्बोड हस्तगत झाला. देशभक्तांस पूर्ण जय मिळाला.

कुई बँसाच्या स्वारीमुळे ल्विडनचा पहिला बेढा उठला होता. तो ३० ऑक्टोबर १५७३ पासून २१ मार्च १५७४ पर्यंत चालला होता. स्पॅनिश सैन्यास पूर्वकडील सरहद्दीवर जाण्यास हुकूम होताच शहरांत अन्नाचा व शिबंदीचा पुरवठा करून ठेवण्याविषयीं ऑरेंजेने शहरच्या लोकांस सुचविलें असतां त्यांनी त्या गोष्टीकडे लक्ष पुरविलें नाहीं. कुई यशस्वी होऊन येणार अशा भरंवशावर ते बसले होते. मूकहीडची लढाई संपतांच पुन्हा या शहरास स्पॅनिश सैन्याची मिठी बसली. ता. २८ मे रोजी ल्वॅन्डेज या शहरापुढें आठ हजार वालून व जर्मन शिपाई घेऊन आला. लीडन शहर फार सुंदर होतें. विस्तीर्ण व सुपीक अशा प्रदेशाच्या मध्यभागीं ते बसले होतें; व त्याच्या सर्भावती उत्तुमित खेडी, फुललेल्या पुष्पवार्दिका व फलसंपन्न बागा दृष्टीस पडत होत्या. न्हाईन नदीचे या प्रदेशांत अमरस्य प्रवाह होऊन त्यांनीं हें शहर व्यापिलें होतें. या जल-मार्गाच्या दोहोबाजूने निगनिराळ्या जातीचे उंच वृक्ष लागले होते. या जल-प्रवाहावर शहरांत घडीव दमडाचे एकशेंपंचेचाळीस पूल होते; शहरातील भें हलक, एते व चौक विशाल व निर्मळ देवळे व सार्वजनिक इमारती

कार मध्य असल्यामुळे उद्योग, धनसंचय, सुसुकर गृहास्थिती यांचे स्वरूप या शहरात स्पष्ट दिसून येत होते. शहराच्या मध्यभागी एका कृत्रिम उंचवट्यावर फार जुन्या काळाचा एक मोडकळीस आलेला मनोरा होता. शहराच्या पडक्या तटावरून आसपासचा प्रदेश स्पष्ट दिसत होता.

व्हॅन्डेझन आसपासची ठिकाणे विलंब न लावता ताब्यात घेतली व सैन्याच्या शहराभोवती वासष्ट चौक्या बसविल्या. शहरात लुटारु लोकांची एक छोटी तुकडी व शहराच्या शिबंदीची पांच दुळे येवढेच कायते सैन्य होते. जॉन व्हॅन्डेझन ऊर्फ नाईकचा सरंजामीदार या नांवाचा एक उच्चकुलोत्पन्न, विद्वान, कवित्वसंपन्न व शौर्यवान पुरुष शहरात होता; त्याने या सैन्याचे आधिपत्य पतकरले. शहरचा मुख्य हवालदार शहरवासी लोकांच्या घेगावर व वाक्संवमी हुडक्याच्या अध्यान्त मेहेनतीवर होता. संधि मिळाली होती त्यावेळी शहरचा बंदोबस्त न केल्याबद्दल ऑरेंज शहरवासी लोकांवर फार नाराज झाला होता. तथापि त्याने प्रसंग आल्यावर त्यांस दम देऊन असे लिहून कळविले की, सध्या येऊन पोहोचलेल्या संघामाच्या निकालावर त्यांचे स्वतःचेच काम परंतु सर्व देशांचे व हजारां अजात पिढ्यांचे हिताहित अवलंबून आहे; आपल्या राष्ट्राला, व राजकीय व धर्मस्वातंत्र्याला शोभण्यासारखे शौर्य लीढनच्या लोकांनी गाजविल्यास त्यांचे नांव जगाच्या इतिहासात अजरामर होईल; तीन महिनेपर्यंत त्यांनी टिकाव धरल्यास तितक्या सुद्धीत त्यांच्या मुक्तेची योजना होईल. शहरवासी लोकांनी मोठ्या घेग्याने व विश्वासाने त्याचे सांगणे मान्य केले. ऑरेंजचे मन वजा-प्रमाणे स्थिर व अनेक होते. त्याला कांणी मदतनीस किंवा ममलतदार सुद्धा नसता, व लुईच्या सरणाने त्याचा उजवा हात तुटल्याप्रमाणे झाला असताही त्याने हल्ली अंगावर येऊन पडलेल्या कामास नेटाने सुरवात केली. फ्रान्समध्ये तिसरा हेनरी गादीवर येऊन दरवारांत नवीन कारस्थाने उद्भवल्यामुळे नेटलेझाला मदत करण्याचा विचार अगदीच मागे पडला. इंग्लिश सरकारला फ्रान्सची भीति संपल्यामुळे ते नेहमीपेक्षा जास्त उदात्तान व वेफिकीर होऊन बसले. रकिसन्सनने ऑरेंजचा मुन करण्याकरिता तयार केलेला एक इंग्लिश मोरेकरी शीलंडमध्ये पकडला.

गेल्या; त्यानें या कृत्यांत इलिजाबेथची संमति व अंग असल्याचें कबूल केलें. हॉलंड व झीलंडचे लोक एकनिष्ठ व इमानी होते खरे, परंतु त्यांचा प्रचेड स्पेनिश साम्राज्यापुढें टिकाव लागणें कठिण होतें. शिवाय ता. ६ जून रोजीं राजाचें माफीपत्र प्रसिद्ध झालें. यांत कृतकर्मावद्दल लोकांनीं पश्चात्ताप दर्शवून राजास क्षमणें करण्यास त्यास माफी मिळेल; परंतु त्यांनीं पुराण धर्ममतेच्या मोठांत माफील झालें पाहिजे अशी त्याजवर जोखीम ठेवली होती. जरी हा माफीचा हुकूम बराच सौम्य व सवलतीचा होता, तथापि हॉलंड व झीलंड प्रांतांत जिकडे तिकडे नव्या धर्माचा प्रसार झाला! असल्यामुद्धें लोकांनीं, राजपुत्राच्या मताप्रमाणें, देशांत एक प्राणी जिवंत असेतोपर्यंत आपल्या धर्माकृति व राष्ट्रीय हक्काकृति आपल्या देहाच्या आहुति देण्याचा निश्चय केला. मात वर्ष-पर्यंत ज्या तत्वांसाठीं हे लोक शत्रूशीं राबंदित्रस झगडत होते तीं तचें केवळ माफी या शब्दास झुलून ते एकदम सोडून देतील असा संभव नव्हता. हॉलंडच्या लोकांची राजा ईश्वरशा आहें ही कल्पना अद्याप कायम होती व राजसनेबद्दल त्यांचा पूज्यभाव फमी झाला नव्हता. तथापि ज्या मनुष्यानें आपल्या सर्व इमानीच्या शपथा मोडल्या, नेदरलँडचे राष्ट्रीय हक्क समाप्त्यास पोहोचविले, देशातील शस्त्रें जाळलीं व लुटलीं, व त्यांचें निर-पराधी बंधन फोडिं दिले, तोडले, जाळले व जिवंत पुरले, तो, डोक्यास भस्म व अंगावर कफनी घालून माफी मागावयाची सोडून, डोक्यावर मुगुट व अंगावर राजवस्त्रें परिधान करून लोकांपुढें डौलानें माफी फर्मावण्यास आलेला पाहून लोकांस सहजच त्रिप उत्पन्न झाला. शिवाय त्याच्या माफील आचरणावरून या माफीच्या अटी राजा पाळील असा कोणास भावना वाटेना. ऑरेंजला प्रथम या माफीपत्रास दुःस्वानें सतत पोळ-लेल्या लोकांच्या मनोवृत्तींत एकदम पालट होईल अशी भीति वाटत होती; परंतु सर्वत्र लोकांनीं या माफीविषयीं पूर्ण तिरस्कार दर्शविला. तीस कोणी भीक घातली नाहीं ! !

ऑरेंजें मुक्किल्याप्रमाणें लोकरच लीडनच्या लोकांनीं आपल्या अनसामुखीची व उपजीव्य प्राण्यांची भोजदाद केली. जून अखेर साहेरीतील लोकांस नियमित अन्न मिळूं लागलें; सर्व धन्याची बीं

खरेदी गांव कामगार योग्य दर ठरवून स्वतः करून लागले. जवान इसमास पावशेर गेली व पावशेर मांस मिळत असे; बाकीच्यांस या प्रमाणानेच अन्न देण्याचा क्रम चालू झाला. शहराशी दृष्ट्यावळण पार्श्वे व काही धीट व भीषणामयी जासूद गांच्या पार्श्वे चालले होते. शहराबाहेर हत्थ्यागवदे मोठ्या नित्यशः जात व उभय पक्षांच्या चक्रमकी होत. शहरांत स्पॅनिश शिपायांचे मुंडके तोडून आपणारास चांगले बर्बास लावले होते; हे वक्षीस देण्याचे प्रसंग वारंवार येऊ लागले. या खटपटीत शहरातील लढाऊ लोकांची संख्या कमी होऊं नये हापून लोकांस बाहेर जाण्याविषयी मनाईचा हुकूम सक करवा लागला. राजपुत्रांचे ठाणे डेल्ट व रॉट्टम या ठिकाणीं असे. या दोन शहरांच्या दरम्यानचा महत्त्वाचा किल्ला त्याच्या ताब्यांत राहिल्यामुळे येसेल व म्यूज या नद्यांच्या प्रवाहीमधील चतुष्कोनावर त्याचे स्वामित्व करायलाहीलें. ता. २९ जून रोजी स्पॅनिश लोकांनी हा किल्ला सर करण्याचा यत्न केला; परंतु त्यांत त्यांस यश आलें नाहीं. उलट या प्रयत्नांत त्यांचे सातशे लोक वळी पडले. हे ठिकाण ताब्यांत असेलेंपर्यंत राजपुत्रांचा लीडन सोडविण्याची आशा होती; कारण वृकहीडच्या लढाईनंतर जमिनीच्या बाजूने लीडनकडे सैन्य पाठविण्याची आशा तूर्त संपली होती. लीडन समुद्रावर नव्हतें; तथापि समुद्राचे धके फोडून लीडनला समुद्र नेऊन भिडविण्याशिवाय लीडनची सुटका करण्यास दुसरा मार्ग राहिला नव्हता. स्पॅनिश लोक पश्चिमकडील समुद्रकिनारा व्याप्त वसले होते; परंतु म्यूज व येसेल यांच्या बाजूचे पक्षे त्याच्या स्वार्थीन होते. ते फोडण्याची व रॉट्टम, रॉडम वगैरे ठिकाणचे निकाल मोकळे करण्याचा त्यानें निश्चय केला. याच्या योगानें जमिनी, गांवे व उभी पिके यांचे अशोनात नुकसान होणार होतें, परंतु लीडन व त्याबरोबर सर्व हॉलंडचा बचाव करण्यास पबलाचे मार्ग होता. त्यानें या प्रकरणाचा केलेला छुलासा व त्याचे कटकट्टीचे आपण यांच्या योगानें सर्वांची या गोष्टीच्या अवश्यकतेबद्दल खात्री झाली. जुलै महिन्यांत हॉलंडच्या प्रांतिकसभेने या गोष्टीस अनुमोदन दिलें. “देश गमावण्यापेक्षा बुडारिणें बरे,” असे प्रतिनिधींचे उत्साहपुंक वक्तव्य निघाले. शास्त्रीयकालीं समुद्राच्या ताब्याची

तून देश मोडविण्याकरिता केलेल्या स्वतःपदीनमाणेच आता ती समुद्राच्या पाण्याने गुडविण्याचें काम एखाद्या कायदेशीर व्यापाराप्रमाणें सुरू झालें. या कामाकरितां भांडवल गोळा करण्यांत आलें; त्यांत भांडोबाग्याच्या बायकांनीं सुद्धां सोन्याहण्याचीं भांडीं, जवाहीर, व मूल्यवान् सामान वर्गणीधारांल हजर केलें. प्रतिक्रमभेनें या कामाकरितां कांहीं मासिक देणगी मंजूर केली. ता. ३० जुलै रोजी व्हॅलेंजेनें शहराच्या लोकांनीं वेशी उघडून राजाची सत्ता मान्य केल्यास त्यांस पूर्ण मार्फा मिळेल असे आश्वासनपर निरोप शहरांत पाठविले. लोकांचे उपासमार चालले होते; राजकुवाऱें चालविलेल्या स्वतःपदीची त्यांस भाडिगी मिळाली नव्हती; तथापि आपलें धैर्य व त्याचे यत्न यांजवर लोकांची भिस्त होती. स्पॅनिश सेनानीच्या गोड शब्दावर कितपत विश्वास ठेवतां येतो याची प्रतीति त्यांस हार्लेम व नॉर्डेन या ठिकाणीं आली होती. ता. ३ आगस्ट रोजी राजपुत्र धके फोडण्याच्या कामावर नेमलेला मुख्य अधिकारी पॅल जाय यास बरोबर घेऊन येसेलच्या प्रवाद्याच्या वाजून गेला; त्यानें सोळा जागीं धके फोडले; शॅडम व रॉटर्डम येथील निकाल सुले करविले. समुद्राचें पाणी जमिनीवर भरूं लागलें. पाणी चढत असतां राजपुत्राच्या हुकूमवरून आसपासच्या शहरांतून धान्य व इतर निर्यादाचे पदार्थ गोळा करण्याचा सपाटा सुरू झाला. शिवाय ऑरेंजनें या संधीत दोनशें लढान-मोठी जहाजे रॉटर्डम, डेलशेल्डन वगैरे बंदरांत तयार करून ठेविली.

लंडनचे लोक उतावळे व निराश झाले होते. रोटी तर संपली होतीच, परंतु तिच्या ऐवजी उपयोगांत आणिलेले पदार्थही संपत चालले होते. ता. १२ आगस्ट रोजी त्यांना ऑरेंजची उजेजनपर चिठी आली; ता. २० रोजी शहरांतून ऑरेंजला जबाब गेला; त्यांत 'दोन महिने अर्धपोटी व एक महिना अन्नावाचून दिवस काढले, आणखी फार साठ्यास चार दिवस तिकाय धरतां येईल : असें कळविलें होतें. त्याच दिवशीं ऑरेंज-कडून त्यांस अशी बातमी समजली कीं, सर्व धके फोडविले आहेत; समुद्राच्या लँडशीडिंगनामक धक्क्यावरून पाणी वाहूं लागलें आहे. हे पण ऑरेंजनें मोठा जकरदस्त ताप चढला असतां दुसऱ्या इममाकडून पाठविलें होतें; परंतु त्यांत त्याच्या आजाराच्या बिलकुल उल्लेख नव्हता.

ऑरेंजचे पत्र वाजारात जाहिरपणे वाचण्यात आले व दामाभ्यस्त व्हान्डरफर्पेन वाजंत्री लोकं ये गायक यांचे मंडे काढून शहर बाघगानानें दगणून सोडले; तोफांची सरवची झाली; व काहीं वेळपर्यंत शहरसम महोत्सवाचें स्वरूप आले. लीडनच्या भोंवती जिकंड तिकडे सुमार दहा इंच घोलीचें पाणी गसरलेले पाहून व्हॅलंडेझ फार अस्वस्थ व चिन्तातुर झाला. समुद्राच्या लाटांत सापडणें सामान्य संकट नव्हतें; व या लाटा मुग्ध बुद्धिमत्तीच्या आह्वा निघुटपणें मान्य कर्णत होत्या; असें दिसून आले. व्हॅलंडेझच्या सहागारांनी ऑरेंजचे जेत वेडमळट ठरविले. खुद्द शहरांत सुद्धा अशींचा पहिला झटका उतरल्यावर संशयाची शिथिलता ग्राम झाली. ता. २७ मेजी न्यांनी प्रांतिकसभेस अगदीं निर्वाणीचें पत्र पाठविलें: त्यांत अशा निकमच्या प्रसंगी लीडनकडे दुर्लक्ष केल्याबद्दल या सभेस दोष दिला होता. या पत्राला त्याच दिवशीं जबाब आला. त्यांत "आमचा सर्व भूमि व मालमत्ता समुद्रांत बुडून गेली तरी बेहेतर, परंतु लीडन, तुला आझी सोडून देणार नाही! शिवाय आझांस हें पत्रें माहीत आहे की, लीडनचा शेवट झाला कीं सर्व हॉलंडचा शेवट झाला," असें उद्गार होते. ऑरेंजचा ताप विकोपास गेला होता. शरीर अगदीं क्षीण झालें. लीडनच्याच कांय परंतु सर्व राष्ट्राच्या उज्जीवनार्थ रचलेले जेत लयाम जातात किंवा कांय या विवेचनेत तो विछान्यावर रोत्रांविषस तज्जमळत पडला असे. मानसिक श्रम व व्यथी यांमामून ताप आला होता; त्यास मनावून सर्व दुःखकारक व घाटाळ्यांचे विचार घालवून देणें याशिवाय दुसरा उपाय नाही असें वैद्य लोकांचें मत होते. परंतु लीडन दुःखाकुल व निराश होऊन त्याच्या चरणावर पडले होते, व त्याचा आक्रोश चालला अगती कानावर हात ठेवून स्वस्थ बसणें शक्य नव्हतें; झणून तो आपल्या विछान्यावरूनच त्यांना उमेद आणणारी पत्रें, बोंयसोला आर-मारासंदर्धानें सूचना व वारिकसारीक माहिती लिहून पाठवात होता. आगष्टाअखेर अशी एक निगधार बातमी पसरली कीं, लीडन शत्रूंनीं सर केले; तीं एकून त्यांचे मन भडकले व वृत्ताप वाढला. परंतु हॉलंडच्या एका बळीग अधिकाऱ्यानें येऊन ती बातमी खोटी आहे असें खात्रीपूर्वक सांगताच. त्याचा ताप कमी झाला. त्या दिवसापासून त्याच्या दुःखण्यास

उतरती कळा लागली. सर्व्ववरच्या पहिल्या आठवड्यांत त्यानं भावांस एक लाविलचक पत्र आपल्या हातानं लिहिलें; त्यांत आपल्या शरीर-प्रवृत्तीची सुस्थिति लिहून आपल्या शुभाशुभ कर्मांचा हवाला सर्व्वस्वी ईश्वरावर टाकला होता.

लीडनच्या विमोचनाची तयारी त्यानं पुन्हां जोरानं सुरू केली. ता. १ सप्टेंबर रोजी तांडेल बॉयसो झीलंडमधून कांहीं जहाजे व अगडशें अस्मल दर्यावर्दी भरणं घेऊन बाहेर पडला. हे भरणं फार अडदाड व कूर होते. त्यांचें स्वरूप फार विचित्र व उग्र दिसे. वेळोवेळीं घुस्सकमीत लागलेले वण, निशाण्या न्यांच्या शरीरावर जागोजाग दिसत होत्या; न्यांच्या दोण्यांवर अर्धचंद्राकृती पंटे होते; त्यांत "तुकीं होणें धेंरे वण पोष धर्म नको" अशीं अक्षरे काढलीं होती; न्यांची कौर्य व नौकाक्रमणकार्य यांजवढल फार ख्याति असें. बॉयसोजवळ क्रमाक्रमानें दोनशांवर तारवें, दहा गोफा व पंचवीसशें नामांकित शिपाई इतकी सामुग्री तयार झाली. आतां कामास सर्रां सुरुवात झाली. समुद्रकिनाऱ्यावरील अखेरचा धका लीडनभासून पंधरा मैलांवर होता. याच्यावरून पाणी आत आलें होतें. हा ओलांडून बॉयसोचा नौकासमुद्राय लॅंडशीटिंगनामक धक्कापर्यंत तात्काळ घेऊन पोहोचला. हा धका शहरासमून पांच मैलांवर होता; याच्यापुढें अशा धक्काचे तद शहरापर्यंत मधून मधून वरेच होते; व दरम्यानच्या सपाट प्रदेशांत पुष्कट खेडी व वासष्ट लहान गेठच्या किष्टुपांची सांखळी पसरली होती. ही खेडी व हे किष्टे शत्रूंनीं व्यापले होते. सगोश, या धक्कावरून व जागजागीं वसलेल्या शत्रूंच्या फळींतून बॉयसोच्या अगमाला लीडन गांठावयाचें होतें. ता. १० व ११ रोजी रात्री देशनकांनीं शत्रूंचा खाण घालून लॅंडशीटिंग धका मर केला. धक्कावरील स्पॅनिश लोकांस त्यांनीं कापून काढलें अगर पाण्यांत टाकलून दिलें, व त्यावर एक मनुष्यसुद्धां न समावतां आपल्या चौक्या ठेवून मनवुतां केली. दुसरे दिवशीं हे ठिकाण परत घेण्याकरितां स्पॅनिश लोकांनीं देशभक्तांवर मोठ्या निकराचा हल्ला केला; परंतु त्यांची बरीच खराबी होऊन त्यांस साधार खावी लागली. हा देशभक्तांच्या भीमकर्माचा पहिला कमा होता. या सगळीं ज्या जातिदोषांमुळे त्यांस इतकें अमानुष सामर्थ्य आलें होतें

त्याचेही काही अर्धवर्षां मासले त्यांनी जमास दाखविले. एका झीलंडरने एका स्पॅनिश शिपायाचे काळीज काढून त्यास आपले दांत लावले; व शेवटी ते फार फड आहे असें दाखून कुठ्यापुढे टाकिले. ते तेथून काढून स्वातंत्र्ययज्ञाचे स्मारक दाखून पुष्कळ वर्षेपर्यंत राखून ठेविले होते. या-नंतर लँडशीडिंग धक्का ठिकठिकाणी फोडून तारवे आंत गेली. याच्यापुढे पाऊण मैलावर "ग्रोनवे" नावाचा धक्का होता, तोही बॉयसोच्या लोकांनी हस्तगत केला व तो जागजागी फोडून त्यातून जहाजे आंत आणिली. या प्रदेशांत पाणी चोहोंकडे विस्तारीत प्रदेशावर फैलावल्यामुळे फार उथळ झाले, परंतु पुढे एक मोडवा पाण्याचा तलाव होता. त्यांत तारवे नेण्यास फक्त एक रुंद व खोल कालव्यातून वाट होती. ही वाट स्पॅनिश लोकांनी रोखली होती. स्पॅनिश लोकांची जागा फार मजबूत होती; त्यामुळे बॉयसोचा येथे इलाज चालेना. या ठिकाणी त्याची आठ दिवस सोदी झाली. आठवीमुळे पाणी जास्तच कमी होऊ लागले. सर्व विपरीत चिन्हे भासू लागली. इतक्यांत ता. १० रोजी वाग वायव्येकडून वाहू लागला; समुद्रांत मोठे वादळ झाले; व धरतीचे पाणी जमिनीवर जागने येऊ लागले. दुसरे दिवस तारवे लगे लागली. या सर्वांस झुटमरि खेड्यांतील लोकांनी आठ जाण्याची एक फेऱ्याची वाट बॉयसोला दाखविली. खेड्यांत संरक्षणा-करिता ठेवलेले स्पॅनिश लोक पाण्याच्या व भणगांच्या भीतीने पळून गेले व तिन्ही बांधाऱ्यांवरून शत्रूस पुढे येता बॉयसोचे सैन्य वेढा पडलेल्या शहराजवळ येऊन पोहोचले. झुटमरि येथे येऊन पोहोचल्यावर गांवच्या लोकांस निघून जाण्यास सवड देऊन ते व जवळचे दुसरे एक गांव जाऊन बॉयसो नॉर्थ-आपर्यंत चितहरकत जाऊन पोहोचला. पुढे 'कुकवे' नावाचा धक्का होता. शत्रू नॉर्थ-आ सोडून हस्तधुव नावाच्या तटवर्दी गांवांत जाऊन राहिले. लँडशीड येथे लँडसेजचे ठाणे होते. कर्नेल बाजिन्स लॅमेनच्या मजबूत किल्ल्यांत तळ देऊन होता. पाणी उथळ झाल्यामुळे नॉर्थ-आ येथे आगमार सारच दिवस अडकून पडले. ऑगस्टला जरा बरे वादळांचे तो आगमारावर आला. त्याच्या आगमनाने सैन्यास हुरूप आली. आजूबाजूचा प्रदेश स्वतः बोळ्यांनी पाहून त्याने 'कुकवे'

पक्षा ताबडतोब फोडण्याचा हुकूम सोडला. नंतर पुष्कळ वेळपर्यंत नॉर्मनोशी वाटाघाट करून तो इंग्लंडा परत गेला.

इकडे वेढलेल्या शहरांचे प्राण डोक्यांत आले होते; आपल्या सुदृढ-करितां आरमार निघाल्याचें त्यांस समजलें होतें, परंतु वादेंताळ अडथळे त्यांस माहीत असल्यामुळे, तें वेळेवर येऊन पोहोचण्यासंदर्धानें त्यांचा भरनसा उडत चालला. जडालेल्या खेड्यांच्या प्रकाशानें व नॉर्म-आ येथे आरमार आल्यानंतर झालेल्या तोफांच्या सुरव्नीवरून त्यांस तें वादेंत असल्याचें समजलें. पुढे त्यांचा पत्ता काहींच समजेना. लोक चिंताग्रस्त व संशयग्रस्त झाले. वारा पूर्वकडे वाहू लागल्यावर त्यांची आशाही खुंटत चालली. दरीज सूर्योदय होताच ते मनोऱ्यावर नियमावमाणें जाऊन दूरवर उत्सुकतेने पहात; परंतु हें पहाणें व्यर्थ आहे असें त्यांचे त्यांसच वादत होतें. इकडे लोकांचे शब्दशः उघासमार चालले होते. रोटी, पेंड, घोंड्याचें मांस खलाम झाले होतें; कुर्मी, मांजरे, बुशी व इतर कीटक हें पकाज होऊन बनलें होतें. कांहीं गाईं दुधाकरितां रागून ठेवल्या होत्या त्यांचाही निकाल होत चालला; साठिकांच्या दुकानांपुढें धुवार्त लोकांच्या झुंडी जमत. एखादा प्राणी कापलाच त्याच्या मोसाचा एखादा तुकडा मिळण्याकरितां प्रचंड युद्धे माजत; बहुतेक लोकांस फरशीवर वाहणारे रक्षांचे ओवळ चढून समाधान मानांचे लागत असे. कातडी भाजीप्रमाणें चिरून तीं शिजवून बनलेला रसा मोठ्या हौसने लोक पीत होते. रस्त्यांतून व मोक्यांतून कमल्याही अन्नाचा घांस शोधीत किरणारी बायका व मुलें कांहीं जिजम दिमल्यास त्यांच्यासाठी कुऱ्याशीं क्षमडताना दृष्टीस पडत. झाडाचा पाला व इतर वनस्पती यांचा अन्नाच्या ठिकाणीं उपयोग होऊं लागला. अन्नांतून लहान मुलें, वांझत बायका पटापट मरत होत्या. कित्येक वर्गांत सर्व कुटुंबाच्या कुटुंब-आई, बाप, मुलें-एकें ठिकाणीं मरून पडलेले राबबालदार लोकांस सापडत असे. अन्नाची महर्षता झाल्यामुळे लोकांच्या यातना संघर्षांत आणण्याकरितां हुंगचांही प्रादुर्भाव झाला! त्यांच्या सपाऱ्यांत कोयत्याने कापलेल्या गडताप्रमाणें लोक पटापट गळून पडूं लागले. या अनर्थांत सहाय्यून आठ इमारपर्यंत लोक दगामले. तथापि बायकामुलें विवेकी

शत्रूला थारा न देण्याविषयी एकमेकांस उत्तेजन देत होती. जेव्हास ते शहरांत पर्ये पाठवून शपथांचा व आश्वासनांचा वर्षाव चालविला होता, परंतु लीडनचे मनोऽर्थ लोकोत्तर होते. काहीं लोक निराश होऊन आमाध्यक्षास वृषणें देऊं लागले. अशा समयां शहरच्या चौकांत उभा राहून तो ओरडून झणाला, "मित्रहो, तुमचें काय हाणणें; आपल्या शपथा मोडून मी शहर स्पॅनिश लोकांच्या स्वाधीन करवें? त्याचा परिणाम फार भयंकर होईल. मी शहर शत्रूपासून रक्षण करण्याची शपद देतलों आहे; ईश्वर माझा संकल्प पार पाडण्यास मला सामर्थ्य देईल. मी एकाचाच मरणार आहे; मग तें मरण तुमच्या हातून असो. शत्रूच्या हातून असे; किंवा ईश्वराच्या हातून भगो..... शत्रूच्या हातीं सांपडून बीभत्स मरण येण्यापेक्षा अन्नावांचून मरणें दे. तुमच्या घमकीला मी भीत नाही; माझे प्राण तुमच्या स्वाधीन आहेत. ही घ्या माझी तगवार; तुमचा माझ्या पोटांत आणि घ्या वांदूस माझे मांस! आपली मुक भागविण्यासाठीं माझे शरीर घ्या, परंतु मी जिवंत असेपर्यंत शरण जाण्याची आशा करूं नका!" हे शब्द ऐकून लोकांस नवें धैर्य आलें. त्यांनीं मॅजिस्ट्रेटांच्या आज्ञा पाळण्याच्या शपथा पुनः एकदा घेतल्या. व पुनः मनोऽन्वायर जाऊन शहराकडे येणाऱ्या आत्मागर्वाचे दंडावली करूं लागले. तगवार चढून ते मोठ्याने ओरडून शत्रूस झणाले, "तुम्ही! आम्हांस घुसवाऊ, कुर्बीवाऊ, असे म्हणतां ते रास्त आहे. गांवांत कुत्र्याचें भोकणें अगर मांजराचें ओतडणें ऐकूं येईपर्यंत शहर तुम्हांस शरण येत नाही. दुर्मिं अज संपल्यावर आम्ही आपले डावे हात भक्षण करूं व उजव्या हातानें आमच्या बायकांचे, स्वातंत्र्याचे व धर्माचे परदेशी शत्रूपासून रक्षण करूं. शेवटची निकराची वेळ येऊन पोहोचतांच आम्ही आपल्या हातानें आपल्या घरादारांस आण लावून त्यांत बायका पोरांसह एकदम मरूं; परंतु आमच्या बायका भ्रष्ट होऊं देणार नाही किंवा आपलें स्वातंत्र्य गमावणार नाही."

ता. २८ सप्टेंबर रोजी शहरांत बाँयसोचा पारवा चिडी घेऊन आला. त्यांत नोंद-आ येथें आम्हांस असून लोकरच शहरापर्यंत येऊन थडकेल असे आश्वासन होते. ई पच आहीरीतीने बाबल्यावर आनंदानें येत

मार्जे लागल्या. तथापि दुसरे दिवशीं बाग्याची दिशा बदलून पाणी उतरले. लागले व गडिल बोंपसो निगडाने अगदीं स्तब्ध झाला. त्यानें ओंजला दिहिलें कीं, वसंतऋतूची भरती व वायव्येकडून वाघरज येऊन पाणी न चढल्यास आपला कांदीं डलाजि चालणार नाहीं, व ही मोहीम सर्वस्वी सोडून पावी लागेल. ता. १ व २ आक्टोबर रोजी जमरुस्त वादळ होऊन अक्षिणेकडून व उत्तरेकडून समुद्राचें पाणी होंलंडच्या किनाऱ्यावर आठवून तमिनीवर जाणें आहू लागलें. चोविस तासांत तोंध-आ वेंचें होऊं पुढेंपेक्षां जस्त पाणी झालें. कर्कवेच्या घराजवसन पाणी मोसाळानें वाहूं लागलें. मध्यरात्री काटोखांत व बादर्शांत जहाजे पुढें चालू झालीं. दोन्ही आगगांवांची मध्यरात्रीच्या काटोखांत मोठी लढाई झाली. पाण्यांत बुडालेले दगींचे व शेतांतील छप्पें पांचप मध्ये हें नौका-युद्ध फार अपूर्व होतें. इंग्लंडाच्या लोकांनीं बोंपसोच्या आगमनाची बातमी छुटबुडपर्यंत पोहोचविली. शहरेही जहाजे बुडालीं; त्यावरील लोक उध्विष्ट झाले. सर्वप्रथमचें आगमार छुटबुडकडे तडस चाललें. देशभक्तांच्या वाटेत लॅमेन व छुटबुड हे मजबूत गांव अद्याप हेंत. छुटबुड येथें येण्याचा जमाव व दारुगोळाही भरपूर होता. परंतु इतर ठिकाणच्या चौकीदारप्रमाणें येथील लोकही भीतीनें गारटले व हेगकडे पळू लागले. वांटेन समुद्राचें पाणी घाटलें असल्यामुळे पुष्कट लोकांस जलसमाधि मिळाली. पुष्कळांवर या फुर भरणेगानीं हल्ला केला; व भासे धग्याच्या गरजांनीं व अकड्यांनीं त्यांस ओढओढून समुद्रांत लोटून दिलें. छुटबुडचा तरणून गांवचा देशभक्तांनीं आग लावून दिली. बस्त्यांचे कांदीं हात पाण्याचे लॅमेन धेऊन पोहोचलें. या किल्ल्यांतही शिपायांची व लोकांची गर्दी होती. बऱ्याच अंतरावर आपलीं जहाजे थांबवून बोंपसोनें या प्रदेशाची टक्कणी करविली. लॅमेन व उजव्या बाजूस व्हॅन्डेजचें ठिकाण लंडडोप यांहुन पुढें सरकणें देशभक्तांच्या मेवावतीस दुर्घट वाटूं लागले. इकडे लंडनचे लोक अगदीं अधोम झाले होते. बोंपसोनें पारव्याच्या मार्फत त्यांना वस्तुस्थिति समजाविली. सायंकाळीं मनोःसावहून लॅमेन-कडे येत दारुवून ग्रामाध्यक्ष हणाला, “पलीकडे, त्या किल्ल्यामार्गे येतो, मांस, व हजारां नाथव आहेत; त्यांचा नाश स्पॅनिश लोकांच्या

तोफांनी होऊन घावा, कां आह्मी त्यांच्या संरक्षणार्थ जावें ? " "आह्मी आपल्या नद्यांनी व दातांनी कित्ता पोहून काढूं, परंतु आलेलें अन्न गमावणार नाही, " असा त्यास जबाब मिळाला. सूर्यादयापूर्वी लॅमेन वर चाल करून जाण्याचा निश्चय ठरला. ही रात्र बॉयसोच्या आरमाराला, स्पॅनिश सैन्याला व लीडनला मोठी काळजीत गेली. रात्री दिव्यांची एक रांग किड्यांतून समुद्राकडे गेल्यासारखी दिसली; काऊबेट व बर्गहीचा बुरुज यांच्या दरम्यानचा तट धाडकित मोहून पडल्याचा आवाज झाला. अरुणोदय होताच बॉयसोनें हल्ल्याची तयारी केली, कित्यात तर स्मशानभूमीमगणें रामसूय भासूं लागलें. प्रथम त्यास स्पॅनिश लोकांनी शहर गर्बांत सर केलें अशी कल्पना उत्पन्न होऊन फारच दुःख झालें. परंतु लौकरच पाण्यांतून त्याजकडे एक मनुष्य पोहत येताना दृष्टी पडला; व तदावरून एक मुलगा टोपी उडवून त्यांस बोलावतांना दृष्टी पडला. ह्या मुलानें लीडनवरून शत्रू पळून जाताना पाहिलें होतें; त्याच्या बोलण्यावर कोणी भयबसा ठेवीना, म्हणून तो एकदा लॅमेनच्या तटावर जाऊन उभा राहिला. स्वतः लीडरॉन येथून भीतानें व्हॅलंडज पळून गेला; व त्याच वेळी त्यानें ब्रेजिपाला लॅमेनमधून पळून जाण्याविषयी सूचना पाठविली होती; रात्री दिव्यांच्या रांग दिसल्या व पळून जाणाऱ्या स्पॅनिश सैन्याचे कंदील होते. लीडनच्या तटाचा जाग पडला; त्यामुळे स्पॅनिश लोकांस शहर सर करण्यास चांगली संधि होती; परंतु तेथे त्यांस भीति उत्पन्न करण्यास विशेष कारण झालें. ता. ४ आक्शवर गेर्जें बॉयसोचें आरमार शहरांत येऊन पोहोचलें. लीडनची सुरका झाली.

शहरातील कालव्यांत जहाजे येऊन पोहोचल्यावर त्यांचें स्वागत करण्याकरितां सर्व शहरवासी जन देहोंवाजुंच्या धड्यावर उभे होते. सर्व जहाजांतून जमलल्या लोकांस येथेच रोवी वांटण्यांत आली. पुष्कट लोक उपामानें हलुक झालेल्या पोटांत रोटी आकंठ भरून जाण्या जागीं मृत्यु पावले. कित्येक अभाशीपणानें खाऊन आजारी झाले. बॉयसो जहाजावरून उतरतोच गावच्या अधिकाऱ्यांनी त्याचें स्वागत केलें. नंतर सर्व थंडली समारंभानें देवळाकडे गेली; तेथें सर्वांनी तारस्वरानें ईश्वराची

प्रार्थना केली. पुष्कळांस दम उरकेना. भक्तिरसपर पथे चाललीं अगतीं
 आभरणे लोक घट्टघट्टा रडूं लागले. या वेळीं ऑरेंज हेल्फ येथें देवळांत
 प्रार्थनामंदिरांत होता. प्रार्थना पुरी झाल्यावर त्यानें धर्मोपदेशकाचे हातांत
 बायसोकडून आलेले पत्र प्रसिद्धपणे वाचण्याकरितां दिलें. जिकडे
 तिकडे आनंदाआनंद झाला. दुसरे दिवशीं ऑरेंज स्टीडनला आला. या
 वेळीं लोकानां काहीं दिवसांपूर्वी त्यानें लिहिलेल्या शब्दांची सत्यता भासली.
 "जर आपला नाश व्हावा अशी ईश्वरी इच्छा असेल तर होवी; परंतु
 अशा बलिष्ठ शत्रूच्या वाढतून आपला छोटा देश कोणाच्या महाय्या-
 वांचून रक्षण केल्याबद्दल आपली कीर्ति तरी होईल. जर अचर्य अनाथ
 लोक दडनिश्चयानें लढतील तर आपला शेवट करण्यास स्पेनला आपला
 निमा खाजिना व निमे लोक खर्ची घालावे लागतील." स्टीडनच्या
 वेढ्यांतर स्पेनिश लोकांस हॉलंड जिंकण्याचें काम किंस्वरूप
 आहे हें कळून चुकलें. ता. ४ आक्टोबर रोजी पुन्हा कांहीं
 अगस्त ईश्वरी संकेतानुरूप समुद्राचे पाणी ओसरलें. सर्व प्रदेश सोकळा
 झाला व थके वांधण्याचें काम सुरू झालें. स्टीडन येथें दहा दिवस
 जत्रा भरली; व या प्रसंगाचें स्मारक म्हणून या ठिकाणीं एक विद्यापीठ
 स्थापन करण्याचें ठरलें. या संस्थेस हॉलंडच्या सरकारनें जेंच उगम
 तोडून दिलें. ता. ५ फेब्रुवारी १५७५ रोजी या संस्थेच्या स्थापनेचा
 समारंभ झाला. त्या दिवशीं धर्मशास्त्र, न्यायशास्त्र, वैद्यशास्त्र, युद्धकला,
 सभ्यता, धर्मोपदेशाची मुर्ति व त्यांच्याबरोबर त्या त्या शास्त्रांनील नामांकित
 पंडितांची भूमिका घेतलेले लोक असा मेळा गांवांत समारंभानें मिरवून
 विद्यापीठाकरितां कायम केलेल्या इमारतीजवळ आला. तेथे लॅटिन भाषेत
 पर्याप्त स्वागत झाल्यावर मंडळी प्रार्थनामंदिरांत गेली. तेथे धर्मशास्त्राचें
 निरूपण झाल्यावर बडी मेजवानी झाली व हा समारंभ समाप्त झाला.

यमासनाः अद्याप अस्तित्वांत होतीच. ते बंद करण्याविषयी रेकिस्मन्नें
 राजास शिफारस केली. त्यावरून राजाची विमन्यास ते बंद करण्या-
 विषयी रुमेदारसाहेबांस ता. १० मार्च १५७४ रोजी राजाची लेखी
 परवानगी आली. जुन महिन्याच्या प्रारंभी ब्रुसेल्स येथें प्रतिनिधींची सभा
 भरली; त्या वेळीं सरकार व लोकांचे मुखत्यार यांचे दरम्यान पत्रव्यवहार

शहराकडून आल्याला वर्षातून जितका कर मिळण्याची सरामार पद्धत होता त्याच्यापेक्षा जास्त वस्तुल आसां इरमाही येऊ लागला, अर्थातच हा कर मोसामान्या शहरांचे महत्त्व प्रांतिक राज्यव्यवस्थेत बरेच वाढले. त्यामुळे ऑरेंजच्या कामांत जास्त दबदबादबद करण्याची त्यांस हाथ उत्पन्न होऊन नेदरमीच्या स्वर्चाच्या वावरीत ऑरेंजचे स्वातंत्र्य बरेच कमी झाले. हे शहरांचे वर्तन ऑरेंजला पसंत न वाटल्यामुळे आपले अधिकार बरेच रितीने ठरवून घेण्याकरिता त्याने हा सर्व प्रश्न तारीख २० ऑक्टोबर सन १५७४ रोजी हॅगलंडच्या प्रांतिक सभेपुढे मांडिला. सभेत त्याने असे प्रतिपादन केले की, राज्यव्यवस्थेचे स्वरूप चमत्कारिक झाल्यामुळे कारभार पाहण्यास बऱ्याच अडचणी उत्पन्न झाल्या आहेत; सामान्य लोकांस सार्वजनिक पैसा आमच्या स्वतःच्या हिताकरिता खर्च होता; असे वाटू लागले आहे; अधिकारप्राप्तीसाठी दुसऱ्या व्यक्तीमध्ये तडा होऊ नये हाणून आह्मी येथपर्यंत सर्व कारभाराची जबाबदारी आपले शिरावर घेऊन काम चालविले होते; मध्यःचे स्थितीत आह्मी राजकीयामा दिल्यापासून राष्ट्राचे हित होत असल्यास राज्यकारभाराची सूत्रे मोडून देण्यास आमची कडुली आहे; मात्र कोणत्याही स्थितीत आमच्या राष्ट्राच्या स्वातंत्र्याकरिता अदण्याचा आमचा संकल्प दृढपणाने नाही. हे सरळ व कटकटरीचे भाषण ऐकतांच सदस्यांच्या मनोवृत्ति सर्वस्वी पालटल्या. ऑरेंजच्या स्वदेशप्रीतीबद्दल लोकांची वालंबाल साथी झाली व हॅगलंडच्या लोकसत्ताक राज्यवातावर्याचे केंद्र प्राण आहे असे जाणून ता. ९ जेवेंबर १५७४ रोजी भरलेल्या प्रांतिक सभेच्या बैठकीत त्याचे अधिकार कायम करण्यांत आले ते:—राजपुत्र ऑरेंजने या प्रांतावर पूर्ण मुखत्यारिने राज्य करावे; सर्व आगमावांचे आधिपत्य त्याजकडे असावे; आगमावांचा खर्च त्याने आपल्या मालकीने करावा; खुर्कीवरही त्याचा पूर्ण अधिकार असावा; सर्व मॅजिस्ट्रेट, सैनिक, व्यापारी मंडळ्या, व सामाजिक संस्था यांनी ऑरेंजच्या हुकुमाप्रमाणे कर देण्यावेण्याविषयी व तो सांगेल त्याप्रमाणे शिबंदी ठेवण्याविषयी शपथ घ्याव्या; मात्र नवे कर वस्तुविषयाचे कामी, व सरकारी पैसा खर्चाकरिता मागण्याचे कामी, व राज्यव्यवस्थेत फेर-कार करण्याचे बाबतीत राजपुत्राने प्रांतिक सभेच्या विचारावाचून चालू

नसं; तसेंच बरिष्ठ न्यायामनाचे अधिकारी प्रांतिक सभेच्या संमतीवांचून घटने नोत. या शर्तीवर ऑरेंजने राज्यकारभार करण्याचें पतकरलें. पान देऊकीत सैन्याच्या व राज्याच्या चालू स्वर्चाकरिता त्याने सभे-कडून महिना पंचेचाळीस हजारोंची देणगी मागितली. त्यासंबंधानें नवीच अश्लाघ्य वासपीस वरून सरतेगेवरी सभेनें रफम मंजूर केली.

इकोडे भिक्षेकराशीं तह न केल्यास जर्मनीचें स्वामित्व आपल्या घगप्यांत राहणार नाहीं असें जर्मन संस्थागिक बादशाहास धमकी घालूं लागले. स्पेनचा राजा व देशभक्तांचे पुष्कटें या उभय पक्षांच्या मनावून शांतता व्हावी असें होतें; परंतु कोणताही पक्ष बाद-विषयक प्रश्नांसंबंधी आपला हट्ट सोडण्यास तयार होईना. तथापि आपल्या वरगण्याचें महत्त्व कायम राखण्याकरितां मॅक्सिमिलियन बादशाहास दोघांचे दरम्यान मध्यस्थी करणें जरूर पडलें. हॉलंडच्या सभेच्या वतीनें तहनाण्याविषयी वाटाघाट करण्याकरितां दहा मुखत्यार नेमण्यांत आले; ते सर्व ऑरेंजचे स्नेही होते. स्पॅनिश सरकारचें वकील लिओनितमप्रभुति चार गृहस्थ होते. ता. ३ मार्च १५७२ रोजीं ब्रेडा येथें वकिलांच्या कामास सुरुवात झाली. राजाच्या वकिलांनीं उल्लेख पक्षाच्या मुखत्यासंस प्रथम त्यांचीं मागणीं काय आहेत तीं लेखी कळ-विण्याविषयी सुचविलें. देशभक्तांच्या ठरीव मागण्यांचा मसुदा हॉलंडच्या वकिलांनीं पुढें केला; त्यांत विदेशी सैन्य राहवून काढून नेणें व राष्ट्र-सभा बोलावणें या मोठी प्रमुखत्वेकरून उल्लेखिल्या होत्या. सरकारच्या मुखत्यांणीं, सभेच्या ताब्यांतिल सर्व शहरे, किल्ले, कोंट, व सर्व ताफ-खाना व आगार राजाच्या ताब्यांत दिल्यास, व कॅथोलिक धर्म वेदलंडमध्ये कायमचा स्थापन होऊन इतर धिधर्मी लोक कांहा ठराव मुदतींत आपली मालमना घेऊन निघून गेल्यास या मागण्यांचा राजा-कडून विचार होईल असें कळाविलें. सारांश; देशभक्तांनीं आपला देश व आणला धर्म यांचा त्याग करून परदेशी निघून जावें अथें त्यांचें हाणें होतें. धर्माच्या प्रश्नाचा असा निकाल लागल्यावर राष्ट्रसभा भर-विण्याचें प्रयोजनच उरलें नाहीं. सरकारच्या वकिलांशि आणखी मोळस धिताफानें असें प्रतिपादन केलें की, हालडच्या सभेनें आपलें वादेची

नवसंविदांचे बंधाचा इतिहास.

सैन्य कमी केल्यास सरकार आपलेही सैन्य परत घेतावील. धर्मप्रभाचा कांहीं निकाल लागत नाहीसे पाहून बौद्धशाखा वकील स्वदेशी स्वदेशी निघून गेला. राष्ट्रसभा करील ते ठराव अमलात येतील अशा-बद्दल राजान्या वकीलांनी खाची मागितली; फलतःपक्षानें राजाविषयी तोच प्रश्न विचारला. यासंबंधानें उभय पक्षांचीं वर्गीच अधिकोसरे होऊन व एकमेकांस आत्मज्ञसपणा व दुराग्रह यांचा आरोप करून दोन्ही पक्षांचे मुख्यकार आपापल्या बांदेनें निघून गेले.

सन १५७५ च्या इंग्लिश महिन्यांत हॅरलंड, ड्रीलंड शोतांचें एकीकरण करण्याविषयी सूचना आल्यावरून त्यावरून एक वीस कलमांचा लेख तयार करण्यांत आला. त्याचा सारांशः-युद्ध चालू असतें ऑरेंजनें राष्ट्राच्या संरक्षणार्थ सर्व शिबंदीचें व आरमागचें नियमन करावें. स्वर्चवेच आपल्या मुख्यत्वांरीनें करावा; पूर्वापार चालत आलेल्या रूढ-प्रमाणें न्यायाधीश व मॅजिस्ट्रेट नेमावे; रयतेच्या विनर्जीवितांचें रक्षण करावें; नव्यान धर्माचें रक्षण करावें; व ख्रिश्चलिक धर्म होतां होडल तितका बंद करावा. या लेखावरून त्याला सल्लामसलत देण्याकांतां एक मंत्रीमंडळ असावें असेंही ठरविलें होतें; हें मंडळ केवळ नामक होतें. हा लेख दोन्ही प्रांतांच्या सभांनीं मान्य करून, ऑरेंजच्या मनांतून सर्व जनसमुदायाच्या त्याला संमति मिळवावी असें होतें; परंतु व्यापार मंडळ्या, व लष्करी व मुलकी अंमलदार तो आपला विशिष्ट हक आहे असें भांडूं लागल्यावरून ऑरेंजनें आपला विचार सोडून दिला. ता. १ जून रोजी हें पहिलें एकीकरण समारंभपूर्वक प्रसिद्ध करण्यांत आलें. ता. ११ जुलै रोजी ऑरेंजनें राज्यसुबे कायद्याप्रमाणें हातीं घेतलीं. त्यापूर्वी त्यानें वरील यादीत ख्रिश्चलिक धर्माचे ठिकाणां असद्धर्म देशाचे बालविन.

ऑरेंजची वायको अंती ही आपल्या नवऱ्याचा दीर्घदक्ष करूं लागली होती. तिनें आरुह्याला पत्र लिहून आपल्या नवऱ्यानें चालविलेल्या भिक्षुकी युद्धाची थडक केली, व आपल्या पोटगीची कांहीं व्यवस्था करावी अशी त्याप्रपार्शी विनंति केली. पुढें तिला वेड लागलें; त्यामुळे ऑरेंजनें तिचा सशास त्याग केला. ता. १२ जून रोजी बांबीन पराण्यांतिल शार्लट नामक सुशील राजकीशी त्याचें दुसरें लग्न झालें. या सांस तिच्या

कैथोलिक मातापितरांनीं मठांत ठेविलें होतें. तिचा ओढा नवीन धर्मा-
कडे असल्यामुळे ती तेथून पळून गेली. अशा स्थितीत ही लसका
योन जुद्धत आला. जर्मनीतील मॅथानिक अँनीशीं पयसोट केत्यावद्दल
बरेच गम झाले; व मठांतून पळून गेलेल्या राजकुमारीशी लग्न करणें
हेही पुष्कळ लोकांच्या मते फार अशुभ कर्म होतें. एकंदरीत या लुप्त
विवाहामेरेनच लोकांत बराच गवगवा झाला. अँरेजला गृहसुखाची
फार आवश्यकता होती; त्यामुळे त्यानें या प्रसंगी लोकांपवादास विलकुल
जुमानलें नाहीं.

हॉलंडच्या उत्तर भागांत पावेदीं दुसराच एक निच प्रकार चालला
होता. या प्रदेशाचा सुभेदार देशभक्त सानोप दाला सरकारच्या सन्ध्यास
मदन काढ्याकरितां हॉलंडच्या राजांतून एक मोठा कट आल्याची वार्ता
समजली. सानोपनें लागलीच यमासनाच्या धर्तीवर एक धोर न्याया-
सन तयार करून त्याजपुढे अष्ट उमाड लोक या कटाचे माहितपार हणून
आणविले; व त्यास असह्य वेदना देऊन या प्रदेशांतलें बड्या बड्या
गृहस्थांचें या कटांत अंग असल्यावद्दल त्यांजकडून सानोपच्या दूतांनीं
कबुली घेतली. नंतर या निरपराधी कैथोलिकधर्मी बड्या लोकांचेर कायद्याचा
अंमल सुट झाला. त्यांची कबुली मिळविण्यकरितां त्यांस भोगाच्या लागळे-
न्या समयातना शब्दांनीं यथासांग वर्णन होणें शक्य नाहीं. कैथोलिस्झून
नामक शूद्र गृहस्थाचे दोन दिवस सुया, रूफ वर्गरे वगविलेल्या माच्यावर
व इतर प्रकारांनीं सारखे हाल झाल्यामुळे तो मयत झाला; त्यामुळे या सम-
दृष्टीस कोण येऊन त्यांनीं त्याच्या घेताचा शिरच्छेद केला. या गृहस्थाचा
मुळगा वापण्या वेदनास लागलीच वारस झाला. त्याचें शरीर नव-
शियांत वांग्वाधमार्गे भाजून व त्याच्या पायावरील कातडे सोलून त्याला
अथम सहा आठवडे त्यांनीं अधोकोठडींत ठेवला; नंतर त्यास वेदनासुद्धांत
पुनः आणून व तीक्ष्णप्रहारक माच्यावर निजवून, त्याच्या शरीरावर
उर्वरपुष्पांनीं भरलेला रजिण पालथा ठेवून या समदृष्टांनीं बर निवारे
ठेवले. आंतील प्राणी असीच्या धर्मांतून निराश्रयाकरितां त्याची आंतडीं
पोंगपोंगून खाऊ लागले. त्यांनीं झालेल्या जखमांवर पुनः या राजासांनीं
निसारे देवाचे असा कम्म झालला होता. सरतेशेवटीं या हतधर्मी तरुणाकडे

या यमदुतांच्या संपण्याप्रमाणे कबुली दिली. त्यानंतर त्याला फांशी देण्यात आले. त्याचे हृदय जिवंतपणी ओढून काढून त्याच्या तोंडावर फेकावे, त्याच्या शरीराचे तुकडे करून ते आल्हामार वगैरे शहरावर नेऊन लावावे असा सार्नोपचा हुकूम होता; तो शब्दशः पाळण्यात आला. बाकीच्या मुन्हेंगायांय अदक करून कैदेत ठेवण्यात आले. तेव्हा त्यांची काही कालाने सुटका झाली. ऑरेंजला हे प्रकार समजताच त्याने त्यांचा योग्य बंदोबस्त केला. डीलामार्क, सार्नोपभृति विचार-शून्य शिपायांच्या कृत्यामुळे स्वातंत्र्यपक्षाच्या उज्वळ मोतीस दूषण देणे रास्त होणार नाही.

ता. १९ जुलै रोजी ऊडर्वांदरला हीर्गिसने एकाएकी वेडा दिला. शहराने अठरा दिवस झेज खाली. ता. ८ आगस्ट रोजी शत्रूंनी हलू करून शहरांत प्रवेश केला. शिबंदीची व शहरवासी लोकांची वेदमाच्या पद्धतीप्रमाणे रावट उडाली. तरवारीचा प्रयोग रज्ज्यावाचा कीट येडेंत-पर्यंत झाल्यावर बायकांचा भर चवक्यावर शिपाई लोकांत होत पैशास चार पैशास मिलाव करण्यांत आला व बहुतेक घरांची तोंडी झाली. थोडक्यांत बंद अध्याप रॅपेनिश लोकांच्या ताब्यांत होते. तेव्हा बाहेरच्या किनाऱ्यावरील डीकलंड व श्वेन वगैरे ठिकाणे इस्तमाल करून घेण्याचा हीर्गिसने बरेच दिवस विचार घालविला होता. त्याने या कामाकरिता बरीच लहानगंडी जहाजेही तयार करविली होती. ती अहो या मोहिमेचा रचना करण्याकरिता थोडक्या वेळावर आला. सख्खशीर्गिस त्याला हे कर्म फार दुष्कर दिष्ट लागले. कारण या प्रदेशातील खाऊण ए आयर्लंड झालेडच्या नाकांनी मजबूत गेली होती; व त्यावरील लष्करी फार कुशल, धाडसी व तामांकित होते. परंतु झीकलंडमधील काही राखण पुढे येऊन त्यांनी आपल्या जन्मभूमीच्या हृदयावर बाय घातण्यास रॅपेनिश लोकांस मुक्ति सुचवून दिली. या लोकांनी रेकिसनगला अशी माहिती दिली की, 'जेजारच्या फिलिप्पलंडनामक लहान घराण्यास डीकलंडपर्यंत उभल पाण्याचा एक पट्टा आहे; त्यावरून थोड्याच वेळी रात्रीच्या काळापास धाडसी लोकांस चालून जाता येईल; डीकलंडला पोहोचल्यावर पुढे श्वेनपर्यंतची वाट निमी अखून फार सुलभ आहे.'

या वाटेवद्दल स्वताची खात्री करून घेऊन गेकिसन्सने या जलप्रवासाची
तयारी केली. जर्मन, बालून व स्पॅनिश मिळून तीन हजार शिपाई
धोलून येथे जमले. शिवाय दोनशे शिली श्वेनला पोहोचताच तेथे
तरुंदी करण्याकरिता बरोबर वेण्याचे ठरले. धूपभागाचे संरक्षण करण्या-
करिता धोलून येथे काहीं पोहेस्वार ठेवून व सुमार दीड हजार सैन्य
मोडगानच्या हाताखाली जहाजावर ठेवून, वाकीचे लोक दुर्लराच्या
आधिपत्याखाली काडे काढून ता. २४ सप्टेंबर रोजी मध्यरात्री या दये
होतांच स्वागत केले. प्रत्येक शिपायाने आपल्याचगेवर तीन दिवसांची
पोरणी व काहीं काडपुमें पाठीवर बांधून घेतली होती. निघते रेली
गेकिसन्सने या शूर सैनिकांस त्यांच्या बीडाची आठवण करून देऊन
थोडे उमेजनपर भाषण केले. आकाश अभ्राच्छादित होतें व मधून मधून
विजा होत होत्या. पाणी मळ्यापर्यंत लागत होतें; देशभक्तांचें जहाजे
वाटेन पसरली होती; त्याचकन मधून मधून अंधारांत बंदुकांचे दार होत
होत. पाण्यांत पाय चुकून, शत्रूंच्या गोळ्याखाली व शत्रूंचीं वृद्ध करण्यांत
जेव्हा लोक दगावले. तथापि सुमार सहा तास चालून सूर्यादयाच्या वेळीं
हे लोक व्यवस्थित रितीने डीक्कलंड बेटावर येऊन दाखल झाले. शिली-
लोकानी दोन्ही निमी पाण्यांत बुडाली व निमी धोलूनला पात गेली.
डीक्कलंड येथे लोकपक्षाची दहा दळे फ्रेंच, स्कॉटिश, व इंग्लिश वीरे
जातींच्या शिपायांची होती. या शिपायांनी लाच खाऊन क्षणा किंवा
अन्य काहीं कारणास्तव क्षणा, आपल्या सेनापतीचा स्वातंत्र्य
बघ करून व शत्रूंच्या सैन्याची फार मोठा संख्या आहे अमा पुकारा
करून पळ काढला. डीक्कलंड बेट शत्रूंच्या हातीं गेलें. थोड्याच
अवकाशांत स्पॅनिश लोकांनी श्वेनेबेट काबीज केले; तेथील प्रांतिक
सत्तेची पांच दळे शत्रूंची दृढादृढ होताच राजधानीचे शहर झीरिक्झी
यांगतर्घ्ये लघून वगली. स्पॅनिश लोकांनी या ठिकाणास वेढा दिला. हा
वेढा पुढील सातच्या जूनपर्यंत चालला होता. डीक्कलंडच्या अपूर्व
मोहिमेचा असा परिणाम झाला की, बाल्वगन व डीक्कलंडचा वाकीचा
भाग यांजमधील दृढवस्तू अगदी बंद झाले. स्पेनला या ठिकाणी
ठिकण्यास कांहीं कालपर्यंत जाग मिळाली. वॉरिज व त्याचा देश अगदी

निराश्रित झाले. परदेशस्थ राजांची मदत मिळविणे त्यास अवश्य वाटू लागली. फ्रान्साच्या नव्या राजाने नेदरलँडच्या स्वतंत्रतेने त्यास दोन तीन हजार जेजु लोकांची कुमक देऊ केली. ही कोरडी मदत अर्थातच आभारपूर्वक नाकारवा लागली. तथापि तो म्हणे, "सर्व जगाने आतास मोकळे किंवा सर्व जग आमच्या विरुद्ध झाले, तरी आमचे संरक्षण आतास केले पाहिजे. आमचे मांडण न्याय्य आहे अशी आमची खात्री. आमच्यामुळे ईश्वराच्या कृपाकृपावर आमचा सर्व भ्रंशमा आहे. "

येथपर्यंत फिलिप्पच्या स्वामित्वाविषयी बंडवाल्यांनी कधीही आशय घेतले नव्हते. आता दुसरा कोणी बलिष्ठ व न्यायी शासक मिळाल्यास फिलिप्चा सत्ता जुगाळून देणे जरूर भासू लागले. जर्मनीने आपल्या सामंतपक्षात या राष्ट्राचा अंतर्भाव केल्यास फ्रान्स अगदी इंग्लंड येथेच राज्यास नेदरलँडचे राज्यपद स्वीकारण्याविषयी विनंति करावयाची नव्हती असा देशभक्तांचा निश्चय होता. जुलै महिन्याच्या प्रारंभी सरदार व दक्षिण हॉलंडचे मुखन्यास यांनी राजा जुलमी असून आपल्या राज्याचा नाश करित आहे, सधव त्याची सत्ता असमान्य करून दुसरा कोणी नियंत्रण पाठवणे जरूर आहे असे ठरविले. हा ठराव दोन्ही प्रांतांच्या प्रतिनिधी संघटनेस मान्य झाला नाही. घंडाची शेवटची पायरी चढण्यास लोक अद्याप तयार झाले नव्हते. वरील सभेने या प्रश्नाचा विचार करून घ्याव्या करितां नऊ वकील ऑरेंजकडे पाठविले. ता. १ ऑक्टोबर रोजी ऑरेंजचे स्वतः हा भ्रष्ट सभेपुढे काढला. या मोघोसंबंधाने गोवितांबाबे भरदार व सरदार लोक यांचे धाकडः मत घेण्याकरितां सभा काही दिवस उघड राहिली. पुन्हा डेल्फ येथे सभा भरल्यावेळीं सर्वातुमते असे ठरले की राजाचे स्वाभिव्य असमान्य करून परदेशीय राजांशी मदत घ्यावी. या कारणां ऑरेंजने प्रांतिकसभेच्या विचारांत घेण्या दिसले तो मार्ग स्वीकारवा. याप्रमाणे या दोन प्रांतांनी आपल्या स्वातंत्र्याचा उच्चार केला. हा निश्चय घेत वेस्टर्न न्यास पुढील कर्तव्याविषयी सर्व संशय व अंधार होऊ. परंतु या ठरावापामुनेच पुढे एक सर्वांत व कलाढय लोकसत्ताक राज्य उदयास आले. या समयी या लोकांस एवढेच वाटत होते की, कोणत्या तरी वृत्त्या राजाच्या आश्रयाखाली गेल्याशिवाय आपला निभाव लागणार

ताही. जर्मनीपासून विशेष आशा दिसतेना, फ्रान्समध्ये गृहकलहाने राज्य-
प्रबलतेत नेहमी अनिश्चितपणा राहत होता. परंतु इंग्लंडच्या दुटप्पी
राजकारणाने ऑरेंजचा फ्रान्सकडे विशेष ओढा होता. तथापि इंग्लंडच्या
राजकारणकडे प्रथम बर्कल पाठविण्याने पॉतिकसभेच्या विचाराने कायम
जुलें. फिलिपने या राणीवर मारेकरी घातले होते, तथापि रकॉर्डलंडच्या
घाताने तिला फिलिपची भीति वाटत होती; व फ्रान्सच्या हातांत हॉलंड,
हीलंड प्रांत जाऊ नयेत अशी तिची इच्छा होती. यामुळे तिने हॉलंड-
च्या बर्कलास चाळवण्या दाखविण्याचा क्रम स्वीकारला. पॉतिकसभेचे
मागणे तिला होय हाणवना; तिला फिलिपला दुखविण्याचे धैर्य होइना;
इंग्लंडदेशाची आशा सुटतेना. हॉलंडच्या वकिलांनी काही कर्जाची
मागणी केली असता तिने उदार होऊन त्यांस आपल्या पैशाने काही
निश्चित लोक व यांडे दाखविले. इंग्लंडमधून नेण्याची
परवानगी दिली. विनम्रत्वाचा व कोरडा शिष्टाचार व आपल्या स्वर्चांनी
आपल्या देशाचे संरक्षण करण्याची परवानगी घेऊन हॉलंडचे बर्कल
हून हालवून स्वदेशी परत आले. नंतर फ्रान्सला पाठविण्याकरिता
बर्कल नेमण्यात आले.

पैशाच्या महर्षतेमुळे झीरिकसीच्या वेढ्याचे काम दिग्गार्डवर पडलें
होतें. रेकिसमसनें झुमेन्सच्या राष्ट्रसभेपार्शी पैशाची मागणी केली, सभेनें
शिण्यांचे दुर्बतन त्याच्या नजरेस आपून दिलें. रेकिसमस सभेवर वराच
सोताणला; परंतु उपाय चालेना. इकडे ऑरेंजही पैशावांचून अगदीं
हतावर्य झाला होता. त्यानें आपला भाऊ जॉन यास कसेही करून थोडी-
चहूत एकदम सुलविण्याविषयी आग्रहपूर्वक विनंति केली. परंतु जॉनचाही
हात चालेना. शेवटीं तो अगदीं निराश होऊन त्याच्या मनांत एक येऊ
अशी सुद्धां कल्पना आली कीं. हॉलंड व झीलंडमधील सर्व नायकां, पुरुष
व सुलविण्यावर घालून बोंडे तरी विजय प्रदेशांत वसाहत करण्याकरितां
निघून गेवें; व समुद्राचे पक्के फोडून आपला देश पुनश्च समुद्राच्या
स्वयंन वरावा, रेकिसमसच्या आकस्मिक सुल्यूनें हे सर्व विचार रहित
मागे. झीरिकसी शहर लौकरच हस्तगत होईल अशी रेकिसमसचा पूर्ण
आशा होती. त्यानें स्वेनब्रूड या कामाकरितां पैशाची कुमक मागविली.

होती. इतक्यांत हार्लेममध्ये त्याच्या शिष्यांचे बंद उद्भवले; त्यांचे शमन करण्याकरिता त्याने शहरबासी लोकांस अयुधे दिली. बंडाचा उपशम झाला, परंतु बंडाच्या धास्तीने ता. १ मार्च १५७६ रोजी त्याला भयंकर साप आला व ता. १ रोजी वयाचे एकावजावे वर्षी तो मृत्यु पावला.

नेदर्लंडमध्ये येण्यापूर्वी त्याने एक दोन प्रसंगी बरेच शौर्य दाखविले होते. तो विशेष नामांकित वीर नव्हता; तथापि नेदर्लंडमधील कांहीं प्रसंगांत त्याने बरेच धैर्य व चातुर्य दाखविले असें ह्मणावे लागेल. हा सामान्य सुसज्जी होता. आरब्हाप्रमाणेच त्याचा धर्माविषयी दुरायह होता; परंतु आरब्हाच्या समवर्षिक सत्रांत देश बराच जर्जर झाल्यामुळे रेकिसन्सला आपले उभे स्वरूप दाखविण्यास अवकाश मिळाला नाही. यमासन या कारकीर्दीत कायम होतेच; व त्याचा असल मधून मधून चालला होता. बंद सभामंडळाच्या मरणांने नेदर्लंडच्या कारभारास लागलेली ओढा कांही कालपर्यंत बंद राहिली.

भाग ११ वा.

इ. स. १५७६.

नव्या नेमणुका—डेलफचा संयोग—झीरिक्झी—स्पनिशसैन्याचे बंद—निराग्यांतील राजकीय व धार्मिक वावरांत विचारा—ऑस्त्रिची घटना—अन्जेमंडळास अडक—राष्ट्रपरिषद—मारिट्ज येथील संघाम—ऑट्टोचा आगमन—घेदचा संयोग—वनस्पंदेडा—स्वर्णा गुलाम.

रेकिसन्सचा मृत्यु आकस्मिक झाल्यामुळे त्याला आपल्या मार्गेल व्यवस्था करून देवण्यास अवकाश सांपडला नाही. राष्ट्राच्या पूर्वापार खंडाप्रमाणे या मृत्युमुळे सर्व राज्यव्यवस्था मंत्रीमंडळावर येऊन पडली. जुन्या सभामंडळाची आशा, बल्लेमॉन व व्हिलिअस एवढीच मंडळी इहीं शिल्लक राहिली होती. या सर्भेत तीन नेदर्लंडचे गृहस्थ व चौथा स्पेनिश गृहस्थ रोडा याच्या नेमणुका केल्याचा हुकूम स्पेनमधून ताबड-

विष पेऊन पॅहोचला, रोडावर इतर मंडळींचा कटाक्ष होता. बाकींचे सभामध्ये कॅथोलिक धर्मी होते, तथापि नेदर्लंडच्या राजकीय हक्कांस अनुकूल होते. पॅन्फिलंडची मुख्य सेनापतीच्या आगी नेमणूक झाली व जुझेल्स शहराची राज्यव्यवस्था त्याजकडेच सोंपविली होती; त्यामुळे अर्थातच स्पॅनिश सेनानींमध्ये मत्सर व द्वेषभाव उत्पन्न झाला.

रोकिसन्स असा भलत्याच वेर्डी मेल्यामुळे राजाला त्याच्याविषयी फार राग आला. त्याच्या मागून पाठवावयाचा अधिकारी अद्याप उरला नव्हता, जागेला हकदार पुष्कळ होते व प्रत्येक लगेद्वारासंबंधाने प्रधान-मंडळांत भतभट वंरच होते. हॉपर या मतिमद् नेदर्लंडवामी गृहस्थाकडे तद्देशीय राज्यव्यवहाराची सूत्रे नांवाची होती; परंतु त्या व्यवहारासंबंधी गोष्टीबद्दल त्याला सापुर्वी कधीही राजाने सद्दा विचारला नव्हता; किंवा त्याजकडून कांहीं कामही करून घेतले नव्हते. हर्लीच्या प्रसंगी त्याचा सल्ला घेण्याची बुद्धि राजास झाली; व या विशालबुद्धीच्या गृहस्थाने देशांत सर्वत्र गंडाष्टी माजली असतां तूर्त सुभेदारीची जागा माकळीच ठेवावी असा आग्रह सद्दा दिला. इतर मंडळींनी निरानिग्रह्या गृहस्थांची नांवें सुचविली; बहुतेक वजनदार प्रधानांनी ऑस्ट्रियाचा डौन जॉन याचा नामनिर्देश केला. परंतु फिलिप कालापहरण करूं लागला. त्यावर व्हिगिलियस त्वेपानें द्याणाला, "राजपुत्र ऑरेंज व त्याचे 'भिक्षेकरी' झोप घेत नाहीत; या अव्यवस्थेच्या कालांत ते आह्मांस कांहीं जबरदस्त धोका देण्याची तजवीज केन्याशिवाय राहणार नाहीत."

राजपुत्र ऑरेंज कधीच झोप घेत नव्हता; त्याने या गोष्टीचा फायदा करून घेण्याची शक्य ती तजवीज चालविली होती. त्याने जुझेल्स व इतर नेदर्लंडमधील शहरे यांतील प्रमुख गृहस्थांशी पत्रव्यवहार सुरू केला; हॉलंड व झीलंड प्रांतांनी नवा धर्म स्वीकारिला होता व ते सर्वस्वी राजपुत्रावर भार दाखून होते; बाकीचे पंधरा प्रांत राजनिष्ठ राहिले होते; व त्यांतील वंरच नोक पुनः कॅथोलिक धर्मांत शिरले. तथापि आल्बर्टाचा पोर्तुगळी, त्यानंतर रोकिसन्सचा सीम्य जुलूम व स्पॅनिश सैन्याचे अनन्वित दुराचार यांमुळे सर्व राष्ट्र अगदी गांजून गेले होते व सर्वांचा एकोपा करून तो जुलूम घुणाकून देण्यासंबंधाने सद्दांत विचार सुरू झाले होते.

हॉलंड व झीलंड प्रांतांनी परकीयांम राहणाऱ्या हांकलून देशान आपले प्राचीन एक पुनः स्थापन केले होते. हॉलंड व झीलंड हा सध्यासो मेल लाडीचा व चारपासून खऱ्हीस मेलपर्यंत लंड्नीचा पट्टा समुद्राच्या केवळ चिमळ्यांत आहे. त्यांत एक पुरुष मृदभर जाहंगीच्या महास्पर्शांत एशिया, आफ्रिका व अमेरिका या संघांच्या वादग्रहाशी नऊ वर्षे अगडत होता व शेवटी त्याला त्याने पूर्ण जेरीस आणिले होते. हॉलंडपैकी हॉलंडम शहर राज्याच्या हाती गेल्यामुळे हा प्रांताचे दोन तुकडे झाले होते: व राजधानीचे शहर अम्स्टरडॅम तर प्रथमपासूनच सरकारच्या वास्त्या होते. समुद्राचे थोडे फोंडल्यामुळे राष्ट्रांतल वहीत जर्मन समुद्रगोष्ठी देशाची पार दुःस्थिति झाली होती. हे वुडने जहाज तारण्याकरिता पुनः या सहसा राष्ट्राने भोंडवळ गोळा करण्याचा अपाट सुरू केला. शेनकीची जनावरे माहीती झाली होती; त्यांची वृद्धि करण्याकरिता जनावरे मारण्याविरुद्ध सर्वांचे कार्यद करण्यांत आले. ता. २५ एप्रिल १८५६ रोजी हॉलंड व झीलंड या प्रांतांच्या सभा डेलफ येथे भरल्या; त्यावेळी या दोन प्रांतांचा अठरा कलमांचा एक नवा संवोगलेख झाला. या लेखाचा मागोरा:—दोन्ही प्रांतांच्या मुख्यातींनी वेळोवेळी एक ठिकाणी जमवणे; उभयपक्षांच्या दरम्यानचे वादविषयक प्रश्न राजपुत्राकडे निर्णय करिता पाठवणे; दोन्ही प्रांतांत अव्याहत दुरुपचलण असारे: शत्रुता सामना करण्याच्या कारी उभयपक्षांनी एकचिचार गखावा: न्यायप्रसंगी व कारणाचा असल यथायोग्य चालविण्याविषयी उभयपक्षांनी स्वतःची न्याय: समार्थक सर्वांचा वाटणी हिंशाप्रमाणे कठन राखी: लड कमिशनर राजपुत्राला सल्ला देण्यासाठी व कर गोळा करण्याकरिता तयारी या संघातला मुदत सहा महिन्यांची अभाव:; व दर सहा महिन्यांनी उभयपक्षांच्या कडुलति हा व्यवहार पुढे चालविण्याची सवड असावी. अंजल्ला यावेळी सर्व कागजांची सभा देण्यांत आली. समुद्रावर व खुर्चीवर तो मुख्य सेनाधीश झाला; अंमलदार व सैनिक यांच्या नेमणुका. त्यांम गमार वांटण्याचे काम, शहरांतून शिवंदी देवणे व दोंबस्त मुलुखाचे दक्षण करणे वगैरे कामे त्यांच्या शिगवर येऊन पडली. मुलकी व न्यायसत्यांत नेमणुका करणे, मॅजिस्ट्रेटांच्या वेळोवेळी अवकाशची

करणे व मवरुह त्यांच्या कसोटीवर देखरेख ठेवणे हेही काम त्याज-
कडेच मॉपविण्यांत आले. धर्माच्या बाबतीत तेवीत धर्म चालवून शास्त्र-
विरुद्ध धर्मास प्रतिबंध करवा व कोणाच्या धर्ममताबद्दल चिकित्सा
अथवा शासन करू नये असा त्यास हुकूम होता. यावरून स्वराज्यविष
उत्प्रेरकहील शहराच्या या संयुक्त राज्यव्यवस्थेची मॉडेली जरी
शास्त्रीन विवाजाप्रमाणे प्रजासत्ताक होती, तथापि वस्तुस्थितीच्या दृष्ट्या-
मुळे या मधील बरीच सत्ता राजपुत्रास मिळून तिला अंशतः अनिश्चित
राजमनेचे स्वरूप आले होते. राजपुत्राकडे या प्रसंगी कायदे करण्याचा
सुद्धा अधिकार बऱ्याच अंशाने आला होता. हे अधिकार त्यास हंगामी
मिळाले होते. तथापि ते कायम करणे त्याच्या हातात होते, परंतु तो
आपल्या कर्तव्यांतच निमग्न होता. राजा काय किंवा सुभेदार काय या
शब्दभेदाकडे त्याचे लक्षच पोहोचले नाही. लोक त्याला "भायबाप
हुईराम" म्हणत असत, तेवढ्यांतच त्याला पूर्ण समाधान वाटत होते.
गंगेचे जुने राजकीय हक्क व धर्मस्वातंत्र्य हे स्थापन करण्याचा त्याचा
भक्त्य होता. धर्माच्या बाबतीत सहिष्णुता हे त्याचे मुख्य तत्त्व
होते. त्यामुळे त्याचेच अनुयायी त्याला धर्मभ्रष्ट म्हणू लागले.

त्याला स्वार्थपर महत्वाकांक्षा बिलकुल नव्हती. त्याने परमुलुखांतून
नेदरलंडला शासक आणाविण्याची स्वपद चालविली होती. नेदरलंडमध्ये
चालविलेल्या धर्ममुद्धावर सर्व राष्ट्रांचे भावी सुखदुःख अवलंबून होते.
त्यामुळे त्याकडे सर्वांचे डोळे राखले लागले होते. इंग्लंड व फ्रान्स ही
गोटे एकमेकांविषयी मत्सरग्रस्त झाली होती. इंग्लंडच्या प्रोटेस्टंट गणीचा
नेदरलंडच्या आपले सुधारकाकडे ओढा होता. परंतु राजमनेच्या विरुद्ध
पंडिता मदत करणे तिला अशास्त्र वाटत होते; शिवाय नेदरलंडच्या
तेवढ्यांच्या पेशवाची मागणी येईल अशी तिला सदैव दृष्टात होती.
तथापि फ्रान्सचा नेदरलंडशी संबंध असणे हेही तिला महान होत नव्हते.
हंगामी नेदरलंडच्या पद्धतीप्रमाणे मानभावीपणाचे व धर्मोद्धाचे वर्तन तिने
मोठ्याच प्रमाणावर ठेविले. तिने स्पेनचा राजा व नेदरलंडमधील
अधिकारी यांजकडे वकिल पाठवून उत्तर पक्षाचा सलोखा करण्याची
आपण स्वपद करीत आहे; त्याचा निकाल लागेपर्यंत देशभक्तांनी

इतर राष्ट्रांशी बोलणें सुरू करूं नये असा निर्णय पाठविला, ही अर्थात चाळवणी होती. या सुमारास फ्रान्सच्या राजानें आपल्या नवीनपंथी प्रजेशी नवा तद्द करून त्यास पूर्ण स्वातंत्र्य व हक्क दिलें; या तद्दांत राजपुत्र ऑरेंजचा गौरव करून त्याच्या फ्रान्समधील जहागिरी चाल-विण्याविषयी त्यास आश्वासन दिलें होतें. यावरून फ्रान्सचा केल या बेटी नेदर्लंडला अनुकूल दिसत होता. जर्मनीतील पुष्कळ संस्थानिकांनी नवीन धर्मतत्त्वांचा आपला मोठेपणा वाढविण्याकडे दुरुपयोग केन्त्यामुळे, व नवीन मतांचे असेक्य पंथ निघून त्यांनी एकमेकांचा उल्लंघनाचा यत्न चालविण्यामुळे त्या राष्ट्रांत एकच गोंधळ माजला होता; धर्ममतांबद्दल तीव्र असिमान वरिष्ठ दर्जाच्या लोकांत नाहीसा झाला होता; अर्थातच नेदर्लंडमधील युद्धाविषयी त्यांची कळकळ कमी होत चालली. सामान्य लोकांत मात्र उत्कट इच्छा, द्वेष, धर्माभिमान, खरा भाव व चढवळ दिसून येत होती; जर्मनीच्या दिशेकडे बंडवाल्यांस अंधार दिसत होता.

ऑरेंजवर आतां कामाचें. चिन्तेचें व युद्धसंबंधी खटपटीचें जवळ आले येऊन पडलें. शहरांच्या अधिकाऱ्यांशीं पत्रव्यवहार, यद्वा प्रोतावां आपल्या पक्षांत घेऊन त्यांस स्पॅनिश मतेविरुद्ध बंड करणा-विषयी उभेजून देण्याची खटपट, परराष्ट्रांच्या दरबारांत उपड व गुप्त वकील पाठवून त्यांस बरेचवेर माहिती पाठविणें व राष्ट्रांतल प्रमुख लोकांस स्वजनविरोधी पक्ष सोडण्याविषयी वारंवार आग्रहपूर्वक पत्रे लिहिणें या व्यवसायांत व विवेचनेंत तो राजदिवस निमग्न असे. मन १५५६ च्या उन्हाळ्यांत झीग्विन्नी शहर शत्रूच्या कैदींतून सोडविण्याच्या कामातही तो व्यग्र होता. तो २५ मे रोजी रणशूर तडिल बॉयर्सानें फलमान आरमार बरोबर घेऊन या शहराच्या मुक्ततेचा शेवटचा निशेचा प्रयत्न केला. या खटपटींत देशभक्तांच्या आरमाराचा नाश होऊन सुद्धा बॉय-सोचा नाश झाला. स्वातंत्र्याच्या अव्वल खटपटींत उदयास आलेल्या नव्या कित कीर्ण बॉयर्सोची गणना आहे; हॉलंडच्या जगविख्यात तडिलांच्या मालिकेंत त्यास अग्रस्थान मिळाले आहे. बॉयर्सोच्या कुमकेची प्रसी-रिवळि, हान्यामुळे शहरास शरण जाण्यावांचून अन्य उपाय राहिल

नाही. मॉडिगानने शहरांतील शिबेरी कौजिम सामानसुमानासह बाहेर जाण्याची परवानगी दिली. शहरवासी लोकांनी दोन लक्षा ह्योरिनची स्वेदणी देऊन आपले जुने हक्क व सनदी कायम करून घेतल्या.

क्रीस्तिकेची हस्तगत होतांच शबेन येथील स्पॅनिश व बालून सैन्यांत पयऱ्याच्या बाकीसाठी भयंकर बंड उद्भवले, या साहसी मैत्रिकांनी राजसंघात कोणतेही अस्वाभाविक व अमानुष कृत्य करण्याचे बाकी ठेविले नव्हते; असें असून त्यांस त्याबद्दल वाढण्य वेळीं घेतून न मिळान्यामुळे स्वेषधर्ण साहजिक होते. ता. १५ जुलैच्या सुमारास सर्व शबेन बंडावर हें बंड पसरलें. पोकळ बायदे व सेवाधर्माचा उपदेश पांचा काही उपदेश होईना. विथरलेल्या लोकांनी आपलेच अधिकारी अस्पृक्ष ठेविले. त्यांचा राजधानीसमोरीं विरव्या बालून मंत्रीमंडळाकडून आपली बाकी वसूल करून घ्यावी अगर देशांतल एखादे मंत्रिमात शहर लुटून आपला गुजरा करवा असा वेत होता. त्यांनीं कुंडजे प्रांतांतील एक शहर लुटून शहरांत बरीच फजल केली. कुमेस शहरांत एकच गडबड उडाली. लोकांनी आपल्या वचावाकरितां शस्त्रां धारण केलीं; सरकारकी फौज बेकाम झाली असल्यामुळे त्यांचा वध करणें बेकायदेशीर नाहीं असा जाहिरनामा अधिकाऱ्यांस प्रसिद्ध करणें भाग पडलें. बंड्याला सैन्यास अन्नपाणी सुद्धां मिळूं नये असें सर्कीचे हुकूम सुटले. शहरांतील स्पॅनिश सेनापतींस कोणत्याच पक्षांत भाग मिळना. प्रधानमंडळाच्या हातून या बंडाचा काहीं प्रतिकार न झाल्यामुळे त्यांचें तेज अगदीं माथळल्यासारखें झालें. अर्धवर्ष शहरांत घेंतविलेला भाऊ चॅपेनी हा मुख्य अधिकारी होता. त्याचा कळ प्रजापक्षाकडे होता. किड्यांत इकलाचा अंमल होता. तो उपद्रवणें बंडास मिळाला नव्हता, तथापि सैन्याधिकार जाहिरनामा त्यानें प्रसिद्ध केला नाहीं. व त्याचेच अनुकरण चॅपेनीनें केलें. कुंडेस व झावंट प्रांतांच्या बहुतेक शहरांतून हा जाहिरनामा प्रसिद्ध करण्यांत आला. जुलै अखेर मार्किम हाचे हा बाचास व गेरभवंशाचा सरदार दयाभूत व उदार फिलिप राजाचे नर हेतू अमलांत आणण्याकरितां स्पेनमधून आला. या गृहस्थानेवर राजाची झावंटच्या मांतिक स्पेस, मंत्री

मंडळास व इतर सार्वजनिक संस्थांस पैसे आली; त्यांत माद्रिद येथे नेदरलँडच्या व्याधीकरिता रसायने तयार होत आहोत, लोकांनी उतावळेपणा करून मध्ये असा मजकूर होता. सैन्य चियरलें होतें; गाष्टांत परकीयांविरुद्ध द्वेष परमावधानास पोहोचून, सर्व धर्मांचे, धंद्यांचे व दुज्यांचे लोक एकविचारानें त्याच्याशीं साम्ना करण्यास तयार झाले होते; प्रथममंडळाची आज्ञा कांणी मार्गानासे झाले होते; अशा स्थितींत मन्त्रीमंडळावर सर्व कारभार सोंपवून स्पेनमधून सावकाशांनें समाजव्याधीस रसायनें तयार करून पाठविण्याची आश्वामनें लिहून पाठविणें केवढा वाफ्कटपणाचें द्योतक होतें. ब्राबंटच्या बहुजनसमाजास हें स्पॅनिश सैन्य शत्रूच वाटत होतें, मध्याच्या अराजक स्थितींत सर्व लोकांनीं उचल केल्यास स्पॅनिश अंमल व त्यावरोंवरच स्पॅनिश सैन्य या दोहोचही शेवट लाबतो येईल असें या पक्षास वाटूं लागलें. इकडे स्पॅनिश सैन्य अगदीं तुफान झालें होतें; त्यास जर्मन सैन्य लोकरच सामील झालें; डच्चीला व इतर स्पॅनिश लष्करी अंमलदार यांची त्यास आंतून बरीच सहानुभूति होती. युरोपातील व्यापाराचें आदिपाठ अंदुवर्ष शहर येथेंच व सर्व राष्ट्रांतील व्यापाराचा माल यांनीं ओतपोत भरलेलें त्यांच्या ताबडोंत सांपडलें होतें. ब्रुसेल्स शहरचे लोक अनावर होऊन त्यांनीं चियरलेंल्या सैन्यावर हात चालविण्यास सुरवात केली. सैन्यांतील बंडाचा प्रातिकार करण्याच्या मिषानें त्यांनीं स्वतःच सरकारविरुद्ध बंड चालविलें आहे असा स्पॅनिश अधिकाऱ्यांचा समज होऊ लागला. त्यांनीं निरनिराळ्या जातींचे वरेंच सैन्य गोळा करण्याचा अपाघा चालविला होता. मन्त्रीमंडळापैकीं रोडा या स्पॅनिश गृहस्थानें ब्रुसेल्समधून पळ काढला; इतर मभासद बंडवाल्यांच्या कैदींत सांपडले. रोडानें अंदुवर्ष किल्ल्याचा आश्रय घेऊन तेथून स्वतःच मुभेदार या नात्यानें आपला हकूम चालविण्याची सटपट चालविली. सैन्याचे बंड चोहोंकडे गमलें; डच्चीलानें अंदुवर्ष किल्ला आपल्या ताब्यांत ठेवून बंडवाल्यां सैन्याशीं उघडपणें व्यवहार सुरू केला. मन्त्रीमंडळानें त्याची कानउपाहणी केली; परंतु अंदुवर्ष किल्ल्यांत त्याचा अंमल नीट चमत्ता होता; व मन्त्रीमंडळ ब्रुसेल्स शहरांत अटकेंत होतें; त्यामुळे डच्चीला अगदीं

निर्भय झाला. व्हॅलन्सनीज, वेंड, युंक्वट वगैरे डिक्कणच्या किल्ल्यांतून स्पॅनिश सैन्याची मोठे स्थापना झाली होती. या सर्व प्रांतांचे अवयव स्पॅनिश सैन्याच्या श्रृंखलेने बांधून टाकिले होते व त्याच्या मालेवर फौजीयांचा पाय होता. जुसेल्स शहर मात्र अद्याप मेकले होते, जेव्हा-पाऊन तुन व सविगांव स्पॅनिश सैन्याने वेगवेगळे, रस्त्यांत व खून चालविले होते. शेतकरी, शहरवासी व विद्यार्थी यांच्या स्पॅनिश फौजीशी चारवाच चकमकी होते. त्यांत अर्थातच स्पॅनिश सैन्यास यश मिळत असे. प्राणहिंसा त्या मानानेच मागची चालली होती. गृहांत फौजीयां-विषयी तिरस्कार कळतास पोहोचला, व हा मानवरील धोंड फेंकून देण्या-संबंधाने सर्वांची एकवाक्यता झाली होती.

हे नवीन उपस्थित आलेले वादळ पहात ऑरेंज मिडल्लर्ग येथे बसला होता. पविर्डी वेडलंडपैकी हॉलंड व झीलंड या प्रांतांची इतर पंधरा प्रांतपेक्षा फार भिन्न स्थिती होती. या दोन प्रांतांत नवीन धर्म सर्वमान्य होऊन जुन्या धर्मासंबंधाने तिरस्कार उत्पन्न झाला होता. हा दुर्बिकार कमी करून सहिष्णुतेचा धडा त्यांस शिकविण्याचे ऑरेंजचे पल चालले होते. राजकीय हक्कासंबंधाने या प्रांतांत फार तीव्र अभिमान व जागरूकता वास करीत होती. वार्काच्या पंधरा प्रांतांत कैथोलिक धर्माचे प्राबल्य अद्याप कायम होतें. नवीन धर्माभिमान्यांचा एक बराच मोठा वर्ग झाला होता. परंतु बहुजनसमाज कैथोलिकधर्माचे होता. ज्या उपासकांनी नवीन धर्माचा उच्छेद चालला होता, त्यांचाच प्रयोग नवीन धर्माची सरशी आल्यास आपणावर उलट होईल अशा या लोकांस भीति वाटत होती. यांचा राजकीय हक्कासंबंधाने तीव्र अभिमान व सध्याची संधि साधून त्यांचे उच्चीवर्ण करण्याची इच्छा हॉलंड, झीलंडप्रांतांचे होती. मात्र किलिपच्या सत्तेवाली हे हक कायम राखणे शक्य नव्हते हे या लोकांच्या अद्याप लक्षात आले नाही. या प्रांतांत काही पारिवार सन्दाखगणी होती त्यांस धर्म व राजसत्ता या दोहों-संबंधाने काही नवीन कल्पना काढणे अगदी अवगण्य वाटत होते. परंतु धिजातीय सैन्यासंबंधाने सर्वांची एकच भावना होती. राजसत्तेवर राजकीय हक्काचा दाव असोवा असे मानणारांचा वर्ग बराच मोठा

होता. विज्ञानिय सैन्याविषयी या सर्वसामान्य द्वेषाचा आधार घेऊन, त्या सैन्यात सर्वांत उद्भवलेल्या बंडाच्या साधनाने परकीय असलेल्या राजा-
 न्न देण्यास, परकीय सैन्य हाकलून लावण्यास, जुन्या हत्यारें पुन-
 रजीवित करण्यास, राष्ट्रमंडेच्या द्वारेने जुन्या राजशास्त्रास धरून गतग
 प्रांतांचा संयोग करण्यास, व सर्वांवर एक सुभेदार नेहून राज्यसंग्रहा-
 चालविण्यास व धर्मस्थातेच स्थापन करण्यास ही संधि असत्य
 होती. नि काम ईश्वरप्रेषित समजून ऑरेंजने त्याच्या
 सिद्धचर्य आपले सर्व यत्न चालविले. कॅथोलिक धर्म व
 राजसत्ता यांविषयी लोकांचा अभिमान बराच तीव्र होता. त्यास
 धका न लावता हाणून धर्मव्यवस्थेत अगर राज्यव्यवस्थेत कोणतेही
 नवीन फेरफार करण्याचा आपला इशदा नाही असे राजपुत्रास जबाब
 जाहिर करावे लागत असे. या संधीस त्याने देशभर सावंजिक
 संस्थाने व निगनिगच्या प्रमुख व्यक्तीस हजारों पत्रे पाठविली. त्यात
 कोणाच्याही धर्मकल्पनेस अगर राजसत्तेस पक्किंधित धका न लावू
 देता सध्याच्या प्रसंगी लोकांच्या कोपामांत तेल ओतण्याचा कम त्याने
 जागने चालविला होता. नेदर्लंडच्या प्रतिक संभस त्याने लिहिले.
 "मानवकून धर्मभर स्पॅनिश जुलुमाचें जूं फेंकून घ्या, व स्वातंत्र्य व
 स्वदेश यांच्या संरक्षणार्थ अगडगारांस येऊन मिळा. आपल्या पूर्वजोंनी
 घालून दिलेल्या किन्याप्रमाणें आपले जुने कायदे, संप्रदाय व
 हक्क कायम राखा. आपल्या मानवर लुटारू स्पॅनिश लोकांच्या व जोही
 राष्ट्रद्रोहकांचा पक्ष दिहू देऊं नका; कारण तो तुम्हावर नेहमाचा कडक
 राहील. गुरांच्या कळपाप्रमाणें अगर अनाथ झालेल्या गुलामांप्रमाणें
 आम्हांस आमच्याच जन्मभूमीतून हाकलून लावण्यास आपण या
 मदतस परकीयांस मदत करूं नका." शिवाय त्याचें लोकांस असे सांगितें
 होतें की, "तुम्ही गुरांत उडो राहिली आहो; तुम्ही स्पॅनिश सैन्य कायद्यानें
 निषिद्ध ठरविलें आहे; सर्व लोकांस त्यांवर शस्त्र उचलण्यास उतेजन
 दिले आहे; आतां या समाजगुढाच्या भयंकर लाटांतून तुम्हांस कांतीही
 निभावून गेलें पाहिजे. या घेईत तुम्ही पाऊल पागे च्याल तर तुमची
 अन्न व प्राण यांचा सर्वस्व नाश होईल." या सवललेल्या समुद्रांत

पार पडण्यास साहस व ऐक्य हेच उपाय होते. राष्ट्राचे जुने हक व पुरातन राज्यपद्धति कायम राखण्यास संहतीशिवाय दुसरा उपाय नव्हता. आपल्या पिढुभूमीचा परकीयांच्या जुलूभापासून बचाव करण्यासाठी नेदरलँडच्या लोकांनी सर्व मतभेद विसरून व एकविचार करून बंधुत्वाच्या नात्याने वागणे सुरू केले. हे राष्ट्रीय काम मित्रांस नेण्यास व प्रथम हॉलंड, ईंग्लंड व इतर प्रांत यांचा संयोग जुलूमिग्राम हॉलंड व ईंग्लंडच्या वताने ऑरेंजेने आपली तत्परता प्रगट केली: "आपला एकमेकांविषयी भेद व नव्यभाव विसरून दृढनिश्चयाने व एकविचाराने पराजयपासून आपण या देशाचे विमोचन करू. हातांत हात घालून आपण या राष्ट्रास न्याय व शांतता यांचा लाभ देऊ; या कामाकरिता मी आपला जीव व मालमत्ता तुमचे स्वाधीन करतो," असे न्याय या वेळचे उद्गार होते. न्यायने वरील आशयार्थी विनंतिपत्रे प्रांतांपाठीच्या मंत्रिमंडळाकडे पाठविली; व हा हेतु साधण्याकरिता या मंत्रिमंडळास आपल्या मुख्यत्वाची एक स्वतंत्र परिषद भरविण्याविषयी सूचना पाठविल्या; सर्व प्रांतांचा संयोग झाल्यावर इतर किरकोळ विषयांचा विचार राष्ट्रसभा करील असे या लेखांत विशेष स्पष्टपणे सुचविले होते. ऑरेंजेने बकतून व स्पष्टपद प्यर्थ गेली नाहीत. हिवाळ्यांत बहुतेक प्रांतांनी या मोठ्या परिषदेस पाठविण्याकरिता आपापले मुख्यदार नेमिले.

ऑस्ट्रियाचा हॉन जॉन याची सुभेदारीच्या जागी नेमणूक होऊन तो नेदरलँडचा येण्याकरिता निघाला होता. कायद्याने बद्धिष्ठ व तुफान आलेली स्पॅनिश फौज काही गुप्त व दुष्ट हेतू सगळी धरून चोऱोवऱुने गेल्या होत होती. या बिकट प्रश्नाचा निकाल ताबडतोब लागावा अशी सर्व नेदरलँडवासी लोकांची फार उत्कट इच्छा होती. सर्व प्रांतीचे व सर्व धर्माचे लोक. शिल्पकार व शेतकरी आपापले धंदे सोडून, डोक्यावर शिरवाण व हातांत बंडुका घेऊन युद्धकला शिकण्यास उघुक झाले. लोकांच्या स्पॅनिश फौजेबरोबर बारबार चकमकी होऊ लागल्या. यांत प्रजापक्षामे कचित्च यश येत असे; तथापि राजसत्तेस विरोध करण्याची बुद्धि दिवसेंदिवस प्रबल होत चालली होती हे यावरून स्पष्ट दिसून येत होते. जनसमूहाच्या मनाची स्थिति अशी क्षुब्ध झाल्यामुळे निश्चय

ब्रह्मोडीचे शिस्वाण होते. येथील व्यापारी बादशहासारखे निष्ठागम व संपत्ति यांत लोकांत होते. हे शिवमती राष्ट्रातील सर्वोच्च संपत्तिमान शहर यादवींनी नवीन बांधिल्या मजतून किल्ल्याच्या मान्यांत असून, किल्ल्यांत कायद्याने बहिष्कृत, युद्धकालांत तसेच, द्रव्याच्या नदीमुळे वेपाम व ईश्वर, मनुष्य असा सैतान यांपैकी कोणामही न जुमानणाऱ्या अशा बदलिले लोकांची घन्ती होती. डक्कीला हा आता उत्तरडपणे बंडाचा पुरस्कर्ता झाला. नदीच्या पेलतीगावर एक मोठे करून ज्यूलियन रोमेरो राहिला; इतर ठिकाणचे चिखलले सैन्य त्यास येऊन मिळण्याच्या तयारीत होते. शहराचे लोक मदतीकरिता ओरडत होते. शहरातील जर्मन जातीच्या सैन्यास आपल्या पक्षास बळविण्याचा डक्कीलाचे प्रयत्न चालविला. ता० २९ ऑक्टोबरच्या रात्रीत व्ह्याम एन्ड व ऑक्टोबरीन या जर्मन सेनामानी मराठ्यांच्या पुढील डक्कीलाशी असे करार केले की, शहरवासी लोकांची शस्त्रे हणून, आपण शहरांत डक्कीलाच्या परवानगीवरून कोणत्याही सैन्यास अवकाश देणार नाही. पुढे तीन दिवसांनी चालून व जर्मन लोकांचे एक मोठे सैन्य लुमेलसहून अँटवर्पला रवाना झाले. या सैन्याचा अधिपति हागे होता; सैन्याबरोबर इतरही पुष्कळ अल्पवयी व अविचार सरदार लोक होते. आशींकडे सर्व लष्करी कारभारावर देखरेख करण्याचे काम होते. हे सैन्य ता० २ नोव्हेंबरला अँटवर्पच्या तटजवळ दाखल झाले; सैन्य युद्धकालांत निपुण, परंतु गैरभरवशिक होते. शहराचा सुभेदार सॅम्पेना पक्षा कॅपॉलिक परंतु कदा क्पेनशत्रु होता. ती संधि साधून परकीय जुलुमाची थोडे मानवरून फेकून देण्याचा त्याचा विचार होता; व त्या कार्यकरिता त्याने अँग्रेजशी आंतून धुव वांधिले. शहरांत व्ह्याम एन्ड व ऑक्टोबरीन यांच्या हातांखालील सैन्य डचमंडत होते. या सेनापतीशांनी डक्कीलाशी केलेले दुष्ट करार कबूल करून त्यांचे परिमार्जन आपल्या बागणुकीने करण्याचे कबूल केले; परंतु सैन्य केव्हा काय करील याचा त्यास भयंसा लागला. यामुळे लुमेलसमधून आलेले जर्मन सैन्य शहरांत देण्यास सॅम्पेना पुढेमागे कळू लागला; शिवाय शहराचा बाहेरून नाकेबंदी करण्यास या सैन्याची आवश्यकता होती. परंतु निरुपयामुळे ता० ३ रोजी हे सैन्य शहरांत व्यावं लागले. नंतर शहरातील लष्करी

अमलदागीची मजलस होऊन तीत शहराचे संरक्षण करण्यासाठी शहर व किल्ला यांचे दरम्यान एक भिंत रचून पर्याकिडे विंदक खणण्याचे उरले. शहरातील स्त्रीपुरुषांनी पावेच येणे म्हणून एका शिल्पकाराच्या देखरेखीखाली बांधकाम रचण्यास सुरवात केली. शहराच्या संरक्षणाचे आलेले सैन्य उद्धरणाने श्रीमान् लोकांच्या बाजूने राहण्याकस्ति जाया मागू लागले. त्यांचे धागण ओलखून पुष्कळ विदेशीय व्यापारी कोठांत जाऊन राहिले. त्याच दिवशी ऑगस्टीनला आपले वचन पाळण्याबद्दल किल्ल्यातून निरोप आला. त्याला वाटाण्याच्या अक्षता मिळताच नवीन तयार होणाऱ्या तटावर तोफांचा भडिमार सुरू झाला. दोन्ही बाजूंस वनदरांचे देवून भिंतीचा वचाव होईना. त्याच्या आश्रयाखाली राणाचाही वचाव होईना. बांधण्याचे काम अर्थातच बंद पडले. शहराच्या संरक्षणाचे सर्व काम चॅपेनीवर येऊन पडले. तो रात्रभर या नवीन तटाच्या मागच्या पटागणांत शहरांत असलेल्या चार तोफा रोखीत होता. ऑगस्टीनने चॅपेनीस भेट करण्याचे कामी फार कुचबोई आरंभिली होती. या इतिहासप्रसिद्ध दिवशी शहरावर व आसपास दगड धुकें पसरले होते. त्यांतून शत्रू किल्ल्यांत फौज व इतर माणुमी मांडवीत होते. किल्ल्यांत रोबेरी, व्हर्गस, ऑलिव्हरा, व्हॅन्डेझ बॅगरेची दळे शुखळ आली. ह्यावेळे नवीन तटामागे आपले सहा हजार सैनिक तयार ठेविले. शहराच्या इमऱ्या बाजूस महा हजार पायदळ व काही घोडदळ सज्ज उभे होते. शहरांत ठिकठिकाणी सैन्याची यांजना केली होती. चॅपेनी सर्व व्यवस्था घडवावळून पाहून आला. किल्ल्याच्या बाजूस उभय पक्षांची एक चकनक उडाली. त्यात शहरवासी लोकांस भय आले. मोठ्या लढाईस लोकरच सुरवात जावी असा रंग दिवू लागला. दोन महिन्या पुरी कोठांत हल्ल्याची सर्व तयारी झाली. किल्ल्याच्या बाहेरील पटागणांत येऊन बंडवाल्यांनी भौतिक धर्मभिरू लोकांप्रमाणे गुडघे टेकून ईश्वराची मार्यना केली. तीन हजार स्पॅनिश फौजेने एका रम्याने व बाकीच्या लोकांनी उलट बाजूने शहरांत शिरावे असा संकेत होता. हे सैन्य शहराकडे निघताच चॅपेनीने आपल्या बाळून सैनिकांस बगेजतपर दोन शब्द सांगितले. एका क्षणांत स्पॅनिश सैन्य

बचावमाणें नवीन तटावर येऊन पडलें. बालुन सैन्यानें ते सामर्थ्य पाहता-
च आपापल्या जागा सोडून चाट दिमेंल तिकडे पळ काढला. चॅम्पेनी-
ने जर्मन सैन्याच्या मदतीनें लढाईचा ओष बदलण्याची खरपट केली,
परंतु ती व्यर्थ गेली. शिवाय शहरवासी लोकांस आत्मसंरक्षणार्थ पुढें
येण्याविषयी उनेंजन देत चॅम्पेनी घोड्यावरून फिरत होता. शहरवासी
लोकांनीं व जर्मन सैनिकांनीं पराकाष्ठा केली, परंतु बिघडली पडो पुनः
सुधारणें; सैन्याची रचना मोडली; व्यवस्था, एकविचार, लढाईचें एक
ठिकाण, अगर कोणाचा हुकूम यांपैकी कांहीं एक राहिलें नाहीं. प्लान
ब्रंड आपल्या तुकडीमह शत्रूस जाऊन मिळाला. ऑव्स्तीनचें सैन्य
माघ प्रमर्शी निपकडहलाय राहिलें. लढाईच्या लाटा सर्व शहरभर असद्वत
होत्या. पराकार, बडा चौक बैर ठिकाणीं फरमावरून रक्ताचे ए वाहूं
लागले. शहराच्या दुसऱ्या बाजूस शहरचें घोडवळ होतें; त्याच्यावर
स्वॅनिश शिमाण्यानें दड्या केला. पद्मामुखाची लाट तेथपर्यंत जाऊन
पोहीचतांच पडत सुटलेल्या बालुन लोकांच्या भीतीनें या घोडेश्वासांमदीं
आमिलें; पळत सुटलेले व पळलाय करणारे स्वॅनिश, बालुन, जर्मन, व
शहरवासी लोक धडपडत, ओरडत, हन्यात चालवीत, शिव्याभाग देत,
डकवून तिकडे फिरत अमर्यामुळे शहर खचलेल्या समुद्राप्रमाणें माडें
लागलें; प्रजापक्षाच्या लोकांनीं भीतीनें नदीतीराकडे ओंज घेतला;
पुष्कळ लोक धारतीपांत मेलें, पुष्कळांस घोड्यांच्या पायाखालीं मरण
आलें; व बाकी राहिलेल्या लोकांस शत्रूंनीं नदींत घेऊन दिलें. खोनी
मोठ्या शिताफीनें निसटून ओंजला जाऊन मिळाला. ह्याबद्दी या
प्रमर्शांतून पाण येऊन निसटला. ऑव्स्तीन एका रात्रीवर उडी दाकतांज
अबजड चिलखतामह पाण्यांत पडल्यामुळे वुडन मेला. शहराच्या मध्य-
भागीं आगस्थ लोकांनीं घरांची इंगे मजकूर तीतीनें बंद केल्या देऊन
खिडक्या बोंगरून गोळ्यांचा भडिमार सुरू केला; बंडवाज्यांनीं मगलां,
ज्वालक प्रत्ये व आगलांब लोक बरोबर आणिले होतच. रानां
आपल्या कामास सुरुवात करतांच शहराच्या अतिशय संपन्नितान व
शोभिवंत भागांतील सुमार हजार बाडे, इमारती, व त्यांतील लोक
बळून ताक घाले. शहराच्या सभागृहाच्या पिछाडीस बड्या अधिकार्या-

नी कांही वेळ तरवार गाजविली. या ठिकाणी लहणाऱ्या सर्व लोकांचा संहार झाल्यावर विरोधाचा शेवट झाला. वायका, पेरें, वुद्ध व रुग्ण मिळून असंख्य लोक वळी पडले. एकंदर आठ हजार मनुष्यप्राणी या अर्थी पसंगी प्राणायु मुकले असावेत.

स्पॅनिश लोकांनी मानवी धिकारांचा कांही आद पडवा न गणता असा केवळ दैत्यस्वरूप धारण केले. हे सुवर्णप्राप्तीचा दुष्ट हेतु मनांत धरून या ठिकाणी असले होते. रक्तपात, विषयवासना अगर मूड हे त्यांचे प्रधान उद्देश नव्हते. दुर्मेधोपे, बलात्कार व हिंसा ही कामे त्यांनी कांही वेळ तहकूब ठेविली. सोन्याकरिता असंख्य मुले त्यांनी आषांच्या मांडीवर बिरडून मारली; आईबाप मुलांच्या समक्ष सोन्यासाठी ठार केले; कुमारेका सुवर्णाच्या मोहानें तबऱ्यांच्या डोक्यां-देखत कटके मारून रक्तांनी न्हाऊ धातल्या; व्यापारी लोकांच्या संवुका व दुकानांतील मूल्यवान् माल त्यांच्या हाताम विशेष श्रम न करितां लागला. खाजगी लोकांची जिनगी तुडकून काढण्यास त्यांना अनेक अपार कष्टे करावीं लागलीं; किन्त्येक वेळ तळघरांत व लघमंडपांत शिरून त्यांनी निष्पदवी स्त्रीपुरुषांवर केलेले बलात्कार सांचल वर्णन करणे दुःसाध्य आहे.

ता. ५ नोवेंबर रोजी अँटुवर्प शहर अगदी उजाड भावू लागले. जगातील अद्भुत चमत्कारांत गणना आलेल्या शहराच्या संगमरवरी सभासदांची आर्ताल सर्व मूल्यवान् वस्तुसह रावरांगेली झाली. पांचशें याच नमुन्याच्या अन्य इमारती अभिमुखीत पडल्या. रस्त्यांतून असंख्य लहानगोठ्या माणसांची प्रेतें पडलीं होती; त्यांस सर्वव्यापारार्थी धर्मार्थी कंडाटून मूर्खमाती देण्यांत आली. लुटीचें काम संपल्यावर या यमदुतांनी दुसरे अनेक अनाचार मनसोक चालविले. त्या वेळच्या इतिहासांत त्यांची मारत इर्काकत सांपडते; त्यांचा हिशेब ईश्वराच्या घरीच झाला पाहिजे. नेदर्लंडच्या भयोत्पादक इतिहासांत हा सर्व विशेषच वीर झाला त्याला स्पॅनिश-आघात अशी संज्ञा पडली आहे. या वसंसापासून अँटुवर्प शहरचें सर्व वैभव नष्ट होऊन त्याला केवळ कसाईवाजाराचें स्वरूप आलें. सुमार साठ लक्षांच्या किमतीची मिळकत तास पावली

ब नितकीच बंडवाल्यांस मिळाली. पारिसमर्थ्य बाबर्लांमूजयेंतीच्या दिवशीं झालेल्या प्राणनाशापेक्षां अधिक संहार यावेलां अंदाजमध्यें झाला. विदेशी व्यापारी, कॅपेलिक, विमतवादी, थॅरेरेटः सगळे सामान्येच रगडले गेले. या समयीं स्पॅनिश लोक फारच थोडे दगावले.

हा अनर्पाची बातमी चोहोंकडे पसरताच सर्व गृहास कांपरे सुटल्या-सारखें झालें. हें कांपरें त्वेषाचें होतें, भीतीचें नव्हतें. या अधोः प्रसंगासुद्धें घेंवच्या परिपेक्षेंत हॉलंड, झीलंड व इतर प्रांत यांचें ऐक्य करण्यासंबंधाच्या प्रश्नाचा विशेष जोर आला. ज्ञातव्यच्या प्रांतिकसभेनें राष्ट्रसभेस आपल्या दुःखांनीं काहणी कळवून, लौकरच या गोष्टीचा निर्णय व्हावा अशी विनंति केली. यावेळीं ऑरेंजनेंही राष्ट्रसभेला एक महत्वाचें पत्र पाठविलें. त्यांत "धर्माच्या प्रश्नाचा उल्लेख न करितां, ऐक्य, इदतिश्रय व मावधमिरी राखण्याविषयीं सदस्यांस आग्रहपूर्वक विनंति केली होती. नेवर्लंडमध्ये कट्याल्यांनीं सर्व गडबड उपस्थित केली अशी राजाची समजूत अत्रे; कारितां नव्या व जुन्या पंथांचे धर्माधिकारी, सरदार, सभ्य गृहस्थ, ग्रामस्थ, शेतकरी वगैरे सर्व वर्गांच्या लोकांनीं एक-विचारानें, एका स्वरांनें ओंठ केली पाहिजे; असें ज्ञात्यानें राजास सुद्धां आपल्या मागण्या नाकडून करण्याचें धैर्य होणार नाहीं; व अन्य राष्ट्रांचे गजे आपल्याला अनुकूल होतात, "असा त्याच्या लेखाचा भावार्थ होता, यांतच शस्त्रांनीं व्यवहार करण्यांत सावधमिरी राखण्या-बद्दलची सूचना होती. भन्नु फार कविवाज आहेत; बाहेरून जरी तोंडा-बळून हात फिरविण्याचें यत्न चालले होते, तथापि राजाच्या पार्श्व कर्तावरून पुढील कायकीर्दीचे घोरण पूर्वाप्रमाणेच राहणार असें त्यानें स्पष्ट दाखवून दिलें.

अंदाजपे आदर सर झालें त्याच दिवशीं घेंवच्या सभेत सर्व प्रांतांचा संयोग करण्याविषयीं मुखप्यारीचा तह ठरला. त्याचा सारांशः-ग्रत-गोर्धे विसरून सर्व वर्गांच्या लोकांनीं पुढें मित्रभावानें रहावे. सर्वांनीं स्पॅनिश लोकांस देशांतून घालवून देण्यासंबंधानें बेलमंडार उचलले. राष्ट्रसभा तावडतोच भरविण्याचें ठरलें. धर्मसंबंधाच्या प्रश्नाचा निकाल त्या सभेनें करावा असें ठरलें. नवीन धर्माविरुद्ध बटवुकूम राह. करण्यांत

आले. हॉलंड व झीलंडमध्ये नवीन धर्म चालविण्याविषयी ऑरेंज जामीन राहिला. या प्रांतातील शहरांची व किल्ल्यांची व्यवस्था राष्ट्रसभेने करावी असे ठरले. लडाईत पकडलेले लोक सोडून देण्याचे ठरले व जप्त केलेल्या मिळकती खुल्या झाल्या. धर्माधिकाऱ्यांची वतने परवराण्यात गेली व मज्यास त्यांस परत मिळावी असे ठरले. राजपुत्रास मागील दोन मोहिमांत झालेला खर्च भरून द्यावा किंवा नाही याचा निर्णय राष्ट्रसभेच्या विचारावर ठेविला होता. शेवटी या संयोग-लेखावर सही केल्याचाचून कोणत्याही प्रांतास त्याचा फायदा मिळू नये असा ठराव त्यांत नमूद केला होता. यालेखावर प्रतिनिधींच्या सव्या ता. ८ नोवेंबरला झाल्या. हा लेख राजपुत्राच्या कारस्थानांचा अपूर्व मासला होता. त्याच्या योगाने दोन प्रांतांत नवीन धर्म कायम झाला; व पंधरा प्रांतांत त्याजगी रीतीने त्या धर्माप्रमाणे आचरण करण्यास कामयाबी अनुज्ञा मिळाली. धर्मसंशोधन वेद झाले; परकीयांस घालवून देण्याचे कामी सर्व गृहांचे एकीकरण झाले. हा तह घेऊनच्या सभेत मंजूर झाला असे समजतांच वा महापुरुषांनी त्यास सर्व जनसमूहाची पसंती मिळवावी असे सुचविले; ही पसंती अधोआप लोकांनी या प्रसंगी मोठे सहोत्सव करून व्यक्त केली. याचे संधीय स्पॅनिश लोकांनी उत्तर प्रदेशांत सर केलेला मुलुख त्यांस नडवात्यांस सोडून द्यावा लागला. मांड्रिगानचे शिपाई त्यास सोडून गेल्यामुळे झेरिक्स्री शत्रूच्या हातांत पडले; त्यावर्गावरच सर्व झुवेनेस्ट व थोळनशिवाय सर्व झीलंड प्रदेश राजपुत्राच्या नयव सैन्याद्वारे परत मिळविला. अँदवर्पच्या कच्छाच्या आधल्या दिवशी एक शिल्लेद्वय बरोबर एक हबशी गुलाम घेऊन लुक्सेम्वर येथे झुगल आला. हा हबशी गुलाम नवा सुभेदार डॉन जॉन, वादशाचा मुलगा, मानाडाचा जेता, व लेपाटोच्या रणभूमीवर पराक्रम गाजविलेला महावीर होता.

भाग १२ वा.

इ. स. १५७६-७७.

ऑस्ट्रियाचा हॉन जॉन (अ. १५४५ : मृ. १५८८)

पूबेचन-अथमर्चा वाडाघाट-कृमेक व कृमेक येथील मंत्रांग शाभतदासन-
रुक्मिकम-भूमिचरितः याच्या रवानगी-राजधानीपेक्षा-मुद्द. तहार्ची वासणी-गंगा
विश्वार्थाल नादक-जर्मन से-वाही भव्यता-राष्ट्रभेद वास्तव्य-वैदिक
विश्वार्थाल वासि-जर्मनसे-वाही य जॉनची फजिती व दैन्य.

हॉन जॉनचे वय दहा वर्षांचे होते, तो चार्ल्स बादशहाम
एका परदेशीपामून आला होता; त्याची आई फार दुबळी व तागळी होती.
तिला बंड शहरी आल्बर्टच्या नजरेखाली ठेविले होते; परंतु राज्यसम्राट
आल्बर्टासुद्धा तिच्यापुढे मात्रा चालेना. शेवटी हॉन जॉन आल्यावर
तिला त्याने अन्य देशांत जाऊन राहण्यास भाग पाडले. त्या राज्याच्या
पुढील तिने हॉन जॉन बादशहाच्या पोटाचा नव्हे असा ध्वनि काढला;
या गोष्टीच्या सत्यासंयतेंद्वल जास्त खात्रीलायत पुरावा आणणे
शक्य नाही. वयाच्या चवदाव्या वर्षी त्याचे शिक्षण युवराज कौलॅम्स
व राजा पामाचा मुलगा अलेक्झेंडर कार्मिज यांजवरील सुरू झाले.
अलेक्झेंडर याच्या बुद्धिमत्तेची तत्कालीन लेखांत तारीफ आहे; तथापि
हॉन जॉनचे त्याच्याहीवर बरेचसे असे असे दिसून येते. त्याने फिलिपची
मर्जी संपादन करून वयाच्या तेविसाव्या वर्षी शानाहच्या मोहिमेत स्पॅनिश
सैन्याचे स्थापित मिळविले. या युद्धात त्याने पराक्रम मोठा गाजविला
परंतु हबर्सी लोकांस फार क्रूरपणाने वागविले. पुढे वेनिस, स्थन, रोम,
या संयुक्त राज्यांच्या वतने महंमदी धर्माचा चांद खाली पाहत खिस्ती
धर्माचे कृत्य स्थापन करण्याची कामगिरी न्याजकडे आली. लिपादेच्या
आखातात त्याने हुक लोकांचा पूर्ण पराभव करून त्यांची अडचणी
जहाजे बुडविली (म. १५७१); सुमार पंचवीस तेस हजार महंमदीय
लोक या भूमीवर बली पडले; व सुमार दहा हजार खिस्ती लोक पणाने
सुकले. या जयामुळे पुष्कळ खिस्ती लोकांची मुसलमानांच्या

कारागृहांतून मुक्तता झाली, व डॉन जॉनची दिगन्त कीर्ति झाली.
 डॉन जॉनने या लढाईनंतर द्यूनिम येथे आपली स्वतंत्र मादी स्थापन
 करण्याचा वाट दाखला, फिलिपला या कल्याणामुन भय उत्पन्न होऊन
 त्याने डॉन जॉनचे वेत हाणून पाडले, नंतर या शिल्लकागने स्कॉटलंड-
 वंड आपली दृष्टि फेंकली. तेथे स्कॉटलंडची राज्ञी बेगी कारागृहांत
 झुलत पडली होती. तिची मुक्तता करून इंग्लंडच्या हलिजोवेष गाणांचे
 राज्य वक्रकावण्याच्या कल्पना त्याच्या डोक्यांत घोंटू लागल्या. इतक्यांत
 नेदर्लंडच्या मुंबदारीच्या जहाजर आपली नेमणूक झाल्याची वार्ता
 त्याला इतलीत असतांना समजली. नेदर्लंडांतलं थुडू कडवड बंद
 करून तेथील नामांकित स्पॅनिश सैन्यासह आपला इंग्लंडच्या मादी-
 विषयाचा वेत तडीस नेण्याचा यत्ने विचार केला. नंतर तो स्पेनमध्ये
 गेला; तेथे राजाची आज्ञा घेऊन तो गुलामाच्या वेषाने फ्रांस आलांइन
 नेदर्लंडच्या सरहद्दीवर दाखल झाला. ता. ३ नोवेंबर रोजी लुक्सेवर
 येथे येऊन पोहोचल्यावर त्याने आपले सुंदर शरीर दरबारी पोषाकांत
 ओंकावुंदे न्यक्त केले. त्याचे अचयन सममाणे, डोंट नोलवर्ष व
 पणोदार, व फुरट केस घंडयळावर येऊन पडलेले अशी मोहक आकृति
 होती. शिबस्ताधर्माच्या कैवाऱ्यांपैकी हा भेवरचा पुगणकालीन वीर होता.
 परंतु राज्यपद्धतीच्या स्वार्थपर कल्यनांनी त्याचे मन नेहमी चंचल,
 विकारवंश व अस्वस्थ असे. त्याचे बाह्यस्वरूप दिवविपारी होते. परंतु त्या
 मना वैदीप्यमान महापुरुषाशी त्याचा आता संबंध यावयाचा होता.
 त्याच्यापुढे हा सर्व बाह्य वैश्या फिका होता. बुडल्यम शरीराने रुषा,
 चेत्यांत फिकट, पोषाकांत अगदी माघा, काळजीने टकल पडलेला
 असून वयाच्या वेचाळिसाव्या वर्षीच अगदी झालारा दिष्ट
 लागला होता. तथापि परीं चालून आलेले राज्यद मोडून
 केवळ परमार्थबुद्धीने आपल्या देशवांधवांच्या उद्धाराथे गंत्रविचस
 देशा घेऊन बसलेल्या या महापुरुषापुढे एका नाटकी व पोषाकी
 विषयाचे काय तेज पडणार? स्पेनमधून निघतेवळी राजाने त्यास
 उपदेश केला; त्याचे मार इतकेच की लोकांची कोणतीही मागणी करील
 किती त्याचे मानून करावे. धर्मसंशोधन, राजाची अनिर्घणित सत्ता,

व कौपीनिकधर्माविवाय इतर धर्मास बहिष्कार कायम ठेवून चालून बादमाहाच्या वेदवाची लोकस्थिति घडवून आणावी. मूळ राष्ट्रांत विविध स्थावर करणास मुभेदारीच्या जागी या संधीस या नामांकित धर्मार्थी व विशेषतः दासीपुत्राची योजना फार विघातक होती. त्यातून त्याला जे निर्गर्भ हक्क मिळाले होते त्याच्यायोगाने ही गोष्ट घडवून आणणे असंभवनीय होते. डॉन जॉनच्या मनांत आत्मविषयक निराशेचे हेत घाळत होते. व अश्वी संकेत असा की याच सुमारास घेवून तद्दमन मंत्र पर्मंत ठरला होता.

डॉन जॉनच्या आगमनाने राजपुत्राच्या व्यवसायास वयाच अंगाने अडथळा येण्याचा संभव होता. राष्ट्रांतील कौपीनिक अधिकार, जखम पुढागी व राजानुपहलुब्ध सडवळी उलट खालील, व घेत येथे ठरलेल्या तहाम आपल्या हाताने हरताळ लावतील, अशी ऑरेंजला भीति वाटत होती. धर्मच्छल बंद करण्याचा यत्न निष्कळ होऊन धर्मस्वातंत्र्याचे पुन्हा खणून निवण्याचा संभव होता. परंतु या विजयार्थीने फुललेल्या मुभेदारीस खेडवून, आपल्याच हाताने विघालेल्या जाड्यांत धरून त्यास साधा करण्याचे खोल कारस्थान नेदरलंडच्या रक्षणकत्पनि वेष्टीत करू केले होते. राजपुत्राने प्रस्तुत प्रमर्गी राष्ट्रमधेम सुदील धोरणासंगतने एक जखमीची यादी लिहिली. राजाने जखमदस्ताने आपला हेतू मिष्टीत जात नाही असे पाहून तो कपडासने भेवदाम भेण्याकरिता बरन मुभेदारीची योजना केली आहे. नया मुभेदार लुक्सेमबर्ग येथे दाखल होनांचे हत्यारे खाली ठेवावी किंवा आपल्या सुरक्षितपणाबद्दल कोणीस परतबांध अशी उद्भव व मयावापणाची मागणी करीत आहे. डॉन जॉन वया ग्राहक स्वरूपास भुलून त्याच्यावर आपण विश्वास ठेवतः व तेव्हा पुढे आपल्या मानवर मुग चढवीलः साधल्यास आपणच डॉन जॉनला पकडून कैदेत ठेवावे. हणजे त्याला सोडविण्याकरिता राजा आपले खेकडू करील. बंगरे धाडमी परंतु पोक्त मजकूर या लेखांत होता. धर्मार्थी समस अंदवर्ष धर्मे घडलेल्या प्रकारांची आठवण करून देऊन. मयावी या अमदानेति तीच गति आहे. लहान मुलांप्रमाणे वारधी ज्या परंपरा येथे असेल त्यास शीळ घालून पुचकारतात, करिता आपले मया

कायम राहून डॉन जॉनला प्रथम विदेशी मैत्र्य देशातून बाहेर पाठविण्यास भाग पाडले पाहिजे; राष्ट्राचे मुन हक्क कायम राखण्याविषयी त्याजकडून शपथ घेतल्या पाहिजेत; सर्व कागजात राष्ट्रसभेच्या हुकुमाने चालला पाहिजे, वगैरे सूचना यात स्पष्टपणे केल्या होत्या. सर्वात महत्वाची गोष्ट हाणजे घेंड्या तह चालविणे ही होती. यासंबंधाने सर्वांची एकवाक्यता झाली होतीच.

राष्ट्रसभेच्या मागण्या कबूल केल्याशिवाय नेमूंग शहरात प्रवेश करण्यास सुभेदारसोहर्बान परवानगी मिळना. या मागण्यांची समक्ष सुनावणी करण्याकरिता राष्ट्रसभेचे मुखन्यास लुक्सेंबर येथे येऊन पोहोचले. या मुखन्यासाच्या भाषणात स्पॅनिश राज्यासंबंधी व खुद्द राज्यासंबंधी अनादरबुद्धि व निरस्कार यांचा प्रथमपासून आविर्भाव होऊ लागल्यामुळे डॉन जॉन रागाने त्यांच्यावर चवताळून गेला. जवळच्या लोकांनी मध्यस्थ होऊन ही कलागत मिटविली. ता. ६ दिसंबर रोजी या मुखन्यासांनी आपल्या मागण्यांचा एक आठ कलमांचा खडा सुभेदारापुढे ठेवून केला. त्यात खुष्कीने किंवा जलमार्गाने मैत्र्याची ग्वानगी स्पॅनला करावी; कैद्यांची मुक्तता करावी; घेंड्या तह मान्य करावा; सभ्यकट मार्गाचा हुकूम प्रसिद्ध करावा; राष्ट्रसभा भरवावी; व जुन्या मनद; व कायदे चालविण्याविषयी डॉन जॉनने शपथ घ्यावी वगैरे मागण्या केल्या होत्या. या मागण्या कबूल झाल्यास राष्ट्रसभेने सुभेदाराची सना चालविण्याचे. कॅथोलिकधर्म व राजाची आज्ञा पाळण्याचे व आपले विदेशी मैत्र्य चालवून राजाच्या तैनातीस नेदरलंडचाही लोकांची पलटण देण्याचे आश्वासन दिले. ह्या खड्याची वायघाट करण्याकरिता त्याने शेवटी पंधरा दिवसांची मुदत मागितली होती.

मैत्र्याची ग्वानगी व घेंड्या तह या मागण्या प्रधान होत्या. प्रजापक्षांचे विदेशी मैत्र्य परत मनवावांचून स्पॅनिश मैत्र्य परत पाठविण्यास डॉन जॉन कबूल नव्हता. घेंड्या तहासंबंधी त्याचे असे हाणणे पडले की. कॅथोलिकधर्म व राजसना कायम राखण्याबद्दल आपणास खात्री पडल्यास सर्व प्रांतांचा समावेश होईल असा सामान्य तह करण्यास आपली हरकत राहणार नाही. या दोन धर्मांचा निकाल लागण्यावर

बंडाच्या मागण्या कबूल करण्याचा सुभेदारचा कल दिवला. तेव्हा समुद्रमार्गेने पाठविण्याविषयी डॉन जॉनचा हट्ट दिवल्यामुळे त्या गोष्टीचा प्रजापक्षामेस संशय येऊन त्यांनी ते लुक्कोच्या मार्गानेच पाठविण्याविषयी विशेष आग्रह धरला. दिसेंबर महिन्यांत लुक्कोच्या चिप फौडातील धर्मराक्षशांकडून घेऊन तह कॅथोलिकधर्माला केल्यात. प्रकारे दस्तकिल नाही असा अभिप्राय राष्ट्रमंडलेने आणवून देऊन, मध्यंतरी सन १५७७ च्या जानेवारी महिन्यांत लुक्कोचा संयोगाला अस्तित्वांत आल्यामुळे घेऊन तहनाम्यास बरेच सुटीकरण मिळाले. त्याचे मुख्य घेण असे होते की, स्पॅनिश लोकांस देशांतून हकाल लावून घेऊन तह असतात आणावा, कॅथोलिकधर्म व राजवट चालवावी, व राष्ट्राचे व त्यांतील पुगून राज्यव्यवस्थेचे संस्थापन करे. प्रथम या लेखावर मंडूडचा मठाधीश, लालेन, बॉस, चॅपेनी देशावर बड्या लोकांच्या सहा पडल्या; परंतु या कागदावर जनसमूहाचा मठा धेण्याचे ठरल्यावरून राष्ट्रांतील सर्व श्रीमान् व सभ्य लोकांची नामकी या लेखावती नमूद आली. लुक्कोवरशिवाय इतर सर्व ठिकाणी या दस्तावर व त्याच्या नकलेवर अगणित दुहेरी भंडा पडल्या. नव्या दस्तांत दाखल्याकडिता ठेवावयाची होती. याप्रमाणे या लेखास सर्व राष्ट्रांचा व्यक्तिशः मंजुरी मिळाली. फीजलंड, होनिजन वगैरे ठिकाणी क्रांति होऊन हे प्रति राष्ट्रपक्षामे मिळाले होते; व त्यावर स. ही व्हिल्हेल्माची योजना आली होती. या व इतर उच्चैकडाल नवीनपणे प्रांतांत व त्याचप्रमाणे दक्षिणेकडील कॅथोलिक प्रांतांत लोकांनी या नवीन संयोगाचा स्वीकार केला. सध्या सर्व प्रांतांची एका राजवट सुभेदारास भेदवण्याचा कार्यभाग या लेखाने आला; परंतु कॅथोलिक धर्मास फाजील महत्त्व देणाऱ्या हा लेख लौकरच रद्द होऊन युद्धेस येई नवा तह आला. या लेखावरून प्रॉटेस्टंट व स्वराज्याप्रिय प्रांत, कॅथोलिक व वादशाही सनखालच्या प्रांतांपासून कायमचे तुरक आले. या नवी संयोगाचा मुख्य हेतु परकीयांच्या पायाचा विनाश आपल्या देशांत लागू देण्यापुरताच होता. नव्या सुभेदाराशी पुन्हा हाय येथे बोलणी होती. लुक्कोस संयोगाचे बरेच उत्साहक आ ठिकाणी राष्ट्रमंडलेने

न्याय होऊन आले होते. न्यायिने वर्तन फार उद्धरणाने व दुर्गमपणे निमग्न्यामुळे उभय पक्षांत प्रारंभापासून शुष्क शब्दवाद व कलह धारधार होऊ लागले. घेवचा तह मान्य करणे व सैन्याची खुर्कीच्या मार्गाने स्वतंत्री करणे हेच पुन्हा वादाचे प्रश्न होते. यासंबंधाने जॉनने एक सन्यासी कठमांचा खर्चा त्याच्यापुढे मांडिला. त्यात वादाच्या मुख्य विषयासंबंधाने धर्मशास्त्रज्ञांच्या मतांवर बसाला देऊन इतर विषयांवर तर्मांचे भाकड शब्दविस्तार केला होता. अन्वर डॉन जॉनला घेवच्या तहाविषयी स्पष्टपणे नकार उच्चारया लागला; तसेच ज्ञान व्यूहानला बंधमुक्त करता येत नाही असे त्याने साक बोलून शब्दविले. त्यावरून या बैठकीत मोठा भयंकर वाद सुरू झाला. जॉन धर्मकीच्या व शास्त्र कर्ण्याच्या गोष्टी बोलू लागला. त्यावरून वेन्डी वाजून लोक हातपाईवर आले. अशा व्यापारांत दिवस गुढगला. जॉन सुभेप्रारमाहेवांरून वकिलांम सुद्धाच चिडी आली. न्यायाल मजकूर असाच गंदिपच वास उत्पन्न करण्यासारखा होता. प्रातःकाट्या प्रजेचे नवरील बोड्यावर बसून झुमेल्मला निघण्याच्या वेळी जॉनचा पुन्हा निघ आला. त्यावरून घेवचा तह मान्य करण्याचा त्याचा अभिप्राय दिसून आला; नंतर हे वकील न्याया भेदण्याकस्ती गेले. या भेदीत डॉन जॉनची वागणूक फार मौम्य व प्रेमळ होती. मात्र सैन्याची मजमागीने ग्वानगी करण्याचा आयह तो काही केल्या मोडीना. इतक्यांत जर्मनीच्या तवीन वादशाहाचे वकील या शिश्राईच्या गर्व प्रमंगी हजर होते. न्यायी डॉन जॉनची समजूत काढिली; व ता. १२ व १७ फेब्रुवारी यांनी अनुक्रमे मार्च एत फॅमिन व झुमेल्स येथे शास्त्रशास्त्र नामक तहनाम्यावर सहा पडन्या. हा लेख राजाच्या नांवाने प्रसिद्ध आला. त्यावरून धर्मशास्त्री व लुईसच्या विघाणीठांतील पंडित यांनी घेवच्या तहात कैथोलिकधर्म अगर राजसत्ता यांस बाधक करार नाहीत असा स्पष्ट अभिप्राय दिल्यावरून तो लेख मान्य करण्यांत आला; स्वैतिश सैन्याची चालीम दिवसांत स्थलमार्गाने पाठवणी करण्याचे अभिवचन मिळाले; जर्मन सैन्याच्या पयाराची तजवीज होतांच न्यायीही भेदवण करण्याचा संकेत ठरला; कैथोली सत्सकट मुक्ता झाली; मात्र रा-

सभेच्या ठरावांअन्वये राजपुत्र ऑरिंज वागं लागपयेंत त्याचा मुलगा
ज्हान व्यूरेन याची मुक्तता होणार नाही असें कळविण्यांत आले. ने-
दरलँडचे सर्व हफ, मंथ्या व गजपट्टी पाटण्याचें आश्वासन मिळाले.
या लष्करावरून राज्यभेस कॅथोलिकधर्माचा प्रतिपाल करण्याचें शक्य
व्यावी लागली व आपल्या मैत्र्यास फाटा देण्याचा करार करवा
लागला. सरकारच्या विदेशी मैत्र्याची खानगी होतीच डॉन जॉनचा
हुकूम चालविण्याचें प्रजेच्या मुख्यागोनीं कळल केलें. हे शायर
राजानें काही दिवसांनी नेदरलँडस खलिता पाठवून व मांडि
येथें त्याच भावार्थाचा जाहिरनामा प्रसद करून कायम केलें. याप्रमाणें
कमाकमानें प्रजेच्या सर्व मागण्या डॉन जॉनला कळल करार्या लागून
चेदचा तह कॅथोलिकधर्म स्वतंत्रपणें चालण्यास व अनियमित राज
मनेंस अनुकूल आह असो पडितांनी अभिप्राय दिलो होता. मग पुन-
इतर धर्मपंथाविरुद्ध मार्गाल व या कारकीर्दीत प्रसिद्ध झालेले हुकूम व
कळत हे राजपुत्राला हॅलँड, ब्रिलँड प्रांतांचा सुभेदार कायम करून व
डोन गोष्ठी कशा माध्य होणार याबद्दल जॉनला मोठा संशय होत

या भरभर एकामागून एक दिलेल्या सुबलती पाहून राजपुत्र जॉन
मोभटून गेला. डॉन जॉनची इतकी तयारी त्याला समजली अगदी.
तर त्यानें मागण्याच्या पारड्यांत जास्ती जड पदार्थ वातले असत, शायर
शासनरच्या अस्पल मसुद्यावर सहा करण्यापूर्वीच ऑरिंजच्या मुख-
त्यारींनी अगोदर त्याचा अभिप्राय मागविला. इतर वकिलांनी मग
त्याला मागे देवून प्रथमपासून आपल्या मनाप्रमाणें हा करार पडून
आणण्याबद्दल गडबड चालविली होती. ऑरिंजला डॉन जॉन हा आनंद
व फिलिपप्रमाणेंच दुष्ट, कपटी, मानभावी व भोडू आहे असें कळून चुकलें
होत; त्याकून राजा, नवीन सुभेदार व रंडा यांची एकंदर पंचायत ति
पकडून त्यांचें पूर्ण मनन व पृथक्करण केल्यापासून त्याची इति
जॉनच्या मायावीण्याबद्दल खात्री झाली होती. याच संधीस दहागंस वीस
प्रमुख लोकांचीही पत्रें सांपडली; त्यावरून देशातील किल्ले व मजबूत राणी
इस्तगत करून सर्व राक्षस डोन करून मोडण्याचा विचार चालविले
विद्युत येत होती. त्यामुळे तो वारंवार राक्षसभेस साक्षर राहण्याविषय

लिहीत असे. हा नवीन कायदे करण्यांत त्याच्या मुलत्वाचाही वाई त्यास दिसत वाटली नाही. शिवाय घटच्या तहाअन्वये राष्ट्रसभेने कोणत्याही तऱ्हेची राजपुत्राच्या विचाराबोचून सुतर्पण शोधविश्वामाचें काम होतें. मर्यातील मजबूत ठाणीं कुलमी मनेच्या हातांत देणें त्यास आपली मान वाधाच्या जवळ्यात देण्याप्रमाणें वाटू लागले. घटचा तह केंद्रांतिक धर्म व अनियंत्रित राजसत्ता यांस अनुकूल आहे अशा समजुती- व माग्य करण्यांत आला होता; परंतु तो दोन्हीस पर्यायानें प्रतिवृत्त आहे असे अनुभवानें समजल्यावर घडितांच्या मतास कितपत मान मिळेल याबद्दल संशय होता. एवंच स्वरूप व धर्मस्वातंत्र्य यांच्या स्थापनार्थ राजपुत्रानें घट येथे केलेलें एकीकरण बहुतक लयास गेलें.

जॉन जीनविषयी ऑरेंजच्या मनांत पक्का संशय आला होता; राजा-विषयी त्याच्या मनांत पूर्ण तिरस्कार झाला होता; नेदरलंडच्या सरदास-विषयी त्याला बिलकुल भयंकरता नव्हता; हा नवीन तह त्याच्या विचारा-बोचून आला होता; व लोकविषयी त्याला पूर्ण कळकळ वाटत होती; त्यामुळे त्यानें हें शाश्वतशासन नाग्य करावयाचें नाही असें आपले धोषण ठेवले. त्यानें तें हॉलंड व ब्रिटेन प्रांतांत प्रसिद्ध केलें नाही; व लोकांच्या मनाचा अंदाज घेण्याकरितां या प्रांतांच्या सभेपुढे कांहीं प्रश्न मांडले. त्यांपैकी एका प्रश्नांत मोर्मिकरणानें असें विचारलें होतें की, "आपल्या दुसऱ्या सर्व मागण्या कबूल झाल्या, तर केवळ धर्मस्वातंत्र्या-करितां तुम्ही आपले जीव हातावर घेऊन लडाल किंवा नाही ?" त्यावर बगच मौजचा वाद होऊन सभेचें या प्रश्नास अनुकूल उत्तर मिळालें. राष्ट्रसभेनें नवीन तहसंबंधी ऑरेंजचा अभिप्राय व त्याची त्याला मंजुरी मागितल्यावरून ऑरेंजनें हॉलंड, ब्रिटेनच्या घटानें तीस एक लांबिलचक जबाब पाठविला. त्यांत या नव्या करगविरुद्ध कायदे जबरदस्त आक्षेप घेतले होते. राष्ट्रसभेचा पाहिजेत तेव्हां भरण्याचा पुरादन हक्क व व्हान ब्युरेनला निष्कारण अथवा अदिकत ठेवल्यामुळे राष्ट्राचे हक्क हक्क नष्ट झाले आहेत; घटच्या तहसंबंधी जॉनची माग्यता सरळ व चित्तवृत्तीची नाही. जॉन विदेशी सैन्याचा सर्व मागत आहे, परंतु त्याची अघोर फतकें कळून संपादन केलेलें द्रव्य दे बरोबर नेऊन

निघाले आहेत वेगेर गोष्टींचा उल्लेख करून शेवटीं स्पॅनिश सैन्य ठरल्या मुदतीत परत न गेल्यास त्याला शस्त्रप्रयोग करून घालविण्याचें व त्यानंतर डोन जॉनशी कोणताही संबंध न ठेवण्याचें आश्वासन राष्ट्र-सभेनें दिल्यास आपण आपल्या डोन प्रांतांच्या वतीनें या आज्ञाप्रमाणे मान्यता घालूं असें त्यानें लिहून पाठविलें.

ऑरेंज अतुकूल आज्ञावांचून हॉलंड, ब्रीलंड प्रांत वशावती प्रदेश व तेथें जुलूम राजसत्ता व धर्मशासन स्थापन करणें शक्य नाहीं हें डोन जॉनला पुरतेपणीं समजलें. त्यामुळे व्हॉन न्यूरेनला बुद्धिमत्त्या सधे जबाबिरी व मानपान देऊन ऑरेंजला जर्मनीत जावयास सांगितें, अयः राज्याच्या मल्लुखार्थें नव्या सुभेदारमाहितीचीं वृत्त कोंडला. परंतु राष्ट्राव-
पिता व स्वातंत्र्यक्षक या पदाची अदलाबदल होऊं शकत नाहीं ? ज्ञान त्यास लौकिकच प्राप्त झालें, नंतर आर्शोच्या मल्लुखावरून राजपुत्र-
कडे गत वर्किल पाटविण्याचें ठरलें. पंडित लिओनिनस यांची या कामें योग्यता झाली. नवीन तह व दुसरे कगर सुभेदार शब्दशः पाठविले.
राजपुत्रानें आपला दुराग्रह सोडल्यास त्यास पूर्ववत् राजाभ्रम मिळत
नशाचा पूर्ण फायदा होईल; डोन जॉनशी त्याचें पूर्णसत्य जमेल; अत्य-
हितार्थ राजपुत्रानें शस्त्रधारण केलें असल्यास त्याला ही सर्व्वा असून
आह; वेगेर गोष्टींचा पाठ लिओनिनसला शिष्टाईला नियम्यापूर्वी मिळाले
होता. डोन जॉनचा सर्व आशा या शिष्टाईवर अवलंबून होती. 'क्रो-
भक्त' या शब्दाच्या स्वरूपाची त्याला अपाय कल्पनाही नव्हती; राज-
पुत्राकडे वाग्वार वर्किल पाठवून त्याला ती पुढें कांहीं काळांनं आले.
लिओनिनसनें राजपुत्रापाशीं ठरलेला पादा वाचवला; राष्ट्रांत खंड माज-
विणाऱ्या प्राचीन इतिहासविश्रुत पुरुषांचा काय परिणाम झाला याचें
त्याला आठवण करून दिली; व एकंदर गोष्टींचा पोरुपणें विचार करण्या-
विषयी त्यास आग्रहपूर्वक विनंति केली. दुसरे दिवशीं त्यानें, आपण
राजभर विचार करून ईश्वराची या संकटसमयीं आज्ञा मागितलीं असतां
प्रातिक्रमभेच्या विचारावांचून आरण कांहीं करूं नथे अशी ईश्वरी प्रेरणा
झाल्याचें वर्किल्यास कळविलें. एग्मीन व हॉर्न यांचा झालेला अंत, कट-
कात्याशीं पार्यांचा वचनमंग, सधेच्या राजानें केलेला कौलिनिय

जेव्हा यांचे आपणाम विस्मय होत नाही; आपणावर व हॉलंड, इंग्लंड-
वर वृद्ध पद्धत्याची गुप्त मसलत चालू असल्याबद्दल आपणांस स्पष्ट,
क्रान्त्य व इतालिकडून बातमी समजली आहे; हल्ली या मसलतीच्या
संबंधांत पोपचा मुख्यधार या देशांत आला आहे; जॉनशी तसे करण्यांत
गृहमंभेने याई केली; नवी तह घेण्या न्हास विरुद्ध आहे; हॉलंडच्या
सभेच्या संमतीबाबतून कोणताही विचार केल्यास आपली बडबापट्या-
प्रमाणे स्थिति होईल; घोंगे मोठी त्याने स्पष्टपणे या बकिंलाम निर-
निगद्या भेटीत कळविल्या. शेवटी लिओनिनसच्या विनवणीवरून डोर्न
यथील संबंधत हजर राहण्याची ऑरेंजने त्यास परवानगी दिली.

जॉनची येवढ्याने निराशा झाली नाही. राजपुत्राचा शब्द दोन प्रांतांत
श्रुतिप्रमाण मानला जात असे; इतर प्रांतांत काही बंड लोक त्याच्या-
विरुद्ध खटपटी करीत होते; परंतु एकंदरीत सर्व दर्जाच्या लोकांवर त्याचे
जबबुस्त बजन व त्याचा पूर्ण वचक होता. राजपुत्राला माफी, वदती,
व अधिकार देऊं करण्यास राजाची परवानगी होती; विरुद्ध पक्षास
चिकटून राहिल्यापासून बाहेरकार, हद्दपारीची शिक्षा, मानहानि, सर्वस्वी
नाश, अपमृत्यु हींच बाकिने वाटून ठेविली होती. ऑरेंजला देऊं
केलेले लाभ ग्राम करून देण्यास फक्त आपले जन्मादाग्भ्य ठगलेले
विचारच सोडून घ्यावयाचे होते ! त्यामुळे समक्ष भेटीत राजपुत्राच्या
मनांतल किंतू काढून टाकतां येईल असा त्यास भयंकर होता. डोर्न
जॉन तुरुष्कनपर्यंत एकटाच आला; नवीन तहाच्या अटीप्रमाणे स्पॅनिश
भैत्याची खानगी होईपर्यंत त्याचा सुनेदार क्षणून हुकूम चालावयाचा
संज्ञता. तथापि त्याच्याभोवतीं दुग्दारी, खुपमस्कर, नोकरि मःगणारे
घोंगे लोकांचा बोलका जमला. डोर्न जॉनने केवळ कणाचा अवतार
धारण केला होता, व त्याची वागणूक फार आनंदी व मनमिळाऊ
असल्यामुळे लोक त्याला दिपून गेले. लोकांस सुखाचा काल समीप
आला असे वाटूं लागले. त्याने बोलण्यांत अमूक माग्नर पण्याचा कव
चालविला; तथापि आपल्यावर ऑरेंजचा बोळा आहे हे तो एकपणीं
ओळखून होता. डोर्न जॉनचा चिटणीस सैन्याची बोलवण करण्या-
करितां पैशाची उमदाजमद करण्यांत गुंतला होता. राजाची

सगळ्यांत विलकुल तांदिली नव्हती. महाप्रयासाने अवश्य लागणारी रक्कम एस्कोचेडोने कडाकडी गोळा केली. अंतर सॅन्स्फोल्डच्या आधिपत्याखाली एप्रिलच्या दुसऱ्या पंधवड्यांत सैन्याचा मुकाम ठरला. त्याचे प्रयाणकुतूहल पाहण्याकरिता हजारां लोक जमले; व ते पाहून त्यांच्या डोळ्यांचे पारणे फिदले. तथापि देहा हजार जर्मन सैन्य अद्याप ग्रात होतेंच; वॉटम लागलेंलें स्पॅनिश सैन्य सुद्धा सरहद्दीवर येवकून देवाचे अशा राजामे वारंवार सूचना जात होत्या. अँथर्वर्ष्या किल्लाचा आशी हा नवीन रस्त्यावर आला. आशी हा काळ व कळ संभाळून वागणाऱ्या गृहस्थ होता. प्रथम हा जॉनच्या परवानगीवाचून अँथर्वर्षी भेट सुद्धा घेत नव्हता; तोच राजपुत्राकडे सुभेदारचे वकिलावर वकील जाऊ लागल्यावर त्याच्या भेटीची प्रार्थना करू लागला. डॉन जॉनने फेब्रुवारी महिन्यांत त्याचे वर्तन फार उद्धटपणाचे होते. सर्वमध्यं तो त्याच्या चरणीं लीन आला. त्याने सर्वांत किकायतीची जागा संपादन केली व नंतर लढाई लोक आपणावर स्वार्थसाधूवणाचा खोटा आरोप करतात म्हणून मॅजीमंडळांत जागा केला. सर्व पक्षांचा तो मित्र होत व सर्वांत मिमळत असे. त्यामुळे कोणाचाच त्याच्यावर विश्वास पडेना. आशीने नवा किल्ला राजाच्या हुकुमाने रक्षण करणाऱ्या शपथ घेतल्यावर आतील कैद्यांची मुक्ती झाली व स्पॅनिश लोक बाहेर निघून गेले.

स्पॅनिश सैन्य खाला आल्यावर ता. १ मे रोजी डॉन जॉनने मॅज्ज्या थारामें झुमेल्मशहरांत प्रवेश केला. या वेळीं त्याचे स्वागत करण्याकरितां सर्व शहर गजबजून गेलें होतें. सुख वाघें, स्मृतिपर पदे व मुक्कमलांनी व्याम मोथ व गवाक्ष यांतून सतत चाललेली पुष्पदृष्टि यांच्यामार्फत या समारंभामें शक्य तितकी शोभा व समर्पणता आली होती. नेदरलँडच्या रिवाजाप्रमाणें प्रार्थनामंदिरांत प्रथम प्रार्थना होऊन या समारंभाचा प्रज्वलति शवड झाला. पुढे तीन दिवसांनी शहराच्या सभागृहांत नव्या सुभेदारसाहेबांच्या शपथा आल्या; व कांहीं काळपर्यंत जिकडे तिकडे आनंद व शांतता भासू लागली. परंतु या वेगडी चिंताची दुसरी बाजू फार काळींबी व भयंकर होती.

जॉन वॉटमच्या पुढील जेथे एस्कोचेडोची राणी बसिली

कहून साधल्यास इंग्लंडचे राज्यपद मिळविण्याचा होता. हा प्रघात हेतु मनात धरून तत्सिद्धार्थ काही साधनें मिष्टविण्या-
कर्त्तिं जांनतें नेदरलंडच्या कामगिरी पत्करली होती. त्याच्या
खाजगी पत्रांत नेदरलंडास " नरकभूमि " " मद्यपी व पांजी
लोकांनीं व्यापलेला देश " इति नामाभिधान केव्हाचें पात्रलोपावली
आदत्तून घेतें; त्यावरून त्याचें या राष्ट्रावर किती प्रेम होतें याचें सहज
अनुमान होईल. सुभेदारीच्या कामावर तत्तु होतोंच त्यानें आपल्या मुख्य
हेतुसंबंधानें कामस्थान सुरू केलें. या कामांत त्याचा विश्वासूक विद-
र्णाम एस्कोकेडें हा मुख्य मदतनीस होता. या उभयवर्ती राजाचा
ह्मेनमधील प्रधानविदर्णाम अँटनी पॅरेझ राम स्वकश करून वेण्याच्या
इश्यानें त्याच्याशीं या गोष्टीसंबंधानें पत्रव्यवहार सुरू केला. अर्थात्च
या पत्रांची भाषा मॅदिश व सूचक असे. इकडे घेऊन आपली राजनिष्ठा
व्यक्त करण्याकरितां ही वरेंचस्त पत्रें राजापुढें मांडण्याचा क्रम चालविला.
जांनचा राजास राजगेस पत्रें निगलीं येत होती. त्यांत राजपुत्र अँरेज
हा वास्तविक सुभेदार असून त्याच्या हातांत राष्ट्राचीं सर्वे सुर्वे अहित,
त्याच्याशींच लोकांचे सर्व व्यवहार चालतात व त्याच्या मतानुरूप सर्व
व्यवस्था चालत असते; लोकांच्या कांहीं मागण्या कळून आल्यामुळे
ते ज्या त्या गोष्टीत उद्धटपणानें आपलें घेई पुढें ढकलतत; सरकारच्या
सजिन्यांत पैसा नाही व मैन्याच्या पगागची वार्का बरीच थकली आहे
असा लोकांत बोभादा आल्यामुळे सरकारच्या सामर्थ्याचा लोकामें अंदाज
समजला आहे; या लोकांची हद्दी नरम करण्यास आपणास बंदवान्या-
इतके मैन्य तरी अवश्य आहे; नेदरलंडच्या लोकांस घोर युद्ध करूनच
जिकलें पाहिजे, वौगे मजकूर असे. परगट्टाशीं चाललेल्या व्यवहा-
रसंबंधानें त्यानें राजास कळविऊं कीं आपले इंग्लंडच्या गणीविरुद्ध
कांहीं प्रतिकूल चेत चालले आहेत असा गवगवा आहे तो निराधार आहे;
शालेजाबेथ राष्ट्राचा आपणाशीं पूर्ण स्नेहसंबंध आहे, व कदाचित्
आपण कधीं शांततेंचा भंग करण्यास प्रवृत्त झालोंच तर फिलिपच्या
वर्तनींच करूं असें तिचें आश्वासन आहे; शिवाय महाराजांनीं कान्याच्या
राजपसण्याशीं शरीरसंबंध करण्याची पीकळ बोलवा करून केच दावा

आपणास अनुकूल राहिल अशी तजवीज ठेवावी. नेदरलँडमध्ये भाऊल ठेवल्यावर एका महिन्यांनी जॉन व त्याचा चिटणीस या उभयतांच्या लेखांचे स्वरूप सर्वांशी पालटत चालले. सैन्य खुर्कीच्या मार्गाने जपय्याचे उरतांचे डोंन जॉनची पूर्ण निगथा झाली. इंग्लंडच्या राजपुत्रा-संबंधी त्याचे वत एकदम लयास गेले; व नेदरलँडच्या सुभेदार्याची परावर्तवी स्थिति त्यास कंगडवाणी वाटू लागली. मार्गारेट पार्मा अग-एवाद्या उच्चकुलीन अन्य स्त्रीची या ठिकाणी योजना होऊन, आपली त्या जागेपसून कोणत्या तरी गीतीने मुक्तता व्हावी अशी तो पेर्रेझमार्फत राज्यास चितवणी करू लागला; उकडे एस्कोव्हेंडोर्न आपल्या पत्रांत विंशत असें सुचविलें की, परत जाणाऱ्या स्पॅनिशसैन्याचे अधिपत्य जॉन जॉनला देऊन फ्रान्समधील राखंडो लोकांचा समाचार घेण्याची काम-गिरी तरी त्याजकडे सोपविण्याची योजना व्हावी; तसें न जमल्यास निदान जॉनला हुजूर दरबारांत बोलावून घेऊन तेथील प्रधानमंडळांत त्याची स्थापना व्हावी. जॉनला सध्या स्पॅनला परत येण्याची सवड मिळणार नाही; कमाकमाने स्पॅनच्या दरबाराची सर्व राज्यसूत्रे त्याच्या हाती येऊन असा पेर्रेझचा अभिप्राय होता. सुभेदार्याहोवाचा इंग्लंड-विषयीचा वत पोपच्या वर्कालाच्या मार्फत हुजुरास युर्कानें कळविला असून त्यास फिलिपची पूर्ण संमति आण्डे वीरिंग मजकूर घेर्रेझच्या पत्रांत होता; व शेवटीं राजपुत्र ऑरेंजला जगावून नाहीसा करण्याचा विचार नेहमीं मनांत बागवावा असें सुचविलें होते. हीं पेर्रेझचीं पत्रे राजाचक नजरांत आले मेल्यावर नेदरलँडांत येत होती.

ऑरेंजचा निकाल लावण्याविषयीं घन चालले आहेत. परंतु पध्यां भौतिकसभांच्या हुकुमावरहुकुम वागण्याचा प्रसंग असल्यामुळे पदार्था बुद्ध वायकीच्या हातून सुभेदार्याचे काम ठीक चालेल; जॉनला मांकरगे चालण्याचे बेंत चालले आहेत त्यांत ऑरेंजचे अंग असावे असा एका संशय आहे; जॉनसंबंधानें लोकांच्या मनांत फार दुष्ट कल्पना बसत आहेत; धर्मस्वातंत्र्य व राजपुत्र ऑरेंज यांजविषयीं लोकांचा तीव्र आभिमान नाहीसा करण्यास शस्त्रावांचून दुसरा उपाय नाही; त्या कामीं आपणाच्या सत्तांची सवत सरकाराकडून वकरीर साहसी पाहिजे; गुप्त

हेरांची संख्या वाढवून जुन्या नव्या मतांच्या लोकांत फुट पाडण्यास इत्याची फार अवेक्षा आहे. वैगेरे मजकूर पत्रेही व्हस्कोव्होच्या द्वारे स्पेनमध्ये लिहून जात असे. सर्व हॉलंड व इंग्लंड प्रांत राजपुत्र ऑरेंजच्या अर्था वचनांत होता. इंग्लंडच्या राणीचें या बंडाच्या नायकास अतिंत पूर्ण सहाय्य होती. जॉनला नेहमी लंडांत आपला जीवसुद्धां धोक्यांत आहे असें वाटून तो मगदहीवरील एखाद्या बंदोबस्ताच्या ठिकाणीं मुग्नितपणें जाऊन राहण्याचा विचार करूं लागला व आपली या राष्ट्रांतून लवकर सुटका न झाल्यास आपणाचें आपल्या जिवास काहीं अपाय करून घेऊं असे त्याचे उद्गार निघूं लागले. इकडे राजपुत्र आपल्या संप्रदास योग्य दिशा दाखवून त्यांत स्वातंत्र्याची प्रेरणा करीत असता, सद्धर्म व मतस्वातंत्र्य यांच्याकरितां लढाई चालविण्याविषयीं खुद्द त्याच्या आईचें त्याला प्रोत्साहन मिळालें. त्याच्या मुलाचें स्पेनमध्ये बसवास चालले होते. त्याचा भाऊ जॉन राणपक्षांत आरल्या सर्वस्वाची आहुति घातल्यामुळे अगदीं पराधीन होऊन हॉलंड प्रांताकडून काहीं प्रत्युत्काराची आशा करीत बसला होता. अशा स्थितीत राजपुत्र आपल्या सर्व कुटुंबीय माणसांचें समाधान करून आपल्या प्रजेसही धीर देत होता.

डॉन जॉन हा झुमेल्स येथें स्थानापन्न होताच त्यानें पुन्हा एकवार राजपुत्र ऑरेंजची समजां करण्याचा यत्न केला. जॉनची अशी समजूत होती की. ऑरेंजसारख्या चतुर पुरुषास आपल्यासच्या हिताची ओळख पटल्यास त्याचें धर्मबंद मावळण्यास उत्तरीर लागणार नाही; ऑरेंज आपल्या प्रतिपक्षीस मूर्तिमंत जुलमाचा पुतळा समजत होता. जॉनच्या मनांत बंडवाल्यांशीं संधि व्हावा असा हेतू होता; ऑरेंजला संधि झाल्यापासून राष्ट्रांत भयंकर दुर्ही व यादवी माजेल हें पूर्णपणें समजलें होतें. त्यानें पार्लमेंटशीं हॉलंड व इंग्लंड व कॅथोलिक-धर्मी इतर पंथी प्रांत यांस सन्निष्ठाता धर्माचें आश्रितत्व शिकवून घेण्या तद्दरपी रज्जुनें एकत्र केले होते. हें कायद्याचें 'बंधन' जॉननें नेदरलंडांत पाय ठेवतांच तोडून टाकलें होतें. पार्लमेंट व कॅथोलिक वर्गीत पट्टसरोजिषीं सहाय्यप्रति असावें शिकवून देत.

आली नव्हती. खुद्द हॉलंड प्रांतात सुद्धा पुनःसंस्कारवादी द्वाणविणाऱ्या विशिष्ट सुधारक वर्गास राजकीय हक्क देणें राजकी नाहीं असा ऑरेंजच्या जिवलग मित्रांपैकी आल्बेर्टाद्वयभूति मंडळींच्या अभिप्राय होता; व त्यांच्या विरुद्ध मताचा अनुवाद केल्याबद्दल राजपुत्राविषयी मुद्याक-चमूत मोठा भडगवा माजला होता. लोकमताची अशी असमाधानकारक स्थिति असता राष्ट्रांत शांतता उत्पन्न झाल्यास संस्थेनें भेट अशा कॅथोलिक समजास राजमतेचा दुजोरा मिळून तो स्विकारला यादरम-धर्मी हॉलंड प्रांतावर तुटून पडेल अशी बलवत्तर चिन्हे दिसत होती. धर्मचा तद्द वारण्यांत इतर प्रांतांनी हॉलंड व झीलंडशी एकठांवा करून फिलिप्पर पडावें असा त्याचा हेतू होता; फिलिप्चा इतर प्रांतांशीं मलोग्ग होऊन त्यांनीं हॉलंड-झीलंडला चिरड्यावें असा त्याचा उद्देश नव्हता. यामुळे होतां होईल तोंपर्यंत जॉनशी समंद हाऊं यावयाचा नाहीं असा त्याचा निश्चय ठरला. ये महिन्याच्या प्रारंभी विद्रुह्य लिओनिनस शेन वगैरे मुख्याय गृहसभेच्या वर्तीनें मिडलबर्ग येथें ऑरेंज-कडे आले. या मुख्यायांची वाटाघाट चालू, असतां जॉनचे वर्काल आर्थाः हॉर्लिस, मीटर्कक वगैरेही तेथें येऊन पोहोचले. दिव्दिव्दः तुकताच मरण पावला होता; त्यामुळे लिओनिनसची या वकिलांतां योजना झाली. राजपुत्र व त्याचे चार समलतदार व कुमेळ्य अशांचे सात कैदारी यांच्या बैठकी होऊन वगच कडाक्याचा वाद जेपल.

मीटर्ककनें प्रथम भाषणाम सुरुवात केली; त्याच्या बोलण्यावर आशय असा कीं, सुभेदारमोहिबांनीं येथवर आपलीं सर्व वचनें पाळून आपले ग्रंथ हेतू व्यक्त केले आहेत; व त्यांची शीघ्रत ऑरेंज व हॉलंड, झीलंड प्रांत यांस अशी पार्यना आहे कीं. त्यांनीं इतर प्रांतांच्या लोकांशीं एकविचार करून राजाज्ञा शिर्मा मान्य करावी. मीटर्ककचे भाषण संपताच ऑरेंजनें त्यांना मुद्याचें लेखी दिव्य मागितलें. लेख गुंतविण्यासंबंधानें बॅन्च ओटेंबेरे घेऊन मरतेशवरी सरकारनकें अशी सूचना पुढे आली कीं. राजपुत्रानें प्रथम आपलीं मात्ताणीं काय ओढत व सरकाराकडून आपणास काय काय अभिवचनें मिळीत आचें थोडक्यांत दिव्दिव्द करवि. त्यावर ऑरेंजसमक्षें झाला,

“अभिवचनाचा उपयोग काय ? घंट येथे अपभ्रंशपूर्वक मिळालेल्या अभिवचनाचा काय उपयोग आला ? ” त्यावर शेअर हसाला, “ घंटच्या तहाविरुद्ध सरकारतर्फे कोणते गैरवर्तन झाले ? ” हे शब्द ऐकताच अरिजला रागाचे भरते येऊन त्याने आपली गाढाणी मोनण्यास सुरवात केली. “ आमचा मुलगा अद्याप स्वेनमध्ये कैदेत आहेच. आमच्या व इतर लक्षां लोकांच्या मिळकती अद्याप जप्तीत आहेत. जर्मन शिबंदी सैन्य अद्याप जगाच्या जार्गी कायमच आहे. धर्मशास्त्रांचा अंमल कदाक्याने चाललाच आहे. राष्ट्राचे पुण्येन राजकीय हक्क निजधामास गेले आहेत. शिवाय ठिकठिकाणचे किल्ले व तह पाडण्याचे काम अद्याप उरलेच आहे. यावरून शांतता होण्याबद्दल तुमची तुम्हासच किती आशा आहे, त्याचे सहज अनुमान होतं. ” त्यावर एक सरकारचा वकील हसाला, “ ते असं या; परंतु आपले स्वतःचे काय दुःख आहे! आपणाम स्वतःस काय पाहिजे! आपले स्वतःचे समाधान करण्यास सरकारांनी काय केले पाहिजे, हे तर एकदा कट्टे द्या ! ” “ घंटच्या तहाची वजावणी होण्यापलीकडे मला काही नको. या राष्ट्राच्या कल्याणाशिवाय मी दुसऱ्या गोष्टी बोलण्यास येथे आलो नाही. ती गेट मोकून इतर विषयासंबंधाने या ठिकाणी उपक्रम करणे असल्यास मला या शिडाईचा शेवट केला पाहिजे. ” शेवटी अरिजने असेही कळविले की, राष्ट्रसभा भरल्यानंतर उभय पक्षांनी एकमेकांच्या खोपणाबद्दल वादळ त्या गतीचे जामीनकतचे घ्यावे. त्यावर जबाब देताना लिओनिलस हसाला, “ राष्ट्रसभा भरविण्याबद्दल मोठा मोठ्या उन्मत्त होईल व कदाचित् मोठा अनर्थही माजण्याचा संभव आहे; मगच तसे कारणे मोठ्या धोक्याचे काम आहे. सध्या एक लहानशी मंडळी जमवून त्यात नवे प्रकृत महत्वाच्या राजकीय प्रश्नांची विवभावाने वाटाघाट करावी व हद्दी उपस्थित आलेल्या द्वैतभावाचा शेवट लावावा. ” शेअर अरिज हसाला, “ घंट येथे ठरल्यावमाणे राष्ट्रसभा भरवून तिच्या विद्यमाने पुढील राज्यव्यवस्थेचे स्वरूप ठरले पाहिजे व ते उपर्यंत घंट येथे ठरविले करार सरकारांनी पाळले पाहिजेत. घंटचा तह पाळणे अजून मोठ्या वादळ सरकाराला आणविलेच द्यावयाची आहे. ”

संशोधनपद्धति अमलात आली आहे; हल्लींच्या कायद्यावरून पाहिले त्या इश्याची चौकशी करण्यास सबब झाली आहे. राजपुत्राकडे यांतून पुनः जॉनने वकील पाठविले नाहीत. या प्रतिपक्ष्यास एकमेकांच्या सामर्थ्याची आता चांगली अटकट लागली. जॉनने लागलीच बुद्धीने केवळ बांधली. व प्रथम परिस्थितीचे पूर्ण निरीक्षण करून केंद्रबिंदूक- धर्माच्या पुर्णिकरणार्थ बॅरॉबेरी प्रसिद्ध झालेले उगाच पुनः अमलात आणिले. प्रथम मेलान येथील एका गरीब शिन्ध्यास नवीन धर्मागमणें पार्थ्या चालली असता त्या ठिकाणीं हेजर राहिल्यावरून देहान्त जायत मिळाले. हा काहीचा समारंभ साजरा करण्याकरितां खुद्द जांसेट्ट हेजर राहिला. बावेरीचे ऑरेंज, हॉलंड-झेगलंड प्रांतांत सर्व धर्माचा लोकांस सारखे एक देण्याचा स्वप्न करित होता.

या सुमारास राष्ट्रांत तीन मोठे पक्ष झाले होते, जॉनपक्ष, सरदायश- व लोकपक्ष, लोकपक्ष हा मध्यम प्रतीच्या, सुखवस्तु व हल्लींमाणे लोकां- का एक स्वतंत्र वर्ग राजपुत्राने निर्माण केला होता व तो सर्वस्वी याच पाठीशी होता. बहुतेक सरदार लोक देवकी डगरीवर हाच ठेवून गोंतः पडेल त्याप्रमाणे वागण्याचा त्यांचा कल होता. घटनेचा तद्वाविषयीं जॉन विरोध अभिमान आणेल असें ऑरेंजला वाटले नाही. आशीं व त्याचे जून यांचे दुस्पर्श वर्तते होते. प्रोटेस्टान्स जर्मन भेण्याची बाकी चुकणें करून त्यांचे देवांतून बाहेर पोहोचविण्याचा विचार वर्तत होता. हात जवळ हा त्यांच्या मनांत भलत्याच कल्पना सरवून देऊन देवांतिल विवेक मजबूत ठाणीं हुस्तगत करून देण्याविषयीं त्यांस सुचवणें उत्तेजन देत होता. जॉनला आपल्या जिवितावेधी राजांदिबर फाटजी वाटत होते. त्याला एकदण्वातून सुचवें चालण्याची हातमी त्यात निरसिपक वाटून समजें लागली. आशींने वाड्यावरून फिरत असतां एका वेळची इत्येभूत खरी हणाय अगर कान्पनिक हणाय, हाता, जवळ दिवशीं काढविली. न त्या गुन देवसंयोगी ऑरेंजला हातधेवून एक पक्ष त्यानें त्यास दाखविले. या संक्षिप्त अर्थीं राजपुत्राच्या जी- एव पक्षाला तीं यातकडे पाहून ऑरेंजचीही प्राप्ति येतातून बांध- स्वप्न करित होता. आशींने जॉनला धा कर्पांत सर्व राजसभेचे

जाहेत असें फटविलें. ही हकीकत ऐकतांच जॉननें आपलें सर्व मायान-
कुमान विकून मेलीन येथून स्थलांतर करण्याचा विचार केला.

हे स्थलांतर करण्यास लोकरांच एक सुसंधि येउन पोहोचली. फ्रान्सची
राजपुत्री मार्गरेट व्हाल्या ही या सुमारास फ्रान्सची सरहद्द ओलांडून
नेमूर शहराकडे आली. हिचा मुख्य उद्देश नेदरलंडच्या बंडवाल्यांसो-
कारस्थान करून साधल्यास आपला भाऊ ड्यूक आल्बनस यास नेद-
रलंडचे राजपद प्राप्त करून याबें असा होता. ऑर्जेन व आल्बनस यांचा
या विषयामंदेधाचा पत्रव्यवहार अथाप चाललाच होता. मात्र मार्गरेट
व्हाल्याच्या लसदिवशींच पारिस शहरांत असल्या नवीनपरी लोकांची
कचल उडाली होती. सर्वोदयानें केवळ उर्वशी व बोलण्यांत केवळ
सरस्वती अशी तिची ख्याति. या अनुषंग राजपुत्रीचे स्वतः स्वागत
करण्याकरिता थोड्या लवाजमसह सुभेदारमार्हेन नेमूर येथें आले.
मार्गरेटनें आपला स्वतःच हेतू माधण्याकरितां आपल्या मैत्रिनी अर्थाचा
प्रथम केंद्राच्या धर्माध्यक्षावर प्रयोग केला; परंतु तेथें त्यांचा कांहीं उपदेश
आला नाहीं. केंद्राचा किल्लदार मात्र तिच्या जणवयात मारून त्यानें
किल्ला तिच्या हुकुमांत ठेवण्याचें आश्वासन दिलें. मार्हेन येथें हेतो
मात्राचा सुभेदार स. लालेन व त्याचा वायकी मार्गरेटला पूर्णार्थें वश
झाले. हेतो व लुडविक हे प्रांत फ्रान्सच्या राज्यंत सामील करण्याचा
या दोन विषयांचें वेत ठरला; व लालेननें आल्बनसच्या अज्ञेयमार्गे
चालण्याचें अभिवचन दिलें. तेथून नेमूरकडे निघण्यावर जायत
जॉनचा भेद होऊन त्यानें मार्गरेटचे सोळा शस्त्रांनीं स्वागत केलें. या
मार्गरेट व्हाल्यानें जॉन व त्याचे दारबारी लोक यांच्याशीं फार प्रेमाचें
व मेलणीचें वर्तन ठेविलें. नेमूर शहरांतही मार्गरेटच्या स्वागताची व
राजपुत्रीची श्रवस्था केवळ वादशाही वाटाची केली होती. मात्र मार्गरेट व
उपवनविहार यांची परंपरा कांहीं दिवस चालली. जॉन मार्गरेटच्या
बहुवर्षांचे असतां तिच्या मैत्र्याला अगदीं मोकून केला. व तिच्या नेदरलंड-
मार्हेन राज्यी अधिकारी वश करून घेऊन त्याची पत्नी डुडमरीस
करण्याचा हेतू त्यास विलकुल समजला नाहीं. या मैत्रीन मार्गरेटला
रॉजिकडे पोहोचवून तो कांहीं दिवस सोळासार सुरू के-

किल्लाकडे निघाला. त्याने आपल्यापुढेच राजनिष्ठ बर्लमोन व याचे चार राजनिष्ठ मुलगे किल्लाकडे पाठविले होते; व आसपासच्या जंगलांत व झुडपांत कांहीं हत्यारबंद लोक लपवून ठेवले होते. जॉनचा स्वारी किल्ल्याच्या शेजोपारीस येताच किल्ल्यास फौथ मॉन त्यास सामोरा आला व वाड्यांत उपहाराकरित, येऊन गेला. मंडळी आपापल्या ठिकाणी बसताच जॉनला जंगलांत लपून बसलेले हत्यारबंद लोक वाड्यापर्यंत येऊन पोंढोचऱ्याचा उपरा मिळाला. त्यावेळेस जॉनने तत्वार उपमली व बर्लमोनप्रभृति मंडळींनी पित्तुले काळी, जॉन सगळा, "आज मी परा मत्तापीश होणार; " व त्याने किल्ल्यास शरण येण्याविषयी अज्ञा केला. फौथ मॉन जॉनच्याच आज्ञेवरून किल्ल्याची रक्षेबाल करीत होता. त्यास हे किल्ला हस्तगत वरून घेण्याचे नाटक माहून आश्चर्य वाटले. मंतर फौथ मॉन व इतर खांतरेकांतरे बतनदारी रंगवतदार घालवून देऊन त्याच्या ठिकाणी नवीन आलेल्या शिपायांची येजता झाली. बंडवाल्यांशी साम करणे अशक्य झाले होते; दाद घ्यावयास साधनांची अनुकूलता नव्हती; अशा स्थितीत आपली मोडकळीस आलेली सत्ता मरिथून करण्यास देशांतील मजबूत किल्ले युक्तियुक्तीने आपल्या ताब्यांत घेण्यापलीकडे जॉनला दुसरा उपय सुचना, नव शिष्टि हा बहिला प्रयत्न होता.

हा किल्ला शत्रूच्या हाती येण्यापासून किती सुकसान आहे हे जॉनच्या लक्षांत कित्येक महिन्यांपूर्वी येऊन चुकले होते; व तसे न शेंड देण्याबद्दल त्याने बोंमुला वारंवार सूचना पाठविल्या होत्या. त्याच प्रमाणे देशांतील सधे मजबूत किल्ले ही जुलमी मनेची धर्डी अश्विन. असे मजबूत वी जमीनदेस्त करण्याबद्दल त्याची सतत खटवर चालूनी होती. परंतु त्याच्या हाताखालील अंमलदारांच्या गाफिलपणामुळे ही हाणी शत्रूस सुलभ वाटू लागली होती. बेसुरचा शिकार माघताच जॉनने अँटवर्प किल्लाकडे दृष्टि वळविली. अँटवर्पचा किल्ला आशिया ताब्यांत होता; परंतु आशोवर जॉनचा पक्का विश्वास नसल्यामुळे तो त्याजकडून काढून एखाद्या आशिया मनुष्याच्या ताब्यांत रावा, असा त्याचा उपयोग चालला होता. प्रथम स्थाने मार्गरेडकडे भेटीस जातवेली

आशी, त्याचा भाऊ व मुलगा यांस बरोबर घेतले; व त्यांच्या गैरहजेरीत किंवा अस्मल राजभक्त हेमलिंग याच्या स्वाधीन केला. तसेंच अँटवर्पचा लुदीचा शस्त्री यासही आलेला सरदार म्होंत घेई यास त्यानें आलेलेला जाऊन तेथें तब्ये देऊन बसलेल्या जर्मन सैन्यावरिल अंमलदारांस गुन रीतीनें वश करून वेण्याविषयी निरोप पाठविला. याशिवाय या अधिकाऱ्याशीं जॉनचा निगळा पत्रव्यवहार चाललाच होता. इकडे राहसभेचीं जर्मन सैन्याचा पगार देऊन त्यांस धान्याविषयावर बद्दल वाटपास सुरू ठेवून आणून तो त्या सैन्याच्या मदतीनें अँटवर्पचा किंवा कार्बीज कणयाचे गुन कारस्थान करित होता, परंतु त्याची एस्कोव्हेडो व जर्मन लष्करी अंमलदार यांस गेल्ली पत्रे ऑरेंजच्या हातीत मांडल्यामुळे व नेमूर येथें त्याच्या प्रयत्नांचे स्वरूप निदर्शनास आल्यामुळे हा त्याचा हेतु सिद्धीस गेला नाहीं. याच संघर्ष आपल्या यजमानांचे वन शेवटास नेण्यासाठीं माघनें जमाविण्याकरितां एस्कोव्हेडो स्पेनला गेला, तेथें राजाचा मुख्य चिठ्ठणीस पेरेंझ यांनें जॉन व त्याचा चिठ्ठणीस एस्कोव्हेडो यांची स्पेनची सत्ता नाहींशी करून आण्डी स्वतंत्र सत्ता स्थापन करण्याचा उपोग चालू आहे असें राजास भासविण्याचा काम करेच दिवस चालविला होता. हा गोष्टीची वार्ता या दुकलस विलकुल नव्हती. एस्कोव्हेडो स्पेनमध्ये येतांच त्यानें पेरेंझची आराधना सुरू केली, या बटपरीत त्याला पेरेंझचा राजाच्या अंतःपुराशीं काही अभिराष्ट्र संबंध अमृतयाचे समजून तो त्या गोष्टीचा विशेष बोभाटा करूं लागला. ही बातमी पेरेंझ यास समजतांच एस्कोव्हेडोला पक्षा राजहोही ठरवून त्यानें त्याला राजाच्या हुकमाने मरिक्की आणून मारविले, माघ जॉनच्या पत्रांतून राजद्रोहाचे विष शोधून काढण्याचा राजाचा यत्न पेरेंझचे कबिम् उपनेव लावून सुद्धां सफल झाला नाहीं, जॉनच्या पत्रांत केवळ पेशाची मागणी तेवढी दगचवर येत होती.

या घेऊन नेदरलँडच्या धर्मस्वातंत्र्याचा व स्वातंत्र्याचा इतिहास राजपुत्र ऑरेंजच्या कर्तीत व शब्दांत प्रतिबिंबित झाला आहे. त्यातील अतिस्वल्प भाग जॉन व राहसभा यांच्या वरम्यान मधून मधून झालेल्या बापुद्धीत अंतर्भूत झाला आहे. जॉनच्या कारकीर्दीच्या शरेंची

मित्रालेंच्या शांततेच्या अल्प अवसरांत हॉलंड-झालंडचे लोक पूर्वीच्या
 युद्धांत झुलले समुद्राचे धक वृक्षत करण्यांत गुंतले होते; व राजपुत्र
 ऑरेंज गांचीगांव किंवा लोकांस उनेजन व धोर देत होता. यांचेही
 लोकांकडून त्यांचे झालेले स्वागत फार माघे व हृदयदायक होते.
 कमानादीय दत्तात्रे, गणकार्ये, गुड्यातिरणे, अमर तमाशे व मित्रपुत्र
 यांपैकी या मनष्यास कोही एक दिवून आली नाहीत. ज्या ज्या ठिकाणी
 ती गेली त्या त्या ठिकाणी "मायबाप बुडल्यम आला, मायबाप
 बुडल्यम आला," अशी सुस्वर गर्जना किंवा वेळपरीत चालत असे.
 कोणाही मनुष्यास बुडल्यमची भेट घेण्यास प्रतिबंध नसे, श्री अमर,
 पुरुष असा, वा मूल असा, त्यास येमानें ग्रहण करण्यास त्याचा हत
 सोदव तयार होता. त्यानें आपले राजवैभव व अपार संपत्ती आपल्या
 राष्ट्राच्या विमोचनार्थ खर्च करून झगिझ पदरी घेतले होते, व राजांचे
 तैरे संपादन केले होते ही गोष्ट आचालबुद्धीस महेशूर होती. त्यानें
 हॉलंडच्या लोकांकडून आपल्या सर्व जहाजिरी गहाण दाकल्या होत्या.
 आपले सर्व जवाहीर व सामानसुमान कुडशा केले होते; फार तर काय !
 आपणांस अन्नवस्त्रास सुद्धा महाराग करून घेतले होते. त्याच्याच यत्ना-
 मुळे हॉलंड प्रांतातून विदेशी लोकांची हकालपदी होऊन त्यांत धर्मच्छल
 बंद झाला होता. या स्वागताच्या गर्दीतच राजपुत्र राष्ट्रसभेस पुढील
 कर्तव्याची दिशा दाखवीत होता. त्यानें हॉलंड येथून ता. २० जून रोजी
 या सभेस एक पादी पाठविली; त्यांत आझी व आयचे भाऊ यांनीं
 आणले सर्व आयुष्य. बिन व कोडींनीं प्राण सुद्धा खर्ची घालून राष्ट्रस
 घेंदच्या तद्वर्णन ऐक्यबंधन निर्माण केले आहे; त्याचे वृद्ध अयलंबत
 करवें; त्याला मुकल्यास सर्व राष्ट्राचा नाश आल्यावांचून राहणार नाही.
 हॉलंड जॉनचे वर्तन फार नेमरेक्याचे आहे; घेंदचा तद पाटल्यासखें
 करून तो आंतून पूर्वीची सर्व जुलमी राज्यपद्धति अमलांत आणण्याची
 स्वतःपद करीत आहे, तैरे गोर्दीचा उल्लेख होता. नेमूर किंवा जॉननें
 घेंदच्यावर व ऑरेंजवर निराधार टोपारोप केल्यावर, राजपुत्रानें टॅफन व
 आल्डेगोड हे वकील सुद्धा राष्ट्रसभेकडे पाठविले; व त्यांजबरोबर एक
 विनंतिपत्र मकर सभेस पाठविले. त्याचा सारांश, "आझी शांततेचा

भोग करता; जॉनच्या दयापास आहमी अपाय करण्याचा यत्न करित आहो-
 व हॉलंड, डोमंड व इतर प्रांत यांच्या दरम्यान युद्धप्रसंग चालवि-
 ण्याची आम्ही खबरदारी आहे असे जॉनने आशावर द्यावेण केले
 आहेत. आता आमच्या दायगुकीचे धोरण ज्यांनी लक्षापूर्वक पाहिले
 असेल त्यांस असे दिसून येईल की, सर्व प्रांतांचे एकच राहण्यापासून
 या राष्ट्राचे व त्यातील दगोबस व्यक्तींचे हित आहे अशी आमची पक्की
 समजूत आहे; तसेंच आमचे सर्व जुने राजकीय हक पूर्ववत् चालले
 पाहिजेत, हीच सर्व स्वर्गा देशभक्तीची इच्छा असली पाहिजे; व त्या
 दिशेनेच आमचे सर्व प्रयत्न चालले आहेत. तेच जॉनचे वर्तन
 पहा. युद्ध चालविण्याशिवाय त्याच्या मोठेपणा वाढण्यास त्याला दुसरा
 मार्गच दिसत नाही; व त्या दिशेनेच त्याने सर्व एकामेकांच्या करारा-
 पूर्वी व नंतर, देशाच्या अंतःस्थ व्यवहारांत व परराष्ट्राच्या व्यवहारांत
 आपल्या राजनीतीचे धोरण ठेविले आहे. त्याच्या शब्दाने फक्त नका.
 आपल्या दुष्ट हेतूंचा पांवरुण घालून राष्ट्रांत दुर्हा व रण संजविण्याकरिता
 लबाडीने ते शब्द वापरले आहेत हे जॉनची कृति व आचरण पांवरून
 निर्विवाद ठरत आहे. आमच्या बकिलांचे मापण व जॉनची कृति यांचे
 विचारपूर्वक मूल्य करून राष्ट्राचे पुढे, व लोकांचे निवडक व ईश्वर-
 प्रेषित प्रतिनिधि या तुमच्या उभे व जोखमीच्या अधिकारामा शोभेल
 असा आपण या वादग्रस्त प्रश्नाचा निकाल करा. विचारशक्तीस
 मर्यादित आपणारे सर्व विकार मनांतून घालून या: तुमची
 बायकामुलें व पुढील पिढ्या यांचे स्वातंत्र्य व सौख्य पांजकडे पूर्ण
 लक्ष द्या. तुमच्याकडे डेव्हे लावून बसलेल्या गरिब रयतेचा नाश न
 होईल अशी तजवीज ठेवा. त्यांना परकीयांच्या तुष्णेपासून व दाम्पत्या-
 च्या शोषणेपासून मोडवा ! आपल्या पूर्वजानीं सोड्या कष्टाने संपादन
 केलेले मूल्यवान हक आहमी गमावले व विदेशी जुलमाचे तड मूं त्यांच्या
 मानेवर ठेविले असा पुढील पिढ्यांचा अपवाद घेऊ नका ! शेवटी आमची
 आपणाम एवढीच विनंति आहे की, आहमी आम्ह्या व या राष्ट्राच्या
 सेवेस शिर हातावर घेऊन सदैव तयार आहो, त्याचा आपणास योग्य
 वाटेल त्याप्रमाणे आपण उपयोग करून घ्यावा. ॥ हकडे जॉनने चालवि-

लेली बाफळ ऊर्ध्व लोकांच्या नजरेम अगून त्यापासून साधिल तितका फायदा राजपुत्र करून घेत होता. त्याला ब्रूटकर शहराचे अधिकार देण्याचे वचन सरकारपक्षाने पुढे केले नव्हते; तथापि तेथील लोकांच्या अग्रदावरून तो त्या शहरास गेला. लोकांनी त्याच्या सन्मानार्थ मोठे महोत्सव व मेजवानी केल्या. तेथे असताना त्याने सर्व पक्षांच्या लोकांनी एकमेकांशी स्नेहभावने वागावे अशा आवाजाचे एक कागदपत्र तयार केले.

मध्यंतरी डॉन जॉन व ब्रुमेन्स येथील सभा यांचे दरम्यान निरर्थक स्थावरचक्रपत्रव्यवहार चालला होता. सभ्य पक्षाचे एकमेकांकडे बकिल्याच वकील जात होते. जॉनचे हाणणे आपल्या प्राणास अपाय होऊन अशाबद्दल आपणाम निनाबी वसे येतात; व आपणाम पकडण्याकरितां लोक जमोदाग दवा घेऊन वसतात असा आपणाम पक्षा सभ्य आग्यामुळे आपण नेमूर किल्ल्याचा आश्रय करून राहण्याचा विचार केला आहे. स्वावर सभेने त्यास असे कळविले की, कांहीं विवक्षित व्यक्तीसंबंधाने सुभेदारसहिबांस संशय आला असल्यास आचार्यावर त्यांनी उचडपणे क्षमारेष करावे, हाणजे कायचाप्रमाणे त्यांची व्यवस्था लावण्याचा सभेकडून तजवीज होईल. जॉन राहसभेच्या बकिल्याशी मधुर मधुर धमकीच्याही मोठी बोलत असे; त्याने पुन्हा सभेस पत्राने असे कळविले की, ऑरेंज आम्लडम, ब्रूटकर वगैरे शहर वेकायदेशीरपणाने हस्तगत करून घेण्याची खटपट करित आहे; हॅलंड, हॅलंडच्या लोकांचा कॅथोलिकधर्माचा उच्छेद करणाराचा विचार आहे; राजपुत्राने धमकीचा वावरीत राष्ट्रभेचे लुटूभ पाटण्याचे स्वरुपी नाकबूल केले आहे; सभेने सभामंडांची याद आपल्याकडे पाठविण्यास त्यांतील तालियात्र लोकांची नावे आपण रद्द करे; राजपुत्र ऑरेंज घेऊन तहाविरुद्ध वर्तन करित असल्यामुळे त्याच्याशी सभेने कोणताही व्यवहार करू नये; व सभेने आपल्या तैनातीस एक सारी पलटण ठेवावी. सभेने तैनाती निवडून ताचडतोच जॉनच्या तैनातीस दिले; परंतु सभेच्या सभामंडांत फरका करण्याचा अधिकार सुभेदागास कायद्याने दिला नाही असे त्यांनी सांगला. कळविले; त्यांनी राजपुत्राकडून घेऊन तहावरून वर्तन

करविण्याचे आश्वासन दिले; परंतु जर्मने नेमूरचा किल्ला मोडतच गुप्त व प्रत्यक्षादी कल्पे करून नेमूर असे त्यास कळविले. जर्मनचा सर्व सैन्य अतिशय होता; ऑरेंज पारंगड मताचा व राजद्रोहाचा प्रसार करित आता त्यांचे त्याचे शोधणी वसंतार मोघम जबाब येऊ लागले. सभेच्या वकिलांनी जर्मने सैन्यास काढा देऊन राष्ट्रसंभस पाचारण करावे व तिच्या विचाराने चालावे असा जर्मनला अमेरचा निरोप पाठविला.

या अवकाशात अंतर्गत किल्ल्यासंबंधी जर्मनचा वेत उलट त्याच्याच मज्यात आला. व्हॉन फ्रेडच्या तुकडीस अंतर्गत शहरांत शिरकाव होईना त्याचा इष्ट हेतु मॅजिस्ट्रेट लोकांस समजताच त्यांनी व्हॉनची पुढच्यास सैन्य देऊन त्याजवर पालविले; राष्ट्रभक्तांनी व्हॉन फ्रेडच्या तुकडीची पुष्कळ सहाय्य करून तीस पिटाळून लाविले. इकडे डी बूर्मनामक किल्ल्यातील लष्करी अमलदाराने शहरातील काही ऑरेंजप्रांतीय सरदारांच्या सहाय्याने किल्ला सभेच्या वतीने सगळ्यांचा घाट घातला. त्याला शहरांतले सर्व प्रमुख व्यापाऱ्यांकडून हो हो ह्मणता सुवलक पेशाची मदत मिळाली. पेशाच्या सहाय्याने डी बूर्मने एका तुकडीशिवाय इतर सर्व शिष्टां पळवण वश करून घेतली. ता. ५ आगष्ट रोजी उभयपक्षांची थोडी झटापट झाली; डी बूर्म विजयी झाला; किल्ला निरोकण्यांनी भर केला. हा वातमी पसरताच सर्व अधिकारी, प्रमुख रहिवासी, व व्यापारी किल्ल्यात गेले. परंतु शहरांत जर्मने सैन्याची वस्ती असल्यामुळे शहरची काय अदम्या होईल याबद्दल भवाम मोठी चिंता उत्पन्न झाली. थोडा वेळ मोठ्या आश्रुतेने या विषयाची वाटाघाटी होऊन असे ठरले की, व्यापारी लोकांनी तीन लक्ष काऊन देऊ करून जर्मने सैन्याची थोडी कायमची शहरांतून काढून टाकावी. हा विचार कायम ठरतोच सैन्याच्या सैन्या वसंतार वऊन शहरचे वकील सैन्याच्या गोदाकडे निघाले. या सैन्याने सुरक्षितपणाकरिता आपला तट शेल्डनदीच्या पैलतीरावरील सर्वान वस्तीन दिला होता. शहरचे वकील नदीवरील पुलावर थोड्या पुढे करून उभे होते. सैन्याचे मुखत्यार येऊन रकम कमीअधिक करण्या विषयी वदवली चालली असता दिवस गुडगला. सायंकाळच्या सुमारास शेल्डनदीत ऑरेंजने पाठविलेल्या आरमाराची रणवाय धाडू लागली.

दुर्गाबंदी निशेकरी आल्याची बातमी पसय्ताच जर्मन सैन्याची पक्षापळ सुरू झाली. भीतीने अगदी गांगरून जाऊन लंडन्यापुरे शस्त्रधारधारण ते बाट कुठले विकडे पट्टे लागले. इकडे जॉन्चा एक गुप्त हेर या सैन्याच्या अंमलदारामा देत राहिले. त्रिकाव धरवा ह्याजने तितक्या अवकाशात कुमक घेऊन पंढोचेल असे गुप्त भाषेत पत्र घेऊन चालला जमता शत्रूच्या हातीं माण्डला. त्या पत्राच्या पेत्रजी, "मी शत्रूच्या हातीं सापडले! आठ, आपण शत्रूम शरण जावे." अशा अर्थाचे पत्र त्या इसमापाशी घेऊन व न्याम भरपूर लौच घेऊन राष्ट्रभक्तीची जर्मन अंमल-दारांकडे पाठविले. ते पत्र पाहताच जमाव करून राहिलेले सैन्य अंमल-दारांसह देशभक्तीस शरण आले. ही वार्ता ऐकून जॉन्च्या कोणाचा व निराशेचा अतिशय झाला. तथापि या उन्मन बंदखोरास एकाच दिवशी मायश्विन मिळेल असे न्याचे झणणे होते !

यातच न्याचे सभेस असे लिहून फक्तविले की, सर्व सैन्याचे आधि-पत्य आपणाकडे असावे ! फ्रीजलंड प्रांतात आपल्यावतीने नवा संपदार नेगावा ! झावेर व ड्रुडर्ज प्रांतात पार्वडी लोक शोधून काढून त्यांस योग्य शासन करणाऱ्या लोकांनी तजवीज करावी ! अरन्डेगोड व धेन या प्रमुख बंडवाल्यांस देशात थारा मिळू नये ! जर्मनसच्या लोकांचे हून्यस काढून घ्यावी ! व राजपुत्र ऑरेंज कंगारुमाणे वतन न करील तर त्यांचे सभेने पारिपत्य करावे ! अर्धवर्षा किंवा अपरले स्वाधीन करावा ! जॉन्ची कारस्थाने सभेस पूर्णपणे मार्गीत असतां जर्मन अशा हास्यास्पद मागण्या सभेस करूया यावरून त्याची तुष्टि किती भ्रष्ट झाली होती हे सहज दिसून येईल. पेरुझच्या दगलवाज व धम्मोडीच्या लेखांनी व कतींनी त्याचे मत बरीच भांबाऊन गेले होते. त्याला नवे राजपद मान करून धेन्याची आशा दिवसेंदिवस पटल्या विशाचापमाणे नसू लागली. नेदरलँडमध्ये शांतता स्थापन करून तेथील सैन्याच्या मदतीने इंग्लंडच्या तळावर उग्राण करणाऱ्या त्याचा वत ! परंतु नेदरलँडचे लोक कमले खमंग ! त्यांना हॉन जॉनही आवडेना. व स्पेनचा सत्ताही प्रिय वाडेना ! ते म्यारंत्य, स्वधर्म, व स्वगम्य यांगा अशीं दुष्ट व पातकी ऑरेंजच्या मामूनच चालले होते ! व दयाभूत

फिलिप राजाच्या ते केवळ शत्रू समजत होते ! मात वर्षाची आज्ञाची विस्मयपूर्ण कारकीर्द, यमामनाची अविश्रांत खटपट, नॉर्डन, ह्युडफन, हॉर्लेम, लीडन, अंतर्वर्षी वगैरे ठिकाणचे महत्त्वाचे प्रसंग या सर्वांचा अनुभव घेऊन लोकांनी राजाविषयी अमली कतघटा दाखवावी हे केवळ त्यांचेच हुरेव होते ! नेमुर कित्थ्यांत धडुन या बंदकलह्या लोकांचे वाटेवर आणण्याचा जॉन विचार करित होता ! ! माथ त्याची भोक्तीची स्थिति पाहून त्याचेच साथीदार त्यास हट्ट हट्ट सोडून जाऊ लागले होते.

किंमु मर करण्याची कल्पना किती धातक होती हे डॉन जॉनच्या मजरेस पेन चालले. देशभक्तीशी सत्तेच्या करण्याच्या खटपटीत त्याने लढाईच भंडून आणिली होती. राजपूत या कारस्थानांत पूर्ण यशस्वी आल्या. मुभेदारमहोदय पोरने सांपड्यांत सांपडले होते, आपणच लाबलेल्या जावयांत आपण सांपडून शत्रूच्या ताबडीत येण्यावर जॉनचा कोण अनायास झाला त्याचे पहिले मारसोद स्वरूप बदलले; तो आता नेवलेटच्या सभांची, धर्माध्यक्षीची, प्रतिनिधींची व लोकांची विनवणी करू लागला. गद्यांत स्वस्थता करण्यापलीकडे आमच्या कांही हेतू नाहीं; आम्ही स्पॅनिश सैन्य परत पाठविले, किंहु लोकपक्षाच्या स्पर्धेत केले, गद्याचे सर्व हक्क कडुल केले, व असंख्य अडचणी व अपमान सोसले; असे असत लोकांचे समाधान होत नाही. करितां त्यांच्या आणखी मागण्या तरी काय आहेत ते समजावे; सभेने आपले मुखदार पाठवून घेऊन त्या सभेसंबंधी नवे करार करून घ्यावे व जरूर वाटल्यास उभयपक्षांनी एकमेकांकडे ओलीस पाठवावे; असा जॉनचा लोकांस निर्देश आला ! सभेचे उत्तर दिलेच होते; स्पॅनिश सैन्य गेले खरे, परंतु जर्मन सैन्याची कीडा प्रयाग चाललीच होती; जिव्या स्पॅनिश सैन्य परत बोलावण्याचा व नवे वाजारेवणी सैन्य ठेवण्याचा जॉनचा विचार चालला आहे असा लोकांत बोभाटा होता. मिल्न, जिनीआ येथील अधिकाऱ्यांस व अलेक्झेंडर फार्नीज येंस सैन्य तयार ठेवण्याबद्दल जॉनशी पत्रे गेली होती, किंहु परत आपल्या ताब्यांत वेणवेचे त्याचे यत्न चालले होते. त्याची गुप्त डाक राजपुत्राच्या हातीत सांपडली होती. एवढा वस्तुस्थितीवरून जावंद्या सभेस वावेळी विशिष्ट प्रीति आली.

होती, त्यामुळे त्यांच्या लक्षांत एकप्रकारची उदात्तपणाची आक दिसू लागली. मग ते जॉनचा हल्ल्याचा विषयाने शर्ती करविल्या, त्या अर्थाः जॉनने आपल्या तेजातीतील सर्व सैन्यास राजा याची; जर्मनेसैन्य देशाचे वर चालवावे; परदेशस्थांस सर्व सरकारी कामावरून दूर करावे; कोणत्याही गुप्त तह करूं नये; मन्त्रीमंडळाच्या विचारावांचून राज्यकारभारांत एक पाऊल पुढें टाकूं नये; राष्ट्रभक्त सर्व लोकांमताचा समावेश करून त्या मभेने नेमलेल्या दरबारीमंडळाच्या द्वारेने सर्व राज्यकारभार चालवा; व त्यावर देशाभ्युत्थान राजघराण्याची नांवली-कगडा अंमल नव्हे-असावी. ही राजपुत्र ऑरेंजची नेदरलँडच्या राज्यव्यवस्थेसंबंधानें कल्पना होती अर्थातच ही व्यवस्था डॉन जॉनला रुचण्यासारखी नव्हती. शेवटीं मभेने इतर राष्ट्रांच्या दरबारांत मभेची व्यर्थ नाकसिंत न करण्याबद्दल जॉनला शिफारस केली होती, हा जबाब पाहताच जॉनला बगळानें खेकडांय दिलेव्या मोगवातीची आठवण झाली. नेमू किंवाच मित्रिणी त्याचा यत्न, जर्मन सैन्याच्या अधिकाऱ्यांशीं झगडेला गुप्त व्यवहार व त्याचा गुप्त पत्रव्यवहार या तिन्ही गोष्टींसंबंधी स्वता कधीं एक समझानकारक उत्तर देता येईना. आत्मसांक्षण, लोकांचे आपल्या विरुद्ध गुप्त वेंत, ऑरेंजचे खोल व दृढ हेतु, घरांच्या आंगठ्याचा तारका वगैरे शस्त्रांच्या आड लपून धरण्याचा हास्यास्पद यत्न तो करूं लागला. शेवटीं त्यानें पुन्हा वकिलांच्या वियमानें उभयपक्षांत शांतेला गैरमसज दूर करण्याचा यत्न करावा अशी सभेस धिनेति केली.

बेल्ज व ब्रुसेल्स यांच्या दरम्यान घरील पत्रव्यवहार चालला. अमर्ती ऑरेंजच्या सूचनेवरून ऑट्टवर्पच्या अधिकाऱ्यांनीं किंवा शहरच्या बाजूने पाहून राकण्याचा ठराव केला. ही कल्पना निघताच दहा हजार शहरवासीलोक-बायका, पुरुष, मुलें, श्रीमाच लोक व गरिबगुरीब-सकडम कामास लागले. इतके लोक रात्रंदिवस कामावर लागल्यामुळे किंवाचची शहरची बाजू थोडक्याच वेळांत जमिनदोस्त झाली. किंवाचच्या एका भागांत आल्हाचा एक गुतळा सांपडला; त्याचे लोकांनीं घणांनीं हजारों तुकडे केले; व एकेक तुकडा स्मारक म्हणून प्रत्येकांने घरीं नेला. हीच स्थिति इतर किंवांची झाली. ऑट्टवर्पमाणेंच घेता किंवा जमिनदोस्त करण्यांत लोकांचा विशेष उत्साह दिसला.

भाग १३ वा.

इ. स. १५७७-७८.

राजपाचा कुमेस्सला भेट—नव्या पागल्या—मिथिअस—आवतचा—सुव
(पेडावा)—पेट पथाल डाव—जोन्या निथि—कुमेस्सला दुसरा लोका—
शेअरी लोका—राजाचा निरा—आग्रहदम विथाल काति—कसिनी—
आग्रहदम निरा—आग्रहदम इलाही—आवतचा भेट.

इकडे हे प्रकार चालते असतां राष्ट्रभेने एक मिथिअस महत्वाचा
डाव अर्जिजला होता. या सभेने राजपुत्र ऑरिजला कुमेस्स देव येऊन
आपल्या सवामसलतीचा फायदा सभेस देवाविषयी मत्कारिलीने व
मोक्ता अग्रहदमक विनोति केली. आग्रहदमक मेल्याची शिर्षी. त्याच्या
दुसरा देव येताच राष्ट्रभेने आपला निचमंडलीस भगवती मूचना
कसल त्याने कुमेस्सला राम राम ठेकल्यास रामा अकरा देव होत
आली होती. तथापि या अवधीत त्याच्यापश्चात् या राजधानीच्या भवतीत
त्याचा धुडिप्रभाव वेळोवेळी दिमुन येत होता. या अवकाशांत वस्तुस्थिति
सर्वसां पाळली होती. ऑरिजकडे सर्व राष्ट्रांचे धुरीणत्व अगळे होते.
चालेन बाइशहाचा मुल्गा. फिलिपचा भाऊ त्याच्या केवळ तावडीत
मांपडला होता; व या राजपुरुषाने त्याच्या पुढे मुद्दे देऊन मिळतील
त्या अर्थावर त्याचे सव्य संधात कण्याची खटपट चालाविली
होती. कॅथोलिकधर्मी सरदामंडलीमुद्दा लोकांसतल्या धोरणाने
या कॅथोलिकधर्मी राजपुरुषाच्या अन्दास मान देऊ लागले होते; आणि
यांचेही धर्माधिक फिलिपच्या विरुद्ध उभागलेल्या वेडाचा तो नायक
ठरला होता. सैमेनी, लिओनिसस. वेगे राष्ट्रभेने वर्कल यांनी सभेचा
असा निगार आणिला की आपल्या इगर्दीचा अनुभवाचा व देशभक्ती-
चा फायदा ऑरिजने कुमेस्स येथे येऊन सभेस दाव; व त्याने वाइशही
सला व जुना धर्म नाहींसा कण्याची खटपट चालविली. आठ असा
लोकांचा झटिला सैममज दूर करावा; हॉलंड, झालंड प्रांतांत कॅथोलिक
धर्मास प्रतिबंध नाहीसा करावा; व इतर प्रांतांत नवीन धर्माची स्थापना
कण्याचा आपला विचार नाही असे लोकांस आश्वासन पावे.

घेदच्या तहात शब्दांनीं माव नव्या धर्माचा निषेध केला होता. परंतु धर्मशास्त्रांनीं व धर्मशोधनाचे उडपण उत्तरीतर कमी आत्मामुळे नवीन धर्मी लोकांच्या झुंढी स्वदेशी परत घेऊं लागल्या होत्या, व त्या धर्माचे भक्त व उपदेशक प्रसिद्धपणे समाजांत वावरूं लागले होते. अशा स्थितीत सभेचा वरील निर्णय हा एक प्रकारचा पेचच होता. राजपुत्र आपली जन्मभूमि पाहण्यास व तेथे आपले बांधव व मित्र यांच्या समागमांत काहीं काल चालविण्यास फार पुढेंकड झाला होता. परंतु हॉलंड, झीलंड येथील सभांच्या परवानगीचाचून त्यानें जुझेल्सला जाण्याची गोष्ट कळविली नाहीं. व हॉलंड, झीलंडमध्ये कॅथोलिक धर्मास धारा देण्याचा अधिकार तेथील शक्ति सभांचा आहे; व ह्या गोष्टीचा वृत्तवून धर्म उतर प्रांतांत चालविणें अशक्य चालविणें या प्रश्नाचा निकाल राष्ट्रमंडल भरल्याचाचून होणार नाही असें त्यानें सभेच्या वकिलांस कळविले. ऑग्रेला हॉलंड-झीलंडच्या सभांची जुझेल्सला जाण्यास मोठ्या कष्टातें परवानगी मिळाली. तो तिकडे निघाल्यावरुन त्याची वायकें नयान व चिन्तनें फार कधीं झाली; त्याच्यापश्चात् हॉलंड, झीलंड प्रांतांत प्रत्येक देवालयीत त्याच्या असीष्ट चिन्तनार्थ प्रपक्की प्रार्थना चालविण्याविषयी प्रतिक्रियासभांचे हुकूम सुटले. ता. १७ सप्टेंबर रोजी तो अंधारा येगे आला. या भय व सुंदर शहराची सर्वनिष्ठ-आस्थातून झालेली स्थिति पाहून सार्थ मन फार उद्विग्न आले. ता. २३ रोजी दोनपहणीं सर्व जुझेल्स शहर त्याचे स्वागत करण्याकरितां नदीकडे लाटले. हा राजपुत्राच्या आयुष्यांतल मोठा भाग्याचा दिवस होता. या दिवशीं सर्व राष्ट्रांचे निवेद्य विचाराचे प्रस्ताचे पुढारी लोकमताच्या लावनें एकचिंत होऊन विश्राम, आदर व नेदरलँड अंतःकरणानें राजपुत्राचे स्वागत करण्याकरितां जमले होते. तो या वेळीं लोकमताचा व धर्मस्वतंत्र्याचा प्रतिमेत विजयध्वज होता. अशा प्रसंगीं लोकांचे हफ वाढवून राष्ट्रसभेस जाल बलकरी आणली; हाचारीनेकळ या सभेकडून नेमवून त्याच्या ठीक मंच राखकनभार संपन्नभाव व सर्व राज्यधर्मचर कलिप किंचा आपण याविषय कोणी अन्य राजपुत्र शाराच येनाका असा त्याचा हेतु होता. इकडे राष्ट्रसभेच्या वतीने दोन धर्वाल होत जातकडे जाऊन त्यांनीं

नव्या तहाच्या अदी ठरविण्या होत्या; व त्या सभेस पसंत व्हाून उभय-
पक्षांत सत्ता होण्याची चिन्हे दिष्ट लागली. अशा स्थितीत राजपुत्र
सुसेलस येंगे येऊन पोहोचताच त्यानें राष्ट्रसभेच्या मागण्या कुणधून तहा-
बोलणे अगदीं बंद केलें. डॉनजॉनशीं व्यवहार बंद करणें हा त्याचा पहिला
मुख्य हेतु होता. त्याच्या उपदेशासुद्धें आतां सुभेदारकडे नव्या मागण्या
गेल्या त्याः--घेरेचा तह व शाश्वतशासन हे दोन्ही करार जॉननें निरस्त
चालवावे; नेदुरच्या किल्ल्याचा अगभय सोडावा व जर्मन सैन्यास काटा
चावा; इतर किडे व मजबूत ठाणीं सभेच्या स्वाधीन करावी व आपल्या
तैनातीतील सैन्यास राजा चावी; परदेशी सैन्याची भरती न करण्या-
विषयी प्रतिपातीच्या सुभेदारांस हुकूम पाडवावे; लोकांपाशांचें कैदी
बंदसुद्धा करावे; जम केलेली मिळकत खुली करावी; व कामावरून हून
केलेले अधिकारी स्थानापन्न करावे; काऊंट व्हेरमला शेन महिन्यांत मुक्त
करण्याविषयी हमी घ्यावी व नव्या सुभेदाराची नेमणुक होउंपर्यंत
लुवत्रेवुर शहरां गहून वरवारी-मंडळाच्या सल्ल्यानें कारभार चालवावा !
या मागण्यांचा जबाब तीन दिवसांत पाठवावा किंवा लढाईस तयार
राहो व असें सभेचें शेवटचें मागणें होतें. हा निर्गम ह्मणजे सर्व राज्यसभें
आमचें स्वाधीन करून आपण जेमान् घेऊन स्वस्थ वसर असें मागण्या-
पैकीच होता. ती ऐकून जॉन गगनें अगदीं मोडवून, गेला तरवारीचा
उपयोग करपावांचून नेदरलंडांत आपला पाय ठिकत नाही अशी त्याची
खात्री आली. राजसत्ता व कॅथोलिकधर्म या दोन्हीविरुद्ध लोकांची
उत्कल आहे असें त्यास स्पष्टपणें कळून चुकलें. त्यानें प्रतिपक्षाचा डाव
आंखून त्यांनीं केलें सुद्धार्थ निमंत्रण कळलें केलें. यानंतर गगनसभेच्या
हुकमानें एक हस्तपत्रक नेदरलंडच्या मात भाषांत छापून दांजोर्गव
वांठरयत आले. यांत सुभेदार व सभी यांच्या दृष्टयान् झालेल्या व्यवहाराचा
गोपयार्ग व जॉनची मुक्कोकडे, राजा, पेंग्रे, जर्मन लश्करां अंमळकत
व जर्मन बादशाहीस यांच्या नांवची पकडनेदली पत्रे छापली होती. यावर
जमनादराल एक लेख जॉननें प्रसिद्ध केला. त्यांत झालेल्या व्यवहार
आपल्या रक्षित अंक्षापुढें मांडून गहूमंदर दोपणेप केले होते.

मध्यवर्ती या वेदाव्याच्या खंडांत दिसवयाक्षानें एक दुसरा व महत्वा

डाव आरंभिला होता. नेदरलँड्सचाही कोही बड्या लोकांनीं जमनी बाद्दाला रुडोल्फ याचा अल्पवयी भाऊ चडेसाहेब मॅथिअस यांजकडे राजकी मूर्तीनें खुलेआला येण्याविषयी गुप्तपणे वकील पाठविला. राजपुत्राविषयी सगदार लोकांत उत्पन्न आलेला मत्सरभाव हाच या कल्पाम मुख्य कारण होता; व या कल्पेनें कॅथोलिकधर्मी सगदार हे अयेमा होत, तथापि ऑरेंजच्या अर्धवट मिथिपॅर्री कोडीं मुदम्यही या खडपरीत तामील होत, ऑरेंजला ही गोष्ट मॅथिअस नेदरलँड्सत दाखल होण्यापूर्वी कळली. इंग्लंडच्या राणीचा व नेदरलँडच्या जनसमूहाचा ओढा राजपुत्राकडे होता. इलिजाबेथ राणी त्याच्या वायकोम वांग्यार मूल्यवान देण्या पाठवीत होती; व झुवेन्सचे लोक त्याला अपाय देऊ नये म्हणून राडोथम त्याच्या वाड्याभोवतीं आगवृष्टीनें पदारा कवित होते. सगदारांचा वकील व्हागना येथे जाऊन त्यानें मॅथिअसचे हॉके नेदरलँडच्या राजपदारांचा कल्पनेनें पूर्णपणे भागले, सामुद्रिक मार्गेनें तत्कालीन अखिरीय मुन्मवाधिकुद्ध पोकरु खलवते, एका नवमिदिन येद्वयावेगवर वातक भेगाम व जगांनील अतिबलित व वातकी राजकी शीर्षक असे तीन प्रमेग नेदरलँडच्या सगदारांनी त्याच्यापुढें दादल ठेविले होते. ता. ३ अक्टोबर गेजरी राजी हुजभाचा पोराक कळत मॅथिअस व्हागनीमधून निवाला व कोलीन येथे दाखल झाला. जॉनला ही बातमी समजताच तो गगाने लाल झाला. इंग्लंडच्या राणीला या गोष्टीपसून बराच खेप आला. परंतु राजपुत्राच्या विरुद्ध हा डाव अगम त्याचे मने माव थिलकुल शुद्ध झाले नाही.

सगदार लोकांचा विचार असा होता की, मॅथिअसला प्रथम मुधदारीची वत्ते दार्व; नेदरलँडच्या रहिवाश्यांपैकीं लायस गृहस्थांचे एक प्रधानमंडळ नेमावे; व त्याच्या विचारांने राज्यकारभार चालवावा. ही गोष्ट प्रथम राजपुत्रास कळली त्या वेळीं मॅथिअसला बोलावल्यानंतर त्याचा व त्याच्या वराण्याचा अपमान करणे कर अहितकारक होईल असा त्याचा अभिप्राय पडला. या नवीन खडपरीसंबंधाने इलिजाबेथच्या सहकार्यांनी या उत्पत्त्याची सगदारांची कानडबाडणी केली. यथेष्टी ऑरेंजेने स्वीकारलेली इति त्याच्या मुत्सदारीची पूर्ण साक्ष होते. तो सुमार शेक

हजार वेदस्वर व शहरवासी लोकांचा जमाव घेऊन मॅथिअसचें स्वागत करण्याकरितां अँद्वर्पकडे निघाला. त्यानें मॅथिअसशीं विरोध केला असता, तर वडेसाहेब फर्जेत पावून व्हाणाला परत येते असे, परंतु स्वादयायोगांत वादशाहा व सर्व जमून गेले अँरेंज व त्यानें हातीं घेतले काम यांच्या विरुद्ध उलटले असेत. त्यानें आपण स्वतः या आखाड्यांतून पाय काढला असता तर सर्व मुत्रे त्याच्या शत्रूच्या हातीं गेलीं असती. मॅथिअसला आपल्या हातींत घेऊन त्यानें आपल्या शत्रूंची नागीच तोडून दाखिली. अशा प्रकारच्या अनुपम बुद्धिचार्यानें त्यानें त्यास मिटून दाकण्याकरितां समजलेल्या लोकांचा जोर घेऊन आपले तारु पुढें हाकारले. मॅथिअसच्या आगमनामुळे अँरेंजला ब्रावेंद शताच्या स्वर्द (गोष्ट) पदार्थां प्राप्ति आली. ब्रावेंद शतांत राजाचा मुख्य भू-सुभेदार राष्ट्रपत्याची जागा असल्यामुळे तोथें अलीकडे निगळा प्रांतिक सुभेदार नेमण्याचा परिपाठ वेद पडला होता. प्राचीन काळी राजाच्या वर्तनें स्वर्द नामक पूर्ण सत्ताधारी अधिकारी या प्रांतांत अधिकारपत्र असे. स्वर्द हा बहुतेकच राज्यागमपत्राचीच पुरुष असून त्याचा अधिकार देशांतर्गतच चालत असे. इंग्लीच्या प्रभुशीं नेमण्या नेमण्या फिल्ल्यांत आत्मभोगार्थ जाऊन येण्यामुळे ब्रावेंद प्रांतांत राजाचा असलेला वाठविण्यास कोणीच पुरुष गाईला नव्हता. अशी शोध पाहून ब्रावेंदच्या मदप्यानीं व अँद्वर्पच्या निगनिगल्या राजकीय मंडळानीं प्रांतिक सभेस अँरेंजची स्वर्दच्या स्थानीं नेमणूक करण्याविषयी अर्ज पाठविले. सभेनें ती गोष्ट मान्य करून अँरेंजला त्या अधिकाराची वखे दिली. ही नेमणूक राष्ट्रसभेकडून कायम होताच ब्रावेंद प्रांतांतिल सर्व लहानमेल्या शहरांत महोत्सव आले. फ्रँड्रॅ शंकाच्या सभेनें सुभेदारीच्या जागेकरितां त्याची चार वेळ निवडणूक केली होती. मदगू अधिकाराची वखे धारण करणें सर्वस्वी त्याच्या डब्लेव अवलंबून होते. डौलंड, डौलंड प्रांत त्याच्या अभ्यासचर्चात होते. त्याच्या शत्रूंनीं आग्नि-लेल्या स्वर्दप्राचा मध्यपरिणाम एवढाच कायतो झालेला दिसत होता. राजमुकुट धारण करून नेदर्लंडमधील वड्या लोकांस घेवून घालण्यास ही संधि असल्या होती. परंतु अँरेंजला स्वराज्ञाची एकलेश्वर्ये सेवा करणे

हाच आपल्या शत्रूंचा प्रतिकार करण्याचा राजमार्ग दिसत होता. तो हे "थंड वापके घेई," समुद्राच्या लाटांप्रमाणे संचलवृत्तीचे व वेपारवाचे आंदोल असे आपल्या अनुभवावरून ओळखून होता. तो म्हणजे, "ह्या लोकांनी आल्या, बंडे सेनामार्हद यांची मिजमतगारंप्रमाणे सेवा केली; माझ्याशी निकटवाची संश्राम केला; पुढे तेच माझे दोस्त बनले; शेवटी लोकांचा द्वेष करू लागले; डॅन जॉन येताच त्याचा त्यांनी कसोटा धरला; त्याचा मुग खाली पडताच यांनी त्यास मोडिले व गाझा पक्ष स्वीकारला. मी येथे झगल होताच यांनी मॅथिअमला; पाचारण केले."

घेई येथे यावेळी निगळीच बडामोड चालली होती. दरवारी-मंडळाने आशोर्चा सुभेदारीच्या जागी नेमणूक केली; व ती वीस पायदंड तीनगं घोडेस्वार कांसह २० आर्कांवर पोर्जी घेई शहरात दाखल झाले. अंतर्घर्ष येथे लोकपदाची सरशी झाल्या दिवसापासून आशो हा पक्ष ओरेंज्या स्नेहांकित बंधु झाला होता; तथापि आशोर्चा नेमणूक करून डॅन जॉनची सजा व कॅथोलिकधर्माचे वर्चस्व दाखविण्याचे अंतर्घर्ष खुरपट चालली आहे ही गोष्ट लोकांच्या नजरेस तत्काच येऊन चुकली. ही नेमणूक अर्थातच लोकांस फार नापसंद होती. फिलिपच्या अपांग जुलुसामुळे घेई शहरचे पहिले वैभव नष्ट झाले होते; तथापि व्यापाराच्या व संस्थेच्या मानाने हे शहर अद्याप मोठे दलित व साहसी गणले जात असे. नव्या धर्माचे या ठिकाणी प्राबल्य दिसून येत होते. या शहराच्या धाडशी व जेम्सद्वारे पुरुषसंस्थेत अद्याप वीस हजार लोकांनी काही विशिष्ट नवीनधर्मी पुस्तकांचा इषारा होताच हत्यारे उचलण्याविषयी शपथ घेतल्या होत्या. आशोवर थंड येथील कॅपतानाच पक्षाचा विश्वास नव्हता. एक पक्ष त्याला आपमतलबी व दुराचारात समजत होता व दुसरा पक्ष व अधिचारी लोकांत त्याची गणना करित असे! ओरेंजने झुसुस येथे मांडलेल्या डावाच्या उलट डाव घेई येथे चालवून मॅथिअमला त्या नास्तिकशिरोमणीच्या ताकडीतून मंडळून काढण्याचा आशोप्रभृति मंडळीचा विचार आहे असे लोकांच्या नायकांस पूर्णपणे कळून चुकले.

थंड येथील लोकपदाच्या पुरुषसंस्थेत आशो व लोकांचे असंख्य

दुर्गाचे वजन या वेळीं विशेष होते, हे दोन्ही गृहस्थ नामांकित घगण्या-
 पेक्षा अमृत नष्टभव आले होते; दोघेही पक्ष अतिज्वरक अमृत
 कथोक्तकथमं व स्पेन यांचे कडे शत्रु होते. धर्मरक्षणार्थ्या वावुरीत
 यांची गति सर्वांत पुढे होती; व मीम व रोम येथील लोकमत्ताक
 राज्यच्या कल्पनेने दोघांचीही मारी मणायून गेली होती; प्रजामत्ताक
 राज्यच्याच गोटी ते राजदिवस बोलत असत व नेदरलँडच्या सतरा
 पगण्यांचे एक सुंदर लोकसत्ताक राज्य होईल असे त्यांचे आपल्या
 इष्टमित्रांशी उद्गार निघून गेले. काही लोक त्यांना भलाग्न्य करणारे
 समजत; काही बडकैला समजत, फांदीबाजपणा व माहस यांची
 त्यांना मोठी दौस असे. लोकांना त्यांच्या कर्तव्यसरोवरात अगर
 नीतिनैवद्यात विशेष खात्री नव्हती, ओरेंजेने फा माणसांचे शब्द
 ओळखून त्यांच्या नेहमीच्या प्रहतीममाणे एखाद्या माहसाच्या कामी
 त्यांचा उपयोग होईल असा अंदाज करून दिला होता.

आशी घेव घेय आल्यावर प्रांतिकममच्या लोकांवाट घ्याच कडाक्या-
 च्या घेवकी आल्या. ता. २७ रोजी चॅम्पेनीने नवा सुभदार नेमण्याबद्दल
 दरबाराबद्दलचा हुकूम वाचून दाखविला. या वेळीं लोकांचे बहुतेक
 प्रतिनिधि हजरच नव्हते, जमलेले धर्माधिकारी व सरदार यांची लोक-
 पदाच्या भागण्याबिबद्ध फार आवेशयुक्त भावने झाली. घेव घेय कागधान
 आंगरेलेल्या सरदार लोकांच्या विचारांची प्रिशा या वेळीं स्पष्टपणे दिसून
 आली. या संघीय समासनाच्या सर्वात हुलकी घेत घेत "फोमवर
 चढा" असे नेदरर्ला लोकांच्याचाल भरिझाव आलेला त्यामूर्ति जमेल
 घेव घेय राज्यकारभार पक्षात होता. त्याने फ्लॅडर्सच्या मज्जी सुभदारस
 घाटविलेले एक पत्र पकडण्यात आले. त्याचा आशयः—फ्लॅडर्स प्रांतातील
 बहुतेक प्रमुख मजिस्ट्रेट जॉनच्या पक्षाम बळविले आहेत, आश्यांचा
 सुभदारीच्या जागी नेमणूक झाल्यावर सरकारचे सर्व हेतू पूर्ण करण्याची
 आशी मदत करे; व त्या धर्मश्रदाची यथामतेग नोड संश्लेषाची
 तजवीज होईल. " हे पत्र खरे अगरत्यास या धर्मश्रदास आगत्य वृत्ता-
 वाच उपाय योजने जरूर होते; खोटे असल्यास लोकप्रदास येजेन
 देण्याचे काम त्याच्या योगाने नेहालस झाले असे स्पष्टपणे दिसत नाही.

बंडवाल्यांचा पक्ष गप्पसभेत संशयाने मानाने फार कमी व दुर्बल होता; हाणून त्यांनी हल्ल्याच्या प्रसंगी उद्बललेल्या वादलापुढे मान बांधविण्याचा निश्चय केला. त्यामुळे विरुद्ध पक्षाचे लोक जास्तच कुगले बने घेऊन लोकांस चालूस वादशब्दाने केलेल्या शाब्दनाची आठवण देऊ लागले. 'जुन्या धुकयलेल्या मनदांचा लौकरच निकाल लागेल व येत्या प्रामसवीथ्या गळ्यांत फांस घेऊन पडतील.' असे ते उघडपणे कोळी लावले. प्रांतिकसभेत हा वाद चालला असता रायहो हुरेला जाणवल्या मिषाने बोहर विवाद्या; व त्याने अंदवर येवें राजपुत्राची गांठ पतले. मध्यामितीचे भयपद चिच अरेजपुढे मांडून त्याने आशोकसि मंडलीम लौकर लगाम न वातह्यास मोठे अनर्थ आढवतील असे प्रतिपादन केले. त्यावर राजपुत्राने संशयाने विचारिले, "मग आपला काय विचार?" "श्रीमंताकडून कांही मदत न मिळाल्यास मोलाक समुदास अपसत्या स्वातंत्र्याकरिता तरवांगी उपमग्यास उनेजन देऊन त्याच्याकडून हा कार्यभाग कश्चिणार." राजपुत्राला हा चेष्टा अपसवस्थित वाटून त्याने या अविचारी तरुण कटवाल्याशी संशय आसण्यास गौणपणा आणून व्यावसायाचा नाही असा विचार केला. दुसरे दिवशी रायहोला राजपुत्राने विचारिले, "जुश्या कांही विविष्ट लोकांचे पांउचळ आढे काय?" रायहो या प्रश्नावर बराच वेळ बोलून होता व राजपुत्र आपल्याच विचारांत निमग्न होता. राजपुत्राचे लक्ष आत्मक बोलण्याकडे नादींगे राहून रायहो मध्येच निघून गेला. त्याच्या मागेला राजपुत्राने आन्टमोडला त्या जकडे पाठविले. आन्टमोडचेवर आपणामुक्त रायहोला येवईच कळून आले की, राजपुत्र या खटपटीत स्वतः लढाये पडण्यास तयार नाही; परंतु त्यांत यश आल्यास त्यास बार्ड गणप नाही. वादरुन तदस्पष्टुनि ठेवून आतून आपले हेतु साधण्याकरिता त्याने वेळेवेळी लढाविलेल्या युक्त्यांपैकी हें एक ठळक उदाहरण आढे.

घेदशहरांत धामधूम व दंग सुरू झाले होते. एके दिवशी हुराझने भर रस्त्यांत आरोंला विचारिले की, जुन्या मनदा पाळण्याने आपले आपले वचन पुर कधी करणार? आशोने त्याकडे दुर्लक्ष केले; परंतु हुराझने आपला आग्रह सोडीत नाहींसे राहून तो रागाने म्हणाला, "मनदा

सनदा ! तुमच्या गच्छत कांस घालून तुमची तोंडे बंद करण्याची साधने आतापाशी आहेत. तुमचा भिकाऱ्या कुचा ऑरिज तुमचे ग्राहण कोटवर करता ते पाहू. " हे शब्द ऐकताच ईबाईस आपल्या साधोदार मंडळीकडे तडस गेला: व त्याने झालेला हकीकत कळवून त्यास कंचरा कोण्यास पोसावून दिले. हे कटवाले तयारीच करून बसले होते. शहरात लोक विकठिकाणी जमाव करू लागले. दोनपहरीं रायहो परत येताच त्याने आर्गिन तेव्हा ओतण्यास प्रारंभ केला. " पाहतां काय ! उदा: आणि ही मुक्ताभंगिरी व धर्मसंशोधन एकदाचे निकालास लावा. " असे शेतून तो अहगांत लोकांस बाहेर काढू लागला. बहुतेक सर्व युद्धक्षम लोक चिलखते चढवून व शस्त्रे धरून पूर्वार्धा शहरच्या मोठ्या चौकांत जमले. हा मोठा जमाव प्रथम आर्गिच्या वाड्याकडे निघाला. जनसमुह पाहताच रस्तेचालदारांनी लश्करीने वाड्याचा दरवाजा बंद केला. अति प्रवेश होण्याचा मार्ग बंद झालेला पाहून लोकांनी वाड्यास बाहेरून आग लावण्याची तयारी चालविली. हा दुर्धर प्रसंग पाहून आर्गिन धाक विचार केला व तो बंडवाल्यांचे स्वाधीन आला. बंडवाल्यांनी त्या रात्री शहरात फिरून दरोबस्त सरकारपक्षीय सगडार्गस व धर्मोपिकाऱ्यांम केंद्र केले. जैमर्तळा मात्र त्यांनी पट्टून जाण्यास प्रतिबंध केला नाही. याप्रमाणे विंदुमात्र रक्तपात न होता फुडस प्रतीत धर्मकर्तांचे काम चकते. असे अनैक प्रसंग यापुढे या प्रतीत घडून आले. घेद शहरांत एक ईमामो राज्यव्यवस्था स्थापन करण्यांत आली; या व्यवस्थेत मुख्य अधिकार अर्थातच रायहोला मिळाला. राष्ट्रसभा व ऑरिज यांनी कायमची व्यवस्था करितरत रायहोचा हुकूम चालविण्याविषयी लोकांनी शपथ घेतल्या. ता० ९ नोव्हेंबर रोजी घेदचे सरदार, सामान्य लोक, जनसमुह यांच्या तर्फे एक जाहीरनामा प्रसिद्ध झाला. त्यांत आर्गि व तत्पक्षीय लोका जौनरीं गुन मसलत करून हौनैशमसा स्थापन करणार असल्यामुळे, व ऑरिज व नवा धर्म यांच्या विरुद्ध त्यांचा गेव असल्यामुळे ही कति करणे व कॅथोलिकधर्मी वड्या लोकांस अटक करणे जरूर झाले असे प्रतिपादन केले होते.

या कारीचा सर्व देशावर खेडा नजरवस्त परिणाम झाला. हे विलक्षण

व दांडग्यांचे प्रकार राप्सभेच्या बहुतेक सदस्यांस अर्थातच पसंत पडले नाहींत. कोमेनीने ते वेद करणादिण्या राजपुत्रास घितंनि केले. आर्जेनोइनेही वेदवाल्यांची कान्दवाइणी करणाराही व फवडलेल्या लोकांची दहता करणाराही एक फर्केल घेतकडे घाला केला. वेदवाल्यांनी ता. १४ नोवेंबर रोजी गतगोडी विरग्या-बंदल म्हाजकून भपश येऊन फक्त आशोम वेधमुक्त केले. यानंतर वृत्ति आऊदरांनी शूद्र राजपुत्र सोनिदभेच्या आधदावरून घेत येथे आला. या वसंती म्हाच्या सन्धानार्थ केलेल्या कसति आश्रित्यप्रयोग मंडळ्यांत विशेष मुलमुलाट झाला होता. या मंडळ्यांच्या प्रयोगांत फर्काकडे एति, देशसाके, स्वातंत्र्य, दया, दक्षता व दुसऱ्या वाजूस मुन, दसुद, गडद वगैरे पात्रांचा एकमेकांविषय भाषण व पदं ऐकतां ऐकतां निम्यक तस होईल. शेवटी घेतच्या तहानि ठरलेल्या सद्विणुतादि धर्मांचे देवदंड प्रयोग होऊन हा म्हागतमजारीस पुन होण्यास वरीच रात्र झाली. १५ दिसेवर रोजी पानिकसभेने डौन जौन हा गडशाल व धनितानि करणारा असल्यामुळे त्यास गुमेदारी व इना लफरी अधिकार प्राप्त झाले केला आहे. राप्सलँड कोणीही इमनाने म्हाचा एकुम मासल्यास इना त्यास मदत केल्यास तो राजद्रोही समजला जाईल व म्हाची मजकूर सकारांत जल होईल; वगैरे मजकुराचा जाहिरनामा प्रसिद्ध केला लडाईचा प्रयोग आतां जवळच येऊन पोहोचला. " मलमलित घराण्यां झळझळीत लडाई वरी " असे ओरेंजचे अवलंबावतून तसेच आनि म्हाचे या शयंगी पूर्ण अमकत आणिते.

ता. १० दिसेवर रोजी जुमेच्या येथे कॅथोलिक व नृतनधर्मी लोकांनी एक सर्वथा संयोगलेखाक आपल्या सहा ठेकल्या. या लेखाक उपर पदांनी एकमेकांच्या धर्मनव्यांस मान देऊन वधयतांच्या समोस म्हा-पामून एकमेकांचे स्तुण करावे असे करार केले होते. हा जुमेच्या सवा किंवा दुसरा संयोग होता. मन १५७७ च्या जानेवारी मसिने जुमेच्या येथील पहिला संयोग झाला; व त्यावरून नवीन धर्मास तस न ल्हाचा ह्मणून घेतच्या तहांत केलेली योजना रुढ झाली. पोपधर्माचे भाषण वाहून धर्मीनधर्मीयांचा झुंजून लल

लायला होता. शाश्वतशासनावरून ही कमुधियति कायम झाली; व
होलंड, ईंग्लंडपासून इतर पंधरा प्रांत विभक्त झाले. डॅन जॉनने
लोकप्रभाषी पृथक्पणे विंगंध आरंभिल्यावरून सर्व प्रांतांतील
विविधधर्मी लोकांस पुन्हा राष्ट्रीय ऐक्याची अवश्यकता भासू लागली.
घानेश्वर आंदोलनाच्या लोकांनी राजपुत्रास लुमेन्सला पाचारण केले. तेथे
असतो महिष्णुतातच्चाच्या साधनाने पुन्हा सर्व राष्ट्रांचे ऐक्य करण्या-
करितां त्याने हा नवा कगार ठरविला. या कगरास सगळ्याच्या लष्करांत
जाऊन जयलत्या कॅथोलिकधर्मी सगळ्यांची मुळां माखता मिळाली.
बुरग्राच्या काळांत कॅथल जर्मभूमीच्या कल्याणाकड लक्ष वेऊन सर्व
पक्षांच्या लोकांनी या नवीन लेखास मान्यता दिली; हे पाहून ऑरिंजच्या
मनांत स्वराष्ट्राच्या धर्मा विकासासंबंधी काहीं अंधार कळपा सुरू
लागल्या यांत संशय नाही. सर्व प्रांतांचा हा शेवटचा ऐक्यप्रयोग होता.
घानेश्वर कांहीं काळानें नेदरलंडचे सात प्रांत इतर प्रांतांपासून कायमचे
गुटक झाले व त्यांची आरंभः स्वतंत्र संयोग करून एका बलाद्वय लोकगणाक
गल्याची स्थापना केली. बाकीचे प्रांत सर्वांचे वर्षे डकडें तिकडे लोंडकटून
शेवरी या शतकांत स्वतंत्रसंयुक्तसंस्थानांच्या दर्ज्यास पोहोचले.

ता. ६ जानेवारी १५७८ रोजी लंडनशहरांत नेदरलंडच्या वकिलातें
इंग्लंडच्या श्रवणार्थी एक तहनामा ठरविला. या तहांत अर्धे ठरले कीं,
नेदरलंडच्या राष्ट्रसंघनें दहा लक्षा रुपयांपर्यंत कर्ज केंडिहीं काढल्यास त्या-
तहल इंग्लंडच्या राजांनें जाहीर राहवें; इंग्लंडच्या राजांनें
नेदरलंडास पांच हजार पायदळ व एक हजार घोडदळाची कुमक करावी;
या सन्याचा खर्च नेदरलंडनें सोसावा; मात्र या उपरतीबद्दल नेदरलंडच्या
गव्हर्नमेंटलात इंग्लंडचा एक प्रतिनिधि असावा. इंग्लंडला परचक्राचे
निघाण भरण्याचा प्रयोग आल्यास नेदरलंडनें इतकीच भवत करावी; व
नौकादळाचा प्रयोग आल्यास आल्बिनितासची कुमक करावी. राजपुत्रास
संधिअसल्या सायबसुना नेमावें. हा तह दोन्ही पक्षांस मान्य होतांच
लुमेन्सच्या संवसामेवधानें राष्ट्रसंघनें एकवाक्यता झाली. या लेखावरून
संधिअस सगळेंदेख झाला; परंतु त्याच्या दातांत सत्ता मात्र काहीहत्ती
रहिली नाही. ऑरिंजकडे खबरेपद कायम झालें. लोकांत संधिअस हा

ऑगस्टचा कारकून असे म्हणण्याचा प्रघात पडला होता. मॅथिअसला सुभेदारपद देताना त्याच्याकडून कबूल करून घेतलेले कंगर येथे प्रमाणे होते. मॅथिअसने दरबारीमंडळाच्या मल्ल्याने राज्यकारभार चालवावा; हे प्रधानमंडळ राष्ट्रमंडल नेमावे; त्यातील सभासद असलेले महर्षिदासी, स्वतः देशभक्त असावेत; ते महत्वाकांक्षी अगर स्वार्थसाधु नसावेत. मन्त्रीमंडळापुढे येणाऱ्या प्रश्नांचा निकाल बहुमताने व्हावा; राष्ट्रासंबंधी स्वतःच्या पैशाची मर्यादा, कर्जाची उभारणी, परगण्याशी तह, लढाई, सव्य अथवा कड वगैरे मोठी सुभेदाराने राष्ट्रमंडळाच्या संमतीवांचून करू नयेत; सुभेच्या विचारावांचून त्याने कोणताही बटुबुकुम मोठे नये अगर कायदा प्रसिद्ध करू नये. मन्त्रीमंडळापैकी एखाद्या सभामंडलाने सर्व सगळी ठराव व खलिंते यांचे मसुदे करणे, राष्ट्रमंडल पाहिले तेव्हा व पाहिले तितके वेळ मर्यादा मोकळेच असावे; कोणत्याही एका प्रांताच्या प्रतिनिधींच्या विनंतीवरून राष्ट्रमंडल त्यास सुभेदारच्या मंजूरीची आवश्यकता नाही; प्रांतप्रांताच्या सभा आपल्या मजिस्ट्रेट वॉटेल् त्यावेळी व वॉटेल् तितके वेळ भरतील; सर्व लहानमोठ्या लष्करी अंमलदारांचक नेमणुका करणे, कौज ठेवणे, किल्ल्यातून शिबंदी ठेवणे वगैरे अधिकार राष्ट्रमंडलकडे असवेत; लढाईच्या प्रसंगी सर्व व्यवस्था मन्त्रीमंडळाच्या विचारांनी सुभेदाराने पहावी; प्रांतीय सुभेदारच्या नेमणुका मरसुभेदारीनी आपल्या प्रधानांच्या मल्ल्याने कराव्या; नवे कर वसविणे, सरकारी वेसुलाचा बेवारा करणे वगैरे मोठी सुभेदाराने मन्त्रीमंडळाच्या मल्ल्याने कराव्या. या राज्यव्यवस्थेस मॅथिअसची ता. १२ डिसेंबर रोजी मान्यता मिळाली; व ता. १० जानेवारी १५७८ रोजी मॅथिअसचा सुभेदारपदालेखन समारंभ झाला. गेल्या नऊ महिन्यांत क्रुसेन्सशहरात हा तिमरा व सर्वात मोठा समारंभ झाला. या वेळी प्रयोगी मंडळ्यांनी नभामंडळातील चमत्कारांचे प्रत्यक्ष करून त्यांत सर्वांत श्रेष्ठ तात्त्वांचे स्वरूप मॅथिअसला दिले होते. या शिवाय अनेक समयेचित स्वदेशी व विदेशी ऐतिहासिक प्रसंगांचे प्रयोग मंडळ्यांनी या समयी करून दाखविले. गांवांत नृत्यवर्गाचा आहाराबरोबर चालला होता; व सर्व शहर मेजकान्या व मजकुरी यांत निम

झालें होतें. दुसरे दिवशीं नवीन राज्यव्यवस्था चालविण्याबद्दल मॅथिअस-
च्या शपथ आल्या; व त्यानंत बडा खाना झाला.

इकडे हॉन जॉन नेमूरच्या किल्ल्यांत पिंजऱ्यांत कोडलेल्या
सिंहाप्रमाणें राखणें हातपाय आपटीत असला होता. बंडवाच्यांनी
त्याला पूर्णपणें वेगळे होतें; व जुन्या धर्माची धुलधाण केली
होती. जर्मन बादशाहान्या भावाम हाताखाली कारकुनाप्रमाणें
बेअन राजपुत्र ऑरेंज फुरोस येथें तुशाल राज्यकारभार करीत
होता. अशा परगणी लंडाँचा प्रसंग समीप घेऊन पॅरिसच्यामुळे
जॉनचें मन बेंच प्रकुल्लित झालें. लुवरेबुर्ग येथें एक लढान पण
कसलेलें बैग्य द्याल्याने गोळा होत होत; सॅन्सकीलडेन फ्रान्समध्ये
मैन्पाखा भरती चालविली होती; व अलेक्झेंडर पार्मा इटाली व स्पेन-
फेकी काहीं नामांकित फलटणें घेऊन दाखल झाला होता. अलेक्झेंडर हा
जॉनच्या शास्त्रेतील मोचती व खेळगडी होता. जॉनचें कशे झालेलें
शरीर व फिकट खेडरा पाहून त्यास अन्यत दुःख झालें. बांरबाण अप-
मान व दुःख सोसून जॉनची अशी स्थिति आली होती. तथापि रण-
बुद्धि कानी पडतांच तो अगदी ताजातवाना झाला होता. त. २५
जानेवारी रोजी जॉनने फ्रेंच, जर्मन व कुमिश भाषेत एक जाहीरनामा
परिसर केला. त्यांत, आपण नेदरलंड देशास अस्थायी द्रष्ट्यास आलों
सार्हीं, नेदरलंडचें संरक्षण करण्याकरितां आलों आहों; आपला राजाची
सचा व कॅथोलिकधर्म स्थापन करण्याचा हेतु आहे; त्या कामीं सर्व
राजनिष्ठ लोकांनीं सरकारस मदत करावी; तसें केल्यास गतगोष्टीबद्दल
त्यास पूर्ण माफी मिळेल, असा भजकूर होता. जॉनच्या सैन्याची सैन्या
बास हजारांपर्यंत जाऊन पोहोचली. त्यावर जॉन, अलेक्झेंडर, सॅन्सकीलडे,
मॅडाक्षा वगैरे नामांकित सेनापति होत. राष्ट्रपक्षाच्या फौजेची या वडीं
फारच गरज्यवस्था होती. त्यांचीही सैन्यसंख्या सुमार बास हजार
झाली. पणु खेळगड अंमलदार बहुतेक जुन्या धर्माचे सरदार असून
त्यांचा परस्परविषयी अविश्वास व ऑरेंजबद्दल आर्तिशय तीस मनसर-
माच दिवत येत होता. लालन, डीरॅड, ला मॉरि वगैरे गृहस्थांनीं पूर्वी
जॉनच्या हाताखालीं कामें केलीं होती; व ते या प्रसंगीं अजीबात येत

इतर गविले. डाकीचे सेनापति अल्पकाली व अनुभवशून्य होते. या वेळीं जॉनला इतरां देण्याकरितां गोपनें एक आज्ञापत्र मिळविले. त्यांत हॉलंडच्या लोकांनीं पूर्वीं एक वेळ महंमदी धर्माच्या चंद्र नक्षि-
पक्षाच्या उपराम करण्याकरितां आपल्या होक्यावर धावण केला होता; त्या गोष्टीवर विशेष जोर देऊन सर्व नेदरलँडराष्ट्र धर्मभ्रष्ट व नास्तिक ठरविले होतें; व या लोकांस शासन करण्याकरितां जॉननें नेदरलँडतील मठांच्या व धर्मोपदेशकांच्या मिष्टकती खुशाल उपयोगांत आणण्या अशी त्यास अनुज्ञा दिली होती. राष्ट्रपत्याच्या सैन्याचे तीन भगकेले होते. स्वदेशी पायदळ, हॉलंड व मोँटेर्न; यांच्या हाताखालीं अग्नभागी होते; मध्यभागीं विदेशी फलदणे असून त्यांच्यावर लोंच (ट) आतां देशभक्तांस येऊन मिळाला होता. व चौथेही हे अधि-
पती होते. पश्चात्तापीं सर्व बोइदळ तरुण एम्मेन व हुरो यांच्या सेनापत्याखालीं होते. हाचे व मुख्य सेनानी डीग्वायनीज रातें गान्धार देखील करीत होते. जॉन जॉनच्या सैन्यांत सर्व बोइदळ पक्षधर होते; स्पॅनिश व जर्मन पायदळाचे दोन चौक मध्ये होते; व मध्यें सामान्य सुमान व दारुगोळा यांचें रक्षण करण्याकरितां बरतून शिपायांचा एक चौक ठेविला होता. जॉन व पार्मा हे मध्यभागीं, अग्नभागीं गॅजने व मागे मॅन्डरुड अशी सेनापतींची योजना होती. जॉननें बोइद्वारांच्या लहान लहान शेजरा पुढे पाठविऊन होम्यर; त्यांनीं रस्त्याची देखरेखी करून कोणी दूचा धरून वसलेल्या मार्गच्या शेजरा पकडून बांधिल्ल्या. या लोकांकडून शत्रूंचे वेत समजतें. राष्ट्रपत्यानें सैन्य एका भांडीर दलदलीच्या बाजूनें गेव्ह्युकडे चाललेले दुरून दिसतांच जॉननें लोंचगे व मोँडगान यांस त्यांची मिष्टकती मागण्याधिपथीं हुकूम केला. पार्मानें बलद्वारांत शिरून पाहून बलून शत्रूच्या पृष्ठभागीं असलेल्या बोइद्वारा-
वर एकदम हल्ला केला; त्यावेळीं विस्मय व भीति यांनीं गर्भपल्लित होऊन राष्ट्रपतेचा गिःसाला सैन्याचा पट्टे लागला. नेतर पार्मानें शत्रूच्या मध्यभागावर हल्ला केला. परंतु राष्ट्रपत्याच्या गिःसान्यानें पल्लवांना पुढे पुढीं मागावीं दहनेक बाताहत केली होती; व ते लोकाही भीतीनें पट्टे सोमले होते. अशा स्थितींत पुढे आलेल्या सहारां स्पॅनिश त्वाऱ्यांनीं बी

जामात राष्ट्रभक्तांची सरभक्कल उदाविली. स्पॅनिश मेन्यापैकी वहा पांच लोक तरी या प्रसंगांत जखमी झाले किंवा नाही याबद्दल नेदरलँड्स इतिहासकारांस सुद्धा संशय आहे. राष्ट्रभक्तांपैकी एणभुमीबद्दल निमडून येऊन कोणी लोक पुढे असवा यातना भागून डॉन जॉनच्या फोधाघोसा वरवीं पडले. जॉनला याममयी शत्रुचा सर्व खजिना, दारुभंडारा व तोफा वीणां मिळाले प्राप्त आले. या जयाचे सर्व यश यामांचे होते. या लोकांवर जयमुक्ते नेदरलँडच्या लोकांस सुद्धा स्पॅनिश लोकांचे शौर्य व पुढचातुर्य यांचेबद्दल आश्चर्य वाटावे हे सांख्यिक होते. राष्ट्रशाचे मतापत्ती खेचनी व खोशुते अर्थवत् देशभक्त होते. हेरा व एगोनि हे अल्लड होते; व बाकीच अंमलदार काही गृहकार्याच्या निपटने गैरहजर राहिले होते. भेन्य कोटल चालून भांडांची, वा करणानुळे मेकलूरच्या लढाईचा जमा पणामय धावा हे स्वाभाविक होते. मेकलूरच्या अपजयसम कॅथोलिक गणतंत्राचे आत्मघातकी वर्तन हे मुख्य कारण होते अशी लोकांचा खात्री जाली. त्यामुळे त्यांचा सुड येण्याची छुमेव्यसमर्थे लोकांत इच्छा दिसू लागली. हा समय राहून राजपुत्राने वगैरे जाऊन लोकांचे राखून केले व शरदार लोकांवर आलेला प्रयोग काढला. या अपजयामुळे लोकांस ऐक्याची जास्त जख भासू लागली; ऑरेंजचे वजन जखरस्त वाढले; व सर्व भेन्य जमवून राष्ट्रशाची बाजू मावरण्याच्या कामी त्यांच्या सत्तेचा विनहस्करत अमलांत येऊ लागल्या.

धेन्यचा तहापासून हॉलंड गांताचे राजधानीचे शहर अम्सटर्डम हे सरकारच्या ताबडीतून सोडविण्याचा ऑरेंजचा विशेष मतेद्य होता. सर्व हॉलंड गांत अत्तलपासून निश्चयाने व शौर्याने धर्मस्वातंत्र्याकरितां जुलमाशीं झगडत असतां त्याचे मुख्य शहर अयाप शत्रूच्या छापेभालीं पडले हे स्वभावविरुद्ध होते. ऑरेंजप्रमाणेच सर्व सत्ता देशभक्तांची अम्सटर्डम प्रजासत्ताम मिळवून देण्याची इच्छा होती. परंतु या शहरांत कॅथोलिकधर्मीय अधिकाऱी व धर्मगुरू यांचे वजन फार असल्यामुळे तर्कातर्की जनसमूहाचा त्यांच्यापुढे कांही इलाज चालेना. हे लोक कोक्याच अटीस कबूल होईनात. त्यावर हॉलंड-बीरंडचे लोक भक्तीच्या उपायांचा मस्ताव करू लागले व तदनुसार त्यांचे मधून मधून सत्ता

ही होऊ लागले. परंतु मक्तीच्या उपायांचे अवलंबून कसे नये असे राजपुत्राचे हौसदह्या सभेस धांवता आग्रहपूर्वक लिहून जात होते. उलटाशी आम्स्टर्डॅमधील राजभक्त व डोँन जॉन यांचे आम्स्टर्डॅमच्या जागवर हौसदह्या याच हालच्याचे वेत चालले होते. सन १५५८ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत घुंटेकर येथे ठरलेली तडजोड आम्स्टर्डॅम शहराच्या लोकांनी मान्य केली. नव्या व जुन्या धर्माच्या लोकांनी तोंडून शिक्का ठिकणीं पार्थना करावी; उभयपक्षांनी एकमेकांस उपमार्ग देऊ नये; नवीनपैकी लोकांस आपली धर्म गोष्टीच्या मसणवडीत पुरण्यास हक्क होऊ नये, वगैरे करण उभयपक्षांनी पसंत ठरले.

मध्यंतरी स्वार्कांमीजचा भाऊ स. डी. सिली हा स्पेनमधून राजाचा हुंसेन्सच्या सभेस जबाब घेऊन आला. या सल्ल्याची सभा राजाच्या ठराव पद्धतीप्रमाणे मधुर व प्रेमळ होती, मात्र त्यातील मजकुरावरून ऑरेंजने स्वीकारलेला वर्तनक्रम सर्वस्वी न्याय्य होता असे ठरत होते. डोँन जॉनच्या वतीत माम करण्याचे असले तरी ती गोष्ट त्याला पडून आणितो वेणार नाही असे ऑरेंजला पक्ष समजले होते. धर्मच्छत्र व धर्मस्वातंत्र्य यांची उक्ती कायमची जुंपली होती; राजाचा ईश्वरदान हक्क व ईश्वराची वरी तसे पांथ्यामधील हुंदाच्या निकालावर पुढील अमर्याद पिढ्यांचे सुखदुःख अवलंबून होते. व त्याचा अखेरचा निकाल सर्व ख्रिस्ती राष्ट्रांच्या समक्ष नेदरलँडच्या राणसुमीवर लासावयाचा होता हे राजपुत्राशिवाय कोणाच्याही लक्षांत या वेळी आले नव्हते. डी सिलीने आंगिलेच्या सल्ल्यांत राजसभे व कैथोलिकधर्म यांच्या चालम वादशाहान्या वेळी चालत्याप्रमाणे अबाध चालविण्याविषयी आह्वा केला होता. दहा वर्षांच्या धर्मच्छत्रातरी मन्निपाताने जजम आलेल्या नेदरलँड-राष्ट्राचा जरोपशम करण्यास राजाने या दोन साध्या ओषधींचा योजना केलिल्ला होता. राजपुत्राने व सभेने या सूचनांचा धिक्कार केला व युद्धाचे कंचरा वांधल्या. राजाचे ह्मणणे स्पष्टपणे लोकांस कळविण्याकरितां जॉनने जाहीरनामा प्रसिद्ध केला. त्यांत कैथोलिकधर्म निर्वेध चालविण्याविषयी सभेने पूर्वी दिलेले वचन पाट्यावे असे खोदच विधान केले होते. त्यावर सभेने उत्तर एक लेख प्रसिद्ध करून हे विधान खोटे व झगडीपणाचे

आले असं जहाीर केलें. त्यानंतर सभेने भैषिजमच्या महीचें एक पत्र राज्यास पाठविलें: व त्यांत जोंवला परत वेलाकून घेदचा करार अमलांत आणवा अशी विनंति केली होती. ही, सिल्लानें त्यावर सधेस एक स्वमर्यात पत्र पाठवून राजाकडे मान्य करण्याविषयी नेदरलंडच्या लोकोस मकीचा हुकूम केला; व राजपुत्रानें जोंनच्या स्वाधीन व्हावें असं सुचविलें. सभेने आपल्या जवाबोंत परमाच्या बाधतीस जुलुमाचें हुकूम यापुढें चालणार नाहींत, परगट्याच्या मदतीने नेदरलंडावर स्वारी करण्याचा वेत अकल होणार नाहीं, बादशाहा व खाब्ब्या यांच्या धोरणावर राज्य करण्याचा प्रयत्न आतां नव्हे, वोंगें मजकूर लिहून पाठविला. उभयपक्षांत बरेच वादबुद्धि माजलें; फार उनेजक व मार्मिक हस्तक्षेपें व लुप्त या प्रसंगांत बरेच प्रसिद्ध होऊं लागलें. राजपुत्रानें हेल्डसमथें पैशाची व मैऱ्याची कुमक तयार करून ठेविली; अंदरुन शहरांत कांहीं एकम वर्गणीनें गोळा झाला; व कांहीं नव्या दावी युद्धाच्या स्वच्छेक्षितां तयारविण्याचें ठरलें. मैऱ्याची जमबाजमच सुरू झाली; व त्यावर आर्शा, चेंभेली, बोंद, रग्माल वगैरे सरदारांच्या पूर्वप्रमाणेंच अग्निचागनें योजना होऊं लागल्या. जोंननें घाबरवार राजापाशी कुमकेची मागणी चालविली होती; दुष्परी वर्तन ठेवून आतां निभाव लागणार नाहीं; औरेंजच्या हातीं सर्व राजसत्ता जात चाल्ही अहो; युद्ध केन्ना-वांचून नेदरलंडांत सरकारचा व कॅथोलिकधर्माचा पाय धिक्कत नाहीं अशी भयपद पत्रें जोंननें लिहिल्यावरून व्हा लक्ष खोलरची रसद एकदम पाठवून व आणखी दोन लाख डोलर दरमहा पाठविण्याचें आश्वासन देऊन राजानें तीस हजार पायदंड, सोळा हजार शेंडिस्वार व तीस तोफा तयार करण्याविषयी हुकूम पाठविला; शिवाय वेल्डबेल्जी लागेल तितकी पैशाची मदत देण्याचें वचन देऊन मैऱ्याच्या जोरावर सक्तीच्या उपायानें बंड मोडवें; व प्रमेय पाहून स्थानिक अधिकारी व प्रमुख लोक यांजवर पैशाचा प्रयोग करावा असं लिहून पाठविलें. या कुमकेवगेदरच स्पेनमधून तयार होऊन आलेला एक जाहिरलेख जोंननें आतां ताबडतोब प्रसिद्ध केला. या लेखांत राष्ट्रसभेस व स्थानिक सभांस राजाच्या परवानगीवांचून भरणाऱ्या सवाई केली होती; व

सनदी सुलकी व लफ्फरी अधिकाऱ्यांचे अधिकार राह करून त्यांचा हुकूम कोणा मान्य करूं नये, अगर त्यांस कर वगैरे देऊं नये असें जाहीर केले होतें. हा लेख अर्थातच कोणी जुमानला नाही.

या सुमागस जर्मनीची राष्ट्रसभा वरम घेयें भरली होती; त्यांत ऑरेंजने आंगला मुखत्यार आल्डेमंड व जॉननेरी आपले काही मुखत्यार पाठविले होते. उभयपक्षाच्या शिष्टाह्या काही उपयोग झाला नाही. या काम-मिगीवर अमती आल्डेमंडला जॉननेरी काही विदेशी महामं मागचून आम्स्टर्डम शहरावर मोहिम करण्याचा विचार चालविला आदि अशीं बोलणीं समजली. ती त्यानें नेदरलँडमधील आपल्या स्नेहीमंडळीस कळविली; व तेथील कॅथोलिक अधिकारी व धर्मोपदेशक लोकावर पूर्ण नजर ठेवण्याविषयी सूचना पाठविली. या वर्गाचा उच्छेद करण्याचा आम्स्टर्डम येथील बॉर्डर नामक एक उखळुलान ऑरेंजभक्तानें यत्पूर्वीच निश्चय केला होता. शहराच्या राखणीच्या कामी आपल्या धर्मबंधूंची योग्य प्रमाणानें योजना होऊ नहिंमि पाहून कॅल्व्हिन वगैरे नवीन पंथी लोक बरेच अमंनुष्ट झाले होते. ते शहराच्या मजिस्ट्रेटांचें उद्दामन करण्याच्या दिवसचेंतच होते. बॉर्डरनें सुभेदार सानाथकडून काही शिपाई मिळवून, ते व आपले हत्यारबंद अनुयायी आम्स्टर्डममध्ये कडवाडयांच्या घरांतून तयार करून ठेविले. ता. २४ मे रोजी बॉर्डरनें आपली सर्व तयारी झाल्याचें सानाथला पत्रानें कळविलें; सानाथकडून उचेंजनपर उतर आलें, ता. २८ रोजी बॉर्डर आपले चार मोबती घेऊन ग्रामसभेत नेहमीच्या आदविषयक यक्षांची ब्राधधट करण्याकसितां गेला. दोनप्रहराच्या सुमारास एक कडवाला कचेरीच्या सार्वजनिक चौकाच्या बाजूकडील सज्जांत आला; तेथें त्यानें आपली टोपी मोठ्या गंभीर मुद्रनें काढून पुन्हा डोक्यावर घातली. ही गृण पोहोचतांच एक खलाशी दोन्ही हातांत निशाणे घेऊन चौकांत आला; व “राजपुत्रावर त्यांचे प्रेम असेल त्यांनीं छाती करून घेण्या मागून राहें” असें मोठ्यानें ओरडून हाणाला. शिपाई व हत्यारबंद शहरावतीं मुद्रन एकदम निघाल्याप्रमाणें चौकांत जमले. बॉर्डरनें एक दोरी मधेच्या निघण्यासोबत नेऊन सर्व मजिस्ट्रेट लोक कैद केले, या कैदींच आवागील

सर्व कैथोलिक पाद्री पकडण्यांत आले. पाद्री व मॅजिस्ट्रेट यांची एक दोळी करून बंदरांत एक जहाज तयार ठेविले होते त्याच्यावर त्यांस नेऊन पोहोचविले. हा मेळा रस्त्याने चालला असता "मुज्जावर न्या, मुज्जावर न्या" अशा लोकांच्या गर्जेना चालक होत्या. पकडलेल्या लोकांस जहाजाकडे जाताना आपणास जलसमाधि मिळणार अशी त्यांची वाट लावली. परंतु जहाज काही अंतरावर गेल्यावर त्यांस एका समुद्राच्या धुक्यावर सोडून दिले व त्यांनी पुन्हा कधीही अम्स्टर्डॅम शहरांत जाऊ नये अशी त्यांस ताकीद मिळाली. या विनोदपर व मौजेच्या पद्धतीने आम्स्टर्डॅम शहरांत अधिकांश कारागिरी झाली. नंतर शहरांत नवीन मॅजिस्ट्रेटमंडळ नेमण्यांत आले. वॉर्डेन यास महजच या व्यवस्थेत गहत्वाचे पद प्राप्त झाले. प्रथम कैथोलिक धर्मीयांचा देवळांतून सर्वस्व हाकालपट्टा करण्यांत आला. परंतु कांणे कालामें ऑरेंजच्या सृत्तमेवसन येथील धर्मांगाराचे प्रायश्चे हक्क मिळाले. दुसरे दिवशी हॉलॅम शहरांत अशीच नवीन धर्मांगारा भरली झाली. हॉलंड, ईंग्लंडमध्ये नवीन धर्माचा पूर्ण विजय झाला; व इतर प्रांतांतून धर्ममतांचे पाकळ जपानाने पुढे पडू लागले. अंदवर्षाद्वारांत एके गविवारी पंथाने निरतिगळ्या पंथाचे उपदेशक एकाच वेळी आपल्या धर्मतत्त्वाप्रमाणे व्याख्याने देताना दृष्टीस पडू लागले. राजपुत्र ऑरेंज सर्वास महिष्णुतातच शिकवीत होता.

इकडे जॉनच्या व सभेच्या मैत्र्यांच्या ब्रांकाच चक्रमर्का होऊ लागल्या. रिज्मेमांडनजीक आठ तास दशापद होऊन गटपथाची मस्ती झाली. सरकारचे एक हजार सैनिक रणेत पडले. या प्रमेसी इल्लिजावेथच्या वर्तानें जॉन कैमिमांग दहा हजार जर्मन सैन्य घेऊन येण्याचे ठरले असता वेळेवर आला नाही. त्यामुळे माकी लढाई टाळून सौम्यता आपल्या गोदाचा आश्रय घ्यावा लागला. कैमिमांग आपल्या बारा हजार सैनिकांसह मेलिनजवळ बांधला येऊन मिळपयंत आगष्टची २६ तारीख गुदगळी. नेपलंडला इंग्लंडची पैसाची व फौजेची सुमक पोहोचविण्याची कामगिरी इल्लिजावेथने या गृहस्थाकडे सोपविली होती. वास्तविक फ्रेंच राजपुत्र अलन्गन नेपलंडवर स्वारी करणाऱ्या तयारीत असल्याची बातमी इल्लिजावेथला

समजल्यावरून त्याच्यावर तिने हा मोहरा मोंडिला होता, औरंगजेब तिचा पूर्ण भरोसा होता; तथापि त्याला नेदरलँड्स हाणून तिने या मुद्द्याची योजना केली. कॅथिमीर या धोंडरीत आपला स्वतःचा कांती डाव साधण्याच्या विचारांत होता, तो आपणाम औरंगजेबा बरोबरीचा मुत्तद्दी व त्याचा विश्वमुक्त झेही समजता असे, वस्तुतः त्याचा योःपता सर्व प्रकारें फार करता होती, त्याचे खेही त्याला नेदर्लंडच्या भोंवःपांत न पडण्याविषयी सुचवीत होते, औरंगजेब त्याच्याविषयी तिरस्कार वाटत होता, त्याच्या येण्याने नेदर्लंडच्या घडामोडीत फारच मोठाच उत्पन्न झाला.

मैथिलीचा गिकार हातांतून गेल्यावर औरंगजेबाच्या उत्कर्षामुळे अगदी वेडाबलेल्या कॅथोलिक सरदारांनी अलख्मनला हावी धरला. प्रसंग पडल्यास इंग्लिश राणीचा राजकीय व्यवहारांतील कर्तव्याचा मोडणारा अलख्मनचा उपयोग करता असे औरंगजेबांनी पुष्कळ दिवस योजून ठरविले होते. येथल्या इतिहासाचा मोड घालून व अप्रत्यक्ष अस्वाभनें देऊन नेदर्लंडची भयंकर स्थिति हात जोडून मुकाब्यानें पहात बसली. हांचे जेव्हा दरबाराच्या वर्तनी अलख्मन नेदर्लंडकडे निघतां व इंग्लंडकडे रावां व तिचे भालागार याम नेदर्लंडच्या दुःखाबद्दल पाहून कुदरा, व नेदर्लंडला जुलूमितीन भोंडविण्यामार्त घेयांन पुढे सरसावले पाहिजे असें इंग्लिश नुस्खांसी ठरविले. अलख्मन हा मेडिनी घराण्यास शोभण्यासारखा विश्वासपातकी, दुष्ट, वेळ पडेल त्याप्रमाणे वासणारा, धर्मलंड पुरुष होता; व आपले अलौकिक गुण त्याने वेडांवेडीं निरनिगळ्या पक्षांस मिळून आपला स्वार्थ साधण्याकरितां केलेल्या अपेक्षित्यावरून लोकांच्या पूर्ण नशेरम आले होते, त्या कालच्या राजनीतीचे धोरण ओळखून औरंगजेब अलख्मनच्या दुर्गुणांकडे कानाडोळा केला नसता, तर त्याला यूरोपच्या पुष्कळ राष्ट्रांचे शत्रुत्व मंजूरून करण्याचा प्रसंग आला असता. नेदर्लंडच्या कॅथोलिक सरदारांनी अलख्मनचा परामर्श केला नसता तर आपण होऊन नेदर्लंडच्या धामधुमीत मुंडी सुपमण्याचा त्याचा विचार होता, व प्रसंग जुळून आल्यास नेदर्लंडकडे कांती घात फोडून आपल्या आयद्याखाली येण्याच्या कल्पना त्याच्या मनांत पोहत होती. अलख्मन औरंगजेबाची स्तुतिभाव दाखीत होता.

व त्याला नेदरलँडमध्ये येण्यास प्रतिबंध करणे शक्य नव्हते. अशा स्थितीत त्याला बेथिअममध्येच आपल्या लग्नामाग्यालीं बंधू एवढाच उपाय आणिला. उगला होता. अल्न्सन स्वामी करग्याकरिता सैन्य घेऊन नेदरलँडमध्ये आल्याची बातमी समजताच इंग्लिजबेथ रागाने अगदी फणाफुलू लागला. तिने देऊ केलेल्या पैशाने तीन हजार पदस्त्री व दोन हजार घोडेस्वार तयार करून ते कॅसिमिरच्या जर्मन सैन्यास जाऊन मिळण्याकरिता पाठवून दिले. या कुमारीदत्तस्य राणीच्या औदार्याची मजल राच्यपल्लीकडे जाण्याची मात्र बिलकुल आशा नव्हती.

दुसरा काही इलाज नाहीसे पाहून ऑरिंजने अल्न्सन बरोबर एक करार ठरविला. त्याचा सारांशः-हॉर्नेश लोकांच्या अग्रेसर उलुमःपाहून व डॉन जॉर्नर नाहक नेदरलँडच्या लोकांवर शस्त्र धारण केलें असे त्यापासून आपला बचाव करून घेण्यास अल्न्सनने नेदरलँड राष्ट्रास मदत करावी. दहा हजार पायदळ व दोन हजार घोडेदळ त्याने दोन महिने म्णान आणावे, पुढे या सैन्याची संख्या वरीच कमी केल्यास चालेल. राष्ट्रमधेने अल्न्सनला, "नेदरलँडचा स्वातंत्र्यक्षक व हॉर्नेश कुलुनापासून सोडविणारा" अशी पदवी द्यावी. अल्न्सनने इंग्लिजबेथ-द्विरुद्ध कोणतीही खटपट करूं नये; राष्ट्राची अंतस्थ राज्यचवस्था पूर्ववत् चालेल; तिच्या योग्य मान देऊन अल्न्सनने चालवें; राष्ट्रातील स्थानिक राज्यसंस्था अगर अधिकारी यांचवगेयर त्याने काही विशेष करार स्वतंत्रपण करूं नयेत; नेदरलँडचे राजपद एवढ्या विदेशी राजपुत्रास देण्याचे कसब्यास अल्न्सनचा हक्क अथ समजला जाईल; राष्ट्रातील सर्व शहरांवर राष्ट्रमधेचा अधिकार राहील; फ्रेंच सैन्याशिवाय इतर जातीचे सैन्य अल्न्सनने चाकरिम देवूं नये; आगष्ट महिना संपेपर्यंत डॉन जॉर्नरशी काही तडजोड ठरल्यास करावी. या करारांत एक बडी पदवी देऊन अल्न्सनला ऑरिंजने आपला अंकित करून सोडिले होते असे दिसून येईल.

आगष्टच्या दुसऱ्या पंधरवड्यात जॉनरशी तडजोड करण्याची वाटाघाट सुरू झाली. राष्ट्रमधेने तयार केलेला खर्चा जॉनरपुढे मांडण्यांत आला. या वेळी इंग्लिजबेथचे वर्काल कॅबिनेट व वॉल्मिंगम हेही हजार होतच त्यांनी नव्या व जुन्या धर्माची काही तडजोड ठरवावी अशाबद्दल

बसोच रडवडलां केली; ती निष्कळ झाली. कोणत्याही मकां तडजोड होत नव्हतीसे पाहून राष्ट्रसभेचे व इंग्लिजांवधने वकील निमेष बैठक निघाले असतां जॉनने 'राष्ट्रसभेच्या भागण्या आपल्या गते कितपत रास्त आहत?' असे इंग्लिश वकीलांस विचारलें. "त्या फार जबर आहत, तडजोडीची अगर बिचार करण्याची वेळ राहिली नाही." असें या वकीलांस कबूल करावे लागलें ! इकडे जॉनचे वर्तन फार अन्यायाचे व दिंगईचे आहे असें राष्ट्रसभेस पधानें कळवून, कॉर्वेम व वार्लिंगम हे इंग्लंडचे चानने झाले ! नंतर जर्मन बादशहाच्या वर्तीनें स्वातंत्र्य जॉनकडे आला; त्यानें राष्ट्राच्या जुन्या राजकीय संस्थांच्या द्वारे नेदरलँडचा राज्यकारभार चालावा; राजाची सत्ता पूर्णतः नष्ट असवी; जॉननें सर्व किल्ले व ठाणीं राष्ट्रसभेच्या ताब्यांत देऊन देण्या व अनुयायीवर्म यांसह नेदरलँडमधून निघून जावे; मॅथिअसनें टागेल्ला करागप्रमाणें नेदरलँडच्या सुभेदारीचे काम चालवावे; पर्यायां मध्य राष्ट्रसभेच्या निकालावर सोपवावा; सर्व कैदी व जम केल्ले मित्रकरी गुन्या कराव्या; देशाच्या बाहेर गेलेले लोक परत बोलावा; मॅथिअसनंतर दुसऱ्या सुभेदाराची नेमणूक राष्ट्रसभेनें करावी. स्वातंत्र्य हीं कलमे जॉनाने मांडण्याकरितां आला त्याविर्तीं अज्ञात, निराश व भीति यांच्या योगानें जॉनची फार दीन स्थिति झाली होती, राजाची व कॅथोलिकधर्माची महती कायम राखण्यास त्याच्याजवळ काही गाथनें नव्हती. युद्ध चालविण्यास स्प्रेनमधून वेजेवर पैसा येत. एस्कोचेडोचा स्प्रेनमध्ये राजाच्या हुकुमानें गुप्त रीतीनें शून झाल्याचें ऐकून त्यास फारच दहशत उत्पन्न झाली होती. त्यानें श्वार्डवरशीं बादशहा करण्याचेंच ठावले. श्वार्डवरला त्यानें असें कळविलें कीं, फिलिपनें नेदरलँडमधील सर्व प्रभांचा निकाल जर्मनबादशहावरच सोपविला आहे.

मध्यंतरीं नून महिन्यांत सर्व नवीन पंथांचीं डोंट येथें धर्मसभा भरली होती. त्यांत त्यांनीं नवीन पंथांच्या धर्मव्यवस्थेबद्दल एक एक शब्द कळवांचें शासन तयार केलें होतें; याच माहितींत नेदरलँडांत धर्मव्यवस्था करण्याकरितां नवीन पंथांच्या पुढाऱ्यांनीं एक अज मॅथिअसकडे पाठविला. ही संधि साहून राबपुत्र ऑरेंजननें धर्मसभेसुद्धांचें सुवर्ण

एक शामन तयार करून त्याच्यावर मॅथिअसची मही घेतली. हा शूर, शक्ति व एकान्तवासी पुरुष या सर्वळलेल्या समुद्रामधून धर्मस्वातंत्र्याच्या पुत्राकडे विश्रयाने चालला होता; त्याच्या एकट्याच्या विवेकदीपाचा अंधुद्ध उजेड त्या बालच्या वन अज्ञानविचित्रात लुप्तप्राय होत असे. सर्व धर्मांचे लोक त्याला आपला शत्रु समजून लागले. वर्गान्त अर्ज राष्ट्र-सभेपुढे देतांच ऑरेंजने सर्व वर्गांच्या प्रतिनिधींस विचारपूर्वक ठगलेलीं आपापलीं मते स्पष्टपणे कळविण्यास आवाहन केले. या वेळीं मॅथिअसा जिभा बंद झाल्या; सर्वांनीं या बाबतीत त्याचाच अभिप्राय कळण्याविषयी इच्छा मागू केली. अशी संधि पाहून त्यानें आपले धर्मस्वातंत्र्याचे शामन पुढे केले. हे शामन कायमचें अमळांत आले असेत तः या प्रश्नाचा अखेरचा निकाल लागला असता, परंतु ते पुष्कळ अंतर्गत पर्यंत पडले नाहीं. त्यांत मॅथिअस व मजकुसचे बीच केरकार करण्याविषयी सूचना सभेपुढे आल्या. अर्जदार शहरांत या लेखावरून पांच मंदिरें नव्या पंधांस तोंडून दिलीं होती; व निरनिराळ्या पंधांनीं एकमेकांची आगळाक करून नष्ट असे ठगविलें होत. नव्या धर्मांचे वर्चस्व झालेले पणून चॅम्पेनी-प्रभृति कॅथोलिकधर्मी लक्षा गृहस्थांस वैपश्य वाटून त्यांनीं सभेकार मॅथिअस, राजपुत्र ऑरेंज, दरबारी-मंदळ, व राष्ट्रसभा यांच्या मांचचा एक महत्वाचा अर्ज तयार केला. त्यांत नवीन धर्मतत्त्वाप्रमाणें उपासना करण्यास वायधानें मोकळीक दिल्यास लोकांत नास्तिकपणा वाढून नेदरलँड राष्ट्राची सर्व राष्ट्रांत छी यू. हॅंडल; नवीन पंधांस फ्रान्सच्या मोठमोठ्या शहरांत व विशेषतः पारिसमध्ये थारा न मिळाल्यामुळे त्या लोकांनीं लोक तुम्ही व संपन्न झाले आहेत; वगैरे विधानें केलीं होती. हा अर्ज चॅम्पेनी व त्याचे साथीदार यांनीं मोठ्या थारातें स्वतः नेऊन ब्रुगेन्सच्या मॅजिस्ट्रेटांपाशीं दिला. तेथें त्यामंडळानें बरीच चर्चा होऊन अर्जदार व अधिकारी भांडत रस्त्यांत आले. तेथें "अर्ज वाचा," "अर्ज वाचा" असा जमलेल्या लोकांनीं घोष सुरू करण्यावरून वाचनास सुरवात झाली. परिसरचें मांव येतांच बार्थोलोम्यूच्या सणाच्या दिवशीं नवीनधर्मी लोकांची झालेली कत्तल लोकांस आठवून, त्याच कांहीं शुभ वेत क्रुसेन्समध्ये 'चाळू' असावा असा त्यांस संशय आला.

वास्तविक या संशयास आधार काहीच नव्हता. चॅम्पेनी हा अँग्लिकला भाऊ असल्यामुळे त्याच्याविषयी लोकांत विनाकारण नावगवा झाला. या काल्पनिक शक्तिने लोकांची मने विचरून त्यांनी सर्व कॅथोलिक सगदांस ते कल्या तेथे विद्या शिकल्या व तुरुंगांत पाठविले. या संकटांतून चॅम्पेनी तेवढा निमटून गेला. या सुमारास ऑरेंजचा भाऊ स. जॉन याने व्हेन्डलंडच्या भंभने आपला हुमेदार पसंत केला.

हे प्रकार अँडवर्प व व्हेन्डलंडमध्ये चालले असता वॉन्की सैन्ये एकमेकां-
कडे एकमेक पहात बसली होती. द्रव्यभावामुळे वॉन्की पक्षाच्या नाड्या
मारठल्या होत्या. अलमसनने मॉन्स येथे बसून जॉनविरुद्ध एक
आदेशयुक्त जाहीरनामा प्रसिद्ध केला. डॉन जॉन वूजी येथे मात्तमिक
व शारीरिक तापाने विव्धल होऊन पडला होता. राजाच्या केवळ शब्दांच्या
स्वाधीनतेने मॉन्स निष्पन्न होऊन आता लढाई चालावयाची होती; परंतु-
व्हेन्डलंडचा वृत्तान्त समजल्यापासून त्याला आपला जीव सुरक्षित वाटत.
व्हेन्डलंडचे लोक त्याला पाण्यात पाहत होते; व व्हेन्डलंडच्या अर्द्धजात
मुन्सयाने जेथे तेथे त्याला फसवून व त्याची मानहानि करून त्याला
अभिष्ट करून सोडिले होते. लढाईचाचून डॅर हल्ल्यांत फिरोपे व प्रचन-
मंड्याचाचून नेरमी राजकीय प्रश्नांच्या विचार करणे या व्यवसायापासून
तो अर्द्धा पकून गेला. राजपुत्र ऑरेंजला आपल्या कारकीर्दीच्या गर्भमं-
दामा करून आपल्या आज्ञायात्राली घेऊं पाहण्याच्या या तरुण पौराची अर्ध
शाचनीय सैबात आली होती. तो यांतून आपला सोडवणूक करीत होता व
विवंचनेत होता. त्याने शेवटी राजान एक हृदयद्रावक पत्र अर्थकरून
लिहिले. "मी तापाने भाजत आहे; हल्लीचा प्रयोग जिवावरचा
आहे; मला काही सुचत नाही; मी यथेष्टी साऊं कोठेच फाय करूं पावतलं
महाराजाकडून मला खुलासेवार सूचना याव्या; हे जिवावराल संकट
प्राप्त झाले आहे; यांत निदान अज्ञाचा वचाय झाल्यास आमी
धन्यता मानूं." हे पत्र लिहिल्यावर दहा दिवसांनी लिपिपोटाच्या रोगाने
एका झोपडीत देहावसान केलें. त्याने मरणापूर्वी अलेक्झेंडर यानसि
आपलें सर्व अधिकार अर्पण केलें. त्याला विषययोग झाला असता
असा लोकांत संशय होता; परंतु त्यास काही एक सामीलतायस पुढील

माती, त्याची शेवटची इच्छा अशी होती की, आपला देह स्नेहमध्ये आपल्या बापाच्या कबरस्थानाजवळ पुण्यांत यावा, ती इच्छा शोडले तितक्या थोडक्या स्वर्चाने पुणे करण्याकरिता त्याच्या शरीराचे तीन तुकडे करून व ते पोल्यांत भरून फिलिपने शिपायांच्या डोक्यावरून स्नेहमध्ये आणविले; व तेथे ठगलेल्या टिकाणी संस्कारपूर्वक त्याने त्यान माती दिली.

मरणाचे धाई झोन जॉनचे वय तेव्हातीस वर्षांचे होते. त्याने पुर्वेवर्ति मेटमंठे युद्धप्रसंग करून शौर्याबद्दल जराच लौकिक संपादन केला होता. नेदरलँडमध्ये त्याच्या या गुणाम अवकाशच मिळाला नाही. तो फार देखणा होता; व एखाद्या महत्त्वाकांक्षी शिल्पकाराप्रमाणे राज्य संशोधन करून पेश्वर्य, सत्ता व प्रपंचसुख मिळविण्याची त्याला हाच होती. इजिप्त व ब्रिटन येथील राज्ये मिळविण्याच्या त्याच्या कल्पना कशा कित्यास गेल्या हे वाचकांस माहित झालेच आहे. नेदरलँडमध्ये त्या महत्त्वाकांक्षेवर्षी युद्ध चालले होते त्याचे महत्त्व अगर पर्यवसान त्याला विदकुल समजले नव्हते. युद्धसम अंतर्जने त्याला देखरेखी दिलेले शाह लक्षांत घेतले असता त्याच्या मुत्सद्दिगीचीही बरोबर कल्पना करिता येईल.

भाग १४ वा.

इ. स. १५७८-८१.

अँलेक्झँडर पार्मा

पुर्वेनान्त-पॅरिझील बंड-कॅसिमोर व ऑन यांचे अवाध-राहुवाड-आरास येथील ज्ञानि व प्रतिकर्तित-धुशेकचा संयोग-मारिचका देहा-राहुवाड-कटपट-पार्माचा बालवर्षांचा तह-फिलिप स्पॅनिश-मारिचका अवध-कॅसिमोर येथील संघिक्रम-डोमिंगो-समपद ओरेंजचे विचार-स्वपन-धोमिजेन व इतर टिकाणी युद्ध-जॉन वॅगने अवाध-बहिष्कार-आत्मसमर्थन-रंभेवराचा अंत.

अँलेक्झँडर पार्मा ही पांचव्या चार्ल्सच्या विश्वासूक हस्तक औरंगजेब फारसी याचा मुलगा होता. मारगरेट पार्मा ही त्याची आई होती. इंग्ली त्याचे वय तेव्हातीस वर्षांचे होते. जन्मफालीने त्याच्या आज्ञेने त्याच्या मस्त्रकावर हात ठेवून तो मोठा नामांकित वीर होईल.

असे भविष्य सांगितले होते. ते खरे करण्याची त्याची पद्धति लहान-
पणापासूनच दिवून येऊ लागली. त्याला फिलिपने आपल्या तऱ्यात
वेऊन जॉन कार्थर्स व डॉन जॉन यांजवरावर शिक्षणाकर्मितां आल्याला,
मातोई येथे ठिकाणी ठेविले. तेथे शिकार व चोख्याचे वेष्ट यांत त्याने
डॉन जॉनवर तपण केली. त्याचे लग्न डुसेल्समध्ये स. १५६५ माली झाले.
पुढे आपले महागिरी येथे ठिकाण पारमी येथे युद्धप्रसंगाची वाट पाहत व इंग्लंड,
बांधादी येथे मर्दानी खेळांत त्याला काही काळ घालवया लागला.
सरतेशेवटी रोम, स्पेन व व्हेनिझ ही स्थिती संपूर्ण एक होऊन त्यांनी जेव्हा लुई
लोकोशी शेवटचे धर्मयुद्ध आगंभिले त्यावेळी त्याला आपली कर्तव्यगारी दाख-
विण्याची संधि येऊन पोहोचली. लिपारोच्या लढाईत त्याचे साक्ष्य व शौर्य
याबद्दल त्याने सर्वोर्चा पूर्ण खार्चा करून दिली. त्यानंतर डॉन जॉन मंचस्त्र
होऊन हताश झाल्याची बातमी फिलिपला समजतांच त्याने जॉनच्या
मर्दानी अलेक्झेंडरला पाठाविण्याचे ठरविले. आगरेटला ईर पोन्नत मान्य
नव्हती; परंतु युद्धप्रसंगाचे चित्ताकर्षक आधार वरून काहीं पक्षांच
तो १८ दिवसगुला सेन्यासह लुक्जेबुर येथे वागवत आला. गेवल्डच्या
लढाईत सरकारने सैन्य विजया हांपास तोच कागणीभूत झाला. डॉन
जॉनच्या मरणसमयी तो त्याच्या विद्यार्ण्याजवळ राहून त्याची शुद्धा
करीत होता. त्याच्या पश्चात नेदरलँड्ची सर्व राज्यसूत्रे त्याचे हातीं आली.
त्याची उंची मध्यम. शरीर भरलेले व बांधेसुद्ध, चालचलणूक व
पोषाक मरदांगी होती. पैलवणांप्रमाणे त्याचे डोंक वाटोळे, भरदार व
रमक होते; व मान नेहमी चंचल असे; केस राठ व काळे, चेहेरा
सुबक, नाक सरळ, डोळे विशाल, काळे, पाणीदार व थोडे निगे
होते; हनुमदी व गालाचा अधोभाग झुपकेदार दाढीने आच्छादित होता.
रणभूमीवर आपण स्वतः संकटसमयी पुढे उडी घेऊन तो ऐनिकांत
उभाह, सहस्रशक्ति व आरत्याविषयी पुन्यभाव उज्ज्वल करित असे.
त्याचे शौर्य व युद्धचालूय दिवून येण्यास मरा प्रसंग आतांच आला
होता. तो या युगांत लिपारोचा महावीर डॉन जॉन याच्यापेक्षा कचित
अधिक होता. शिवाय राजकारणांत व कारस्थानांत त्याच्या बुद्धीची त्याने
असामान्य होती. तो शिवाचारसंपन्न व शांतवृत्तीचा अर्धन सम

भूमीवरचा कोपवशा होत असे. हा पुरुष पोकळ बेंत अगर कल्पनेचे गूढ गच्चि बराणाग नव्हता. त्याचा स्वभाव एकनिष्ठ, निश्चयी, शांत, निर्भीड, निर्भय. कल्पक व धाडसी होता. सापाप्रमाणे नागभोडी चालीने नकळत जाऊन एकदम घाव घालण्याची व प्राणघातक लचका घेण्याची कला त्याला चांगली अवगत होती. त्याचा चुलता मिगशेने ज्या डाव्याम बळी पडला त्यात शत्रूला चुलचून जेरास आणण्याची विद्या त्याला पूर्ण माहीत होती. नेदरलँडच्या लोकांस समरसंगर्भात व मनकारणात एकदम हुडविण्यास तो समर्थ होता. त्याच्याहीपेक्षा एक भावध व दूरदर्शी मुन्मडी या राज्यांत दमता, तर इंग्लिषान्य प्रांताप्रमाणेच एकंदर नेदरलँड राष्ट्राचा दशा झाली असती. अलेक्झेंडर हा पक्षा कॅथोलिक होता. धर्माचरणाचे सर्व काम त्याने आपच्या बायकांवर सोपविले होते. तथापि नवीनपैथी लोकांस मानणे, पोचणे, लोडणे. कांही देणें ही आपली मुक्त धर्मकन्य समजत असे. त्याची गहणी तिथंगनी, मित व निचमित असे.

अलेक्झेंडर हा नेदरलँडांत पूर्वी कांही दिवस राहिला असल्यामुळे तेथील लोकस्थिति त्याला पक्की माहीत होती. मॉदिनी, लामॅन्ट, एम्बोन, आर्शी. ह्येच प्रभृति वड्या कॅथोलिक सरदारांचा मॅथिअस व अल्मसन यांच्या संबंधांत दाह मपशेल कमल्यमुळे राजसत्ता व कॅथोलिक धर्म यांचा ते पुन्हा एकदम आश्रय करण्याचा विचार करित होते. त्यांच्या बिभल्लण्या अनुकरांनी हेमो प्रांतांत देगेघेणे सुरू केले अलेक्झेंडरला ही संधि नाभी होती. घेऊन तह व लुसेन्सचे कगर नामशेष राहिले होते. धर्मद्वेषाच्या ज्वाला पुन्हा चोहोंकडे पसरू लागल्या. सभाजांत व कुटुंबांत धर्माच्या वाचतेत पुन्हा सर्वत्र वृद्धी माजली. सुधारक लोकांचा वादून प्रांतांत (हेनो, नेमर, लीज, लुक्सेम्बर्ग व ब्राबंटचा कांही भाग या प्रांतांत राहणाऱ्या रोमन जातीच्या लोकांस वादून अशीच संज्ञा आहे) यावेदिल झालेल्या लोकांकडून फार छल होऊ लागला. एनरेकडील प्रांतांत राजाचे अधिकारी त्याच्यावर करडा असल चालवू लागले. एका पक्षाकडून आणकिक सुरू झाल्यावर दुसऱ्या पक्षांतही कोबाधि संचाल

या राज्याच्या संपादनात धर्मस्वातंत्र्य व राष्ट्रस्वातंत्र्य यांच्या नांवाखाली नव्यानवनीयांनी अनश्वित कृत्ये केली.

जॉन कैसिमोर या वेजी घेंडमध्ये ठाणें देऊन होता. त्याचा क्लृप्त प्रोतांत आपला स्वतंत्र अधिकार स्थापन करणाऱ्याचा विचार चालला असून तो सैन्याच्या स्वर्चाकडितां वरचेवर शहरांतून पैसे गोळा करित होता. औजवाही तशाच प्रकारचा हेतु अभल्यामुळे त्यानें तशील विरुद्ध पक्षात मध्यस्था करण्याचा धाट घातला होता; परंतु कैसिमोरच्या मड-वडीमुळे आपलें काहीं चालत नाहींसे पाहून सैन्यास रजा देऊन तो फ्रान्सला पळत जाण्याची तयारी करूं लागला. हे सोकडें झालेले सैन्य वेदिल लोकांस सामील होऊन त्यांनीं सर्व क्लृप्त प्रोतांत बेवंदशाही मंडळी बसवून, जर्मन, बर्गडियन, इंग्लिश, स्कॉटिश येगेर जातीच्या या उधळलेल्या सैनिकांनीं मुलुखभर लोकांवर असंख्य जुलूम चालविले. या भोंडणाचें पर्यवसान घेंड शहरांत झाले. उद्योगी, संपत्तिमातृ, बलाढ्य, तामसी, व दांड्या घेंड शहरांनं या प्रसंगीं राजपुत्राच्या मसलतीचा फायदा घेतला असता तर सर्व नेदरलँडचें एक स्वतंत्र लोकसत्ताक राष्ट्र होऊन त्याचें घेंड शहर हें आदिपंत झालें असतें. या वेजी घेंड शहराच्या रस्त्यांत गवत वाटून गुरें चरत होती. लोक-समूह बहुतेक नवीन पंथाचा असून वेदिल लोकांचा समाचार देण्यास तयार झाला होता. दोन्ही पक्षांचे पुढारी दोन बंदसाय, पातकी, कुं, अपमनलकी व गोथथुंड इमम होते. इम्बार्डकला राजपुत्राचा नेमस्तपणा न अवगून तो विरुद्धपक्षास जाऊन मिळाला होता. हायहः अचानक आपणाम ओंजिच्या मित्र क्षणवीत होता. वेदिल लोक मोठ्या जमावानें घेंडवर येथार असे समजतांच अधिकाऱ्यांनीं त्यांच्याशीं सामना करणा-चा रायहोला हुकूम केला. त्यानें ही कामगिरी पतकरण्यापूर्वीं विद्वा व पममननाची प्रसिद्ध सदस्य हेमेलस यांस कैदेतून काढून सैन्या निदयपणांनं जंगलांत काशी दिलें. वेदिल लोक कॅथोलिक धर्मगुरूचें संरक्षण करण्याच्या मिशनं मुखुल ठेवून लोकांची हिंसा करित होते; व घेंड शहरांत म्हातऱ्यांच्या नांवाखाली कॅथोलिक पाश्चांची हिंसा चालली होती. यामुळे बसले लोक व घेंडचे शहरवासी यांच्या दरम्यान

द्वेषानां अतिक्रम झालेला पाहून राजपुत्रास उभय पक्षांची काही समजूत काढणे जम्य आसलें, घेंद्रच्या बकिलांची व राजपुत्राची काही दिवस वाटाघाटी होऊन ता. ३ नोवेंबर १९७० रोजी घेंद्रच्या प्रतिनिधींनीं एक तहजोड कळ केली. त्यांत, कॅथोलिकधर्मीयांच्या प्रार्थनेस हजरता देऊं तसें व त्यांच्या मित्रकनी त्यांच्याकडे निवेध आल्याच्या अर्केंत अनंतदया कॅथोलिक मर्यादांची कार्यदर्शां शीताने चवकशी व्हावी व विशेषी सैन्य हांकलून लावून घेंद्रचें संरक्षण करण्याची जाखीम ऑरेंज, मॅथिअस व राष्ट्रमना यांच्यावर राहवी, असें ठरलें, ता. १३ रोजी राजपुत्रानें या अशी पात्रव्याविषयी घेंद्रच्या लोकांस आज्ञा देव पाठविली. इंग्लिश वकील डेव्हिसन यानेंही इन्डिजादेच्या वर्तमान अंमल उपदेश घेंद्रच्या लोकांस केला. दोन दिवसांनीं जुगलस-तर्फे वकील गेऊन त्यांनींही घेंद्रच्या मॅजिस्ट्रेटस राजपुत्राच्या शब्दांस मान देऊन झालेली तहजोड साम्य करण्याविषयी यिनवणी केली.

पंतु घेंद्र शहरांत उभाह, घातकी व स्वार्थमाधु गांवगुंड लोक लोकांस बंड करण्यास उत्तेजन देत होते, त्यांच्या स्थितीबर्णिवरून रामाच्या अनेकांत जनसमूहाने कॅथोलिक लोकांवर हल्ला केला, कॅथोलिक मधियांतील मूर्ति फोडून त्यांचे तुकडे तुकडे केले, होमभाजेंतील तमाबिरा फोडल्या, मूल्यवान् जिनसा लांबविल्या, थ मर्चे पोषावतांना गांवाबोहेर पालविले, मोठा दंगा झाला. मॅजिस्ट्रेटांचे वा लोकांपुढें चालेना देवदळे पोडण्याचे काम संपन्नवर आपोआप देशा बंद झाला, राजपुत्राला या मोशीचा फार राग आला, सर्व वशीच्या पुढाऱ्यांत आणणाविषयी अविश्वास उत्पन्न झाल्यामुळे एक आत्मसमर्थनपर लेख लिहाचा अंमल देशपास करपा असें त्यास दादूं लागलें, पंतु त्यानें हा विचार तुर्न रहित केला.

कॅडर्भच्या सभेनें त्यास प्रांताचा सुभेदार निवडले, तो जामां त्यानें नाकारली, लोकांचा त्याजविषयी प्रेमभाव अभाव कायम होना, त्याला घेंद्रला स्वतः येण्याविषयी आवहपूर्वक यिनंति आन्वयस्वरुप आल्या जिवाची सुद्धा पर्वा न करता तो घेंद्र शहरांत गेला, तेथे मॅजिस्ट्रेट लोकांबरोबर त्याच्या राबंदिवस वाटाघाटी होऊं लागल्या, कॅसिमीरशी रहस्य ठेवून त्यानें त्याला आपल्या बगलेत घेतलें, लुद इन्वाइश्चनरोज

सुद्धा जेवणखाण करून त्याने त्याचे मन शांत केले. ता. २७ डिसेंबर १५७० रोजी त्याने पूर्वी ठरलेल्या तऱ्हावर एक धर्ममंगीपत्र तयार करून त्याच्यावर सर्वांच्या सद्वा मिळविल्या. ईश्वरीक लोकांस त्याची देवदेवता मिळाली व त्यास उपसर्ग होऊ नये असे ठरले. मुह्यांत मांडलेल्या लोकांसंबंधाना व श्रम मोक्षम राहिला. बेदिल लोकांना ही व्यवस्था पसंत पडली नाही. सर्वाना धर्माचे निर्मूलन करावे अशी त्यांची इच्छा होती. कॅप्टनचा कोणताच डाव सधेना; त्याचे सैन्य रंगार न मिळाल्यामुळे मुलुखभर लुटालुट करून लोकांस त्रास देऊ लागले; इंग्लंडच्या राणीने त्याच्या धर्मोद्दीच्या, स्वार्थमाधु व राक्षस वर्तनाबद्दल त्यास तडी दिली. अशा प्रतिकूल परिस्थितीत पाहून कॅप्टनने राष्ट्रसभेस आपला योग्य परामर्श न केल्याबद्दल एक दिलगिरीचे व धमकीचे पत्र पाठवून व आपल्या सैन्यास रज देऊन जर्मनीस प्रयाण केले. तेथून तो इंग्लंडला गेल; तेथे त्याचा इराचा सन्मान झाला. त्याच्या सैनिकांस पारमर्श जर्मनीत घालवून दिले.

अशी काल साहज्यावर घालवून अँजुही स्वदेशी निघून गेला. तेथून त्याने राष्ट्रसभेस आपल्याशी केलेले करार न पाळल्याबद्दल दोषदर्शक पत्र देऊन मुद्दाम प्रकीर्ण पाठविला. त्यात नेदरलँडने राजाशी लोकर एकोष करुना अशीही इच्छा प्रगट केली होती. या फेरी इतिजाचेथ राणीचा अँजुशी विवाह होण्यासंबंधाने वाटाघाट चालली होती. त्यामुळे इतिजा-बेथनेही अँजुशी योग्य वर्तन न ठरल्याबद्दल राष्ट्रसभेस दृष्टा दिले होते. हा संबंध जुटल्यास इंग्लंड व फ्रान्स या दोन्ही राष्ट्रांचे नेदरलँडला पाठवले असतं अशा हेतूने अँजुला प्रसन्न राखण्याची खटपट रात्रपुत्राने चालविली होती. राष्ट्रसभेस इतिजाबेथचे पत्र येण्यापूर्वीच झालेल्या चुकाबद्दल त्याची मरणा नफा मागून त्याने नेदरलँडांत केलेल्या महत्वाच्या काम-गिरीबद्दल त्याचे योग्य अभिनन्दन केले. त्याच्या जाण्याबद्दल वेद प्रदर्शित केले; व त्याचे कोकोनर गुण चिरस्मरणास असल्याबद्दल शिफारस लिहून पाठविली. पुढील मार्च अखेर राजाशी कोर्न तडजोड न झाल्यास त्याच्याशी आपण आपला संबंध तोडणार व भग श्रीमन्त अँजुसतेव आम राजपद बेण्याचा आझी बिचार करू; मध्यंतरे साहेबाचे पितळेचे

पुढे म्हणजे जेव्हा येथील सार्वजनिक चौकात वसविण्याचा विचार चालू आहे; बंगोर पोकाळ व हास्यास्पद गोष्टी सभेने अजुना लिहून पाठविल्या.

या सार्वजनिक राहण्याच्या सेनापति जोसू एकापकी मरण पावला.

पामाचे शौर्य व युद्धकलाप्रतिविषय हो तर चिंतमोल होती; परंतु त्याच्या गुन, मृदम व धाडसा कारस्थानांचा यत्नेनी भस्कापलास विशेष उपयोग झाला. लांच देण्याची कला त्याच्यासारखी कोणताच अवगत नसेल; व तीचा उपयोग करण्यांतही त्याची हातेंडी विलक्षण होती. मोठमोठ्या पदवींचे असलेले धर्दाज लोक, नामांकित वीर, त्याच्या जाळ्यांत सांगडून आपल्या सहाच्या घात करण्यास तयार होऊ लागले. पामा अधिकारकडे होण्यापूर्वीच लहमोठे प्रजापक्षांत फुट उत्पन्न करण्याचा हा प्रयत्न पामा वाचवून दिल्या होता. हा सरदार झेल्लिन्सचा सुभदार असून त्याच्या हाताभरांनी राहत्यासोयी एक फलटण होती. मार्शल वर्तनावद्दल माफी, हर्षाया जागा त्याच्याकडे चालविण्याचे अभिप्रेत, दुरमहा तंत्रिणे प्लोविन्सची नेमणूक व आपल्या तत्वेव्यांतील दोन उमदे धोडे देऊ करून डॉन ऑर्गेने या गृहस्थाम कितविले होते. राहत्यासोयी हा मोवड्या लविण्याच्या कामी वीच घामाचीस आली. लागीचोवर त्याच्या हाताभराचे मैन्स व झेल्लिन्स शहर येवढ्यांसच राष्ट्रसभा सुकली नाही; ज्या व्यपक व तक्षिण राजदोहकुडाराचे नेदरलंडचे दोन तुकडे झाले त्याचा हा पहिला याव होता; ज्या नाच व्यापारासुद्धे नेदरलंडमधील मोठमोठ्या नावास काळिमा लागला त्यापैकी हा पहिला मवडा होता.

लाहमोठ्या देवघेव चालली असतां राष्ट्रसभेच्या वर्तने आर्द्वचा प्रांतिकडून धरिष्ठ सरकारास मिळविण्याचा हिस्सा मागण्याकरिता आगस्त शहरी आन्ड्रेगोड येऊन पोहोचला. आर्द्वचाच्या सभेस या देण्याचे फार ओझे वाटू लागले होते. या सभेपुढे आन्ड्रेगोडने मतस्मान्नाकरिता व त्यागण्याकरिता युद्धप्रसंग चालला आहे, त्याच्या सभेची योजना सर्व त्या देण्यानेकानी सोमला पाडिजे बंगोर मजकुराचे भाग्य केले. पामाचे दूत सभेत कितव्याकितवी करण्यांत गजद्विगर गुंतले होतेच. सभेपैकी धर्मसत्त्याच्या लोकांनी हा केवळ दुरवडा व दांडगाई आहे.

असें बोलून समेंतून आपले अंग काढून घेतले व आपली एक स्वतंत्र समा घर्गविली. या समेंत जॉन सॅरसिन नमस्कृत्य पर, घाट व स्वतःपरी राजदुताने एक खुबीदार भाषण केले, कितेंबेसोरेपणाति मरकाचा हा फार विख्यात सेवक होऊन गेला. बेदिल मरकाचें राजपक्षाम गिराहून बाहून घाति मरकाच्या परत विहून देण्याचे सर्व अर्थ त्याला आहे तो आपले काम मोठ्या मूर्खाने, विंगडोभाट व धाडसाने करीत आहे. ते म्हणाला. "देशाभक्तीच्या नांवाने ऑरेंजला पदचें रूप देत बसणारे पेक्षा राजभक्त होऊन सैन्ये विपरीत घाटणें बरे ! स्वर्ग ह्मण्यम आपल्या दृष्टीच्या जमोन वरून मरणावर आपण शस्त्राच्या दृष्टीत सोंपडे. आपण कड्यावर आहो ! हा भोंवरा कडिण आहे ! इ. " या भाषणाचा तारकाल परिपक्व झाला. श्रोतेमंडळीने मरुसभेचा अधिकार दुराहून देण्याचा निश्चय घेतला. इकडे ह्मण्यममधून अमा ह्मण्य आला की, धर्माधिकारी आपला हिस्सा न देतात तर त्यांच्या जिनसा, जवाहीर वगैरे जम करून त्याम वसूल करावी. हा ह्मण्य समजताच आन्डोहोहला या वगाकडून साफ नकार मिळाला; व फार बद्दबद्द केन्याम ऑरेंज व त्याचा वकील या दोघांचीही गढी वजेल अशी ते लोक धमकी देऊ लागले. वेडाचा भड्डा राजपुत्र ऑरेंज याम नाहीरा करण्याविषयी सॅरसिन मरकाच्या बारबार सूचना करीत होता, जॉन सॅरसिन व मरकाचे इयें दृष्ट धोंग पकडून मरुसभेने त्यांच्या जवान्या घेतल्या; त्यांत काहीं निष्पन्न न झाल्यामुळे त्यांस रोहून घावे लागले.

यावेळीं वाहून घेतोत तीन मसलतींचीं स्थाने झालीं होती. अलन्यनचीं स्थाने मॉल्लनगरांत होती. राजपक्षाचा पुरस्कर्ती लामॉरेट अंधेद्विन्न येथें पेक्षाचा थैली पेरून बसला होता. जगसभेचा आदेशाचा संवाद स. घेव हा आगम येथें होता. लामॉरेटने व्हास्त्राचा पाटी जॉन सॅरसिन याच्या नदतीने लाविले, मॉरिती (धाकटा), हावे, द्यमान, येंगे सर्व तरण कॅथॅलिक सरदार व बहुतेक लहानसें कथॅलिक अंमलदार सरकारपक्षास वश करून घेतले होते. ते सरदार कॅथॅलिक धर्मापंथाक राजा व स्वधर्म यांच्या साकरीत पुन्हा राजगेंम जाऊन बसण्यास तयार झाले. परंतु व्हास्त्राहारांत ऑरेंज व स्वराज्यभक्तांचा मोठा जमाव होता.

त्यांचा पुढारी गॉसन हा फार श्रीमान व नामांकित वकील, व मोठा वक्ता होता. त्याने आपल्या पत्नीच्या लोकांस उभेजून देऊन अंग्रेजी नामक गृहस्थाच्या हाताखाली पांच सहस्रों लोक पाठवून सर्व बंदकेली मैजिस्ट्रेट लोकांना विड्या ठेकल्या. गॉसनच्या अर्थशक्तीखाली एक पंचरा नवीन मैजिस्ट्रेटार्थी मंडळी स्थापन झाली. यांत सर्व धर्माच्या अस्मत् देशभक्तांचा समावेश झाला होता. आरामाचे देशभक्त जुनेल्लमपधुन कुमका येण्याचा वट पहात होते. परंतु व्ह्याम्पच्या पाद्याचे कित्वाफितवीचे काम चाललेच होते; त्याच्या जाळ्यांत खुद्द अंग्रेज सुद्धा सांगडला. गॉसनच्या प्रवृत्त्याचा कोही उपयोग होईना. पुढे तिसऱ्या दिवशी पुढील कमा-बद्दल गॉसनचा आपल्या मोठ्याचरोवर एका वसतिगृहांत घाटाघाट चालली असता सरकारच्या शिपायांनी त्यांच्यावर छापा घालून त्यांस पकडले. स. ८५६ नामक कॅपेलिक सरदार बरेच दिवस यांमा व पाद्री तैरेरिन् यांच्या मोहांत सांगडला होता, तो या संधीस आपल्या भैर्यासह शहरांत शिरला; व या वसतिगृहासभोर त्याने एक उंच बंदस्तंभ उभा करून कॅपेलें लागलीच सर्व प्रमुख देशभक्तांस चौकशीकरितां आपल्या-पुढे आणविले. गॉसनशिवार इतर अंग्रेजींची चौकशी त्या दिवशीच पुरी झाली; कारण कॅपेल व त्याचे साथीदार यांस खंदल्यांचा झुमेज्वला वर्ग होईल अशी भिती वाटत होती. अपील करणे असल्यास तावडतोव करार अर्थां कैद्यास परवानगी मिळाली, परंतु अपील-कोर्ट शिक्षा कायम करण्याकरितां शेजारच्या खोर्तांत येऊन बसले असल्यामुळे अपिलाच्या भासगडीत कोणती पडला नाही. त्या दिवशी रात्री दोन लोक काशीं गेले. दुसरे दिवशी सायंकालपर्यंत गॉसनची चौकशी होऊन त्यास ठरलेली शिक्षा झाली; अपिलाचा निकाल, मध्यरात्रीच्या सुमारास होताच त्याचा शिच्छेद करण्यांत आला. पुढील आठवड्यांत सर्व प्रमुख देशभक्त व खुद्द अंग्रेज यांचा निकाल लागला.

६) स्थानिककान्ति व प्रतिक्रांति या इतिहासांत अत्यन्त महत्त्वाची आहे. बालूत प्रतांत स्वातंत्र्यकारिता ही शेवटची मरापट होती. पाचवी बालूत प्रतांतिल धर्माधिकार्यांनी व बेदिल व स्वार्थसाधु सरदारांनी उभेच केल्ली फूट आजमितीपर्यंत कायम आहे. बालूत प्रतांचे स्वातंत्र्य बिकन त्याचा

मोबदला या राष्ट्रद्रोही सरदारांनीं विश्वांत टाकला. मोडेना, वॅगें वगैरेचे भवदे ठरून ते आतां पक्के राजाच्या गोदांत शिरले. लुद राष्ट्रभेचा आर्द्राचा सुभेदार स. घेंट राजाकडून देव सुभेदारपद व द्रोक्क रिसल्ल्याचे आधिपत्य सत्करून पार्माचा वशावर्ती आला. या व्यापारांत निरनिराळ्या उमेदवारांचे एकाच मामणीवर झडप पडून आपापसांत अनांत लांछनास्पद, हास्यास्पद व बीभत्स कलह होत. व्हास्टच्या पात्राला त्याच्या एकनिष्ठ व मेहनतीच्या राजसेवेबद्दल व्हास्टच्या धर्माध्यक्षांचे पद व त्या जमिनेचे जड वेतन व जतने देऊन राजांत कृतार्थ केले. याप्रमाणे आराम येथील धामधुर्मीचा शेवट आला. तो ६ जानेवारी सन १५७९ रोजी आर्द्रा, हेनो, लिंली, ड्रुप व और्दीज या प्रांतांचा एक गुन तह होऊन त्यांनीं आपला एक स्वतंत्र संयोग (कद) केला.

सरदार लोकांची राजानें पसरलेल्या आमिषांकडितां एकमेकांत झुज चालली होती; व राजा कार्यभाग झाल्यावर आपला योग्य परामर्श घेत नाही अशी तक्रार होती. शिवाय पुनः सरकारच्या गोदांत शिरलेल्या या सरदारांची पार्माच्या दरबारांत भदा होते असल्याबद्दल व्हास्टच्या धर्माध्यक्षांचे लेख पकडून ते राष्ट्रसभेनें प्रसिद्ध केल्यामुळे या धर्माध्यक्षांच्या व सरदार लोकांच्या दरम्यान मोठी कलागत जुंपली. हा पत्रव्यवहार राष्ट्रसभेनें मारलेली व स्थानिक अधिकारी यांजकडे पाठवून त्यांचे योग्य मनन करण्याविषयी ध्याम आग्रहपूर्वक विनंति केली. राष्ट्रसभा व राष्ट्रभक्त यांना आपल्या राष्ट्रांत होत चाललेली क्रूड पाहून फार चिन्ता उत्पन्न झाली. त्यांनीं वरचेवर मुक्तप्यार पाठवून घालूनघांतांस त्यांनीं स्वीकारलेल्या दुष्ट मार्गापासून परत फिरण्याविषयी विज्ञप्ति केली. परंतु घेंटच्या तहानें नेदरलँड्सभोवतीं राजपुत्रांनं निर्माण केलेला भक्ष्य तद राष्ट्रद्रोह व कितवेक्षेपणा यांनीं अगदीं पोखरून टाकला होता. राष्ट्रैक्य कायम राखण्याकरितां कांहीं नवे साधन निर्माण करण्याच्या हेतूनें राजपुत्रांनं दिसेंबर महिन्यांत हेन्डर्लँड, फ्रीजलँड, यॉर्निजेन वगैरे शिकाणच्या आपल्या मुक्तप्यारांशीं व प्रमुख लोकांशीं पत्रव्यवहार सुरू केला. यावेळीं त्यांचा माऊ ऑन हा हेन्डर्लँडचा सुभेदार होता. त्याच्याकडून सन १५८० च्या दिसांकर महिन्यांत हेन्डर्लँड, झुडरुम, घेंट, फ्रीजलँड, ब्रुकेट, रिसल व

प्रतिनिधित या प्रांतांचा एक नवा संयोग करण्याचा ठराव त्याने हॉलंडच्या समेपुढे आणला. डिसेंबर व जानेवारी महिन्यांत या मोर्चाची वाढवाढ होऊन हेल्वर्लीड, झुडफन हॉलंड, फ्रीजलंड, यूटेक्ट येथील प्रतिनिधींनी ता. २३ जानेवारी १५७५ रोजी जॉनच्या अध्यक्षतेखाली जमून इतर प्रांतांची वाढ व पाहता एक संयोगलेख तयार केला. हा ता. २९ रोजी हॉलंडच्या सभागृहांतून प्रसिद्ध करण्यांत आला. हाच लेख जेदर्सडच्या प्रजासत्ताक सभ्याचा पया होय. या लेखाची सव्वीस कलमे होती. त्यांचा सारांशः—

या संयोगांत सामील झालेल्या संस्थानांनी निरंतर एकविचाराने एका राजसत्तेखालील प्रजेप्रमाणे चालावे. प्रत्येक प्रांताचे विशेष हक्क, सनद, सदा व कायदे पूर्ववत् चालविले जातील. त्यासंबंधाने काही वाद उपस्थित झाल्यास त्याचा पंचमाफत निकाल व्हावा. राजपासून अगर परचकापासून काही भीति उत्पन्न झाल्यास त्यापासून एकमेकांचे संरक्षण करण्यास सर्वांनी आपले जीव, वित्त व शक्त खर्ची घातले पाहिजे. या कामी लागणाऱ्या खर्चा सर्वांनी काही विवाक्षित प्रमाणाने वांटून घ्यावा. लढाया, तह व समईक खर्चाची वाटणी सर्वांच्या विचाराने व्हावी. या विचारान् अन्य प्रश्नांचा विचार बहुमताने व्हावा. बाहेरच्या एखाद्या राष्ट्रास अगर संस्थानिकास या संयोगांत घेणे ह्याज्यास सर्व प्रांतांची या गोष्टीस संमति पाहिजे. या प्रांतांत एक मागे असलेले भूभागाच्या वाढतीत धर्नीचे स्वातंत्र्य कायम राखून प्रत्येक प्रांताने आपल्यापुरती लोकांत अस्वस्थता उत्पन्न न होईल अशा तऱ्हेची पाहिजेत तशी व्यवस्था करावी. कोणत्याही दोन संस्थानांच्या दरम्यानचा वाद इतरांनी मित्रवाद्याः संघटनेच्या प्रतिनिधींनी वेळेवेळीं यूटेक्ट येथे जमावे. या लेखावर सर्व सुभेदार, मेजिस्ट्रेट, स्यानिक अधिकारी व मंडळ्यांचे मुखत्यार पांच्या सहा असल्या.

या लेखावर प्रथम जॉन हेल्वर्लीड व झुडफनचे प्रतिनिधी, व मागून इतर प्रतिनिधी यांच्या सहा झाल्या. राजपुत्राने इतर प्रांतांस मिळवून घेण्याकरिता थोडी वाढ पाहून ता. ३ मे १५७५ रोजी या लेखावर सही केली. पुढे ज्या विश्रुत प्रजासत्ताकसभ्याचा देशविस्तार सर्व भूगोलावर होऊन, व्यापार व राज्यसत्ता यांच्या योगाने दोन शतकं युरोपच्या राज-

मालेत त्यास अग्रस्थान मिळाले होते त्याची निर्विघ्न कांही काळांत याच लेखापामून झाली. मात्र यावेळी ती कल्पना अस्तित्वांत नव्हती. या संयोग घेऊन्या तहास धरून होडा, २ घेंदच्या तहांत राजाची पत्ता मानली होती. दुसऱ्या संप्रत्यक्षस्थेवरी यावेळी कांही फेरफार करण्याचा हेतु नव्हता. हा संयोग निश्ची जलुमाच्या पतिकागपुरताच श्रेष्ठ. व त्याने विशेषकरून परमस्वार्ताच्याची स्थापना झाली. याप्रमाणे पुढेनेच व स्वराजनिर्मितीचे काम एकदम चालले होते.

दुसरे कर्तव्य सुरु झालेव्या पुढेप्रसंगापुरते दोन्ही गोष्टींची अंमल होण्याची वेळ समीप येत चालली. ता. २ मार्च १५७९ रोजी पामांनि अंतर्बर्ष शहरापुरे येऊन लडाईचा आचिर्भाव केला. उभय पक्षांची लढानशी विक्रमक होऊन पामांनिचाथे लोकसंघाति पडले. अंतर्बर्षावरी हल दगवून पुढे ता. १२ रोजी पामां सुमार दीस हजार मैल येऊन मासिच शहरावर आला. मासिच शहर म्यून नदीच्या दक्षिणे तीक्ष्ण दमने असून त्याला समोवती भकम कोट व खंदक होता. ते शहर जर्मनीतून नेदरलँडमध्ये जाण्यावेळ्याचे द्वार आहे. शहरांत यावेळी सुमार एक हजार शिवंदी, वगणें क्वांति शिकलेले रहिवासी व सुमार दोन तीन हजार शेतकरी इतके लडाऊ लोक होते. शहराची लोकसंख्या सार्धसह हजार होती व सुमार तितकेच मैल पामांनि आणले होते. शहरास म्यून लष्करी अंमलदार मोक्षिण हा होता. रोवास्तिन दॅपिच हा नमस्तिन वीर त्याच्या हाताखाली होता. या उभयपक्षांनी तहाची दृष्टी व तहाच्या आंतल्या वोजुने भुयानें रंगे करून आत्मसंस्थाची तयारी केली. खंदक रुंद करून मोकळा करण्यांत आला. व बेशीजवळीच वुज लोकांती गवे बांधले. अलेक्झेंडरने लडाईचे शहराच्या वरच्या बाजूस एक व खाली एक असे दोन पूल बाकून शहरास गराडा दिला. शहराच्या कोणत्या बेशीवर प्रथम लढा करायचा याबद्दल पामांच्या मैल्यति वगणपद सुरु झाली.

इकडे बाकून पांज निगंराचे विभक्त होऊं नयेत अशाविषयी अंतर्बर्ष व राप्रसभा यांनी बकिलावर बकिल, व जाहिरविनंतीपत्रे बगे पारत सादरी खदपद चालविली होती. दोन्ही पक्षा घेंदचा तह आघातून

मानित होते: मात्र आपणाम अनुकूल असा त्यांचा ओढून लागून अर्थ
कुरणयाचें वैयक्तिक मर्यादांचा घन चालला होता. या मर्यादांच्या
मर्यादांच्या आर्दा, हेनो व अंशतः कुंडल येथील सभा मर्यादाप्रमाण
अनुकूल आल्या, या प्रसंगी स्वराष्ट्रपितीत राहिलेल्या राजांनी व कुले-
त्सवा अशिका त्यांनी आपणाले काही मुन्यावर वाढून पांतीतिल वैयक्तिक
मभाकंदे पाठविले. हे मुन्यावर प्रथम स. घेंदला भेटण्याकरितां गेले;
त्यांत त्यांच्याशीं फार उडद गीतींनीं वर्तन करून त्यांस असा राजद्रोही
कायकरितां आपल्या प्रीतीत आल्याबद्दल आमान कायवाची धमकी
दिली. त्याच सा वकिलींनीं वंशवर आणिलेले विनंतीकेंद्र आर्दा-
च्या मर्यादे नोंदले. मभांत या विनंती करणारांनीं मिळिलेल्या
विनंतीप्रमाणे वाढवतां व डोंवण्यामर्यादे उभे दिली. त्यांचे असे
महणें पडलें कीं घेंदला तह मांडण्यास काय मर्यादच जाले;
काय त्यांत वैयक्तिकधर्माचे वर्चस्व कायम राहण्याचे ठरलें असावा ते
संगे वागण्यास तयार जाहि नहीत. स्थितिभ सैन्य पण पाठविले त्यांतलेच
प्राचीने आपणाम त्यांचे विनयगतीस मान्य होते. "अर्था वृद्धमसायाह
वर्गित होत नाहीं. आज्ञात्याच तुमी मोडने देत आहां." असा संवाद ते
राजा आपणाम त्यांच्या मर्यादे देत आहो. त्यांचा उपदेश घेत घेता,
असे प्रतिपादन करूं लागले. राक्षसेच्या वकिलींनी, "गेदला सत्ता
पण विनयविण्याकरितां गेलें. त्या मोन्याचे हांगां हेतू सत्तात वा विनय
तेचमर्याद वदवन आपणयांचे आशा टाकवितात. त्यांच्या कांयसा
विनयां देत नाही. अर्था त्यांचे विनंती केली, ही वकिली हेनो राजाची
मुलक मर्यादेंत येथे गेली. येथे स. कालेंत त्यांचे मधन त्यांचे मोठ
मर्याद करून व मोठ होऊन. शेवटी त्यांस राजद्रोहीमय कायमिरी
मर्यादमर्यादेंत देणें द्दलन एकदल निघून आपणयांची द्दलन दिला.
अतिजया मर्यादमर्यादमर्यादेंत वाळूनगतीकेंद्रक विनयिले व राजविला.
अतिजया तहस अनुगहन तेथे त्तेदा धर्मास आज्ञात्या न्यायमर्यादे
मर्यादमर्यादमर्याद मर्यादक श्वाची व राक्षस कायम मर्यादेंत असें
मर्यादमर्याद व अतिशयुक भाहित प्रतिपादन केलें होतें. त्याच परमाणें
राजाची सत्ता कायम राहून केंद्रका मर्यादमर्यादमर्यादमर्यादमर्याद

१.

पांचव्या चालीसची राज्यपद्धति चालवावी असा तवाव प्रसिद्ध केला. पांचव्या चालीसची लोकांस जिवंत नाट्ययाची पद्धति या चालीस चिठ्ठकुल आलपार नाहीं असें उलट जवाबाने राष्ट्रसभेनें पारमं जर्जर केले. यावेतार 'वेडेवेर' बाळुनसोनास विज्ञाविलेस ल्हून ऑरिज व राष्ट्रसभ यांनीं पारमिया जर्ज्यांत न सांपडण्याविषयीं राकर दिवई स्वतः केली, माथिदच शहर हांनीं लायलयाकर पारमं मेर्य परत पाठविणार नाहीं. ऑरिजमं येथे सर्व विस्ती गझांनीं ठाविलेला तह मोडून पारम- क्योतार स्वतंत्र करार करण्यापामून कापटा होणार नाहीं. तामोर वेंगे राष्ट्रोदी लोकांची इश्यांत काय किंमत असें हे पाद्री व्हासदच्या पत्रं बघून पाठु झाले असें वेंगे मोदीचे भति यथास्थित प्रतिपादन केले असे.

राष्ट्रसभेच्या वक्तृतांस व विस्तीस दोयभाजें वाटणवाच्या अखत देऊन एथिल अखेर बाळुन मोतींनीं आपले प्रतिनिधी पारमिकडे पाठविले. त्यांचा बहुमान करून पारमिनें त्यांस आपल्या स्वरूपानें, वर्तनानें व भाषणानें अगदीं दिपवून सोडिले. त्यांचा या पद्धीपैथर्यमंपस राजपुत्रांनीं वेळुवाच्या नात्यानें वागवयाचा तत्क्षणीच विचार ठरला. त्यांनीं लायलया पारमिनिं एक मुनोडून तह ठाविला, या लेखांत या प्रांतांचे एक पत्रकून चालविले जताळ; राजपराण्यापेकीं पुरुषांची सुभेदारीच्या जागीं त्यापुन करून त्यांच्या हातून नेहमीं राज्यफातरा चालविले. जरीस स्पनिश मेर्य परत पाठविले जाईल; वेंगे अचळदवळ अचरणें राजाच्या धर्तीनें उदारपणानें दिलीं होती, या तहानीं वचनें चालीकडे पसरताच कॅथोलिक लोक आनेदाने उठे लागले. त्यांचे निगमनें अगदीं स्वतंत्र झाले. ऑरिजनें राष्ट्राति अशी कायमची ठर न लावा इष्टान पुनःपुनः बाळुन प्रांतांस विनंतीपत्रे पाठविली व आपल्या वर्तनावढल कर्हिं संशय असल्यास त्यासाठीं आपल्यासुनें पक्षां ओलास ठेकण्याचीं गुपी दर्शविली. परंतु व्यर्थ. यमाग्रह, सुरदास लोकांचे मन्मथ व लांचलुचपती यांनीं नेदरलँडचे कायमचे दोन भाग करून टाकले. सर्व विस्ती गझांनींल स्वातंत्र्यशावूस अत्यानंद करी. आनममथें त्यांनीं महांत्सव केले. अर्दु येथें स. १५६५ सालीं लोकी मोदीस सिबबाक निबाली असतां नवीन धर्मी लोकांनीं द्या क.

कोही लोक मागले, राजपुत्राने नवीनपंथी लोकांचा या कृत्याबद्दल निषेध केला. पुढेच वेगळे ठिकाणी नव्यातुऱ्या पंथाचे अंगचे देगे झाले.

स. एमॉनचा मुलगा किलिप एमॉन या संघीस कोही मोबदला मिळवून राजाच्या आश्रित मंडळीत शिष्याच्या विचार करित होता. त्याच्या डोक्यात घवेटी अशी कल्पना आली की, ब्रावेटची राजधानी क्रुमेल्म शहर सरकारास मिळवून दिल्यास आपला राजापाशी विशेष उच्च पदाचा श्रुकार होईल. ब्रावेटच्या संभवे कोही पायदळ व कीडदळ त्याच्या तैनातीस होती. ता. १ जून रोजी मुर्यादयाचे समागम त्याच्या बोडस्वर्गानी वेशीतील पहिलेकरी माळून तेथे आपल्या चौक्या बसविल्या. एमॉनचे लोक पुढे शहरात शिरून कोलाहल करू लागले. शहरवासी लोक जंग होऊन त्यांनी शस्त्रांचे घेतली; हत्यारबंद शहरवासी चौकी-बाजूनी बाहेर पडतांच एमॉनचे लोक कोडले गेले. अशास्थितीत अन्ना-वाचन दुर्भे दिवसपर्यंत त्यांना काळ कंठारा लागला. हा वरील एमॉनच्या वापराची मरणातिथि होती व ही जगा एमॉनचे वधस्थान होती. त्याच्या वापराच्या मृत्युसंघर्षाने शोकाक्षीपक व दर्भमिदक अन्ध चौकीगारुने त्याला त्या दिवशी एकुं येऊ लागले. ता. ५ जून रोजी त्याला त्याच्या सर्व अनुयायांसह भाफी देऊन अधिकाऱ्यांनी सोडून दिले. यानंतर किलिप एमॉनने क्रुमेल्मच्या मॅजिस्ट्रेटाना पत्र पाठवून असे कळविले की, आपला दुष्ट स्पॅनिश लोकांना जाऊन मिळण्याचा हेतु बिलकुल नसून कोही दुष्ट लोकांनी तशी बातमी व्यर्थ विकविली आहे. मॅजिस्ट्रेटाना एमॉनची नीद कानउवाडणी केली; व स्पॅनिश लोकांशी संबंध ठेवण्याची कल्पनासुद्धा एमॉनच्या मनांत येणे अश्याच आहे असे त्यास कळविले. परंतु हा पत्रव्यवहार चालला असताच एमॉनने राजा व कॅथोलिकधर्म यांच्या मावलीत जाऊन दमण्याचा आग्रही इच्छा पामास कळविली होती. पामा व राजा यांनी यथास्थित आश्वामने व वचने देऊन एमॉनच्या मदिच्छेचा लाभ करून घेतला.

पामाने मास्त्रिचच्या टॉमीस नामक वेशीवर शेवोचार्टस तोंफाचा भडिमण सुरू केला. ता. २५ मार्च रोजी बुरुजावरील विटांचा पातळार घडून साली पडला. पण त्याच्या आतील भकम दगडी बांधकाम

अगदी आहत होती. ते स्वरूप पाहताच टोपीसंबंधाकरी शिल्पकार शिगादाकडून भुयान खणविण्याचे काम सुरू करून अनेकप्रकारने दूर्लभक-
वेरीकडे मोर्ची मिळविली. शहरांत वचावाकसिवां आलेले शेतकरी
ब शिवा यांनी शेज्या करून उल्लेख बाळुने तटावासी
पोषणपत्ते काम चालविले होते. या रीतीने अदृश्य मत्तवी
राक्षसकतीदमार्जे आणून वे वेदिकनशहरच्या संस्थाणाचे वनशाचे काम
चालवले होते. यातील लोकांनी आधणाच्या पाण्याने व भुरांचे लोखंड
कुंकून शहराचे काम सगळे केले. त्यामुळे ते भाग सोडून दगाव्याच
ठिकाणी भुयान करून व सुखी लावून त्यांनी तट उडवून दिले. त्याच्या
सामानाने वेदक, मरून गेला. त्यावेळून स्पॅनिशलोकां शहरांत चालून
जाऊ लागले. शहरवासी लोकांनी मोठ्या निकराने त्यांस सावना देऊन
हाला मर्जे दडविली. दूर्लीडकधीकधी पंधरा दिवस माग्या तोफांचा
भडिमार चालला होता. ता. ८ एप्रिल रोजी पड्डेदद्या तटाजवळ
पासांच्या बागांकित स्पॅनिश, इटालियन, व बर्गंडियन शिगादाचे
माहिद्वच्या शहरवासी लोकांशी मोठे युद्ध जुंपले. यावेळी शहराच्या
शिवा धरिणीन्याने तटावर आक्रमणी लढत होत्या. त्यांनी तट
घातणारीच आधणाचे पाणी, फेकिले व जटकी वडी तटण्याच
मध्या चालविले. शेतकरीलोकांनी तिकीयमर्जे राजभक्तीना केवत्यांनी
कापून घातले होते. मुसा एक हजार राजपक्षीय लोके दूर्लीडकधीकडी
बरी पडले. दोरमेवेगीतवळ राजभक्तीवर शहरवासी लोकांनी तोफे व
भडिमार चालविले होते. एक दुसरे भुयान खणून ते त्यांनी पडवून दिले.
त्यात यांचे राजभक्त वातावरणात उडून गेले. माहिद्वच्या संस्थाणाचे
कोणीही दमन दगावला नाही. या वेदकांत मरणांसकर अमलदार व
चार हजार सामान्य शिगाई ह्या वेदकाचे पणत पावले होते. त्यांनी तटा
नेदने आलशिवायचा दगावळ पाणी सोडिते. व तो स्वतः पुढे शिगादाचे
शिवा काम लागला. वेदकां न्याय्य हाताखालच्या अमलदारांच्या
विनवणीवरून व थुम राजाच्या हुकुमास मान देऊन त्यांनी आपले
सैन्य परत बोलाविले. त्याने यापुढे स्वस्वपणे वेदा चालवून व तटावासी
सुखी उडवून शत्रूस जेर करण्याचा निश्चय केला. त्याच्या सैन्यात

राहण्यास चांगली जागा व बिल्ड अजमासुर्वा मिळाली होती; व शहर-
च्या लोकांस कुमक मिळण्याचा बिल्डकूल संभव नव्हता. ऑरेंजने
मोक्य, वधाने भात हजार लोक शहराच्या मदतीस पाठविले; परंतु या
लोकांनी पार्सांची तयारी पाहतांच पाय मागे फिरविले. मास्किचच्या
भोंवती स्पॅनिशलोकांनी प्रतिमास्किच निर्माण केले होते.

पार्सांनी पुन्हा संग्रामासि धडलून झुमेन्सवशीवर माग सुरू
केला. या वेधीत शहराच्या लोकांनी एक नवा बुद्धज करून त्यास
कामी असे घडेंचे नांव दिले होते. त्यावर लोकांचा माग करून व हल्ला
करून पार्सांनी तो नशे केला. तयामासुत तसे पाहून स्पॅनिश सैन्य आति
शिरम असता एक हजार सधभक्त धावतीशी पडले. शेवटी एक कोट
राहिला. वंशीजवळ या शहराच्या कोटखाती पोखण्याचे काम पार्सांनी
सुरू केले. शहरांत आतां शिवंदीपिकां चांगले लोक राहिले होते. ते लोक
संग्रहसंग्रह करू लागले. शहरवासी लोकांची हिंमत अद्याप कायम होती.
त्यांनी शिवंदीच्या लोकांस काढून काढण्याची जरब देऊन तटावर
पाठविले. झुमेन्सवशीच्या आंत एक नवा भकत तसे व त्याच्या आति
एक मार्ताचा उंचवटा लोकांनी तयार केला होता. त्याच्यावर आतां
त्यांची सर्व भिस्त होती. या तटाच्या बाहेरच्या बाजूस एक ताम फूट
खोलीचा खंदक खणला होता. या खंदकावर लांकडां पल करणाऱ्याच्या
उद्योगास पार्सा स्वतः कुडक, शेती घेऊन लहानला. त्याच्याभोंवतीं शिपाई
व शस्त्रमोहनभूति सरदार लोक पडावत लोकांच्या गोण्याखाली मरून
पडत होते; तथापि त्याने आपला मिश्रस सोडिला नाहीं. पल तयार
करण त्याच्यावरून त्याने लोकां पलीकडे नेल्या. लोकांच्या सुरू झाला;
सुरूंग उडाले; तसे पहल स्पॅनिश लोक पुढे सरगावले. मार्ताचा उंचवटा
तेवढा आतां शिष्टक राहिला. त्याच्यावर आतां गोवांतील तरण लोकांनी
सक्त पडावत राहिला. ऑरेंजकडून. 'आठ दिवस कुमक घेणा'ची वाट
पडावी' अशी शहरांत चिन्ही आली. हल्लाचे काम गवभर तहकूच राहिले.

एवढी एक स्पॅनिश सेना तटाबाहेर पहास करीत असता त्याला या उंच-
वट्यामध्ये एक मोठें भोक दिसले. त्यातून आति शिरून राहणें तें त्यास
सर्व सामसुस दिसले. हल्लावर व गजिचे लोक अंमलें व वगडणी

थकून गाव जेव्हा गेले होते, बाहेर येऊन या शिष्याने पाहिलेली इकी-
कत पारसोस कुटविली. लागलीच हॅनेनश; लोक आज शिकने त्यांनी
कापाकारण मुरू केला. लोक जागे होऊन एकडे तिकडे पळू लागले;
परंतु त्यांस सुरक्षेस मार्ग नव्हता. शहरांत एकदम मोठा आकान्न झुक झाला,
तो चाण्यांचे घरांच्या अंतर्गतदर पेऊ येऊ लागला. या वेळी नदरीच्या
क्रान्तामार्गे हॅनेनश होण्यांत अमंश्य अघोर लथंगे केला; चायकांचा
विषय केडाव होता; त्यांना माडीवरून, छपरावरून येऊन देशाचा
धडाका मुरू आला. केलीं स्थीत दुटधून भारल्या गेल्या, व केलीं चणकेंच
त्यांनी वन्यपशूप्रमाणे फाडून तुकडे तुकडे केले, एकंदर शाहा छत्राग होऊ
या अंतर्गच्छा कान्तीत भेळू आगळे. अवशिष्ट राहिलेले सुतरा चण-
गांचे; लोक शहर सोडून पळून गेले, शहराचा गुमेदार सेवाभिन्न टपित
वैरि सर्व लोक या संघर्षात पडले. शहराच्या धमरी पारसोस लथंगे पडला
होता. त्यामुळे ही आलेझाची वारं समज्याच न्याने रकाने व भवानी
भुंगारलेल्या या शहरांतून आपली धिक्कणुक काढून प्रार्थनासंग्रहित या
जयचढल शिवाचा स्तव केला. यानष्टकांचा असा लोकपर्येय या शहर
होण्यांचे लोक राजपुत्राच्या भावाने खंड फोडू लागले. त्याने सुमंभदरा
संभवाशी प्रथमदरमून साहिबूचच्या संरक्षणाची तयारी करणाछिपरी
विनवर्णा केली होती. सुमिल व मे महेन्यांत द्रव्याची थोडी मदत होतां
त्याने मरिचिचला वृमक करण्याकरिता मेन्य तयार केले, दुंदुवाने त्याचा
काही उपयोग झाला नाही. त्याच्या विरुद्ध एक गिनाची अश्याल लेम
संयेंद्रु वाचनाकर्ता आला. ती आपणाचें कोणास धेरे होईना, राज-
पुत्रांत तो स्वतः मेळ्याने वाचून दारविला. व आपण आड आल्याने
देशांत शालता व सुख होत असल्यास आपली देश सोडून जाण्याची
त्याने तयारी उरीविली. अचर मंभंत आश्चर जयजयकार होऊन
लोकानी आपली न्याजविषयी विश्वासबुद्धि व प्रेम दाखविले व
त्याचें समर्थान केले.

एकडे घेव शहरांत लोकांस उजेजन देऊन इन्वार्जने देशा उजक
केला. ज्योतिषिक लोकांची मालमना लुटून लोक त्यांस मरिशित रीतीने
मारावें लागले. सॅजिसेटाची या मोहीम फस होती. राजपुत्रांतें धंद्या

लोकांस एव पाठवून हे अन्याचार बंद करण्याविषयी सूचना पाठविण्या-
या सूचनाचा लोकांच्या मनास पसिणाम होऊ लागला. परंतु इम्ब्राईज
व धर्मोपदेशक इंजिना यांनी ऑरेंज या संतांनून कॅथोलिकधर्मा असून
धर्मनिरपेक्षता निषेधने त्यांचा तो धर्म स्थापन करण्याचा विचार आहे;
क्रान्तिशी न्यायने करून त्याचा नेटूनडमर्थ्य आणला हाच साधनाचा
वेत आहे; दोन स्वतंत्रा वातभ्या प्रसून त्याची सिद्धा वातविकी-
ऑरेंजने आत्मसमर्थनात्मक एक एव घेतला; पाठवून असा जरीर केले
की. 'आमच्या आमुषिकमावरून आमच्या हेतुबल लोकांस संशय
बाजवण्यास बिलकुल जागा नाही;..... आमच्या हॅलंड-
हीलंड मीनांतील पतेनावरून आमी लोकसगास किती मान देतो हे
व्यक्त आले आहे;..... त्यांच्या धर्मसंस्थाने आमी इतका स्वागत्याग
केला असून तो धर्म पाठविण्यास आमची कसुर होईल असे बिलकुल
संभवतीस नाही. आमपर्यंत लोकांस धर्मस्वातंत्र्य मिळण्यास आमचीच
खदर पाणीभूत जाली आहे. ता. २५ जुलै रोजी इम्ब्राईजने दोन हजार
मैसिक जमवून मॅजिस्ट्रेट लोकांस विख्या ठोपल्या; व अठरा भंडे मॅजिस्ट्रेट
निर्माण केले. लागलीच इम्ब्राईजने एक जाहिरनामा व काही इतरपत्रके
प्रसिद्ध केली. यांत आपण केलेल्या व्यवस्थेचे समर्थन करून ऑरेंजवर
दुष्ट शब्दांचा वर्षाव केला होता. वारंवारमी बुद्धन्यमने या दोषागोपाकडे
लक्ष दिले नाही, तो घेव घ्यावे आला. तो येताना हा गांवहोद व त्याचे
साथीदार भाडीस आले. राजपुत्राने मोठ्या जोरदार व विपयुक भाषने
लोकांची कानटपाडणी केली. त्याने इम्ब्राईजचे मॅजिस्ट्रेट कमी करून
कायद्याप्रमाणे नवे मॅजिस्ट्रेट निवडण्याचा लोकांस हुकूम केला. इम्ब्राईज
एका-जडाजात लपून बसला होता; न्याला त्याच्याच एका साथीदाराने
राजपुत्रासुद्धे आणिला. ऑरेंजने त्यास तेंवी देऊन सोडून दिले. या-
प्रमाणे या व्यवस्था लोकांपाकच्या चरित्राचा शेवट जला. त्याने
सुद्धे उपेड राहूद्रोह करून आपण होऊन आपला मळा कासांत उडकवून
घेतला. याप्रमाणे धंदमध्ये स्थिरस्थावर करून व कुंडर्भनी सुभेदारी शेवटी
पतकरून राजपुत्र अँडवर्पला पत आला.

जे महिन्यापासून सरकार व राष्ट्रसभा यांचे मुखत्यार कोलोन हो

जमुन तलावेवढी भुष्क वाढवाढ करित होते. या वाढवाढीसामुन काही निराश होईल असे कोणत्याही वाटले नाही; तथापि त्याक लढाई व शक-
पान सामन हाकें चिडले होते की, कोणत्या तरी तऱ्हेने मुळाचा शेवट आवा
अर्ग्य त्यास उत्तरेक वाटत होनी, कोलोनाच्या मंदलीत पोचचा चक्रील
सरभमोध्यक रोमोनी, स. टंगनोका (फिलिपचा वकील), आशी,
बोस वगैरे राजसभेचे सात मुखन्यास, कोलोनाच्या धर्मोध्यक व जर्मन
बाबराहाच्या तर्क श्वार्थ-क वगैरे वडी वडी घेई होती. भेन, राम, वगैरे
विकाणचे वकील राजसभा व कॅथोलिकधर्म हे पालोपद निदान मास्त्रिच
राष्ट्र हस्तगत होईपर्यंत गात वसण्या करण्यकरिता आले होते; व त्यांनीं
असतपडे नाग चोख वदविले. धर्मवेदाचे विषांगी वी वसतून बालून
प्रोतांची झालेली फुट कायम करण्यकरिता हा बुट परमानें काढला
होता. कोलोना येथे जमलेल्या सरकारपदीय वकीलांनीं प्रथम
ऑरेंजला राष्ट्रद्रोहाच्या जाक्यांत ओढण्याचा यत्न केला. "द्रव,
बाबराहामुले किंवा खुद स्वतःचे प्राण यांपैकी कोणत्याही गोष्टीच्या
आशेने आपण आपल्या अन्नांत स्वराष्ट्रद्रोहाचे विष कालविणार नाही,"
अशी राजपुत्राची प्रतिज्ञा होती; त्यामुळे हा प्रश्न म्हात्मापुढें प्रत्यक्ष
काढण्यास कोणास धैर्य होईना. राजाच्या मुखन्यासानीं ऐश्वर्य, मत्ता,
बाबराहामुले वगैरे वस्तु त्याला देऊं केल्या; परंतु त्याच्या काहीं उदयोग
झाला नाही. स्वतःकरिता किंवा स्वतःच्या नावानें तो कोणत्याही गोष्ट
सुद्धा वोलला. "राष्ट्रसभेचें समाधान झाल्यास त्यांतच आमचें समाधान
आहे.....त्या महत्कर्यावर आमचें सुखदुःख अवलंबून असं ते आहां
कधीही सोडणार नाही.....विभक्त झालेले प्रांत व पार्लामें हे वृद्ध
आमच्याविरुद्ध व आमच्या नावानें चालले आहे असे समजतात.....
परंतु तसे होण्यास आमच्याच अडथळा असल्यास आहां तुमचा मार्ग
सुळा करण्यास तयार आहां." जगाच्या इतिहासांत जे राजेलाकांसही
विकृत घंतां असे नाहींत अशांपैकी हा एक पुरुष होता. तो, १८ वे
रोमी राष्ट्रसभेच्या वर्तनें एक चौदा कलमांचा खर्चा कोलोनाच्या समाज-
पुढें आला; यांत धर्मस्वातंत्र्य व इंग्लंडचे सनदी हक चालविण्याविषयी
मागण्या केल्या होत्या. बाबराहाच्या प्रतिनिधींस हा लेख दुसऱ्हा झाला.

त्यांनी त्याचा स्पर्शपत्रे निषेध केला. नंतर फिलिपच्या वर्काळानी आपल्या तऱ्हाचा पद केव्हा त्याही नापसंत ठरल्या, पुढे वादशाहाच्या बर्फाळानी फिलिपच्या प्रतिनिधींचा पूर्वी मृत्यु घेऊन उगविलेला एक मसुदा संशोध आला त्यात पांचव्या चार्लस राजाच्या बेट्या अमलात असलेला राज्यव्यवस्था नेदरलंडच्या लोकांनी चालवावी व दुसऱ्या मर्क धर्मतत्वांस मोडून कॅथोलिकधर्म चालवावा असे प्रतिपादिले होते. राष्ट्रसंस्था यकॅरिनी व खुद्द राष्ट्रसंभेने या एकदंशीय व दुसऱ्या मागण्याचा धिक्कः करून, राजानें योग्य सवलती न दिल्यास आपण राजाचें स्वाभिमन्य उपहरणें झुगारून देऊं असें या पत्रांस समाप्त केलिलें. जमलेल्या प्रतिनिधींनी एकमेकांसच दोषारोप करून मैत्रवंदर सहिष्णुता आपापल्या धिकाणी प्रयाण केलें, आर्गेनि या संघर्षीत राजाश्रयाचा लाभ संपादन केल्या प्रमाणें सात महिने हजारें कायदपत्र, दिवणें व यादी होऊन, व इन्चि दारुची पिपे व मिष्टान यांचा व्यय होऊन बिरुद्ध पक्षाचे वर्काल त्या ज्या मुद्यास धरून कोळीन धेंथें आले होते तेच होऊनच वेऊन पत्र आपापल्या मार्गी गेले. सर्वोत्तरीं चालून यांनींचा राजाशीं निगळा तद् झाल्या; मास्ट्रिच शहर सरकारपक्षामे मिटालें.

या मालाति दुसरीं मोठीं संकटें राष्ट्रसंभेवर येत आलीं होती. राष्ट्रदोहाचें पिशाच भाषांकित देशमकामणें संचार करूं लागलें होते. चालून-भातांतील वेदल सरदारांचा मार्ग आर्शी व हांव यांनी तर स्वीकृतत्वाचे; परंतु अंतर्वाचा बुध्दज सरकारपक्षाचे कार्य नांव मिळविलेला शूर स. डीवूर्म व फुडेंद्राचा सुभा स. रेनेवर्ग हे अर्जेजचे पूर्ण विश्वासूपात्र असशीं त्यांच्यावर या संघास स्वजनदोहाच्या विषाचा वसकराधिक व दीर्घ परिणाम झाला डीवूर्म मेलिनचा मुख्य अधिकारी होता. मेलिन येथील एक पाद्री शहर सरकारपक्षामे मिळवून देऊन आपणास नेमून घ्या धर्मश्रथाची मोठ्या पत्तऱ्याची जागा मिळविण्याच्या स्वरुपांत होता. त्यानें डीवूर्मवर वशीकरणमन्त्र फुंकला, राजपुत्र अर्जेज, डीवूर्मचे स्नेही व खुद्द राष्ट्रसभा यांनीं त्याचें मन फिरविण्याचा केलला सर्व यत्न फुकट गेला. डीवूर्मने शहर स्वाधीन करून राष्ट्रदोहाबद्दल ठरलेली पांच हजार

क्रोम्वेलचा एकमेव एका पायदळ पलटणीचे स्वामित्व पत्काविले; २ तो पार्सोन्सचा उध्वस्तपण नष्टून गेला.

क्रोम्वेलचे एक वाटाघाट चालली असता काही लंडनोड ये दाखवास राज्याचे स्वामित्व हुमरून देण्याविषयी अभिजन सर्व प्रांतांचे वचन घेतले होते. त्याच स्थिति ज्ञान्यावर गझरा कोणी निर्णय अवश्य होता; लोकमन्यकस्यचाही कडवना अद्याप कोणाच्या डोक्यात सरद आली नव्हती, यथार्थत नेदर्लंडच्या लोकांची परेदुर लढपट आणले जुने रडू-स्वातंत्र कायम राखण्यापुरतोच होती; राज्यकर्त्तांकडून सज्जता, समीच्या वतपणित गळपुढमात्र हे टिखराचेच सेवक आहेत हे मी आज कायमचे स्थापित करले. राजकीय बदलित परंपरागत राजघराण्याचे स्वामित्व लोक मान्यता होती, परंतु समाजस्वातंत्र्यास शोषिल अर्ध भाषा हल्ले हल्ले प्रचलित येऊ लागली होती. लोक आतां घडपटोस अने प्रतिपादन करू लागले वी. राजाने त्याच व नीति पास पडत नाकाकि पालन करत पाहिले राजा गेल्या व्हा; परंतु ते मंडाच्या बळपास गेले कापू लागल्यास त्याच्या हातांतिल कायदा काढून घेतला पाहिजे " राजास दखंड पालन, जाळपोळ करून, फाशी देऊन व गुन वस्त्र या लशावर जुलूम करण्याचा काय हक्क आहे ? व असा जुलूम झाल्यास भन्ना राजप्रमाणे त्याला मान देऊन त्याचे भाव आपण कां चालविले जसा राजाचा वंशपरंपरेने राज्य करण्याचा हक्क असे, तसेच लोकांचे हक्क मानून आहेत, हे हक्क चालविले हे राष्ट्रमतेचे मुख्य कर्तव्य आहे. राजा व प्रजा यांच्या दरम्यान अगणुकीने वेधाचे काही क्षण टाळे असल्याने ते चालविल्याच्या अर्थव्यवस्था राजास राज्यपट्टात होत असते. " हीतवे तेक अग्यां वा जागत व लयादवापर उघडपणे गेलू लागले, और जला ही वस्त्रे पुणेपणे मान्य होती. परंतु गझरा हल्लेपदा स्थितिल कोणी निर्णय असाधार व तो लोकसनाक राज्यचा मुख्य शासक या नात्याने असावा, असा त्याचा अभिप्राय होता. हे पद या वेळी त्याच्या हातून गेले, व ते सध्या पतकरून त्याला पुढे मागे या रुष्टाचे राजपट्ट प्राप्त करून घेतो आले असते, परंतु त्याचा स्वार्थत्याग अलौकिक होता. उलट तो असें म्हणे की, " मी आपले सर्व अधिकार सोडून देऊन लोक ठाविले

या नायकाच्या आज्ञेप्रमाणे नागण्यास तयार आहे.) कॉलोन येथील विद्यार्थ्यांनीच स्वल्पचक्राने फिलिपच्या सत्तेचा अंतर्काळ समीप येत चालला आहे असे वाटू लागले. जर्मनीतील प्रसिद्ध संस्था विवापिकी कोणी नेदरलँडचे आसकपद स्वीकारिले असा अदमास दिसेना. यथिअमची शोचना ठरत गेली होती. हेरलँडच्या स्वातंत्र्यमात्र लोकांनी या महा-कुलोस हेरलँडच्या लोकांस यथिअमचीच मदत देऊन होती परंतु इंग्लिश मालकी मोठे मजदूर व पीकट्टा महाकुमुनि यथिअम या गांजलेल्या लोकांनी अशाण्या/आधिकारीत यथिअम मदत आली नव्हती. इंग्लिश यथिअमने अगळे यथिअम स्वल्प पाळतून आले. फक्त राजपुत्रांजु यथिअमचेवर लयाचा आघात चालविला. इंग्लिश मुत्सदांच्या मते हा अंजुचा केवळ नेदरलँड देश भिन्नविषयकविता आहे होता.

अंग्रेज अंग्रेजिया हांलंड, ऑलंड गांजाच्या सभांनी मददली करत होता. या गांजाची अंग्रेजिया सिस्तीम भक्ति अंग्रेजियाचे त्याचे अंग्रेजियाची मागणी ते कळत करितात. राजपुत्रांचे गद्यमतेकडून हांलंड-च्या सभेस एक गादी पाठविली. यथिअ अंग्रेजिया त. १२ आगष्ट १९१० गादी ठरविला करत. यथिअ नेदरलँडकविता सभेसलेली दगदग व फारमशी एकीचा आनण्यासून नेदरलँडला हागास फारमद पांचे पुर्णपणे विचरत येथे होती. व नेदरलँडदेश स्वल्पसून स्वल्प आग्याचा हाही फिचून अंग्रेजिया निघडपुर्णसंबंधाने विचरत कल्पकविता गद्यमभेत आगळे पतलिथी पाठवावेत अशी सभेस दिनेति होती. या केरी अंग्रेजिया निघडपुर्ण स्वातंत्र्य संस्थांनी व सभांनी तेथे व तेथी व्यवहार तातका चालला होता. तो दगदग सार्वजनिक मंदयथीचे दोष निघडपुर्णे दाखवून त्यास शब्दाचे कोरडे देत असे. "आमचे दोष पाठवाकडे दगदी पतलिथी लोकांची प्रवृत्ति आहे. परंतु आमचे तबेत धर्माविषयी व गद्यविषयी प्रम आनण्या आचरणावरून व्यक्त होईल; व आमच्या रचनाकारांनी तेथे बंद होतील ... आमचेच हित आहाम साधावयाचे असते, त्या सर्व उष्टवस्तु प्राप्त करून घेवयास हल्ली फार उष्टम संधि होती, परंतु आजपर्यंत आशी गांध्याच्या हिताकडे नजर देऊन चाललो आहो. राजाशी तह करण्यास आमच्याकडून काही प्रत्यवाय नाही

परंतु राजा मायावी आहे. तो सामान्य मिशन राहता जास्त फुट उंचच करवाचा यत्न करित आहे. त्याला होणारी फसू मध्ये १२, १५५० अंश राजपुत्रांची संपूर्णतः दोन तीन सहस्रांची भाषणे झाली. त्यांत आणखी सर व आणखी राजसभेसमोर लोक करित असलेल्या आक्षेपांचे सूचन करून, राजाच्या सर्व अनर्थांची कवणे, प्रतिक, सरकारांची वागणूक सरकारासमोरने अविश्वसनीयतेक कारणता ही होत असं त्याने प्रतिपादन केले. शिवाय राजाच्या तत्कालीन स्थितीने वर्णन करून राजाच्या बलाचा शोभा निरुद्ध लोकांचे एक मोठे सैन्य ठेवणे जरूर आहे असे त्याने सुचविले.

सन १५८० च्या मार्चमी **राजपुत्र** अरिजनने भावप्रमाणे विश्वासूक मानलेला श्री गडोडचा सुभेदार स. रेनेवर याने राजास आपला देह विकला हा छद्मच मोठा शिवाय. काव्यप्रिय, वधुरभाषी, विनोद, अर् हा होता; परंतु गडोड्याच्या विषाची त्याला बोधा झाल्यावरूनच राहिली नाही. राजपुत्रास विद्रोहाचा सुनिश्चय केल्याबद्दल त्याला दहा हजार काळत रोवून, पुढे तीन महिन्यांनी दुसरा दहा हजारचा दहा, व दुसऱ्या दहा हजारची नेमणूक, व सरदारसमितीत वरच्य ठार्याची पदवी हातका मोचवला देण्याचे ठरले होते. आपल्या देहविक्रय-संबंधाने त्याने एका सहास्राच्या पत्रांत लिहिले: " ही सर्व काहिली मॅया वगल्याच्या लोकांनी आपल्या स्वार्थाकरिता शिजविली आहे; व त्यांनी आपली पोन्नीची विकविली आहे. त्यांनी सर्व मोठमोठ प्रोड व्यापले आहेत. आमच्या शास्त्राल: लहानसहान प्रोड घेतले आहेत. घाघुळे मी राजाशी मरुथ केले आहे; कारण त्याच्यामनच मला जास्त फायदा होण्याचा संभव आहे. " त्याची वहीण कानेंलिया लॉरेस ही यावरील अरिजिन येथे त्याला भेदण्याकरिता आली; व या दृष्टीने व विद्रोह व संतुष्टीसंधन देशभक्ताच्या मनांत भलतेच विकार उत्पन्न केले. रेनेवरने अशा आणीबाणीच्या प्रसंगी आपल्या हतभागी देशाची पाठ सोडली. ता. ३ मार्च १५८० रोजी रेनेवरने आपल्या वाड्यांत सानिजेन भयोल सर्व वड्या देशभक्तास खाना दिली व राजे नाच झाला. रेनेवरच्या वही घामाप्यकाने रेनेवरसमोरी जनप्रवाद त्यास फुलविल्यावरून

“जसा संशय तरी आपल्या भर्तात थावा का ?” असे रैनेवरने उद्गार काढले. नाच संपून घेडरी आवापल्या घरी जाऊन मित्रज्यावर त्यास रैनेवरच्या दुर्ताका ओंपतून उदवून कैद केले. दुसरे दिवशी सूर्योदयापूर्वी नाचघराचे फिरते लोकांचा समुदाय मशाळी व निशाणे घेऊन शहरच्या चौकांत जमला त्यांच्या आगेक्यानी शहर गांगे झाले. रैनेवरने या चौकांत लोकां तेंखून नाकबंदी केली होती. रैनेवर चिलखत व फिरकाण मातून तीस हत्यारबंद स्वामिनीची चौकांत दाखल झाला. तो अगदी निमोत्र विपत होता. त्याने आपल्या संरक्षकांना जबर उभे राक्षणार्थ मोर्चा जमलेल्या लोकांस “मी आतां सगळें तुमच्या आज्ञेस आहो ! असो आज्ञा मानितले. नाचचे मंजिस्तेर दंगापोरा बंद करणकारितां पुढे आतां, यणिकीं घापावधाम रैनेवरच्या लोकांनी मोठी धातून धार केले. त्यामुळे दंगा उत्पन्न होऊन दंगा एकदम मोडला. ग्रानिंजन शहर स्वतःमा कणघांत आले. परंतु फीजलेइ प्रांतांत अद्याप लोचममति करक झाला नव्हता. या प्रांतांत रॅनेवर, हॅनेस्ले, फिडिप मंगा यांच्या हाता-खालील संपीव सैन्याने ग्रानिंजन शहरास एकदम वेढा दिला.

तसे रैनेवरानीं ठिकाळिकाणीं चालली जैतीच. एका चकमकींत डीलास नामक शूर व विग्रामपन्न क्रिच शूर सरकारच्या हातीं सांपडला. ग्रानिंजनचा वेढा चाललाच होता. पागांनीं वेढ्यातील लोकांच्या मदती कर्तां हातीं दिव्य पाळविले. राष्ट्रमनेच्या ओळ्या सैन्याचा अहारावर कांशी तज्जाम होईना. आवर्तित सेनातीच्या अशी लष्करा शिजणापक्षा पूर्ववर्तिल उदावण्याचे विशेष होते. एके दिवशी भोजन आल्यास दाखने उत्पन्न होऊन मकर मेवातें बांधावेइ सुटीस घेते तावज फिरवीत अहाराचा तडाकेड धांव पावली. त्यावेळींच तडावस्त एक मोठी लोखण त्याचा प्राण गेली. सन १५५२ साली ज्या अहर्दाइ लोकांनी झिलजहावर उतरून डाच स्वराज्याचा पया घेतला त्यापैकी एटीस हा एक होता. हा पुराव जगां सुमार खेळणारा. विषयलेषः व लुकासलोवा; तेव्हापि स्पेनच्या प्रबल वादशहाईस पुढे भयमई झालेल्या डाच स्वराज्याचा पायाचा दगळ वसविणान्या हॉलंडच्या देशभक्तमालिकेत त्याने नांव लावून ठेविले आहे. ग्रानिंजन येथील राष्ट्रसैन्याने नायकत्व आतां हॅनेस्ले याजकरीत

आले. हा गृहस्थ देखणार, परंतु दुराचरणी व सुखाभिलाषी होता; युद्ध-कलेचे ज्ञान त्याला बिलकुल नव्हते. ता. १६ जून रोजी हॉइन्चा हीथ येथे पारमित्र भेतापति मार्टिन शेक याने त्यास गाठले, व त्याच्या सैन्याची एका तासांत वागवत केले. अतिजिनसा वेडा उठला, बेलेंकर मोकळा होऊन त्याने नोडचा क्माणावर बुड्याची तयारी सुरू केली. आसपासच्या प्रदेशातील गांधी असून त्यांनी लुटलुट व दंगेबाज हल केले. लढात भेतापती, लढात भेत्ते, लढात मोहिमा व वेडे यांचे एक लढातूने युद्ध जात चालू आले. ऑग्नला हॉइन्चोच्या हातूनच युद्ध चालविण्याचा प्रसंग येऊन पोहोचला होता.

या सालातच एकत्र्यांत स. जॉन हा हेंडरलंडच्या सुनेदारीचे काम सौहार्द चालता आला. या प्रांतातील स्थानिकसभा एकमेकांशी व राष्ट्रांतकसम्प्रदायांशी वाग्वार करत करित; व प्रांतिकसंघटनेस जॉनच्या सूचनेपुरता सुद्धा पैसा मंजूर होईना. त्याला अचसामुर्खी धिकत आणण्यास साधन न मिळाल्यामुळे पुष्कळ वेळ उपाशी निजवे लागे. त्याची गहण्याची जागा ह्मणजे चरकीचा एक भाग असत, त्यांत भायान सुमान सुद्धा पुरते नव्हते. जॉनला सुले फार होती; त्याच्या शिक्षणाची वेगळे तज्ज्ञज्ञकर्णे आता त्याला जख्म होते; व त्याच्या जहागिरीची व्यवस्थाही त्याला पहावयाची होती. त्याचा बडोला मुलगा बुझ्यंग लुई यावेची गण-सभेच्या सैन्यावरेंचर होते. हॉइन्चोच्या लढाईत त्याला निराशरीर होऊन त्याच्या वीरचरित्रात्मक कुलवतसम सुखात आली होती. सुले मार्टिनस रायसभेने अरलेंडगेइमभूति वकील फ्रान्स्मध्ये पाठवून अर्जुशी रेशिम घेतें ता. २९ सप्टेंबर रोजी काही करार करविले; व ते पुढे नोडोच्या समयावरून कायम करण्यांत आले. हॉलंड, ड्रीलंड प्रांतांनी मात्र या व्यवहाराशी बिलकुल संबंध ठेविला नाही. त्यांनी राजपुत्र ऑग्नला आपले स्वागित स्वैकाम्याविषयी वितेंतिले केली.

वर्गहितल ग्रॅन्विल्लचा ऑग्नविषयी द्वेष अद्याप प्रदीप्त होताच. त्याने ऑग्नला नीति उपाय करण्याकरिता व त्याचे प्रयत्न बंद करण्याकरिता त्यास बहिष्कार घालावा, व त्यास परून आणणारास किंवा मारणारास मोठाही पक्षीस लावावी अशी राजास सूचना केली. ता. १५ मार्च

दोही हा वहिष्काराचा उगव प्रसिद्ध झाला, हें काहीतें घेतलिल्या मोठ्याने अर्ध्वां स्मारकच होऊन दगलें आहे. मोठ्याच्या अजकांतील या सर्वेष्टाच्याला गनरी जनावराप्रमाणें मारणांयम तीस लक्षांची देणगी व रंपनच्या दग्यां जहागिरदारांचा मान देऊं कणाः या फिलिपच्या व त्यास तसा मारु देणाः या घेतिल्ल्याच थड्यावरील हा दुर्कांतीचा दगड फाटण्याची जिवळीत दिव अन्तर उद्या शत्रु थरि ही काणाची ही छःती टोणार मर्ती, या वहिष्कार लेखात फिलिप व त्याचा बाप यांनी बुद्ध्यावर केलेले उपकार व त्याचीं त्यानें कृतप्रवणनें केलेली निष्कसि यांचे पत्तावना केली होती. विजयिअन, सतिध्वंस, मेदनांतील पाथनेचे जमाव यांचे उपद्रव्य स्व त्याजकडे देऊन त्याजवद्दल त्यावर या लेखांत दोषांगे केले होते; त्यानें आख्याच्या विरुद्ध केलेल्या म्हाका, हेंरल इमध्ये उपस्थित केलेले बंड, व त्याच्या राजदोही पर्वनामुळे स्थितिशलीकीनीं केलेला जनसंहार या गोष्टीबद्दल त्यास दुषणें दिली होती. त्यानें आपले वर्तन मंथ्यान्मक देवून मतस्वातंत्र्याचा प्रस्ताव केल्याबद्दल, आपली रुडंड्या जागी नेमणुक करून घेतल्याबद्दल, घट्या तह मोडल्याबद्दल, डॉन जॉनचे सद्देतु विफल केल्याबद्दल, व कोलोन येथील मसलतीत मोड; घालण्याबद्दल त्यावर दोषांगे केले होते. शत्रुची, या काळणाम्तर आम्ही त्यास राजदोही, दंडवीर, आमचा व राष्ट्राला शत्रु ठरविला आहे; व त्यास निरंतरचा वहिष्कार घातला आहे. आमच्या प्रजेपैकी कोणीही इसमानें त्याच्याशीं उचडं अगर गुन चवत्तर ठेवूं नये अगर त्यास अन्न, पाणी वगैरे वस्तूंचा पुरवठा करूं नये अशी आमची संक ताकीद आहे. त्याच्या जिवाला अगर मालमत्तेला पाहिजेल त्यानें अपाय करवा. बुद्ध्याम नैसा हा अनुषममाजवा शत्रु असल्यामुळे त्याची भिलकत पाहिजेल त्यांनीं श्रेताशक पराधी असा आमचा हुकूम आहे, आणि या दुष्ट व्याधीपामुन आह्याम मुक्त करणार कोणी सन्तुष्ट या देशांत किंवा अन्य देशांत निवाल्यास व त्यानें त्याला जिवंत अगर मृत पकडून दिल्यास किंवा निदान त्याचा शणापहार केल्यास आम्ही त्यास पंचवांस दजार मोहोग रोख व तावडतोड देऊं. त्यानें काही गुन्हा, मग तो कितीही निष असो, केला असल्यास त्याबद्दल त्याला माफी

मिडेल व त्या जहागिरी पेशाने नमन्यास त्यास एकदम सरदारपदांत जाणा मिडेल, 'अथ जहांग केसे होते.

बाला जवाब दणून "अत्यममयंत" तसेच सुप्रसिद्ध लेख सांगण्याने प्रसिद्ध केला. जुलुमास निर्भयाण येणारे देणारा इतरा फडके देत इतिहासांतरी दूसरा कोठेही आच्छेदण नाही. लढावधि सपरे देऊन, किंदा कुटुंबातील माणसांस मोडमोडया हुपारवा जागा देऊ करून अगर सुपयन करून किंदा मोडवा सुटसुटीशी मेळीची लालुच दाखवून राजपुत्राला वग करणाथे सर्व त्यास एकठेसे पाहून जैशमितीने पेजेन्त्या उद्देशाचे राजास स्मरण आले, व मीहीने त्याला ह्या पळेविण्याचा अगर हुन करून राहीमा कण्याचा हा संवदचा उपाय त्याने आतां यांजिहा देला. बहिष्कार देवत "जा नीच देगी" मनुष्यास अन्नपाणी, विस्तु आग विगण्याची जागा मिळू नये. त्याची मिळकत दख्खेदमोरास मिळवी व त्याचा आत्मा विश्वशयनीत जावा असा ठराव केला होता. परंतु वेडाच्या भाषी राजा आपल्या मळ्यांत अडकवून पोदास फाव त्यास करीत आले असे प्रसिद्धपणे घोळणाले व पुढे उबवपणे सनकासणे समता करणारा हा "नीच देगी" आपल्या तीर्तिशेषुषणाने व त्या समाजिक पदवीने अगळे आसेच्य बहिष्काराचेच तुच्छ अभ्यास समर्थ होता. त्याने नेदरलंडांत राजा ही कल्पनाच विंगत आले असे प्रतिपादन केले. राजा हा शब्द केविल्ले, नेपल्ल अगर पश्चिम मोरारिक्त फिफिष हेही ज वेडे यांच्या मालकाम लक्षणयोग्य असेल; परंतु नेदरलंडांत जुन्या सनदी संज्ञाने दागणारा शिवाणी "अग" अमज्यामुळे सगळ्या आपणास नेदरलंड राजा दागवत देण्याचा अगर ऑरेंजर्स वेड्यांरीत यणता करण्याचा शिलकुल अधिकार पोहोचत नव्हता. फिफिषेसुत पूर्वज ऑरेंज सगळ्यास एकचट मानकरा होते; ते सगळ्यांस मोडे सनाधीन होते यावेरी फिफिषेच पूर्वज स्विडरार्कदमथे छानि शिलदर होते. "शिलदर फिफिषे नेदरलंडमथे कुलकमगत अधिकार कांहीही असोत. त्याने सगळ्यासहणाच्या वेरी धतलल्या आपया मोहन, राजाच्या जुन्या सनदा जवळवर्तने धुळीस मिळवून आपले सर्व अधिकार नष्ट करून नेतले ओढत; व आपण स्वतः अनेक, अपराध करून आपल्या प्रजाजनांच्या आचरणाचा इतरास

करणाचा हक्की नाहीसा करून घेतला आहे. राजाने राष्ट्राचे सर्व कागदे पायावाली पदोपदी मुद्राबिंब्यावर प्रेस त्याच्या मतेवर पाव घालण्यास अधिकार पोंढोवत नाही काय ? राजाने केलेले अयोग्य सुने या लेखात उघडपणे त्याजपुढे मांडले होते; तरीच संशयपूर्ण वातावरणात राष्ट्राच्या फिलिप व मेन्किल या मंडळींनी राजपुत्रावर संशयपूर्ण आचरणाचा आरोप करावा हे केवळ हास्यास्पद होतं. त्यावेळीं मॅसिडोन- (ग्रीसच्या पुर्वेकडील प्रांत) च्या फिलिपला सुप्रसिद्ध वक्ता व मुत्तमदी हेमॅरशिनीस याने घालून द्याविलेल्या शब्दांचा राजपुत्राने योवेर्जी पुनरुच्चार केला: "जुलुमार्शी जगडाच्यांत संशयवृत्ति हें म्यातंघभाक लोकांस एक मोंडें चिलखत आहे." हीं अक्षरे राष्ट्राच्या अंतःकरणावर खोदण्याकरिता आपण मुद्राम शोधून काढिलीं आहेत; व ईश्वररूपेन त्यांचा राष्ट्राच्या मनवर पूर्ण संस्कार होवो असें यांत लिहिलें होतं. मारेकऱ्याची कल्पना नवी नवनी; राजपुत्रानें फिलिपला असें जाहीर केलें कीं, "माझे प्राण वेण्याकरितां आपण वेळोवेळीं रचलेले वेत व केलेले करार मला पूर्णपणे विदित आहेत; परंतु माझे प्राण व ऐहिक संपत्ति मी ईश्वरचरणीं अर्पण केलीं आहेत; व त्यांचा तो आपलें वैभव वाढविण्याच्या कामीं व मला कृतार्थ करण्याकरितां योग्य दिसेल त्याप्रमाणें विनियोग करण्यास समर्थ आहे." पुढें राष्ट्रास उद्देशून तो लिखितो: "परंतु जर माझ्या विशेषगमनानें राष्ट्राचा कायदा होत असेल तर मी देश सोडून जाण्यास तयार आहे. माझ्या जाण्यानें किंवाहना माझ्या मृत्यूनें तुमचो या अमर्षपरिपामून सुटका होत अमन्यास मला त्या जाण्यापासून किती आनंद होईल ! मला तें मरण किती सुखाचें होईल ! कारण मी आपली सर्व भंपनि कशाकरितां म्हावली आहे ! श्रीमान्, होण्याकरितां काय ? मी आपल्या भावांस कशाकरितां मुक्तलों ? दुसरे भाऊ मिळतिले झणून काय ! मी आपला मुलगा इतके दिवस अटकेंत कां राहूं दिला ? तुझी भला दुसरा मुलगा देतां काय ? मी आपला जीव वेळोवेळीं कशाकरितां धोक्यांत घेतला ? इतकी तुमची सेवा करून व सर्व संपत्तीला मुकून तुमच्या स्वातंत्र्यासाठीं मला काय मिळवावयाचें आहे ! तर माझे मालकहो, जर माझ्या जाण्यानें अगर मरणानें तुमचें कार्य होत असेल, तर मला

तशी एकदम आज्ञा करी ! मला हुकूम करवा; प्रस्थांच्या शेवटच्या सीमेवर आऊन राहण्यास सांगा; मी तयार आहे ! हे माझे उत्तर ! दाच्यावर कोणाही राजाची अगर राजपुत्राची मालकी नाही; हे तुमच्या स्वाधीन आहे ! ! याचा तुमच्या हितार्थ, इच्छा स्वराष्ट्राच्या वळकतीकरिता वाटल त्याप्रमाणे उपयोग करा ! परंतु माझ्या अनुभवान्ना व अल्प प्रयत्नांचा, माझ्या अवशिष्ट जीविताचा व विज्ञानाचा तुझ्या कांहीं उपयोग भसल तर तीं मी तुमच्या सेवेस पुन्हा एकवार अर्पण करतो. " या आत्ममर्शाने लक्षावर त्याची सही, मुद्रा. व " मर्यादितता मर्यादा " हे त्याचे अवशेष वाक्य शेवटी होते. या लेखाचे युगेपातील सर्व अद्याचीन भाषात भाषांतर करून ते समिद्ध करण्यांत आले. हेतूच्या अर्थाने हा लेख वाचून पसंत केला.

सन १५८० च्या अखेर व पुढील सालच्या प्रारंभी आग्नेय दिशेकडे उभयपक्षांत लढान लढान चकमकी चालल्या होत्या. रैनेवरने स्टोनिक किल्ल्यास वेढा दिला. शहराचे लोक कांहीं केल्या शरण जाईना. शेवटी रैनेवरने अर्जंजेन अंजुस पाठविलेली दणूत कांहीं बलावर पंच न्याय करून तीं शहरांत पाठविली. यांपैकी एका पक्षांत अंजुस व्हॅड्डे व ब्रायंड मोर्तांतल शहर काबीज करण्याविषयी आग्रहपूर्वक सुचविले होते; व थर्माच्या वावरील राजकीयकांनी विशेष विचार करून नवः शहराच्यांत आल्यावर पाहिजेल ते धर्म लोकांवर लादता येईल असे ठरविले होते. ते पक्ष रैनेवर लांगार समिद्ध करून त्याच्या अमेक्य प्रति लोकांस वारीत होता. राजपुत्रांत हे पक्ष बलावर अर्द्ध असे जाहिर केले. स्टोनिक पक्षे लापासून लोकांच्या मनावर कांहीं परिणाम आला नाही. पुढे रैनेवराची कुमक येऊन स्टोनिकचा वेढा फेब्रुवारी १५८१ अर्क टठला. तुले महिण्यांत देशभक्तानी रैनेवरच्या मैत्र्याचा पुन्हा पराभव केला; व त्याच सुमारास राष्ट्रद्रोही रैनेवरचा पश्चानाप, दुःख व निराशा यांच्याघोराने शेवट आला. मरणसमयी राष्ट्रद्रोहाम प्रयुक्ति करणाऱ्या आपल्या वशिष्ठांचे त्याचे मुखवळीकनमुद्रा केले नाही. मैत्र्यावर त्याचे काळिज स्वकैसासखे व स्वाकैच्या आकाराचे झाले होते. हा विषाचा परिणाम होत किंवा पश्चात्तापाचा होता हे निश्चयात्मक ठरवितां आले नाही.

भाग १५ वा.

स्वातंत्र्याचा करार—राजसत्ताविषय—समझवंधनाच्या कल्पना—अंग्रेज
आगमन—राजाचेहजरतकारण—बोबो वकील करार—जमिनावचा पत्तन—
कैब आपणत—अंग्रेजचे विचार—पेट—झीराड—राजपुत्राचा कैपट—समझवंधन
व अंग्रेजकर्तव्य.

गुजरातच्या अंतस्थ राज्यव्यवस्थेत यावेळीं मोठे महत्वाचे फेरफार होऊ
लागले होते; सन १५८३ च्या जातेवारी महिन्यांत डेल्फ येथे जालेल्या
सभेने संयुक्त संस्थानांच्या कागभार पाहण्याकरीता एक नये तीस सभा-
सदांचे कारभारिमंडळ नेमिले. हे सभामंड नेदरलंडवासी असावे व ते
निरागिण्या प्रांतांनीं काही पनाथांचे निवडून घावे असे ठरले होते.
या मंडळाच्या विचारावाचून परादेशी कोणतेही व्यवहार चालू नयेत;
पणु राज्यभेद्या कारभारीत असण अंग्रेजी चढवलेल्या वाटाचारीत त्यानें
कोणाचेही दबाडवळ करूं नये असा निर्बंध ठरला होता. या मंडळीस
ऑलेक्झेंडर नेदरलंडमध्ये आपला मध्य कारभार आदोर्पात चालला आहे
असा राजास भोम होऊन त्यानें मार्गरेट पासोला नेदरलंडमध्ये पाठविले;
व तिनें राज्यव्यवहाराचे काम पहावे व ऑलेक्झेंडरनें मेदोपत्य करावे
असा हुकूम फर्माविला. ऑलेक्झेंडरनें राजाचा हुकूम मान्य केला नाही.
मार्गरेटनें आपल्या मुलापुढे काही चालेना. शेवटीं दोन वर्षे अज्ञात-
वासांत काढून ती नेदरलंड मोडून निघून गेली.

सर्व नेदरलंड देशाचे ऐक्य करून त्याला एका राज्यव्यवस्थेखालीं
आणण्याची राजपुत्राची फार दिवसांपासून खटपट चालली होती; व
त्यानें स्वतः राजपद स्वीकारिले असते तर हे कामही तिच्याच उरकून गेलें
असतें. पण त्याच्या निरपेक्षबुद्धीमुळे घालून घात इतर प्रांतांपासून
कायमचे विभक्त झाले होते. स्वतंत्र झालेल्या प्रांतांपैकी हॉलंड
व झीलंडहेखरीज इतर प्रांतांनीं अंग्रेजी वाटावाटा करून त्याचें
स्वामित्व पतकरण्याचें कबूल केलें. हे दोन प्रांत मात्र
अंग्रेजगिवाय इतर कोणाचेही स्वामित्व कबूल करण्यास तयार
होवनात. सन १५८० च्या मार्च व एप्रिल महिन्यांत या प्रांतांच्या

सभांनी फिलिपचा सर्व संबंध तोडून राजपुत्रांना आपले राजपद स्वीकारावे असे ठराव केले होते; परंतु बुईन्जमनने ती गोष्ट नाकारल्यामुळे हे ठराव तसेच गुप्त ठेवाचे लागले. त्यानंतर ता. ५ जुलै १५८३ रोजी सभांनी पुन्हा राजपुत्रास आग्रहपूर्वक व विनयपूर्वक तीच मागणी केली व लढाई संपेपर्यंत तरी बुईन्जमनने लष्करी अंमलदार नेमणे व लढाईचे काम चालविणे, सभेच्या सल्ल्याने मुलकी व जमाबंदी कामगार नेमणे, कोणत्याही धर्मास उपासने न लावता नवा धर्म चालविणे, वेगळे सर्व कारभार आपल्या मुख्यांरीने चालवावा अशी विनंति केली. राजपुत्रांनी राज्याचा सुभेदार या नात्याने मग १५७६ साली आपणास मिळालेले अधिकारच हाही चालवावयाचे आहेत असा विचार करून शेवटी ही विनंती मान्य केली. सभेने पुढे राजपुत्रास न कळविता त्याजकडे त्याच्या हत्येपर्यंत हे पद चालावे असे ठरविले. ता. २४ जुलै रोजी राजपुत्र ओरेंज व हॉलंड व झीलंड येथील पोलिकसभा यांच्या दरम्यान इमानाच्या शपथा झाल्या. ता. २६ जुलै १५८३ रोजी चिन्नत डगलेल्या प्रीतोच्या मुख्यांरीची मोठी मजालस हेग येथे जमून त्यांनी आपण स्वतंत्र झाल्याचा ठराव प्रसिद्ध केला. या लेखाचे नांव राजमतानिघेप असे होते; परंतु यांत राष्ट्राच्या पुर्वागार राज्यव्यवस्थेत कोणताही फरक केला नव्हता.

या लेखाच्या प्रांभी या द्वच स्वराज्यजनकांनी अनुशासनधर्माची कांही दितकर सामान्यतत्त्वे समुद्र करून ठेविली आहेत. उदाहरणार्थ: ईश्वर राजास आपल्या प्रजेचे रक्षण करण्याकरिता नेमतो; परंतु जर राजा प्रजेवर जुलूम करे लामला, त्याने त्याचे रुचे इक नाहींसे केले, प्रजेम तो मुलामाप्रमाणे वागवू लागला; तर तो राजा जुलमी झाल्यामुळे राष्ट्राच्या प्रतिनिधींनी त्याला पदच्युत करून त्याच्या हिकाणी दुसरा नेमवा. पुढे हे नियम नेदर्लंड देशाला लागू करून दाखविले आहेत. त्यांत प्रथम गेल्या पंचवीस वर्षांच्या इतिहासाचे चोटक वर्णन करून राजाचे भारभर दोषारोप केलेले आढळतात. यापैकी एक दगाशस्त्रांनी राजास पदच्युत करण्यास वस्स होते. नेदर्लंडच्या लोकांनी आपल्या राजाची बगस्त समितिलेली काकणी या लेखांत सत्य स्वरूप, सत्या

कलवच्याने परंतु फार नेमस्त व साध्या भाषेने लिहिली आहे. राजाचा प्रथमपासून नेदरलंडचे तद्देशीय लोक बाजूम ठेवून निवळ स्पॅनिश अधिकाऱ्यांच्या हातून राज्य करण्याचा, पादाक्रांत केलेल्या देशाप्रमाणे या नियन्त्रित राजसत्तेच्या शक्ती अनियन्त्रित अंमल चालविण्याचा, तेथील लोकांस शत्रुप्रमाणे वागविण्याचा व या देशांत स्पॅनिश धर्मसंशोधनपद्धति सुरू करून लोकांचा उल करण्याचा इगद्ग होता. हा हेतू मनांत धरून प्रथम नवे धर्माध्यक्ष नेमण्यांत आले. पुढे विज्ञप्ति-अर्ज, चर्चेने व मॉटिर्स यांचा वध, आत्महत्या व फांकीदीर्दील धगधगी, यमाशानाची कृत्ये, पाणट्यानि, लोकांचे विवशमन, मिळकतीच्या जाण्या, रेकिसन्सच्या कारकीर्दीतील अंतर्द्वर्षाच्या अपात, सैन्याचे बंड व त्याम राजाचे अनुमोदन, डॉन जॉनचे परमोदीचे वर्तन. घेऊन तद्द मध्य केल्याचे खोटेच आश्वासन. राष्ट्रांत फूट पाडण्याचा यत्न, जर्मन पलटणांशी खलबत्ते, कोलोन येथील बाटाव्हट व सरकारचा मायवर्षणा, व ऑरेंजवर बहिष्कार वगैरे प्रकार एकामागून एक घडून आले. याप्रमाणे वीस वर्षे राजाने नेदरलंडच्या प्रजाजनोक्तेन दयाची सावली काढून घेतल्यामुळे सृष्टिक्रमान अनुसरून आपल्या राष्ट्राचे हक, सन्दा व स्वातंत्र्य कायम राखण्याकरिता व स्पॅनिश लोकांच्या मुख्यमिहिमेन आपणाय निरंतरचें सोडवून घेण्याकरिता व हा आपला विचार जगास जाहिर करण्याकरिता या लोकांनी फिलिपला पटवुत केलेल्या इगद्ग केला, व यापुढे आपण त्याची पडवी लागू अधिकार मान्य करणार नाहीं अशा शपथ घेण्याचे दगविले. हाच पुरे तेजशी वर्षे भयभट्टीच्या स्थितीत राहिलेल्या छत्र लोकसत्ताक राज्याचा काया होय. यावरून नेदरलंडच्या देशभक्तींनी केवळ कळनेत्या अंतावर एखादी नवी राज्यव्यवस्था निर्माण केली नाहीं. पुर्वोक्त ऐतिहासिक परंपरेने चालत आलेली व्यवस्था कायम करण्याचें हा प्रयत्न होता. राजांनी वेळोवेळी शपथपूर्वक व आपले शिक्के मोर्तेच घादून दिलेल्या सनदीप्रमाणे राज्यव्यवस्था चालावी व जुन्या राजकीय रीत्या कायम राहण्या असे त्यांचे मागणें होतें. 'राजा प्रकटिपजनांत' या शब्दास धरून ते राजाच्या ईश्वरदत्त हक्काचा विचार करीत होते; व ते तत्त्व

उल्लेखन केल्यामुळे राजास त्यांनी पदच्युत केलें होतें. पुढें शंभर वर्षांनीं उद्भवलेल्या समाजत्यागत्याच्या अगर राजा मनुष्यांशी असून प्रजेचा मुक्त्याचें अर्हें वगैरे एकदेशीय कल्पना या वेळीं डच लोकांच्या होण्यांत आल्याचें दिसून येत नाहीं. राजाला योग्य कारणावरून पदच्युत करण्याचा हक्क प्रजेस आहे असें निर्विवाद ठरल्यावर त्यास ईश्वरास मानणें अभ्युद्ध आहे अशी शंका या वेळीं उद्भवली नाहीं.

त्याचप्रमाणें पुढें जाग महिण्यांनीं ओस्वर्ग येथें भरलेल्या जर्मनमहासंघटनेत हिंमत्या नवेंने आपले वकील पाठवून राजसत्तापत्तियासार्थें समर्थन करण्याकरितां त्यांना जें सुवाचें दिवण दिलें होतें, त्यांतही राजा हा ईश्वरास आहे व तो लोकनियुक्त असावा अशी विरोधी विधानें एकाच वाक्यांत कोठलीं आढळतात. 'रांदासुखी परमेश्वर' हे लोकसनावादी लोकचि आदितत्त्व वेदज्ञच या परमेश्वरी विधानांचा मेळ या ठणें शक्य आहे. पुढें सभेने या दिवणांत ऑस्ट्रियाच्या राजघराण्यानं प्रजेशीं काहीं करण घालण्याचें कडल केल्यापेठून त्यास नेदरलँडचें शासकपद मिळालें होतें. त्यावेळीं कोणताही एक कगर मोंडर्नाच त्या घराण्यातील राज-पुरुषांचा नेदरलँडवरील वासहक्क नष्ट झाल्याचा ठगव होता; ते कगर फिलिप्स मोंडर्ले असल्यामुळे, व या कगराच्या मुद्राशीं अगलेलीं स्वभावमिद्ध व सर्वसंमत नीतितत्त्वें उद्भवून केल्यामुळे त्याला पदच्युत करण्याचें हक्क लोकांस पाच झाला आहे, असें प्रतिपादन केलें होतें. "ईश्वरानें कोणत्याही व्यक्तीस सर्व कायदे व न्यायपद्धति उद्भवून करून आपल्या उच्छेदप्रमाणें वागण्याचा हक्क दिला नाहीं." नेदरलँडच्या लोकांच्या मागण्या केवळ तार्विक किंवा कार्पनिक नव्हत्या. राजाच्या व लोकसमाजाच्या सामान्य हक्कांचा प्रश्न त्यांनीं हातीं घेतला नव्हता. प्रकृत व न्याय्य अशा गोष्टींसंबंधानें त्यांचें भोंडण होतें. राज येवढी गोष्ट खरी कीं धर्मविषयक प्रश्नांच्या समाधानकारक निकाल लागला असता तर केवळ राजकीय हक्कांचा उच्चार इतक्या स्पष्ट रीतीने होण्याचा कदाचित् प्रसंगही झाला नसता, सत्तानिषेधाच्या लेखांत कॅथोलिक-धर्मीयांचा कोणत्याही प्रकारें उपमर्द न करितां धर्मच्छल व धर्मसंशोधन ही बंडाचा मुख्य कारणें होत असें नमूद करून ठेविलें आहे.

या नामांकित स्वातंत्र्यलेखावर महा कर्णारांनी नेदर्लंडच्या जाणपदाच्या नावाने व मुक्त्यारीने ठेकव्य केले होते. या वेळच्या मुत्सद्यांनी लोकांच्या प्रतिनिधींच्या ठिकाणी लोकांसमोरी भावना करून स्थानिकसभांचे सुव्यवहार हेच येथे जमविले; व त्यांच्या हातून हे राजसत्तापारित्यागार्चे कव्य कर्गविले. समाजसमयाच्या (Social Compact) कल्पना यावेळी या समितीच्या पुढे गेल्या नव्हत्या.

हॉलंड व झीलंडचे शासकपद राजपुत्रांनी मोठ्या कष्टाने पतकले होते. ह्या संयुक्तप्रांतांकडून आपले स्वामित्व पतकगण्याविषयी त्याला वारंवार विनंती होत होती; परंतु आपल्याविषयी लोकांत येससमज होईल या भीतीने त्याने ती मान्य केली नाहीं. अँग्रेजी या विषयसमर्थाने करार अघाव मुकर झाले नव्हते; त्यामुळे कांहीं काळपर्यंत ऑरेंजला स्वतंत्र झालेन्या सर्व प्रांतांचे स्वामित्व राष्ट्रसभेच्या धिनबन्नेवरून स्वीकाराचें लागले. या नवीन व्यवस्थेवरून संविधानाचे नेदर्लंडमधील कान आपोआप मंगले. ते या सालच्या आक्टोबर महिन्यांत स्वदेशीं निघून गेला. त्याला राजपुत्राच्या अंगावर घालण्याकरिता एक प्यादे ह्मणून संश्लेषिक सारदारानीं ओपेनून उठवून पाहवाईने नेदर्लंडांत आणिले होते. परंतु तो पुढे त्याच महामुत्सयाच्या हातांनील काढले होऊन वसला. त्याच्या हातून या दृष्ट कालांत कांहीं स्वजनदोही, निघ अगर नृशंसपणाचें कव्य झाले नाहीं असें जाणून राष्ट्रसभेने त्याला अल्पशी नमणूक करून दिली.

अँग्रेज; नेदर्लंडला आणण्यांत ऑरेंजचाच आग्रह विशेष होता. लोकांचे त्याच्याविरुद्ध आक्षेप बरेच होते. फ्रेंचअंमल स्पेनिश अमलाप्रमाणेच पाक होण्याचा संभव होता. अँग्रेज हा फार चैनराज व गार्बिक असल्यामुळे त्याच्यापासून बराच उपसर्ग लागण्याची भीति होती. नव्या धर्मतत्त्वांत त्याची श्रद्धा दृढ नव्हती. राजपुत्राचे यावर असें उतर होतें कीं 'अर्थनीं बरोगे राष्ट्र नेदर्लंडाविषयी फार उदासीन असल्यामुळे नेदर्लंडाचे आतां कोणची वाढ न पाहतां मिळेल त्या राजपुत्राचे साहाय्य घेऊन आपले कार्य उरवून घेतले पाहिजे. मोठी पक्काचे मिळविण्याच्या आशेनें चार दिवस उपास करित बसल्यास प्राणास अपाय होण्याची भीति

असते. फ्रेंच मुत्सदांची नेदरलँडला मनापासून मर्त करण्याची इच्छा होती. परंतु फ्रान्सच्या राजाच्या खाजगी परिचारका उलट कर होता. कदाचित् नेदरलँडच्या शासकपदावर अँजुम मूर्तिमंत स्थापन केल्यावर फ्रेंचराजा या गृहाराज मनेभाकाने मर्त करील अशी आशा होती. निदान स्पॅनिश जुलुमाची बरोचनी आतां कोणत्याही राजपुत्राच्या हातून होणे शक्य नव्हतें. अँजु हा नेदरलँडच्या लोहमस्तक राज्याचा पेंवळ नियंता होणार असल्यामुळे त्याला गृह्याच्या शास्त्रीन समजाचे निर्बंध होतेच; व धर्माच्या प्रावृत्तीत कोणत्याही पंथस वास न पाहोन्नयाविषयी प्रथम ठराव करावयाचा असल्यामुळे अँजुच्या धर्मनिराकरापासून नेदरलँडला कांहीं अपाय होणार नाही असें अँग्रेजपक्षास लोकांचे विचार होते. उन्हाग्रस्त पांच हजार नामांकित शिलेदार बरोबर घेऊन अँजु नेदरलँडच्या पश्चिम सरहद्दीवर दाखल आला. या वेळीं पार्माने कॅप्सिटरास वेढा दिला होता; तो एकदम उठून पार्माने दुर्नेवर परतला. कॅप्सिटरासोत जुद्धाची बरीच तयारी करून अँजुने पुढे एकाएकी आपल्या सैन्यास फटा दिला. हपिंकी जेथे सैनिक दुर्नेचा सुभेदार स. एस्पिनॉय याच्या तैनातीस गाहिले. अँजु एकाएकी इंग्लंडला निघून गेला. नंतर पार्माने दुर्नेला वेढा दिला. स. एस्पिनॉय आपल्या सैन्यासह उजवेकडे गेला होता. त्याच्या शस्त्र बांधकामे शिबंदीस उजेजन देऊन जाहूशीं मामना दिल्या. वेढा देऊन माहिने चालला. अखेर पार्मानेच्या हुतांनी शिबंदी पलटणीस किताबाकितवी केल्यामुळे, कॅपेलिक लोकांनी शहरात उघडपणे बंड केल्यामुळे व नव्या धर्माच्या लोकांचाही शत्रूस शरण जाण्याविषयी आग्रह पडल्यामुळे श्रीमती एस्पिनॉय इजला शत्रूस शरण जावे लागलें. शत्रूंनी तिच्या सैन्यासह बाहेर निघून जाण्यास परवानगी दिली; व जाते-वेळीं तिचा जयजयकार केला.

सन १५८२ सालच्या प्रारंभी देशाची अराजकस्थिति झालेली पाहून व स्पॅनिशच्या प्रांतांचा परस्पराविषयी अस्वरुपाव व राष्ट्रीय कामासंबंधाने उदासीनता व कर्पण्य वगैरे मनांत आणून पुन्हा एकवार राजपुत्राने सर्व गृहस मोठ्या कळकळीने राष्ट्राच्या संरक्षणाची नयागी करण्याविषयी व अँजुची राजपदावर स्थापना करण्याविषयी विनंति केली. दुर्नेसाले

पुराण. संपत्तिमान् व सुंदर शहर शत्रुंनी आक्रमण केलें असतां सर्व राह
होले मिटून स्वस्थ बसलें होतें. आपल्या गांवावर किंवा शहरावर कांहीं
अरिष्ट आल्याशिवाय सार्वजनिक कामांकडे कोणाचें लक्ष जाईना. अशा
स्थितीत राजपुत्राच्या विनंतीवरून जाणें होऊन राष्ट्रसभेनें अँजुशी बँलुणें
करण्यकारितां आपले वकील इंग्लंडमध्ये पाठविले. आल्डमोड व इतर
कांहीं वकील पुर्वीच इंग्लंडमध्ये गेले होते. ता. २२ नोवेंबर १५८१
आल्डमोडचें राजपुत्रास पत्र आलें; त्यांत अँजुचा व इटालीचायचा
विवाह त्याच दिवशीं ठरला असें लिहिलें होतें. ही वार्ता ऐकून नेदरलँड-
मध्ये लोकांनी मोठे महांसख केले. खुद्द इंग्लंडमध्येसुद्धा लक्ष्मणाभा-
शिवाय ब्राह्मीचे सर्व समारंभ झाले. परंतु पुढील सप्ततचा जांवेवारी
संपेपर्यंत लक्षाची कांहींच आशा न दिसल्यामुळे अँजुने नेदरलँडच्या
वकीलांचें निमंत्रण पत्कळत या उत्तरसमुद्राच्या कोकणपक्षकडे मोर्चा
फिरविला. इटालीचेथ राणी त्याला पेंहोचविण्याकरितां कांहीं सुकामा-
पर्यंत आली; व तिनें नेदरलँडपर्यंत पेंहोचविण्याकरितां बरेच इंग्लिश
सरदार त्याजवरोबर पाठविले. ता. १० फेब्रुवारी रोजी फ्लिंग वंदरांत
तो एकंदर लढाईम्यासह उतरला. त्याचें स्वागत करण्याकरितां
राजपुत्र अँरेज, स. वुस्पीनीय व राष्ट्रसभेचे मुखत्यार आले होते. अँजुचें
वय अद्यापि वर्षाचें दंतें; परंतु चेहेरा कुसप व आकार वेडव होता.
त्याच्या बुद्धींत थोडी तरतरी दिसे; त्यामुळे तो थोर मनाचा. बुद्धिमान
व संधोडीचा असादा असा लोकांचा प्रथम ग्रह झाला. परंतु त्याचा
नीच व पातकी स्वभाव लोंकितच व्यक्त झाला. महत्वाकांक्षी परंतु क्षुद्र,
साईसमिय परंतु भिन्न, कारस्थानी परंतु मुख असो हा गृहस्थ नेदरलँडचे
संरक्षण करण्यास सर्वस्वी असमर्थ होता. तो फ्लिंग येथें उतरतांच
तोफांची सलामी, वायूंचे गजर व लोकांचे जपधोष सुरू झाले. फ्लिंगचे
अधिकारि, इंग्लंडचे निगनिराळ्या ठिकाणचे मुखत्यार यांची स्वागतपर
भाषणें झाली; येवडीं बंडा खाना झाला. फेब्रुवारीच्या १७ व्या तारखेस
अँजु अँडवर्पला निघाला. येथें माचीन रिवाजाप्रमाणें शहराबाहेर राज्या-
भिषेक व राजारूपा शपथ होऊन नंतर नगरप्रवेश करण्याची योजना
केली होती. समुद्रतीरावर मोठा दरवार भरला. बाबेजी एका नामोकि

व्यापपेहितानें थोडे रानुतिपर भाषण करून, "सालंद प्रवेश" सनद छेमिश भाषेन वाचून दाखविलें. अँजुनें ती मान्य करून जुन्या पद्धती-प्रमाणें शपथ घेतल्या; व झाबेरेचें स्वातंत्र्य कायम राखण्याकरितां आपण आपलें सर्व एक आसवें असें आश्वासन दिलें. पुढें राजवटें परिधान केल्यावर आपणसी कांही भाषणें होऊन शहरांत जाण्याकरितां स्वारी निघाली. निगनिगळ्या देशाचे व्यापारी व सरदार यांनीं या समारंभास आपुवें शोभा आली होती. भर दिवस! स्म्यांनीं मशाली पेटल्या होत्या. शहराच्या वेशीपाशीं येतांच साहित्यमंडळाच्या प्रयोगांनीं सर्व वातावरण गजबजून गेलें; पलटणें व शहरवासी लोक यांनीं सर्व रस्ते दोहों-बाजूंनीं रोमले होते. गवाक्षें व सौभाग्यशेखरें रम्य सुगंधमळांनीं भरून गेलीं होती. स्वार्थ सुकामाच्या ठिकाणीं येऊन पोंहोचेपर्यंत बरीच रात्र होऊन गेली. निगनिगळ्या राजकार्य व धर्मसमाजांचीं अभिनंदनपर मान-पत्रें एकूण व्यास 'वचनें किं दगिद्रता' या व्यासाचें उचरें देण्याच्या साधणम्ममारंभांत दुसरा दिवस गेला. कॅथोलिकधर्मीयांस नवीन पंथा-करून कांही निर्वध होणार नाहीं असें यत्नेच्या अँजुनें आश्वासन दिलें. या समारंभाचीं स्वर्ग किंमत पुढें ठरावपाची होती. मध्यंतरी बंडाचीं यत्नें अँजुशीं उरलेल्या कगराचीं सत्तावीस कलमें प्रसिद्ध करण्यांत आली. यांचा सारांशः—इच्च लोकधनाक राज्याचें शासकपद वंशपरंपरेनें अँजुच्या वराण्याकडे चालाई. अँजुनें सर्व प्राचीन सनदा, हक, कायदे व रुढि यथावत चालवाव्या; त्यांपैकीं एकाचेंही उल्लंघन झाल्यास त्याला धडचून कगरा; त्यानें राष्ट्रसभा वर्षीकृत एक वेळ तरी भरविली पाहिजे; नेहमीं नेदर्लंडमध्ये राहिलें पाहिजे; सर्व अधिकाराच्या जागा तद्देशीयां-शिवाय इतरांस देतां कासा नये; व एखाद्या रिकम्या झालेल्या जागेस प्रतिक्रमभा तीन उमेदवार पसंत करील त्यांपैकीं एका उमेदवाची निवड केली पाहिजे; त्यानें धर्माच्या बाबतींत हल्लीं असलेलें असलेली व्यवस्था कायम ठेवावी; क्रान्त्यशीं नेदर्लंडचें सव्वय दग्यावें; व राष्ट्रसभेकरून नऊ धीस लक्ष चार हजार फ्लोरिनची खंडणी घेऊन आपल्या स्वचनें स्पेनशीं युद्ध चालवावें. राष्ट्रसभेनें आपल्या मेन्यास राजा याचा. गद्दाच्या संमती-वाचून अँजुनें स्पेनशीं कसल्याही प्रकारचा घड अगर करार करूं नये.

फ्रान्स, स्पेन व इंग्लंड यांच्या वरून यावेळी कोणत्याही प्रकारचे भांडण नमतं फ्रेंचराजाच्या भावाने स्पेनविरुद्ध केलेल्या करारावरून त्यावेळच्या अंतःराष्ट्रीय कायद्याचे स्वरूप फार विलक्षण असले असे दिसते.

ता. २८ मार्च १५८२ हा अँजुचा जन्मदिवस होता. त्या सणानिमित्त राजवाड्यात सायंकाळी बडी मजलस झाली. त्या समयी राजपुत्र अँजु व फ्रेंच सरदार यांस निमंत्रण होतं. राजपुत्राने आपला नेहमीच्या रितीजायमणे किल्ल्याजरीफ एका खाजगी परीत आपला मुलगा मोरिस, म. हॅडेल्लो, लॉयल व फ्रेंच भस्कराचे दोन नामांकित बकील यांसह सायंकाळी जेवण केले. जेवणाचेवेळी स्पॅनिशलाकाच्या अन्नाचागंच्या काही चमत्कारिक सोयी अँजु मंडळीस सांपत होता. जेवण झाल्यावर दुसऱ्या दिवाणान्यात स्पॅनिश शिष्यांचे चिंचातील काही गमुने आपल्या मातृप्यांस दाखविण्याकरिता अँजुत चालला असता लहान आकाराचा, गांधर्व स्वरुपाचा, काटसर असा एक तरुण मनुष्य पुढे आला. त्याने राजपुत्राच्या हातात एक अर्ज टाकला; व राजपुत्राचे लक्ष अर्जाकडे असता पिसुल काढून त्याच्या डोक्यावर आडले. गोळी उजव्या कानाखाली मारून शिरली; व दांडेचे दोन दात घेऊन वरच्या जबड्यातून बाहेर निघतली. काही वेळ राजपुत्र तसाच निश्चेष्ट उभा राहिला. शुद्धीवर आल्यावर त्याने "त्याला मारून का. मी त्याला माफी केली आहे!" असे उद्गार काढले; व फ्रेंच सरदारांकडे वळून "अरे माझ्या मृत्यूने महाराजांचा केवढा विश्वास मोडत नाहीमा होणार आहे?" त्याचे माफीचे उद्गार निवण्यापूर्वीच जबड्या लोकांनी या मरिक्त्याचे भोसकुन हजारों तुकडे केले होते. ताबडतोब वैद्यलांक येऊन त्यांनी राजपुत्राच्या जखमेवर उपचार चालविले. दाहत्या आगीने जखम भाजली गेल्यामुळे रक्तस्राव वेद होऊन तो जमेल अशी आशा वाटत होती. त्याला वैद्यांनी बोलण्याची मनाई केल्यामुळे अशा कर्तव्याच्या प्रसंगीत सुद्धा त्याच्या लेखणाचे काम मारले चालले होते. मोर्तोंपरीत या गप्पाचा निदिध्याम त्याला सुट्टी शक्य नव्हते. शहराच्या रस्त्यावली पलटणीचा कप्तान शहरात राजपुत्र मेळ्याची बातमी पसरल्यामुळे त्याला

प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहण्याकरितां येथे त्याच्या दिवाणखान्यांत आला. त्याला रजपुत्र सुखरूप असल्याची बातमी शहरांत प्रसिद्ध करण्याचा हुकूम झाला, अजबरेच प्रथम लोक संगण घेऊं लागले; व ज्या गृहस्थांनीं मांकन्यस्य मारला ते त्याचेंच सार्थाद्वार असल्यामुळे आपलीं तें विं उघडकीस घेऊं नयेत या हतून त्यांनीं तें छत्र केले असा प्रवाद सुद्ध झाला. मॉरिस जैमानें गुन्हाचा वाकडाईतें तपास केल्यावरून अॅनास्टोनामक दिवाखोरा झालेल्या अॅडवर्ष येथील स्पॅनिश व्यापाऱ्यानें राजा व पार्मा यांजकडून वरसि मिळविण्याचा करार करून आपल्या जेरिंगाय नामक नोकरीच्या हातून हे छत्र करविलें असें ठरलें. गुन्हा घडण्याच्या पूर्वीच अॅनास्टो पार्माच्या छायेप्रीति जाऊन राहिलेला होता. राजपुत्राला जगण्याची आशा वाटेना. त्यानें आपला निराश्रितव चालविला; राष्ट्रमभेस अॅडचा अधिकार चालविण्याविषयी त्यानें निरर्थक पाठविला. ता. ३१ मार्च हा दिवस अॅडवर्ष शहरांत लोकांनीं उपवास करून भजन व प्रार्थना यांत गतवावा अशी देवडी झाली. दिवसभर लोक भक्तिपुरस्सर व डोळ्यांनीं सतत अश्रु टाऱ्हीत देवळांतून रजपुत्रसम आग्रम पडण्याकरितां ईश्वरमत्त करित होते. कांहीं दिवस राजपुत्राला उतार पडूं लागला. ता. १ एप्रिल रोजी जखमेवर धरलेली खपली उडून जाऊन पुन्हा जोगचा रक्तस्राव सुद्ध झाला. जखम कांहीं केल्या वंद होईना. राजपुत्राच्या जीविताची आशा मान्यत चालली. पुढे कांहीं दिवस जखम बोटानें दाबून धरून मुंडळी रेंवेदिवस बसली. पुन्हा खपली धरून उतार पडत चालला. ता. २ मे रोजी रजपुत्र आपल्या पायांनें सार्वजनिक मंदिरांत प्रार्थनेस गेला. या घास्तीनें राजपुत्राची प्रियगृहिणी मात्र ता. ९ मे रोजी त्याला सोडून फलोकी गेली. या स्त्रीच्या सद्गवामापासून राजपुत्राला अत्यंत शुभ व समाधान वाटत असे. तिच्या पेशच्या त्याला महा मुली होत्या. अॅनास्टोनें अॅडिच्या निकाल लागला असें खार्चवि कळविल्यावरून पार्मानें अॅडवर्ष, जुसेल्स, ब्रुज वगैरे शहरांत राजाच्या सनेचा आश्रय करणाऱ्यांची ताबडतोब अज्ञापनें पाठविलीं. हॉलंड व हॉलंडच्या सभा राजपुत्राच्या स्वास्थ्याची सुवाती येण्याची वाट पहात बसल्या होत्या. ती वातां समजताच त्यांच्या आनंदास सीमा उरली नही. या

आतंदोर्मीच्या संपादकांत ता. १४ आगस्ट १५८२ रोजी त्या प्रांताचे राजपद बुईल्यमला बिनतकरार पतकरावे लागले. यानंतर त्याचे राजेशी लेखी करारमदार व शपथा होऊन पुढे अधिकारदानाचा समारंभच व्हावयाचा राहिला होता.

राजपुत्रांशी या प्रांतांनी नवी राज्यव्यवस्था ठरविली; त्यांत राजा मेरीची 'ग्रूट बिकिलेज' ही सनद आधारभूत पुरली होती. त्यांत पूर्वी-पामून चालत आलेले हक्क, खडि व कायदे यांचे पुनरुज्जीवन करावे; हे प्रांत यापुढे एक स्वतंत्र राष्ट्र गणले जावे; त्याचा वंशपरंपरागत संस्थानिक या नात्याने राजपुत्रांनी लढाई चालू असेपर्यंत राजाचे पूर्वी दिलेल्या अधिकारांबरोबरच राज्यकारभार चालवावा, असे ठरले. यावरून त्याच्या हातांत कायदे, करण्याचा, न्यायमनसुबा व मुलकी अंमल चालविण्याचा वेगरे सर्व अधिकार अंशतः येऊन पोहोचले. परंतु या अधिकारांत लोकांस वेढांचेटी मिळालेल्या सनदोवरून बरेच अपवाद उत्पन्न झाले होते. राजपुत्रांम स्वार्थपर महत्वाकांक्षा असती तर खुद्द पूर्ण मुक्कत्याची राजपद प्राप्त होत असता त्याच्या ठिकाणी असले नियन्त्रित शासकपद पतकरून तो स्वस्थ बसला नसता. यापुढे सर्व राज्यकारभाराची सूत्रे त्याच्या हातांत राहिली नाहीत; व त्याला आपणास ईश्वरापुत्रांम राज्य करण्याचा हक्क मिळाला असेही प्रतिपादन करण्यास अवकाश राहिला नाही. त्याची नेमणूक राष्ट्रसभेकडून झाली होती व त्या सभेने दिलेले अधिकारच फक्त त्याला चालवावयाचे होते; यापुढे त्याला राष्ट्रसभेच्या संमतीवांचून साम, दण्ड करण्याचा अधिकार उरला नाही; तसेच हुद्याच्या अधिकार्यांची निवडणूक सभेने परंत केलेल्या वर्षीसंपून कारभारी-मंडळाच्या सल्ल्याने त्याने करावी असे ठरले; जागच्या जागी श्रेष्ठ रीतीने सर्वांस सारखा न्याय मिळण्याची जबाबदारी त्याच्यावरच आली; प्रांतिक व राष्ट्रीय सभेत सर्व सभासदांचे एकमत आल्याशिवाय त्याला कोणताही नवा कर वसविण्याचा अधिकार राहिला नाही; नाण्यांत सभेच्या संमतीवांचून ऑरेंजने कोणत्याही प्रकारची दवळादवळ करू नये असे ठरले; सेनाधीशपदाचे अधिकार सोडून बाकी त्याचे सर्व अधिकार नियमानी वांढून दाकिले होते; न्यायसत्त्यांत फक्त देखरेखीचे

ब वजावणीचे काम त्याजकडे राहिलें; कायदे करण्याकरितां राज्यसभानीं आग्रहाच्या मोतांत पाहिजेल तितकें वेळ सभा भरून कायदेकातू करावेत असें ठरल्यामुळे राजपुत्राचा कायदे करण्याचा हक्क सभांच्या अंगभूत झाला. सभानीं केल्ल्या कायद्यास दरबारी-मंडळाची संमती घेऊन राज-पुत्रांनीं तो पसार करावा एवढाच त्याचा अधिकार होता. याप्रमाणें एक स्वतंत्र लोकसत्ताक राज्य निर्माण झालें. अतां राजपुत्राची समारंभपूर्वक शासकपदावर स्थापना होण्याचेंच अवशिष्ट राहिलें होतें.

स. १५८२ साल संपूर्णतः लढाई आस्ते आस्ते चाललीच होती. पार्मानें ऊडनॉड, निनोळ वीगेर गांविं सर केली. निवाळा संघण्यापूर्वीं त्यांनीं स्पेन, इटाली वीगेर डिक्काणांहून मागविलेलीं दळे येऊन त्याच्या सैन्यांत सख्ख हजार निवडक लोकांची भरती झाली. संयुक्तसंस्थानांची कौजहां वर्गच वादविण्यांत आली. स. १५८२ सालच्या जुलै व अगोष्ट महिन्यांत गेलडर्स, फॉजलंड, घेड वीगेरनीं अँजुचा स्वाभिमूर्त्यक स्वाकार केला. या सालचा नाताळचा सण अँद्रवर्षच्या कैथोलिक पंजाजनीस कांहीं विगिरासवलनां मिळाल्यामुळे त्यांनीं मोठ्या महोत्सवांत चालविला. त्यावेळीं अँजुस भेटण्याकरितां फ्रान्समधून बॅरच बडेवंड दरबारी लोक आले. त्यांनीं अँजुची भेटलंडच्या राष्ट्रसभेनें केलेली परावलेची स्थिति पाहून फार खेद व निराशका दर्शविला; व अँजुच्या कानांत नेदर्लंडदेश फ्रान्सच्या राज्यास सामील करून फ्रेंच राज्याचें महत्त्व वादविण्याचा सन्ध फुंकला. त्याच्या भुमांत ऑरेंजविषयीं त्यांनीं पूर्ण मनसरभाव उत्पन्न केला. अँजुनें ऑरेंजच्या सावलीन शून्यरुपी न राहतां आपलें हक्क स्वतंत्रपणें चालविण्याचा निश्चय केला. सन १५८३ च्या जानेवारी महिन्यांत एक दिवशीं रात्रिं आपले सोबती शय्यागृहांत बोलावून अँजुनें त्यांस फुडेंसंमतींतल शहरे स्वतंत्र हक्कांन कब्जांत घेण्याचा आपला निश्चय कळविला. गोवोगांव शहरावसी लोंक व शिवेंद्र कोजेचे लोक यांचमध्यें कवित्राजफणानें दुर्गयोपे उत्पन्न करून, ते मिट-विण्याकरितां कौज नऊन डुकरू वीगेर शहरे काबीज करावीं असा या मंडळाचा वेत ठरला; अँद्रवर्षची कामगिरी अँजुनें स्वतः पत्करली. अँजुनें आनंबुच्या मदक्यांत गुडवे देऊळे व ईश्वराचा थावा केला. लु-

१५ जानेवारी रोजी काही फेंच लष्करी असल्लाशांनीं डंकक, डेडमॉड, ओलॉस्ट वगैरे शहरें पूर्वमंक्रताप्रमाणें सर केलीं. झूज येथें मात्र बंदबाले पसले. ता. १६ रोजीं अँटवर्प शहरांत कांहीं दगा असल्याबद्दल लोकांस संशय आला, शिवंदी पलटणीचे कप्तान व दुसरे अधिकारी या गोष्टीची विचारपूस करण्याकरितां अँजंकडे आले. राजपुत्राला अँज्विण्या पूर्ण विश्वास होता. त्यानें खुद्द अँजंकडे लोकांत असलेला वाभाटा कटोवण्या करितां ग्रामाध्यक्षास पाठविले. या मुद्दय्येकरितां व दुसरे दिवशीं मुद्दाम काहीं लोक भेटीस गेले. त्यांजपार्शीं अँजुनें या बातऱ्यांचा पूर्णपण निषेध करून आपण नेदरलँडच्या स्वातंत्र्याकरितां मरण्यास तयार आहो असें अपथेवर कळविले. त्याच दिवशीं दानप्रदत्त जेवण झाल्यावर अँजुनें आपला घोडा मागविला; व आपल्या तीनशें शस्त्रगृहक स्वार्गमह शहरच्या क्लिपडोर्प वेशींत प्रवेश केला; तेथे वसंबच्या स्वार्गम शहर कचऱ्यांत ध्या असा हुकूम करून त्यानें जवळच्या बोंजहूदच्या छावणीकडे घोडा फेंकला. लागलीच या छावणीतून महाशे स्वार व तीनशें बंदुकवाले येऊन, त्यांनीं बेरिंगील पाहरेकरी मारले व तेथे आपला पदार्थ बसविला. गोवांतील रस्ते व्यापून त्यांनीं फ्रान्सच्या मांवांनें जयजयकार सुरू केला. धरोवर लोकांनीं काय गदबड आहे ती पाहण्याकरितां बाहेर तोंडें काढतांच त्यांच्यावर गोळ्यांच बर्फाव होऊ लागले. शिपाई लोक मोकले गन पाहून लोकांच्या धर्तातून व्यापाऱ्यांच्या बावणीतून, व जहाहिरवाल्यांच्या दुकानांतून शिरतहेतसें पाहून नागरिकांनीं शस्त्रे धागण केलीं. शहरचे पाहरेकरी व सर्व दगांचे व धर्माचे लोक क्षणांत मोठ्या उत्साहानें बोंजहूदलांत जमले. तेथून त्यांनीं बंदवाल्यां हकलून काढिले. स्त्रिया व पोरें बर्गच्या गौधविरून व सिडक्यांतून कोले, खुच्या वगैरे जड पदार्थ रस्त्यांत बंदवाल्यांवर फेकीत होते. काडतुभें संपली असतां नागरिक लोक कांटाचे हुद्दाम बंदकीत घालव बंदवाल्यांवर उडवू लागले. अशा बाणेदार व बेकाम झालेल्या जनसमुदायाच्या लायांत चार हजार फेंच लोक अगदीं हत श झाले. या मरण्यांत अगदीं गोंधळून, मार खाऊन व एक नुतीयांश लोक गणभुमीवर भेळले ठाकत फेंच लोक पळें लागले. पुष्कळांनीं संदकांत उज्या टाकल्या, व्यापार लोकां-

चा क्रिपडोपवेशीकडे परत जातोना शेवट झाला. या वेशीजवळ मुडपाचे होग पडले होते. अँजुच्या या विश्वासघातकी मोहिमेत अडीचशें उच्च घराण्यांतील फ्रेंच सरदार बघी पडले. याशिवाय शिलेदार पेशाचे घरेच फ्रेंच लोक व दोन हजार सामान्य शिपाई या चकमकीत मरणास भुक्ते. बाकीचे लोक शत्रूच्या अदकेंत सांपडले. अँदर्वर्षच्या नागरिकांपैकी एकेंदर शंभर लोक सुद्धा या झटापटीत पडले नाहीत, अँजुच्या पदरच्या पुष्कट लोक व उदार बुद्धीच्या फ्रेंच मुत्सद्यांनी या कत्त्याबद्दल त्याची निर्ममता केली. फ्रेंच सैन्याची पक्षापट मुक्त झाल्याबद्दल त्यांनी त्यास बातमी समजताच अँजुला कृतकर्माचा पश्चात्ताप होऊन मनाच्या दोषांमधे स्वतः तो बोहेरच्या येथेर पळून गेला. हा सर्व कारभार एका तातांत संपल्यामुळे राजपुत्राला ही बातमी अगदी अचिर अचिर समजली. त्याने वेऊन नगरवासी लोकांनीं मनें शांत करून पडत सुटलेल्या शत्रूवर्गाला तोफांचा माग बंद करण्याविषयी त्यांस विनंती केली. यामार्गे "फ्रेंच आपाताचा" शेवट झाला. "स्पॅनिश आपातांत" व या प्रसंगांत मुख्य फरक असा होता की, पूर्वीच्या प्रसंगी हत्ता उडवण्यास शत्रू समजलेल्या लोकांकडून येणार असल्यामुळे लोक तयारी करून सावधग्याने होते. हल्लीच्या प्रसंगी लोक गैरसावध असतांना मित्र व शत्रूक समजलेल्या लोकांनीं त्यांच्यावर एकाएकी हत्ता केला. हल्लीच्या प्रसंगी लुईच्या लालुचीने फ्रेंच लोक एकदम दुकानांतून शिरल्यामुळे शहरवासी लोक तत्काळ चवताळून उठले; व फ्रेंच सैन्याने प्रथमपासून घास्ती मारल्यामुळे त्यांचा गवेस्वी नाश झाला. शिवाय अँजु डेअमंडिकडे पडत असतां वारंदा मिलिनच्यः लोकांनीं समुद्राचे धोकें फोडून त्याचे एक हजार अनुयायी समुद्राच्या पाण्यांत तुडतुड मारले.

सर्वप्रथम सगळ्यापणें जावणी देऊन वसल्यावर अँजुने ओरेंज व अँदर्वर्षचे अधिकारी यांजगेवर पत्रव्यवहार सुरू केला. या वेळी अँजुने आपल्या लेखांत दाखविलेला वेशभूषणा अत्यंत आश्चर्यकारक होता. त्यानें संयुक्तप्रस्थानांशी व राजपुत्राशी केलेली इमानें व करार मोडून, व जिकडे तिकडे आपली स्वतंत्रमत्ता व कॅथोलिकधर्माची स्थापना करण्याचा बुद्धिपुरासर यत्न करून, वेदर्तडामध्ये आपल्या धर्माची गोष्ट

चीज न आल्यामुळे व अंशातः सहजरीतीने ही गोष्ट घडली असें तो प्रतिपादन करे लागला. त्याने आपली भार्ये राहिलेली भांडीकुडी वगैरे सामान पाठवून देण्याविषयी व फ्रेंच कैदी मुक्त करण्याविषयी राजपुत्राला निरोप पाठविले. संयुक्तनांवांच्या सभेसही त्याने पाच मजकुरांची पत्रे पाठविली. सर्व अधिकाऱ्यांनी जमून असें ठरविलें की फ्रेंच कैदी मुक्त करावे व अंजूचे सभानुमान पाठवून द्यावे. शिवाय पुढील व्यवस्था ठरविण्याकरितां अंजूकडे मुन्स्यार पाठविले. असा जबाब मिळतांच आपला गुस्सा पचला असें वाटून अंजूने जास्तच भुवक व्यवस्थास सुरुवात केली. त्यानें आतां राष्ट्रसभेकडून आपल्यासंबंधी झालेल्या गैरवर्तनावद्दल तीस माफी करून हा दंगा आपल्या सैन्याच्या उच्छृंखलपणामुळे एकाएकी घडून आला असेंही प्रतिपादन केले. अंजूचेच्या अधिकाऱ्यांनी नेदर्लंडच्या राज्यव्यवस्थापकांकडून अंजूचा कोणताही अपराध झाला नाहीं हें अंजूच्याच विरोधी लेखावरून व एकाच वेळीं अनेक शहरांत झालेल्या क्रांतीवरून मिळू करून दाखविलें; व ती गोष्ट जाहीरपणे प्रसिद्ध केली. या गोष्टीमुळे नेदर्लंडच्या वडिलांची व अंजूची बरीच वाचावाच होऊं लागली. या भांड्यांत औरंगजेब मध्यस्थां करावी असें अंजूचें ठिहून आल्यावरून त्यानें अंजूनें स्वीकारलेला आत्मसमर्पणाचा मार्ग अशुद्ध व दाखवायला होता हें त्यास स्पष्टपणे कळविलें; व पूर्वपदावरून होण्यास त्यानें सज्ज व व्याव्य मार्गाचें अवलंबन करावें असें सुचविलें. फ्रेंच राजपुत्रांनीं उत्पन्न झालेंलें द्वैत भिद्यतितां आत्म्यास मिळवून टाकण्याचा औरंगजेबाचा विचार होता. कारण नेदर्लंडांत पुन्हा बेबंदशाही माजण्याची चिन्हे दिसूं लागलीं. रुडोल्फ वाइशहा, इंग्लिश दरबार, जर्मनीतील गॉट्टफ्रिड संस्थानिक यांची नेदर्लंडविषयी उदारमनवृत्ति अद्याप कायम होती. अशा स्थितींत फ्रेंच राजाचें वैर संपादन केल्यापासून नेदर्लंड-वर फार अनिष्ट परिणाम घडण्याचा संभव होता. सर्व नेदर्लंड देशाचें एक बलाढ्य राष्ट्र बनविण्याची त्याला अद्याप आशा होती; व हें काम एखाद्या विदेशी राजपुत्राच्या सहाय्यानें का होईना, परंतु तो देशांत विस्थापी होऊन अंजूला तें पडवून आपल्याचा त्यास निःसृज करूं

होता. पार्मा अँरेजच्या पन्हेक जुकीचा फायदा घेण्यास ट्यूनच वसला होता. त्याने मोठ्या आवेशासुद्धा आपले नेदर्लंडच्या लोकांस नुकत्याच बदलेल्या प्रकारावरून सावध होण्याविषयी जाहीर विनंति केली. खूड अँजुशेडो इकडे राजपुत्र अँरेज व संयुक्तसत्ता यांस अंशतः मेदार्ची व सार्माची पत्रे पाठवून तिकडे पार्माशी गुप्तपणे आपले स्वातंत्र्य स्वेतच्या राजास विकण्याच्या अर्थां निवेदनपत्रे उभारी होता. अँजून या बाबतीत केलेल्या मागण्या पार्मास फार जबर बाटल्या; तथापि तो त्यास उघडपणे नाराज करण्यास भीत होता. अँरेजला हे कारस्थान समजले होते. राष्ट्रांत लोकांच्या मनाची चळविलेल दिवू लागली. त्यामुळे अँजुशेडोला अथम व उलट्या काज्ज्याच्या पुरुषाशी मेल्य करणे त्यास अवश्य वाटू लागले. फ्रान्समधून अलेला वकील मिस्त्रो यानेही एकंदर परिस्थितीचे चित्र सभेपुढे मांडून, अँजुला दोन गोष्टी सांगून राष्ट्रपक्षाशी पुन्हा सल्लोपा करण्याची आपणास आज्ञा आहे असे फ्रान्सच्या तर्फे कळविले. या वकिलाने राजपुत्र अँरेजशी सल्लामसलत करून, त्यास मध्यस्थ होऊन हे मांडण मित्रविषयाविषयी विनंति केली. राजपुत्राने, अँजु स्वयः भावार्थी वागत असल्यास, व कतकमीबद्दल मोकल्या मनाने पश्चात्ताप दरोडून पर्यां टागलेला करार पाळण्यास तयार असल्यास दिवडलेली चर्चा पुन्हा प्रसवितो येईल, असे मिस्त्रोला कळविले.

या संधीस संयुक्तसंस्थानांच्या मधेने राजपुत्राला हल्लीच्या घोरदुःखा संबंधी आपला अभिप्राय प्रसिद्ध करण्याविषयी सूचना केली. त्यावरून स्थाने वांछनीय एक महत्वाचा ठेव प्रसिद्ध केला. त्याच्या प्राप्ती अँजुशी येत-वर बडोद्वारा व्यवहाराचे थोडेक्यांत दिग्दर्शन केलें होते. नंतर, गंगव्यवस्था गुरजित चालण्यास कांहीं अन्य उपाय न मुचल्यामुळे निरुपाय होऊन अँजुशी तड टागला. असे असता त्याचा दोष सर्वोर्वा आमचकर लावला जात आहे. अँजुची कति निःसंशय फार दुष्ट व विश्वामघानकी होती व त्याच्या योगाने बोंडीच्या तडवरून त्यास मिळालेले हक्क नष्ट झाले, असेही आतां पुढे स्वेतच्या राजाशी तड कर्णे. अँजुशी पुन्हा सल्लोपा कर्णे किंवा आपल्याच सामर्थ्यावर आपले संरक्षण करणे हे तीन उपाय आपणास उरले आहेत. बाकून यांतीशीं करार करून पार्माने

मागेलाग हाताली व स्पेन येथील सैन्य नेदरलँड्सत आणून भरलें; यावरून स्पॅनिश लोकांनी शपथपूर्वक केलेले करार कितपत पाळले जाताले हें विचारार्ह आहे. शिवाय भयस्थितीत स्पॅनिशसत्कार कोणतेही करार सुद्धा करण्यास तयार होईलमें वाढत नाही. फ्रेंच लोक शत्रु आले तर आपलें फार तुकस्तान होईल; परंतु स्पॅनिश लोकांच्या मित्रत्वापासूनच यात होण्याचा संभव आहे; व धर्मसंशोधनेंयें पुन्हा सन्न वसेल. अँजुची गत-संग्रहांत वरीच हाति आली असल्यामुळे ती विरुद्ध पक्षांत राहिल्यास नेदरलँडवर सृड उगविल्याशिवाय राहणार नाही. इल्लिजांवेथ राणीचें मनही शत्रु नाही. फ्रान्सचें शत्रुत्व संपादन केल्यास स्पेनला ही संधि चांगलीच सांपडेल. फ्रान्स व स्पेन या दोन राष्ट्रांशी विरोध करण्याचें सामर्थ्य आपणास नाही. आत्मसंरक्षणाचा मार्ग सर्वांत उत्तम. परंतु शिबंदी ठेवण्याच्या व एकविचारानें कामभार चालविण्याच्या कामी वारंवार येणाऱ्या अडचणी, प्रांतिकसभांची आपसांतील मानस्यमूलक भांडणे, स्वर्चाच्या कामांत व वरिष्ठ सरकारासंबंधानें अनुदारपणा, व आजीबाणीच्या प्रसंगी स्तब्धपणा व शिथिलता यांचा विचार करितां ती गोष्ट संभवनीय दिसत नाहीं. कर्गितां अँजुशी तडजेड करवी असा त्यानें निश्चयान्मक अभिप्राय दिला; व कोणतीही गोष्ट कर्तव्य ती एकदम केली नाही तर राजकीय हफास व धर्मस्वानव्याला मोठा धक्का पोहोचेल असें निर्भयपणें प्रतिपादन केलें.

तडजेड करण्याविषयी इल्लिजांवेथचा अभिप्रायही लिहून आला. व अँजुने व फ्रेंच वकिलाती मदळपणानें आश्वासनें दिल्यावरून ता. २० मार्च रोजी एक हंगामी व्यवस्था ठरली. अँजुच्या येथेस शत्रुकरितां सभेनें तीस हजार फ्रेंचि यांचे व अँजुनें कार्वाज केलेली शहरे पकट करावी; फ्रेंच कैदी मुक्त करावे व अँजुचें सामान त्यास पादवांचे; व निरंतरची व्यवस्था ठरविण्याकरितां उभयपक्षांच्या वकिलातीं वाटाघाट करावी, असें ठरलें. ही वाटाघाट सावकाशीनें चालली होती. ता. २० जून रोजी अँजु पारिसला गेला, तो पुन्हा पकट आला नाही. ता. १२ एप्रिल रोजी ऑरेंजचे प्रसिद्ध नबंधनधर्मी फ्रेंच वीर कोरिली याच्या मुर्तीशी लढ झाले.

सन. १५८३ च्या उन्हाळ्यांत हॉलंड व झीलंड प्रांतांनी अँजुशी संधि

संबंध तोडून वाकण्याबद्दल राजपुत्राला विनंति केली; व सैन्य वाढवून राजेश्वर आपले आपणच संरक्षण करावे अशी सुचविली. राजपुत्राने राजपद स्वीकारावे असा आग्रह नदरलँड मित्रदलाने येथे भरलेल्या संयुक्त-संस्थानांच्या समेते ठराव करून ऑरेंजकडे विक्रम पाठविला. ऑरेंजनने या मोर्चाबद्दल नासुपी दाखवून त्याचे पूर्ण विचार शहरीशाहरच्या स्थानिक सभांनी पुन्हा करावे व सैन्याच्या व राज्यकारभाराच्या सुर्वाची प्रथम योग्य तजवीज करावी असे सुचविले. शिवाय आपली कोणत्याही प्रकारची स्वार्थपर महत्वाकांक्षा नाही; आपण गरीब व धर्म स्वातंत्र्या-कांतिने आणले व अशाच्या कुटुंबाचे सर्व तन, मन, धन अर्पण करून अपयश ही खरपट पंधरा सोंळा वर्षे केली; त्याच झालेला परिणाम हेच आणले सोडून बक्षीस व बुद्ध्यावाजी समाधानाचे संपन्न होय. आतां आपल्या हातून राज्यकारभाराची दगदग होणार नाही; कृति त्या कामावर दुसऱ्या कोणाची योजना व्हावी, असे त्याने गमेस कळविले. **झावेर**कडून राजपद स्वीकारण्याविषयी त्याला मुद्दाम विनंति आली. "पुढे सैन्याच्या राजाने साक्षात् हेतु स्वार्थपर होता असे दाखव्याम मी संधि देणार नाही." असो त्यास निरोप पाठवून त्याने अँजुची पुन्हा स्थापना करण्याची जटपट चालविली.

इकडे सरदार पारमचा उपयोग सतत चालल्याच होता. राजाच्या सविनीत परत येण्याविषयी त्याने संयुक्तप्रतिपत्ति केलेले आवाहन राफळ झाले नाही. अँजुने उबडी शकलेली डंकर्क, न्यूपोर्ट वगैरे शहरे त्याच्या सेनानींनी परत मिळविली. सन १८१३ च्या तारखेस झुटफन शहर सरकारपक्षास मिळाले तेथे व्हान्डेन्वरच्या दुसऱ्या गेन्जेन प्रोतांतील झुटफन वगैरे शहरे पारमच्या स्वाधीन करण्यासंबंधाने एक पत्र मागिले. व्हान्डेन्वरला एकदून राफुडरने काही दिवस अटकेंत ठेवले. त्याच्या जवळीक काही निष्पक्ष न झाल्यामुळे त्याला सोडून पावे लागले. पुढे त्याने सरकारचे मोर्कारे पनवली. सन १८१३ सालाअखेर घंट व फ्रँडशमधील उतर शहरे शत्रूच्या स्वाधीन करण्यासंबंधाने झालेला एक राफुडरला कट उघडकाम आला. सरदार शिम यम्स यावरी घंटच्या सुभेदारीची नवे पात झाली होती. त्याने प्रथम नवीन धर्माकडे अनुकूल

जुनि दाखलून हा अधिकार मिळतांच घेव शहर व कुंडर्स यांत राजाच्या स्वाधीन करून आपणास पाहो व बदवती मिळविण्याची गुप्त ममलत सुरू केली. चैंगनी यावेळी घेव येथे कैदेत होता; तो या गुप्त देताचा मुख्य कलक असता. लोकमत्ता व धर्मस्वार्तव यांनी राजेना करणारा लोकनायक इम्बाइश हा आपलें राष्ट्र फिलिप व धर्मस्वार्तव यांचे स्वाधीन करण्याच्या या कामांत पुष्कैर्ता होत. हा शारवेदी धर्ममंत्रेचा अध्वर्यु होऊन स. १५०४च्या उन्हाळ्यांत पामरिी या गोर्दासंघानें थोळणें सुरू करणाराच प्रसंगभेंत ठराव झाला. संयुक्तराष्ट्रीयराभा, अंगुवचि अधिकारी, झावेदची सभा यांनी घेवची फल कष्टकरीच्या व जोरदार भावनें करून उपायणी केली. फिलिपने नेदरलंडांत किती प्राणनाश केल्या; सैनिका लोकांच्या शब्दावर कितपत विश्वास ठेवितो थेंडल; कुंडर्स यांना राजाचे ह्म मानेवर घेतलें असता नव्या धर्माची काय स्थिति होईल याचे त्यांनी आपल्या लेखांत दाखलें विवेचन केलें. राजपुत्रानेही या प्रसंगी मेडला उपदेशपर पत्र पाठविलें. कुंडर्स यांत मेडलावर नेदरलंड देश संयुक्त व स्वतंत्र राष्ट्र होत नाही अशा त्यांची राखी घेता. हा उपदेश व्यर्थ ठरला नाही. याच सुमारास कुंडर्मांड येथे काही शहरांनी स्वयंभू केवळबद्दल इम्बाइशला देहान्तधामन मिळालें. पुढे काही दिवसांनी घेव शहरानें राष्ट्रशाम ध्वस्त चालण्याचा ठराव केला. कुंडर्स-नधिल इतर शहरांनी घेवचे अनुकरण केलें. ब्रुझ शहरास स. शिमने सत्काराच्या स्वाधीन केलें व राजाधर्य संपादन केल्या. स. १५०५ च्या एप्रिल महिन्यांत अंजुच्या तर्फे वकील फ्रेचसकारची आश्वासन-पत्रे घेऊन नेदरलंडांत आले; व बेल्जेच्या सरास करून अंजुशी तडजोड करण्याचा रंग हिमूं लागला. परंतु ता. १० जून १५०४ रोजी अंजु फल ओडून एकापकी मरण पावल्यामुळे हें प्रकरण कायमचें शेवटाम लागलें.

राजाचा दारिद्र्यकारा प्रसिद्ध झाल्यापासून राजाच्या राजस हण करून त्या कामगिरीबद्दल लागलेलें दक्षीस मिळविण्याचे वाग्वार प्रयत्न होऊ लागले. प्रथम जॉरियाचा अंजुवरी शहरी व दादाचा ब्रुझ येथे असे दोन प्रयत्न झाले. सन १५०३ साली कुडोर्नो नामक पुरुष सुद्धा स्वयंभूत घेऊन त्यानें लामोर्टच्या सल्ल्यानें याच प्रकारचा एक

घेत केला. सन १९०४ च्या एप्रिल महिन्यांत फ्रॅंशिंग येथील हॅन्स हॅन्सन नामक व्यापार्यास अशाच यत्नावहून फारोची शिदा इतकी. पाच सुमारास ही शोधनामक सरकारच्या कैदेत असलेल्या फ्रॅंच अंगलदाग-
कडून एक अग्राच प्रवक्त करण्याचा प्रार्थने वाट पातला. परंतु हा गृहस्थ राजपुत्राचा भक्त असल्यामुळे त्याने या विषयाने आपली रुचता करून घेऊन, पुढे ऑरेंजपूरची प्रेरित झालेला वृत्तान्त त्यास कळविला.

सन १९०४ च्या उन्हाळ्यांत वुडल्यम ऑरेंज हा डेन्क शहरी रहात होता. या ठिकाणी मधील विद्यालयांत त्याला फ्रेडरिक ह्येनरी नांवाचा मुलगा होऊन त्याच्या नामकर्णानिमित्त सुमारेच चालला होता. डेन्क नांवाच्या मेदलंडांत प्रादेशासंदेहासमोर राजपुत्र एका दुसऱ्या घरांत रहात असे. ता. ८ जुलै रोजी अँग्रेज्या मरणाची बातमी घेऊन फ्रॅंच दरबाराचा एक जामुद या ठिकाणी आला. अँग्रेज्या मरणाची सुतामेवार हकीकत ऐकण्याकरिता वुडल्यमने या जामुदाला आपल्या निजण्याच्या खोलीत बोलाविले. त्याने फ्रान्सिस गियान असें आणले नांव प्राप्तापित केले होते. तो एका नवीनधर्मी उपदेशकाचा आपण मुलगा आहो असे सांगून फार धर्मिकपणाने वागून असे. त्याचे पय मराठीस बघीनें अभूत आह्मति लहान व मडेपतळ. चेहेरा शुद्ध व काळवंद रंगाचा, व एकंदर स्वतः अगदी सामान्य निरुपद्रवी माणसाप्रमाणे दिशान होते. परंतु या सौम्य व साध्या वाहसूरुपाखाली फार धाडशी व डावरेपणाचे विचार चालले होते. हा गृहस्थ बाल्याभार जॅंगर्ड नामक एका भगवेडा कॅथोलिक होता. यौवनदशा नाम होण्यापूर्वीच त्याने वुडल्यम ऑरेंजचा खून करण्याचा निश्चय केला होता. ऑरेंजविरुद्ध बाहिष्काराचा हुकूम प्रसिद्ध होताच त्याच्या लहानपणाचा विचार फार प्रबल झाला. त्याने आपला वेत देत तीन प्रसिद्ध अस्मृत पंडितांपुढे व एका मठाधिष्ठीपुढे मांडला. त्यांनी त्याला समकडे जाण्याविषयी सुचविलें. फिलिप व ग्रेनविल राजपमार्णेच परमांची राजपुत्राचा जीव घेतल्याबाबून मेदलंडांत राजाची सना कायम रहात नाही अशी खात्री झाली होती. हें काम सांभरण्याकरिता त्याने पुष्कट लोकांची योजना केली होती व तांचे पैमही संच केले होते. जीराबला पाहून त्याच्या हातून हें काम

उत्कल असे न्यास झाले नाही. त्याने त्याला एकदम रजा दिली. पण पुढे त्याचा कॅथोलिक धर्मासंबंधाने तीव्र अभिमान व त्याने बदल देई. सर्व्ही पालण्याची तयारी पाहून त्याने न्यास अगळे मुसलमान पाठवून उमेजल देण्याचा क्रम चालविला. मात्र या कामाकरिता किरकोळ रचने सुद्धा जीराईला त्याजपासून मिळाला नाही. पण जीराईचा निश्चय दवळला नाही. त्याने 'महा आठवड्यांत मुसलमानांना दफा कसेल' असा पामाला ब्रिगेड पाठविला. नंतर स. जेम्सकोल्ड याची वांगलेली सुद्धिकी ऑरेंजच्या कारभारीमंडळामे राखवून राखपक्षाकडून ऑस्करडे निघालेल्या वर्कालमंडळीच्या अनुयायींशी आपला समावेश करून घेऊन जीराई फातमा गेला. तेथून ऑरेंजच्या मरणाची बातमी घेऊन तो ता. ८ जुलै रोजी ऑरेंजपुढे तो एकांतता असतांना पुढे घेऊन उभा राहिला होता. त्याने हातीं घेतलेल्या कामास ही संधी असूच्य होती. पण हा सुवांग अकस्मिंत घेऊन पोहाचल्यामुळे त्याची अद्याप कोणतीच तयारी झाली नव्हती.

गविशरी जिंकडे तिकडे प्रार्थनेच्या धंद्यानादानें शहर दणाणून गेले होते. लोक चांगले पोषाक करून प्रार्थनामंदिराकडे जाण्याच्या गडबडीत होते. अशा समयी जीराई ऑरेंजच्या वाड्याच्या पुढील मैदानांत उदास व सचिन्त चेहेरा करून उभा होता. त्याला पाहारेकऱ्यांनी 'का उभा गहिलाम ?' ह्मणून प्रश्न केला. कपडे धड नहीत, वुट फाटले आहेत त्यामुळे समाजांत प्रार्थनेस जाण्यास सुद्धा लाज, वायत आहे, अशी आपली रडकथा त्याने गाडल्यावरून पाहारेकऱ्यांनी ही गोष्ट राजपुत्राच्या कानावर धातली. त्याने लागलीच त्याला वनेचशी रक्त देण्याचा हुकूम केला. ती घेऊन जीराईने एका शिपायापासून एक पिस्तुल व काडगुमं घेई केली. या शिपायाने आपल्या पिस्तुलाचा काय उपयोग झाला हे दुसरे दिवशीं ममजतांच त्याने आत्महत्या केली. मंगळवार ता. १२ जुलै १९०४ रोजी वाक्मंथमी बुडलपस आपल्या बायकोस हातांत धरून दिवसा धाराच्या सुमाराम जेवणाच्या खोलीकडे निघाला. त्याचा पोषाक या वेळीं 'नरुमीच्या पद्धतीप्रमाणे' फार साधा होता. जीराईने दारीत घेऊन त्याजपाशीं एक परवान मागितला. त्याचा निस्तेज

संस्थानावरचा बंडेग पाहून हुडलमच्या एलीस संशय आला, परवाना देण्याविषयी ऑरेंजने चिपिंगमारा दुकूम केला. लुइझाने या मुद्दयावरची विचारपूस केली; व असला दुष्ट व खुनशी बंडेग आपण कधीही पाहिला नाही असे उद्गार काढिले. राजपुत्राने जेवणाचे वेळी लुइझाने राजपुत्रास प्रार्थना पंक्तीस होता त्याजवरील फ्रीजलंडच्या सामाजिक व राजकीय स्थितीसंबंधाने सादाराट चालविली होती. जेवण संपून हुडलम व लुइझा कोपमारीक खोलीत येऊन वर जाण्याकडितां जिना व्हॅलामला. इकड्यांत जिनाच्या कोपमारीन वेल्लेन वीराने त्यांच्यावर तीन गोऱ्या झाडल्या, हुडलमच्या तोंडांतून "ईश्वर, माझा आत्म्यावर कृपा कर, मला देशवासिवांवर कृपा कर!" असे उद्गार निघाले त्याच्या गळ्यांतून "ईश्वर-स्पर्श केले कां" हाणून ग्यास विचारले; त्यावर तो " होय " म्हणाला. मोठ्याने त्याला काठीं घेऊ फायरीवर बसवून मंतर जेवणाच्या खोलीत नेऊन निजविले. थोड्याच वेळांत पाटिकाणी त्याचे प्राणोत्क्रमण झाले.

जिगाईला मागच्या बाटेने पळत जाताना शिपायांनी बकडला. शहराच्या मॉगिस्ट्राटस "मी फर्मशू मानला " असे त्याने मोगितले. त्याने आपला सर्वस्व कडलजकड लिहून दिला. त्याला असद्य यमगातना केव्हा तरी त्यापासून त्याला दुःख जाण्याचे धोमेस, नास त्याने पार्माची बैंगी नावे पुढे कवळ केली. हुडलम ऑरेंज जिघत नसल्यामुळे त्याला कोणी वाढी राहिला नाही. त्याला शिपेचा हुकूम आला तो असा: ऑरेंजचा उजवा हात लावावेलेल्या पाहारेनां जालून धाकावा: त्याचे मांस हाडोवेल्ले फाडून काढावे; त्याच्या अवयवांचे तुकडे करावे; त्याची अंतर्डी काडून काढावी; त्याचे कळीज जिघतपशी लाडून काडून त्याच्या तोंडावर फेकावे, ही शिक्षा शब्दशः असल्यांत आली. व प्राण आडपर्वत तिची बजावणी होत असती जिगाई हेमत होता ! जिगाईच्या बंधाला या कामगिरीबद्दल तीन मोठ्या जहागिरी मिळाल्या. मारणाचे वेळी हुडलमचे थंय एकाद्वज चर्पाचे होते. त्याला पहिली वायकी अँना हर्मोन इजरायल फिलिप नावाचा एक मुलगा व मेरी नावाची एक कन्या होती. सेंटमनीया अँना इजरायल त्याला इतिहासप्रसिद्ध मॉरिश नॅसा हा एक मुल व दोन मुली होत्या. जेबोर्नच्या शार्लेटच्या पोढ्या त्याला सहा

मुलीच हात्या; व लुड्या कोठिनीच्या पोटी त्याला या लोकसत्ताक
रुग्णाच्या भरभगदीत सुभेदापड पावलेला केडारिक हेनरी नाथाच
मुलगा होता. तो ३ आगस्ट रोजी इल्फ येथे सर्व वाड्याच्या अध्यातांत
त्याच्या मुलाचा अन्त्यविधि झाला. एका मनुष्यांद्वाकलितो इतका अमु-
पत कर्षाच झाला नसेल.

बुडबुदयने जन्मभर परिश्रम करून एक स्वतंत्र लोकसत्ताक राज्य
निर्माण केले. त्याच्या मरणाने त्याचा विष्णू मर्षित झाला. निष्ठे
सुद्धाचे घन, धर्मद्वेष, पार्मार्थी सोल राजकाण्य व बुडबुदयने व
बुडबुदयन्या मनुष्य यांच्या योगाने उन्नेकडील मनुष्य संस्थाने व इति-
कडील कॅथोलिकधर्मी प्रांत यांत झालेली एका आपन राहिली. अंतर्गत
शहर पार्मार्थी असावे आपल्या पक्षांत सामेलि करून घेतले. ह्या ईड अलंड
प्रांतांथि आत्मकमट मोकटेच राहिले. बुडबुदयन विवेक जनेपर्यंत तो सर्व
राष्ट्राचा 'मावचाप' होता; राजा, येवजिल यांच्या कुटिल राजनीत्यास तो
भाग होता. त्याच्या मरणाने नेदरलंड देशाचे ऐक्य होण्याची रागावकदागचे
एक वेगळी गटव्याची, व सर्व राष्ट्रांच्या इतिहास एक स्वतंत्रचा झेव्याची
अशा संपली. नेदरलंडच्या स्वातंत्र्याचे जुने खंड संभाटून बुडबुदयने त्याला
नवा जोम आणण्याची कायगिरी केली होती. बुडबुदयने जेवूनच हाच
डच स्वराष्ट्राबुदयाचा इतिहास होय. जे जेवूनच हाच जे एका मदाच
विष्णू विभुतीची पुण्येकथा आहे. या महापुरुषासंबंधाने चण सामान्य
विचार मिळिले झणजे हा इतिहास संपले.

बुडबुदयन अजिजे हा शर्मिदाने बसच रेंच व संवधानत उरुप होता.
त्याचे डोळे व केस पिंपर असून डोळे लहान असुरागे पले सवचाण
होते. भुवचा विशाल व कपाळ सुकुनलेले होते. त्याचा मुख्य मर्मधर्म
ईश्वरभक्ति हा होता. त्याच्या जेरावर घेतलेली संकटे व श्रम सोमण्यास
ईश्वरवर हवाला द्याऊन तो सदैव तत्पर असे. भिन्नाय पश्चमाविपरी
पूर्ण महिष्णुता हे त्याचे मुख्य तत्व होते. त्याचा स्वनिश्चय हे
ईश्वरभक्तीच एक अंग होते. संतसारण्या अकाठ्य राजकीय शीघ्र
करण्यांत त्याने दाखविलेला एकनिष्ठपणा त्याच्या शत्रूंमार्ती आश्चर्यकृत
करून दाखित होता. त्याला "प्रवातनिष्कपरील" अशी सावधि

संज्ञा मिशाली आहे. फ्रान्समध्ये ओर्लीस असतांना फिलिपचा मुलवेंत समतुल्यप्राधान्य होतें. मोगर्यंत धर्मस्वातंत्र्य व राष्ट्राचे जुने हक्क हे स्थापन करण्याकरितां फ्रान्सची सर्व स्वतंत्र चालती होती. हेच त्याचें जीवितकर्तव्य होतें. व त्याच्यासंबंधानें लंडनचे एक चक्रेर शब्द न काढतां, वेईल त्या संकटस्थ हाड देऊन व पडेल तो स्वार्थत्याग करून त्यानें अजन्म भिन्नजन्म आपणें कर्तव्य पालविलें होतें. या कामाकरितां त्यानें आपल्या सर्व जहागिरी व संपत्ति गमीथून फ्रान्समार्गी आपणाम अन्वाम महाग केल्ले घेतले. दारिद्र्य व विदेशवास पत्करला. त्यानें मनांत आणिलें असेल तर त्याला जहागिरीच काय परंतु पाहजेल ती धन्य पार झाली अशी. आरंभ प्रसंग दारिद्र्य येत होतें. त्यावेळीं त्यानें किली निरोधबुद्धि प्रगट केली हे मागे धरून झालेच आहे. शुद्ध राष्ट्रपक्षाकडून मिळणारें राजपद स्वोक्तावस्थेस रुद्धीं तो तयार झाला नाही. केवळ राष्ट्रहिताकरितां तो इतका पणव्यागार्य पैसा ओवात होता का त्याच्या मरणोत्तर त्याचा भाऊ जॉन याग मृत्युपत्र चालविणार या नात्यानें सावकाशाचे द्वेषें सुमार चौदा लक्ष व बहुतेक आतंर्बांधवांच्या क्षण्याच्या मंडळीच्या रक्षेत कडक कराच्या लागल्या. मरतांना, 'ईश्वरा माझ्या देशबांधवांवर करुणा कर' असे त्याचें शेवटचे उद्गार होते.

त्याच्या क्षमशक्ती विलक्षण होत्या. मोठें मनापण करणाराम लागणारा निष्कलितपण वगैरे व्यावहारिक गुण त्याच्या अशीं भरण होते परंतु त्याच्या संज्ञा मेनानी दारुणि रास्त होणार नाही. चार्ल्स दारुशवाच्या वेळीं त्यानें मागले कोही प्रसंग. मृत्यु नदी आल्बर्टाच्या डोंज्यासमोर उतरून येण्यांत त्यानें दारुबांधवांचे धैर्य, व लीडनच्या विमोचनार्थ त्यानें रक्तशले वत हे त्याच्या युद्धबानुधानें कायमचें स्मारक झाले आहेत. शिपाईगिरेला लागणारा दहनिश्चय, कर्तव्यवरता, पराभवाच्या वेळचे मनोधैर्य त्याच्या उत्तरे क्षण्याच व्यक्तीत आदळणार नाही. धर्मच्छलाच्या मायागाली जगांतून तन्काळीन महात्माप्राज्ञाशी टकर देऊन त्यानें एक स्वतंत्र लोकमत्ताक राज्याचा रोपा लावला हेच त्याचें मुख्य शौर्यकृत्य होय. त्यानें पराक्रम करून एका राष्ट्राला स्वातंत्र्य व स्वराज्य हे मोठे लग्न संश्रदन करून दिले. या कामाकरितां त्याला दीर्घ संग्राम

कगवा लायला, व त्यांत असेर त्याचा देह लुकी पडला; परंतु त्यांत त्याला असेच पूर्ण वश प्राप्त झाले. त्याने भावोची मैत्र्य व एका लुई-
थिवाय सामान्य सेनापती यांच्या सहाय्याने आल्या, शिकविले. डॉन
जॉन, अलेक्झेंडरमाराच्या जगद्विषयाय सेनानेदींनी सामना करून
पिल्लिपचा तुरा आली पाडला. आर्दवी, हेतो या प्रांतस्थिताय चाक पंथी
यांतींनी या वेळीं राजसनेचा निषेध केला होता. त्याची राजशाहगुण्य-
नक्षेत्रा अद्वितीय होती. तो त्या कालचा सर्वांत अग्र भूगर्हा होता. त्याची
मुक्तापुष्टि, मानवी स्वभावाचे परिज्ञान, व सावधगिरी याका उपमाच
नाही. आपल्या मुन्मद्दिनीच्या जोगवर त्याने सात वेळ वेवसाहर शास्त्राच्या
तत्त्वदीगून मोडविले. त्याच्या मरणानंतर घोर, अस्वस्थ होणे शरीर परापर
शत्रुच्या हाती जाऊन सर्व दुष्टिण नेदरलंड कायमचे मुलामणित झाले.
लोकभक्ष जाच्या मनोवृत्तीवर एखाद्या संतुबायाच्या तारीयमाणत्याचा हात
चाळत असे. लोकांच्या मनोवृत्ती आकर्षण करण्यास लागणार दवतून
त्याच्या अंगी पूर्णपणे भरले होते. त्याचे भाषण कधी अधिनयुक्त, कधी
मुक्तिपर परंतु नेहमी यथार्थ व न्याय्य असे. त्याने लोकांची खुपासत करून
वीति संघादन करण्याकरितां आपल्या वक्तृत्वाचा कधीच
उपयोग केला नाही. तो राष्ट्राच्या छंदाने कधीच बागला नाही;
गणला सन्मार्गने आपल्या मातून तो नेहमी भेत असे. कणधणा,
मन्सर, भाडोळघन, असहिष्णुता, देह यांना प्रसंघातरूप कोरडे देण्यास
अगर राष्ट्रमा किंवा जनममज यांची भर् गगच्छत वेळीं कानउवाडणी
करण्यास त्याने कधीही मार्ग पुढे पाहिले नाही. हा उच्च अविकार त्याची
कर्तव्यपरता, स्वार्थत्याग, व लोकहितनिगति या गुणमुल्लेख त्याला प्राप्त
झाला होता. त्याचे वक्तृत्व तेव्हांच राजा करणारे अगर मन वदविणारे
असे. त्याची भाषणे व प्रत्यवहार यांत दिष्टत येणारा शब्दांचा नैसर्गिक
ओस, चिचारांचा पुर, भाषेची मार्मिक योजना, निकडिकाणी येणारे पतिहा-
सिक दुल्लेख, कल्पनाशक्तीचा भगदी, चिचारांचा जोगदार उमा, वृद्धीची
व्यापकता, व मुदेषुदण्णा यांच्या योगाने त्याचे लेख व वक्तृत्व हीच त्याची
कीर्ती होण्यास बक्ष होती. हे त्याचे भाषाज्ञान केव. जर्मन व. इंग्लिश
या तिन्ही भाषांत सारखे दिसून येत होते. त्याचा प्रत्यवहार एतका

अज्ञातच अति कीं ते जरी बराच प्रसिद्ध झाला आहे; तथापि अद्याप पुष्कटच विकटिकाणाच्या संघहातयांत शिल्लक पडला आहे, त्याचें मतही स्वभावाचें परिचित लोकोत्तर होतें; एकदां एसादा मनुष्य, किंवा स्वतः किंवा परमग त्याच्या राजेसमालून गेला की त्याचा त्याच्या मनावर वर्तमान होतु असे, लोकांनीं समर्थ बघेंतें तो छापिल पुस्तकांमार्फें वाचत असे. त्याला स्वतः, अंजुच खुद्द अंतावीरे लोकांनीं कमविलें; परंतु हे अग्रविश्रामाचें फल होतें, ज्या मनुष्यसंबंधानें तो साधप असे त्याच्या हातून तो कधींच कमला नाही. आशी, हावे, शिम बरे सगळींम त्यानें कधींच बुद्द दिलीं नाहीं. मॅगअस, डॉन जॉन व अँड्रु थोपा हे काल्पनिक हापून कडोपरी त्यानें फुडिल राजनीतीचा सगळीं कडे केलेल्या विविधीम त्याच्या अग्रतिम मुन्महितीचा यादकप्रतिवाकरी साध झाला. त्यानें क्लिपचीन दृष्ट आयुधें घेऊन त्याच्या धमच्छळाचा तारा केला व स्वातंत्र्य स्थापना केली. त्यानें स्पेनच्या राजमाहितीकेंद्राल या कार्याधिकारिणी राजाचें विलंबत वधून त्याच्याद नाश्या राजनीतीचें त्याच्याचा वधन केलें. दहा वर्षांपेन सतत राजाचा सर्व गुणवत्ता त्याच्या हाती पडत होता. सन १५८१ च्या हिवाळ्यांत राजाचा विलंबत वधन होतें अजिंक्युस सधामिपन घेतल घेऊन चालविलेला अँड्रु उध्दरणा आला; व त्यास त्यावदुत घोर शस्त्रन मिजालें. या कल्याणमुल "बुद्धिमान अजिंक्युस एकदा लोकांचें आशय अजिंक्युस परंतु या कालच्या राजनीतीचें धोरण, अँड्रुजला कडान-पणानाश्वन निजालेलें शिष्टाण, व नेदर्लंडच्या राजानें वाढविलेला जुलूम यांच्याकडे लक्ष ठेविजे असता त्याचें आत्मगर्भ मनुक्तिक होतें अर्मेच ह्मणवें लागत. तो महत्काशी व स्वार्थसाध होता अंग किन्तुकाचें अग्रिम अँड्रु त्याचें निम्सन मार्गेत कथनकावळत आधीआप झालें आहे. त्याचे अर्थ व त्याच्या कडी अद्याप कायम आहेत, त्यांचे यथार्थ निर्माण केलें अर्गात वा अग्रोपांची सत्तामत्तता निर्मंश्वर ठरणार आहे. बुद्धिमान अजिंक्युसबंधने हे अग्रिम सर्व मानन्यास देशभक्तीचें सर्व स्वतंत्रच दुरुवीणें दुष्कर होईल. त्याचें धर्म अग्रतिम होतें. त्याच्या जिवावर मार-

वार प्रयत्न चालले असता त्याचा महजानंद विलकुल डळमळ नाही व त्याने आपल्या देहाविषयी विशेष स्वचंद्राग्रीही घेतली नाही. 'माझा देह मी ईश्वराच्या सेवेत अर्पण केला आहे' तो आपले वैभव दाखविण्यास व माझे सार्थक करण्यास त्याची योग्य दारेले त्या गीर्तने व्यक्तवा लावण्यास समर्थ आहे, असे तो दाखवत असे. त्याचे शरीर अगदी निरोगी होते; व स्वभाव अगदी अमे. संकटाच्या वेष्टी त्याची मरणा कधीही दळली नाही. रागाच्या दुःखाचे ओझे खोचावर घेऊन तो आनंदाने जीवण्याचा कंठीत होता. आपल्या देशवापसाचे नांवच मरणाचा त्याच्या तोंडून अगळे. त्याने आपला देह ईश्वरास अर्पण केला होता. लोकांचे 'वायवाय बुद्ध्यास'च प्रेम व विश्वास होता. लोकप्रवादाने तो कधीही दळला नाही. तो निवृत्त अमेपर्यंत याच दुवाकडे तजर देऊन लोक चालले होते. तो मेन्याची वार्ता समजतांच लहान मुले रस्त्यातून दळदळा रडू लागली.

उपसंहार.

या नवीन डच् स्वराष्ट्राच्या भाषात बुद्ध्यास ओंतेजचे ब्रीद त्याचा दुसरा मुलगा मॉरिस याच्यांत पूर्णपणे उतरले होते. त्या सतरा वर्षांच्या मुलाचे पाणी ओढवून तत्काळीन राज्यकार्यपुरुषांनी त्यास लंडनच्या विद्यापीठांतून काढून त्याची संयुक्तसंस्थानांच्या सुभेदाराच्या जागेवर स्थापना केली. मॉरिसच्या अंगी नेमा दराण्याचे इतर सर्व गुण भरपूर असून त्याचे समरपाटवही अद्वितीय होते. या पुरुषाने ब्राझील वॉर डच् राष्ट्राचे स्वामित्व चालवून, आपल्या चापाने लावलेला कोमल रोषा पुढापर संजावातांतून रक्षण करून वाढविला. ऑलिव्हर फोर्नॉज व त्याच्या मागून आलेला राजाचा प्रतिनिधि ऑल्डर थॉम मॉरिमने बुडांत इतके जेरास आणिले की, सन १६०६ साली उपसपत्तांचा द्वा-दशधापिक तह ठरला; त्याअन्वये डच् संयुक्तराज्यांत दोन नवे प्रांत, कियोक नवी शहरे व सरहद्दीवरील किल्ले सामील झाले. डच् राष्ट्र समुद्रवर अग्रतिरथ झाले; व व्यापाराच्या कामांत ते जगात पहिल्या

पदवीस जाऊन पोहोचले. या तहाचा मुद्दा संपल्यावर यूरोपच्या लोहान-
मोठ्या राष्ट्रांत धर्मसुधारणेच्यासंबंधाने जो तीस वर्षांचा भारतीय
संघामे जुंपला त्यांतही डचकिरांना आपले शौर्य राज्यविषयाचे अनेक
प्रसंग आले. शेवटी सन १६४८ माली स्पेन व हॉलंड यांचा तह
होऊन स्पेनचे हॉलंडचे स्वातंत्र्य स्पष्टपणे कबूल केले; व या अशीति-
वार्षिक स्वातंत्र्यजाचा शेवट झाला.

यादमणे फिलिपच्या राज्यरोहणापामुन ऑर्जेजच्या मृत्युपर्यंत सुमारे
तीस वर्षांच्या अवधीत स्पेनच्या वादशांनी अमलाखाली अमलेल्या
नेदरलंड देशांत उमेकडवील सात घातांचे एक स्वतंत्र व बलाढ्य लोक-
सनाफ राख निमाणे झाले.

जमाच्या इतिहासांत ही राज्यक्रान्ति अत्यंत महत्त्वाची आहे. तिच्या
आगमाविषयी थोडा सामान्य विचार घेणे केला पाहिजे. इतिहासज्ञांनी
युरोपच्या अर्जाचीत इतिहासाचा प्रारंभ पंधराव्या शतकाच्या मध्यभागा-
पासून कल्पिला आहे. सोळाव्या शतकाच्या प्रारंभापासून जवळ जवळ
सतराव्या शतकाच्या शेवटपर्यंत झुंजतात धर्मविषयक धामधम चळवळी
होती. पवित्र धर्मसुधारक मार्टिन लूथर याने सन १५१९ साली
जर्मनीत पेरलेले धी थंडक्याचे अवकाशांत युरोपच्या इतर राष्ट्रांत पस-
रून त्याचा समाजाच्या इतर सर्व व्यवहारांवर इतका प्रभाव पडितो
झाला की या धार्मिक चळवळीचे राष्ट्रीय व अंतराष्ट्रीय प्रहामोडांवि-
षी काही काल तादःस्वतः होऊन गेले झणण्यास हरकत नाही. ल्युथर या
अवधीत झालेल्या सर्व राजकीय व्यवहारांस तशीच धर्मविचार जुळवून
आणून काढण्यास आले असे विद्वान बरेच. पांच-या चार्ल्समराजाचे पंधरम
जाहीरीत जुन्या धर्माची सामोपचारांस संस्थापने कण्याचा यत्न केला;
त्यावरून ऑग्सबर्गच्या पहिल्या परिषदेत (१५२०) जर्मन संस्थानिकांनी व
लोकसभिकांनी उलट वादशहामने आपल्या धर्मतत्त्वांचा उपदेश क-
ण्याची संधि साधून घेतली. सन १५२९ माली सर्व जर्मन समस्तचकी-
ना धर्मतह चार्ल्सच्या विषमने ठरून त्यांत धर्माच्या जाहीरीत व्यक्तीस
पूर्ण स्वातंत्र्य मिळाले. या तहांत अर्थातच नेदरलंडचा समावेश झाला
होता. चार्ल्स याकाहाचा अंमल सजकीय बाबतीत फार कडक होता.

तो प्रजेच्या राजकीय हक्कांस विलकुल मान देत नसे हे त्याने घेऊन त्या लोकांस दिलेल्या शासनावरून उपड झाले आहे (१२). तथापि या कमकीर्तीत लोकांस धर्माच्या बाबतीत विशेष उपसर्ग न लागल्यामुळे, व व्यापारसंबंधाने या वादशह्याच्या साम्राज्यांत इच्छलोकांस विशेष सवलती व फायदे मिळाल्यामुळे लोक या वादशह्यास विशेष काळ्याम तयार झाले नाहीं. फिलिप राजा हा दुर्बल व भिन्न असल्यामुळे त्याच्या अमदातीत स्पॅनिश बंड्याचें महत्त्व बरेच कमी होत चालले; राजाचा विलकुल दया राहिला नाहीं. अर्थातच इच्छलोकांना व्यापारांत सवलती अगर फायदे मिळतनासे झाले. उलट फिलिप हा कैथोलिकधर्माचा मूर्तिमंत पुत्रा असल्यामुळे या कारकीर्दीत प्रथमपासून धर्मच्छलास फार उग्र स्वरूप आले; नवीन धर्मपथाचा उच्छेद व जुन्या धर्माची रक्षाच्या पुरांत सहस्रशः मनुष्य बळी देऊन स्थापना करणे हेच त्याच्या राजनीतीचे सुकाणू झाले. धर्मशामने, नवे धर्मशिक्ष, धर्मसंशोधक सभा, व हेतुपरिषदेच्या अचंग शासनाचा अंमल यांच्यायोगाने त्याने नेदरलँडच्या लोकांस बाहेर गति वळून सोडिले. फिलिपचे धर्मवेड हेच प्रस्तुत बंडास मुख्य कारण झाले.

समाजाच्या रचनेत व नियामककरीत आजपर्यंत जी मोठमोठी स्थित्यन्तरे झाली आहेत, त्यांस धर्मकल्पना किंवा राजकीय हक्क, स्वातंत्र्य-प्राप्ति व राजव्यवस्थेसंबंधी विविध कल्पना याच 'कर्मी-अधिक प्रमाणांत कारणीभूत झाल्याचे दिसून येते. यांपैकी दुसऱ्या प्रकारची कारणीही लक्षांच्या कान्तास व्याच आशीं कारणीभूत झालीं हे निर्विवाद आहे. शेवटी गोट वरी की पुढील एक दोन शतकांत अस्तित्वांत आलेल्या समाजमन्यराच्या (Social Compact) एकदेशीय कल्पना लक्षां विलकुल लोकांच्या डोक्यांत आल्या नव्हत्या. अराजक स्थिति समाजांत माजणारी यादवी मोडण्याकरीता लोकांनी आपल्यापैकीच एखाद्या व्यक्ती-वर अगर समुदायावर नियामकशक्तीचा समक्ष कलन शासकसंस्था निर्माण केली; किंवा मनुष्यप्राणी तेथून निस्सर्गः स्वतंत्र व तारले असतां आपापले व्यवसाय निर्वहणें चालविण्याकरीता व आपणांस समाजसत्ताचा लाभ करून वेण्याकरिता त्यांनी समाजांत शासकशक्ति

निर्माण करून आपल्या नैसर्गिक हक्कांचा कांहीं अंश तीस तोडून दिला, येणारे कल्पनांचा उद्गम अद्याप झाला नव्हता. राजा ईश्वराश अमून त्याचा राज्य करणव्याला एक ईश्वरदत्त आहे ही कल्पना आपल्या या पिढीच्या होकारांत दडविलेली होती. मात्र डब्लू स्वराष्ट्रस्थापनेच्या वेळी राजा आपल्या पंजेवर दाबून बसला, किंवा त्यास दिलेले सनदी हक्क चालविणार नाही तो त्यास दुरुचुर्त करण्याचा अधिकार पंजेस आहे असें हक्काकांनी ठरविले होते. परंतु निरनिराळ्या समाजांवर राखणार विदेशी शासकांचा असला हक्कां लागल्यामुळे राष्ट्राचे स्वतंत्र व जीवन-शक्ति कायम राखण्याकरिता गदागुदून कांहीं कण सनदेच्या कथानें करून पणें व त्यांची बजावणी करणें हे आपले कर्तव्य असले असें मनाजवांस दृष्टीकट्टी वाटू लागले होते. या लेखांतून राष्ट्राच्या अर्वाचीन व प्रधान हक्कांचा व हक्कांचा उद्भव केला असे, सोळाव्या शतकांत नेदरलँड-च्या राज्यसंस्थापनेची सर्वांगी प्रजासत्ताक व फार अर्वाचीन पद्धतीची होती; त्यानिकटवर्ती सर्व राज्यकारभार आढोपिठा होता. प्रांतिक व राष्ट्रीय स्तरांचे काम केवळ राष्ट्रीय संसदेच्याकडे होते. नेदरलँडच्या राजकीय हक्कांची बंधा सनद अणजे लंडन मेमोर्या "सुटमोविलेज" ही होय (१). या सनदेच्या आधार घेऊन डब्लू स्वराष्ट्राची उभायत सन १५८३ सालीं उघडण्यांत आली. या सनदेचे दस्त-या पुष्कळ माचीन व अर्वाचीन तत्वाकांक समजार्थी मान्य आहे. राष्ट्रातील निव्वामक शक्तीची कसबे करणे, त्यास देणे, राज्यकारभार चालविणे वगैरे मुख्य कार्यांचे लोकमता-च्या अनुगोधानें झालावी, विदेशी विचारांचा राष्ट्रीय संसदेवर परिणाम होऊ नये, राष्ट्रहितविषयक गोष्टी करण्यास अन्य गणसभे अवकाश मिळू नये, अशा देतानें राष्ट्रीय लोकमतास या सनदेत किती प्राधान्य दिले आहे हे त्या सनदेचे मुख्य परिभाषा केल्यानें दिसून येणार आहे. एखाद्या राष्ट्रासकानें परदेशस्थ व्यक्तीशी आपल्या दुरुचुर्तक संबंध केल्यानें त्या व्यक्तीच्या विचारांचा या राष्ट्राच्या बंडामोडीवर परिणाम होण्याचा, किंवा त्या व्यक्तीच्या प्रवेशानें या राष्ट्राच्या वस्तुस्थितीत मोठे स्थित्यंतर होण्याचा संभव असतो; स्वदेशीयांशिवाय इतरांस ह्याच्या जाग देऊन राज्यकारभार चालविणें अणजे राष्ट्रातील लोकमतास बाजूस देणे असासतें

किंबहुना त्या राष्ट्राच्या शाहीनपणाचा व ज्ञानशक्तीचा उपमर्द कर्णो आहे; दोन अधिकार एकाच व्यक्तीस दिव्यापासून राज्यसंस्थेच्या एकाच भागाचे महत्त्व वाढून तो भाग एकंदर संस्थेस विघातक होण्याचा संभव असतो; मक्यानें कामें लावल्यापासून नियामकशक्तीचा एकंदर राज्यव्यवस्थेवर देखरेख करण्याचा हक्क बहुतेक नष्ट होतो व प्रजाजनांस तेवढ्यापुरतें समाजनियन्त्याचें रक्षण मिळत नाही; या गोष्टींचा या सनदेत प्रथम बंधावस्त केला आहे. नंतर राष्ट्राची न्यायपद्धति पूर्वीप्रमाणें चालण्याविषयी स्वतःद्वारे घेतली आहे. नंतर परचक्रापासून राष्ट्राचें रक्षण करण्याचे कामी, किंवा त्याचें महत्त्व कायम राखण्याकरिता किंवा वाढविण्याकरिता लढाया, वरण्याच्या कामांत लोकमताचें योग्य वजन राखलें आहे. पुढें राज्यकारभारांत राष्ट्रीय लोकमताचें प्राधान्य रहावें अशी योजना केली आहे. नवे कर वसविण्याचा अगर राज्यव्यवस्थेच्या स्वर्चाकरिता पैसा मंजूर करण्याचा अधिकार लोकांनीं आरणाकडे ठेविला आहे. याचा आनुपंगिक हक्क झगजे गाण्याची किंमत ठरविण्याचा; हाही डचलोकांनीं प्रथमपासून आपणाकडे ठेवून घेतला होता. शेवटीं राष्ट्राचें राष्ट्रीयत्व कायम राखण्याकरितां सरकारी दमरांत राष्ट्रीय भाषा वापरली पाहिजे असा नियम केला आहे; व ही सनद दमरांत घोरत पडूं नये एवढ्याकरितां सनदी हक्कांविरुद्ध राजानें केलेले हुकूम मोडणें बेकायदेशीर होणार नाहीं असें यांत स्पष्टपणें नमूद करून ठेविलें आहे. एवंच या सनदेत शासकशक्तीस लोकमताच्या अड शंखलांनीं केवळ जखडून टाकिलें आहे. अर्थात् जरी आपल्या राष्ट्राची राज्य व्यवस्था एखाद्या विशिष्ट पद्धतीनें चालावी अशाबद्दल डचलोकांचा हा वेळपर्यंत आग्रह असल्याचें दिसून येत नाहीं, तथापि आपल्या राष्ट्राचें स्वातंत्र्य कोणत्याही स्थितीत कायम रहावें अशाविषयी त्यांनीं या सनदेवरून पूर्ण सवरद्वारे घेतल्याचें सिद्ध होत आहे. राजानें आरंभिलेल्या नवीन धर्मव्यवस्थेमुळे या राजकीय हक्कांचीही पायमलां होऊ लागली. उदाहरणार्थ, पूर्वापार चालीच्या विरुद्ध एका प्रधानमंडळाच्या ठिकाणीं तीन मंडळ्यांची योजना; गुप्त बपीच्या मार्फत राज्यकारभार चालविण्यासभेचें स्थलांतर; प्रांतिकसभांच्या विचारावाचून नव्या धर्माधिकार्यांच्या तेमणुका बेकायदेशीर रीतीनें मिळकतीच्या जप्त्या करणे.

लोकांस कैद करणें, व देहान्त शिक्षा देणें; शांततेच्या काळांत राष्ट्रीय सभेच्या विचारावाचून राष्ट्रांत परदेशी सैन्य ठेवणें; स्थानिक अधिकारी नेमण्याचा संस्थानिकांचा हक्क आपण चालविणें; राष्ट्रीय सभा न भरविणें; लोकसभांच्या विचारावाचून नवे कर वसविणें; स्वजिन्यांतून सभेच्या संजुरीवाचून लागेल तसा पैसा काढून खर्च करणें; या सर्व गोष्टी सनदी हक्कांविरुद्ध होत्या, व त्यामुळे कोणत्यांना कोणत्या तरी व्यक्तींत अगर वर्गांत अर्स्ततोष उत्पन्न होऊन लोकांचीं मनं बंडास तयार होत गेली. या प्रत्येक अत्याचारासंबंधानें डचलोकांनीं दाखविलेला तीव्र तिरस्कार हे स्वातंत्र्यभाक् व स्वातंत्र्याहं लोकांचें मुख्य लक्षण आहे.

या क्रान्तीच्या प्रसंगांत सरदार लोकांनीं प्रथम लोकसमुदायाचें पुढारपण घेतलें व त्याच वर्गापैकीं एका अद्वितीय पुरुषानें तें काम मोठे अमानुष स्वार्थत्याग करून व कष्ट सोंपून शेवटास नेलें. बंडाच्या पूर्ववस्थेंत सरदार लोकांनीं केलेली गडबड बिनघोरणी, अस्वस्थिमत, व वाष्कळ होती हें परिणामावरून व्यक्त झालें आहे. परंतु त्याच्या योगानेंच लोकांस अवसान येऊन त्यांनीं स्वतः आत्मसंरक्षणाचें काम हातीं घेतलें यांत संशय नाहीं. पुढें बंडाचीं सूत्रें चालविणारांस बलाढ्य स्थितिशा राजसत्तेरीं जगडण्यास फसलें मनोधैर्य, हृदयशून्य, कल्पकता व साधनबाहुल्य अवश्य होतें याचीही या पूर्वप्रसंगावरून बरोबर कल्पना आली. वतनदार सरजामीदारांनीं व सरदारांनीं अशा प्रवृत्तींत पुढाकार घ्यावा हें स्वाभाविकच होतें. कारण सामान्यतः परचकाच्या भषात्यांत या वर्गाइतकीं हानि कोणत्याच वर्गाचीं होत नाहीं. शिवाय फिलिपच्या कारकीर्दीच्या प्रारंभापासून या लोकांचा दरबारांत फार अपमान होऊं लागला होता व त्यांच्या हक्कांची सर्वस्वी पायमलू झाली होती. लोकांचे स्थानिक व राष्ट्रीय सभेंतील प्रतिनिधि यांचीही निर्मास्यचर स्थिति झाल्यावर व धर्मच्छलाच्या यज्ञांत सामान्य लोकांचें आत्मन्य बळी पडूं लागल्यावर या खवळलेल्या सरदार लोकांस अर्पातच बुजोग झाला. याप्रमाणें सर्व राष्ट्राच्या मनाची उचल झाल्यावर जेपाच्या मदकसांत राज्यक्रांतीचें पुढें काय तेव्हांच दखल येतें. तेव्हांत

काही भागांत राहणाऱ्या साध्या, समुद्रगामी, स्वतंत्र, निरुपाधिक व नीतिमान कोळ्यांच्या व धनगरांच्या होक्यांत, व अन्य ठिकाणी राहणाऱ्या निरुपद्रवी, सदाचारसंपन्न, उद्योगी व संपत्तिमान व्यापाऱ्यांच्या होक्यांत थंडाची कल्पना अगर ती सिद्ध करण्याचें साहस उपेक्षे काढें हे फार आश्चर्यकारक आहे. संपत्तीत व ऐश्वर्यामात गुल्लेले राष्ट्रज्ञांतताद्विषय असण्याचें खरें; परंतु तेंच राष्ट्र वरिदावस्थेस पोहोचलें की त्यांत शोर्पाचा संचार तात्काळ होतो. याप्रमाणे एकंदर जनसमुदायाची राजसचेरीं विरोध करण्याची तयारी झाली नसता तर विशिष्ट व्यक्तींच्या अगर वर्गांच्या मोत्साहनानें राष्ट्रांत उत्साहाची व भावसाची एवढी मोठी लहर उसळली असती किंवा नाही याचा संशय आहे. स. १५६६ सालच्या धामधुमीवरून राष्ट्राच्या मनाची स्थिति समजल्यावर, त्यास ऑरेंजने योग्य वळण देऊन इष्टसिद्धि करून घेतली. त्याचप्रमाणे स. १५७२ साली राष्ट्राच्या मनाची योग्य चिकित्सा करून व एकंदर परिस्थितीचें सूक्ष्म परीक्षण करून त्यानें हॉलंडांतच आपलें ठाणें दिलें. राष्ट्राच्या ताज्यांत जीवनशक्तीची थोडी ऊब असल्यास एखादा जबरदस्त राष्ट्रनायक त्याजवर योग्य उपचार करून राष्ट्रास पुष्टि आणील; तिच्या अभावीं समाजवैषम्य कितीही कल्पक व साधनसंपन्न असला तरी त्याच्या हातून मरणासन्न राष्ट्राचा कांहीं उपयोग होणार नाही. ही जीवनशक्तीची ऊर्जा राष्ट्रांतील प्राचीन संस्थांचे संगोपन करून सर्वकाल व सर्व अवस्थेत कायम राखणें हे समाजाचें व त्यांतील पुढाऱ्यांचें मुख्य कर्तव्य आहे.

ही शक्ति कायम राखून योग्य वेळीं तिजवर उपचार करून सौराष्ट्राची भारतात उभारणारे कर्ते पुरुष अनुकूल परिस्थिति असल्यावांचून निर्माण होतात अगर नाही; किंवा तसे पुरुष आपोआप निर्माण होऊन ते आपल्या कार्यास अनुकूल परिस्थिति स्वतःच निर्माण करतात याजविषयी सिद्धान्त ठरविणें अवघड आहे. तथापि असले अलौकिक पुरुष आपल्या कालापेक्षां फारच पुढच्या कालांतील निमित्त सोपणारे असतात; व त्यांच्या अवतारानें समाजास अगदीं नवें स्वरूप घेवें शकत सेशां नाही.

या वंडाच्या सुरवातीच्या वेळीं व त्याच्या मध्यावस्थेच्या वेळीं राज्यां
व बंडचाल्यांची असलेली स्थिति पाहिली असतां मन थक्क झाल्यावांचून
राहणार नाही. वंडाच्या प्रारंभी फिलिपचा केवढा राज्यवित्सार ! त्याला
प्राण झालेल्या धर्चस्वामुळे युरोपच्या राष्ट्रांना आपलें स्वातंत्र्य कायम
राहण्याची सुद्धा दहशत उत्पन्न झाली होती; त्याची संगति केवढी अप्सर
व त्याचें सैन्य केवढें अप्रतिग्रह ! धर्मच्छलाच्या कामीं या सर्व साधनांचा
उपयोग करून शेवटीं त्याची काय स्थिति झाली ! या युद्धाच्या सदृशते
अमेरिकेंतील सौन्याच्या खाणीं अदल्या; वेदलंडचे उत्पन्न अदलें; सर्व
साम्राज्याचें उत्पन्न या युद्धास गुरेना. मरणाचे वेळीं फिलिपराजास
जवरदस्त कर्जाचें ओझे शिरावर बसून प्राण सोडावे लागले ! सैन्याची
स्थिति तीच झाली. लक्षावधि लोक या युद्धास बाळी पडल्यामुळे नवी
भरती होण्याची सुद्धा मुष्किल पडूं लागली ! तीच वेदलंडची स्थिति
युद्धाच्या पहिल्या सप्ताह्यांत बरीच खालावली. परंतु स्वराष्ट्रस्यानेच्या
वेळीं या राष्ट्राची स्थिति फार सुधारली होती; व कांहीं कालानें या
राष्ट्रास युरोपच्या राष्ट्रमालिकेंत बरेंच अधस्थान मिळालें. आपलें भाडण
न्याय्य आहे अशी खात्री होऊन परादे राष्ट्र जुलमाशीं निश्चयानें दगड
लागल्यास ईश्वर त्यास हात देणार नाही काय !

सत्यसंकल्पाचा दाना भगवान् ।

National Library,
Calcutta-27.

